BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE
6
16 H
33

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM

De Bello	Gallico,	Libri	VIII.
	Ciuili Pompeiano,	Lib.	II.
	Alexandrino,	Lib.	I.
	Africano,	Lib.	I.
	Hiſpanienſi,	Lib.	I.

Galliæ, ac Hiſpaniæ: Auarici, Alexiæ, Vxelloduni, Maſsiliæ, ac Pontis in Rheno pictura.

Locorum inſuper, Vrbium, Populorum nomina tum uetera, tum recentiora, copioſiſsimis indicibus explanata.

VIRTVTE DVCE, COMITE FORTVNA.

VENETIIS

IOAN. GRYPHIVS EXCVDEBAT.

6 16 H 33

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

IOAN. IVCVNDVS VERONEN. IVLIANO MEDICI. S. P. D.

SI DILIGENTIVS *quis conſideraret, Iuliane illuſtriſſime, quot is, qui corrupta antiquorum ſcripta, ut emendata in manus hominum exeant, curas, labores exhauriat: quàm uerò nullius uel perexiguæ admodum apud plurimos laudis particeps fiat: admiretur profectò, cur ſibi quiſquã id oneris aſſumat; quo in perferendo, cùm maxime enitendum ſit, minimam tamen mercedem conſequatur.* Q*uod enim in alieno elaboret, neque ſuum aliquod ipſe edat, id apud multos eiuſmodi eſt, ut omnem, quem pro laboribus mereretur laudis fructum, intercipiat.* Q*ui mihi quidem, ſi qui ſunt, iniqui eſſe uidentur rerum æſtimatores: nihilo enim magis æquum eos ſentire exiſtimò, quàm ſi quis ei, qui derelictum cuiuſpiam, ac ſentibus occupatum agrum ſuo labore expurgarit, colueritq́; nullam tamen inde enatarum frugum partem deberi arbitretur.* Elaborat *certè is in alieno ſolo: laborum tamen eſt quodam iure præmium conſtitutum.* Ac *mihi quidem longè uidetur ſecus: atque eum, qui munus hoc rectè exequatur, ſeu rei ipſius difficultatem ſpectes, ſeu quam inde literarum ſtudioſi utilitatem conſequantur, conſideres, in primis laudandum cenſeo.* Atque *(ut uerè dicam, quod ſentio) non multò fortaſſe minus opus hoc exiſtimo, quàm ſi ex te aliquid componas.* Acrioris *illud ingenij, exactioris hoc iudicii: latiore ibi campo euagari licet, anguſtiſſimis hic finibus coercemur: ibi, cum ingenij habe-*

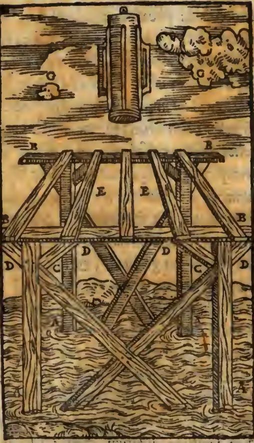
nas

tuas effuderis, ferri quocunque uolueris potes: hîc ingenio ita moderandum eſt, ut cùm maximè eo opus ſit, circunſcriptis tamen quibuſdam terminis continendum ſit. Non unum quodlibet ſolùm perlegendùm, ſed plurima conferenda exemplaria: ex uaria lectione, non quæ tibi maximè placeat eligenda: ſed quæ cæteris autoris ipſius ſcriptis magis accommodata eſſe uideatur: ita ut illius tibi propè animus induendus ſit. At uerò ita parcè, ubi quidpiam corruptum ſit, ex ſe aliquid addendum, ut niſi certiſſimis iudiciis ducaris, quæ quandoque tamen occurrunt, corrupta potius lectio relinquenda ſit. Quæ omnia quanti laboris, quantæ induſtriæ ſint, quilibet, qui id experiatur, facillimè iudicabit. Vtilitatem uerò ſi conſideres, multò hinc profectò maior reperietur. Atque hoc tamen ita uelim accipi, uti à me dicitur: neque enim tam gnarus rerum ſum, uti quemlibet librum emendare (cum multi præſertim ſint quos corruptos eſſe expediat) utilius putem, quàm ſi poſſis tuum aliquid ſcribere. Neque ſi talia quædam qualia ea ſunt, quæ emendes, componere poſſis: hoc potius agendum. Sed hoc dico, cum permulta antiquorum ſint ſcripta, quibus ne ſperandũ quidẽ nobis ſit ut æquales eſſe poſſimus: cumq; omnis noſtra Latinæ locutionis peritia inde emanet, eaq; corruptiſſima circunferantur: qui in eo uires intendit ſuas, ut emendatiora legãtur: non ſolùm id agit, ut ipſa & intelligi melius, & libentius legi, ſed id etiam non minus, ut rectius quoque ſi quis quid ſcribere uoluerit, id agi poſſit. Ac tanquã qui turbidum aliquem cœno fontem, unde multi in omnes partes riui deducantur, perpurgat, non id ſolùm facit, ut fons ipſe nitidior ſit: ſed & ut riuuli quoq; ipſi, qui lutulenti prius ac ſordidi fluebant, puriore unda accepta, & aſpectu gratiores, & potu ſuauiores fiant. Sic is, qui corru-

pta antiquorum ſcripta corrigit, quaſi fontem ipſum per- purgat: nec id facit modò, ſed ut ea etiam, quæ à nobis edita ab fonte illo quaſi quidam riuuli deriuantur, elegantiora eſſe poßint. Non iniuria igitur, cùm id omne hinc ſit, hoc illi à no- bis anteferri munus uidetur. Sed, ne ego, dum id laudo, in quo ætatis plurimum conſumpſi, meipſum laudare uidear: de hoc ſatis, ac nimis fortaſſe multa. Nam ut laudem nullam me- reantur, eò fortaſſe magnificentius cuiquam uideri poßit: cùm enim tam multi propoſiti labores ſint, nulla laudis præ- mia, maximam tamen utilitatem ſtudioſi hinc omnes adipi- ſcantur: magni cuiuſdam animi cenſendum eſt, tot, nullo pro- poſito præmio, labores ſubire: ac propriam laudem communi utilitati condonare. Sed ut ad te me tandem conuertam, Iulia- ne illuſtrißime, C. Iulij Cæſaris commentaria, cura noſtra emē data, in manus eruditorum ſub tuo nomine exeunt: quæ quan- tò reliquis, quæ hactenus impreſſa circunferuntur, caſtiga- tiora ſint, cuicunque ea conferre libuerit, cognitu erit facilli- mum. Ego quidem in eo multum elaboraui: conquiſiui multa tota Gallia exemplaria, qua in prouincia (quòd multa eò ſem- per ex Italia translata ſunt, atque ea minus prædæ expoſita, ac bellis fuerunt) multò incorruptiora uolumina cuiuſque generis reperiuntur, contuli: omnia diligenter excußi: neque meo tantum iudicio contentus fui, ſed cùm multa undiq; col- legiſſem, eruditos plures demum Venetijs conuocaui, eorumq; ingenijs omnia ſubieci iudicanda: neque quicquam non perpen ſum. Ex quo effectum eſt, ut pauca admodum reſtent, quæ in ſuum nitorem reſtituta non ſint. Sed & eas fortaße aliquis aliquando maculas deterget: nobis id ſatis ſit egiſſe, ut per- paucæ omnino reliquæ ſint. Hos autem labores meos multis de cauſis tibi potißimum dicandos duximus. Primò quidem,

quòd

quod tibi omnes omnium,qui in literis uerſantur,labores, lucu
brationesq́;,quodam gentilitio iure, deberi uidentur. Ex ea
enim familia es, quæ ſemper literatos mirè fouit. Nam, *ut*
uetuſtiores præteream, qui & ipſi tamen hoc magnificen-
tißimè egerunt, Laurentius *pater ita id enixè egit, ut eius*
beneficia ex fœda illa proximorum ſeculorum barbarie, in
eum, in quo nunc ſunt, gradum, tam Latinæ, *quam* Græcæ
literæ prouectæ eſſe uideantur. Frater *uerò ita ſemper lite*
ratos omnes amplexus eſt, uti non immerito ſpes ea enata
uideatur,quæ nunc iam in omnium animis inſedit: eo ad ſum-
mum pontificatus culmen euecto,non Chriſtianam ſolùm Rem
publicam felicem futuram:ſed & bonas omnes literas, quæ
iniquis his temporibus propè exaruerãt,tam fœliciter prouen
turas, ut omne præteritorum annorum incommodum ſarcia-
tur. Q*ua in re,tu quoq; ita animatus cognoſceris: ut non*
adiuturus fratrem ſolùm,non imitaturus patrem, ſed & per
te ipſe,totum hoc munus geſturus, & tanto omnes tuos ſupe
ratus ſis, quanto illi cæteris excelluerunt. Ad *hanc cauſam*
accedit, quòd Iuliano Iulij *Commentaria, quod candidißimis*
animi tui moribus, candidißimum hoc opus maximè conueni
ens uidetur munus:quod ego non hoc ſolum,ſed quicquid in me
ingenii eſt,quicquid in literis poßum,tibi dedicare conſtituit
ac iam dedico.Ætate quidem ea ſum,ut de me non multa tibi,
poßim promittere:ſed natura ipſa fortaße,ut plerunq; aßolet,
extremo hoc tempore, ſubitum aliquod ingenij mei lumen
effundet, quod tuum totum erit, tibi ſeruiet, tibi conſecrabi-
tur. Tu *interea hæc ſi ita uti ſperamus accipies, quoddam*
quaſi curren ti calcar addetur ad cætera, quæ in animo habe-
mus,perficienda.

B
B
E
E
B
B
D
D
D
D
C
C
A
A
A

IOANES IVCVNDVS VERONENSIS
libro quarto.

Pontem eadem forma & ratione, bis fecit Cæſar ſupra, Rhenum flumen latiſſimum rapidiſſimum, & altiſſimum: Primum in Menapiis contra Sicambros, deinde paululum ſupra eum locum in finibus Treuirorum, ex quo tranſitus erat ad Vbios, Cæſaris amicos.

A *Tigna bina ſeſquipedalia paulum ab imo præacuta: dimenſa ad altitudinem fluminis, &c.*

B *Trabes bipedales immiſſæ ſuper utraq; tigna, quæ binis utrinq; fibulis ab extrema parte diſtinebantur.*

C *Fibulæ quæ diſcluſæ diſtinent bipedales trabes.*

D *Vbi fibulæ diſcluſæ in contrariam partem reuinciuntur.*

E *Materia directa, quæ iniecta ſupra bipedales trabes totum opus contexebat.*

F *Sublicæ aliquæ ad inferiorem partem fluminis adactæ, quæ pro ariete ſubiectæ, & cum omni opere coniunctæ uim fluminis exciperent.*

G *Fiſtuca qua adigebantur tigna flumine.*

Hæc utraque, inſuper bipedalibus trabibus immiſſis. Loco com ment. Cæſaris emendatur. *Hunc locum ſic corrigendum puto. Hæc utraq; inſuper, bipedales trabes immiſſæ: hac ratione, ut inſuper ſit præpoſitio, & hæc utraque, ſit accuſandi caſus. Quod ſi duriuſculum hoc quiſquam exiſtimarit, ſciat Cæſarem ipſum ſimili uſum conſtructione in ſecundo de bello Ciuili, in expugnatione Maſſiliæ, his uerbis: Hanc inſuper contignationem, quantum tectum plutei ac uinearum paſſuum eſt, laterculo aſtruxerunt. Sciat & Vitruuium*

in quinto, ubi agit de portubus & ſtructuris in aqua faciendis, ſimilem feciſſe conſtructionem. Tunc proclinatio ea impleatur arena, & exæquetur cum margine & planitia puluini, deinde inſuper eam exæquationem, pila quàm magna conſtituta fuerit, ibi ſtruatur. Quare ſi ſic, ut puto, perſeuerat corruptus librariorum uitio locus, neq; ſenſus conſtabit, neq; conſtructio, niſi implexa & litigioſa grammaticis. Sed ut utraque conſtent, ſenſus ſcilicet, & conſtructio tam ingenioſis, quam grammaticis, & operi uerba ſint conformia, & opus uerbis, animaduertendum eſt, quod poſtquam Cæſar deſcripſit modum figendi, & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam ſtabilitatem & firmitatem aſſecuta ſunt, uertit ſe ad bipedales trabes, quæ tranſuerſam totius pontis latitudinem perficiebant, & qua ratione poßint, & quo modo ſuſtinerentur, docet: dicens, quòd ſuper hæc utraq;, id eſt, ſuper bina tigna quæ & in parte ſuperiori, & ea quæ in parte inferiori poſita erant, bipedales trabes immiſſæ, quantum eorum tignorum iunctura diſtabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte diſtinebantur. Quibus diſcluſis, & in contrariam partem reuinctis, &c. In hanc eandem ſententiam mecum uenire uidetur Leo Baptiſta Albertus, uir & ingenio, et literis clarus, in ſuo de Architectura, qui eiuſdem Cæſariani pontis deſcriptionem repetens, non aliter ei uiſum fuit potuiſſe ſibi ipſi ſatisfacere, niſi his uerbis: Huiuſmodi autem immiſſæ trabes binis utrinq; fibulis ab extrema parte diſtinebantur: quibus diſcluſis, & cætera. Quid autem ſit Fibula, & quomodo diſcludatur, & reuinciatur, non omnibus peruia eſt notitia, quanuis eius ſit quotidianus uſus. Vtuntur autem ea uiri ac mulieres ad capita cingulorum, quibus circum ſe fluentes contineant ueſtes,

traiecto

traiecto per annulum altero cinguli capite, fibulaq; reuin-cto, ut quantò plus trahitur, tanto fortius firmetur. Eiuſmodi *autem ſunt & ſellæ, multis* Italiæ *urbibus communes, quæ clauſæ ſeruantur & ad ſedendi uſum cum diſcluduntur, & in contrariam partem reuinciuntur, eò fortius compreſſæ fir mantur.* Hoc etiam *ita eſſe ex* Vitruuio *clariſſimè apparet in decimo, his uerbis:* Tigna *tria ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & à capite à fibula coniuncta, & in timo diuaricata eriguntur.* Et *infra:* Sin *autem maioribus one-ribus erunt machinæ comparandæ, amplioribus tignorum longitudinibus, & craſſitudinibus erit utendum: & eadem ratione in ſummo fibulationibus, in imo ſucularum uerſationi-bus expediendum.* Et *libro primo, ubi de mœnibus diſſerit:* Craſſitudinem *autem muri ita faciendam cenſeo, uti armati homines ſuprà obuiam uenientes alius alium ſine impeditio-ne præterire poſſint, dum in craſſitudine perpetuæ taleæ oleaginæ, uſtulatæ quàm creberrimæ inſtruantur, uti utraq; muri frontes inter ſe (quemadmodum fibulis) his taleis colliga-tæ, æternam habeant firmitatem.* Huiuſmodi *autem fibulis, quibus tunc & in colligandis muris, & in munitionum ual lis utebantur, hodie quoque & nos utimur, tranſuerſis in la tum longurijs fibulatim diſpoſitis, ut ictibus glandium, non uno loco tantum, ſed tota uallis mole reſiſtamus iuuanti-bus fibulis continenter in contrariam partem reuinctis.* Ex *di ctis ſatis conſtare poterit & ſenſus, et conſtructio uerborum* Cæſaris, *& pontis forma ſecundum figuram à nobis tradi tam.*

IOANES IVCVNDVS VERO-nenſis libro ſeptimo.

Auaricum urbs Biturigum munitiſsima quæ propè ex omnibus partibus flumine & palude circundata, unum tantum & perangustum babebat aditum quod Auaricum à Cæſare turribus & aggeribus excitatis ita obſeſſum eſt, ut ipſa potiretur.

A *Auarici urbis Biturigum muri, quorum forma ferè communis erat in Gallia, qui & ita deſcribuntur à Cæſare, ut à mediocri quoq; ingenio intelligi poſsit: nos duntaxat texturam trabium effinximus, farcturis dimiſsis, ut ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere uidetur, reliqua ex Cæſaris lectione percipiantur.*

B *Turres duæ, quæ ſatis ad anguſtiam loci, & aggeris uiſæ fuere.*

C *Vallum.*

D *Plutei.*

E *Ceruj.*

C D B D C D B D
E
G
I
K
K
L
L
H

IO. IVCVNDVS VERONENSIS
libro ſeptimo.

Alexia oppidum Mandubiorum in ſummo colle poſitum edito loco, quod niſi obſidione expugnari non poſſe uidebatur. Huius collis radices ſubluebantur duobus flum. duabus ex partibus, cætera ex deſcriptione Cæſaris, et ex oppoſita figura patent. A *Turres coniunctæ aggeri, & uallo, quæ inter ſe diſtabant pedes* L X X X. B *Plutei qui tegebant interuallum, quod erat inter pinnas.* C *Pinnæ quæ interſtructæ erant inter pluteos.* D *Cerui grandes poſiti inter pinnas aggeris ad cõmiſſuras pluteorũ, & aggeris ipſius, in quibus erant ſuſpenſi plutei, ſub quibus tecti milites aſcenſum hoſtiũ, et conatũ omnem repellebant.* E *Vallum cũ lorica. Lorica enim ex cratibus uel ſtorijs apponebatur uallo & aggeri, ne facilè harpagonibus uel alijs inſtrumentis demoliri poſſet ab hoſtibus.* F *Foſſa pedum quindecim lata & profunda, in qua per campeſtria loca et demiſſa, aqua ex flumine deriuabatur.* G *Foßa alia item pedum quindecim lata, & profunda, ſicca & ſine aquis.* H *Stipites ex truncis arborũ, non admodũ firmis ramis, præacutis cacuminibus in perpetuã foſſam demiſsi, et ab infimo reuincti ne reuelli poſſent, ab ramis eminebant, quò qui intrauerant, ſeipſi acutiſsimis uallis induebant, hos cippos appellabant.* I *Stipites teretes fœminis craßitudine, ab ſummo præacuti & præuſti, demiſsiq́; in ſcrobibus obliquè in quincuncem diſpoſitis: hos ex ſimilitudine floris lilium appellabant.* K *Taleæ pedem longæ ferreis hamis infixæ in terramq́; in foſſæ mediocribus ſpatijs intermiſsis, omnibus locis diſerebant, hos hamos ſtimulos appellabant.* L *Foſſa pedũ* X X. *lata & profunda, directis ad ꝑpendiculum lateribus à qua reliquæ munitiones diſtabãt pedes quadringentos.* M *Alexia oppidum, ſuperius deſcriptũ.*

A Vxellodunum oppidum egregie natura loci munitum in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longè à Prouincia Romanorum.

B Fons, quem Cæſar cuniculis actis, & uenis eius interciſis auertit.

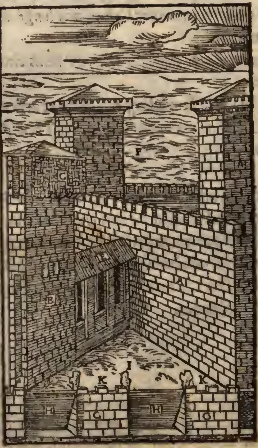
C Cupæ ſeuo, pice, ſcandulisq; completæ et ardentes ad comburenda Cæſariana opera ab oppidanis demiſſæ.

D Vallum.

E Plutei.

F Flumen quod infimam uallem diuidebat, & penè totum montem cingebat, atque ita imis eius radicibus ferebatur, ut nullam in partem depreſſis foſſis deriuari poſſet.

G Turris decem tabulatorum, quæ fontis faſtigium ſuperabat, ex qua cum tela tormentis iacerentur, ab aquatione oppidanos prohibebat.

F
C
A
B
A
I
K
K
H
G
H
G

IOANNES IVCVNDVS VERONENſis libro ſecundo de bello Ciuili.

Maßiliæ deſcriptio quæ ex tribus ferè oppidi partibus mari alluitur.

A Maßiliæ mœnia, & turres.

B Turris ex opere lateritio tabulatorum ſex, ab legionarijs extructa contra Maßilienſium eruptiones.

C Storiæ ex funibus anchorarijs contextæ præpendentes contra hoſtium tela atq; tormenta, quibus tecti milites turrim conſtruebant.

D Summa contabulatio laterculis & luto & centonibus tecta, ne quid ignis hoſtium nocere poßet.

E Muſculus ab ipſo Cæſare deſcriptus, à turri lateritia ad ſuffodiendum, & deijciendum hoſtium turrem, & murum.

F Mare alluens ferè ex tribus partibus urbem.

G Vallum.

H Plutei.

I Cerui.

K Pinnæ.

AQVITANICVS
SINVS
TRILEVCI SCOPVLI
NERIVM PM
CALLAICI
ASTV RES
CANTABRI
POMPEIOPOLIS
S. IACOBVS
ARTABRI
CALAGVRITAN
TAR
VAC CEI
BVRGOS
MINIVS FL.
LETHES FL.
LEGIO GERMANICA
DVRIAS FL.
CARPENTANI
VECTONES
SEGONTIA
NVMANTIA
VLTE
SALMANTICA
SICES FL
SEGOVIA
CASTVLO
VACVA FL.
LVSI
TOLETVM
MVLIADAS FL.
BETVLA
ANAS FL.
VLYSBO NA
MÕS LVNÆ
RI
TANGVS FL.
NI
SALSVS FL.
BETIS FL.
BIGERRA
CALYBIS FL.
CORDVBA
ILVRGIS
MVNDA
ORTOSPEDA MÕS
VILLA
OSSOBONA
BETICA
TVRDE
TANI
HISPALIS
CARMONA
SEXI.
SACRVM PMÕT
GADES ISVLA
ASTAPA
MALACA
OCEANVS OC.
FRETVM
HERCVLEVM

PYRENEI MONTES
EMPORIÆ
RHODA
OR
OSCENSES
SICORIS FL.
GERVNDA
ILERGETES
CINGA FL.
IBERVS FL.
ILERDA
AVSETANI
BARCHINON
CÆSAREA AVGVSTA
CELTIBERI
LACETANI
RACO
TARRACO
OCTOGESA
RI
TERTOSA
MINOR
MAIOR. INS
AGVNTVM
CITE
VALENTIA
EBVSA
DVRIVS FL.
OPHIVSA
SCOMBRARIA PM
NENSIS
SVCRO FL.
IBERICVM MARE
CARTHAGO NOVA
SETABVM
DIANIVM
ABDERA

NOMINA QVARVNDAM VR-
bium & locorum Hiſpaniæ.

Anas fl. Guadiana
Aſtures, Aſturia
Betica.
El regno de Granata
Barcinon, Barcelona
Betis fl. Guadachibir
Baleares, Maior, & Minor
Cæſarea Auguſta,
Saragoſa
Caſtulon, Caſtiglia
Calpe, Gibalterra
Cinga fl. Ringa
Cartheia, Tariffa
Corduba, Cordoua
Carpentani montes,
I monti de Segouia
Calleci, Gallicia
Derthoſa, Tortoſa
Ducrias flu. El Duoro
Emporiæ, Empurias
Ebuſus, Euiza
Girunda, Girona
Hiberus fl. Hibero
Hiſpalis, Sibilia.
Ilerda, Lerida
Malaca, Malaca
Numantia, Soria.
Nerium promontium,
S. Maria de finibus terra
Oſcenſes, Oſca
Oliſippo, Lisbona
Ophiuſa, Frumentera
Pompeiopolis,
Pampalona in Nauarra
Rhoda, Roſes
Saguntum, Mon uedro
Sicoris fl. El Segro
Setabum, Satiua
Sacrum promontorium,
Capo S. Vincentio
Tarraco, Aragon
Tagus flu. El Tago
Turdetani, Andaluſia
Valentia, Valenza.

NO-

NOMINA LOCORVM VRbium populorum Galliæ, quæ his in commentarij habentur, quo nomine & olim Latinè & nunc dicuntur, Gallicè.

A

Aduatici, Bosleduc.
Agendicum, Prouins.
Alexia, Lauſſoys en Bourgongne.
Alduaſdubis, le Doux.
Allobroges, Dualphinoys & Sauoie.
Ambarri, Semar, & Monthar.
Ambuariti, pars Brabantiæ.
Andes, Angiers.
Aquitania, Guienne.
Arar, Sone.
Arduenna ſylua, la foreſt d'Ardanie.
Armoricæ ciuitates, Bretagne toute.
Ambiani, Amiens.
Artomici, Armignac.
Atrebates, Arras.
Auaricum, Viaron en Bery.
Aruerni. Auuergne.
Auler Roan.
Axona, la Diſue.

B

Bacenis ſylua, la foreſt noire.
Bataui, Holande.
Bellocasſii, Bayeux,
Bellouacci, Beauuois
Beteræ, Beſiers en Guienne.
Biaracte, Beaulne.
Bibrax, Bray en la conté de Rhetel.
Bituriges, Bourges.
Boii, Bourbonnoys, & Bauiere en Alemagne.
Brannouices, La ual de Moriane.

C

Cauillunum, Challonſus la Sone.
Cadurci, Caors.
Cadetes. Caſteaubryant en Bretaigne.
Calete, Cales.
Carnutes, Chartres,

Cenomani. Le Mans.
Centrones, Saitron, au pays de Leige.
Centrones. Tarentaiſe en Sauoie.
Curioſolites, Cornouaille.

D

Diablintres, Leon doul en Bretaigne.

E

Eburonum, Ambrun.
Eburones, Liege.
Eburonices, Ebreux.
Elauer, Alier.
Eſſui, Reſcolis oultre Tornay

G

Gaballi. Lodeue nauert.
Garumna, Garonne.
Genabum, Orleans.
Geneua, Geneue.
Gergobia, Clarmont en Auuergne.
Gorduni, Gantois.
Grudii, Louain.

H

Harudes, Conſtance.
Hedui, Autun.
Heluetii, Suiſſes.
Helui, Albin.
Hiſara, Hiſera.

I

Iccius portus, Calais.
Iura mons, S.Claude.

L

Lacus Lemannus, Le lac de Geneue, ou Loſanne.
Lemouices. Limoſins.
Lexobii, Liſieux.
Ligeris, Loire.
Lingones. Langres.
Lutetia, Paris.

M

Matrona, Marne.
Matiſcon, Maſcon.
Mediomatrices, Metz.
Melodunum, Melun.
Menapii, Geldre. & Cleues.
Morini, Teroüanne.
Moſa, Meuz.

N

Narbona, Narbone.
Nannetes, Nantes.
Neruij, Tournay.
Nitiobriges, Vzes, Montpelier.
Nouiodunum, Noion.

Oſißini, Landiger en Bretaigne.

P

Petragorÿ, Pirigor.
Pleumoſii, Flandrois.
Pictones, Poitiers.

R

Rauraci, Basle.
Rhemi, Rheims.
Rhedones, Renes.
Rhenus, Rhin.
Rhodanus. Roſne.
Rhutheni, Rodez.

S

Sabis, Sambre.
Santones, Saintonge.
Seduni, Seon.
Seguſiani, Breſſe.
Senones, Sens.
Sequana, Scine.
Sequani. Bourgongnõs
Sicambri, Nauſo, de heſſem.
Sueßiones, Soiſſons.

T

Tarbelli, Tarbe.
Taruſatii, Turſa.
Tigurinus pagus, Zurich de Suiſſes.
Treuiri, Treues.
Tribotes, Strasbourg.
Turones, Tours.

V

Vellaunodunũ, Villenoue en Lorraine.
Vellaunii, Sainct Flor.
Veneti, Vannes.
Veragri, Sainct Maurice.
Vertodunum, Verdõ en Lorraine.
Veromandui, Vermandois.
Veſontio Beſanſon.
Virodunum, Verdon ſur la Sone.
Vnelli, Percherons
Volci, Auignon.
Vſipetes, Francfort.

BRITANIÆ
INSVLÆ
PARS
CALETES
MORINI
BEL
AXONA FL
AMBIANI
VEROMANDVI
VNELLI
ARMORICI
SVESSIO
PARISII
OSISINI
CVRIOSOLITES
CENOMANI
VENETI
LIGERIS FL
TVRONES
AVARICVM
LEMOVICES
RHEDONES
PICTONES
CELTAE
OCEANVS
PETRAGORII
SANCTONES
CADVRCI
GARVNA FL.
AQVITANICVS
SINVS
AQVI
BVRDIGALA
OCCIDENTALIS
TANI
TARBELLI
VASTÆ
BIGERONES

BATAVI
VVALIS FL.
MENAPII
EBVRONES
SABIS FL.
GERMANIÆ
SICAMBRI
RHENVS FL.
VBII
MOSA FLV.
SYLVA ARDVENNA
GAE
TREVERI
MEDIOMATRICES
MOSELLA FL.
PARS
HERCINIA
SYLVA
LEVCI
LIGONES
VOGESVS M.
DVBIS FL.
SEQVANI
VISONTIV
HEDVI
HELVETII
LEMANVS LACVS
BOII
ARAR FL.
GENEVA
PRO
VERAGRI
LVGDVNV
OVIENNA
VALENTIA
VIN
Italiæ Pars
AVENION
RHODANVS FLV.
DRVENTIA FL.
TARASCON
VARVS FL.
ARELATVM
GERGOVIA
ATAX FL.
CIA
MASSILIA
VENERIS TEMPLVM
MEDITERRANEVM M.

INDEX RERVM MEMORABILIVM QVÆ IN COMMENTARIIS CÆSARIS HABENTVR.

A

Abies in Britannia creſcit nulla 94
Acarnania à Cæſare recepta 324
Achilles ad Pompeium interficiendum mittitur 353. Exercitui Ptolemæi præficitur 354. interficitur 360
Achillæ copiæ 356. Alexandriã occupãt ibidẽ cũ Cæſare cõfligunt 356.357
Accius Pelignus 230. captus dimittitur ibidem
Accius Varus 228.238. occiſus 476
Achillam ciuitas legatos ad Cæſarem mittit 421
Acco dux 120.242
Adbucillus Gallus 326
Adcantuannus 64
Adrumentum opp. 281.404 à Cæſare captum 453
Aduatici pop. 43. à quibus prognati 50. à Cæſare oppugnati 50.
Aᵘδυτα 353
Ægus Gallus apud Cæſarem perfidiæ accuſatus 326. transfugit ad Pompeium 327
Æreus nummus 94
Ætolia à Cæſarianis ducibus recepta 324
Afranius 241. contra Cæſarem 243. Cæſari ſe dedit 264. interficitur 456
Africa uaſtatur 417
Afrorum incolarum habitandi mos 419
Agar oppi. à Cæſare obſeſſum 445
Agendicum 142.273
Agrauius eques interfectus 333
Agri priuati olim Sueuis nulli 69
Alpa opp. 219

Abicu

Albici pop. 240. 252. 268
Alces beſtiæ 132
Alexia oppidum 179. oppugnatur eodem
Alexandria ciuit. 352. à Cæſare capta 377. eiuſdem ædificia 359. 360. copia omnium rerum, incolarum ingenia 360
Alexandrini belli initiũ 358
Alexãdrini fallaces 372. bellum denouo parant 372. Mithridati occurrũt 374. uincuntur. eod. 376. oppugnantur, eod. fugantur 377. in Cæſaris poteſtatem ueniunt. eodem
Alexandrinorũ Claſsis 364. 365. uincitur 367
Alexandrini exercitus uiuendi conſuetudo 356
Alduabis flumen Seq. 23
Allienus Siciliæ prætor 404
Allobroges pop. 4
Ambari opp. 7
Ambiani opp. 37. Cæſari ſe dedunt. 43
Ambiliates 58
Ambiorix 101. eius perfidia, ibidem. fugatus 134. &
141
Ambiuariti 72
Ambrachia ciuit. 314
Ambruareti pop. 183
Amicum uocari à populo Romano quanti ſit 29
Amphilochi à Cæſare recepti 324
Ana flumen 341
Anartii pop. 132
Anoalites populi 98
Ancona opp. 227
Andes pop. 52. 56. & 141
Androſthenes Theſſaliæ prætor 338. uincitur à Cæſare 339
Annius Scapula interfectus 390
Antiſtius Turpio ſingulari certamine cũ Q. Põpeio Nigro decernit 472
Anulus ferreus pro numiſmate 94
Anſerem Britanni non guſtant 94
Antonius Brunduſio præeſt 308. Põpeianos fugat 321
Antuates pop. 53. & 56
Apollo 128
Apolloniates Cæſarem oppido

pido recipiunt 301
Apomana inſula 404
Apſum flumen 301
Aqua quo pacto Alexandriæ corrupta 361
Aquilaria locus 281
Aquilifer Cæſaris interficitur 329
Aquitania 1.19.63.& 67
Arar fluuius 7
Arduenna ſylua 89.134
Arguentius 453
Ariarathes Ariobarzanis frater 397
Ariminum 225
Armatum conciliũ quid 127
Armoricæ ciuitates 116 183.209
Ariobarzanes Pompeio contra Cæſar. auxilia mittit 296.& 379
Arioviſtus Germanorũ rex 19.cũ Cæſare contumaciter agit 21.22.27.bellũ gerit 32.uictus fugit 34
Arſinoe regnum Alex.occupat 360.378
Artomici pop. 145
Aruerni pop. 146
Aſcaldes flumen 136
Aſculum opp. 229
Aſcurum opp. 415
Aſpauia caſtellum 471
Aſparagum opp. 311
Aſprenas proconſul 448
Ategua opp.461.prælia circa facta,eodẽ captũ 508
Atrebates pop.37.43.183
à Cæſ.uicti 46
Auaricum oppid. 49.oppugnatur 150.captum 157
Aulerci 52.144.183
A.Cebius 473
A.Claudius 344
A.Fonteius ab exercitu ignominioſe dimiſſus 433
A.Gabinius 296
A.Trebellius 473
A.Valgius 464
A.Varro 305
Auſetani pop. 252
Auſci pop. 67
Auximum opp. 228
Axona flumen 37

B

Babilius 463
Bacenis ſylua 125
Bætis fluuius 460.479
Bagrada flumen 281
Bardani pop. 296

Baſilica 389
Batauorum inſula 72
Belgarum aduerſus Cæſarē coniuratio 35 prælium 39. eorundem fuga 41
Belgas à Germanis ortos 36
Belidenſes pop. 301
Bellica porta 282
Bellocaſſi pop. 183
Bellonæ Deæ ſacerdotis dignitas 397
Bellouaci 36. contra Cæſarē 174. 195. fuga 200. 201. 204
Berones 389
Beſſi pop. 296
Bethuria 470
Biblie 317
Bibracte Heduorum opp. 14. 172
Bibrax Rhemorum opp. 38
Bibroci pop. 98
Bibulus Cæſaris naues incendit. 298. eiuſdē crudelitas eodem. ex morbo interijt 304. filij eius occiſi 256
Bigerrones pop. 67
Biuius Curius 234
Boduognatus dux 47
Bogud rex Mauritaniæ 394 contra Marcellum copias ducit 395. Iubæ regnum inuadit 416
Boii fines ſuos exeunt 4. cum Cæſare præliantur 15. in finibus Heduorum cōſederūt 17. numerus eorū eo.
Bos Hercyniæ ſyluæ 132
Brannonii pop. 183
Brannouices pop. eodem
Bratuſpantium opp. 43
Britanniæ ſitus 80. 94. incolæ, numiſma, eiuſdem generalis deſcriptio ibidem
Britanni ſub Belgarum imperio 37
Britannorum ritus 93
Britannici belli cauſa 78. apparatus 79. 80. profectio 81. prælium 82. fuga 83
Britannicū bellū ſecundū 93
Britannorum pugnandi mos 96. iidem à Cæſare victi 82. rebellionem faciunt 84. 96. Romanorū vectigales facti 99
Brunduſium 234. circaq; res geſtæ, eodem & ſequentibus. à Cæſare occupatur 235

Brutus

Brutus adoleſcens 146
Burſauolenſes pop. 469
Butrotum 303
C

Abilonum locus 191
Cadetes pop. 183
Cadurci pop. 144.177
C.Auienus ab exercitu Cæſaris remotus 455
C.Antiſtius Reginus 119
189
C.Biotius Reginus captus 441
C.Caluiſius Sabinus 313
C.Caninius Rebilius 235
C.Caninius Regulus 288
C.Carpineius 102
C.Caßius nauibus Rhodiorũ præficitur 297. in Siciliam fugit 350
C.Cluſianus ab exercitu igno minia reiectus 435
C.Conſidius 404.405.421
C.Conſidius Longus 281
C.Curio in Africa præfectus 311. eius ad exercitum oratio 285
C.Decius ex Cercinna inſula aufugit 422
C.Fabius 164.206.241
C.Felginates interfectus 333
C.Fundanius ad Cæſarem transfugit 465
C.Fuſius Cotta occiſ. 143
C.Callenus 302
C.Marcellus Coſ. 217
C.Marcellus Liburnicæ claſsis præfectus 297
C.Marius 25.422. ergá eũ Africanorũ amicitia. eod.
C.Meß.Aciliã mittitur 321
C.Prætorius quæſt. 479
C.Salluſtius Criſpus 407. in Cercinnam inſulã uenit 421. Zamæ proconſul re lictus 457
C.Saſerna 408
C.Trebonius 97.100.136 oppugnationi Maßilienſi præficitur 241. prætor urbanus 305. de tribunali deturbatur 306
C.Triarius nauibus Aſiaticis præfectus 297
C.Triarius 345
C.Valer.Donotaurus 177
C.Valerius Flaccus 31
C.Valer.Troacillus 12
C.Vergilius Petronius naues Cæſaris oppug. 481. eius deditio 496

C. Volcatius 134
C. Voluſenus Quadratus 55. 79. 205
Calaguritani pop. 252
Caleti populi 37
Calidon ciuit. 313
Calphurnius Saluianus 389
Caninius Rabilius Orici præfectus 316
Camulogenus 173. 175
Canopum promont. 372
Cantabri pop. 242
Cantiũ angulus Britãniæ 99
Canuſium opp. 234
Capua 228. 306
Catalea 457
Carditani pop. 237
Carbona opp. 391
Carfulenus 376
Carmonenſis Ciuitas 278
Carnutes 194. Gallorum medii 127. defectionis princi pes 101
Carrus 15
Carnilius rex 99
Caßilinus ager 306
Caßiuellaunus dux 94. eius deditio 99
Caßius Pompeiii naues incendit 350. fugatur 351
Caßius Longinus Hiſpaniæ prætor 387. Hiſpanorũ in illũ odia 387. eius largitiones, eod. auaritia, eod. grauiter à coniuratis uulneratus 389. ab omnibus odio perſequutus 390. à Marcello bello proſequutus 392. Vlla obſidetur 394. periit 396
Caſticus Catamantaledis filius 2
Caſtulonenſis ſaltus 241
Caſtra Corneliana 281
Caſtra Poſthumiana locus 462
Cataſcopus in Siciliam mißus 417
Catiuulgus 101. taxo ueneno uitam finit 155
Caturiges 6
Cato Cæſari inimicus 223. Siciliam relinquit 238. ſeipſum interficit 453
Catonis in dicendo mos 239
Catonis ad filium Pompeii oratio 414
Cato Luſitanus 467
Catuaci pop. 47
Cauarinus rex Senonum

116.121
Cecinna 453
Celtæ 1
Celtiberia regio 253
Celtiberi pop. 242
Celtillus Vercingetorigis pater 144
Centrones 6
Centurionis capti mira conſtantia 427
Cercinia inſula 407
Cerui 181
Ceteius 453
Cenimagni pop. 98
Cenomani pop. 183
Cælius Vintianus 402
Cælius ab Repub. remotus 306. interfectus eodem.
Cereſi pop. 37
Cæſar contra Heluetios 7 8.15.16. Sicambros 78 Britannos 80.88.92. Ariouiſtum 21. Belgas 35. Sueßiones 41. Bellouacos 42. Ambianos 43. Venetos 56. Aduaticos 43. Sontiates 64. Germanos 72. Heduos 163 Vercingetorigem 146 Maßilienſes 240. Scipionem 3-8
Cæſar portubus excluſus 402. Larißam uenit 348 Pompeiũ fugientem ſequitur 351. Alexandriã uenit 354. cũ Achilla cõfligit 355. uincit Cæſar 357. Pharum inſulã occupat eodem. cum Mithridate cõiungitur 375. enataţ re coactus 370. Alexandrina claße potitus 364. ſuperato Ptolemæo Alexandriam capit 377. reges Alexandriæ Ægyptoq́; conſtituit 377. in Syriã proficiſcitur 378. per prouincias de controuerſiis cognoſcit 397.404 in Pontũ cõtra Pharnacẽ proficiſcitur 298. uincit, Põtumq́; recepit 402. in Africã nauigat 404. Labieni equitatum interficit 425. in Hiſpaniam cõtra Cn. Põpeium filium proficiſcitur 458. Græcè ſcribit 113
Quandiu bellũ geßerit 428
aduerſam fortunã paßus 46.106

45.106.333.370.371
Cæſaris & Pompeii diſsidiorum cauſæ 225
Cæſ.in conſeruãdis militibus diligẽtia 258.in re militari ſciẽtia 258.in põtibus ſtruẽdis induſtria 8.76..eiuſdem mãdata de facienda pace cũ Pompeio 299.300.oratio eiuſdem ad milites 334
Cæſarianorũ militũ patientia 321.415.radice iidẽ ueſcebãtur 321.323. eorũdem alacritas 371.fugiũt 73. 332
Cæſ.cõtra Alexãdrinos exercitus cõſcriptus 358. acies et ſumma exercitus contra Pomp.344.in uictos clemẽtia 49.258. in periculis ſolertia 45
Cæſ.ſacerdotium,& de eo inter Pomp.contentio 340
Cæſa.ſupplicatio decreta 87 honores exhibiti 28
Chara radix,qua ueſcebantur milites Cæſ. 322
Cherroneſus locus 363
Cheruſci pop. 125
Cimberius 23
Cimbri 21.36.uicti à Romanis 25
Cinga fluuius 247
Cingetorix 89.rex 99. hoſtis à ſoc.iudicatur 117
Cingulum opp.à quo conditum 229
Cippi. 182
Cirta oppidum à Bogud expugnatum 416
Claſsis inſtruitur 88
Claſsis Pompeiana 297
Cleopatra à fratre Ptolemæo regno expulſa cũ eo bellum gerit 332. ei regnũ à Cæſare reſtituitur 378
Clodius à Cæſare ad Scipionẽ cũ mãdatis miſſus 325
Clupea inſula 281.404
Cn.Domitius 293. contra Pharnacẽ proficiſcitur 378
Cn.Domit.Caluinus 313. occiſus 349
Cn. Magius præfectus fabrũm Pompeii 234
Cn. Piſo Mauris præfectus 404.411.
Cocoſates pop. 67

Colloquium Cæſaris et Ario uiſti 29
Colloquium Cæſarianorum & Pompeianorum 304
Colonicæ cohortes 278
Comana opp. 397
Comana Bellonæ tẽplũ 397
Cõmentariorum Cæſaris cõmendatio 192
Comminius captus 427
Comius Atrebas 89.195. ui ctus à Cæſ. 217
Condruſii pop. 71.135
Condruſones Treuirorum clientes 71
Coniuratio contra Cæſarem 84. contra Caßium Longinum 389
Conetodunus 143
Cõſidii crudelitas 405. Adrumeti præfectus 421. Acillitanos obſedit, eod. deſerit 427. fuga eius à Tiſdra 455
Contus 159. captus 179
Conuictolitanes Heduus 159 captus 179
Cotuatus 143
Corduba Hiſpaniæ caput 460. à Caßio deficit 392
in Cæſaris poteſtate 278
Corneliana caſtra 280
Corn. Balbus uulneratur 305
Corus uentus 98
Coſa opp. 307
Cotho locus 438
Cotus rex 314. auxilia Põpeio contra Cæſarem mittit. 295
Craſtinus miles egregius 344. interfectus 349
Cremona opp. 234
Crines mulieribus abſciſi, & ex illis tormẽta facta 298
Critognatus 184
Cuniculi 213
Curio cũ Iubæ exercitu cõfligit 292. interficitur 293.
eius exercitus fugatur eo.
Curioſolitæ po. 52.56.183
Damaſippus 454. periit 457
Decius Brutus 58.241
Decius Lælius nauibus Aſiaticis præficitur 297
Orici præeſt 317. Brundiſium fugit 349
Defectio 101
Deiotarus rex Pompeio auxiliatur

xiliatur 296. ad Domitiũ uenit 378. Gallogræciæ tetrarcha 397. Rex à ſenatu appellatus 298. excuſat ſe Cæſari eodem
Delphi è Cæſ. recepti 325
Delta locus, ibiq; prælium factum 374
Deuotorum mutua amicitia ac fides 64. 65
Diablintres 64
Didius 479. interficitur 481
Dii Gallorum 129. Germanorum 130
Dioſcorides legatus 355
Dite prægnatos Gallos 129
Diuico legationis Heluetiorum princeps 8
Diuitiacus 3. 10. 11. 13. 125. Belgarum rex 37
Domitius Ænobarbus 229. 232. 240
Domitius Caluinus 313. ad Pharnacem literas mittit 378. Maſſilienſibus præficitur 341
Donilaus contra Cæſ. 296
Dotis ratio apud Gal. 129
Drapes Senon 208. captus 211. periit inedia 214
Druides Galli eorumq; officia 126
Ducum diſſenſio 103
Dumnacus dux 206
Dumnorix Diuitiaci Hedui frater 3. 6. 11. cõtra Cæſarem Heluetiis fauet 12. à Cæſare deficit, & bellũ mouet cõtra eundem 90. interficitur 92
Duratius 206
Dynaſtæ 295
EBurones pop. 71. 141 Treuirorum cliẽtes 71
Egimurum opp. 427
Eginium opp. 338
Elauer fluuius 160
Elephanti cõdocefacti 435. contra eos remediũ 443. fuga eorum 449
Elephantis cum milite pugna 449. 450
Epaſnactus Aruernus 214
Epidaurus opp. 385
Ephippiis Germanos non uti 69
Epirus in Cæſaris poteſtatem uenit 301

Eporedorix captus 163.17
Equi Germanorum 69
Equitum Gallorum uiuendi ratio 128
Eritius 331
Eſſedarij 8. ex eſſedis pugnandi ratio 85
Euphranor Rhodiorum claſſis præfectus 366. geſta huius, eod. periit. 373
Excommunicatio apud Gallos 126.127
Exercitus contra Cæſarem ad Alexiam. 183
FAbius Maximus 481
Fabius Pelignus in temerario facinore occiditur 288
Facinus horrendum 466
Factiones in Gallia 18. 125
Fagus in Britannia non creſcit 94
Fanum opp. 227
Fauſtus Sylla 224. interfectus 456
Felginates Tuticanus eques interfectus 333
Ferentini pop. 234
Flumen quomodo exercitus ſit traijciendus 234
Fluſtates pop. 67
Fortunæ uis 124.331.373
Fuluius Poſthumius 328
Fuſius Calenus legatus occiſus 298
Fuſius Cotta occiditur 143
Funera Gallorum 129
GAbali pop. 145.177
Gabiniani milit. 257
Gabinius in Illyricos 383. ad Solonam feliciter pugnauit 384. Ibiq; morbo periit 384
Gaburus 177
Gaditani in Cæſaris poteſtatem ueniunt 278
Galba Belgarum rex 37
Galliæ ſitus 1. Galliæ populi 183
Galli ſcorpione icti 156. religionibus dediti 128. ſacrificādi ritus, eōdē. quos deos maximè colāt, eodē. tempus quo pacto ſeruēt 129. equites in Africa interfecti 406.425
Gallorum leuitas in conſilijs capiendis 7. ingenia 444. magnitudo

magnitudo 50. repentina conſilia 57. animus in bellis ſuſcipiẽdis et calamitatibus perferẽdis 63. in uxores poteſtas 129. funera 129. magiſtratus eorũdẽ 130. eorum qui in aliquo numero ſunt, genera duo 126. mores 125. Gallis in expeditione carros ſecũ ducere moris eſt 200
Gallos olim Græcis literis uſos 127. iumentis delectari 69. à Dite prognatos 129
Gallinis non ueſcuntur Britanni 94
Ganymedes interfecto Achilla exercitui Alexandrino præeſt 361
Garites pop. 67
Garocelli pop. 6
Garumna fluuius 1
Garumni pop. 67
Gebenna mons 146
Gemella legio 196
Genabum opp. 148
Geneua oppidum 4
Genuſum fluuius 335
Gegobia opp. 161. 164. oppugnatur 167.
Germani 37. eorũ principes apud Cæſ. captiui retẽti 74. ex Gallia pulſi 34. Rhenũ trãſgreſsi 68. à Cæſare uicti 13. 34. 75. in armis q̃ exercitati 22. 31. 33. equites in Africa interfecti 425
Germanorũ forma atq; ſtatura 21. 34 antiquorũ uita 69 equitũ bellandi mos 31. 69. 73. cũ Cæſare bellũ 31. 73 in Cæſarẽ perfidia 73. adoleſcentiũ ſtudia 33. mores 130. Dij 130. uita eod. peregrinationes 130. opes, magiſtratus, agri belli inferendi et propellẽdi ratio 130. 131
Germanos Gallis uirtute ſuperiores eſſe 31. à matribus familiâs præliãdi tẽpus diſcere 32. importatis non uti 69
Getuli ad Cæſarem perfugiunt 421. 433. eorum equites ſine freno 437
Glaſto inficiũtur Britãni 95
Gobanitio Vercingetorigis

patruus 144
Gomphos opp. 338. expugnatum à Cæſare 339
Gorduni pop. 108
Græcis literis olim Gallos uſos 127
Grudij pop. 107
Guturnatus ad ſupplicium depoſcitur 211
HAliartini pop. 433
Haliacomon flu. 314
Haſta opp. 479
Harudes po. Ger. 19. 23. 33
Hedui pop. 18. deficiũt à Cæſare 163. 165. 171. 176
Heduorũ poteſtas 125. eorũ fines ab Heluetiis populari 7
Heluetia in quatuor pagos diuiſa 7
Helueti 1. 72. eorum fines 2. patriã excedunt 3. redeũnt 17
Heluetici agri latitudo 2. bonitas 17
Heluetij Germ. uinciũt 15 po. Rom. Exercitũ ſub iugum mittunt 5. Rhodanum tranſire à Cæſare prohibiti 7. à Cæſare ſuperati 7. 15. uincunt Cæſarianos 9
Heluetios olim Græca calluiſſe 17
Heluetiorum qui domo exierant numerus 17. eorundem magnanimitas. 7. 8
Heluetios totius Galliæ plurimum poſſe 2. ciuitates uicosq; ipſi ſuos incendunt 3
Heluii pop. 146. 177. 183
Heraclea Sentica 338
Hercynia ſylua 131
Herminius mons 187
Hiſpalis opp. 373. à Luſitanis oppugnata 479
Hiſpania 462
Hiſpanorũ præliandi rõ 245
Hiſſa opp. 298
Homines duros quæ faciant 69. quæ declinatos 169
Homines immolandi conſuetudo 128
Hoſpites apud Germanos pro ſanctis haberi 131
Hoſtiũ contemptũ 14. 118
Hyempſal 434
IBerus fluuius 253
Iccius Rhemus 36

Iccius portus 88
Ilerda opp. 242
Illurgauonenſes pop. 252
Imanuentius 98
Imperatoris in conſeruandis militib. ſtudiũ 258. in prelio incipiendo officiũ 345
Inde rex 463
Induciomarus 89. defectionis autor 101. fuga 115. occiditur 119
Inimicorum mutua defenſio iucundiſſima 110
Inſulæ circa Britanniam 93
Iſſa inſula in eaq; oppidum eodem nomine 386. Vatinio ſubiicitur eodem.
Iſthmus 325
Iuba rex cõtra Curionẽ 282 Hoſpes Põpeii, eo. uicit Curionẽ 293. eius crudelitas 294.440.444. à Zamenſibus excluditur 455. eiuſdẽ exercitus contra Cæſarẽ 406.416.429. ſuperbia 434. ſe interfici iubet 456
Iulius Cæſar Conſul creatus 394. cætera quære in Cæſar.
Iunius 102
Iura mons 2
Ithyrei pop. 413
LAcetani pop. 252
Laritanes pop. 234
Lariſſa opp. 339. à Scipione occupata 339
Latobrigi fines ſuos excedũt 4. redeunt 17. numerus eorum 17
Latrocinia apud Germanos 131
Laterenſis 389. interfectus 390
Labienus Cingulum opp. exædificat 229
Labienus niſi uictor in caſtra reuerſurum iuramento negat 343
Labienus cõtra Cæſarẽ 410 fugatur Labienus 411. Leptim oppugnat 419. occiſus 476. eiuſdẽ crudelitas eod.
Labieni & tyronis congreſſus 410. 412. eius equitatus interficitur 425. 442
Legatorum nomen apud priſcos ſanctum 57
Lemanus lacus 5

Lemouices pop. 183
Lomouicum opp. 205
Lentulus Spinther 229
340.in cuſtodia Ptolemæi interficitur 353
Lentulus Marcellinus legatus Caeſ. 328
Lepidus cum Marcello copias coniungit 395
Lepontii pop. 72
Leporē Britāni nō guſtāt 94
Leptis opp. 391.406
Leptis opp.in Cæſaris poteſtatem uenit 406. oppugnatur à Labieno 419
Leptitani pop. 290
Leuaci pop. 108
Leuci pop. 26
Lenium opp. 478
Lex creandorum magiſtratuum 160
Lexobii pop. 58
Libertas 58
Libo 235.236.308.ab Antonio ſuperatus à Brundusio diſcedit 307.308.
Liger fluuius 57.145
Lilium munitio 182
Lilybæum 403
Lingones 16.25.72
Liſcus 10
Litauici perfidia 162.165
Litora omnia aquæ dulcis uenas habere 362
Longinus 390
Lorica 181
Luceria opp. 234
L.Æmilius 14
L.Afranius 241.340
L.Aurunculeius Cotta 41. 80.100.interficitur 107
L.Cæſar legatus 177.225
L.Cæſar Vticæ proqueſtor 453.Cæſari ciuitatem tradit 454
L.Canuleius legatus 318
L.Caßius Longinus 313
L.Caßius Coſ. ab Heluetijs occiſus 5.7.8
L.Cella 454
L.Ciſpius 438
L.Cotta interficitur 107
L.Decidius Saxo 255
L.Domit. & Appius Claudius Conſules 87
L.Domitius 224.cum ſuis militibus ad Cæſarem profugit 231.232.233.281. 286

286. interficitur 349
L. Hirtius 340
L. Iunius Patiecus. 459
L. Lentulus 221. 351
L. Licinius Squillus 389
L. Luceius 304
L. Manlius 64. 234
L. Mergilio 389. interfectus 390
L. Metellus trib. pleb. 239
L. Minutius 468
L. Minutius Baſilius 134. 191
L. Munatius Plancus 100
L. Naſidius 268
L. Paulus Coſ. 217
L. Petreſidius occiditur 107
L. Piſo à Tigurinis interfectus 8
L. Piſo, & Aulus Gabinius Coſs. 4
L. Plancus 403
L. Puppius à Caeſ. captus dimittitur 229
L. Racilius 389. interfectus 390
L. Roſcius 300. 222
L. Rubrius 333
L. Septimius ad interficiendũ Pompeium mittitur 353
L. Sertorius 253
L. Straberius 301
L. Sylla 13
L. Torquatus in Caeſaris poteſtatem uenit 200
L. Valerius interfectus 63
L. Vareni egregium pro inimico facinus 110. 111
L. Vbilius Rufus. 229. 240 ad Pompeium à Caeſ. miſſus 299
L. Tiburtius uulneratur in colloquio 305
L. Ticida ad Scipionem perductus 427
L. Titius 391
Lucretius Hiſpilo Orici praefectus 297
Lucterius Cadurcus 144. 208. 210. 214.
Luna niſi noua Germanos non contendere 32
Lunam plenam aeſtus maritimos efficere 83
Luſitania 241
Luſitani contra Didium 479 480
Lutetia Pariſiorum 120. 173
Liſſum opp. 310. 317

Machinationes uariæ Alexandriæ 359
Magiſtratus Germanorum 231. Gallorum 131
Malaca opp. 395
Malcus Nabatheorum rex 358
Manubiï 186
Mandubratius 98
Manilius Tuſculus 389
Mantinea 317
Marcellus Cordubæ præfectus 392. cõtra Caßium dux electus 392. bellum 393. eius contra Caßium 394. Vllam obſidet 394
M. Acilius 302
M. Antonius legatus 187 Brunduſio præeſt 307 inde nauigat 308
M. Aquinius 434
M. Aquinius Caton. fil. 454
M. Ariſtius 166
M. Bibulus 237. 312
M. Cælius Rufus 305
M. Calidius 223
M. Cato Põpeii filiũ obiurgat 414. Vticæ præfectus 423. 452. Scipioni milites ſubmittit 423. ciuibus ut oppidũ deſerant perſuadere conatur 452. largitio eius in ciues, eodem mortem ſibi cõſciſcit 453
M. Craſſus 13. 100. à Parthis interfectus 312
M. Criſpus 446
M. Epus Cato filius 454
M. Fauonius 314
M. Lepidus 280
M. Meſſala & L. Piſo conſules 22
M. Meſſala 418. Vticã miſſus 452
M. Octauius officio maritimo præfectus 297
M. Opimius 306
M. Petreius 313. contra Cæſarẽ arma fert 413. uulneratur 413 fugatur 455. occubuit 457
M. Plotius uulneratur in colloquio 305
M. Pomponius ad Meſſanam ſuperatus 350
M. Rufus Quæſtor 222
M. Syllanus 119
M. Titius 31
M. Trebius 56
M. Tiro ab exercitu eiectus 433

433
M. Val. Procillus 31.34
M. Varro 276
Marcomanni populi 33
Marrucini pop. 234. eorum cohortes 288
Mars 128
Marſi pop. 229.232
Marſi Cẽturiões pſugæ 283
Maßiliæ ſitus 267. ad bellũ apparatus 268
Maßilienſe bellum 241 250.267.
Maßiliæ oppugnatio 267
Maßilienſium perfidia 274
Maßilienſes ſe dedunt Cæſari 280
Matiſcona locus 191
Mauri equites 449
Mazace opp. 397
Mediomatrices 72.183
Medobrega opp. 387
Meldæ locus 90
Melodunum opp. 173
Memoriæ ſtudendum 127
Menapij pop. 37.58.121 à Germanis oppreßi 70 à Cæſare ſuperati 87
Mercurius apud Gallos quantus 128
Metropolis ciuit. in Cæſar. poteſtatem redacta 339
Militis ueterani uirtus et cũ elephante pugna 450
Militem quæ habere deceat 170
Milo Clodio occiſo damnatus 306. à Pedio lapide occiſus eodem
Minerua 128. eius templum in Elide 355
Minutius Rufus 297
Minutius Silo 388. lapidibus oppreſſus eodem
Miracula poſt Cæſaris uictoriam 355
Mithridates Pergamenus 373
Mithridates contra Triariũ 400. Cæſ. auxilium fert 375. Peluſium expugnat, eod. Alexandrinos ſuperat 376. Rex Boſphori conſtitutus 403
Mona inſula 95
Morini populi 37.58. ſe Cæſari dedũt 79. deficiũt 86
Moritaſgus 116
Moſa 72
Munatius Flaccus 389

Munda

Munda opp. 477
Mundeſis campus 474
Munitiones ad Alexium 381
Muri oppidorum in Gallia quales 154
Muſculi deſcriptio 272

N Abatheorũ rex 358
Nantuates pop. 72
Nannetes pop. 58
Narbo 145.180
Naſua 23
Naues Venetorum 16. Britannorum 250
Naualis pugna 60.61. 251.270
Naupactum opp. 313
Neapolis 404
Nemetes pop. 33
Nemetocerna 216
Neruij pop. 37. eorũ mores 43. munitiones 44. ſuperati à Cæſare 49. Ciceronem oppugnant 108
Nicomedes Bithynius 397
Nicopolis 380
Nili aqua 361
Nitiobriges pop. 145.1
Nouiodunum 41.171
Noreia ciuitas 4
Noricus rex 251
Nox triginta dierum 95
Numidæ contra Curium 282. in ſomnio opprimũtur 290. ad Cæſarẽ perfugiunt 423. eorum uelocitas mira 441. equites ſine freno 413.437
Numeius 4
Nymphæus portus 309

O Bucula Ciuitas 391
Ocellum 6
Octacilii Craßi erga deditos perfidia 310. Pompeio ſe coniungit 311
Octauij in Illyricos fuga 386. occupat oppida multa 285. cum Vatinio nauali bello decernit 386. uincitur, eodem. fugit in Siciliam 387. inde in Africam eodem.
Octodurus pagus 55
Octogeſa opp. 253.256
Ollouicon 159
Oppidum quid Britanni appellent 98
Oppugnatio uehementißima 108
Orgetorix coniurationẽ facit 2. capitur 3. moritur eod.

Oricum

Oricum opp. 292. à Cæſare receptum 300
Orchomenum à Cæſare receptum 325
Orcyna ſylua 232
Oſcenſes pop. 151
Oſiſmi pop. 52. 58. 183

Pacatorũ inſigne 169
Pacidij acies cõtra Cæſarem 409
Pacidius 446. uulneratur 447
Pagi Heluetiorũ quatuor 7
Pagi Sueuorum centum 23. 68. 69
Parada opp. 451. eius ciues combuſti 452
Paretonius locus 362
Pariſii pop. 120
Parthinorum opp. à Cæſ. expugnatum 318
Paucitas hominum quo pacto ſit contra multitudinem munienda 317
Pæmani pop. 37
Pelignι pop. 229
Petra locus 318
Petreius 242. contra Cæſarem 244. eius ſeuitia 258. 259. in Cæſaris poteſtatem uenit 265. uulneratur 413. interficitur 456
Petrocorii pop. 183
Pharnaces rex 378. eius perfidia 380. prælio Domitium uincit 382. Pontum occupat, eodem. crudelitas eius 382. 399. nuntios ad Cæſarem mittit 399. dona mittit 399. cum Cæſare confligit 401. fugatur 402. caſtra eius diripiuntur. eodem.
Pharſalia 297
Pharſalicum prælium 345
Pharus inſula, in eaq; turris mirabilis 357
Philo 478
Photinus Ptolemæi procurator 354. interfectus 358
Pictones 58. 144
Piruſtæ pop. Cæſari ſe dedunt 88
Piſaurum opp. 227
Piſo Aquitanus interf. 74
Plebis Gallicæ conditio 126
Pletorius perιit 456
Pleumoſij pop. 108
Plumbum album 94

Plutei

Plutei 181
Pompeia Fauſti uxor 456
Pompeius Magnus imperator appellatus 334. contra Domitium 338. à Dyrrhachio exctuſus 318. Obſidetur à Cæſare, eodem. obſidione liberatur 321. niſi uictorē iuratſe in caſtra non rediturum 344. eiuſdem fuga 347. Peluſium ad Ptolemæum fugit 352. interficitur 353
Pompeii duces 197. eiuſdem exercitus ex quibus locis conſcriptus 295. eiuſdem exercitus penuria 347. fiducia 333. luxus 347. ueſtitus 257. ſumma, & acies inſtructa 343. fuga 346
Pompeii geſta 414
Pompeii omnis belli apparatus Dyrrhachii 317
Pompeianorum coniuratio 381
Pompeius filius Ægyptiacis nauibus præfectus 297. naues Cæſ. incendit 317. Oricum oppugnat 316
Pompeius filius regnum Bogudis ingreſſus 415. inde fugatus ad inſulas Baleares cōuertit claſſem, eod.
Pompeius filius ulteriore Hiſpania occupata contra Cæſarem bellum parat 458. Vllam ciuitatem oppugnat 459. qualis eius exercitus fuerit 462. crudelitas eius 469. in Carteiēſium eſt poteſtate 479. ſaucius profugit 480. interficitur 481
Pons Rhenenus factus 76. reſciſſus 78. alius pons factus 124
Pons in Arare factus 8
Ptolemæus cū ſorore Cleopatra bellum gerit 352. Mithridati Cæſari auxilium ferenti occurrit, ac ſuperatur 373. 374. periit 377
Ptolemæi animus fraudulentus 372. contra Cæſarem bellum parat, eod.
P. Atrius legatus 441
P. Caluitius 477

P.Conſidius 13
P.Cornelius Scipio interfe-ctus 445
P.Craſſus 58
P.Domitius 379. eius probitas, eodem. eiuſdem contra Pharnacē inſtructa acies 381. ſuperatur à Pharnace 382
P.Lentulus Spinther 253 fugit ad Cæſarem 351
P.Ligarius captus 439
P.Saſerna 409
P.Seruilius conſul 306
P.Sextius 379
P.Sextius Baculus 48. 49. 55. 139
P.Sitius copias cum rege Bogud coniungit 416. Numidiam ingreditur 423
P.Sulpitius Rufus 80
P.Sulpitius prætor Vibone 350
P.Sylla Pompeianos in fugā conuertit 323
P.Veſtrius captus 439
Pugna naualis 60. 61
Pugna ex eſſedis 85
Putei fodiuntur à Cæſarianis 362
Pyrenæi ſaltus 241

Q

Q.Aquila 438
Q.Atrius 93
Q.Caſſ. 222. 280
Q.Caſſius Longinus Hiſpanis odioſus 387. uulneratur 389. naufragio perit 396
Q.Coponius 309
Q.Cornificius Illyrico præeſt 383
Q.Cicero 100. oppugnatur 108. quantus dux 108
Q.Comnius ad Scipionem perductus 427
Q.Fabius Maximus 30
Q.Fulginius interemptus 246
Q.Fuſius 267
Q.Iunius 101. 102
Q.Laberius Durus 96
Q.Ligurius Conſidij filius 453
Q.Lucanius 106
Q.Lucretius 230
Q.Martius ad Cæſarē tranſfugit 463
Q.Paciſſius 379
Q.Pedius 55. 307. 459
Q.Pompeius Niger cum Antiſtio

ſtitio Turpione ſingulari certamine decernit 422
Q.Sabinus 324
Q.Sertorius 65
Q.Sextius 390
Q.Titatius Varus 207
Q.Titurius Sabinus 58.80 87.100.eius contra Vnelos geſta 61. occiditur apud Eburones 107
Q.Vellanius 55
RAbirius Poſthumius 407
Raſcipolis contra Cæſarem 296
Rauraci populi 185. fines ſuos excedunt 4
Rebellio Britannorum 84
Rebillus Cæſ.legatus 288
Regem appellari à pop.Ro. quantum ſit 27
Rhedones populi 52
Rhenones ueſtes 130
Rhemi Cæſari ſe dedunt 26 eorum poteſtas 126
Rhenus Heluetios à Germanis diuidit 2.72
Rheni origo & exitus. 72
Rhenum quare Cæſar tranſierit. 75.124
Rhenum pop.Rom. imperiũ finire 76
Rodanus 1.4
Rhodiæ naues naufragium paſſæ 309
Roſcillus Gallus apud Cæſarem accuſatus 326 ad Pomp.profugit 327
Ruſpina opp. 407
Rutilius Lupus 234. Achaiæ præeſt 325
SAbis fluuius 43
Sabura exerc.Iubæ præfectus 290.eius res geſtæ 291.contra Sitium cum exercitu à Iuba relictus 429.à ſeruo interfectus 456
Sacerdotes Gallorum 126
Sacrificandi ritus 128
Salinarum ſtagnum 447
Salona ciui.grauiſsima oppugnatione liber. 298. 384
Salſum flu. 461
Samarobrina ciuit. 115
Santones 6.65
Saſerna Lepti à Cæſare relictus 408
Sarſura ciuit.444. ea Cæſar

ſar potitur 445
Saſales Cotti filius 296
Scapula ſe iugulare iubet 478
Scæuæ cẽturionis ſcutũ 324
Scipio 221. eius res geſtæ 311. tyrannis eius 312 auaritia 313. ad Pompeium proficiſcitur, eod. fugatur à Domitio 315. omnes ſuos milites interfecit 451
Scipionis acies contra Cæſarem 435. apparatus belli eius 413. cum Petrei & Labieni ſuas copias cõiungit 415. crudelitas eius 418. equitatus eiuſdẽ ferè occiſus 425. ut Ciues Romanos captos crudelitas 427. 428. turpis ſedulus 434
Scipio periit. 457
Scribonius Libo 235. officio maritimo præpoſitus 297
Sebuſiani pop. 6
Sedulius dux 190
Seduni populi 53. 54
Segni pop. 135
Segonax rex 99
Segontiaci pop. 98
Segonia oppidum 392
Segaſiani pop. 177. 183
Senones pop. 35
Senonum motus 116. eorum deditio 121
Sentica 338
Sequani pop. 5. 125
Sequanorum ager 19
Serapion legatus 355
Sergius Galba 51
Seruilius 306
Seruus dominum occidit 468 comprehenſus, & uiuus combuſtus eſt 469
Seſuuii pop. 52
Sex. Cæſar Syriæ præfectus 397
Sextus Pompeius. 459
Sext. Quintilius Varus 233
Sibuzates pop. 67
Sicambrorũ fuga 77. eorũ uici combuſti, ibid. contra Cæſarem eunt. 138
Sicoris flu. 242. 247
Silicenſe fl. 392
Silius 56
Simulachra Gallorum. 128

Soldurii deuoti 64
Sontiates à Cæſare uicti 64
Spinther 341
Statius Murcus 302
Stimuli 182
Sueßiones pop. 37. à Cæſare uicti 41. 42
Sueui Germanorum bellicoſiſſimi 23. 68. urbibus relictis, contra Cæſare ſe parant 78. 124. 135. ab Vbijs fugati 34
Sueuorum antiquorum deſcriptio 68. 78. 124. 125. eorundem pagi centum 23 68. 69
Sulcitani pop. 457
Sulmonenſes pop. & opp. 230
Supplicia apud Gallos 129
Surus Heduus 215
Sylla Fauſtus 452. Vticã deſerit eodem

T

Tabellæ ternæ 341
Talea 182
Tameſis flu. 94
Taracina opp. 234
Tarcundarius Caſtor contra Cæſarem 296
Taraco ciuitas in Cæſaris poteſtatem redacta 380
Taraconenſes 252
Tarbelli pop. 67
Taruſates pop. 65
Tarſum opp. Ciliciæ 398
Taſgetius occiſus 100
Taurenta caſtellum 269
Taxi copia in Gallia Germaniáq; 135
Taximagulus rex 99
Tectoſages pop. 132
Tegea opp. 446
Tempeſtas 83. 85
Teutomatus Nitiobrigũ rex 159
Teutones 35
Teutoni 21. uicti à Ro. 25
Tapſum opp. 428. 448. oppugnatur à Cæſare 447
Thabena opp. 446
Thabenẽſes pop. 445. ad Cæſarem deſciſcunt, eodem.
Thebæ à Cæſ. receptæ. 325
Thenchteri Rhenũ tranſgreſſi 68. à Sueuis uicti 70
Theophanes. 304
Thermus prætor 227
Tiberius Nero claßis Cæſar.

ſar. præfectus 373
Tiberius Tullius 467
Ticida captus 428
Tignium opp. 227
Tigurinus pagus 7
Tiſdra opp. 423.445. in Cæſaris poteſtatem uenit 455
Titus Appius Dianæ templũ ſpoliaturus, Cæſaris interuentu fugatur 353
T. Allienus ab exercitu ignominioſe dimiſſus 433
T. Baluentius 106
T. Cæcilius occiſus 246
T. Labienus Põpeianus 409
T. Labienus 13.58.87.92.135
T. Pulſio 331
T. Pulſionis egregium pro inimico facinus 110
T. Rebillus proconſul 451
T. Salienus 418
T. Sextius 119.169.191
T. Sillius 56
T. Terraſidius 56
T. Torius 391. contra Caſſium proficiſcitur 392
T. Vaſius 389
Titi Hiſpani capti & à Scipione necati 418
Tyronis & Labieni congreſſus 410.411
Toloſa 64
Toloſates 6.145
Torquatus 300. periit 456
Traiectum 291
Trebonius 136.140.187.305
Trebonius Maſsiliam oppugnat 241
Treuiri 72. contra Labienum 122
Treuirorum ciuitas 89. contra Cæſarem 89.101
Triarius 400. cum Mithridate confligit eodem
Tribotes 33
Trinobantes ciuitas 98
Tubero 238
Tulingi fines ſuos excedunt 4. numerus eorum 11.17
Tullius ad Cæſarem uerba facit 467
Tullius Rufus interfectus 451
Turinum opp. 306
Turinus ager 307
Turoni 52.144

V.

Vacca opp. 444
Valerius Flaccus, L. filius interfectus 324
Valerius adoleſcens 477
Vangiones pop. 33
Vari exercitus à Curione ſuperatus 288
Varro ſe Cæſari committit 279
Varronis leuitas 276
Varus naue Cæſ. capit 427. fugit 438
Varus flumen 266
Vatinii in re militari prudentia 305. 384. Octauium perſequitur 285. ciuitates multas ab Octauio occupatas recepit 386. cum Octauio nauali bello decernit, eod. uincit eodem. redit Brunduſium 487
Vatuca locus 138
Vbii 70. auxilium à Cæſare petunt 66
Vbiorum ciuitas Sueuis uectigalis 70
Vcubis opp. 461. incenſum 473
Vectones pop. 242
Vedeliacus 159
Velauii 183
Vellaunodunum opp. 147
Veneti 56. 58. à Cæſare uicti 61
Venetorum ſenatus à Cæſare necatus 61
Ventiſponte opp. incenſum 474
Veragri pop. 53
Verbigenus pagus 16
Vercingetorix defectionis princeps 144. uincitur 149. Cæſari deditur 191.
Verodoctius 5
Vergaſillaunus Aruernus 188. captus 197
Vergilius Petronius 418. dat ſe Caninio 456
Vergobretus magiſtratus 1
Verocaſſes pop. 37
Veromandui pop. 36. 45. à Cæſare uicti 46
Verſaon locus 474
Vertico Neruius profugus 111
Vertiſcus princeps 199

Veſontio Sequanorum oppidum 23
Veteranorum militum uirtus 310
Vexillum 45
Vibullius Rufus 233
Vienna ciuitas 146
Vinum Germani importari non ferunt 69
Viridouix contra Cæſarem exercitum parat 61.62
Vlla opp. 394.469
Vlcilles Hirus 229
Vnelli pop. 52. 56. à Cæſarianis ſuperati 61.62
Vocates pop. 67
Voccio rex 34
Vocontij 6.65
Volgi pop. 145.177
Volcatius Tullius 323
Vogeſus mons 72
Vrbes Galliæ immunitæ incenduntur 149
Vriboues 133
Vſceta opp. à Cæſare captum 452
Vſipetes pop. Rhenum tranſgreſsi 68. à Sueuis ſuperãtur 70. profligantur à Cæſare 75
Vſus rerum omnium magiſter 271
Vualis locus 72
Vxellodunum obſeſſum 209.212.214.
Vxores Britanniæ denis aut duodenis communes 95
Vzita opp. 426

X

Xantones popu. 183

Z

Zama ciuitas in eaq́; Iubæ & Cæſaris res geſtæ 464
Zela ciuit. 400
Zetta ciuit. 440

FINIS.

ALDVS LECTORI S. A L.

E T S I potes ſtudioſe lector per te ipſe cognoſcere, cur nam C. Cæſar rerum ab ſe geſtarum confecerit cõmentarios, tum et quos et quot confecerit: tamen nõ inutile futurum exiſtimaui, ſi hic id promptius tibi fieret mea cura. Res geſtæ ab C. Cæſare in Gallia nomen annis, quibus in ea cum imperio fuit octo libris ſcriptæ ſunt. Primo, & reliquis uſq; ad octauum ab ipſo Cæſare tanta elegantia, tantoq; dicendi ornatu, ut, licet & hi, & tres primi de bello Ciuili aduerſus Pompeium, editi ſint, ne ſcientia tantarum rerum geſtarum ſcriptoribus deeſſet, tamen prærepta potius, quàm præbita illis ſit ſcribendi facultas. Octauo autem ab A. Hirtio, qui & de bello Alexandrino, & Africano commentarios uidetur ſcripſiſſe: id quod ex ipſius præfatione in octauum librum de bello Gallico colligi poteſt: ibi enim ſic ait, Cæſaris noſtri commentarios rerum geſtarum Galliæ non comparãdos ſuperioribus, atq; inſequentibus eius ſcriptis contexui, nouiſsimeq; imperfecta ab rebus geſtis Alexandriæ confeci uſq; ad exitum, non quidem ciuilis diſſenſionis, cuius finem nullum uidemus, ſed uitæ Cæſaris. Hæc ille. Ex quibus uidemur poſſe inferre, ſi confecit Hirtius geſta Cæſaris uſq; ad illius uitæ exitum, ergo reliqui commentarij præter decem ſupradictos Cæſaris, eſſe illius uidentur, nec extare quidem, quæ ſcripſit, omnia: quandoquidem uſq; ad exitum uitæ Cæſaris ſcripſiſſe ſe ait. Commentarios tamen de bello Hiſpanienſi, non modò non eſſe Hirtii dixerim, ſed ne eruditi quidem cuiuſquam. Sunt

enim

enim admodum quàm inconditi, ac barbari. De iis ipſis Cæſa-
ris Commentarijs *quid ſenſerit* M. Tullius *in libro de* Claris
Oratoribus, *operæ precium uiſum eſt ſubiungere*. Cuius *hæc*
ſunt uerba. Commentarios *ſcripſit ualde quidem probandos:*
nudi ſunt, recti, & uenuſti, omni ornatu orationis tanquam ue
ſte detracta. Sed dum uoluit alios habere paratam, unde ſume
rent, qui uellent ſcribere, hiſtoriam, ineptis gratum fortaſſe fe
cit, qui illa uolunt calamiſtris inurere, ſanos quidem homines
à ſcribendo deterruit. Hæc Cicero. *Illud inſuper addiderim;*
bonam partem eorum, quæ his commentarijs ſcripta ſunt, ha-
beri etiam in epiſtolis M. Tullii *ad* Atticum: *in quibus; cum*
quid noui geſtum erat à Cæſare, *ſtatim* Atticum; Quin-
tum ue Ciceronem *fratrem; aut* M. Brutum *certiorem facie-*
bat. Id quod maximo teſtimonio eſt ueriſſima eſſe, quæcunque
his commentariis ſcripta habentur. Vale.

Venetiis, Menſe Nouemb. M D X I I I.

C. IVL. CAESA-RIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS I.

GALLIA eſt omnis diuiſa in parteis treis quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipſorum lingua Celtæ, noſtra Galli appellantur. Hi omnes *lingua, inſtitutis, legibus inter ſe differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen à Belgis Matrona, & Sequana diuidit. Horum omnium fortiſsimi ſunt Belgæ, propterea quòd à cultu, atq; humanitate prouinciæ longiſsimè abſunt, minimeq; ad eos mercatores ſæpe commeant, atque ea, quæ ad effœminandos animos pertinent, important, proximiq; ſunt germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibus cum continenter bellum gerunt. Qua de cauſa Heluetij quoque reliquos Gallos uirtute præcedunt, quòd ferè quotidianis *prælijs cum Germanis contendunt, cum aut ſuis finibus eos prohibent, aut ipſi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum eſt, initiũ caput à flumine Rhodano, continetur q; Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum: attingit etiã à Sequanis, & Heluetijs flumen Rhenum, uergit ad Septentriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, ſpectant in Septentriones, & orientẽ ſolem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyrenæos monteis, & eam partẽ

*Linguis

*Bellis prælijſq;

Belgæ.

Oceani, quæ ad Hiſpaniam pertinet, ſpectat inter occaſum ſolis, & Septentriones. Apud Heluetios longè nobiliſſimus, & ditiſſimus fuit Orgetorix. Is M. Meſſala, & P. Piſone conſulibus, regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit: & ciuitati perſuaſit, ut de finibus ſuis cum omnibus copijs exirent: perfacile eſſe, cum uirtute omnibus præſtarēt, totius Galliæ imperio potiri. Id hoc facilius eis perſuaſit, quod undique loci natura tuti Heluetij continerentur, unà ex parte flumine Rheno latiſſimo, atq; altiſſimo, qui agrum Heluetium à Germanis diuidit: altera ex parte monte Iura altiſſimo, qui eſt inter Sequanos, et Heluetios: tertia lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciam noſtram ab Heluetijs diuidit. Iis rebus fiebat, ut & minus latè uagarentur, & minus facilè finitimis bellum inferre poſſent. Qua de cauſa homines bellandi cupidi magno dolore efficiebantur. Pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli, atq; fortitudinis anguſtos ſe fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem millia paſſuum CCXL. in latitudinem CLXXX. patebāt. His rebus adducti, & autoritate Orgetorigis permoti, conſtituerunt ea quæ ad proficiſcendum pertinerent * comparare. Iumentorum, & carorum quàm maximum numerum coemere, ſementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumenti ſuppeteret: cum proximis ciuitatibus pacem, & amicitiam confirmare: ad eas res conficiendas biennium ſibi ſatis eſſe duxerunt: in tertium annum profectionem ſeſe confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is ſibi legationem ad ciuitates ſuſcepit. In eo itinere perſuadet Caſtico Catamantaledis filio Sequano (cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & à Senatu populoq; Ro.

*parare

amicus

amicus appellatus erat) ut regnum in ciuitate ſua occuparet, quod pater antè habuerat, itemq́; Dumnorigi Heduo fratri Diuitiaci,qui eo tempore principatum in ſua ciuitate obtinebat,ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, perſuadet: eiq́; filiam ſuam in matrimonium dat:perfacile factu eſſe illis probat conata perficere,propterea quòd ipſe ſuæ ciuitatis imperium obtenturus eſſet : non eſſe dubium, quin totius Galliæ plurimum Heluetij poſſent, ſeq́; ſuis copijs,ſuoq́; exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti,inter ſe fidem,& iuſiurandum dant:& regno occupato per treis potētiſsimos ac firmiſsimos populos totius Galliæ ſeſe potiri poſſe ſperant.Ea res,ut eſt Heluetijs per indicium enuntiata, moribus ſuis Orgetorigē ex uinculis cauſam dicere coegerunt, damnatum pœnam ſequi oportebat ut igni cremaretur. Die conſtituta cauſæ dictionis Orgetorix ad iudicium omnem ſuam familiam ad hominum millia decem undiq́; coegit,& omneis clienteis, obæratosq́; ſuos,quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit:per eos ne cauſam diceret, ſe eripuit. cum ciuitas ob eam rem incitata armis ius ſuum exequi conaretur, multitudinemq́; hominum ex agris magiſtratus cogerent, Orgetorix mortuus eſt : neque abeſt ſuſpitio, ut Heluetij arbitrantur, quin ipſe ſibi mortem conſciuerit. Poſt eius mortem nihilo minus Heluetij id,quod conſtituerant, facere conantur, ut è finibus ſuis exeant. Vbi iam ſe ad eam rem paratos eſſe arbitrati ſunt, oppida ſua omnia numero ad duodecim, uicos ad quadringentos, reliqua priuata ædificia incendunt, frumentum omne, præterquàm quod ſecum portaturi erant, comburunt : ut domum reditionis ſpe ſublata, paratiores ad omnia pericula ſubeunda eſſent:trium*

*fortißimos

unum quenq; menſium molita cibaria ſibi quenq; domo efferre iubet. Perſuadent Rauracis, & Tulingis, & *Latobrigis finitimis, uti eodem conſilio uſi, oppidis ſuis, uicisq; exuſtis unà cũ his proficiſcantur. Boiosq;, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum tranſierant, Noriamq; oppugnarant, receptos ad ſe ſocios ſibi aſciſcunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire poſſent. Vnum per Sequanos, anguſtum, & difficile inter montem Iuram, & flumen Rhodanum, uix qua ſinguli carri *ducerentur, mõs autem altiſsimus impendebat, ut facilè perpauci prohibere poſſent. Alterum per prouinciam noſtram multo facilius, atq; expeditius, propterea quòd inter fines Heluetiorum, & Allobrogum, qui nuper populo Ro. pacati erant, Rhodanus fluit, isq; nonnullis locis uado tranſitur. Extremum oppidum Allobrogũ eſt, proximumq; Heluetiorum finibus * Geneua, ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus ſeſe uel perſuaſuros, quòd nondum bono animo in populum Ro. uiderentur, exiſtimabant: uel ui coacturos, ut per ſuos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicũt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant. Is dies erat ad v. Calendarum Aprilis, L. Piſone, Aulo Gabinio conſulibus. Cæſari cum id nuntiatum eſſet, eos per prouinciam noſtram iter facere conari, maturat ab urbe proficiſci, & quam maximis itineribus poteſt in Galliam ulteriorem contendit, & ad* Geneuam peruenit, prouinciæ toti quàm maximum militum numerum imperat. Erat omnino in Gallia ulteriore legio una: pontem, qui erat ad Geneuam, iubet reſcindi. Vbi de eius aduentu Heluetij certiores facti ſunt, legatos ad eum mittunt nobiliſsimos ciuitatis, cuius legationis Numeius, & Ve-

Marginal notes: *unum quenq; — * Latouicis — * ducerent — *Genua — * Genuã

& Veredoctius principem locum obtinebant, qui dicerent ſibi eſſe in animo, ſine ullo maleficio iter per prouiciam facere propterea quòd iter haberent nullum aliud, rogare, ut, eius uoluntate id ſibi facere liceat. Cæſar, quòd memoria tenebat Lucium Caßium conſulem occiſum, exercitumq́; eius ab Heluetijs pulſum, & ſub iugum miſſum, concedendum non putabat, neq; homines inimico animo data facultate per prouinciam itineris faciundi temperaturos ab iniuria, & maleficio exiſtimabat: tamen, ut ſpatium intercedere poſſet, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis reſpondit, dię ſe ad deliberandum ſumpturum: ſi quid uellent, ad Idus Aprilis reuerterentur. Interea ea legione, quam ſecum habebat, militibusq́;, qui ex prouincia conuenerant, à lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetijs diuidit, millia paſſuum decemnouem, murum, in altitudinem pedum ſexdecim, foſſamq́; perducit. Eo opere perfecto, præſidia diſponit, caſtella communit, quo facilius, ſi ſe inuito tranſire conarentur, prohiberi poſſent. Vbi ea dies, quam conſtituerat cum legatis, uenit: & legati ad eum reuerterunt: negat ſe more, & exemplo populi Rom. poſſe iter ulli per prouinciam dare: &, ſi uim facere conentur, prohibiturum oſtendit. Heluetij ea ſpe deiecti, nauibus iunctis, ratibusq́; compluribus factis, alijs uadis Rhodani qua minima altitudo fluminis erat, non nunquam interdiu, ſæpius noctu, ſi perrumpere poſſent conati, operis munitione, & militum concurſu, & telis repulſi, hoc conatu deſtiterunt. Relinquebatur una per Sequanos uia, qua Sequanis inuitis propter anguſtias ire non poterant. Iis cum ſua ſponte perſuadere non poſſent, legatos ad

Dumnorigem Heduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia, & largitione apud Sequanos plurimum poterat, et Heluetijs erat amicus, quòd ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat: & cupiditate regni adductus, nouis rebus ſtudebat: & quàm plurimas ciuitates ſuo ſibi beneficio habere obſtrictas uolebat. Itaq; rem ſuſcipit, et à Sequanis impetrat, ut per fines ſuos, Heluetios ire patiantur, obſideſq; uti inter ſeſe dent, perficit: Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant: Heluetij: ut ſine maleficio, & iniuria tranſeant. Cæſari renuntiatur Heluetijs eſſe in animo per agrum Sequanorum, & Heduorum iter in Santonum fines, facere, qui non longè à Toloſatium finibus abſunt, quæ ciuitas eſt in prouincia. Id ſi fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurũ, ut homines bellicoſos pop. Ro. inimicos locis patentibus, maximeq; frumentarijs finitimos haberet. Ob eas cauſas ei munitioni, quã fecerat, T. Labienum legatum præfecit: ipſe in Italiam magnis itineribus contendit, duaſq; ibi legiones conſcribit, & treis, quæ circum Aquileiã hyemabant, ex hybernis educit, et qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinq; legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Garocelli, & Caturiges locis ſuperioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur: compluribus his prælijs pulſis, ab Ocello, quod eſt citerioris prouinciæ extremum, in fineis Vocontiorum ulterioris prouinciæ, die ſeptimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebuſianos exercitum ducit. Hi ſunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetij iam per anguſtias, et fines Sequanorum ſuas copias traduxerant, & in Heduorum

fines

fines peruenerant,eorumq; agros populabantur. Hedui cum
ſe,ſuaq; ab his defendere non poſſent, legatos ad Cæſarem
mittunt rogatum auxilium: ita ſe omni tempore de po. Ro.
**meritos eſſe, ut penè in conſpectu exercitus noſtri,agri ua=* *bene
ſtari, liberi eorum in ſeruitutem abduci, oppida expugna= meritos
ri non debuerint.Eodem tempore,quo Hedui, Ambarri quo
que neceſſarij, & conſanguinei Heduorum Cæſarem certio
rem faciunt,ſeſe de populatis agris non facilè ab oppidis uim
hoſtium prohibere.Item Allobroges,qui trans Rhodanum ui
cos poſſeßionesq; habebant,fuga ſe ad Cæſarem recipiunt,et
demonſtrant ſibi præter agri ſolum nihil eſſe reliqui. Quibus
rebus adductus Cæſar non expectandum ſibi ſtatuit,dum om
nibus fortunis ſociorum conſumptis,in Santones Heluetij per
uenirent.Flumen eſt Arar, quod per fineis Heduorum, et Se
quanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita ut
oculis,in utram partem fluat,iudicari non poßit. Id Helue=
tij ratibus,ac lintribus iunctis tranſibant. Vbi per explora=
tores Cæſar certior factus eſt:treis iam copiarum parteis Hel
*uetios id flumen tranſduxiſſe, quartam * uerò partem citra*
flumen Ararim reliquam eſſe:de tertia uigilia cum legioni=
bus tribus è caſtris profectus,ad eam partem peruenit, quæ
nondum flumen tranſierat.Eos impeditos,& inopinanteis ag
greßus, magnam partem eorum concidit: [illegible]qui ſeſe fugæ
mandarunt,atq; in proximas ſyluas abdiderunt.Is pagus ap=
pellabatur Tigurinus. Nam omneis ciuitas Heluetia in qua
*tuor * pagos diuiſa eſt. Hic pagus unus cum domo exiſſet,* * partes
patrum noſtrorum memoria L.Caßium conſulem interfece=
rat,& eius exercitum ſub iugum miſerat. Ita ſiue caſu, ſiue
conſilio deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Helue=

tiæ inſignem calamitatẽ populo Romano intulerat, ea princeps pœnas perſoluit. Qua in re Cæſar non ſolum publicas, ſed etiam priuatas iniurias ultus eſt, ꝗ eius ſoceri L. Piſonis auum L. Piſonem legatum Tigurini eodem prælio, quo Caßium, interfecerant. Hoc prælio facto reliquas copias Heluetiorum ut conſequi poſſet, pontem in Arare faciẽdũ curat: atque ita exercitum traducit. Heluetij repentino eius aduentu commoti, cùm id, quod ipſi diebus X X. ægerrimè confecerant, ut flumen tranſirent, Cæſarem uno die feciſſe intelligerent, legatos ad eum mittũt: cuius legationis Diuico princeps fuit, ꝗ bello Caßiano dux Heluetiorũ fuerat. Is ita cũ Cæſare egit: Si pacẽ populus Romanus cum Heluetijs faceret, in eam partẽ ituros, atq; ibi futuros Heluetios, ubi eos Cæſar cõſtituiſſet, atque eſſe uoluiſſet. Sin bello perſequi perſeueraret, reminiſceretur & ueteris incõmodi populi Romani, & priſtinæ uirtutis Heluetiorũ. Quod improuiſo unum pagum adortus eſſet, cum ij, qui flumen trãſiſſent, ſuis auxilium ferre nõ poſſent, ne ob eam rem aut ſuæ magnopere uirtuti tribueret, aut ipſos deſpiceret. Se ita à patribus, maioribusq; ſuis didiciſſe, ut magis uirtute, quàm dolo contenderent, aut inſidijs niterentur. Quare ne committeret, ut is locus, ubi conſtitiſſent, ex calamitate populi Romani, et internecione exercitus nomen caperet, aut memoriã proderet. Iis Cæſar ita reſpondit, Eò ſibi minus dubitationis dari, ꝗ eas res, quas legati Heluetij commemoraſſent, memoria teneret: atque eò grauius ferre, quò minus merito populi Roma. accidiſſet: qui ſi alicuius iniuriæ ſibi conſcius fuiſſet, non fuiſſet difficile cauere: ſed eò deceptum, ꝗ neq; commißũ à ſe intelligeret, quare timeret, neq; ſine cauſa timendũ putaret. Quòd ſi ueteris cõtu

meliæ

meliæ obliuiſci uellet: num etiam recentium iniuriarum (ꝗ eo inuito iter per prouiciam per uim tentaſſent: ꝗ Heduos, ꝗ Ambarros, ꝗ Allobroges uexaſſent) memoriā deponere poſſet? Quòd ſua uictoria tā inſolenter gloriarentur, quodq; ſe tandiu impunè tuliſſe iniurias* admirarentur, eodem pertinere. Conſueſſe enim Deos immortales, quò grauius homines ex cōmutatione rerū doleant, quos pro ſcelere eorū ulciſci uelint, his ſecundiores interdū res, & diuturniorem impunitatem concedere. Cùm ea ita ſint: tamen, ſi obſides ab his ſibi dētur, uti ea, quæ polliceātur, facturos intelligat, et ſi Heduis de iniurijs, quas ipſis, ſocijsq; eorum intulerint: item ſi Allobrogibus ſatisfaciant, ſeſe cū his pacem eſſe facturū. Diuico reſpondit, ita Heluetios à maioribus ſuis inſtitutos eſſe, uti obſides accipere, non dare cōſueuerint, eius rei populum Romanū eſſe teſtem. Hoc reſponſo dato, diſceßit. Poſtero die caſtra ex eo loco mouent. Idem Cæſar facit, æquitatumq; omnem ad numerum quatuor millium, quem ex omni prouincia & Heduis, atque eorum ſocijs coactū habebat, præmittit, qui uideāt, quas in parteis hoſtes iter faciant. Qui cupidius nouißimum agmen inſecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum præliū committunt, & pauci de noſtris cadunt. Quo prælio ſublati Heluetij, ꝗ quingentis equitibus tantam multitudinem equitū propulerant, audacius ſubſiſtere, nōnunquā ex nouißimo agmine, prælio noſtros laceſſere cœperunt Cæſar ſuos à prælio continebat, ac ſatis habebat in præſentia, hoſtem rapinis, populationibusq; prohibere: ita dies circiter* X V. iter fecerūt, uti inter nouißimum hoſtiū agmen, et noſtrū primum non amplius quinis, aut ſenis millibus paſſuum intereſſet. Interim quotidie Cæſar Heduos frumentum, quod eſſent publicè polliciti,

* morarentur.

X I I.

flagitare. Nam propter frigora, quòd Gallia ſub Septentrionibus, ut antè dictum eſt, poſita eſt, non modo frumenta in agris matura non erant, ſed ne pabuli quidem ſatis magna copia ſuppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus ſubuexerat, propterea minus uti poterat, quòd iter ab Arare Heluetii auerterant, à quibus diſcedere nolebat. Diem ex die ducere Hedui, conferri, comportari, adeſſe dicere. Vbi ſe diutius duci intellexit Cæſar, & diem inſtare, quo die frumentum militibus metiri oporteret, conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in caſtris habebat, in his Diuitiaco, & Liſco, qui ſummo * magiſtratui præerant, quem Vergobretum appellant Hedui, qui creatur annuus, & uitæ, necisq́; in ſuos habet poteſtatem, grauiter eos accuſat, quòd cum neque emi, neque ex agris ſumi poſſet, tam neceſſario tempore, tam propinquis hoſtibus, ab his non ſubleuetur, præſertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus bellum ſuſceperit, multo etiam grauius, quòd ſit deſtitutus, queritur. Tum demum Liſcus oratione Cæſaris adductus, quòd antea tacuerat, proponit eſſe nonnullos, quorum autoritas apud plebem plurimum ualeat, qui priuatim plus posſint, quàm ipſi magiſtratus: hos ſeditioſa, atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant, quod præſtare debuerant. Si iam principatum Galliæ obtinere non poſſent Gallorum, quàm Romanorum imperia * præferre neque dubitare debeant, quin ſi Heluetios ſuperauerint Romani, una cum reliqua Gallia Heduis libertatem ſint erepturi: ab iiſdem * noſtra conſilia, quæq́; in caſtris gerantur, hoſtibus enuntiari. Hos à ſe coerceri non poſſe: quinetiam quòd neceſſariò

* magiſtratu

* perferre

* noua

ceſſariò rem coactus Cæſari enuntiarit, intelligere ſeſe quanto id cum periculo fecerit, & ob eam cauſam quandiu potuerit, tacuiſſe. Cæſar hac oratione Liſci Dumnorigem Diuitiaci fratrem deſignari ſentiebat: ſed quòd pluribus præſentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liſcum retinet, quærit ex ſolo ea, quæ in conuentu dixerat: dicit liberius, atque audacius. Eadem ſecretò ab alijs quærit: reperit eſſe uera, ipſum eſſe Dumnorigem ſumma audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum nouarum rerum, compluréis annos portoria, reliquaq; omnia Heduorum uectigalia paruo pretio redempta habere, propterea quòd illo licente contra liceri audeat nemo: ijs rebus & ſuam rem familiarem auxiſſe, & facultates ad largiendum magnas comparaſſe, magnum numerum equitatus ſuo ſumptu ſemper alere, & circum ſe habere: neque ſolum domi, ſed etiam apud finitimas ciuitates largiter poſſe, atque huius potentiæ cauſa matrem in Biturigibus homini illbic nobiliſſimo, ac potentiſſimo collocaſſe: ipſum ex Heluetijs uxorem habere, ſororem ex matre, & propinquas ſuas nuptum in alias ciuitates collocaſſe: fauere, & cupere Heluetijs, propter eam affinitatem: odiſſe etiam ſuo nomine Cæſarem, et Romanos, quòd eorum aduentu potentia eius ſit imminuta, & Diuitiacus frater in antiquum locum gratiæ, atque honoris ſit reſtitutus. Si quid accidat Romanis, ſummam in ſpem regni obtinendi per Heluetios uenire, Imperio pop. Rom. non modò de regno, ſed de ea, quam habeat, gratia deſperare. Reperiebat etiam Cæſar inquirendo, ꝙ prælium equeſtre aduerſum, paucis ante diebus eſſet factum, initium eius fugæ factum à Dumnorige, atq; eius equitibus

tibus (nam equitatui, quem auxilio Cæſari Hædui miſerant, Dumnorix præerat) eorumq́; fuga reliquum eſſe equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, cùm ad has ſuſpiciones certißimæ res accederent, q́; per fines Sequanorum Heluetios traduxiſſet, q́; obſides inter eos dandos curaſſet, quòd ea omnia non modò iniuſſu ſuo, & ciuitatis, ſed etiam inſcientibus ipſis feciſſet, q́; à magiſtratu Heduorum accuſaretur, ſatis eſſe cauſæ arbitrabatur, quare in eum aut ipſe animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quòd Diuitiaci fratris ſummum in populum Romanum ſtudium, ſummam in ſe uoluntatem, egregiam fidem, iuſtitiam, temperantiam cognouerat. Nam ne eius ſupplicio Diuitiaci animum offenderet, uerebatur. Itaque priuſquàm quicquam conaretur. Diuitiacum ad ſe uocari iubet, & quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Troacillum principem Galliæ prouinciæ, familiarem ſuum cui ſummam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: ſimul commonefacit, quæ ipſo præſente in concilio Gallorum de Dumnorige ſint dicta, & oſtendit, quæ ſeparatim quiſque de eo apud ſe dixerit: petit, atque hortatur, ut ſine eius offenſione animi uel ipſe de eo cauſa cognita ſtatuat, uel ciuitatem ſtatuere iubeat: Diuitiacus multis cum lacrymis Cæſarem complexus, obſecrare cœpit, ne quid grauius in fratrem ſtatueret: ſcire ſe illa uera, nec quenquam ex eo plus, quàm ſe doloris capere, propterea quòd, cùm ipſe gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adoleſcentiam poſſet, per ſe creuiſſet, quibus opibus, ac neruis non ſolū ad minuēdam gratiam, ſed penè ad perniciem ſuam uteretur: ſeſe tamen & amore fraterno, et

exiſti-

exiſtimatione uulgi commoueri. Quòd ſi quid ei à Cæſare grauius accidiſſet, cum ipſe eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem exiſtimaturum non ſua uoluntate factum, qua ex re futurum,uti totius Galliæ animi à ſe auerterentur. Hæc cum pluribus uerbis flens à Cæſare peteret, Cæſar eius dexteram prehendit, conſolatus rogat, finem orandi faciat, tanti eius apud ſe gratiam eſſe oſtendit, uti & Reipublicæ iniuriam,& ſuum dolorem eius uoluntati, acq; precibus condonet. Dumnorigem ad ſe uocat, fratrem adhibet, quæ in eo reprehendat,oſtendit: quæ ipſe intelligat, quæ ciuitas quæratur,proponit: monet ut in reliquum tempus omneis ſuſpiciones uitet,præterita ſe Diuitiaco fratri condonare dicit.Dumnorigi cuſtodes ponit,ut quæ agat,quibus cum loquatur ſcire poſſit. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hoſtes ſub monte conſediſſe,millia paſſuū ab ipſius caſtris octo,qualis eſſet natura montis,& qualis in circuitu aſcenſus, qui cognoſcerent,miſit. Renuntiatum eſt,facilem eſſe.De tertia uigilia T.Labienum legatum propere cum duabus legionibus, & iiſdem ducibus,qui iter cognouerant, ſummum iugū montis aſcendere iubet,quid ſui conſilii ſit,oſtendit. Ipſe de quarta uigilia eodem itinere,quo hoſtes ierant,ad eos contendit,equitatumq; omnem ante ſe mittit. P. Conſidius, qui rei militaris peritiſſimus habebatur, & in exercitu L. Syllæ, & poſtea in M. Craſſi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. Prima luce cum ſummus mons à T. Labieno teneretur, ipſe ab hoſtium caſtris non longius mille & quingentis paſſibus abeſſet,neq; (ut poſtea ex captiuis comperit) aut ipſius aduentus, aut Labieni cognitus eſſet, Conſidius equo admiſſo ad eum accurrit: dicit montem, quem à Labieno occupa-

ri uo-

ri uoluerit,ab hoſtibus teneri, id ſe Gallicis armis, atque inſignibus cognouiſſe. Cæſar ſuas copias in proximum collē ſubducit,aciem inſtruit. Labienus,ut erat ei præceptum à Cæſare,ne prælium cōmitteret,niſi ipſius copiæ prope hoſtium caſtra uiſæ eſſent,ut undiq; uno tempore in hoſteis impetus fieret,monte occupato noſtros expectabat,prælioq; abſtinebat. Multo denique die per exploratores Cæſar cognouit et montem à ſuis teneri,& Heluetios caſtra mouiſſe, & Conſidium timore perterritum, quod non uidiſſet, pro uiſo ſibi renunciaſſe:eo die,quo conſuerat interuallo, hoſteis ſequitur,& millia paſſuum tria ab eorum caſtris caſtra ponit. Poſtridie eius diei,quòd omnino biduum ſupererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, & q; à Bibracte, oppido Heduorum longè maximo,ac copioſiſſimo,non amplius millibus paſſuum XVIII. aberat,rei frumentariæ proſpiciendum exiſtimauit: iter ab Heluetijs auertit,ac Bibracte ire contendit.Ea res per fugitiuos L. Æmilij decurionis equitum Gallorum hoſtibus nuntiatur.Heluetij ſeu q; timere perterritos Romanos diſcedere à ſe exiſtimarent,eò magis, q; pridie ſuperioribus locis occupatis prælium non commiſiſſent, ſiue eò quòd re frumentaria intercludi poſſe confiderent,commutato conſilio, atque itinere conuerſo, noſtros à nouiſſimo agmine inſequi, ac laceſſere cœperunt. Poſtquàm id animaduertit,copias ſuas Cæſar in proximum collem ſubducit,equitatumq;, qui ſuſtineret hoſtium impetum,miſit. Ipſe interim in colle medio triplicem aciem inſtruxit,legionum quatuor ueteranorū,ita uti ſupra ſe in ſummo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conſcripſerat, & omnia auxilia collocarit, ac totum montem hominibus complerit: interea ſarcinas in unum locum

cũm conferri, & eum ab his, qui *in ſuperiore acie conſtiterant, muniri iuſſit. Heluetij cum omnibus ſuis carris ſecuti, impedimenta in unum locum contulerunt, ipſi confertiſſima acie reiecto noſtro equitatu, phalange facta, ſub primam noſtram aciem ſucceſſerunt. Cæſar primum ſuo deinde omnium è conſpectu remotis equis, ut æquato omnium periculo ſpem fugæ tolleret, cohortatus ſuos, prælium commiſit. Milites è loco ſuperiore pilis miſſis, facile hoſtium phalangem perfregerunt: ea disiecta, gladijs districtis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, q; pluribus eorum ſcutis uno ictu pilorum transfixis, & colligatis, cum ferrum ſe inflexiſſet, neque euellere, neque ſiniſtra impedita, ſatis commodè pugnare poterant, multi ut diu iactato brachio, præoptarent ſcutum manu emittere, & nudo corpore pugnare: tandem uulneribus defeſſi, & pedem referre, & quòd mõs ſuperat circiter mille paſſuum, eò ſe recipere cœperunt. Capto monte, & ſuccedentibus noſtris, Boij, & Tulingi, qui hominum millibus circiter XV. agmen hoſtium claudebant, & nouiſſimis præſidio erant, ex itinere noſtros *latere aperto egreſſi circumuenire: id conſpicati Heluetij, qui in montem ſeſe receperant, rurſus inſtare, & prælium redintegrare cœperunt. *Romani conuerſa ſigna bipartitò intulerunt, prima, ac ſecunda acies ut uictis, ac ſummotis reſiſteret, tertia ut uenientes * ſuſtineret: ita ancipiti prælio diu, atque acriter pugnatum eſt: diutius cum noſtrorum impetum ſuſtinere non poſſent, alteri ſe (ut cœperant) in montem receperunt, alteri ad impedimenta, & carro ſuos ſe contulerunt. Nam hoc toto prælio cum ab hora ſeptima ad ueſperum pugnatum ſit, auerſum hoſtem uidere nemo potuit:

*aliàs, in ſuperiori conſtit.

*aliàs, latere aperto circũuenire.

*aliàs, Romani ſigna bipartita intul.

*exciperet.

tuit:ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum eſt, propterea quòd pro uallo carros obiecerant, & è loco ſuperiore in noſtros uenientes tela conijciebant, & nonnulli inter carros, rotaſq; mazaras, ac tragulas ſubijciebant, noſtroſq; uulnerabant. Diu cum eſſet pugnatum, impedimentis, caſtriſq; noſtri potiti ſunt: ibi Orgetorigis filia, atque unus è filiis captus eſt. Ex eo prælio circiter millia hominum CXXX. ſuper fuerunt, eaq; tota nocte continenter ierunt, nullam partem noctis itinere intermiſſo, in fines Lingonum die quarto peruenerunt: cum & propter uulnera militum, & propter ſepulturã occiſorum, noſtri triduum morati eos ſequi non potuiſſent, Cæſar ad Lingones literas, nuntioſq; miſit, ne eos frumento, ne'ue alia re iuuarent: qui ſi iuuiſſent, ſe eodem loco illos, quo Heluetios habiturum. Ipſe triduo intermiſſo, cum omnibus copiis eos ſequi cœpit. Heluetii omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miſerunt. Qui cum eum in itinere conueniſſent, ſeq; ad pedes proieciſſent, ſuppliciterq; locuti, flentes pacem petiſſent, atque eos in eo loco, quo tum eſſent, ſuum aduentum expectare iuſsiſſet, paruerunt. Eò poſtquam Cæſar peruenit, obſides, arma, ſeruos, qui ad eos profugiſſent, popoſcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermiſſa circiter hominum millia ſex eius pagi, qui* Virbigenus appellatur, ſiue timore perterriti, ne armis traditis ſupplicio afficerentur, ſiue ſpe ſalutis inducti, q; in tãta multitudine dedititiorum ſuam fugam aut occultari, aut omnino ignorari poſſe exiſtimarẽt, *prima nocte ex caſtris Heluetiorum egreſsi, ad Rhenum, fineſq; Germanorum cõtenderunt. Quod ubi Cæſar reſciuit: quorũ per fines ierant, ij uti conquirerent, & reducerent, ſi ſibi

* Vrbigenus

*prima noctis uigilia.

ſibi purgati eſſe uellent,imperauit: reductos in hoſtiũ nume
ro habuit. Reliquos omnes obſidibus,armis,perfugis traditis,
in deditionem accepit Heluetios,Tulingos,Latobrigos in fi-
nes ſuos,unde erant profecti,reuerti iuſsit: & quòd omnibus
frugibus amiſsis,domi nihil erat,quo famem tollerarent, Allo
brogibus imperauit,ut ijs frumenti copiã facerent:ipſos,op-
pida,uicosq́;,quos incenderant,reſtituere iuſsit. Id ea maxime
ratione fecit,quòd noluit eum locum, unde Heluetij diſceſſe-
rant,uacare:ne propter bonitatẽ agrorũ Germani qui trans
Rhenum incolunt, è ſuis finibus in Heluetiorum fines tranſi
rent,& finitimum Galliæ prouinciæ, Allobrogibusq́; eſſent:
Boios petentibus Heduis,quòd egregia uirtute erãt cogniti,
ut in finibus ſuis collocarent,cõceſsit: quibus illi agros dede-
runt,eosq́; poſtea*in parem iuris, libertatisq́; cõditionẽ,atq; *in parẽ iuris libertatis conditione.
ipſi erant,receperunt. In caſtris Heluetiorũ tabulæ repertæ
ſunt literis Græcis confectæ,et ad Cæſarem perlatæ:quib.in
tabulis nominatim ratio cõfecta erat,qui numerus domo exiſ
ſet eorum,qui arma ferre poſſent,& itẽ ſeparatim pueri, ſe
nes,mulieresq́;,quarũ omnium rerũ ſumma erat,capitũ Hel
uetiorum millia CCLXIII. Tulingorum millia XXXVI.
Latobrigorum XIIII. Rauracorum XXIII. Boiorum
XXXII. Ex his, qui arma ferre poſſent, ad millia XCII.
Summa omnium fuerunt ad millia CCCLXVIII.Eorum
qui domum redierunt cenſu habito,ut Cæſar*imperauerat, *imperauit.
repertus eſt numerus milliũ C. & X. Bello Heluetiorum cõ
fecto,totius ferè Galliæ legati, principes ciuitatum ad Cæſa
rem gratulatum cõuenerunt:intelligere ſeſe,tametſi pro ue-
teribus Heluetiorum iniurijs*populus Ro.ab his pœnas bel- *po. Roma. pœnas bel.
lo repetiſſet,tamen eã rẽ nõ minus ex uſu terræ Galliæ,quã

*pop.Ro.accidiſſe,propterea q; eo conſilio florentiſsimis re=
bus domos ſuas* Heluetij *reliquiſſent, uti toti Galliæ bellum
inferrent,imperioq; potirētur,locumq; domicilio ex magna
copia diligerent, quem ex omni Gallia opportuniſsimum, ac
fructuoſiſsimū iudicaſſent, reliquasq; ciuitates ſtipendiarias
haberent.* Petierunt, *uti ſibi concilium totius Galliæ in diem*
* indice= *certam*indicere, idq; Cæſaris uoluntate facere liceret: ſeſe*
ret : ſeſe *habere quaſdam res, quas è communi conſenſu ab eo petere*
hab. *uellent.* Ea *re permiſſa,diem concilio conſtituerunt, & iure
iurando ne quis enuntiaret, niſi quibus communi conſilio mā
datum eſſet, inter ſe ſanxerunt.* Eo *concilio dimiſſo, ijdem*
* ſecreto *principes ciuitatum,qui antè fuerant, ad* Cæſarem *reuerte=*
de ſua. *runt, petieruntq; uti ſibi * ſecretò, & occultò de ſua, om=
niumq; ſalute cū eò agere liceret.* Ea *re impetrata,ſeſe om=
nes flentes Cæſaris ad pedes proiecerunt: Nō minus ſe id cō
tendere, & laborare, ne ea, quæ dixiſſent, enuntiarentur,
quàm uti ea quæ uellent,impetrarent: propterea q; ſi enun=
tiatum eſſet,ſummum in cruciatum ſe uenturos uiderent.*Lo=
cutus eſt pro his. Diuitiacus Heduus, *Galliæ totius factio=
nes eſſe duas.*Harum *alterius principatum tenere* Heduos,*al
terius* Aruernos. Hi *cùm tantopere de potentatu inter ſe
multos annos contenderent,factum eſſe,uti ab* Aruernis, Se=
quanisq; Germani mercede accerſerentur.Horum primo cir
*XII. *citer millia* * XV. Rhenum *tranſiſſe, poſteaquā agro, &
cultū,& copias Gallorū homines feri,ac barbari adamaßēt.*
* eorūq; *traductos plureis,nūc eſſe in Gallia ad C.& XX. milliū nu*
ditionis *merū.Cū his* Heduos,**eorūq; clientes,ſemel,atq; iterum ar=*
homines *mis cōtēdiſſe,magnā calamitatē pulſos accepiſſe,omnē nobi=*
ſemel *litatem,omnē ſenatū,omnē equitatū amiſiſſe.* Quibus *prælijs,
calami=*

calamitatibuſq; fractos qui & ſua uirtute, & populi Rom. hoſpitio, atq; amicitia plurimum ante in Gallia potuiſſent, coactos eſſe Sequanis obſides dare nobiliſsimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatem obſtringere, ſeſe neq; obſides repetituros, neq; auxilium à populo Rom. imploraturos, neq; recuſaturos, quò minus perpetuo ſub illorum ditione, atq; imperio eſſent. Vnum ſe eſſe ex omni ciuitate Heduorum, qui adduci non potuerit, ut iuraret, *aut ſuos liberos obſides daret. Ob eam rem ſe ex ciuitate profugiſſe, et Romam ad Senatum ueniſſe auxilium poſtulatum quòd ſolus neq; iureiurando, neq; obſidibus teneretur. Sed peius uictoribus Sequanis, quàm Heduis uictis accidiſſe: propterea quòd Ariouiſtus Rex Germanorum in eorũ finibus conſediſſet, tertiamq; partem agri Sequani, qui eſſet optimus totius Galliæ, occupaſſet, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quòd paucis menſibus ante, Harudum millia hominum uigintiquatuor ad eum ueniſſent, quibus locus, ac ſedes pararentur: futurum eſſe paucis annis, uti omnes è Galliæ finibus pellerentur, atq; omnes Germani Rhenum tranſirent. Neq; enim conferendum eſſe Gallicum cum Germanorum agro, neq; hanc conſuetudinem uictus cum illa comparandam. Ariouiſtum autem, ut ſemel Gallorum copias prælio uicerit: quod prælium factum* ſit Amagetobriæ, ſuperbe, & crudeliter imperare, obſides nobiliſsimi cuiuſq; liberos poſcere, et in eos omnia exẽpla, cruciatuſq; edere, ſi qua res non ad nutum, aut ad uoluntatem eius facta ſit. hominem eſſe barbarũ, iracundum, temerarium, non poſſe eius imperia diutius ſuſtineri. Niſi quid in Cæſare, populoq; Ro. ſit auxilij, omnibus Gallis idem eſſe faciendum, quod Heluetij fecerunt: ut domo emigrent, aliud do-

* aut ex liberis ſuis obſid.

*ſit ad Magriobriæ.

micilium, alias ſedes remotas à Germanis petant, fortunamq́; quæcunque accidat, experiantur. Hæc ſi enuntiata Arioui-ſto ſint, nõ dubitare, quin de omnibus obſidibus, qui apud eum ſint grauiſſimum ſupplicium ſumat. Cæſarem uel autoritate ſua, atque exercitus, uel recenti uictoria, uel nomine Popu. Ro. deterrere poſſe, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamq́; omnem ab Arioviſti iniuria poſſe defendere. Hac oratione à Diuitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæſare petere cœperunt. Animaduertit Cæſar unos ex omnibus Sequanos, nihil earum rerum facere, quas cæteri facerent, ſed triſtes capite demiſſo terram intueri: eius rei quæ cauſa eſſet, miratus ex ipſis quæſiuit. Nihil Sequani reſpondere, ſed in eadem triſtitia taciti permanere. Cum ab his ſæpius quæreret, neque ullam omnino uocem exprimere poſſent: idem Diuitiacus Heduus reſpõdit, hoc eſſe miſeriorem, & grauiorẽ fortunã Sequanorũ, quàm reliquorum, quòd ſoli ne in occulto quidẽ queri, nec auxilium implorare auderent, abſentisq́; Arioviſti crudelitatem, uelut ſi corã adeſſet, horrerent, propterea quòd reliquis* tantũ fugæ facultas daretur: Sequanis uerò, qui intra fines ſuos Ariouiſtum recepiſſent, quorum oppida omnia in poteſtate eius eſſent, oẽs cruciatus eſſent pferendis. His reb. cognitis Cæſar Gallorũ animos uerbis confirmauit, pollicitusq́; eſt ſibi eã rẽ curæ futurã, magnã ſe habere ſpem, & beneficio ſuo, & autoritate adductum Ariouiſtum, finem iniurijs facturum. Hac oratione habita concilium dimiſit: & ſecundum ea multæ res eum hortabantur, quare ſibi eam rem cogitandã, et ſuſcipiendam putaret: in primis q, Heduos fratres, cõſanguineosq́; ſæpenumero ab Senatu appellatos, in ſeruitute, atq; ditione uidebat

*tamen

debet Germanorum teneri, eorumq; obſides eſſe apud Arioniſtum ac Sequanos intelligebat: quod in tanto Imperio pop. Rom. turpiſsimum ſibi, ac Reipublicæ arbitrabatur. Paulatim autẽ Germanos conſueſcere Rhenum tranſire, et in Galliã magnam eorum multitudinem uenire, pop. Ro. periculoſum uidebat: neque ſibi homines feros, ac barbaros* obtemperaturos exiſtimabat, quin, cum omnẽ Galliam occupaſſent, ut ante Cimbri, Teutoniq; feciſſent, in prouinciam exirent, atque inde in Italiã contenderent, præſertim cùm Sequanos à prouincia noſtra Rhodanus diuideret. Quibus rebus quã maturrimè occurrendum putabat. Ipſe autem Arioniſtus tantos ſibi ſpiritus, tantam arrogantiam ſumpſerat, ut ferendus non uideretur. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariouiſtum legatos mitteret, qui ab eo poſtularent, ut aliquem locum medium utriuſq; colloquio deligeret, uelle ſeſe de Republica, et ſummis utriuſq; rebus cum eo agere. Ei legationi Ariouiſtus reſpondit, ſiquid ipſi à Cæſare opus eſſet, ſeſe ad eum uenturũ fuiſſe, ſiquid ille à ſe uelit, illum ad ſe uenire oportere. Præterea ſe neque ſine exercitu in eas parteis Galliæ uenire audere quas Cæſar, poſsideret, neque exercitum, ſine magno commeatu, atque emolumento in unum locum contrahere poſſe, ſibi autem mirum uideri, quid in ſua Gallia, quam bello uiciſſet, aut Cæſari, aut omnino populo Ro. negotij eſſet. His reſponſis ad Cæſarem* relatis, iterum ad eum Cæſar legatos cum his mandatis mittit: quoniam tanto ſuo populiq; Roma. beneficio affectus, cùm in conſolatu ſuo rex, atq; amicus à Senatu appellatus eſſet, hanc ſibi populoq; Rom. gratiam referret, ut in colloquium uenire inuitus grauaretur, neq; de cõmuni re dicendũ ſibi, & cognoſcendũ putaret, hæc

*tempe raturo.

*legatis redeuntibus.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

eſſe,quæ ab eo poſtularet. Primum,ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret: deinde obſides,quos haberet ab Heduis,redderet, Sequaniſq; permitteret,ut quos illi haberēt,uoluntate eius reddere illis liceret, néue Heduos iniuria laceſſeret,néue his,ſocijsq; eorum bellum inferret. Si id ita feciſſet,ſibi populoq; Ro. perpetuam gratiam,atq; amicitiam cū eo futurā: ſi non impetraret, quoniam M. Meſſala, L. Piſone conſulibus, Senatus cenſuiſſet, uti quicunq; Galliam prouinciam obtineret, quod commodo Reipub. facere poſſet,Heduos, cæteroſq; amicos po. Ro. defenderet,ſe Heduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Ariouiſtus reſpondit,ius eſſe belli, ut qui uiciſſent, ijs, quos uiciſſent,quemadmodum uellet,imperarent: item pop. Ro. uictis non ad alterius præſcriptum,ſed ad ſuum arbitrium imperare conſueſſe: ſi ipſe pop. Ro. non præſcriberet, quemadmodum ſuo iure uteretur,non oportere ſe à pop. Ro. in ſuo iure impediri. Heduos ſibi quoniam belli fortunam tentaſſent, & armis congreſſi,ac ſuperati eſſent, ſtipendiarios eſſe factos. Magnam Cæſarem iniuriam facere,qui ſuo aduentu uectigalia ſibi deteriora faceret. Heduis ſe obſides redditurum non eſſe: neq; ijs, neq; eorum ſocijs iniuria bellum illaturum ſi in eo manerent,quod conueniſſent, ſtipendiumq; quotannis penderet. Si id non feciſſent, longe his fraternum nomen populi Romani abfuturum. Quòd ſibi Cæſar denunciaret,ſe Heduorum iniurias non neglecturum, neminem ſecum ſine ſua pernicie contendiſſe: cum uellet, congrederetur. Intellecturum quid inuicti Germani, exercitatiſſimi in armis,qui intra annos XIIII. tectū non ſubiſſent uirtute poſſent. Hæc autem eodē tempore Cæſari mādata referebātur, & legati

& legati ab Heduis,& Treuiris ueniebant: Hedui queſtum, ꝗ *Harudes, qui nuper in Galliam tranſportati eſſēt, fines eorum popularentur, ſeſe ne obſidibus quidem datis pacē Ariouiſti redimere potuiſſe: Treuiri autem pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni conſediſſe: qui Rhenum trāſire conarētur, his præeſſe Naſuam,& Cimberium fratres: Quibus rebus Cæſar uehementer cōmotus, maturandū ſibi exiſtimauit: ne, ſi noua manus Sueuorum cum ueteribus copijs Ariouiſti ſeſe coniunxiſſet, minus facilè reſiſti poſſet. Itaq; re frumentaria quàm celerrime potuit comparata, magnis itineribus ad Arioniſtum contēdit. Cum tridui uiam proceſſiſſet, nuntiatū eſt ei: Arioniſtum cum ſuis omnibus copiis ad occupandum Veſontionem (quod eſt oppidum maximum Sequanorum) cōtendere, triduiq; uiam à ſuis finibus proceſſiſſe. Id ne accideret, magnopere præcauendum ſibi Cæſar exiſtimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum uſui erant, ſumma erat in eo oppido facultas: idq; natura loci ſic muniebatur, ut magnā ad ducendum bellum *daret facultatem, propterea ꝗ flumen *Alduaſdalis, ut circino circunductum pene totum oppidum cingit: reliquum ſpatium, quod non eſt amplius pedum ſexcentorum, quà flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices eius montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. * Hunc murus circundatus arcem efficit,& cum oppido coniungit. Huc Cæſar magnis diurnis, nocturniſq; itineribus contendit, occupatoq; oppido, ibi præſidium collocat. Dum paucos dies ad Veſontionem rei frumentariæ, commeatuſq; cauſa moratur, ex percunctatione noſtrorum, uocibuſq; Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredi-

*Harudes, Targali, qui.

*faceret fac.

*aliàs, Alduabis: uel Alduaſdubis: uel. Alduaſduſius.

* Hanc

*bili uirtute,atq; exercitatione in armis eſſe prædicabant, ſæpenumero ſeſe cum his cõgreſſos,ne uultum quidem, atq; aciẽ oculorum dicebant ferre potuiſſe, tãtus ſubito timor omnem exercitum occupauit,ut non mediocriter omnium mentes,animosq́; perturbaret.*Hic *primum * ortus eſt à tribunis militum,ac præfectis,reliquisq́;,qui ex urbe amicitiæ cauſa Cæſarem ſecuti non magnum periculum miſerabantur, quòd non magnum in re militari uſum habebant quorum alius alia cauſa illata,quam ſibi ad proficiſcendũ neceſſariã eſſe, diceret petebat,ut eius uoluntate diſcedere liceret.* Nonnulli *pudore ad ducti,ut timoris ſuſpicionẽ uitarent,remanebãt.* Hi *neq; uultum fingere,neque interdum lachrymas tenere poterant:abditi in tabernaculis aut ſuum fatum quærebantur,aut cum familiaribus ſuis commune periculum miſerabãtur:*uulgo *totis caſtris teſtamenta obſignabantur.* Horum *uocibus, ac timore paulatim etiam hi,qui magnum in caſtris uſum habebant, milites,centurionesq́;,quiq́; equitatui præerant, perturbabantur. Qui ſe ex his minus timidos exiſtimari uolebant,non ſe hoſtẽ uereri,ſed*anguſtias itineris, & magnitudinem ſyluarum, quæ inter eos,atque* Arioui*ſtum intercederent, aut rem frumentariam,ut ſatis commodè ſupportari poſſet, timere dicebant.*Nonnulli *etiam Cæſari renuntiabant, cum caſtra moueri, ac ſingula ferri iuſsiſſet, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem ſigna laturos. Hæc cum animaduertiſſet Cæſar, conuocato concilio, omniúmque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, uehementer eos incuſauit.* Primum, *quòd aut quam in partem, aut quo conſilio duceretur, ſibi quærendum, aut cogitandum putarent.* Arioui*ſtum ſe Conſule cupidiſsime populi* Ro. *amicitiam*

** ortus eſt timor à*

** anguſtias locorũ & magn.*

amicitiam appetiſſe: cur hunc tam temere quiſquam ab offi=cio diſceſſurum iudicaret? ſibi quidem perſuaderi, cognitis ſuis poſtulatis, atq; æquitate conditionum perſpecta, eum neque ſuam, neq; pop. Ro. gratiam repudiaturum. Quòd ſi furore, atq; amētia impulſus, bellum intuliſſet, quid tandē uererētur aut cur de ſua uirtute, aut de ipſius diligentia deſperarent? Factum eius hoſtis periculum patrum noſtrorū memoria, cū Cimbris, & Teutonis à C. Mario pulſis, non minorem lau=dem exercitus, quàm ipſe Imperator meritus eſſe uidebatur. Factum etiam nuper in Italia ſeruili tumultu, quos tamen ali quis uſus, ac diſciplina, quam à nobis accepiſſent, ſubleuaret. Ex quo iudicari poſſet, quantum haberet in ſe boni cōſtantia, propterea quòd quos aliquandiu inermes ſine cauſa timuiſ=ſent, hos poſtea armatos, ac uictores ſuperaſſent. Deniq; hos eſſe eoſdem Germanos, quibuſcum ſæpenumero Heluetij cō=greſſi, non ſolum in ſuis, ſed etiā in illorum finibus, plerunq; ſuperaſſent, qui tamen pares eſſe noſtro exercitui non potue rint. Si quos aduerſum prælium, & fuga Gallorum cōmoue ret, hoc ſi quærerent, reperiri poſſe diuturnitate belli defati gatis Gallis, Ariouiſtum cum multos menſes caſtris, ac paludi bus ſe continuiſſet, neq; ſui poteſtatem feciſſet, deſperātes iā de pugna, & diſperſos ſubito adortum magis ratione, ac con ſilio, quàm uirtute uiciſſe: cui rationi contra homines barba=ros, atq; imperitos locus fuiſſet. Hac ne ipſum quidē ſperare noſtros exercitus capi poſſe. Qui ſuum timorem in rei fru=mentariæ ſimulationem, anguſtiasq; itineris cōferrent, facere arroganter, cum aut de officio Imperatoris deſperare, aut ei præſcribere auderent. Hæc ſibi eſſe curæ, frumentum Se=quanos, Leucos, Lingonas ſubminiſtrare, iamq; eſſe in agris

frumenta matura. De itinere ipſos breui tempore iudicaturos. Quòd non fore dicto audientes milites, neq; ſigna laturi dicantur, nihil ſe ea re commoueri: ſcire enim quibuſcunque exercitus dicto audiens non fuerit, aut male re geſta fortunã defuiſſe, aut aliquo facinore comperto, auaritiam eſſe cõuictã. Suã innocentiam* perpetua uitæ felicitate Heluetiorum bello eſſe perſpectam. Itaq; ſe, quod in lõgiorem diẽ collaturus fuiſſet, repræſentaturum, & proxima nocte de quarta uigilia caſtra moturum, ut quam primum intelligere poſſet, utrũ apud eos pudor, atq; officium, an timor plus ualeret. Quòd ſi præterea nemo ſequatur, tamen ſe cum ſola decima legione iturum, de qua non dubitaret, ſibiq; eam prætoriã cohortẽ futuram. Huic legioni Cæſar & indulſerat præcipue, et propter uirtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, mirũ in modum conuerſæ ſunt omnium mentes, ſummaq; alacritas, & cupiditas belli gerundi innata eſt. Princepsq; decima legio per tribunos militum ei gratias egit, ꝙ de ſe optimum iudicium feciſſet, ſeq; eſſe ad bellum gerendum paratiſſimã cõfirmauit. Deinde reliquæ legiones cum tribunis militum, & primorum ordinum centurionibus egerunt, uti Cæſari ſatiſfacerent, ſe neq; unquam dubitaſſe, neq; timuiſſe, neq; de ſumma belli ſuum iudicium, ſed imperatoris eſſe exiſtimauiſſe. Eorum ſatiſfactione accepta, & itinere exquiſito per Diuitiacum, ꝙ* ex alijs Gallis ei maximã fidẽ habebat, ut milliũ amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta uigilia, ut dixerat, profectus eſt. Septimo die, cum iter nõ intermitteret, ab exploratorib. certior factus eſt, Arioviſti copias à noſtris millibus paſſuũ quatuor & uiginti abeſſe. Cognito Cæſaris aduentu, Arioviſtus legatos ad eum

*perpetua uita, felicitatẽ, Helu.

*ex alijs ei max.

eum mittit, q antea de colloquio poſtulaſſet, id per ſe fieri licere, quoniam propius acceßiſſet, ſeq; id ſine periculo facere poſſe exiſtimaret. Non reſpuit conditionem Cæſar, iamq; eũ ad ſanitatem reuerti arbitrabatur, cum id quod antea petenti denegaſſet, ultro polliceretur: magnamq; in ſpē ueniebat, pro ſuis tantis, populiq; Ro. in eum beneficijs, cognitis ſuis poſtulatis, fore ut pertinacia deſiſteret. Dies colloquio dictus eſt, ex eo die quintus: Interim cum ſæpe ultro citroq; legati inter eos mitterentur, Ariouiſtus poſtulauit, ne quē peditem ad colloquium Cæſar adduceret uereri ſe, ne per inſidias ab eo circumueniretur: uterq; cum equitatu ueniret, alia ratione ſe non eſſe uenturum. Cæſar q nec colloquium interpoſita cauſa tolli uolebat, neq; ſalutem ſuam Gallorum equitatui committere audebat: cõmodißimum eſſe ſtatuit omnibus equis, Gallis equitibus detractis, legionarios eo milites legionis decimæ (cui quàm maxime confidebat) imponere, ut præſidium quàm amicißimum, ſi quid opus facto eſſet, haberet. Quod cum fieret, non irridiculè quidã ex militibus decimæ legionis dixit: plus quàm pollicitus eſſet, Cæſarē ei facere: pollicitum eſſe in cohortis ſe prætoriæ loco decimã legionē habiturum, nunc ad equum reſcribere. Planities erat magna, et in ea tumultus terreus ſatis grandis. Hic locus æquo ferè ſpatio ab caſtreis utriuſque aberat, eo, ut erat dictum, ad colloquium uenerũt: legionem Cæſar, quam equis deuexerat, paßibus ducētis ab eo tumulo cõſtituit. Itē equites Ariouiſti pari interuallo conſtiterũt. Ariouiſtus, ut ex equis colloquerētur, & præter ſe, denos ut ad colloquium adducerent, poſtulauit. Vbi eo uentum eſt, Cæſar initio orationis, ſua, Senatusq; in eum beneficia commemorauit, q rex appellatus eſſet à Se-

natu

mani ſibi ornamento, & præſidio, non detrimento eſſe oporteret, idq; ſe ea ſpe petiſſe. Si per po. Rom. ſtipendium remittatur & dedititij ſubtrahantur, non minus libenter ſeſe recuſaturum populi Rom. amicitiam, quàm appetierit. Quòd multitudinem Germanorum in Galliā traducat, id ſe ſui muniendi, nō Galliæ oppugnandæ cauſa facere: eius rei teſtimonium eſſe, quòd niſi rogatus non uenerit, & quòd bellum non intulerit, ſed defenderit. Se prius in Galliam ueniſſe, quàm populum Roma. Nunquam ante hoc tempus exercitum populi Rom. Galliæ prouinciæ finibus egreſſum. Quid ſibi uellet, cur in ſuas poſſeßiones ueniret? Prouinciam ſuam eſſe hanc Galliam, ſicuti illam noſtram. Vt ipſi concedi non oporteret, ſi in noſtros fines impetum faceret, ſic item nos eſſe inquos, *quòd in ſuo iure ſe interpellaremus. Quòd ex S.C. Heduos appellatos* amicos diceret: non ſe tam barbarum, neq; tam imperitum eſſe rerum, ut non ſciret, neque bello Allobrogum proximo, Heduos Romanis auxilium tuliſſe, neque ipſos in his contentionibus, quas Hedui ſecum, & cum Sequanis habuiſſent, auxilio populi Roma. uſos eſſe, debere ſe ſuſpicari ſimulata Cæſarem amicitia, quòd exercitum in Gallia habeat, ſui opprimendi cauſa habere. Quòd niſi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus, ſeſe illum non pro amico, ſed pro hoſte habiturum. Quòd ſi eum interfecerit, multis ſeſe nominibus, principibusq; populi Ro. gratum eſſe facturum. Id ſe ab ipſis per eorum nuntios compertum habere, quorum omnium gratiam, atque amicitiam eius morte redimere poſſet. Quòd ſi diſceßiſſet, ac liberam ſibi poſſeſſionem Galliæ tradidiſſet magno ſe illum premio remuneraturum: & quæcunque bella geri uellet, ſine ullo eius labore, &

* qui
*fratres amicos.

*re, & periculo confectūrum. Multa à Cæſare in eam ſen-
tentiam dicta ſunt, quare negotio deſiſtere non poſſet, & ne-
que ſuam, neq; pop. Ro. conſuetu.inẽ pati, uti optimè meritos
ſocios deſereret: neq; ſe iudicare Galliam potius eſſe Arioui-
ſti, quàm pop. Ro. bello ſuperatos eſſe Aruernos, & Rute-
nos à Q. Fabio Maximo: quibus pop. Ro. ignouiſſet, neq; in
prouinciam redegiſſet, neq; ſtipendium impoſuiſſet. Quòd ſi
antiquiſsimum quodq; tempus ſpectari oporteret, pop. Ro.
iuſtiſsimum eſſe in Gallia imperium. Si iudicium Senatus ſer-
uari oporteret, liberã debere eſſe Galliam, quam bello uictã
ſuis legibus uti uoluiſſet. Dum hæc in colloquio geruntur,
Cæſari nuntiatum eſt equites Ariouiſti propius tumultum
accedere, & ad noſtros adequitare lapides, telaq; in noſtros
conijcere. Cæſar loquendi finem fecit: ſeq; ad ſuos recepit, ſu-
isq; imperauit, ne quod omnino telum in hoſtes reijcerent.
*delectæ cum eq. Nam & ſi ſine ullo periculo legionis *delectæ, commiſſũ cum
equitatu prælium fore uidebat: tamen committendum non pu-
tabat, ut pulſi hoſtibus dici poſſet, eos à ſe per fidem in col-
loquio circumuentos. Poſteaquam in uulgus militum relatum
eſt, quã arrogantia in colloquio Ariouiſtus uſus, omni Gallia
Romanis interdixiſſet, impetumq; in noſtros eius equites fe-
ciſſent, eaq; res colloquium ut diremiſſet, multò maior ala-
critas, ſtudiumq; pugnandi maius exercitui iniectum eſt. Bi-
duo poſt Ariouiſtus legatos ad Cæſarem mittit, uelle ſe de his
*inter eos cœptæ rebus, quæ * inter eos agi cœptæ, neque perfectæ eſſent,
agere cum eo, uti iterum colloquio diem conſtitueret: aut
ſi id minus uellet, ex ſuis legatis aliquem ad ſe mitteret.
Colloquendi Cæſari cauſa uiſa non eſt, & eò magis quòd
pridie eius diei Germani retineri non poterant, quin in*

noſtros tela conijcerent. Legatum ex ſuis ſeſe magno cum periculo ad eum miſſurum, & hominibus feris obiecturum existimabat. Commodiſsimum uiſum eſt, M. Valerium Procillũ C. Valerij Caburij filium, ſumma uirtute, & humanitate adoleſcentem, cuius pater à C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat, & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ ſcientiã qua multa iam Ariouiſtus longinqua conſuetudine utebatur, & q, in eo peccandi Hermanis cauſa non eſſet, ad eũ mittere: & unà *Marcum Titium, qui hoſpitio Ariouiſti* uſus erat. His mandauit, ut quæ diceret Ariouiſtus, cognoſcerent, & ad ſe referrent. Quos cùm apud ſe in caſtris Ariouiſtus conſpexiſſet, exercitu ſuo præſente, conclamauit, quid ad ſe uenirent, an ſpeculandi *cauſa. Conantes dicere prohibuit, & in catenas coniecit. Eodem die caſtra promouit, & millibus paſſuum ſex à Cæſaris caſtris ſub monte conſedit. Postridie eius diei præter caſtra Cæſaris ſuas copias traduxit, & millibus paſſuum duobus ultra eum caſtra fecit, eo conſilio, uti frumento, commeatuq; qui ex Sequanis, & Heduis ſupportaretur, Cæſarem intercluderet. Ex eo die dies continuos quinq; * Cæſar pro caſtris ſuas copias produxit, & aciem inſtructam habuit, ut, ſi uellet Ariouiſtus prælo contendere, ei poteſtas non deeſſet. Ariouiſtus his omnibus diebus exercitum caſtris continuit. Equeſtri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo ſe Germani exercuerant. Equitũ millia erant ſex, totidem numero pedites uelociſſimi: ac fortiſſimi, quos ex omni copia ſinguli ſingulos ſuæ ſalutis cauſa delegerant. Cum his in prælijs uerſabantur, ad eos ſe equites recipiebant. Hi, ſi quid erat durius cõcurrebãt. Si qui grauiore uulnere accepto, equo deciderant, circunſiſtebant. Si quò erat

* Mariũ Metium
* utebatur.
* gratia
* Cæſar ſuas cop.

erat longius prodeundum, aut celerius recipiendū; tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis equorum ſubleuati curſum adæquarent. Vbi eum caſtris ſeſe tenere Cæſar intellexit, ne diutius cōmeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani conſederant, circiter paſſus ſexcentos ab his caſtris idoneum locum delegit, acieq́; triplici inſtructa, ad eum locum uenit. Primā, & ſecundā aciem in armis eſſe, tertiam caſtra munire iuſſit. Hic locus ab hoſte circiter paſſus ſexcentos (uti dictum eſt) aberat: eo circiter hominum numero XVI. millia expedita cum omni equitatu Ariouiſtus miſit, quæ copiæ noſtros perterrerent, et munitione prohiberet. Nihiloſecius Cæſar, ut ante conſtituerat, duas acies hoſtem propulſare, tertiam opus perficere iuſſit. Munitis caſtris duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas in caſtra maiora reduxit. Proximo die, inſtituto ſuo Cæſar ex caſtris utriſque copias ſuis eduxit: paululumq́; à maioribus caſtris progreſſus, aciem inſtruxit, hoſtibusq́; pugnandi poteſtatē fecit. Vbi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in caſtra reduxit. Tum demum Ariouiſtus partē ſuarum copiarum, quæ caſtra minora oppugnaret, miſit. Acriter utrinq; uſq; ad ueſperum pugnatum eſt. Solis occaſu ſuas copias Ariouiſtus multis & illatis, et acceptis uulneribus, in caſtra reduxit. Cum ex captiuis quæreret Cæſar, quamobrē Ariouiſtus prælio non decertaret, hanc reperiebat cauſam, quòd apud Germanos ea conſuetudo eſſet, ut matresfamilias eorum ſortibus, & uaticinationibus declararent, utrum prælium committi ex uſu eſſet, necne. Eas ita dicere, non eſſe fas Germanos ſuperare, ſi ante nouam Lunam prælio contendiſſent. Poſtridie eius diei

Cæſar præſidium utriſq; caſtris, quod ſatis eſſe uiſum eſt, reliquit. Omnes *alarios in conſpectu hoſtium pro caſtris minoribus conſtituit, quò minus multitudine militum legionariorum pro hoſtiū numero ualebat, ut ad ſpeciem alarijs uteretur.* Ipſe *triplici inſtructa acie uſq; ad caſtra hoſtium acceſſit. Tum uerò demum neceſſariò Germani ſuas copias è caſtris eduxerunt, generatimq; conſtiterunt, paribusq; interuallis.* Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, *Seduſios, Sueuos, omnemq; aciem ſuam rhedis, & carris circundederunt, ne qua ſpes in fuga relinqueretur.* Eò *mulieres impoſuerunt: quæ in prælium proficiſcentes milites paſſis * manibus, flentes implorabant, ne ſe in ſeruitutem* Romanis *traderent. Cæſar ſingulis legionibus, ſingulos legatos, & quæſtorem præfecit, uti eos teſtes ſuæ quiſq; uirtutis haberet.* Ipſe *à dextro cornu, ꝗ eam partem minime firmam hoſtium eſſe animaduerterat, prælium commiſit.* Ita *noſtri acriter in hoſtes ſigno dato, impetum fecerunt.* Itaq; *hoſtes repentè, celeriterq; procurrerunt, ut ſpatium pila in hoſtes conijciendi non daretur.* * Reiectis *pilis, comminus gladijs pugnatum eſt. At Germani celeriter ex conſuetudine ſua phalange facta, impetus gladiorum exceperunt.* Reperti *ſunt complures noſtri milites, qui in phalangas inſilirent, & ſcuta manibus reuellerent, & deſuper uulnerarent. Cum hoſtium acies à ſiniſtro cornu pulſa, atq; in fugam conuerſa eſſet, à dextro cornu uehementer multitudine ſuorum, noſtram aciem premebant. Id cùm animaduertiſſet* P. *Craſſus adoleſcens, qui equitatui præerat, ꝗ expeditior erat, quàm hi, qui inter aciem uerſabantur, tertiam aciem laborantibus noſtris ſubſidio miſit.* Ita *prælium reſtitutum eſt, atq; omnes*

* *crinibus.*

Prælium.

* *alias* Relictis.

c hoſtes

hoſtes terga uerterunt: neq; prius fugere deſtiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia paſſuum ex eo loco circiter quinq; peruenerunt. Ibi perpauci, aut uiribus confiſi, tranare contenderunt, aut lyntribus inuentis ſalutem ſibi* petierunt. In his fuit Ariouiſtus qui nauiculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit. Reliquos omneis equites conſecuti noſtri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariouiſti uxores, una Sueua natione, quam domo ſecum adduxerat: altera Norica, regis Voccionis ſoror, quam in Gallia duxerat à fratre miſſam. Vtreq; in ea fuga perierunt. Duæ filiæ harum, altera occiſa, altera capta eſt. M. Valerius Procillus cum à cuſtodibus in fuga trinis catenis uinctus traheretur, in ipſum Cæſarem, *hoſtium equitatum perſequentem, incidit. Quæ quidem res Cæſari non minorem quàm ipſa uictoria uoluptatem attulit, quod hominem honeſtiſſimum prouinciæ Galliæ, ſuum familiarem, & hoſpitem, ereptum è manibus hoſtium, ſibi reſtitutum uidebat: neque eius calamitate de tanta uoluptate & gratulatione quicquam Fortuna diminuerat. Is ſe præſente de ſe ter ſortibus conſultum dicebat, utrum igni ſtatim necaretur, an in aliud tempus reſeruaretur. Sortium beneficio ſe eſſe incolumen. Item Marcus Titius repertus, & ad eum*reductus eſt. Hoc prælio trans Rhenum nuntiato, Sueui, qui ad ripas Rheni uenerant, domum reuerti cœperunt: quos ubi, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos ſenſerunt, inſecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæſar una æſtate duobus maximis bellis confectis, maturius paulò quam tempus anni poſtulabat, in hyberna in Sequanos exercitum deduxit. Hybernis Labienum præpoſuit. Ipſe in Citeriorem Galliam ad conuentus agendos profectus eſt.

*repetierunt

*hoſtes equitatu,

*adductus

C. I V L.

C. IVLII CAESARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS II.

CVM ESSET Cæſar in Citeriore Gallia in Hybernis (ita uti ſuprà demonſtrauimus) crebri ad eum rumores afferebantur: literiſq; item Labieni certior fiebat, omneis Belgas, quàm tertiam eſſe Galliæ partem dixeramus, contra pop Ro. coniurare, obſideſq; inter ſe dare. Coniurandi has eſſe cauſas. Primum ꝙ uererentur ne omni pacata Gallia, ad eos exercitus noſter adduceretur. Deinde ꝙ ab nonnullis Gallis ſolicitarentur. Partim, quia ut Germanos diutius in Gallia uerſari noluerant: ita po. Ro. exercitum hyemare, atq; inueteraſcere in Gallia moleſtè ferebant. Partim, quia mobilitate, & leuitate animi nouis imperijs ſtudebant. Ab nonnullis etiam, ꝙ in Gallia à potentioribus, atq; ijs, qui ad conducendos homines facultates habebant, uulgò regna occupabantur: qui minus facilè eam rem in imperio noſtro conſequi poterant. Iis nuntiis, literiſq; commotus Cæſar, duas legiones in Citeriore Gallia nouas cõſcripſit: & ineunte æſtate in ulteriorẽ Galliã, qui deduceret, Q. Pediũ legatũ miſit. Ipſe cum primum pabuli copia eſſe inciperet, ad exercitum uenit. Dat negocium Senonibus, reliquiſq; Gallis, qui finitimi Belgis erant, ut ea, quæ apud eos gerantur, cognoſcant: ſeq; de his rebus certiorem faciant. Hi conſtanter omnes nuntiauerunt manus cogi: exercitus in unũ

locum conduci. Tum uerò dubitandum non exiſtimauit, quin ad eos proficiſceretur. Re frumentaria comparata, caſtra mouet, diebusq; circiter XV. ad fines Belgarum peruenit. Eò cùm de improuiſo, celeriusq; omnium opinione ueniſſet, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis ſunt, ad eum legatos * Iccium, & Antebrogium primos ciuitatis ſuæ miſerunt, qui dicerent ſe, ſuaq; omnia in fidem, atq; poteſtatem popu. Rom. permittere, neq; ſe cum reliquis Belgis conſenſiſſet: neque contra pop. Rom. omnino coniuraſſe, paratosq; eſſe & obſides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento, cæterisq; rebus iuuare. Reliquos omnes Belgas in armis eſſe, Germanosq;, qui ripas * Rheni incolunt, ſeſe cum his coniunxiſſe, tantumq; eſſe eorũ omnium furorem, ut ne Sueſſiones quidem fratres, conſanguineosq; ſuos, qui eodem iure, iiſdem legibus utantur, unum Imperium, unumq; magiſtratum cum illis habeant, deterrere potuerint, quin cum his conſentirent. Cùm ab his quæreret, quæ ciuitates quantæq; in armis eſſent, & quid in bello poſſent, ſic reperiebat, plerosq; Belgas eſſe ortos à Germanis, Rhenumq; antiquitus tranſductos, propter loci fertilitatem ibi cõſediſſe, Gallosq;, qui ea loca incolerent, expuliſſe, ſolosq; eſſe, qui patrum noſtrorum memoria omni Gallia uexata, Teutones, Cimbrosq; intra fines ſuos ingredi prohibuiſſent. Qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam ſibi autoritatem, magnosq; ſpiritus in re militari ſumerent. De numero eorum omnia ſe habere explorata Rhemi dicebant: propterea q; propinquitatibus, affinitatibusq; coniuncti, quantam quiſq; multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus eſſet, cognouerant. Plurimum inter eos Bellouacos

*Iocium & Ariodocuburium.

*cis Rhenum.

eos & uirtute, & autoritate, et hominū numero ualere. Hos *poſſe cōficere armata millia* C. *pollicitos ex eo numero lecta millia* LX. *totiusq; belli imperium ſibi poſtulare. Sueßiones ſuos eße finitimos, latißimos, feracißimosq; agros poßidere.* Apud eos fuiße regem noſtra etiam memoria Diuitiacū to *tius Galliæ potentißimum, qui cùm magnæ partis harum re gionum, tum etiam* Britanniæ Imperium *obtinuerit: nunc eſſe* Regem Galbam. Ad hunc *propter iuſtitiam, prudentiamq; ſuam, totius belli ſummam omnium uoluntate deferri, oppida habere numero* XII. Polliceri *millia armata quinquaginta.* Totidem Neruios, *qui maxime feri inter ipſos habeantur, lō gißimeq; abſint.* XV. *millia* Atrebates. Abia nos X. *millia.* Morinos XV. *millia* Menapios VII. *millia.* Caletos X. *millia.* Verocaſſes, & Veromanduos *totidem.* Catuacos XXIX. *millia.* Condruſos, Eburones, Cæreſos, Pæmanos, *qui uno nomine* Germani *appellantur, arbitrari ad quadra= ginta millia.* Cæſar Rhemos *cohortatus, liberaliterq; oratio ne* * *perſecutus, omnem Senatum ad ſe conuenire, principūq; liberos obſides ad ſe adduci iußit: quæ omnia ab his diligen= ter ad diem facta ſunt.* Ipſe Diuitiacum Heduū *magnopere cohortatus, docet quantopere* Reipub. *communisq; ſalutis in terſit, manus hoſtium diſtineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum ſit.* Id *fieri poße, ſi ſuas copias* He= dui *in fines* Bellouacorum *introduxerint, & eorum agros populari cœperint.* His *mandatis eum ab ſe dimittit.* Poſt= *quàm omneis* Belgarum *copias in unum locum coactas ad ſe uenire uidit, neq; iam longe abeße ab his, quos miſerat, explo ratoribus, & ab* Rhemis *cognouit: flumen* Axonā, *quod eſt in extremis* Rhemorum *finibus, exercitum traducere matu=*

* *proſe= cutus.*

*caſtrorum muniebat.

rauit,atq; ibi caſtra poſuit. Quæ res & latus unum* caſtrorum ripis fluminis muniebat, & poſt eum quæ eſſent, tuta ab hoſtibus reddebat, & commeatus ab Rhemis, reliquisq; ciuitatibus,ut ſine periculo ad eum portari poſſet, efficiebat. Inter flumine pons erat. Ibi præſidium ponit, & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum ſex cohortibus reliqui: caſtra in altitudinem pedum duodecim uallo,foſſaq; duodeuiginti pedum munire iubet. Ab ipſis caſtris oppidum Rhemorum nomine Bibrax aberat milia paſſuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. Ægre eo die ſuſtentatum eſt. Gallorum eadem,atq; Belgarum oppugnatio eſt. Hi ubi circumiecta multitudine hominum totis mœnibus undiq; in murum lapides iaci cœpti ſunt,murusq; defenſorib. nundatus eſt: teſtudine facta* portis ſuccedunt,murumq; ſubruunt. Quod tum facilè fiebat. Nam tanta multitudo lapides,ac tela conijciebant, ut in muro conſiſtẽdi poteſtas eſſet nulli. Cùm finẽ oppugnãdi nox feciſſet: Iccius Rhemus ſumma nobilitate et gratia inter ſuos,qui tum oppido præfuerat,unus ex ijs, qui legati de pace ad Cæſarem uenerant, nuntios ad eum mittit,niſi ſubſidium ſibi mittatur,ſeſe diutius ſuſtinere non poſſe. Eò de media nocte Cæſar ijſdem ducibus uſus, qui nuntij ab Iccio uenerant,Numidas,& Cretas ſagittarios,et funditores Baleares ſubſidio oppidanis mittit. Quorum aduentu, et Rhemis cum ſpe defenſionis ſtudium propugnandi acceſſit, & hoſtibus eadem de cauſa ſpes potiundi oppidi diſceſſit. Itaque pauliſper apud oppidum morati,agrosq; Rhemorum depopulati omnibus uicis, ædificijsq;, quo adire poterant, incenſis, ad caſtra Cæſaris cum omnibus copijs contende-

*portas ſuccendunt.

runt

runt: & à millibus paſſuum minus duobus caſtra poſuerunt. Quæ caſtra, ut fumo, atq; ignibus ſignificabantur, amplius millibus paſſuum octo in latitudinem patebant. Cæſar primo & propter multitudinem hoſtium, & propter eximiam opinionem uirtutis prælio ſuperſedere ſtatuit. Quotidie tamen equeſtrib. prælijs, quid hoſtis uirtute poſſet, & quid noſtri auderent, periclitabatur. Vbi noſtros non eſſe inferiores intellexit, loco pro caſtris ad aciem inſtruendam natura opportuno, atq; idoneo (ꝗ is collis, ubi caſtra poſita erant, paululum ex planitie editus, tantum aduerſus in latitudinem patebat, quantum loci acies inſtructa occupare poterat: atq; ex utraq; parte lateris deiectus habebat, & in fronte leuiter faſtigatus, paulatim ad planitiem redibat) ab utroq; latere eius collis tranſuerſam foſſam ducit circiter paſſuum quadringentorum, et ad extremas foſſas caſtella cõſtituit, ibiq; tormẽta collocauit: ne cùm aciem inſtruxiſſet, hoſtes (quod tantum multitudine poterant) à lateribus ſuos pugnantes circumuenire poſſent. Hoc facto duabus legionibus quas proxime conſcripſerat, in caſtris relictis ut ſi quo opus eſſet ſubſidio, duci poſſent, reliquas ſex legiones pro caſtris in acie conſtituit. Hoſtes itẽ ſuas copias ex caſtris eductas inſtruxerũt. Palus erat nõ magna inter noſtrũ, atq; hoſtiũ exercitũ. Hanc ſi noſtri tranſirent, hoſtes expectabãt. Noſtri autem, ſi ab illis initium tranſeundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prælio equeſtri inter duas acies cõtẽdebatur. Vbi neutri tranſeundi initiũ faciũt, ſecũdiore equitũ noſtrorũ* prælio Cæſar ſuos in caſtra reduxit. Hoſtes protinus ex eo loco ad flumen Axonam cõtenderũt, quo eſſe poſt noſtra caſtra demonſtratum eſt. Ibi uadis repertis: partẽ ſua

*præſidio

rum copiarum traducere conati ſunt,eo conſilio, ut, ſi poſſent caſtellum,cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent,pontemq; interſcinderent:ſin minus poſſent,agros Rhemorum popularentur:qui magno nobis uſui ad bellum gerendum,erant,*commeatuſq; noſtros ſuſtinebant. Cæſar certior factus à Titurio,omnem equitatũ,et leuis armaturæ Numidas,funditores,ſagittarioſq; pontẽ traducit:atq; ad eos cõtendit. Acriter in eo loco pugnatum eſt.Hoſtes impeditos noſtri in flumine aggreßi, magnum eorum numerũ occiderũt. Per eorum corpora reliquos, audacißimè tranſire conantes, multitudine telorum repulerunt, primoſq;, qui tranſierant, equitatu circumuentos interfecerunt.Hoſtes,& ubi & de expugnando oppido,& de flumine tranſeundo ſpem ſe feſelliſſe intellexerunt:neq; noſtros in locum iniquiorem progredi pugnandi cauſa uiderunt: atq; ipſos res frumentaria deficere cœpit:concilio conuocato,conſtituerunt optimum eſſe, domum ſuam quenq; reuerti:& quorum in fines primum Romani exercitum introduxiſſent ,ad eos defendendos undique conuenirent:ut potius in ſuis, quàm in alienis finibus decertarent,& domeſticis copijs rei frumentariæ uterentur. Ad eam ſententiam cum reliquis cauſis,hæc quoq; ratio eos deduxit,ꝙ Diuitiacum quoq;, atq; Heduos finibus Bellouacorum appropinquare cognouerant:his perſuaderi,ut diutius morarentur,neq; ſuis auxilium ferrent,non poterat.Ea re conſtituta ſecunda uigilia magno cum ſtrepitu, ac tumultu caſtris egreßi,nullo certo ordine,neq; imperio,cum ſibi quiſq; primum itineris locum peteret,& domũ peruenire properaret fecerunt,ut conſimilis fugæ profectio uideretur. Hac re ſtatim Cæſar per ſpeculatores cognita,inſidias ueritus,quòd qua de

*aliàs cõmeatuq; noſtros prohiberent.

de cauſa diſcederent,nondum perſpexerat: exercitum, equi-
tatumq́; caſtris continuit. Prima luce, confirmata re ab ex-
ploratoribus,omnem equitatum, qui nouiſsimum agmen mo-
raretur,præmiſit:eiq́; Q.Pedium,& L. Aurunculeium Cot
tam legatos præfecit.T. Labienum legatum cum legionibus
tribus ſubſequi iuſsit. Hi nouiſsimos adorti, & multa millia
paſſuum proſecuti, magnam multitudinem eorum fugientiũ
conciderunt.Cum ab extremo * agmine hi,ad quos uentum *ordine.
erat,conſiſterent,fortiterq́; impetum noſtrorum militum ſu-
ſtinerent:priores,quòd abeſſe à periculo uiderentur, neque
ulla neceſsitate,neq; imperio continerentur:exaudito clamo-
re, perturbatis ordinibus omnes in fuga ſibi ſubſidium po-
ſuerunt. Ita ſine ullo periculo tantam eorum multitudinem
noſtri interfecerunt,quantum fuit diei ſpatium:ſub occaſumq́;
Solis ſequi deſtiterunt,ſeq́; in caſtra,uti erat imperatum, re
ceperunt. Poſtridie eius diei Cæſar priuſquàm ſe hoſtes ex
pauore,ac fuga reciperent,in fines Sueſsionum, qui proximi
Rhemis erant,exercitum duxit: magno itinere confecto, ad
oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare
conatus,quòd uacuum ab defenſoribus eſſe audiebat, propter
latitudinem foſſæ, muriq́; altitudinem paucis defendentibus
expugnare non potuit. Caſtris munitis uineas agere, quæq́;
ad oppugnandum ſui erant,comparare cœpit. Interim om-
nis ex fuga Sueſsionum multitudo in oppidum proxima no-
cte conuenit.Celeriter uineis ad oppidum actis,aggere iacto
turribusq́; conſtitutis magnitudine operum, quæ neq; uide-
rant antè Galli, neq; audierant, & celeritate Romanorum
permoti legatos ad Cæſarem de deditione mittunt: & peten-
tibus Rhemis,ut conſeruarentur,impetrant. Cæſar obſidi-
bus

bus acceptis, primis ciuitatis, atq; ipſius Galbæ regis duobus filijs, armisq; omnibus ex oppido traditis, in deditionem Sueßiones *accepit, exercitũq;* in Bello *uacuos ducit: qui cùm ſe, ſuaq; omnia in oppidum* Bratuſpantium *contuliſſent, atq; ab eo oppido* Cæſar *cum exercitu circiter millia paſſuum quinq; abeſſet, omnes maiores natu ex oppido egreßi, manus ad* Cæſarem *tendere, & uoce ſignificare cœperunt, ſeſe in eius fidem, ac poteſtatem uenire, neq; contra populum* Ro. *armis contendere.* Item *cùm ad oppidum acceßißet, caſtraq; ibi poneret, pueri mulieresq; ex muro paßis manibus ſuo more pacem à* Romanis *petierunt.* Pro *his* Diuitiacus *(nam poſt diſceſſum* Belgarum, *dimißis* Heduorum *copijs ad eum reuerterat) facit uerba.* Bellouacos *omni tempore in fide, atque amicitia ciuitatis* Heduæ *fuiſſe.* Impulſos *à ſuis principibus, qui dicerent* Heduos *à* Cæſare *in ſeruitutem redactos omnes indignitates, contumeliasq; perferre, & ab* Heduis *defeciſſe, & populo* Rom. *bellum intuliſſe.* Qui *eius conſilij principes fuiſſent, quòd intelligerent quantam calamitatem ciuitati intuliſſent. in* Britanniam *profugiſſe.* Petere *non ſolùm* Bellouacos, *ſed etiam prò his* Heduos, *ut ſua clementia, ac manſuetudine in eos utatur.* Quod *ſi fecerit,* Heduorum *autoritatem apud omneis* Belgas *amplificaturum: quorum auxiliis, atque opibus, ſi qua bella inciderint, ſuſtentare conſueuerint.* Cæſar *honoris* Diuitiaci, *atque* Heduorum *cauſa ſeſe eos in fidem recepturum, & conſeruaturum dixit.* Sed *quod erat ciuitas magna, & inter* Belgas *authoritate, hac hominum multitudine præſtabat: ſexcentos obſides popoſcit.* His *traditis, omnibusq; armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines* Ambianorum *peruenit.* Qui *ſe, ſuaq; omnia*

ſine

*ſine mora dediderunt. Eorum fines Neruij attingebant, quorum de natura, moribusq́; Cæſar cùm quæreret, ſic reperiebat. Nullum aditum eſſe ad eos mercatoribus: nihil pati ueni, reliquarumq́; rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quòd his rebus elangueſcere animos, eorumq́; remitti uirtutem exiſtimarent. Eſſe homines feros, magnæq́; uirtutis. In*crepitare, atque incuſare reliquos Belgas: qui ſe populo Ro. ma. dedidiſſent, & patriam uirtutem proieciſſent, confirmare ſeſe, neque legatos miſſuros, neque ullam conditionem pacis accepturos. Cùm per eorum fines triduo iter feciſſet: inueniebat ex captiuis, Sabin flumen caſtris ſuis non amplius millia paſſuum decem abeſſe: trans id flumen omnes Neruios conſediſſe, aduentumq́; ibi Romanorum expectare unà cum Atrebatibus, & Veromanduis finitimis ſuis. Nam his utriuſque perſuaſerant, ut eandem belli fortunam experirentur. Expectari etiam ab his Aduaticorum copias, atque eſſe in itinere. Mulieres, quiq́; per ætatem ad pugnam inutiles uiderentur, in eum locum conieciſſe, quò propter paludes exercitui aditus non eſſet. Cæſar his rebus cognitis exploratores, centurionesq́; præmittit, qui locum caſtris idoneum deligant. Cùm ex deditiijs Belgis, reliquisq́; Gallis complures Cæſarem ſecuti unà iter facerent: quidem ex his, ut poſteà ex captiuis cognitus eſt, eorum dierum conſuetudine itineris noſtri exercitus perſpecta, nocte ad Neruios peruenerunt: atque his demonſtrarunt inter ſingulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere: neque eſſe quicquam negotij, cùm prima legio in caſtra ueniſſet, reliquæq́; legiones magnum ſpatium abeſſent, hanc ſub ſarcinis adoriri. Qua pulſa, impedimentisq́; direptis, futurum, *

ut reli-

ut reliquæ cōtrà conſiſtere non auderēt. Adiuuabat etiam eo*rum conſilium,qui rem deferebant:* ꝙ Neruij *antiquitus, cùm equitatu nihil poſſent (neq; enim ad hoc tempus ei rei ſtudēt, ſed quicquid poſſunt pedeſtribus ualent copijs) quò facilius finitimorum equitatum,ſi prædandi cauſa ad eos ueniſſet,impedirent:teneris armoribus inciſis,atq; inflexis, crebriſq; in latitudinem ramis enatis,et rubis, ſentibuſq; interiectis effecerant, ut inſtar muri hæ ſepes munimenta præberent: quò nō modo non intrari,ſed ne perſpici quidem poſſet.* Iis rebus *cùm iter agminis noſtri impediretur:non omittendum ſibi cōſilium* Neruij *exiſtimauerunt.* Loci *natura erat hæc, quem locum noſtri caſtris delegerant.* Collis *ab ſummo æqualiter decliuis, ad flumen* Sabin, *quo ſupra nominauimus, uergebat.* Ab *eo flumine pari accliuitate collis naſcebatur, aduerſus huic,& contrarius,paßus circiter ducentos,infimus apertus,ab ſuperiore parte ſylueſtris,ut nō facilè introrſus perſpici poſſet.* Intra *eas ſyluas hoſtes in occulto ſeſe continebant.* In *aperto loco ſecundum flumen paucæ ſtationes equitum uidebantur.* Fluminis *erat altitudo circiter pedum triū.* Cæſar *equitatu premiſſo,ſubſequebatur omnibus copiis.* Sed *ratio,ordoq; agminis aliter ſe habebat,ac* Belgæ *ad neruios detulerant.* Nam ꝙ *hoſtis appropinquabat, conſuetudine ſua* Cæſar v I.*legiones expeditas ducebat.* Poſt *eas, totius exercitus impedimenta collocabat.* Inde *duæ legiones, quæ proximæ conſcriptæ erant, totum agmen claudebant, præſidioq; impedimentis erant.* Equites *noſtri cum funditoribus, ſagittarijſq; flumen tranſgreßi, cum hoſtium equitatu prælium commiſerunt.* Cum *ſe illi identidem in ſyluas ad ſuos reciperent, ac rurſus è ſylua in noſtros impetum facerent,*

neq;

neq; noſtri longius, q̃ quem ad finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes inſequi auderent: interim legiones ſex, quæ primæ uenerant, opere dimenſo caſtra munire cœperunt. Vbi prima impedimenta noſtri exercitus ab iis, qui in ſyluis abditi latebant, uiſa ſunt, quod tempus inter eos committendi prælij conuenerat, ita ut intra ſyluam aciem, ordinesq; conſtituerant, atq; ipſi ſeſe confirmauerant, ſubitò omnibus copijs prouolarunt, impetumq; in noſtros equites fecerunt. His facilè pulſis, ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, ut penè uno tempore & ad ſyluas, et in flumine, et in manibus noſtris hoſtes uiderentur. Eadem autem celeritate aduerſo colle ad noſtra caſtra, atq; eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæſari omnia uno tẽpore erant agenda: Vexillũ proponẽdum, quod erat inſigne, cũ ad arma concurri oporteret. Signũ tuba dandũ, ab opere reuocandi milites: qui paulò longius aggeris petendi cauſa proceſſerant, acccerſendi: Acies inſtruenda: Milites cohortandi: Signum dandum. Quarũ rerum magnã partẽ, tẽporis breuitas, & * incurſus hoſtium impediebat. His difficultatibus duæ res erant ſubſidio, ſcientia, atque uſus militum, q; ſuperioribus prælijs exercitati, quid fieri oporteret, non minus cõmodè ipſi ſibi præſcribere, quàm ab alijs, doceri poterant, & q; ab opere, ſingulisq; legionibus ſingulos legatos Cæſar diſcedere, niſi munitis caſtris uetuerat. Hi propter celeritatẽ, & propinquitatẽ hoſtium, nihil iam Cæſaris imperiũ expectabant: ſed per ſe, quæ uidebantur, adminiſtrabant. Cæſar neceſſarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem ſors obtulerit, decucurrit, & ad legionem decimã deuenit. Milites non longiore oratione eſt cohortatus, quàm uti

* ſucceſſus, et incurſus.

uti ſuæ priſtinæ uirtutis memoriam retinerent, neu pertur-barentur animo, hoſtiumq́; impetum fortiter ſuſtinerent. Et *quia non longius hoſtes aberant, quàm qua telũ adijci poſſet: prælij committendi ſignum dedit.* Atq; *itẽ in alterã partẽ cohortandi cauſa profectus, pugnantibus occurrit. Tẽporis tãta fuit exiguitas, hoſtiumq́; tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad inſignia accõmodanda, ſed etiam ad galeas induendas, ſcutisq́; tegmenta detrahenda, tempus defuerit.* Q*uam quiſq; in partem ab opere caſu deuenit, quæq́; prima ſigna conſpexit, ad hæc conſtitit, ne in quærendis ſuis pugnandi tempus dimitteret.* I*nſtructo exercitu magis ut loci natura, deiectusq́; collis, & neceßitas, quàm ut rei militaris ratio, atq; ordo poſtulabat, cùm diuerſis locis legiones aliæ alia in parte hoſtibus reſiſterent: ſepibusq́; denſißimis, ut antè demonſtrauimus, interiectis, proſpectus impediretur, neq; certa ſubſidia collocari, neq; quid in quaq; parte opus eſſet, prouideri, neq; ad uno omnia imperia adminiſtrari poterãt. Itaq; in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoq; euentus uarij ſequebantur.* L*egionis nonæ, & decimæ milites, ut in ſiniſtra parte aciei conſtiterant, pilis emißis, curſu, ac laßitudine exanimatos, uulneribusq́; confectos* A*trebates (nam his eà pars obuenerat) celeriter ex loco ſuperiore in flumen compulerunt.* E*t tranſire conantes, inſecuti gladijs magnam partem eorum impeditam interfecerunt.* I*pſi tranſire flumen non dubitauerunt, & in locum iniquum progreßi rurſus regreſſos, ac reſiſtentes hoſtes redintegrato prælio in fugam coniecerunt.* I*tem alia in parte diuerſæ duæ legiones undecima, & octaua, profligatis* V*eromanduis, quib. cum erant congreßi, loco ſuperiore in ipſis fluminis ripis præliabantur.* A*c totis*

fere

ſere caſtris à fronte, & à ſiniſtra parte nudatis, q; in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea interuallo ſeptima conſtitiſſet, omnes Neruij confertiſſimo agmine duce Boduognato, qui ſummam imperij tenebat, ad eum locum cõtenderunt. Quorum pars aperto latere legiones circumuenire, pars ſummum locũ caſtrorũ petere cœpit. Eodẽ tẽpore equites noſtri, leuisq; armaturæ pedites, qui cum his unà fuerant, quos primo hoſtium impetu pulſos dixeram, cũ ſe in caſtra reciperent: aduerſis hoſtibus occurrebant, ac rurſus aliã in partẽ fugam petebant. Et calones, qui ab decumana porta, ac ſummo iugo collis noſtros uictores flumen tranſire cõſpexerant, prædandi cauſa egreſſi, cum reſpexiſſent, et hoſtes in noſtris caſtris uerſari uidiſſent: præcipites ſeſe fugæ mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis ueniebant, clamor, fremitusq; exaudiebatur. Alijq; aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorũ inter Gallos uirtutis opinio eſt ſingularis, qui auxilij cauſa à ciuitate miſſi ad Cæſarem uenerãt, cũ multitudine hoſtium caſtra noſtra cõpleri, legiones premi, & penè circum uentas teneri, calones, equites, funditores Numidas, diuerſos, diſſipatosq; in omneis partes fugere uidiſſent, deſperatis noſtris reb. domum contenderunt. Romanos pulſos, ſuperatósq; caſtris, impedimentisq; eorũ hoſtes potitos, ciuitati renuntiauerunt. Cæſar ab decimæ legionis cohortatiõe ad dextrũ cornu profectus, ubi ſuos urgeri, ſignisq; in unũ locum collatis xij. legionis milites conſertos, ſibijpſis ad pugnam eſſe impedimento: quartæ cohortis omnib. centurionib occiſis, ſigniferoq; interfecto, ſigno amiſſo, reliquarũ cohortiũ omnib. ferè Cẽturionib. aut uulneratis, aut occiſis, in his primipilo. P. Sextio.

Baculo,fortiſſimo uiro multis,grauibusq; uulneribus confe=cto,ut iam ſe ſuſtinere non poſſet,reliquos eſſe tardiores, & nonnullos à nouiſſimis deſertos,prælio excedere,ac tela uitare:hoſteis neq; à fronte ex inferiore loco ſubeuntes intermittere,te ab utroq; latere inſtare, et rem eſſe in anguſto uidit, neq; ullum eſſe ſubſidium,quod ſummitti poſſet: ſcuto ab no=uiſſimis uni militi detracto, q; ipſe eò ſine ſcuto uenerat, in primã aciem proceſſit: centurionibusq; nominatim appella=tis,reliquos cohortatus milites, ſigna inferre,& manipulos

* Cuius. laxare iuſſit, quò facilius gladijs uti poſſent. * Huius ad=uentu ſpe illata militibus,ac redintegrato animo, cùm pro ſe quiſq; in conſpectu imperatoris etiã extremis ſuis rebus operam nauare cuperet:paulũ hoſtium impetus tardatus eſt. Cæſar cũ ſeptimã legionẽ,quæ iuxtà conſtiterat,item urgeri ab hoſte uidiſſet: tribunos militũ monuit,ut paulatim ſeſe legio=nes coniungerẽt,& cõuerſa ſigna in hoſtes inferrẽt. Quo fa=cto,cũ alijs alij ſubſidium ferrent:neq; timerent,ne auerſi ab hoſte circumuenirentur:audacius reſiſtere, ac fortius pugna=re cœperunt. Interim milites legionũ duarũ, quæ in nouiſſi=mo agmine præſidio impedimẽtis fuerant,prælio nũtiato,curſu incitato, in ſummo colle ab hoſtibus conſpiciebantur. Et T. Labienus caſtris hoſtium potitus, & ex loco ſuperiore, quæ res in noſtris caſtris gererentur, conſpicatus X. legio=nem ſubſidio noſtris miſit. Qui cum ex equitũ & calonũ fuga,quo in loco res eſſet,q̃toq; in periculo,& caſtra,et legiones,& imperator uerſaretur,cognouiſſent:nihil ad celerita=tem ſibi reliqui fecerunt. Horũ aduẽtu tanta rerũ cõmutatio eſt facta,ut noſtri etiam, qui uulnerib. cofecti procubuiſſent ſcutis innixi præliũ redintegrarẽt. Tũ calones ꝑterritos ho

ſtes

ſtes conſpicati, etiam inermes armatis occurrerunt. Equites uerò, ut turpitudinem fugæ uirtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quò ſe legionarijs militibus præferrent. At hoſtes etiam in extrema ſpe ſalutis tantam uirtutem præſtiterunt, ut cũ primi eorum cecidiſſent, proximi iacentibus inſiſterent, atque ex eorum corporibus pugnarent. His deiectis, & coaceruatis cadaueribus, qui ſupereſſent, ut ex tumulo tela in noſtros conijcerent, pilaq; intercepta remitterent, ut non nequicquam tantæ uirtutis homines iudicari deberent, auſi quòd eſſent tranſire latiſſimum flumen, aſcendere altiſſimas ripas, ſubire iniquiſſimum locum, quæ facilia ex difficillimis, animi magnitudo redegerat. Hoc prælio facto, & propè ad internecionem gente, ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos unà cum pueris, mulieribusq; in æſtuaria, ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata cum uictoribus nihil impeditum, uictis nihil tutum arbitrarentur, omnium, qui ſupererant, conſenſu legatos ad Cæſarem miſſerunt, ſeq; ei dediderunt. Et in commemoranda ciuitatis calamitate, ex ſexcentis ad treis Senatores: ex hominum millibus ſexaginta, ad quingentos, qui arma ferre poſſent, ſeſe redactos eſſe dixerunt. Quos Cæſar, ut in miſeros, ac ſupplices, uſus miſericordia uideretur, diligentiſſimè conſeruauit: ſuisq; finibus: atq; oppidis uti iuſſit, & finitimis imperauit, ut ab iniuria, & maleficio ſe, ſuosq; prohiberent. Aduatici (de quib. ſuprà ſcripſimus) cũ omnibus copijs auxilio Neruis uenirent: hac pugna nuntiata ex itinere domũ reuerterunt: cunctisq; oppidis, caſtellisq; deſertis, ſua omnia in unum oppidum egregiè natura munitũ contulerunt. Quod cũ ex omnibus in circuitu par-

tibus altiſsimas rupes, deſpectusq; haberet: una ex parte leniter accliuis, aditus, in latitudinem non amplius ducentorum pedum relinquebatur. Quem locũ duplici altiſsimo muro munierant: tum magni ponderis ſaxa, & præacutas trabes in muro collocarant. Ipſi erant ex Cimbris, Teutonisq; *prognati, qui cum iter in prouinciam noſtrã, atq; Italiam facerent, his impedimentis, quæ ſecum agere, ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depoſitis, *cuſtodiæ ex ſuis, ac *præſidio, ſex millia hominum una reliquerunt. Hi poſt eorum obitum multos annos è finitimis exagitati, cùm aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent, conſenſu eorum omnium pace facta, hunc ſibi domicilio locum delegerunt. Ac primo aduentu exercitus noſtri crebras ex oppido excurſiones faciebant, paruulisq; prælijs cum noſtris contendebant. Poſtea uallo *pedum X I I. in circuitu X V. millium, crebrisq; caſtellis circæmuniti, oppido ſeſe continebant. Vbi uineis actis agere extructo, turrim conſtitui procul uiderunt, primum irridere ex muro, atq; increpitare uocib. q̃ tanta machinatio ab tanto ſpatio *inſtrueretur. Quibuſnã manibus, aut quib. uiribus præſertim homines tantulæ ſtaturæ (nam plerunq; omnib. Gallis præ magnitudine corporum ſuorum breuitas noſtra contemptui eſt) tanti oneris turrim in muros ſeſe collocare confiderent. Vbi uerò moueri, & appropinquare mœnib. uiderunt: noua, atq; inuſitata ſpecie commoti, legatos ad Cæſarẽ de pace miſerunt. Qui ad hunc modum locuti: Non ſe exiſtimare Ro. ſine ope Deorũ bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare poſſent. Se, ſuaq; omnia eorum poteſtati permittere dixerunt. Vnũ petere,

*procreati
*cuſtodiem
*præſidium.
*pedũ in circ.
*inſtitueretur

petere,ac deprecari:ſi forte pro ſua clementia,ac manſuetu
dine, quam ipſi ab alijs audiſſent, ſtatuiſſet Aduaticos eſſe
conſeruandos:ne ſe armis diſpoliaret. Sibi omnes fere finiti
mos eſſe inimicos,ac ſuæ uirtuti inuidere,à quib.ſe defende-
re traditis armis non poſſent. Sibi præſtare,ſi in eum caſum
deducerentur,quamuis fortunã à po.Ro. pati, q̃ ab his per
cruciatum interfici,inter quos dominari conſueſſent. Ad hæc
Cæſar reſpondit, ſe magis conſuetudine ſua, quam merito
eorum ciuitatem conſeruaturum: ſi prius,quàm aries murũ
attigiſſet,ſe dedidiſſent: ſed deditionis nullam eſſe conditio-
nem, niſi armis traditis. Se id quod in Neruios feciſſet, fa-
cturum,finitimisq; imperaturum,ne quam dedititijs po.Ro.
iniuriam inferrent. Renuntiata ad ſuos, illi ſe quæ impe-
rarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine
de muro,in foſſam,quæ erat ante oppidum,iacta,ſic ut pro-
pe ſummam muri, aggerisq; altitudinem acerui armorum
adæquarent:& tamen circiter parte tertia(ut poſtea com-
pertum eſt) celata, atq; in oppido retenta, portis patefa-
ctis,ea die pace ſunt uſi. Sub ueſperum Cæſar portas clau-
di,militesq; ex oppido exire iuſsit, ne quam noctu oppidani
à militibus iniuriam acciperent. Illi ante inito (ut intel-
lectum eſt) conſilio quòd deditione facta, noſtros præſidia
deducturos, aut denique indiligentius ſeruaturos credide-
rant:partim cum ijs, quæ retinuerant, & celauerant, ar-
mis, partim ſcutis ex cortice factis,aut uiminibus intextis,
quæ ſubito (ut temporis exiguitas poſtulabat) pellitus
*induxerant: tertia uigilia, quà minime arduus ad noſtras *incluſerant.
munitiones aſcenſus uidebatur, omnibus copijs repente ex
oppido eruptionem fecerunt. Celeriter (ut ante Cæſar im-

perauerat) ignibus ſignificatione facta, ex proximis caſtellis eò concurſum eſt: pugnatumq; ab hoſtibus ita acriter, ut à uiris fortibus in extrema ſpe ſalutis iniquo loco contra eos, qui ex uallo, turribusq; tela iacerent, pugnari debuit, cum in una uirtute omnis ſpes ſalutis conſiſteret. Occiſis ad hominum* millibus quatuor: reliqui in oppidum reiecti ſunt. Poſtridie eius diei refractis portis, cùm iam defenderet nemo, atq; intromiſſis militibus noſtris, ſectionem eius oppidi uniuerſam Cæſar uendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus eſt millium quinquaginta trium. Eodem tempore à P. Craſſo, quem cum legione una miſerat ad Venetos, Vnellos, Oſiſmos, Curioſolitas, Seſuuios, Aulercos, Rhedones, quæ ſunt maritimæ ciuitates, Oceanumq; attingunt, certior factus eſt, omneis eas ciuitates in deditionem, poteſtatemq; populi Rom. eſſe redactas. His rebus geſtis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad barbaros opinio perlata eſt, uti ab his nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæſarem: quæ ſe obſides daturas, imperata facturas, pollicerentur. Quas legationes Cæſar, quòd in Italiam, Illyricumq; properabat, inita proxima æſtate, ad ſe reuerti iuſſit. Ipſe in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates propinquæ his locis erant, ubi bellum geſſerat, legionibus in Hyberna deductis, in Italiam profectus eſt. Ob eaſq; res ex litteris Cæſaris dies XV. ſupplicatio decreta eſt. Quod ante id tempus acciderat nulli.

*millia

C. IVL.

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS III.

CVM IN Italiam proficiſceretur Cæſar, Ser. Galbam cum legione duodecima, & parte equitatus in Antuates, Veragros, Sedunosq; miſit: qui à finibus Allobrogum, & lacu Lemano & flumine Rhodano ad ſummas Alpes pertinent. Cauſa mittendi fuit, quòd iter per Alpes, quò magno cum periculo, magnisq; portorijs mercatore ire conſueuerant, patefieri uolebat. Huic permiſit, ſi opus eſſe arbitraretur, uti in iis legionem hyemandi cauſa collocaret Galba, ſecundis aliquot præliis factis, caſtellisq; compluribus eorũ expugnatis, miſſis ad eum undiq; legatis, obſidibusq; datis, & pace facta, conſtituit cohortes duas in Antuatibus collocare, & ipſe cũ reliquis eius legionis cohortibus in uico Veragrorum, qui appellatur Octodorus, hyemare. Qui uicus poſitus in ualle, non magna adiecta planitie, altiſſimis montibus undiq; continetur. Cum hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partem eius uici Gallis ad hyemandum conceſſit, alteram uacuam ab his relictam cohortibus attribuit. Eum locum uallo, foſſaq; muniuit. Cùm dies Hybernorum complures tranſiſſent, frumentũq; eò comportari iuſſiſſet: ſubitò per exploratores certior factus eſt, ex ea parte uici, quam Gallis conceſſerat, omnes noctu diſceſſiſſe, mõtesq;, qui impedirent, à maxima multitudine Sedunorum, & Ve-

ragrorum teneri. Id aliquod de cauſis acciderat, ut ſubito Galli belli renouandi, legioniſq; opprimendæ conſiliũ caperent. Primum, ꝙ legionem, neq; eã pleniſſimã, detractis cohortib. duabus, & compluribus ſingillatim, qui cõmeatus petendi cauſa miſſi erant, abſentibus, propter paucitatẽ deſpiciebant. Tum etiam, ꝙ propter iniquitatẽ loci, cum ipſi ex montibus in uallem decurrerent, & tela conijcerent: ne primũ quidem poſſe impetum ſuum ſuſtineri exiſtimabant. Accedebat, ꝙ ſuos ab ſe liberos abſtractos obſidium nomine dolebant, & Ro. non ſolum itinerum cauſa, ſed etiã perpetuæ poſſeſſionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ Prouinciæ adiungere, ſibi perſuaſum habebant. His nuntijs acceptis Galba, cùm neq; opus Hybernorum, munitionesq; plenè eſſent perfectæ, neq; de frumento, reliquoq; commeatu ſatis eſſet prouiſum: ꝙ deditione facta, obſidibuſq; acceptis, nihil de bello timendum exiſtimauerat: concilio celeriter conuocato, ſententias exquirere cœpit. Quo in concilio cùm tantum repentini periculi præter opinionẽ accidiſſet, ac iam omnia ferè ſuperiora loca multitudine armatorum completa cõſpicerentur, neq; ſubſidio ueniri, neq; commeatus ſupportari, interclusis itinerib. poſſet: propè: iã deſperata ſalute, nonnullæ huiuſmodi ſententiæ dicebantur, ut impedimentis relictis, eruptione facta, iiſdem itineribus, quib. eo perueniſſent, ad ſalutem contenderent. Maiori tamẽ parti placuit, hoc reſeruato ad extremũ cõſilio, interim rei euentum experiri, & caſtra defendere. Breui ſpatio interiecto, uix ut his reb. quas conſtituiſſent, colloquendis atq; adminiſtrandis tempus daretur, hoſtes ex omnib. partibus, ſigno dato decurrere lapides, geſaq; in uallum conijcere. No

ſtri

ſtri primo integris uiribus fortiter repugnare: neq; ullum
fruſtra telo ex loco ſuperiore mittere: ut quæq; pars ca
ſtrorum nudata defenſorib. premi uidebatur, eò occurrere,
& auxiliũ ferre. Sed hoc ſuperari, quòd diuturnitate pu=
gnæ hoſtes defeßi, cùm prælio excedebant, alii integris ui=
rib. ſuccedebant. Quorũ rerũ à noſtris propter paucitatẽ
fieri nihil poterat: ac non modò defeſſo ex pugna exceden=
di, ſed ne ſaucio quidem eius loci, ubi conſtiterat, relinquẽdi,
ac ſui recipiendi facultas dabatur. Cùm iam amplius horis
ſex continentur pugnaretur, ac non ſolũ uires, ſed etiam te
la noſtris deficerent, atq; hoſtes acrius inſtarent, langui=
dioribusq; noſtris uallum ſcindere, & foſſas cõplere cœpiſ=
ſent, resq; eſſet iam ad extremum perducta caſum: P. Sex=
tius Baculus primipili cẽturio (quem Neruico prælio cõplu
ribus confectum uulnerib. diximus) & itẽ C. Voluſenus tri
bunus militum, uir & conſilii magni, & uirtutis, ad Galbã
accurrunt, atq; unã eſſe ſpem ſalutis nocent, ſi eruptione fa
cta, extremũ auxiliũ experirentur. Itaq; conuocatis Cẽtu
rionib. celeriter milites certiores facit: pauliſper intermitte
rẽt præliũ, ac tantũmodo tela miſſa exciperẽt, ſeq; ex labo
re reficerẽt. Poſt ſigno dato è caſtris erumperẽt, atq; oẽm
ſpẽ ſalutis in uirtute ponerẽt. Quòd iußi ſunt, faciũt: ac ſubi
tò omnib. portis eruptione facta, neq; cognoſcendi, quid fie
ret, neq; ſui colligendi hoſtib. facultatẽ relinquunt. Itaq; cõ
mutata fortuna, eos ꝗ in ſpẽ potiẽdorum caſtrorũ uenerãt,
undiq; circumuentos, interficiunt: et ex hominum millib. am
plius triginta, quẽ numerũ barbarorũ ad caſtra ueniſſe cõ
ſtabat plus, tertia parte interfecta, reliquos perterritos in
fugã coniiciunt: ac ne in locis quidem ſuperioribus cõſiſtere

*patiuntur.Sic omnibus hoſtium copijs fuſis, armiſq; exutis, ſe in caſtra,munitioneſq; ſuas recipiunt.Quo prælio facto, quòd ſæpius fortunam tentare Galba nolebat, atq; alio ſeſe in hyberno conſilio ueniſſe meminerat,alijs ſe occurriſſe rebus uiderat, maxime frumenti,commeatuſq; inopia permotus, poſtero die omnibus eius uici ædificijs incenſis, in prouinciam reuerti contendit:ac nullo hoſte prohibēte, aut iter demorante, incolumem legionem in Antuates, inde in Allobrogas perduxit,ibiq; hyemauit. His rebus geſtis, cùm omnibus de cauſis Cæſar pacatā Galliam exiſtimaret,ſuperatis Belgis,expulſis Germanis uictis in Alpibus Sedunis, atque ita initia hyeme in Illyricum profectus eſſet, quòd eas quoq; nationes adire,& regiones cognoſcere uolebat: ſubitum bellum in Gallia coortum eſt. Eius belli hæc fuit cauſa.P.Craſſus adoleſcens cum legione ſeptima proximis Oceano in Andibus hyemabat. Is, quòd in his locis inopia frumēti erat,præfectos, tribunoſq; militum complures in finitimas ciuitates frumenti cōmeatuſq; petendi cauſa dimiſit. Quo in numero erat .T. Terraſidius miſſus in * Vnellos M. Trebius Gallus in Curio ſolitas, Q. Velanius cum T. Silio in Venetos. Huius ciuitatis eſt longè ampliſsima autoritas omnis oræ maritimæ regionum earum: q, & naues habent Veneti plurimas,quib.in Britanniā nauigare cōſueuerunt,& ſcientia,atq; uſu nauticarum rerum* cæteros antecedūt,& in magno impetu maris,atq; aperto,paucis portub.interiectis,quod tenent,omnes ferè, qui eodem mari uti conſueuerunt,habent uectigales. Ab ijs* fuit initiū retinēdi Silij,atq; Velanij:quòd per eos ſuos ſe obſides, quos Craſſo dediſſent,recuperaturos exiſtimabant.Horū autoritate finitimi*

*Euſebi=os.

*reli=quos

*aliàs:fit

nitimi adducti(ut ſunt Gallorum ſubita,& repentina conſilia) eadem de cauſa T. Terraſidiumq; retinent: & celeriter miſſis legatis, per ſuos principes inter ſe coniurant, nihil niſi communi conſilio acturos,eũdemq; omnis fortunæ exitum eſſe laturos: reliquasq; ciuitates ſolicitant, ut in ea libertate,quã à maioribus acceperant,permanere,q̃ Romanorũ ſeruitutem perferre,malint.Omni ora maritima celeriter ad ſuam ſentẽtiam perducta cõmunẽ legationẽ ad P. Craſſum mittunt.Si uelit ſuos * recuperare,obſides ſibi remittat.Quib.de reb.Cæſar à Craſſo certior factus, q, ille aberat longius, naues interim longas ædificari in flumine Ligeri,quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia inſtitui,nautas,gubernatoresq; comparari iubet. His rebus celeriter adminiſtratis,ipſe,cũ primũ per anni tempus potuit,ad exercitum contendit.Veneti,reliquæq; ciuitates cognito Cæſaris aduentu,ſimul q, quantum in ſe facinus admiſiſſent,intelligebant,legatos,quod nomen apud oẽs nationes ſanctum inuiolatũq; ſemper fuiſſet,retentes ab ſe,& in uincula coniectos,pro magnitudine periculi bellum parare, et maxime ea,quæ ad uſum nauium pertinerẽt,prouidere inſtituunt,hoc maiore ſpe,q, multum natura loci confidebant:pedeſtria eſſe itinera conciſa æſtuarijs,nauigationem impeditam,propter inſcitiam locorum, paucitatemq; portuũ ſciebant.Neq; noſtros exercitus propter frumenti inopiã diutius apud ſe morari poſſe confidebant. Ac iam ut omnia cõtra opinionem acciderent,tamẽ ſe plurimum nauibus poſſe: Ro.neq; ullam facultatem habere nauiũ,neq; eorũ locorũ ubi bellum guſtari eſſent,uada,portus,inſulasq; nouiſſe: ac longe aliã eſſe nauigationẽ in* cõcluſo mari,atq; in uaſtiſſimo

*recipere

*aliàs,in tercluſo.

ſimo,ac apertiſsimo Oceano perſpiciebant. His initis conſilijs oppida munitũ, frumenta ex agris in oppida comportant. Naues in Venetiã, ubi Cæſarem primum bellum geſturum eſſe conſtabat, q̃ plurimas poſſunt, cogunt. Socios ſibi ad id bella Oſiſinos, Lexobios, Nannetes, Ambiliates, Morinos, Diablintres, Menapios adſciſcunt. Auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones poſita eſt, accerſunt. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas ſuprà oſtendimus. Sed multa tamen Cæſarem ad id bellum incitabant, iniuriæ retẽtorũ equitum Romanorũ, rebellio facta poſt deditionem, defectio datis obſidib. tot ciuitatũ coniuratio, in primis ne hac parte neglecta reliquæ nationes idem ſibi licere arbitrarentur. Itaq; cum intelligeret oẽs ferè Gallos nouis rebus ſtudere, & ad bellũ mobiliter, celeriterq́; excitari, omneis autem homines natura libertati ſtudere, & conditionẽ ſeruitutis odiſſe, prius, q̃ plures ciuitates conſpirarent, partiẽdũ ſibi, ac latius diſtribuendũ exercitũ putauit. Itaq; T. Labienũ legatum in Treuiros, qui proximi Rheno flumini ſunt, cum equitatu mittit. Huic mãdat Rhemos reliquosq́; Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanosq́;, qui auxilio à Belgis accerſiti dicebantur, ſi per uim nauib. flumen trãſire conentur, prohibeat. P. Craſſum cum cohortib. legionariis XII. & magno numero equitatus in Aquitaniã proficiſci iubet, ne ex his nationib. auxilia in Galliã mittantur, ac tantæ nationes cõiungantur. Q. Titurium Sabinũ legatum cũ legionib. III. in Vnellos, Curioſolitas, Lexobiosq́; mittit, qui eam manum diſtinendam curet. D. Brutum adoleſcẽtem claſsi, Gallicisq́; nauib. quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquisq́; pacatis regionibus conuenire iuſſerat, præficit, & cum

cum primũ poſſet,in Venetos proficiſci iubet. Ipſe eo pede
ſtrib.copijs contendit.Erant eiuſmodi ferè ſitus oppidorũ,
ut poſita in extremis lingulis,promõtorijsq́;, neq; pedibus
aditũ haberent,cum ex alto ſe æſtus incitauiſſet, ꝙ bis ſem
per accidit horarum XII.*ſpatio,neq; nauib.ꝙ rurſus mi=*
nuente eſtu, naues uadis in afflictarentur. Ita utranque re
oppidorum oppugnatio impediebatur. Ac ſi quando magni
tudine operis forte ſuperati,extruſo mari aggere,ac molli
*bus,*atq; his ferme mœnibus adæquatis,ſuis fortunis deſpe=* **atq; his*
rare cœperant,magno numero nauium appulſo, cuius rei *oppidi*
ſummam facultatem habebãt,ſuo omnia deportabãt,ſeq; in *menib.*
proxima oppida recipiebant.Ibi ſe rurſus iiſdem opportu=
nitatib. loci defendebant.Hæc eò facilius magnã partẽ æſta
tis faciebant,ꝙ noſtræ naues tempeſtatib.detinebantur ſum
maq; erat uaſto,atq; aperto mari, magnis æſtib.raris, ac
propè nullis portub.difficultas nauigandi. Nanq; *ipſorum* Gallorum
naues ad hunc modũ factæ,armatæq; erant. Carinæ aliquã naues.
tò planiores,q̃ noſtrarũ nauiũ quò facilius uada, ac deceſ=
ſum æſtus excipere poßent. Proræ admodum erectæ, atq;
item puppes ad magnitudinem fluctuũ,tẽpeſtatũq; accõmo
*datæ.*Naues*q; totæ factæ ex robore,ad quãuis uim, & con*
tumeliam perferẽdam.Trãſtra ex pedalib.in altitudinẽ tra
bib.confixa clauis ferreis,digiti pollicis craßitudine. Anco
ræ pro funib. ferreis catenis reuinctæ.Pelles pro uelis, a=
lutæq; tenuiter cõfectæ,ſiue propter lini inopiam,atq; eius
uſus inſcitiã,ſiue,ꝙ eſt magis uerisimile,ꝙ tantas tẽpeſtates
Oceani,tantosq; impetus uentorũ ſuſtineri,ac tanta onera
nauium regi uelis,non ſatis cõmode poſſe arbitrabãtur.Cũ
his nauib. noſtræ claßi eiuſmodi congreſſus erat, ut una

celeri-

celeritate,& pulſu remorum præſtaret.reliqua pro loci natura,pro ui tempeſtatum illis eſſent aptiora,& accommodatiora. Neq; *enim his noſtræ roſtro nocere poterant; tanta in his erat firmitudo:neq; propter altitudinem facilè telum adigebatur,& eadem de cauſa minus commodè ſcopuli cōtinebantur.* Accedebat, *ut cum ſæuire uentus cœpiſſet, & ſe uento dediſſent,& tempeſtatem ferrent,facilius,& in uadis conſiſterent tutius,& æſtu derelictæ, nihil ſaxa, & cautes timerent.* Q*uarum rerū omnium noſtris nauibus caſus erat extimeſcendus.Compluribus expugnatis oppidis* Cæ*ſar ubi intellexit fruſtra tantum laborem ſumi neq; hoſtiū fugam,captis oppidis reprimi,neq; his noceri poſſe:ſtatuit expectandam claſſem.* Q*uæ ubi conuenit:ac primū ab hoſtibus uiſa eſt,circiter* CCXX.*naues eorum paratiſſimæ, atque omni genere armorum ornatiſſimæ è portu profectæ, noſtris aduerſæ conſtiterūt.* Neq; *ſatis* Bruto,*q̄ claſſi præerat,uel tribunis militum, centurionibusq́;, quibus ſingulæ naues erant attributæ,conſtabat,quid agerente, aut quā ratione pugnæ inſiſterent:*R*oſtro enim noceri non poſſe cognouerant.*T*urrib.aciem excitatis,tamen has altitudo puppium ex* Barbaris *nauib.ſuperabat,ut neq; ex inferiore loco ſatis commode tela* adijci poſſent,et miſſa à* Gallis *grauius acciderent.* V*na erat magno uſui res præparata à noſtris,falcei præacutæ inſertæ, affixæq́; longurijs non abſimili forma muralium falcium:*H*is cū funes, qui antennas ad malos deſtinebant,comprehenſi,adductiq́; erant,nauigio remis incitato prærumpebantur.* Q*uib.aſciſſis,antennæ neceſſariò concidebant:ut cum omnis* Gallicis *nauib.ſpes in uelis, armamentisq́; conſiſteret, his ereptis omnis uſus nauiū uno*

**adigi*

tempore

tempore eriperetur. Reliquum erat certamen poſitū in uirtute,qua noſtri milites facilè ſuperabant, atq; eò magis, q̃ in conſpectu Cæſaris, atq; omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulò fortius factū latere poſſet. Oēs enim,colles, & loca ſuperiora, unde erat propinquus deſpectus in mare,ab exercitu tenebantur. Disiectis (ut diximus) antennis,cum ſingulas binæ,aut ternæ naues circunſiſterent, milites ſumma ui tranſcendere in hoſtiū naues contendebant. Quod poſtquā Barbari fieri animaduerterunt expugnatis compluribus nauib.cū ei rei nullū reperiretur auxilium, fuga ſalutem petere contēdebant. Ac iam conuerſis in eam partem nauib.quò uentus ferebat,tanta ſubitò malacia,ac tranquillitas extitit,ut ſe loco mouere non poſſent. Quæ quidē res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna. Nā ſingulas noſtri conſectati expugnauerunt, ut perpaucæ ex omni numero noctis:interuentu ad terrā peruenerint,cū ab hora ferè quarta,uſq; ad Solis occaſum pugnaretur. Quo prælio bellū Venetorū, totiusq; oræ maritimæ confectum eſt. Nam cū omnibus iuuentus,oēs etiam grauioris ætatis,in quib.aliquid conſilij, aut dignitatis fuit,eò conuenerant: tum nauium,quod ubiq; fuerat,unum in locum coegerant,quibus amiſsis,reliqui neq; quò ſe reciperent,neq; quemadmodū oppida defenderent, habebant. Itaq; ſe, ſuaq́; omnia Cæſari dediderunt. In quos eò grauius Cæſar uindicandum ſtatuit, quò diligentius in reliquum tempus à Barbaris ius legatorum conſeruaretur. Itaq; omni Senatu necato, reliquos ſub corona uendidit. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copijs, quas à Cæſare acceperat, in fines Vnellòrum peruenit. His præerat Viridouix, ac

ſummam imperij tenebat earum omnium ciuitatū, quæ deſe- cerant. Ex quib. exercitum, magnaſq; copias coëgerat. At que his paucis diebus Aulerci, Eburonices, Lexouijq; Se- natu ſuo interfecto, ꝙ autores belli eſſe nolebant, portas clau ſerunt, ſeq; cum Viridouice coniunxerunt. Magnaq; præ- terea multitudo undiq; ex Gallia perditorum hominū, latro numq; conuenerat, quos ſpes prædandi, ſtudiumq; bellandi ab agricultura, & quotidiano labore reuocabat. Sabinus ido neo omnib. rebus loco caſtris ſeſe tenebat: cum Viridouix contra eum duum millium ſpatio conſediſſet, quotidieq; pro- ductis copijs pugnandi poteſtatem faceret, ut iam nō ſolùm hoſtib. in contemptū Sabinus ueniret, ſed etiam noſtrorū mi litum uocib. nonnihil carperetur. Tantamq; opinionē timo- ris præbuit, ut iam ad uallū caſtrorū hoſtes accedere aude- rent. Id ea de cauſa faciebat, ꝙ cum tanta multitudine ho- ſtium, præſertim eo abſente, qui ſummā imperij teneret, niſi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimican- dum non exiſtimabat. Hac confirmata opinione timoris, ido- neum quendā hominē, & callidū delegit. Gallū, ex ijs quos auxilij cauſa ſecum habebat. Huic magnis præmijs, pollici- tationibuſq; perſuadet, uti ad hoſtes tranſeant: & quid fieri uelit, edocet. Qui ubi pro ꝑfuga ad eos uenti, timorem Ro. proponit. Quib. anguſtijs ipſe Cæſar à Venetis prema- tur, docet: neq; longius abeſſe, quin proxima nocte Sabinus clàm ex caſtris exercitum educat, & ad Cæſarem auxilij fe rendi cauſa proficiſcatur. Quod ubi auditū eſt, conclamant oēs occaſionem negotij bene gerēdi amittendā nō eſſe, ad ca ſtra iri oportere. Multæ res ad hoc conſilium Gallos horta bantur: ſuperiorū dierū Sabini cunctatio, perfugæ confirma

tio,

tio,inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat prouiſum, ſpes Venetici belli, & q̄ fere libenter homines id quod uolunt,credunt. His reb. adducti,non prius Viridouicem,reliquosq; duces ex concilio dimittunt,q̄ ab his ſit conceſſum,arma uti capiant,& ad caſtra contendant. Qua re conceſſa,læti uelut explorata uictoria,ſarmētis,uirgultisq; collectis,quib.foſſas Rom.complet,ad caſtra pergunt. Locus erat caſtrorum editus, & paulatim ab imo accliuis circiter paſſus mille. Huc magno curſu contenderunt,ut q̄ minimum ſpatij ad ſe colligendos,armandosq; Ro.daretur,exanimatisq; peruenerunt. Sabinus ſuos hortatus,cupientibus ſignum dat. Impeditis hoſtib.propter ea,quæ ferebāt onera. ſubitò duabus portis eruptionem fieri iubet. Factum eſt opportunitate loci hoſtiū inſcitia,ac defatigatione,uirtute militum,ac ſuperiorū pugnarū exercitatione,ut ne unum quidem noſtrorū impetum ferrent, ac ſtatim terga uerterent. Quos impeditos,integris uirib.milites noſtri conſecuti,magnum numerum eorum occiderunt, reliquos equites conſectati, paucos, qui ex fuga euaſerant, reliquerunt. Sic uno tempore & de nauali pugna Sabinus, & de Sabini uictoria Cæſar certior factus eſt,ciuitatesq; omnes ſe ſtatim Titurio dediderunt, Nam ut ad bella ſuſcipienda Gallorū alacer: ac promptus eſt animus, ſic mollis, ac minime reſiſtens ad calamitates perferendas mens eorum eſt. Eodē ferè tempore P. Craſſus cum in Aquitaniam perueniſſet, quæ pars (ut antè dictum eſt) & regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliæ eſt exiſtimanda: cùm intelligeret in illis locis ſibi bellum gerendum, ubi paucis antè annis L. Valerius Præconius legatus, exercitu pulſo,

ſo,interfectus eſſet,atq; unde L. Manlius proconſul impedimentis amißis profugiſſet,non mediocrem ſibi diligentiã adhibendam intelligebat. Itaq; re frumentaria prouiſa, auxilijs, equitatuq; comparato, multis præterea uiris fortibus Toloſa, & Narbone, quæ ſunt ciuitates Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sontiatium fines exercitum introduxit. Cuius aduentu cognito, Sontiates magnis copijs coactis,equitatuq; quo plurimũ ualebant,in itinere agmen noſtrum adorti, primum equeſtre prælium commiſerunt:deinde equitatu pulſo ſuo, atq; inſequentibus noſtris, ſubitò pedeſtres copias, quas in conualle in inſidijs collocauerant, oſtenderunt. Hi noſtros diſiectos adorti,prælium renouarunt. Pugnatam eſt diu, atq; acriter:cum Sontiates ſuperioribus uictorijs freti, in ſua uirtute totius Aquitaniæ ſalutem poſitam putarent: Noſtri autẽ, quid ſine imperatore,& ſine reliquis legionibus adoleſcentulo duce efficere poßent,perſpici cuperent. Tandẽ confecti uulneribus,hoſtes terga uertere. Quorum magno numero interfecto,Craſſus ex itinere oppidum Sontiatũ oppugnare cœpit. Quib. fortiter reſiſtentibus,uineas,turresq; egit. Illi aliàs eruptione tẽtata, aliàs cuniculis ad agerẽ, uineasq; actis (cuius rei ſunt longè peritißimi Aquitani, propterea ꝙ multis locis apud eos ærariæ ſecturæ ſunt) ubi diligẽtiã noſtrorum nihil his rebus profici poſſe intellexerunt,legatos ad Craßum mittunt,ſeq; in deditionẽ ut recipiat,petunt. Qua re impetrata,arma tradere iußi, faciunt. Atq; in ea re omnium noſtrorum intentis animis, alia ex parte oppidi *Adcantuannus, qui ſummã imperij tenebat, cum ſexcentis deuotis,quos illi ſoldurios appellant: quorum hæc eſt conditio

Sontiates.

Sontiatum fuga.

*alias, Adiatotonius ſic infra.

ditio,ut omnibus in uita commodis unà cum his fruãtur,quo
rum ſe amicitiæ dediderint. Si quid ijs per uim accidat, aut
eundem caſum unà ferant,aut ſibi mortem conſciſcant:neq;
adhuc hominum memoria repertus eſt quiſquam, qui eo in=
terfecto, cuius ſe amicitiæ deuouiſſet, mori recuſaret. Cum
ijs Adcantuannus eruptionem facere conatus,clamore ab ea
parte munitionis ſublato, cùm ad arma milites concurriſſet,
uehementerq; ibi pugnatum eſſet, repulſus in oppidum eſt:
uti tamen eadem deditionis conditione uteretur, à Craſſo im
petrauit. Armis obſidibusq; acceptis,Craſſus in fines Vo=
contiorum,& Taruſatium profectus eſt. Tum uerò Bar=
bari commoti,quòd oppidum,& natura loci, & manu mu=
nitum paucis diebus, quibus ea uentum erat, expugnatum
cognouerant,legatos*quoquò uerſus dimittere,coniurare, *quaqua uerſum
obſides inter ſe dare, copias parare cœperunt. Mittuntur
etiam ad eas ciuitates legati,quæ ſunt citerioris Hiſpaniæ,fi
nitimæ Aquitaniæ,inde auxilia, ducesq; accerſuntur. Quo
rum aduentu magna cum autoritate, et magna cum hominũ
multitudine bellum gerere conantur. Duces uerò hi deligun
tur,qui unà cum Q.Sertorio oẽs annos fuerant,ſummamq;
ſcientiam rei militaris habere exiſtimabantur. Ii conſuetu=
dine po.Ro.loca capere,caſtra munire, cõmeatibus noſtros
intercludere*inſiſtunt. Quod ubi Craſſus animaduertit, *inſtituunt.
ſuas copias propter exiguitatem non facilè diduci,hoſtẽ &
uagari, & uias obſidere, & caſtris ſatis præſidij relinque
re,ob eã cauſam minus cõmodè frumentum,cõmeatumq; ſibi
ſupportari,in dies hoſtium numerum augeri,nõ cunctãdum
exiſtimauit,quin pugna decertaret. Hac re ad concilium dela
ta,ubi oẽs idem ſentire intellexit:poſterum diem pugnæ cõ

ſtituit. Prima luce productus omnibus copijs, duplici acie in ſtructa, auxilijs in mediam aciem collocatis, quid hoſtes cõſilij caperent, expectabat. Illi, et ſi propter multitudinẽ, & ueterem belli gloriam, paucitatemq; noſtrorum ſe tutò dimicaturos exiſtimabant: tamen tutius eſſe arbitrabantur, obſeſſis uijs, commeatu intercluſo, ſine ullo uulnere uictoria potiri. Et ſi propter inopiam rei frumentariæ Romani ſeſe recipere cœpiſſent, impeditos in agmine, & ſub ſarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. Hoc conſilio probato ab ducib. productis Romanorum copijs, ſeſe caſtris tenebant. Hac re perſpecta Craſſus cùm ſua cunctatione, atq; opinione, timidiores hoſteis, noſtros milites alacriores ad pugnandum effeciſſet atq; omnium uoces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad caſtra iretur: cohortatus ſuos, omnib. cupientibus, ad hoſtium caſtra contendit. Ibi cum alij foſſas cõplerent, alij multis telis coniectis, defenſores uallo munitionibusq; depellerent: auxiliaresq;, quib. ad pugnã non multum Craſſus cõfidebat, lapidib. telisq; ſubminiſtrandis, & ad aggerem ceſpitib. cõportandis ſpeciem, atq; opinionem pugnantiũ preberent: cũ item ab hoſtib. conſtanter, ac non timidè pugnaretur, telaq; ex loco ſuperiore miſſa nõ fruſtra acciderent, equites circuitis hoſtiũ caſtris, Craſſo renuntiauerunt, non eadem eſſe diligentia ab decumana porta, caſtra munita, facilemq; aditum habere. Craſſus equitũ præfectos cohortatus, ut magnis præmijs, pollicitationibusq; ſuos excitarent, quid fieri uelit, oſtendit illi (ut erat imperatum) eductis quatuor cohortib. quæ præſidio caſtris relictæ, integræ ab labore erant, & longiore itinere circunductis, ne ex hoſtiũ caſtris conſpici poſſent: omnium oculis, mentibusq;

ad pu-

ad pugnā intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenerunt. Atq; his proruptis, prius in hoſtium caſtris conſtiterunt, q̄ planè ab his uideri, aut quid rei gereretur, cognoſci poſſet. Tum uerò clamore ab ea parte audito, noſtri redintegratis uirib. quod plerunq; in ſpe uictoriæ accidere conſueuit, acrius impugnare cœperunt. Hoſtes undiq; circumuenti, deſperatis omnib. rebus, ſe per munitiones deijcere, & fuga ſalutem petere intenderunt. Quos equitatus apertiſſimis campis cõſectatus, ex millium quinquaginta numero, quæ ex Aquitania, Cantabrisq; conueniſſe conſtabat, uix quarta parte relicta, multa nocte ſe in caſtra recepit. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ ſeſe Craſſo dedidit, obſideſq; ultro miſit. Quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Taruſates, Fluſtates, Garites, Auſci, Garumni, Sibutzates, Cocoſateſq;. Paucæ ultimæ nationes anni tempore cõfiſæ, q, hyems ſuberat, id facere neglexerũt. Eodem ferè tempore Cæſar, et ſi propè exacta iā æſtas erat, tamen q, omni Gallia pacata Morini, Menapijq; ſuſceperā q in armis eſſent, neq; ad eũ unquā *legatos de pace miſiſſẽt: arbitratus id bellũ celeriter cõfici poſſe, eò exercitũ adduxit. Qui lõge alia ratione, ac reliqui Galli bellum gerere cœperunt. Nam q, intelligebat maximas nationes, quæ prælio contendiſſent pulſas ſuperatasq; eſſe, continenteſq; ſyluas, ac paludes habebant: eo ſe, ſuaq; omnia contulerunt. Ad quarum initium ſyluarum cum perueniſſet Cæſar, caſtraq; munire inſtituiſſet, neq; hoſtis interim uiſus eſſet: diſperſis in opere noſtris, ſubito ex omnibus partibus ſyluæ euolauerunt, & in noſtros impetum fecerunt. Noſtri celeriter arma ceperũt, eoſq; in ſyluas repulerũt: et

*legatos miſiſſent.

cōpluribus interfectis,longius impeditiorib. locis ſecuti,paucos *ex ſuis deſiderauerunt. Reliquis deinceps dieb. Cæſar ſyluas cædere inſtituit, & ne quis inermib. imprudentibusq; militibus ab latere impetus fieri poſſet,omnē eam materiam, quæ erat cæſa, conuerſam ad hoſtem collocabat,& pro uallo ad utrunque latus extruebat. Incredibili celeritate magno ſpatio paucis dieb. confecto,cùm iā pecus,atq; extrema impedimenta ab noſtris tenerentur,ipſi denſiores ſyluas peterēt: eiuſmodi tempeſtates ſunt conſecutæ, uti opus neceſſariò intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius ſub pellibus milites contineri non poſſent. Itaq; uaſtatis omnibus eorum agris,uicis,ædificijsq; incenſis,Cæſar exercitum reduxit,& in Aulercis,Lex obijsq;, reliquis item ciuitatibus,quæ *proximè bellum fecerant,in Hybernis collocauit.

*de ſuis perdiderunt.

*maxime

C. IVLII CAESARIS DE BELLO GALLICO

COMMENTARIVS IIII.

EA, QVÆ ſecuta eſt, Hyeme,qui fuit annis Cn. Pompeio,M. Craſſo cōſulib. Vſipetes,Germani,& itē Tenchtheri magna cū multitudine hominū flumen Rhenum tranſierunt, non longe à mari,quò Rhenus influit. Cauſa trāſeundi fuit,quòd ab Sueuis complures annos exagitati, bello premebātur et agricultura prohibebātur. Sueuorū gens eſt longè maxima,& bellicoſiſſima Germanorū omnium: ij centum

tum pagos habere dicuntur:ex quib. quotannis ſingula milia armatorum bellãdi cauſa ſuis ex finib.educunt. Reliqui, qui domi remanſerint,ſe,atq; illos alunt. Hi rurſus inuicem anno poſt in armis ſunt: Illi domi remanent. Sic neq; agricultura,neq; ratio,atq; uſus belli intermittitur. Sed priuati,ac ſeparati agri apud eos nihil eſt. Neq; longius anno remanere uno in loco incolendi cauſa licet. Neq; multum frumẽto,ſed maximam partem lacte atq; pecore uiuunt,multumq́; ſunt in uenationib. Quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione,& libetate uitæ,q̃ à pueris nullo officio, aut diſciplina aſſuefacti:nihil omnino contra uoluntatem faciãt, & uires alit,et immani corporum magnitudine homines efficit. Atq; in eam ſe conſuetudinem adduxerunt, ut locis frigidiſſimis,neq; ueſtitus,præter pelleis habeant quicquam,quarum propter exiguitatem magna eſt corporis pars aperta: et lauẽtur in fluminib. Mercatoribus eſt ad eos aditus magis eò,ut,quæ bello ceperint,quib.uendant,habeant q̃ quò ullam rẽ ad ſe importari deſiderent. Quinetiã iumẽtis,quib. maxime Galli delectantur,quæq́; impenſo parant pretio, Germani importatis non utuntur:ſed quæ ſunt apud eos nata*parua,atq; deformia,hæc quotidiana exercitatiõe,ſummi ut ſint laboris,efficiunt. Equeſtribus prælijs ſæpe ex equis deſiliunt, ac pedib.præliantur,equosq́; eodem remanere ueſtigio aſſuefaciunt,ad quos ſe celeriter,cum uſus poſcit,recipiunt. Neq; eorum moribus turpius quicquam, aut inertius habetur, equàm ephippijs uti. Itaq; ad quemuis numerum ephippiatorum equitum,quamuis pauci adire audent. Vinum ad ſe omnino importari non ſinunt,q̃ ea re ad laborem ferendum remolleſcere homines,atque effœminari arbitrantur. Publicè *praua

maximã putat eſſe laudem, q̃ latiſsime à ſuis finibus uacare agros. Hac re ſignificari magnum numerũ ciuitatũ ſuã uim ſuſtinere non potuiſſe. Itaq; una ex parte à Sueuis circiter millia paſſuum *ſexcẽta agri uacare dicũtur. Ad alterã par tem ſuccedunt Vbij, quorum fuit ciuitas, amplia, atq; florẽs, ut eſt captus Germanorũ: & paulò qui ſunt eiuſdẽ generis, etiã cæteris humaniores: propterea q, Rhenũ attingũt *mul tiq; ad eos mercatores uentitant, & ipſi propter propinqui tatẽ, q, Gallicis ſunt moribus, aſſuefacti. Hos cũ Sueui mul tis ſæpe bellis experti propter amplitudinem, grauitatemq; ciuitatis, finibus expellere non potuiſſent, tamen uectigales ſibi fecerunt, ac multo humiliores, infirmioresq; redegerunt. In eadẽ cauſa fuerunt Vſipetes, & Tenchtheri, quos ſupra diximus: qui cum plures annos Sueuorum uim ſuſtinuerint, ad extremum tamẽ agris expulſi, & multis locis Germaniæ triennium uagati, ad Rhenum prouenerunt. Quas regiones Menapij incolebant, & ad utranq; ripam fluminis agros, edi ficia, uicosq; habebant. Sed tantæ multitudinis aduentu per territi, ex his ædificijs, quæ trans flumen habuerant, demi grauerũt, et cis Rhenum diſpoſitis præſidijs, Germanos trã ſire prohibebant. Illi omnia experti, cum neq; ui cõtendere, propter inopiam nauium, neq; clam tranſire propter cuſto dias Menapiorum poſſent, reuerti ſe in ſuas ſedeis, regio neſq; ſimulauerunt. Et tridui uiam progreſsi, rurſus reuer terunt, atq; omni hoc itinere * una nocte equitatu confecto, inſcios, inopinanteſq; Menapios oppreſſerunt. Qui de Ger manorum diſceſſu per exploratores certiores facti, ſine me tu trans Rhenũ in ſuos uicos remigrauerãt. His interfectis, nauibuſq; eorum occupatis, priuſquàm ea pars Menapio rum

*centũ.

*multi.

*una nocte confecto, equitatu inſc.

rũ,quæ citra Rhenum erat,certior fieret,flumẽ tranſierũt: atq; omnibus eorum ædificijs occupatis,reliquã partem hye=mis ſe eorum copiis aluerunt. His de rebus Cæſar certior factus,& infirmitatem Gallorum ueritus, ꝙ ſunt in conſi=liis capiendis mobiles,et nouis plerunq; rebus ſtudent : nihil his committendum exiſtimauit. Eſt autem hoc Gallicæ cõſue tudinis,ut & uiatores etiam inuitos conſiſtere cogant. & quod quiſq; eorum de quaq; re audierit,aut cognouerit,quæ rant: & mercatores in oppidis uulgus circunſiſtat,quib.ex regionibus ueniant,quasq́; res ibi cognouerint pronunciare cogant,& his rumoribus,atq; auditionibus permoti,de ſum mis ſæpe rebus conſilia ineunt, quorum eos è ueſtigio pœni tere neceſſe eſt:cum incertis rumoribus ſeruiant, & pleriq; ad uolũtatẽ eorũ ficta reſpondeant. Qua cõſuetudine cogni ta Cæſar,ne grauiori bello occurreret, maturius,ꝗ cõſueue rat,ad exercitum proficiſcitur. Eò tum ueniſſet,ea quæ fore ſuſpicatus erat,facta cognouit: Miſſas legationes à nõnullis ciuitatibus ad Germanos,inuitatosq́; eos,uti ab Rheno diſce derent,omniaq́;,quæ poſtulaſſet ab ſe fore parata. Qua ſpe adducti Germani latius iam uagabantur, & in fines Eburo num,& Condruſonũ,qui ſunt Treuirorũ clientes,peruene rant. Principib. Galliæ euocatis,Cæſar ea, quæ cognouerat, diſſimulanda ſibi exiſtimauit,eorumq́; animis permulſis, & confirmatis,equitatuq́; imperato, bello cum Germanis gere re conſtituit. Re frumentaria cõparata : equitibusq́; delectis iter in ea loca facere cœpit,quib.in locis Germanos eſſe audie bat. A quib.cũ paucorũ dierũ iter abeſſet,legati ab iis uene rũt,quorũ hæc fuit oratio:Germanos neq; priores po.Ro. bellum inferre,neq; tamẽ recuſare,ſi laceſſãtur,qn armis cõ

*tendant: q Germanorum conſuetudo hæc ſit à maiorib. tradita, quicunq; bellum inferant, reſiſtere, neq; deprecari. Hoc tamen dicere, ueniſſe inuitos, eiectos domo. Si ſuam gratiam Ro. uelint, poſſe eis utiles eſſe amicos: uel ſibi agros attribuant, uel patiantur eos tenere, quos armis poſſederint. Seſe unis Sueuis concedere, quib. ne Dij quidem immortales pares eſſe poßint. Reliquum quidem in terris eſſe neminem, quē non ſuperare poßint. Ad hæc Cæſar quæ uiſum eſt, reſpondit. Sed exitus fuit orationis, ſibi nullam cum his amicitiā eſſe poſſe, ſi in Gallia remanerent. Neq; uerū eſſe, qui ſuos fines tueri nō potuerint, alienos occupare, neq; ullos in Gallia uacare agros, qui dari tantæ præſertim multitudini ſine iniuria poßint. Sed licere, ſi uelint, in Vbiorum finib. conſidere, quorum ſint legati apud ſe, & de Sueuorum iniurijs querantur, & à ſe auxilium petant. Hoc ſe ab Vbijs impetraturū. Legati hæc ſe ad ſuos relaturos dixerunt, & re deliberata, poſt diem tertium ad Cæſarē reuerſuros. Interea ne propius ſe caſtra moueret, petierunt. Ne id quidē Cæſar ab ſe impetrari poſſe dixit. Cognouerat enim magnā partē equitatus ab his aliquot dieb. ante, prædandi, frumentandiq; cauſa ad Ambiuaritos trans Moſam miſſam. Hos expectari equites, atq; eius rei cauſa morā interponi arbitrabatur. Moſa profluit ex monte Vogeſo, qui eſt in finib. Lingonum: & parte quadam Rheni recepta: quæ appellatur Vualis, inſulā efficit Batauorum: neq; longius*ab eo millib. paſſuum LXXX. in Oceanum influit. Rhenus autem oritur ex Lepontijs, qui alpes incolunt, & longo ſpatio per fines Nantuatiū, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricum, Tribotorū, Treuirorū citatus fertur: & ubi Oceano appropinquabit, in plureis*

diffluit

*ab Oceano mi. pa. LXXX. in Rhenum infl.

diffluit parteis, multis ingentibuſq; inſulis effectis: quarum pars magna à feris, barbariſq; nationibus incolitur. ex quibus ſunt qui piſcib atq; ouis auium uiuere exiſtimātur: multiſq; capitib. in Oceanum influit. Cæſar cùm ab hoſte non amplius paſſuum XII. millib. abeſſet, ut erat conſtitutum, ad eū legati reuertuntur. Qui in itinere congreßi, magnopere ne longius progrederetur, orabant. Cum id nō impetraſſent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen anteceßiſſent, præmitteret, eoſq; pugna prohiberet: ſibiq; uti poteſtatem faceret, in Vbios legatos mittēdi. Quorum ſi principes, ac Senatus ſibi iureiurando fidem feciſſent: ea cōditione, quæ à Cæſare ferretur, ſe uſuros oſtēdebāt. Ad has res conficiendas ſibi tridui ſpatium daret. Hæc omnia Cæſar eodē illò pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interpoſita, equites eorū, qui * abeßēt, reuerterētur. Tamē ſeſe non longius millib. paßuū quatuor aquationis cauſa proceſſurum eo die dixit. Huc poſtero die q̃ frequentißimi conuenirent, ut de eorū poſtulatis cognoſceret. Interim ad perfectos, qui cū omni equitatu anteceſſerāt, mittit, qui nuntiarent, ne hoſtes prælio laceſſerent: & ſi ipſi laceſſerentur, ſuſtinerent, quoad ipſe cum exercitu propius acceßiſſet. At hoſtes ubi primū noſtros equites cōſpexerūt, quorum erat quinq; millium numerus, cùm ipſi non amplius octingentos equites haberent, q, hi, qui frumentandi cauſa ierant trans Moſam nondum redierant, nihil noſtris timentib. q, legati eorum paulò antè à Cæſare diſceſſerāt, atq; is dies inducijs erant ab ijs petitus: impetu facto celeriter noſtros perturbauerūt. Rurſus his reſiſtentibus noſtris cōſuetudine ſua ad pedes deſilierunt, ſuffoßiſq; equis, compluribuſq; noſtris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt, atq; ita perter-

*aberāt

*ritos egerunt,ut non prius fuga deſiſterēt, q̃ in conſpectum agminis noſtri ueniſſent.*In *eo prælio ex equitibus noſtris in terficiuntur quatuor* & L X X. *In his uir fortiſſimus Piſo* Aquitanus *ampliſſimo genere natus, & cuius auus in ciuita te ſua regnum continuerat,amicus ab* Senatu *noſtro appel latus.* Hic *cum fratri intercluſo ab hoſtibus auxilium ferret, illũ ex periculo eripuit,ipſe equo uulnerato deiectus, quoad potuit,fortiſſime reſtitit.*Cum *circũuentus multis uulneribus acceptis cecidiſſe,atq; id frater , qui iam prælio , exceſſerat, procul animaduertiſſet,incitato equo , ſeſe hoſtibus obtulit, atq; interfectus eſt,hoc facto prælio,*Cæſar *neq; iam ſibi le gatos audiendos,neq; cõditiones accipiẽdas arbitrabatur ab his,qui per dolũ,atq; inſidias,petita pace, ultro bellũ intuliſ ſent.*Expect*are uerò dum hoſtiũ copiæ augerentur,equita tuſq; reuerteretur,ſummæ dementiæ eſſe iudicabat :* & *co gnita* Gallorum *infirmitate,quantũ iã apud eos,hoſtes uno prælio autoritatis eßent,conſecuti,ſentiebat.*Quib.*ad cõſilia capienda nihil ſpatij dandum exiſtimabat.*His *cõſtitutis reb. et conſilio cũ legatis,et quæſtore cõmunicato, ne quẽ diẽ pu gnæ* prætermitteret,opportuniſſima res accidit, q̃, poſtri die eius diei manè eadẽ & perfidia, & ſimulatione uſi* Ger *mani,frequentes omnibus principibus,maioribuſq; natu adhi bitis,ad eũ in caſtra uenerunt.*Simul *(ut dicebatur) ſui pur gandi cauſa,q̃, contra,atq; eſſet,dictum,& ipſi petiſſet præ lium pridie commiſiſſent.*Simul,*ut ſiquid poſſent , de inducijs fallendo impetrarent.* Quos *ſibi* Cæſar *oblatos gauiſus reti neri iuſſit.*Ipſe *omnes copias caſtris eduxit , equitatumq; q̃, receñti prælio perterritum eſſe exiſtimabat, agmen ſubſequi iuſſit.* Acie *triplici instructa,& celeriter octo millium itine re con=*

*intermitteret.

re confecto, prius ad hoſtium caſtra peruenit, q̃ quid agere tur, Germani ſentire poſſēt. Qui omnibus rebus ſubito perterriti, & celeritate aduentus noſtri, & diſceſſu ſuorū, neq; conſilij habendi, neq; arma capiendi ſpatio dato, perturbabā tur, ut copiaſne aduerſus hoſtem educere, an caſtra defende re, an fuga ſalutem petere neſcirent quid præſtaret. Quorū timor cùm fremitu, & cōcurſu ſignificaretur: milites noſtri priſtini diei perfidia incitati, in caſtra irruperunt. Quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt, pauliſper noſtris reſtiterunt, atq; inter carros, impedimentaq́; prælium commiſerunt. At reliqua multitudo puerorū, mulierumq́; (nā cū omnibus ſuis domo exceſſerant, Rhenūq; trāſierāt) paſſim fugere cœpit. Ad quos conſectandos Cæſar equitatum miſit. Germani poſt terga clamore audito, cum ſuos interfici uidērēt, arma abiectis, ſignisq́; militaribus relictis, ſe ex caſtris eiecerunt, & cū ad cōfluentē Moſæ, & Rheni perueniſſent, reliqua fuga deſperata, magno numero interfecto, reliqui ſe in flumē præcipitauerūt, atq; ibi timore, laſſitudine, et ui fluminis oppreſſi perierunt. Noſtri ad unum omnes incolumes, perpaucis uulneratis, & tanti belli timore, cū hoſtiū numerus capitū CCCCXXX. millium fuiſſet, ſe in caſtra recepe runt. Cæſar ijs, quos in caſtris retinuerat, diſcedēdi poteſtatē fecit. Illi ſupplicia, cruciatuſq; Gallorū ueriti, quorū agros uexauerant remanere ſe apud eū uelle dixerūt. Iis Cæſar libertatē conceſſit. Germanico bello confecto, multis de cauſis Cæſar ſtatuit ſibi Rhenum eſſe trāſeundū quarū illa fuit iuſtiſſima, q̃ cū uideret Germanos tā facile impelli, ut in Galliā uenirent, ſuis quoq; rebus eos timere uoluit, cū intelligerent, & poſſe, & audere po. Ro. exercitū Rhenū tranſire.

Acceſſit

*Acceßit etiam,q̃ illa pars equitatus Vſipetum,& Tenchthe
rorum,quam ſuprà cõmemorari, prædãdi, frumẽtãdiq; cau
ſa Moſam tranſiße,neq; prælio interfuiſſe, poſt fugam ſuo
rum ſe trans Rhenum in fines Sicãbrorũ receperat,ſeq; cũ
ijs coniunxerat. Ad quos cùm Cæſar nuntios miſiſſet, qui po
ſtularent,eos,qui ſibi,Galliæq; bellum intuliſſent,uti ſibi de=
derent,reſponderunt po. Ro. imperium Rhenum finire. Si
ſe inuito Germanos in Galliam tranſire, non equum exiſti=
maret,cur ſui quicquã eſſe imperij,aut poteſtatis trãs Rhe
num poſtularet? Vbij autẽ,qui uni ex Tranſrhenanis ad Cæ
ſarem legatos miſerant,amicitiam fecerant,obſides dederant,
magnopere orabãt,ut ſibi auxiliũ ferret,q̃ grauiter ab Sue
uis præmerentur:uel ſi id facere occupationibus populi Ro.
prohiberetur,exercitum modò Rhenum tranſportaret. Id ſi
bi ad auxilium,ſpẽq; reliqui temporis ſatis futurum. Tantũ
eſſe nomẽ,atq; *opinionẽ exercitus Ro. Ariouiſto pulſo,&
hoc nouißimo prælio facto,ut etiam ad ultimas Germanorũ
nationes opinione,& amicitia po. Ro. tuti eſſe poßint. Na=
uium magnam copiam ad tranſportandum exercitũ pollice=
bãtur. Cæſar his de cauſis,quas cõmemoraui, Rhenum trãſi
re decreuerat. Sed nauib. trãſire,neq; ſatis tutũ eße arbitra
batur,neq; ſuæ,neq; po. Ro. dignitatis eſſe ſtatuebat. Itaq; et
ſi ſumma difficultas faciundi pontis proponebatur propter
latitudinem,rapiditatem altitudinemq; fluminis:tamen id ſibi
contendendum,aut aliter non traducendum exercitum exiſti
mabat. Rationem igitur pontis hanc inſtituit. Tigna bina ſeſ
quipedalia paulum ab imo præacuta, dimẽſa ad altitudinem
fluminis,interuallo pedum duorum inter ſe iungebat. Hæc
cum machinationib. immißa in flumine defixerat, fiſtuciſq;
adege

*opinionem eius, exercitu Ariouiſti pulſo,

adegerat, non ſublicæ modo directa perpendiculum, ſed *prona, ac faſtigiata, ut ſecundũ naturam fluminis procum=berent. His item contraria duo ad eundem modũ iuncta, interuallo pedũ quadragenum ab inferiore parte, contra uelim, atque impetum fluminis conuerſa ſtatuebat. Hæc utraq; inſu=per bipedalibus trabib. immiſſis, quantũ eorum tignorũ iun=ctura diſtabat, binis utrinq; fibulis ab extrema parte deſti=nebantur. Quib. diſcluſis, atq; in contrariã partẽ reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atq; ea rerũ natura, ut quò maior uis aquæ ſe incitauiſſet, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc directa materia iniecta contexabãtur, ac longurijs, cratibusq; conſternebantur. Ac nihilo ſecius ſublicæ ad inferiorem partẽ fluminis obliquæ adigebãtur, quæ pro ariete ſub=iectæ, & cũ omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent: & aliæ item ſupra pontẽ mediocri ſpatio, ut ſi arborũ trunci, ſiue naues deijciendi operis cauſa eſſent à barbaris miſſæ, his defenſorib. earum rerũ uis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus decem quib. materia cœpta erat comportari omni opere effecto exercitus traducitur. Cæſar ad utranq; partem põtis firmo præſidio relicto in fines Sicambrorum contendit. Interim à cõpluribus ciuitatib. ad eũ legati ueniunt, quib. pacẽ, atq; amicitiã petentibus, liberaliter reſpõdit, obſi=desq; ad ſe adduci iubet. Sicambri ex eo tẽpore, quo pons inſtitui cœptus eſt, fuga cõparata, hortantib. ijs, quos ex Thenchtheris, atq; Vſipetibus apud ſe habebant, finib. ſuis exceſſerãt, ſuaq; omnia exportauerãt, ſeq; in ſolitudinem, ac ſyluas abdiderant. Cæſar paucos dies in eorũ finib. moratus, omni=bus uicis, ædificijsq; incenſis, frumentisq; ſuccenſis, ſe in fines Vbiorũ recepit: atq; his auxilium ſuũ pollicitus, ſi à Sueuis

*prone, ac faſti=giate

preme

præmerentur, hæc ab ijs cognouit. Sueuos poſtquam per exploratores põtẽ fieri cõperiſſent, more ſuo concilio habito, nũtios in omnes partes dimiſiſſe, uti de oppidis demigrarẽt: liberos, uxores, ſuaq; omnia in ſyluas deponerent: atq; omnes, qui arma ferre poſſent, unũ in locũ cõuenirent, hunc eſſe delectũ mediũ ferè regionum earum, quas Sueui obtinerent: hic Romanorũ aduentũ expectare, atq; ibi decertare conſtituiſſe. Quod ubi Cæſar comperit, omnibus his rebus confectis, quarũ rerum cauſa exercitum traducere cõſtituerat, ut Germanis metũ inijceret, ut Sicãbros ulciſceretur, ut Vbios obſidione liberaret, diebus omnino XVIII. trans Rhenum conſumptis, ſatis et ad laudem, et ad utilitatem perfectum arbitratus, ſe in Galliã recepit, põtemq; reſcidit. Exigua parte æſtatis reliqua Cæſar, & ſi in his locis (q, omnis Gallia ad Septentrionem uergit) maturæ ſunt hyemes, tamen in Britanniã proficiſci contendit, q, omnibus ferè Gallicis bellis, hoſtibus noſtris inde *ſubminiſtrata auxilia intelligebat: & ſi tempus anni ad bellũ gerendum deficeret: tamen magno ſibi uſui fore arbitrabatur, ſi modo inſulã adiſſet: & genus hominum perſpexiſſet: loca, portus, aditus cognouiſſet: quæ omnia ferè Gallis erant incognita. Neq; enim temere præter mercatores adit ad illos quiſquam, neq; ijs ipſis quicquam præter oram maritimam, atq; eas regiones, quæ ſunt contra Galliã, notum eſt. Itaq; cõuocatis ad ſe undiq; mercatoribus, neq; quanta eſſet inſulæ magnitudo, neq; quæ, aut quantæ nationes, incolerent, neq; quẽ uſum belli haberent, aut quib: inſtitutis uterentur, neq; qui eſſent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, reperire poterat. Ad hæc cognoſcenda priuſquã periculum faceret: idoneum eſſe arbitratus,

*ſumma miniſtrata.

C. Voluſenũ cum naui longa præmittit. Huic mandat, ut ex ploratis omnibus rebus, ad ſe q̃ primum reuertatur. Ipſe cũ omnibus copijs in Morinos proficiſcitur, q. inde erat breuiſſimus in Britanniam traiectus. Huc naues undiq; ex finitimis regionibus, & quam ſuperiore æſtate ad Veneticum bellum fecerat claſſem, iubet conuenire. Interim conſilio eius cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, à cõpluribus eius inſulæ ciuitatibus ad eum legati ueniunt: qui polliceantur obſides dare, atq; imperio po. Ro. obtemperare. Quibus auditis liberaliter pollicitus, hortatusq́;, ut in ea ſententia permanerent, eos domum remiſit. Et cum his unà Comiũ, quẽ ipſe Atrebatibus ſuperatis, regem ibi conſtituerat, cuius & uirtutem, & conſiliũ probabat, & quem ſibi fidelem eſſe arbitrabatur, cuiusq; autoritas in his regionib. magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas poßit, adeat ciuitates: horteturq́;, ut po. Ro. fidem ſequantur, ſeq́; celeriter eò uenturum nuntiet. Voluſenus perſpectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac ſe barbaris committere nõ auderet, quinto die ad Cæſarem reuertitur, quæq́; ibi pſpexiſſet, renuntiat. Dum in his locis Cæſar nauiũ parandarũ cauſa moratur, ex magna parte Morinorum legati ad eum uenerunt q ſe de ſuperioris temporis conſilio excuſarent, q. homines barbari, & noſtræ conſuetudinis imperiti, bellum po. Ro. feciſſent, Seq́; ea, quæ imperaſſet, facturos pollicentur. Hæc ſibi ſatis opportunè Cæſar accidiſſe arbitratus, quòd neq; poſt tergũ hoſtem relinquere uolebat, neq; belli gerendi pp anni tempus facultatem habebat, neq; has tantularũ rerum occupationes Britanniæ anteponendas iudicabat, magnum his numerum obſidum imperat. Quibus adductis,

ctis, eos in fidem recepit, Nauib. circiter L X X X. onerarij coactis, contractisq;, quot ſatis eſſe ad duas legiones tranſportandas exiſtimabat, quicquid præterea nauiũ longarum habebat, quæſtori, legatis, præfectisq; diſtribuit. Huc accedebãt X V I I I. onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus paſſuum octo, uento tenebantur, quò minus in eundem portum peruenire poſſent. Has equitib. diſtribuit. Reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ legatis in Menapios, atq; in eos pagos Morinorum, ab quib. ad eum legati non uenerant, ducendum dedit. P. Sulpitium Rufum legatum cum eo præſidio, quod ſatis eſſe arbitrabantur, portũ tenere iuſſit. His conſtitutis rebus, nactus idoneam ad nauigãdum tempeſtatem, tertia ferè uigilia ſoluit: equitesq; in ulteriorem portum congredi, & naues conſcendere, ac ſe ſequi iuſſit: ab quib. cùm paulò tardius eſſet adminiſtratum: ipſe hora circiter diei quarta, cum primis nauib. Britanniã attigit: atq; ibi in omnibus collib. expoſitas hoſtiũ copias armatas cõſpexit. Cuius loci hæc erat natura, atq; ita montib. anguſtis mare continebatur, uti ex locis ſuperioribus in litus telum adigi poſſet. Hunc ad egrediẽdum nequaquã idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naues eò cõuenirent, ad horã nonam in anchoris expectauit. Interim legatis tribuniſq; militum conuocatis, & quæ ex Voluſeno cognouiſſet, & quæ fieri uellet, oſtẽdit: monuitq;, ut rei militaris ratio, maximeq;, ut res maritimæ poſtularent, ut quã celerem, atq; inſtabilem motum haberent, ad nutum, & ad tempus oẽs res ab his adminiſtrarentur. His dimiſsis & uentum, & æſtum uno tempore nactus ſecundum, dato ſigno, & ſublatis anchoris, circiter millia paſſuum octo ab eo loco progreſſus, aperto, ab

to,ac plano littore naues cõſtituit. At barbari conſilio Ro.
cognito,præmiſſo equitatu,& eſſedarijs,quo plerunq; gene Eſſedarii.
re in prælijs uti cõſueuerũt,reliquis copijs ſubſecuti noſtros
nauib.egredi prohibebãt. Erat ob has cauſas ſumma difficul
tas,ꝙ naues propter magnitudinem, niſi in alto cõſtitui non
poterant. Militibus aũt ignotis locis,impeditis manibus,ma=
gno,& graui onere armorum* preſſis, ſimul & de nauib. *oppreſſis
deſiliendum,& in fluctibus cõſiſtendũ,et cum hoſtibus erat
pugnandum:cùm illi aut ex arido,aut paululum in aquã pro
greſſi,omnib.membris expediti,notiſſimis locis audacter te
la conijcerẽt,et equos inſuefactos incitarent. Quib.rebus no
ſtri perterriti,atq; huius omnino generis pugnæ imperiti,nõ
omnes eadem alacritate,ac ſtudio,quo in pedeſtribus uti præ
liis cõſueuerant,utebantur. Quod ubi Cæſar animaduertit,
naues longas,quarum et ſpecies erat barbaris inuſitatior,&
motus ad uſum expeditior,paululum remoueri ab onerariis
nauibus,& remis incitari, & ad latus apertum hoſtium cõ
ſtitui,atque inde fundis,tormentis,ſagittis,hoſtes propelli,ac
ſubmoueri iuſſit:quæ res magno uſui noſtris fuit. Nã et na
uium figura,& remorũ motu,& inuſitato genere tormen
torum premoti barbari conſtiterunt, ac paulum modo pedẽ
retulerunt. At noſtris militibus cunctantibus, maximè pro=
pter altitudinem maris,qui decimæ legionis aquilam ferebat,
conteſtatus Deos,ut ea res legioni feliciter eueniret,* Deſe= *Deſilite
rite,inquit,milites,ſi uultis,aquilam, atque hoſtibus prodite: inquit,mi
ego certè meum Reip. atque imperatori officium præſti= lites,niſi
tero. Hoc cùm magna uoce dixiſſet,ſe ex naui proiecit,atque uultis A
in hoſteis aquilam ferre cœpit. Tũ noſtri cohortati inter ſe, quilã ho
ne tãtum dedecus admitteretur, uniuerſi ex naui deſilierunt. ſtibus tra
dere:ego

 His

His item alij ex primis proximis nauibus cùm conſpexiſſent, ſubſecuti,hoſtibus appropinquarūt. Pugnatum eſt ab utriſq; acriter. Noſtri tamen,quòd neque ordines ſeruare,neq; firmiter inſiſtere,neq; ſigna ſubſequi poterāt,atq; alius alia ex naui quibuſcunq; ſignis occurrerat,ſe aggregabat,magnopere perturbabantur. Hoſtes uerò,notis omnib. uadis,ubi ex litore aliquos ſingulares ex naui egredientes conſpexerat: incitatis equis,impeditos adoriebantur. Plures paucos circunſiſtebant. Alij ab latere aperto in uniuerſos tela coniiciebāt. Quòd cum animaduertiſſet Cæſar, ſcaphas longarum nauium,item ſpeculatoria nauigia militibus compleri iuſſit,& quos laborantes cōſpexerat,ijs ſubſidia ſummittebat. Noſtri ſimul in arido cōſtiterunt,ſuis omnibus conſecutis, in hoſtes impetum fecerunt,atque eos in fugā dederunt:neque longius proſequi potuerunt,q, equites curſum tenere,atq; inſulam capere nō potuerunt. hoc unum ad priſtinam fortunā Cæſari defuit. Hoſtes prælio ſuperati, ſimul atque ſe ex fuga receperūt,ſtatim ad Cæſarem legatos de pace miſerunt. obſides daturos,quæq; imperaſſet, ſeſe facturos polliciti ſunt. Unà cū his legatis Comius Atrebas uenit,quem ſuprà demonſtraueră,à Cæſare in Britanniā præmiſſum. Huc illi è naui egreſſum,cùm ad eos Imperatoris mandata pferret, comprehenderāt,atq; in uincula coniecerant. Tū facto prælio remiſerunt,& in petenda pace eius rei culpā in multitudinem cōiecerunt,& pp imprudentiam,ut ignoſceretur,petiuerunt. Cæſar queſtus quòd cùm ultro incontinentem legatis miſsis pacem à ſe petiſſent, bellum ſine cauſa intuliſſent,ignoſcere imprudentiæ dixit,obſidesq; imperauit:quorum illi partem: ſtatim dederunt: partem ex longinquioribus locis accerſitam,

ſitam,paucis pòſt diebus ſeſe daturos dixerunt.Intereà ſuos remigrare in agros iuſſerunt,principesq́; undiq; cõuenere: & ſe ciuitatesq́; ſuas Cæſari cõmendarunt.His rebus pace firmata,poſt diem quartã,q̃ eſt in Britanniã uentum,naues XVIII.de quibus ſuprà demonſtratũ eſt,quæ equites ſuſtulerant,ex ſupiori portu leni uẽto ſoluerũt.Quæ,cùm appropinquarẽt Britanniæ,et ex caſtris uiderẽtur.tanta tẽpeſtas ſubitò coorta eſt,ut nulla earum curſum tenere poſſet. Sed aliæ eodẽ,unde erãt profectæ,referrentur: ad inferiorẽ partẽ inſulæ,quæ eſt propius Solis occaſum,magno ſui cũ periculo deijcerẽtur.Quæ tamẽ anchoris iactis,cùm fluctibus cõplerentur,neceſſariò aduerſa nocte in altũ prouectæ,cõtinentẽ petiuerunt.Eadem nocte accidit,ut eſſet luna plena: quæ maritimos æſtus maximos in Oceano efficere cõſueuit. Noſtriſq́; id erat incognitũ.Ita uno tẽpore et lõgas naues,quib: Cæſar exercitũ tranſportandũ curauerat,quaſq́; in aridum ſubduxerat,æſtus complebat & onerarias,quæ ad anchoras erãt deligatæ,tẽpeſtas afflictabat.Neq; ulla noſtris facultas aut adminiſtrandi,aut auxiliandi dabatur.Cõplurib. nauib: fractis,reliquæ cùm eſſent,funibus,anchoris,reliquiſq́; armamentis amiſsis,ad nauigandũ inutiles,magna(id quod neceſſe erat accidere)totius exercitus pturbatio facta eſt.Neq;.n.naues erant aliæ,quibus reportari poſſent,& omnia deerant, quæ ad reficiendas eas uſui ſunt, & q, omnibus conſtabat, hyemare in Gallia oportere,frumentum his in locis in hyemẽ prouiſum non erat. Quibus rebus cognitis, principes Britanniæ, qui poſt prælium factum, ad ea,quæ iuſſerat Cæſar facienda conuenerant, inter ſe collocuti, cum & equites, & naues, & frumentum Romanis deeſſe intelligerent,

Nauium Cæſaris afflictio.

& paucitatẽ militum ex caſtrorum exiguitate cognoſcerẽt: quæ hoc erãt etiã anguſtiora,q, ſine impedimentis Cæſar legiones tranſportauerat:optimũ factu eſſe duxerunt,rebellione facta,frumento, cõmeatuq; noſtros prohibere & rem in hyemem producere:q, his ſuperatis,aut reditu interclufis,neminẽ poſtea belli infẽrẽdi cauſa in Britanniã tranſiturũ confidebãt.Itaq; rurſus coniuratione facta,paulatim eſt caſtris diſcedere,ac ſuos clàm ex agris deducere cœperunt. At Cæſar, & ſi nondum eorum conſilia cognouerat, tamen & ex euentu nauiũ ſuarũ,& ex eo, q, obſides dare intermiſſerãt, fore id,quod accedit,ſuſpicabatur. Itaq; ad omneis caſus ſubſidia cõparabat.Nã & frumentum ex agris in caſtra quotidie conferebat,&,quæ grauiſſimè afflictæ erant naues, earum materia, atq; ære ad reliquas reficiendas utebatur, & quæ ad eas res erant uſui,ex continenti comportari iubebat. Itaq; cùm id ſummo ſtudio à militibus adminiſtraretur,duodecim nauib.amiſſis,reliquis ut nauigari cõmodè poſſet,efficit.

Rebellio Britannorum.

Dum ea geruntur,legione ex cõſuetudine una frumentatum miſſa,quæ appellabatur ſeptima, neq; ulla ad id tempus belli ſuſpicione interpoſita, cùm pars hominum in agris remaneret,pars etiã in caſtra uentitaret,hi,qui pro portis caſtrorũ in ſtatione erant,Cæſari renuntiarunt,puluerem maiorem, q̃ conſuetudo ferret in ea parte uideri, quã in partem legio iter feciſſet.Cæſar id quod erat ſuſpicatus,aliquid noui à Barbaris initum conſilij,cohortes, quæ in ſtationibus erant,ſecũ in eam partem proficiſci,duas ex reliquis in ſtationem ſuccedere,reliquas armari,& confeſtim ſe ſubſequi iuſſit. Cum paulò longius à caſtris proceſſiſſet,& ſuos ab hoſtibus premi, atque ægrè ſuſtinere, & conferta legione ex omnibus

partibus tela conijci animaduertit.Nam ꝙ omni ex reliquis partibus demeſſo frumento,una pars erat reliqua , ſuſpicati hoſtes huc noſtros eſſe uenturos,noctu in ſyluis delituerāt. Tum diſperſos depoſitis armis , in metendo occupatos ſubitò adorti,paucis interfectis,reliquos incertis ordinib.perturba uerant:ſimul equitati,atq; eſſedis circundederant.Genus hoc eſt ex eſſedis pugnæ:primò per omneis partes per equitant, & tela conijciunt:atq; ipſo terrore equorū,& ſtrepitu ro tarum ordines plerunq; perturbant:& cùm ſe inter equitū turmes inſinuauere,& ex eſſedis deſiliunt,& peditos præ= liantur.Aurigæ interim paulum è prælio excedunt , atque *ita ſe collocāt,ut ſi illi à multitudine hoſtium premātur,ex peditum ad ſuos receptum habeant.Ita mobilitatē equitū,ſta bilitatem peditum in prælijs præſtant ac tantū uſu quotidia no,& exercitatione efficiunt,ut in decliui, ac præcipiti loco incitatos equos ſuſtinere,& breui moderari,ac flectere, & ꝑ temonē ꝑcurrere,& in iugo inſiſtere,et inde ſe in currus citiſsimè recipere conſueuerint.Quibus reb.perturbatis no ſtris nouitate pugnæ,tempore opportuniſsimo Cæſar auxi liū tulit.Nanq; eius aduentu hoſtes conſtiterunt. Noſtri ex timore ſe receperunt.Quo facto ad laceſſendū hoſtē, et cō mittēdū præliū,alienū eſſe tēpus arbitratus,ſuo ſe loco cōti nuit,& breui tempore intermiſſo , in caſtra legiones redu= xit. Dum hæc geruntur , noſtris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui,diſceſſerunt . Secutæ ſunt continuos complures dies tempeſtates, quæ & noſtros in caſtris con= tinerent,& hoſtem à pugna prohiberent. Interim Barbari nuntios in omneis partes dimiſerunt , paucitatemq; noſtro= rum militum ſuis prædicauerunt.Et quanta prædæ faciēdæ,

Pugnæ genus ex eſſedis.

*ita currus collocant

atq; in perpetuũ ſui liberandi facultas daretur, ſi Romanos caſtris expuliſſent, demõſtrauerunt. His diebus *celeriter magna multitudine peditatus, equitatuſq́; coacta, ad caſtra uenerunt. Cæſar, etſi idem, quod ſuperioribus diebus acciderat, fore uidebat, ut ſi eſſent hoſtes pulſi, celeritate periculũ effugerent: tamẽ nactus equites circiter* X X X. *quos comius Atrebas, de quo antè dictum eſt, ſecum tranſportauerat, legiones in acie pro caſtris cõſtituit. Commiſſo prælio, diutius noſtrorũ militũ impetũ hoſtes ferre non potuerunt, ac terga uerterunt, quos tanto ſpatio ſecuti, quantũ curſu, & uiribus efficere potuerunt: cõplures ex his occiderunt: deinde omnibus longè, lateq́; ædificijs incenſis, ſe in caſtra receperant. Eodẽ die legati ab hoſtibus miſſi, ad Cæſarẽ de pace uenerunt.* His *Cæſar numerũ obſidũ, quẽ antea imperauerat, duplicauit, eoſq́; in continentẽ adduci iuſſit. Quòd propinqua die æquinoctij infirmis nauibus hyemis nauigationem ſubeũdã non exiſtimabat, ipſe idoneã tempeſtatem nactus, paulò poſt mediã noctem naues ſoluit. Quæ omnes incolumes ad cõtinentem peruenerunt.* Ex his *onerariæ duæ eoſdem portus, quos reliquæ capere non potuerunt, ſed paulò infrà delatæ ſunt. Quibus ex nauibus cum eſſent expoſiti milites circiter* C C C. *atq; in caſtra contenderent* Morini *quos Cæſar in* Britanniam *proficiſcens, pacatos reliquerat, ſpe prædæ, adducti, primò non ita magno ſuorum numero circunſteterunt, ac, ſi ſeſe interfici nolent, arma ponere iuſſerũt: cũ illi orbe facto ſeſe defenderent, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia ſex conuenerunt. Qua re nuntiata, Cæſar omnem ex caſtris equitatum ſuis auxilio miſit. Interim noſtri, milites impetum hoſtium ſuſtinuerunt, atque amplius*

plius *horis quatuor fortiſſimè pugnauerunt, & paucis uulnerib. acceptis, complures ex his *occiderunt. Poſtea uerò q̃ equitatus noſter in conſpectum uenit, hoſtes abiectis armis, terga uerterunt: magnuſq; eorum numerus eſt occiſus. Cæſar poſtero die T. Labienum legatū cum his legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos qui rebellionem fecerant, miſit. Qui cū propter ſiccitates paludū, quò ſe reciperēt, non haberent, quo perfugio ſuperiore anno fuerant uſi, omnes ferè in poteſtatem Labieni uenerūt. At Q. Titurius & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris uaſtatis, frumentis ſuccifis, ædificiiſq; incenſis, ꝗ Menapij omnes ſe in dēſiſſimas ſyluas abdiderāt, ad Cæſarē ſe receperūt. Cæſar in Belgis omniū legionū hyberna cōſtituit. Eò duæ omnino ciuitates ex Britānia obſides miſerūt: reliquæ neglexerūt. His rebus geſtis, ex literis Cæſaris dierum XX. ſupplicatio à Senatu decreta eſt.

*horas

*cecide-runt.

C. IVLII CAESARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS QVINTVS.

LVCIO Domitio, Appio Claudio conſulibus, diſcedens ab Hybernis Cæſar in Italiam, ut quotannis facere conſueuerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quam plurimas poſſent hyeme naues ędificandas, ueteresq; reficiendas curarent. Earum

modum, formamq́; demonſtrat: ad celeritatem onerandi, ſub ductioneſq́; paulò facit humiliores, q̃ quibus in noſtro mari ut conſueuimus: Atq; id eò magis, q̃ propter crebras commutationes æſtuum * magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera, & ad multitudinem iumentorum tranſportandã, paulò latiores, q̃ quibus *in alio mari uti aſſueuerant. Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem humilitas multũ adiuuat. Ea, quæ ſunt uſui ad armandas naueis, ex Hiſpania apportari iubet. Ipſe conuẽtibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricũ proficiſcitur: q̃ à Piruſtis finitimam partẽ prouinciæ incurſionibus uaſtari audiebat. Eò cùm ueniſſet, ciuitatib. milites imperat, certumq́; in locũ conuenire iubet. Qua re nũtiata, Piruſtæ legatos ad eũ mittũt, q docẽat, nihil earum rerum publico factum cõſilio, ſeſeq́; paratus eſſe demõſtrãt omnib. rationib. de iniurijs ſatisfacere. Accepta oratione eorũ, Cæſar obſides imperat, eosq́; ad certã diẽ adduci iubet. Niſi ita fecerint: ſeſe bello ciuitatẽ perſecuturũ demõſtrat. Iis ad diem adductis, ut imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litẽ æſtimẽt, pœnãq́; conſtituant. His confectis rebus, cõuẽtibusq́; peractis, in citeriorẽ Galliã reuertitur, atq; inde ad exercitũ proficiſcitur. Eò cùm ueniſſet circuitis omnibus hybernis ſingulari militum ſtudio, in ſumma rerũ omniũ inopia, circiter ſexcẽtas eius generis, cuius ſuprà demõſtrauimus, naueis, & longas duodetriginta inuenit inſtructas: neq; multum abeſſe ab eo, quin paucis diebus deduci poſſent. Collaudatis militibus, atq; ijs, * qui negotio præfuerãt, quid fieri uelit, oſtẽdit: atq; omneis ad portum Iccium conuenire iubet. Quo ex portu commodiſsimum in Britanniam traiectum eſſe cognouerat circiter millium paſſuum XXX.

*minus

*in reliquis utimur maribus.

Piruſtæ.

*quos negotio præfecerat,

XXX. tranſmiſſum à cõtinenti. Huic rei, quod ſatis eſſe uiſũ eſt militum, reliquit. Ipſe cum legionib. expeditis quatuor, et equitibus octingentis in fines Treuirorum proficiſcitur: q hi neq; ad concilia ueniebant, neq; imperio parebãt, Germanosq; trãſrhenanos ſolicitare dicebãtur. Hæc ciuitas longè plurimũ totius Galliæ equitatu ualet magnasq; habet copias peditum, Rhenumq; (ut ſuprà demonſtrauimus) tangit. In ea ciuitate duo de principatu inter ſe contendebant, Induciomarus, & Cingetorix: ex quibus alter ſimulatq; de Cæſaris, legionumq; aduentu cognitum eſt, ad eum uenit: ſe, ſuosq; omneis in officio futuros, neque ab amicitia po. Ro. defecturos cõfirmauit, quæq; in Treuiris gererentur, oſtendit. At Induciomarus equitatũ peditumq; cogere, ijsq;, q per ætatẽ in armis eſſe non poterant, in ſyluam Arduennam abditis (quæ ingẽti magnitudine per medios fines Treuirorum à flumine Rheno, ad initium Rhemorum pertinet) bellum parare inſtituit. Sed poſteaquàm nonnulli principes ex ea ciuitate, et familiaritate Cingetorigis adducti, & aduentu noſtri exercitus perterriti, ad Cæſarẽ uenerunt, et de ſuis priuatim reb. ab eo petere cœperunt, quoniam ciuitati conſulere non poſſent, ueritus ne ab omnib. deſereretur Induciomarus, legatos ad Cæſarem mittit: ſeſe idcirco à ſuis diſcedere, atque ad eũ uenire noluiſſe, quo facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis diſceſſu, plebs propter imprudentiam laberetur. Itaq; ciuitatem in ſua poteſtate eſſe, ſeq;, ſi Cæſar permitteret, ad eum in caſtra uẽturum, et ſuas, ciuitatisq; fortunas eius fidei permiſſurum. Cæſar etſi intelligebat, qua de cauſa ea dicerẽtur, quæq; eũ res ab inſtituto cõſilio deterreret: tamen ne æſtatem in Treuiris conſumere cogeretur, om

nibus reb. ad Britannicum bellum comparatis, Induciomarũ ad ſe cũ CC. obſidib. uenire iuſſit. His adductis, & in ijs filio propinquiſq; eius omnib. quos nominatim euocauerat, conſolatus Induciomarũ, hortatuſq; eſt uti in officio p̃maneret. Nihilo tamẽ ſecius principibus Treuirorum ad ſe cõuocatis, eos ſingillatim Cingetorigi conciliauit. Quòd cùm merito eius à ſe fieri intelligebat: tum magni intereſſe arbitrabatur, eius autoritatem inter ſuos q̃ plurimũ ualere. cuius tã egregiam in ſe uoluntatẽ perſpexiſſet. Id factum grauiter tulit Induciomarus, ſuã gratiã inter ſuos minui, et qui iã antè inimico in nos animo fuiſſet: multò grauius hoc dolore exarſit. Iis reb. cõſtitutis, Cæſar ad portum Iccium cum legionib. p̃
*LX. uenit. ibi cognoſcit, *XL. naueis, quæ in *Meldis factæ erãt,
*Belgis tẽpeſtate reiectas, tenere curſum nõ potuiſset, atque eodem,
*reuertiſſe unde erant profectæ, *relatas: reliquas paratas ad nauigandum, atque omnib. rebus inſtructas inuenit. Eodem equitatus totius Galliæ conuenit, numero millium quatuor, principeſq; ex omnib. ciuitatibus, ex quibus perpaucos (quorum in ſe fidem perſpexerat) relinquere in Gallia, reliquos obſidum loco ſecum ducere decreuerat, quò cum ipſe abeſſet, motum Galliæ uerebatur. Erat unà cum cæteris Dumnorix Heduus, de quo à nobis antea dictum eſt. Hunc ſecum ducere in primis conſtituerat, q, eum cupidum rerum nouarum cupidum imperij, magni animi, magnæ inter Gallos autoritatis cognouerat. Accedebat huc, quod iam in concilio Heduorum Dumnorix dixerat, ſibi à Cæſare regnum ciuitatis deferri, quod dictum Hedui grauiter ferebant, neq; recuſandi, aut deprecandi cauſa legatos ad Cæſarẽ mittere audebant. Id factum ex ſuis hoſpitib. Cæſar cognouerat. Ille

primo

primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim quod inſuetus nauigandi mare timeret, partim quod religionibus ſeſe diceret impediri. Poſteaquam id obſtinatè ſibi negari uidit, omni ſpe impetrandi adempta, principes Galliæ ſingulos ſolicitare, reuocare, hortariq; cœpit, ut in continenti remanerent, metu territare, nõ ſine cauſa fieri, ut Gallia omni nobilitate ſpoliaretur. Id eſſe cõſiliũ Cæſaris, quos in conſpectu Galliæ interficere uereretur, hos omneis in Britãniam traductos necaret. Fidem reliquis interponere, iuſiurandum poſcere, ut quod eſſe ex uſu Galliæ intellexiſſent, communi conſilio adminiſtrarẽt. Hæc à compluribus ad Cæſarem deferebantur. Quare cognita, Cæſar, quòd tantum ciuitati Heduæ dignitatis tribuebat coërcendum, atque deterẽdũ quibuſcunque rebus poſſet, Dumnorigem ſtatuebat: quòd longius eius amentiã progredi uidebat, proſpiciẽdũ, nequid ſibi, ac Reipub. nocere poſſet. Itaq; dies circiter XXV. in eo loco commoratus, quòd Corus uentus nauigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis ſtare conſueuit: dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen ſecius omnia eius conſilia cognoſceret. Tandem idoneam tempeſtatem nactus, milites equiteſq; conſcendere naues iubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Heduorum à caſtris inſciente Cæſare, domum diſcedere cœpit. Qua re nuntiata, Cæſar intermiſſa profectione, atque omnibus rebus poſtpoſitis, magnam partem equitatus ad eum inſequendum mittit, retrahiq; imperat: ſi uim faciat, neque pareat, interfici iubet. Nihil hunc ſe abſente, pro ſano facturum arbitratus, qui præſentis imperium neglexiſſet. Ille autem reuo-

catus

catus reſiſtere, ac ſe manu defendere, ſuorumq; fidem implorare cœpit, ſæpe clamitãs liberum ſe, liberæq; ciuitatis eſſe. Illi, ut erat imperatum, circunſiſtunt hominem, atq; interficiunt. At Hedui *equites ad* Cæſarem *omnes reuertuntur.* His *reb. geſtis,* Labieno *in continente cũ tribus legionibus, te equitum millibus duob. relicto, ut portus tueretur, & rei frumentariæ prouideret, quæq; in* Gallia *gererentur, cognoſceret, et conſilium pro tempore, et pro re caperet: ipſe cum legionibus quinq; & pari numero equitũ, quẽ in cõtinente reliquerat, ad* Solis *occaſum naues ſoluit, & leni Africo prouectus media circiter nocte uento intermiſſo, curſum non tenuit: & longius delatus æſtu, orta luce ſub ſiniſtra* Britanniã *relictã conſpexit.* Tum *rurſus æſtus cõmutationẽ ſecutus, remis contendit, ut eã partẽ inſulæ caperet, qua optimũ eſſe egreſſum ſuperiore æſtate cognouerat.* Qua *in re admodum fuit militum uirtus laudanda, qui uectorijs, grauibuſq; nauigijs non intermiſſo remigãdi labore, longarũ nauiũ curſum adæquauerunt.* Acceſſum *eſt ad* Britanniam *omnib. nauibus meridiano ferè tẽpore, neq; in eo loco hoſtibus eſt uiſus.* Sed, *ut poſtea* Cæſar *ex captiuis cõperit, cum magnæ manus eò cõueniſſẽt, multitudine nauiũ pterritæ (que cũ annotinis, priuatiſq;, quas ſui quiſque commodi cauſa fecerat, amplius octingentæ uno erant uiſæ tempore) à littore diſceſſerant, ac ſe in ſuperiora loca abdiderãt.* Cæſar *expoſito exercitu, ac loco caſtris idoneo capto, ubi ex captiuis cognouit, quo in loco hoſtiũ copiæ conſediſſent, cohortibus decẽ ad mare relictis, & equitibus trecẽtis, qui præſidio nauibus eſſent, de tertia uigilia ad hoſtes contendit, eò minus ueritus nauibus quòd in littore molli, atque aperto deligatas ad anchoras*

Cæſar in Briſanniã nauigat.

relin-

relinquebat, & præſidio nauibus Q. Atrium præfecit. Ipſe noctu progreſſus millia paſſuum circiter XII. hoſtiũ copias cõſpicatus eſt. Illi equitatu, atque eſſedis ad flumen progreßi, ex loco ſuperiore noſtros prohibere, & prælium cõmittere cœperunt: repulſi ab equitatu, ſe in ſyluas abdiderunt, locũ nacti egregiè & natura, & opere munitu quem domeſtici belli (ut uidebatur) cauſa iã antè præparauerant. Nã crebris arboribus ſuccisis omnes introitus erãt præcluſi. Ipſi ex ſyluis rari propugnabant, noſtroſq; intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis ſeptimæ teſtudine facta, et agere ad munitiones adiecto, locum ceperunt, eosq; ex ſyluis expulerunt, paucis uulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Cæſar perſequi uetuit, & quòd loci naturam ignorabat, & ꝙ magna parte diei conſumpta, munitioni caſtrorum tempus relinqui uolebat. Poſtridie eius diei manè, tripartito milites, equiteſq; in expeditionem miſit, ut eos, qui fugerãt, perſequerentur. Iis aliquantum itineris progreßis, cum iam extremi eſſent in conſpectu, equites à Q. Atrio ad Cæſarem uenerunt: qui nuntiarent ſuperiori nocte maxima coorta tempeſtate, propè omneis naueis afflictas, atque in litus eiectas eſſe, quòd neq; anchoræ, funeſq; *ſubſiſterẽt, neq; nautæ, gubernato reſq; uim tempeſtatis pati poſſent. Itaq; ex eo concurſu nauium, magnum eſſe incõmodum acceptum. His rebus cognitis, Cæſar legiones, equitatumq; reuocari, *atque itinere deſiſtere iubet. Ipſe ad naueis reuertitur. Eadem ferè, quæ ex nuntijs, literiſq; cognouerat, corãm ꝓſpicit, ſic ut amißis circiter XL. nauibus, reliquæ tamen refici poſſe magno negotio uiderẽtur. Itaque ex legionibus fabros deligit, et ex cõtinẽte alios acceſſiri iubet. Labieno ſcripſit, ut ꝙ pluri-

Præliũ & fuga Britannorum.

* ſubſtinerent.

* atq; in itinere cõſiſtere iubet.

plurimas poſſet,his legionibus,quæ ſunt apud eum, naueis inſtituat. Ipſe,& ſi res erat* multæ operæ,ac laboris tamen cõmodiſſimum eſſe ſtatuit,omneis naueis ſubduci,& cum caſtris una munitione coniungi. In his reb. circiter dies X. conſumit,nec nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermiſſis,ſubductis nauibus,caſtrisq; egregiè munitis,eaſdem copias,quæ antea præſidio nauibus fuerant,relinquit: ipſe eodem unde redierat,proficiſcitur. Eò cùm ueniſſet,maiores iã undiq; in eum locum copiæ Britannorum cõuenerant. Summa imperij belliq; adminiſtrandi cõmuni conſilio permiſſa eſt Caſſiuellauno: cuius fines à maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur Thameſis, à mari circiter millia paſſuum L X X. Huic ſuperiori tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella interceſſerant. Sed noſtro aduentu permoti Britanni,hunc toti bello,imperioq; præfecerant. Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos in inſula ipſi memoria proditum dicunt. Maritima pars ab iis,qui prædæ,ac belli inferendi cauſa ex Belgio tranſierãt, qui omnes ferè his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò peruenerunt,& bello illato ibi remãſerunt,atq; agros colere cœperunt. Hominũ eſt infinita multitudo,creberrimaq; ædificia ferè Gallicis cõſimilia: pecoris magnus numerus. Vtuntur aũt* numo æreo,aut annulis ferreis ad certũ põdus examinatis,pro numo. Naſcitur ibi plũbũ albũ in mediterraneis regionibus: in maritimis ferrũ, ſed eius exigua eſt copia: ære utuntur importato. Materia cuiuſq; generis,ut in Gallia eſt,præter fagũ,atq; abietem. Leporẽ,& gallinã,& anſerem guſtare fas non putant. Hæc tamen alunt animi,uoluptatiſq; cauſa. Loca ſunt temperatiora,

*multi operis.

*ære pro numo aureo, aut an.

tiora,quàm in Gallia remiſsioribus frigoribus.Inſula natura triquetra,cuius unum latus eſt contra Galliam:huius lateris alter angulus,qui eſt ad Cantium,quò ferè omnes ex Gallia naues appelluntur,ad orientem ſolem,inferior ad Meridiem ſpectat. Hoc latus tenet circiter millia paſſuum quingenta. Alterũ uergit ad Hiſpaniam,atq; occidentem ſolem, qui ex parte eſt Ibernia dimidio minor(ut exiſtimatur) q̃ Britannia,ſed pari ſpatio tranſmiſſus, atq; ex Gallia eſt in Britanniam. in hoc medio curſu eſt inſula, quæ appellatur Mona. Cõplures propterea minores obiectæ inſulæ exiſtimãtur:de quib.inſulis nonnulli ſcripſerunt,dies continuos triginta ſub bruma eſſe noctem. Nos nihil de eo percunctationib.reperiebamus, niſi q; certis ex aqua menſuris breuiores eſſe noctes,quã in cõtinente uidebamus.Huius.eſt longitudo lateris, ut fert illorũ opinio,ſeptingentorũ millium paſſuum.Tertiũ eſt cõtra Septentrionẽ:cui parti nulla eſt obiecta terra,ſed eius angulus lateris maximè ad Germaniã ſpectat.Hoc millia paſſuum octingenta in longitudinem eſſe arbitrantur.Ita omnis inſula eſt in circuitu uicies centena millia paſſuũ. Ex his omnib. longe ſunt humaniſsimi,qui Cantiũ incolunt:quæ regio eſt maritima omnis,neq; multũ à Gallica differunt cõſuetudine.Interiores pleriq; frumenta nõ ſerunt,ſed lacte,et carne uiuunt,pellibusq; ſunt ueſtiti.Omnes uerò ſe Britanni glaſto inficiunt, quod cæruleum efficit colorem: atque hoc horribiliore ſunt in pugna aſpectu: capilloq; ſunt promiſſo, atque omni parte corporis raſa, præter caput, & labrum ſuperius. Vxores habent deni, duodeniq; inter ſe communes, & maximè fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. Sed ſi qui ſunt ex his nati, eorum habentur liberi,

Ibernia inſula.

Mona inſula.

Britannorum mores.

*liberi, à quib. primum uirgines quæq; ductæ ſunt. Equites hoſtium, eſſedarijq; acriter prælio cum equitatu noſtro in itinere conflixerunt, ita tamen, ut noſtri omnibus partibus ſuperiores fuerint, atq; eos in ſyluas, colleſq; cõpulerint ſed cõ pluribus interfectis, cupidius inſecuti, nonnullos ex ſuis amiſerunt. At illi intermiſſo ſpatio, imprudentibus noſtris, atque occupatis in munitione caſtrorum, ſubitò ſe ex ſyluis eiecerunt: impetuq; in eos facto, qui erant in ſtatione pro caſtris collocati, acriter pugnauerũt: duabuſq; miſsis ſubſidio cohortibus à Cæſare, atq; his primis legionũ duarũ, cum hæ intermiſſo perexiguo loci ſpatio, inter ſe cõſtitiſſent, nouo genere pugnæ perterritis noſtris per medios audaciſsimè proruperunt, ſeq; inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus Tribunũ militum interficitur. Illi pluribus ſubmiſsis cohortibus repellũtur. Toto hoc genere pugnæ cùm ſub oculis omnium, ac pro caſtris demicaretur, intellectum eſt noſtros pp grauitatem armorum, q; neq; inſequi cedentes poſſent, neq; ab ſignis diſcedere auderent, minus aptos eſſe ad huius generis hoſtem, equites autem magno cum periculo dimicare, propterea q; illi etiã conſultò plerunque cederent, & cùm paululum ab legionibus noſtros remouiſſent, ex eſſedis deſilirent, & pedibus diſpari prælio contenderent. Equeſtris autem prælij ratio & cedentibus, & inſequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam cõferti, ſed rari, magniſq; interuallis prælia rentur, ſtationeſq; diſpoſitas haberent, atque alios alij deinceps exciperẽt, integriq; & recentes defatigatis ſuccederent. Poſtero die procul à caſtris hoſtes in collibus cõſtiterunt, rariq; ſe oſtendere & *lentius quàm pridie noſtros equites prælio laceſſere*

Prælium

Q. Laberii Duri mors.

*lenius

ſere cœperunt. Sed meridie, cùm Cæſar pabulandi cauſa tres legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato miſiſſet: repente ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt. Sic uti ab ſignis, legionibuſq; non abſiſterent: noſtri acriter in eos impetu facto repulerunt: neque finem inſequendi fecerunt, quoad ſubſidio confiſi equites (cum poſt ſe legiones uiderent) præcipites hoſtes egerunt: magnoq; eorum numero interfecto, neque ſui colligendi, neque conſiſtendi, aut ex eſſedis deſiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus quæ undique conuenerant auxilia, diſceſſerunt: neque poſt id tempus unquam ſummis nobiſcum copijs hoſtes contenderunt. Cæſar cognito conſilio eorum ad flumen Thameſim in fines Caßiuellauni exercitum duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægré, tranſiri poteſt. Eò cùm ueniſſet, animaduertit ad alteram fluminis ripam magnas eſſe copias hoſtium inſtructas. Ripa autem erat acutis ſudibus præfixis munita. Eiuſdemq; generis ſub aqua defixæ ſudes flumine tegebantur. Iis rebus cognitis à captiuis, perfugiſq;, Cæſar, præmiſſo equitatu, confeſtim legiones ſubſequi iuſsit. Sed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, cùm capite ſolo ex aqua extarent, ut hoſtes impetum legionum, atq; equitum ſuſtinere non poſſent, ripaſq; dimitterent, ac ſe fugæ mandarent. Caßiuellaunus (ut ſuprà demonſtrauimus) omni ſpe depoſita contentionis, dimißis amplioribus copijs, millibus circiter quatuor eſſedariorum retentis, itinera noſtra ſeruabat, paulumq; ex uia excedebat, lociſq; impeditis, atq; ſylueſtribus ſeſe occultabat, atq; ijs regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat pecora, atq; homines ex agris in ſyluas cōpellebat. Et cùm equitatus noſter liberius uaſtandi prædandiq; cauſa ſe

in agros effundere omnibus uijs,ſemitiſq; eſſedarios ex ſyluis emittebat,& cum magno periculo noſtrorũ equitum cum his confligebat,atq; hoc metu latius uagari prohibebat. Relinquebatur, *ut neq; longius ab agmine legionum diſcedi* Cæſar *pateretur,& tantum in agris uaſtandis,incendijſq; faciendis hoſtibus noceretur, quantum labore, atq; itinere legionarij milites efficere poterant.* Interim Trinobantes *propè firmiſſima earum regionum ciuitas(ex qua* Mandubratius *adoleſcens* Cæſaris *fidem ſecutus ad eum continentem* Galliam *uenerat: cuius pater* Imanuentius *in ea ciuitate regnum obtinerant, interfectuſq; erat à* Caſſiuellauno:*ipſe fuga mortem uitauerat)legatos ad* Cæſarẽ *mittunt, pollicenturq; ſeſe ei dedituros, & impetrata facturos:petunt, ut* Mandubratium *ab iniuria* Caſſiuellauni *defendat,atq; in ciuitatem mittat,qui præſit,imperiumq; obtineat.* His Cæſar *imperat obſides quadraginta,frumentumq; exercitui.* Mandubratiumq; *ad eos mittit.* Illi *imperata celeriter fecerunt:obſides ad numerum,frumentumq; miſerunt.* Trinobantibus *defenſis,atq; ab omni militũ iniuria prohibitis,*Cenimagni,Segontiaci, Ancalites Bibroci, Caſſi *legationibus miſſis ſeſe* Cæſari *dederunt.* Ab his *cognoſcit non longè ex eo loco oppidũ* Caſſiuellauni *abeſſe, ſyluis, paludibuſq; munitũ: quò ſatis magnus hominũ,pecoriſq; numerus conuenerit.* Oppidum *autem* Britanni *uocant,cùm ſyluas impeditas uallo, atq; foſſa munierunt: quò incurſionis hoſtiũ uitandæ cauſa conuenire conſueuerunt:eò proficiſcitur cũ legionibus:locum reperit egregiè natura, atque opere munitum.* Tamen *hunc duabus ex partibus oppugnare contendit.* Hoſtes *pauliſper morati, militum noſtrorum impetum non tulerunt, ſeſeq; ex alia parte oppidi eiecerunt.* Magnus *ibi*

Oppidum.

nume-

numerus pecorum repertus,multiq; in fuga ſunt comprehen=ſi,atq; interfecti. Dum hæc in his locis geruntur,Caßiuellau=nus ad Cantium: quod eſſe ad mare ſuprà demonſtrauimus: quibus regionibus quatuor Reges præerant,Cingetorix,Carnilius,Caximagulus,Segonax,nuntios mittit,atq; his imperat, ut coactis omnibus copijs caſtra naualia de improuiſo adoriantur,atque oppugnent. Hic cùm caſtra ueniſſent: noſtri eru=ptione facta,multis eorum interfectis, capto etiam nobili du=ce Cingetorige,ſuos incolumes reduxerunt. Caßiuellaunus hoc prælio nuntiato, tot detrimentis acceptis,uaſtatis finibus,maxime etiam permotus defectione ciuitatum,legatos per Atrebatem Comium, de deditione ad Cæſarem mittit. Cæſar cùm ſtatuiſſet hyemem in continente propter repentinos Galliæ motus agere, neque multum æſtatis ſupereſſet, atq; id facilè extrahi poſſe intelligeret: obſides imperat, & quid in annos ſingulos uectigalis populo Rom. Britannia penderet, conſti=tuit. Interdicit,atque imperat Caßiuellauno, ne Mandubra=tio, neu Trinobantibus noceat obſidibus acceptis, exercitum reducit ad mare,naues inuenit refectas. His deductis,quòd & captiuorum magnum numerum habebat, & *nonnullæ de=perierant naues: duobus commeatibus exercitum reportare conſtituit. Ac ſic accidit,ut ex tanto nauium numero, tot na=uigationibus,neque hoc,neque ſuperiore anno ulla omnino na=uis, quæ milites portaret, deſideraretur. At ex ijs, quæ ina=nes ex continente ad eum remitterentur,& prioris commea=tus expoſitis militibus, & quas poſtea Labienus faciendas curauerat, numero LX. perpaucæ locum caperent, reli=quæ ferè omnes reijcerentur. Quas cùm aliquandiu Cæ=ſar fruſtra expectaſſet; ne anni tempore nauigatione ex=

Cantium.
Reges Britannici.

Caſsiuellauni deditio.

*nõnullæ tempeſtate depe.

cluderetur, q. æquinoctium ſuperat, neceſſario anguſtius mili tes collocauit. Ac* ſummã tranquillitatem cõſecutus, ſecunda inita cùm ſoluiſſet uigilia, prima luce terram attigit; omnesq́; incolumes naues perduxit. Subductis nauibus, concilioq́; Gallorum Samarobrinæ peracto, q. eo anno frumentum in Gallia propter ſiccitates anguſtius prouenerat, coactus eſt aliter, ac ſuperioribus annis exercitum in hybernis collocare, legionesq́; in plures ciuitates diſtribuere: ex quibus unam in Morinos ducendã, C. Fabio legato dedit: Alterã in Neruios, Q. Ciceroni: Tertiam in Eſſuos, L. Roſcio: Quartam in Rhemis cum T. Labieno in confinio Treuirorum hyemare iußit. Tres in Belgio collocauit. His M. Craſſum quæſtorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit: unam legionem, quam proximè trans Padum conſcripſerat, & cohortes V. in Eburones: quorum pars maxima eſt inter Moſam, & Rhenum, qui ſub imperio Ambiorigis, & Catiuulci erant, miſit. His militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Aurunculeium Cottam legatos præeſſe iußit. Ad hunc modum diſtributis legionibus, facilimè inopiæ frumentariæ ſeſe mederi poſſe exiſtimauit. atq; harum tamen omnium legionum hyberna (præter eam, quam L. Roſcio in pacatißimam, & quietißimam partem ducendam dederat) millibus paſſuum centum continebantur. Ipſe interea, quoad legiones collocaſſet, munitaq́; hyberna cognouiſſet,* in Gallia morari conſtituit. Erat in Carnutibus ſummo loco natus Taſgetius, cuius maiores in ſua ciuitate regnum obtinuerant. Huic Cæſar pro eius uirtute, atque in ſe beneuolentia, quòd in omnibus bellis ſingulari eius opera fuerat uſus, maiorum locum reſtituerat. Tertium iam hunc annum regnantem, inimici palàm, multis etiam ex ciuita=

*ſumma tranquil litate con ſequuta, ſecunda cum ſol= uiſſ.

*in Gal liam mo= rari.

ex ciuitate autoribus interfecerunt. Defertur ea res ad Cæſa rem. Ille ueritus (quòd ad plures res pertinebat) ne ciuitas eo rum impulſu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio cele riter in Carnutes proficiſci iubet, ibiq; hyemare: quorum ope ra cognouerat Taſgetium interfectum, hos comprehenſos ad ſe mittere: Interim ab omnibus legatis, quæſtoribusq;, quibus legiones tradiderat, certior factus eſt, in hyberna peruentum, locumq; hybernis eſſe munitum. Diebus circiter XV. quibus in hyberna uentum eſt, initium repentini tumultus, ac defectionis ortum eſt ab Ambiorige, & Catiuulco: q cùm ad fines regni ſui Sabino, Cottæq; præſto fuiſſent, frumentumq; in hyberna comportauiſſent: induciomari Treuiri nuntijs impulſi, ſuos cõ citauerunt, ſubitoq; oppreßis lignatoribus, magna manu ad caſtra oppugnanda uenerunt. Cùm celeriter noſtri arma ce piſſent, uallumq; aſcendiſſent, atq; una ex parte Hiſpanis equitibus emißis equeſtri prælio ſuperiores fuiſſent: deſpe rata re, hoſtes ſuos ab oppugnatione reduxerunt. Tum ſuo more conclamauerunt, uti aliqui ex noſtris ad colloquium pro dirent: habere ſeſe, quæ de re communi dicere uellent, quibus controuerſias minui poſſe ſperarent. Mittitur ad eos colloquendi cauſa C. Carpineius eques Romanus familiaris Q. Titurii, & Q. Iunius ex Hiſpania quidam, qui iam antè * iuſſu Cæſaris ad Ambiorigem uentitare conſueuerat. *miſſo Apud quos Ambiorix in hunc modum locutus eſt: Seſe pro Cæſaris in ſe beneficiis plurimum ei* confiteri debere, quòd *confide re eius opera ſtipendio liberatus eſſet, quòd Aduaticis finiti mis ſuis pendere conſueſſet: quodq; ei et filius, & fratris fi lius ab Cæſare remißi eſſent: quos Atuatici obſidum nume ro miſſos apud ſe in ſeruitute, & catenis tenuiſſent: neque

id,quod fecerat de oppugnatione caſtrorum,aut iudicio, aut uoluntate ſua fecíſſe,ſed coactu ciuitatis: ſuaq; eſſe eiuſmodi imperia,ut non minus haberet in ſe iuris multitudo, quam ipſe in multitudinē:ciuitati porrò hanc fuiſſe belli cauſam, q̄ repentinæ Gallorum *coniurationi reſiſtere non potuerit*. *Id ſe facilè ex humilitate ſua probare poſſe,quòd non adeò ſit im peritus rerum ut ſuis copijs populum* Ro. *ſuperari poſſe cō fidat:ſed eſſe* Galliæ *cōmune conſilium omnibus hybernis* Cæ*ſaris oppugnandis hunc eſſe dictum diem, ne qua legio alteri legioni ſubſidio uenire poſſet:non facilè* Gallos Gallis *nega= re potuiſſe,præſertim cùm de recuperanda communi liberta= te conſilium initum uideretur: quibus quoniam pro pietate ſa tisfecerit,habere ſe nunc rationem officij pro beneficijs* Cæſa*ris monere,orare* Titurium *pro hoſpitio, ut ſuæ, ac militum ſaluti conſulat,magnam manum* Germanorum *cōductā* Rhe*num tranſiſſe,hanc affore biduo:ipſorū eſſe conſiliū,uelint'ne prius,quàm finitimi ſentiant eductos ex hybernis milites aut ad* Ciceronem,*aut ad* Labienum *deducere: quorum alter mil= lia paſſuum circiter quinquaginta, alter paulò amplius ab his abſit.* Illud *ſe polliceri, & iureiurando confirmare, tutum ſe iter per fines ſuos daturum: quod cùm faciat: & ciuitati ſeſe conſulere,quòd hybernis leuetur, &* Cæſari *pro eius meritis gratiam referre*. Hac *oratione habita, diſcedit* Ambiorix. Carpineius, *&* Iunius *quæ audierant ad lega tos deferunt:illi repentina re perturbati, etſi àb hoſte ea di= cebatur,non tamen negligenda exiſtimabant.* Maximeq; *hac re permouebantur,quòd ciuitatem ignobilem, atque humilem* Eburonum *ſua ſponte populo* Roma. *bellum facere auſam, uix erat credendum.* Itaque *ad concilium rem deferunt,ma*

gnaq;

gnaq; inter eos ex his tot cauſis controuerſia orta eſt. L. Aurunculeius, compluresq; tribuni militum, & primorum ordinum centuriones nihil temere agendum, neq; ex hybernis iniuſſu Cæſaris diſcedendum exiſtimabant: quantas'uis magnas copias etiam Germanorum ſuſtineri poſſe munitis hybernis docebant, rem eſſe teſtimonio, quòd primum hoſtium impetum multis ultro uulneribus illatis, fortiſſimè ſuſtinuerint: re frumentaria non premi. Interea & ex proximis hybernis, & à Cæſare conuentura ſubſidia. Poſtremò quid eſſet leuius, aut turpius, quàm autore hoſte de ſummis rebus capere conſilium? Contra ea Titurius ſerò facturos clamitabat, cùm maiores manus hoſtium adiunctis Germanis conueniſſent, aut cùm aliquid calamitatis in proximis hybernis eſſet acceptum: breuem conſulendi eſſe occaſionem. Cæſarem arbitrari profectum in Italiam, nec aliter Carnutes interficiendi Taſgetii conſilium fuiſſe capturos: neque Eburones, ſi ille adeſſet, tanta cum contemptione noſtri ad caſtra uenturos eſſe non hoſtem autorem, ſed rem ſpectare: ſubeſſe Rhenum: magno eſſe Germanis dolori Ariouiſti mortem, & ſuperiores noſtras uictorias: ardere Galliam tot contumelijs acceptis, ſub populi Roma. imperium redactam ſuperiore gloria rei militaris extincta. Poſtremò quis hoc ſibi perſuaderet ſine certa * re Ambiorigem ad eiuſmodi conſilium deſcendiſſe? Suam ſententiam in utranque partem eſſe tutam: ſi nil ſit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos: Si Gallia omnis cum Germanis conſentiat, unam eſſe in celeritate poſitam ſalutem. Cottæ quidem, atque eorum, qui diſſentirent, conſilium, quem haberet exitum? in quo ſi non præſens periculum, at certè longa obſidione fames eſſet per-

Conſultatio Romanorum.

*ſpe

timeſcenda.Hac in utranq; partem habita diſputatione, cùm à Cotta,primiſq; ordinibus acriter reſiſteretur, uincite, inquit, ſi ita uultis,Sabinus,& id clariore uoce, ut magna pars mili tum exaudiret.Neque is ſum inquit, qui grauiſsimè ex uobis mortis periculo terrear.Hi ſapient,& ſi grauius quid accide rit,abs te rationē repoſcent:qui ſi per te liceat perendino die cū proximis hybernis coniuncti,cōmunē cū reliquis belli casū ſuſtineant,ne reiecti,& relegati longè ab cæteris aut ferro, aut fame intereāt.Cōſurgitur ex cōcilio:cōprehendūt utrūq; et orant,ne ſua diſſenſione,& pertinacia rem in ſummum pe riculum deducant:facilem eſſe rem ſeu maneant,ſeu proficiſcā tur,ſi modo unum omnes ſentiāt,ac probent: Contrà in diſſen ſione nullam ſe ſalutem perſpicere.Res diſputatione ad mediā noctem perducitur,tandem dat Cotta permotus manus:ſupe rat ſententia Sabini:pronunciatur prima luce ituros:conſumi tur uigilijs reliqua pars noctis cùm ſua quiſq; miles circun ſpiceret,quid ſecum portare poſſet, quid ex inſtrumento hy bernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur,quare ne ſine periculo maneatur, & languore militum, & ui gilijs periculum augeatur. Prima luce ſic ex caſtris pro ficiſcuntur,ut quibus eſſet perſuaſum,non ab hoſte, ſed ab ho mine amiciſsimo Ambiorige conſilium datum,longisſimo ag mine, magniſq; impedimentis. At hoſtes poſteaquàm ex no cturno fremitu,uigilijſq; de profectione eorum ſenſerunt,col locatis inſidijs, bipartito in ſyluis opportuno, atque occulto loco à millibus paſſuum circiter duobus Romanorum aduen tum expectabant. Et cùm ſe maior pars agminis in magnam conuallem demiſiſſet: ex utraque parte eius uallis ſubitò ſeſe oſtenderunt,nouiſsimoſq; premere,& primos prohibere aſcē

Ambiorigis inſidiæ.

ſu,

ſu,atque iniquiſsimo noſtris loco prælium committere cœperunt. Tum demum Titurius,ut qui nihil antè prouidiſſet,trepidare,& concurſare,coorteſq; diſponere:hæc tamen ipſa timidè, atque ut eum omnia deficere uiderentur: quod plerunque his accidere conſueuit, qui in ipſo negotio conſilium capere coguntur. At Cotta,qui cogitaſſet hæc poſſe in itinere accidere,atque ob eam cauſam profectionis autor non fuiſſet: nulla in re communi ſaluti deerat,& in appellandis,cohortandisq; militibus Imperatoris,& in pugna militis, officia præſtabat. Cumq; propter lõgitudinem agminis minus*facilè per ſe omnia obire,& quid quoquo loco faciendũ eſſet,prouidere poſſent: iuſſerunt pronuntiari,ut impedimenta relinquerent, atque in urbem conſiſterent,quòd conſilium, & ſi in eiuſmodi caſu reprehendendum non eſt, tamen incommodè accidit. nam & noſtris militibus ſpem minuit, & hoſtes ad pugnandum alacriores effecit, quòd non ſine ſummo timore, & deſperatione id factum uidebatur. Præterea accidit, quod fieri neceſſe erat, ut uulgo milites ab ſignis diſcederent,quæq; quiſque eorum chariſsima haberet,ab impedimentis petere, atque arripere properaret, & clamore, ac fletu omnia complerentur. At barbaris conſilium non defuit:nam duces eorum tota acie pronuntiari iuſſerunt, nequis ab loco diſcederet: Illorum eſſe prædam, atq; illis reſeruari, quæcũq; Romani reliquiſſent: proinde omnia in uictoria poſita exiſtimarent. Erant & uirtute, & numero pugnandi pares noſtri:tametſi à duce,& à fortuna deferebãtur, tamen omnẽ ſpem ſalutis in uirtute ponebant: & quoties quæque cohors procurrerat,ab ea parte magnus hoſtium numerus cadebat. Quare animaduerſa, Ambiorix pronuntiari iu-

*facere: omnia p ſe obire.

bet,ut procul tela conijciant,neu propius accedant: & quàm in partem Romani impetum fecerint,cedant: Leuitate armorum,& quotidiana exercitatione nihil his noceri poſſe, rurſus ſe ad ſigna recipientes,inſequantur. Quo præcepto ab his diligentisſimè obſeruato,cùm quæpiam cohors ex orbe exceſſerat,atque impetum fecerat,hoſtes uelocisſimè refugiebant. Interim ea parte nudari neceſſe erat, & ab latere aperto tela recipi. Rurſus cùm in eum locum,unde erant egreſſi,reuerti cœperant: & ab ijs,qui ceſſerant,& ab ijs,qui proximi ſteterant,circumueniebantur. Sin autē locū tenere uellent,neque uirtuti locus relinquebantur,neque à tanta multitudine coniecta tela à confertis uitari poterant. Tamen tum multis incommodis conflictati,multis uulneribus acceptis,reſiſtebant,et magna parte diei conſumpta,cùm à prima luce ad horam octauā pugnaretur nihil,quod ipſis eſſet indignum,committebant. Tū T. Baluentio,qui ſuperiore anno primūpilum duxerat, uiro forti,& magnæ autoritatis, utrunque femur tragula traiicitur. Q. Lucanius eiuſdem ordinis fortiſſimè, pugnans dum circumuento filio ſubuenit,interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes,ordinesq; adhortans,in aduerſum os funda uulneratur. His rebus permotus Q. Titurius cùm procul Ambiorigem ſuos cohortantem conſpexiſſet: interpretem ſuum C. Pompeium ad eum mittit rogatum, ut ſibi, militibusq; parcat. Ille appellatus reſpondit, ſi uelit ſecum colloqui, licere, ſperare à multitudine impetrari poſſe, quod ad militum ſalutem pertineat, ipſi uerò nihil nocitum iri: inq; eam rem ſe, ſuamque fidem interponere. Ille cum Cotta ſaucio communicat, ſi uideatur, pugna ut excedant, & cum Ambiorige unà colloquantur: ſperare ſe ab eo

ſuam,

ſuam, ac militum ſalutem impetrari poße. Cotta ſe ad armatum hoſtem iturum negat, atque in eo perſeuerat. Sabinus, quos in præſentia tribunos militum circum ſe habebat, & primorum ordinum centuriones, ſe ſequi iubet: & cùm propius Ambiorigem acceßiſſet, iuſſus arma abijcere, imperata facit, ſuisq; ut idem faciant, imperat. Interim dum de conditionibus inter ſe agunt, longiorq; conſultò ab Ambiorige inſtituitur ſermo, paulatim circumuentus interficitur. Tum uerò ſuo more uictoriam conclamant, atq; ululatum tollunt, impetuq; in noſtros facto, ordines pturbant: ibi L. Cotta pugnãs interficitur cum maxima parte militum: reliqui ſe in caſtra recipiunt, unde erant egreßi: ex quibus L. Petroſidius aquilifer, cùm magna multitudine hoſtium premeretur, aquilam intra uallum proiecit, ipſe pro caſtris fortißimè pugnãs occiditur. Alij ægrè ad noctem oppugnationem ſuſtinent: noctu ad unũ omnes, deſperata ſalute, ſeipſi interficiunt. Pauci ex prælio elapſi, incertis itineribus per ſyluas ad T. Labienum legatum in hyberna perueniunt atque eum de rebus geſtis certiorem faciunt. Hac uictoria ſublatus Ambiorix, ſtatim cũ equitatu in Aduaticos, qui erant eius regno finitimi, proficiſcitur: neque diem, neq; noctem intermittit, peditatumq; ſe ſubſequi iubet. Re demonſtrata, Aduaticisq; concitatis, poſtero die in Neruios peruenit, hortaturq; ne ſui in perpetuã liberandi, atq; ulciſcendi Ro. pro his, quas acceperint, iniurijs occaſionẽ dimittãt. Interfectos eße legatos duos, magnamq; partẽ exercitus interiſſe demonſtrat: nihil eſſe negotij ſubito oppreſſam legionem, quæ cum Cicerone hyemet, interfici: ſe ad eam rem profitetur adiutorem. Facilè hac oratione Neruijs perſuadet. Itaq; confeſtim dimißis nuntijs ad Centrones, Grudios

Leuacos,Pleumoſios,Gordunos, qui omnes ſub eorum Imperio ſunt,quàm maximas manus poſſunt,cogunt:& de improuiſo ad Ciceronis hyberna aduolant, nondum ad eum fama de Titurij morte perlata.Huic quoque accidit,quod fuit neceſſe, ut nonnulli milites,qui lignationis,munitionisq; cauſa in ſyluas diſceßiſſent,repentino equitum aduentu interciperentur. His circumuentis magna manu Eburones,Aduatici,Neruij,atque horum omnium ſocij, & clientes legionem oppugnare incipiunt:noſtri celeriter ad arma concurrunt,uallum conſcendunt,ægrè is dies ſubſtentatur,q; omnem ſpem hoſtes in celeritate ponebant:atque hanc adepti uictoriam, in perpetuum ſe fore uictores confidebant.Mittuntur ad Cæſarem confeſtim à Cicerone literæ,magnis propoſitis premijs,ſi pertuliſſent: obſeßis omnibus uijs mißi intercipiuntur.Noctu ex ea materia,quam munitionis cauſa comportauerant:turres C X X.excitantur incredibili celeritate:quæ deeſſe operi uidebantur,perficiuntur.Hoſtes poſtero die multo maiorib. copijs coactis,caſtra oppugnant,foſſam complent: à noſtris eadem ratione, qua pridie,reſiſtitur. Hoc idem deinceps reliquis fit diebus:nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur, non ægris, non uulneratis facultas quietis datur. Quæcunque ad proximi diei oppugnationem opus ſunt, noctu comparantur.Multæ præuſtæ ſudes, magnus muralium pilorum numerus inſtituitur,turres contabulantur:pinnæ, loricæq; ex cratibus attexuntur: Ipſe Cicero, cùm tenuißima ualetudine eſſet, ne nocturnum quidem ſibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concurſu, ac uocibus ſibi parcere cogeretur. Tunc Duces, principesq; Neruiorum,qui aliquem ſermonis aditum, cauſamq; amicitiæ cum Cicerone

cerone habebant, colloqui ſeſe uelle dicunt. Facta poteſtate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: omnẽ eſſe in armis Galliam, Germanos Rhenum trãſiſſe, Cæſaris, reliquorumq́; hyberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte, Ambiorigem oſtentãt fidei faciundæ cauſa: errare eos dicunt, ſi quicquam ab his præſidij ſperent, qui ſuis rebus diffidant: ſeſe tamen ſcire hoc eſſe in Ciceronem, populumq́; Romanum animo, ut nihil niſi hyberna recuſent, atque hanc inueteraſcere conſuetudinem nolint, licere illis incolumibus per ſe ex hybernis diſcedere, & in quaſcunque parteis uelint ſine metu proficiſci. Cicero ad hæc unum modò reſpondit, non eſſe conſuetudinem populi Rom. ullam accipere ab hoſte armato conditionem: ſi ab armis diſcedere uelint, ſe adiutore utantur, legatosq́; ad Cæſarem mittant: ſperare ſe pro eius iuſtitia, quæ petierint impetraturos. Ab hac ſpe repulſi Neruij, uallo pedum XI. & foſſa pedum XV. hyberna cingunt. Hæc ex ſuperiorum annorum conſuetudine à noſtris cognouerant, & quoſdam de exercitu nacti captiuos, ab his docebantur. Sed nulla his ferramentorum copia, quæ eſſet ad hunc uſum idonea, gladijs ceſpites circuncidere, manibus, ſagulisq́; terram exhaurire cogebantur. Qua quidem ex re hominem multitudo cognoſci potuit: nam minus horis tribus* decem millium paſſuum in circuitu munitionem perfecerunt: reliquisq́; diebus turres ad altitudinem ualli, falces, teſtitudinesq́;, quas ijdem captiui docuerant, parare ac facere cœperunt. Septimo oppugnationis die maximo coorto uento, feruentes fuſili ex argilla glandes, fundis, & feruefacta iacula in caſas, quæ more Gallico ſtramentis erant tectæ, iacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt, & uenti magnitudine in omnem

*millium pedũ XV

in omnem caſtrorum locum diſtulerant. Hoſtes maximo cla-
*ſicuti parta iã more*inſecuti quaſi parta iam,atq; explorata uictoria, tur-
res,teſtudinesq́; agere,& ſcalis uallum aſcendere cœperunt.
At tanta militum uirtus, atq; ea preſentia animi fuit, ut cùm
undiq; flamma torrerentur, maximaq́; telorum multitudine
premerentur, ſuaq́; omnia impedimenta, atque omneis fortu-
nas conflagrare intelligerent.. non modò demigrandi cauſa
de uallo decederet:nemo, ſed penè ne reſpiceret quidem quiſ-
quam,ac tū omnes acerrimè,fortiſſimeq́; pugnarent.Hic dies
noſtris longè grauiſſimus fuit: ſed tamen hunc habuit euentū;
ut eo die maximus numerus hoſtium uulneraretur,atq; interfi
ceretur,ut ſe ſub ipſo uallo conſtipauerant,receſſumq; primis
ultimi non dabant.Paulum quidem intermiſſa flamma,& quo
dam loco turri adacta,& contingente uallum, tertiæ cohor-
tis centuriones, ex eo, quo ſtabant loco, receſſerunt, ſuosq́;
omneis remouerunt,nutu,uocibusq́; hoſtes ſi introire uellent,
& uocare cœperunt, quorum progredi auſus eſt nemo:tum
ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisq́; ſuccen-
ſa eſt. Erant in ea legione fortiſſimi uiri centuriones,qui iam
primis ordinibus appropinquarent, T. Pulſio, & L. Vale-
*ex caſtris: mu nitionēq́; quà par te hoſtiū confertiſſima uiſa eſt erum pit. rius. Ii perpetuas inter ſe controuerſias habebant, uter alte-
ri anteferretur: omnibusq́; annis de loco ſummis ſimultati-
bus contendebant. ex ijs Polſio, cùm acerrimè ad munitio-
nes pugnaretur. Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem
locum probandæ uirtutis tuæ expectas? Hic dies de noſtris
controuerſijs iudicabat.Hæc dum dixiſſet:procedit*extra mu
nitiones: & quæ pars hoſtium confertiſſima uiſa eſt, in eam
erumpit: ne Varenus quidem tum uallo ſeſe continet, ſed
omnium ueritus exiſtimationem, ſubſequitur, mediocri ſpa-

tio relicto.Pulſio pilum in hoſtes mittit,atq; unum ex multitudine procurrentem traijcit,quo percuſſo,& exanimato,hunc ſcutis protegunt hoſtes, & in illum uniuerſi tela conijciunt, neque dant regrediendi facultatem.Transfigitur ſcutum Pulſioni,& uerutum in balteo defigitur. Auertit hic caſus uaginam,et gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumq́; hoſtes circunſiſtunt.Succurrit inimicus illi Varenus,& laboranti ſubuenit:ad hunc ſe confeſtim à Pulſione omnis multitudo conuertit. *Illum ueruto transfixum arbitrantur. Varenus gladio comminus rem gerit, atque uno interfecto,reliquos paulùm propellit:dum cupidius inſtat,in locum inferiorem deiectus concidit. Huic rurſus circumuento fert ſubſidium Pulſio,atque ambo incolumes,compluribus interfectis,ſumma cum laude ſeſe intra munitiones recipiunt.Sic fortuna in contentione,& certamine utrunque uerſauit,ut alteri inimicus auxilio,ſalutiq́; eſſet,neque dijudicari poſſet,uter utri uirtute anteferendus uideretur.Quanto erat in dies grauior, atque aſperior oppugnatio, & maximè, quod magna parte,militum confecta uulneribus,& res ad paucitatem defenſorum peruenerat:tantò crebriores literæ,nuntijq́; ad Cæſarem mittebantur, quorũ pars deprehenſa in conſpectu noſtrorũ militũ cum cruciatu necabatur.Erat unus intus Neruius nomine Vertico,loco natus honeſto, qui à prima obſidione ad Ciceronẽ profugerat, ſuãq́; ei fidẽ præſtiterat,hic ſeruo ſpe libertatis,magnisq́; pſuadet præmijs,ut literas ad Cæſarẽ deferat.Has ille in iaculo illigatas affert,& Gallus inter Gallos,ſine ulla ſuſpicione uerſatus,ad Cæſarem peruenit:ab eo de periculo Ciceronis,legionisq́; cognoſcit. Cæſarẽ acceptis literis circiter hora XI.diei ſtatim nũtiũ in Bellouacos ad

M.Craſ=

*illic uero occurſa totius gladio, cominusq́; rẽ gerit Varenus, atq; uno int.

M. Craſſum quæſtorem mittit, cuius hyberna aberant ab eo millia paſſuum XXV. iubet media nocte legionem proficiſci, celeriterq; ad ſe uenire: exijt cum nuntio Craſſus: alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, quà ſibi iter faciẽdũ ſciebat. Scribit Labieno, ſi Reip. commodo facere poſſet, cum legione ad fines Neruiorum ueniat, reliquam partem exercitus, quòd paulò aberat longius, non putat expectandam: equites circiter quadringẽtos ex proximis hybernis cogit. Hora circiter tertia ab antecurſoribus de Craſſi aductu certior eſt factus. Eo die millia paſſuum XX. progreditur. Craſſum Samarobrinæ præficit, legionemq; ei attribuit, quòd ibi impedimenta exercitus, obſides ciuitatum, literas publicas, frumentumq; omne quod eò tolerandæ hyemis cauſa deuexerat, relinquebat. Fabius ut imperatum erat, non ita multum moratus in itinere cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini, & cæde cohortium cognita, cùm omnes ad eum Treuirorum copiæ ueniſſent: ueritus, ſi ex hybernis fugæ ſimilem profectionem feciſſet, ut hoſtium impetus ſuſtinere non poſſet, præſertim quos recenti uictoria efferri ſciret: literas Cæſari remittit, quanto cum periculo legionem ex hybernis educturus eſſet, rem geſtam in Eburonibus perſcribit, docet omneis peditatus, equitatusq; copias Treuirorum tria millia paſſuum longè ab ſuis caſtris conſediſſe. Cæſar conſilio eius probato, & ſi opinione trium legionum deiectus, ad duas redierat: tamen unum communis ſalutis auxilium in celeritate ponebat: uenit magnis itineribus in Neruiorum fines, ibi ex captiuis cognoſcit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoq; in periculo res ſit: tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmijs perſuadet,

det, uti ad Ciceronem epiſtolam deferat. Hanc Græcis conſcri ptam literis mittit, ne intercepta epiſtola, noſtra ab hoſtibus conſilia cognoſcantur: ſi adire non poßit, monet, ut tragulam cum epiſtola ad amentum deligata, intra munitiones caſtrorum abijciat. In literis ſcribit ſecum legionibus profectum: celeriter affore: hortatur, ut priſtinam uirtutem retineat. Gallus periculum ueritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. hæc caſu ad turrim adhæſit, neque ab noſtris biduo animaduerſa. Tertio die à quodam milite conſpicitur: dempta, ad Ciceronem defertur: ille perlectam in conuentu militum recitat, maximaq; omneis lætitia afficit. Tum fumi incendiorum procul uidebantur: quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit. Galli re cognita per exploratores, obſidionem relinquunt: ad Cæſarem omnibus copijs contendunt. Eæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero data facultate. Gallum ab eodem Verticone, quem ſuprà demonſtrauimus, repetit, qui literas ad Cæſarem deferat, hunc admonet, iter cautè, diligenterq; faciat: perſcribit in literis hoſtes ab ſe diſceßiſſe, omnemq; ad eum multitudinem conuertiſſe, quibus literis circiter mediam noctem Cæſar allatis, ſuos facit certiores, eosq; ad dimicandum animo confirmat. Poſtero die prima luce mouet caſtra, & circiter millia paſſuum quatuor progeſſus trans uallem & riuum, hoſtium multitudinem conſpicatur. Erat magni periculi res, *cum tãtis copijs iniquo loco dimicare. Tamen, quoniam liberatum obſidione Ciceronem ſciebat, æquo animo remittendum de celeritate exiſtimabat: conſedit, & quam æquißimo loco poteſt, caſtra communit: atque hæc, & ſi erant exigua, & per ſe uix hominum millium ſeptem, præſertim nullis cum impedimentis: tamen anguſtijs uiarum quàm

* tãtulis copiis.

*maximè poteſt contrahit eo conſilio, ut in ſummam contemptionem hoſtibus ueniat. Interim ſpeculatoribus in omneis parteis dimiſsis explorat, quo commodiſsimè itinere uallem tranſire poſſet. Eo die paruulis equeſtribus prælijs ad aquã factis utriq; ſeſe ſuo loco continent: Galli quòd ampliores copias quæ nondum conuenerant, expectabant: Cæſar ſi fortè timoris ſimulatione hoſteis in ſuum locum elicere poſſet citra uallem, ut pro caſtris prælio contenderet: ſi id efficere nõ poſſet, ut exploratis itineribus, minore cum periculo uallem, riuumq; tranſiret. Prima luce hoſtium equitatus ad caſtra accedit, præliumq; cum noſtris equitibus committit. Cæſar conſultò equites cedere, ſeq; in caſtra recipere iubet: ſimul ex omnibus partibus caſtra altiore uallo muniri, portasq; obſtrui, atq; in his adminiſtrandis rebus quàm maximè concurſari, & cum ſimulatione agi timoris iubet. Quibus omnibus rebus hoſte, inuitati, copias traducunt, aciemq; iniquo loco cõſtituunt: *noſtris uerò etiam de uallo deductis propius accedunt, & tela intra munitionem ex omnibus partibus conijciunt: præconibusq; circummiſsis, pronuntiari iubent, ſeu quis Gallus, ſeu Romanus uelit ante horam tertiam ad ſe tranſire, ſine periculo licere, poſt id tempus non fore poteſtatem ac ſic noſtros cõtempſerunt ut obſtructis in ſpeciem portis ſingulis ordinibus ceſpitum, quòd ea non poſſe introrumpere uidebãtur, alij uallum manu ſcindere, alij foſſas complere inciperent. Tum Cæſar omnibus portis eruptione facta, equitatuq; emiſſo, celeriter hoſtes dat in fugam, ſic, ut omnino pugnãdi cauſa reſiſteret nemo: magnumq; ex his numerum occidit, atque omneis armis exuit. Longius proſequi ueritus, quòd ſyluæ, paludesq; intercedebant, neq; etiam paruulo detrimento illum*

* noſtri etiam de ualle proprius accece.

illum locum relinqui uidebat, omnibus ſuis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem peruenit. Inſtitutas turres, teſtudines munitionesq́; hoſtium admiratur, legione producta, cognoſcit non decimum quenq; eſſe relictum militem ſine uulnere: ex his omnibus iudicat rebus quanto cum periculo, & quanta cum uirtute ſint res adminiſtratæ. Ciceronem pro eius merito, legionemq́; collaudat: centuriones ſigillatim, tribunosq́; militum appellat, quorum egregiam fuiſſe uirtutem teſtimonio Ciceronis cognouerat. De caſu Sabini & Cottæ certius ex captiuis cognoſcit. Poſtero die concione habita rem geſtam proponit, milites conſolatur, & confirmat. quod detrimentum culpa, & temeritate legati ſit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, quod beneficio Deorum immortalium, & uirtute eorum expiato incommodo, neq; hoſtibus diutina* lætitia, neq; ipſis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de uictoria Cæſaris fama perfertur, ut cum ab hybernis Ciceronis millia paſſuum * quinquaginta abeſſet, eoq́; poſt horam nonam diei Cæſar perueniſſet, ante mediam noctem ad portas caſtrorum clamor oriretur, quo clamore ſignificatio uictoriæ, gratulatioq́; ab Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treuiros perlata, Induciomarus, qui poſtero die caſtra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasq́; omneis in Treuiros reducit. Cæſar Fabiũ cũ legione in ſua remittit hyberna ipſe cum tribus legionibus circum Samarobrinam trinis hybernis hyemare conſtituit: & quod tanti motus Galliæ extiterant, totam hyemem ipſe ad exercitum manere decreuit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliæ ciuitates de bello cõſultabãt; nuntios, legationesq́; in omnes partes*

*reliquũ

*lætatio.

*circiter LX.

dimittebant, et quid reliqui conſilij caperent, atq; unde initium belli fieret, explorabant, nocturnaq; in locis deſertis concilia habebant, neq; ullum ferè totius hyemis tempus interceßit ſine ſolicitudine Cæſaris, quin aliquem de conciliijs, & motu *queſtio *Gallorum nuntium acciperet. In his ab L. Roſcio *legato, quem legioni tertiædecimæ præfecerat, certior eſt factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi ſui cauſa conueniſſe, neq; longius millia paſſuum octo ab hybernis ſuis abfuiſſe: ſed nuntio allato de uictoria Cæſaris, diſceßiſſe, adeo, ut fugæ ſimilis diſceſſus uideretur. At Cæſari principibus cuiuſq; ciuitatis ad ſe uocatis, alias territando, cum ſe ſcire, quæ fierent, denuntiaret; aliàs cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit: tamen Senones (quæ eſt ciuitas in primis firma, & magnæ inter Gallos autoritatis) Cauarinum, quem Cæſar apud eos regem conſtituerat, cuius frater Moritaſgus aduentu in Galliam Cæſaris, cuiusq; maiores regnum obtinuerant, interficere publico conſilio conati, cum ille præſenſiſſet, ac profugiſſet, uſque ad fines inſecuti, regno, domoq; expulerunt: & mißis ad Cæſarem ſatisfaciundi cauſa legatis, cum is omnem ad ſe Senatum uenire iußiſſet, dicto audientes non fuerũt. Tantum apud homines barbaros ualuit eſſe repertos aliquos principes belli inferendi, tantamq; omnium uoluntatis commutationem attulit, ut præter Heduos, & Rhemos (quos præcipuo ſemper honore Cæſar habuit, alteros pro uetere, ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus belli Gallici officijs) nulla ferè fuerit ciuitas non ſuſpecta nobis. Idq; adeò haud ſcio mirandum'ne ſit, cum compluribus alijs de cauſis, tum maxime, ꝙ qui uirtute belli omnibus*

*bus gentibus præferebantur,tantum ſe eius opinionis deperdi diſſe,*ut populi Romani imperia perferrent,grauiſsimè do= lerent.Treuiri uero,atq; Induciomarus totius hyemis nullum tempus intermiſerunt,quin trans Rhenum legatos mitterent, ciuitates ſolicitarent,pecunias pollicerētur,magna parte exer citus noſtri interfecta,multò minorem ſupereſse dicerent par tem:neq; tamen ulli ciuitati Germanorum perſuaderi potuit, ut Rhenum tranſiret:cum ſe bis expertos dicerent, Ariouiſti bello,& Tenchtherorum tranſitu,non eſse fortunam ampliū tentaturos.Hac ſpe lapſus Induciomarus nihilo minus copias cogere,exercere,à finitimis equos parare,exules,damnatosq; tota Gallia magnis præmiis ad ſe allicere cœpit:ac tantam ſibi iam his rebus in Gallia autoritatem comparauerat, ut undi= que ad eum legationes concurrerent, gratiamq;, atque ami= citiam publicè, priuatimq; peterent. Vbi intellexit ultro ad ſe ueniri,altera ex parte Senones,Carnutesq; conſcientia fa= cinoris inſtigari: altera Neruios, Aduaticosq; bellum Ro= manis parare, neq; ſibi uoluntariorum copias defore, ſi ex finibus ſuis progredi cœpiſſet, armatum concilium inducit. Hoc,more Gallorum,eſt initium belli,quo lege communi om nes puberes armati conuenire coguntur: & qui ex his nouisſimus uenit,in conſpectu multitudinis,omnibus cruciati= bus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem alte= rius principem factionis generum ſuum, quem ſuprà demon ſtrauimus Cæſaris ſecutum fidem,ab eo non diſceſsiſſe,hoſtem iudicat,bonaq; eius publicat.His rebus confectis, in concilio, pronuntiat accerſitum ſe à Senonibus,& Carnutibus, aliisq; compluribus Galliæ ciuitatibus. Huc iter facturum per fines Rhemorum, eorumq; agros populaturum, ac prius, quàm*

* ut quia po.

 id faciat,

id faciat, caſtra Labieni oppugnaturũ: quæq; fieri uelit, præcipit. Labienus cùm, & loci natura, & manu munitiſſimis caſtris ſeſe contineret: de ſuo, ac legionis periculo nihil timebat. Sed ne quàm occaſionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaq; à Cingetorige, atque eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas ciuitates, equitesq́; undique conuocat. Iis certam diẽ conueniendi dicit. Interim propè quotidie cum omni equitatu Induciomarus ſub caſtris eius uagabatur, alias ut ſitũ caſtrorum cognoſceret, alias colloquendi, aut territandi cauſa, equites plerunque omnes tela intra uallum conijciebant. Labienus ſuos intra munitiones continebat, timorisq́; opinionem quibuſcunque poterat rebus augebat. Cum maiore in dies contemptione Induciomarus ad caſtra accederet: nocte una intromiſſis equitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos accerſendos curauerat, tanta diligentia omnes ſuos cuſtodijs intra caſtra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari, aut ad Treuiros perferri poſſet. Interim ex conſuetudine quotidiana Induciomarus ad caſtra accedit, atque ibi magnam partem diei conſumit: equites tela conijciunt, & magna contumelia uerborum noſtros ad pugnam euocant: nullo à noſtris dato reſponſo, ubi uiſum eſt, ſub ueſperum diſperſi, ac diſſipati diſcedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit, præcipit, atq; interdicit perterritis hoſtibus, atque in fugam coniectis (quod fore, ſicut accidit, uidebat) omnes unum peterent Induciomarum: neu quis quenq; prius uulneret, quàm illum interfectum uiderit, quòd mora reliquorum, illum ſpatium nactum effugere nolebat, magna proponit ijs, qui occiderint, præmia, ſummittit cohortes equitibus ſubſidio. Comprobat

probat hominis conſilium fortuna: & cùm unum omnes peterent, in ipſo fluminis uado deprehenſus Induciomarus interficitur, caputq; eius refertur in caſtra: redeuntes equites, quos poſſunt conſectantur, atque occidunt. Hac re cognita omnes Eburonum, & Neruiorum, quæ conuenerant copiæ, diſcedũt, pauloq; habuit poſt id factum Cæſar quietiorem Galliam.

C. IVLII CAESARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS SEXTVS.

MVLTIS de cauſis Cæſar maiorem Galliæ motum expectans, per M. Sylanum, C. Antiſtium Rheginum, T. Sextium legatos, delectum habere inſtituit. Simul ab Cn. Pompeio proconſule petit, quoniam ipſe ad urbem cum imperio Reipub. cauſa maneret, quos ex Ciſalpina Gallia conſulis ſacramento rogauiſſet, ad ſigna conuenire, & ad ſe proficiſci iuberet: magni intereſſe, etiam in reliquũ tempus, ad opinionem Galliæ exiſtimans, tantas uideri Italiæ facultates, ut ſi quid eſſet in bello detrimenti acceptum, non modo id breui tempore ſarciri, ſed etiam maioribus adaugeri copijs poſſet. Quod cum Pompeius & Reipub. & amicitiæ tribuiſſet, celeriter confecto per ſuos delectu tribus ante exactam hyemem & conſtitutis, & adductis legionibus, duplicatoq; earum cohortium numero, quas cum Qu. Titurio amiſerat, & celeritate, & copijs docuit, quid popu. Roma. diſciplina,

atq; opes poſſent. Interfecto Induciomaro, ut docuimus, ad eius propinquos à Treuiris imperium defertur. Illi finitimos Germanos ſolicitare, & pecuniam polliceri non deſiſtunt: cùm ab proximis impetrare non poſſent, ulteriores tentant: inuentis nonnullis * ciuitatibus iureiurando inter ſe confirmant, obſidibus de pecunia cauent. Ambiorigem ſibi ſocietate, & fœdere adiungunt. Quibus rebus cognitis, Cæſar, cum undiq; bellum parari uideret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adiunctis ciſrenanis omnibus Germanis, eſſe in armis: Senones ad imperatum non uenire, & cum Carnutibus, finitimiſq; ciuitatibus conſilia communicare: à Treuiris Germanos crebris legationibus ſolicitari, maturius ſibi de bello cogitandum putauit. Itaq; nondum hyeme confecta, proximis quatuor legionibus coactis, de improuiſo in fines Neruiorum contendit: & prius, quàm illi aut conuenire, aut profugere poſſent: magno pecoris, atq; hominum numero capto, atque ea præda militibus conceſſa, uaſtatiſq; agris, in deditionem uenire, atq; ob ſides ſibi dare coëgit. Eo celeriter confecto negotio, rurſus legiones in hyberna reduxit. Concilio Galliæ primo uere (ut inſtituerat) indicto, cum reliqui præter Senones, Carnutes, Treuiroſq; ueniſſent, initium belli, ac defectionis hoc eſſe arbitratus: ut omnia poſtponere uideretur, concilium in Lutetiam Pariſiorum transfert (confines erat hi Senonibus, ciuitatemq; patrum memoria coniunxerant, ſed ab hoc concilio abfuiſſe exiſtimabantur) Hac re pro ſuggeſtu pronuntiata, eodem die cum legionibus in Senones proficiſcitur, magniſq; itineribus eo peruenit. Cognito eius aduentu Acco, qui princeps eius conſilij fuerat iubet in oppida multitudinem conuenire. Conantibus, prius quam id effici poſſet, adeſſe Romanos nuntiatur,

* ciuitates

tur, neceſſario ſententia deſiſtunt, legatosq́; deprecandi cauſa ad Cæſarem mittunt. Adeunt per Heduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. Libenter Cæſar petentibus Heduis, dat ueniam, excuſationemq́; accipit, quod æſtiuum tempus inſtantis belli, non quæſtionis eſſe arbitrabatur. Obſidibus imperatis cẽtum, hos Heduis cuſtodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos, obſidesq́; mittunt, uſi deprecatoribus Rhemis, quorũ erant in clientela, eadem ferunt reſponſa. Peragit concilium Cæſar, equitesq́; imperat ciuitatibus. Hac parte Galliæ pacata, totus et mente, & animo in bellum Treuirorum, & Ambiorigis inſiſtit. Cauarinum cum equitatu Senonum ſecum proficiſci iubet, nequis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod metuerat, odio ciuitatis motus exiſtat. His rebus cõſtitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem prælio non eſſe concertaturum, reliqua eius conſilia animo circunſpiciebat. Erant Menapij propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, ſyluisq́; muniti: qui uni ex Gallia de pace ad Cæſarem legatos nunquàm miſerant: cum ijs eſſe hoſpitium Ambiorigi ſciebat. Item per Treuiros ueniſſe Germanos in amicitiam cognouerat. Hæc prius illi detrahendo auxilia exiſtimabat, quàm ipſum bello laceſſendum, ne deſperata ſalute aut ſe in Menapios abderet, aut cum tranſrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito conſilio totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duasq́; legiones ad eum proficiſci iubet. Ipſe cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiſcitur. Illi nulla coacta manu loci præſidio freti in ſyluas, paludesq́; confugiunt, ſuaq́; eodem conferunt. Cæſar partitis copijs cum C. Fabio legato, & M. Craſſo quæſtore, celeriterq́; effectis pontibus, adijt tripartito, ædificia uicosq́; incendit,

magno pecoris,atq; hominum numero potitur, quibus rebus coacti Menapij legatos ad eum pacis petendæ cauſa mittunt. Ille obſidibus acceptis hoſtium ſe habiturum numero confirmat,ſi aut Ambiorigem,aut eius legatos finibus ſuis recepiſſent.*His confirmatis rebus Comium Atrebatem cum equitatu,cuſtodis loco in Menapiis relinquit,ipſe in Treuiros proficiſcitur. Dum hæc à Cæſare geruntur,Treuiri magnis coactis peditatus,equitatusq; copijs,Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hyemauerat,adoriri parabant. Iamq; ab eo non longius bidui uia aberant, cùm duas ueniſſe legiones *iuſſu Cæſaris cognoſcũt:poſitis caſtris à millib. paſſuũ X V. auxilia Germanorum expectare conſtituũt. Labienus hoſtiũ cognito conſilio,ſperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem,quinque cohortium præſidio impedimentis relicto,cum uigintiquinque cohortibus,magnoq; equitatu, contra hoſtem proficiſcitur, & mille paſſuum intermiſſo ſpatio caſtra communit. Erat inter Labienum, atque hoſtem difficili tranſitu flumen,ripisq; præruptis. Hoc neque ipſe tranſire habebat in animo,neque hoſteis tranſituros exiſtimabat. Augebatur auxiliorum quotidie ſpes: loquitur in cõcilio palàm, quoniam Germani appropinquare dicuntur, ſeſe ſuas, exercitusq; fortunas in dubium non deuocaturum, & poſtero die prima luce caſtra moturum. Celeriter hæc ad hoſteis deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus noctu tribunis militum, primisq; ordinibus conuocatis, quid ſui conſilii ſit, proponit:et quo facilius hoſtibus timoris det ſuſpicionem,maiore ſtrepitu, & tumultu quàm populi Romani fert conſuetudo, caſtra moueri iubet. His rebus fugæ ſimi-

*Iis confirmatis Comium Atreb.

*miſſu

*ſimilem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores antè lucem in tanta propinquitate caſtrorum ad hoſteis deferuntur. Vix agmen nouiſſimum extra munitiones proceſſerat, cùm Galli cohortati inter ſe, ne ſperatam prædam ex manibus dimitterent: longum eſſe perterritis Romanis Germanorum auxilium expectare, neq; ſuam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præſertim fugientem, atq; impeditam, adoriri non audeant: flumen tranſire, & iniquo loco prælium committere non dubitant. Quæ fore ſuſpicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem uſus ſimulatione itineris, placidè progrediebatur. Tum præmiſſis paulùm impedimentis, atq; in tumulo quodam collocatis, Habetis, inquit, milites quam petiſtis facultatem. hoſtem impedito, atq; iniquo loco tenetis. præſtate eandem nobis ducibus uirtutem, quam ſepænumero imperatori præſtitiſtis: eum adeſſe, & hæc coram cernere exiſtimate. Simul ſigna ad hoſtem conuerti, aciéq; dirigi iubet, & paucis turmis præſidio ad impedimēta dimiſſis, reliquos equites ad latera diſponit. Celeriter noſtri clamore ſublato pila in hoſteis iaciunt. Illi ubi præter ſpem quos fugere credebant, infeſtis ſignis ad ſe ire uiderunt: impetum modò ferre non potuerunt, ac primo concurſu in fugam*coniecti, proximas ſyluas petiuerunt: quos Labienus equitatu conſectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis poſt diebus ciuitatem recipit Nam Germani, qui ueniebāt, percepta Treuirorum fuga, ſeſe domum*contulerunt. Cū iis propinqui Induciomari, qui defectionis autores fuerant, comitati eos ex ciuitate exceſſere. Cingetorigi, quē ab initio permanſiſſe in officio demonſtrauimus, principatus, atq; imperiū eſt traditū. Cæſar poſtquā ex Menapiis in Treuiros uenit,*

*conuerſi.

*recepe runt.

*duabus de cauſis Rhenum tranſire conſtituit. Quarum erat altera, quòd auxilia contrà ſe Treuiris miſerant. Altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His conſtitutis rebus paulùm ſupra eum locum, quo antea exercitum traduxerat, facere pontem inſtituit. Nota, atq; inſtituta ratione, magno militum ſtudio, paucis diebus opus efficitur: firmo in Treuiris præſidio ad pontem relicto, ne quis ab his ſubito motus oriretur, reliquas copias, equitatumq; traducit. Vbij, qui antè obſides dederant, atq; in deditionem uenerat, purgandi ſui cauſa ad eum legatos mittunt: qui doceãt neq; ex ſua ciuitate auxilia in Treuiros miſſa, neq; ab ſe fidem læſam: petunt, atq; orant, ut ſibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant: ſi amplius obſidum uellet, dare pollicentur. Cognita Cæſar cauſa, reperit ab Sueuis auxilia miſſa eſſe. Vbiorum ſatisfactionem accepit, aditus, uiasq; in Sueuos perquirit. Interim paucis poſt diebus fit ab Vbiis certior, Sueuos omneis in unum locum copias cogere, atq; his nationibus, quæ ſub eorum ſunt imperio, denuntiare, ut auxilia peditatus, equitatusq; mittãt. His cognitis rebus, rem frumentariã prouidet, caſtris idoneum locum deligit. Vbiis imperat, ut pecora deducant, ſuaq; omnia ex agris in oppida conferant, ſperans barbaros, atq; imperitos homines inopia cibariorum adductos, ad * iniquam pugnandi conditionem poſſe deduci. Mandat, ut crebros exploratores in ſuos mittant, quæq; apud eos geruntur cognoſcant. Illi imperata faciunt, et paucis diebus intermiſſis, referunt Sueuos omnes, poſteaquam certiores nuntii de exercitu Romanorum uenerant, cũ omnibus ſuis, ſociorũq; copiis, quas coëgiſſent, penitus ad extremos fines ſeſe recepiſſe. Syluã eſſe ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur*

*aliquã

tur

tur Bacenis, hanc longe introrſus pertinere: & pro natiuo muro obiectam, Cheruſcos à Sueuis, Sueuosq; à Cheruſcis iniurijs, incurſionibusq; prohibere: ad eius initium ſyluæ Sueuos aduentum Romanorum expectare conſtituiſſe. Quoniã ad hunc locum peruentum eſt, non alienum eſſe uidetur de Galliæ Germaniæq; moribus, & quo differant eæ nationes inter ſeſe, proponere. In Gallia non ſolum in omnibus ciuitatibus, atq; pagis, partibusq;, ſed pene etiam in ſingulis domibus factiones ſunt: earumq; factionum ſunt principes, qui ſummam autoritatem eorum iudicio habere exiſtimantur, quorũ ad arbitrium, iudiciumq; ſumma omnium rerum, conſiliorumq; redeat. Idq; eius rei cauſa antiquitus inſtitutum uidetur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilij egeret. Suos enim opprimi quiſq;, & circumueniri non patitur: neq;, aliter ſi faciat, ullam inter ſuos habet autoritatem. Hæc eadẽ ratio eſt in ſumma totius Galliæ, nanq; omnes ciuitates in duas partes diuiſæ ſunt. Cùm Cæſar in Galliam uenit alterius factionis principes erant Hedui, alterius Sequani. Ii cum per ſe minus ualerent, quòd ſumma autoritas antiquitus erat in Heduis, magnæq; eorum erant clientelæ, Germanos, atq; Ariouiſtum ſibi adiunxerant, eosq; ad ſe magnis iacturis, pollicitationibusq; perduxerant. Prælijs uerò compluribus factis ſecundis atq; omni nobilitate Heduorum interfecta, tantum potentia antecesſerant, ut magnam partem clientium ab Heduis ad ſe traducerent, obſidesq; ab his principium filios acciperent, & publice iurare cogerent, nihil ſe contra Sequanos conſilij inituros, & partem finitimi agri per uim occupatam poßiderent. Galliæq; totius principatũ obtinerent. Qua neceßitate adductus Diuitiacus, auxilij petendi cauſa Romam ad Senatũ

profectus,

profectus, infecta re redierat. Aduentu Cæſaris *facta commutatione rerum,obſidibus* Heduis redditis,*ueteribus clientelis reſtitutis, nouis per Cæſarem comparatis (quod ij, qui ſe ad eorum amicitiam aggregauerant,meliore conditione, atq;* Imperio *æquiore ſe uti uidebant) reliquis eorum, gratia, dignitateq́; amplificata,Sequani principatum dimiſerant*. In eorum locum Rhemi *ſucceſſerant, quos quòd adæquare apud* Cæſarem gratia *intelligebatur: ij,qui propter ueteres inimicitias nullo modo cum* Heduis *coniungi poterant, ſe* Rhemis *in clientelam dicabant*. Hos *illi diligenter tuebantur, ita & nouam,& repente collectam autoritatem tenebant*. Eo *tum ſtatu res erat,ut longe principes haberentur* Hedui: *ſecundum locum dignitatis* Rhemi *obtinerent*. In *omni Gallia eorum hominum,qui in aliquo ſunt numero,atq; honore,genera ſunt duo*.Nam *plebs penè ſeruorum habetur loco,quæ per ſe nihil audet, & nulli adhibetur conſilio*. Pleriq; *cùm aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, ſeſe in ſeruitutem dicant nobilibus*. In *hos eadem omnia ſunt iura,quæ dominis in ſeruos*. Sed *de his duobus generibus alterum eſt* Druidum, *alterum* Equitum. Illi *rebus diuinis interſunt, ſacrificia publica, ac priuata procurant, religiones interpretantur*. Ad *hos magnus adoleſcentium numerus diſciplinæ cauſa concurrit, magnosq́; ij ſunt apud eos honore*. Nam *ferè de omnibus controuerſiis publicis, priuatisq́; conſtituunt: & ſi quod eſt admiſſum facinus, ſi cædes facta, ſi de hæreditate, de finibus controuerſia eſt, ijdem diſcernunt, præmia, pœnasq́; conſtituunt*. Si *quis aut priuatus,aut* populus eorũ decreto non ſtetit, ſacrificijs interdicunt*. Hæc *pœna apud eos eſt grauiſsima*. Qui-

bus

bus ita eſt interdictum, ij numero impiorum, ac ſceleratorum habentur, ab ijs omnes decedunt, aditum eorum, ſermonem defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neq; ijs petentibus ius redditur, neq; honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præeſt unus, qui ſummam inter eos habet autoritatem. Hoc mortuo, ſiquis ex reliquis excellit dignitate, ſuccedit: at ſi ſunt plures pares, ſuffragio Druidum adlegitur: nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, conſidunt in loco conſecrato: huc omnes undiq; qui controuerſias haberēt, conueniunt, eorumq́; iudicijs, decretisq́; parent. Diſciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata eſſe exiſtimatur. Et nunc qui diligentius eam rem cognoſcere uolunt, plerunq; illo diſcendi cauſa proficiſcuntur. Druides à bello abeſſe conſueuerunt, neque tributa unà cum reliquis pendunt: militiæ uacationem, omniumq́; rerum habent immunitatem: tantis excitati præmijs, et ſua ſponte multi in diſciplinam conueniunt, & à propinquis parentibusq́; mittuntur. Magnum ibi numerum uerſuum ediſcere dicuntur. Itaq; nonnulli annos uicenos in diſciplina permanent: neq; fas eſſe exiſtimant ea literis mandare, cum in reliquis ferè rebus, publicis, priuatisq́; rationibus Græcis literis utantur. Id mihi duabus de cauſis inſtituiſſe uidentur, quòd neque in uulgum diſciplinam efferri uelint, neq; eos qui diſcunt, literis confiſos minus memoriæ ſtudere: quod ferè pleriſq; accidit, ut præſidio literarum diligentiam in perdiſcendo, ac memoriam remittant. In primis hoc uolunt perſuadere, non interire animas, ſed ab alijs poſt mortem tranſire ad alios: atq; hoc maxime ad uirtutem excitari putant, metu

mortis

mortis neglecto. Multa præterea de ſideribus, atque eorum motu: de mundi, ac terrarum magnitudine, de rerum natura: de Deorum immortalium, ui ac poteſtate diſputant, & iuuentuti tradunt. Alterum genus eſt equitum. Ii, cum eſt uſus, atq; aliquod bellum incidit (quod ante Cæſaris aduentum ferè quot annis accidere ſolebat, uti aut ipſi iniurias inferrent, aut illatas propulſarent) omnes in bello uerſantur, atq; eorum ut quiſque eſt genere, copijſq; ampliſſimus, ita plurimos circum ſe ambactos, clientesq; habet. Hanc unam gratiã, potentiamq; nouerunt. Natio eſt omnium Gallorum admodum dedita religionibus: atque ob eam cauſam, qui ſunt affecti grauioribus morbis, quiq; in prælijs, periculiſq; uerſantur, aut pro uictimis homines, imolant, aut ſe imolaturos uouent, adminiſtriſq; ad ea ſacrificia Druidibus utuntur, quòd pro uita hominis, niſi uita hominis reddatur, non poſſe Deorum immortalium numen placari arbitrantur, publiceq; eiuſdem generis habent inſtituta ſacrificia. Alij immani magnitudine ſimulacra habent, quorum contexta uiminibus membra uiuis hominibus complent, quibus ſuccenſis circumuenti flamma exanimantur homines. ſupplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua noxia ſint comprehenſi, gratiora Dijs immortalibus eſſe arbitrantur. Sed cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium ſupplicia deſcendunt. Deum maxime Mercurium colunt, huius ſunt plurima ſimulacra. Hunc omnium inuentorem artium ferunt, hunc uiarum: atq; itinerum ducem: hunc ad quæſtus pecuniæ, mercaturaſq; habere uim maximam arbitrantur. Poſt hunc Apollinem, & Martem, & Iouem, & Mineruam. De his eandem ferè, quam reliquæ gentes habent opinionem: Apollinem morbos depellere. Mineruam operũ,

atque

atq; artificiorum initia tradere: Iouem imperiũ cœleſtium tenere: Martem bella regere. Huic, cùm prælio dimicare conſtituerunt, ea, quæ bello ceperunt, plerunque deuouent: quæ ſuperauerint animalia capta immolant, reliquasq́; res in unum locum conferunt. Multis in ciuitatibus harum rerum extructos cumulos locis conſecratis conſpicari licet: neque ſæpe accidit, ut neglecta quiſpiam religione, aut capta apud ſe occultare, aut poſita tollere auderet: grauiſsimumq́; ei re ſupplicium cum cruciatu conſtitutum eſt. Galli ſe omnes ab Dite patre prognatos prædicant: Idq́; ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam cauſam ſpatia omnis temporis, non numero dierum, ſed noctium finiunt: & dies natales & menſium, & annorum initia ſic obſeruant, ut noctem dies ſubſequatur. In reliquis uitæ inſtitutis hoc ferè ab reliquis differunt, quòd ſuos liberos, niſi cùm adoleuerint, ut munus militiæ ſuſtinere poßit, palàm ad ſe adire non patiantur: filiumq́; in puerili ætate publico in conſpectu patris aßiſtere turpe dicunt. Viri quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex ſuis bonis æſtimatione facta cum dotibus communicant: huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habetur, fructusq́; ſeruantur: uter eorum uita ſuperarit, ad eum pars utriuſq; cum fructibus ſuperiorum temporum peruenit. Viri in uxores, ſicuti in liberos, uitæ, necisq́; habent poteſtatem. Et cum paterfamilias illuſtriore loco natus deceßit, eius propinqui conueniunt, & de morte, ſi res in ſuſpicionem uenit, de uxoribus in ſeruilem modũ quæſtionem habent. et ſi cõpertum eſt, igni, atq; omnib. tormentis ex cruciatus interficiunt. Funera ſunt procul tu Gallorum magnifica, et ſumptuoſa, omniaq́; quæ uiuis cordi fuiſſe arbitrantur, in ignem inferunt, etiã animalia: ac pau-

i lò ſupra

lò ſupra hanc memoriam ſerui,& clientes, quos ab ijs dile-ctos eſſe conſtabat,iuſtis funeribus confectis unà cremabãtur. Quæ ciuitates commodius ſuam Rempublicam adminiſtrare exiſtimantur,habent legibus ſancitum,ſi quis quid de Repub. à finitimis rumore,aut fama acceperit,uti ad magiſtratũ de-ferat,ne'ue cũ quo alio cõmunicet,q̃, ſæpe homines temerarios atq; imperitos falſis rumoribus terreri, & ad facinus impel li,& de ſummis rebus conſilium capere cognitum eſt. Magi-ſtratus,quæ uiſa ſunt,occultãt:quæq́; eſſe ex uſu iudicauerint, multitudini produnt. De Repub.niſi per concilium loqui non conceditur. Germani multum ab hac conſuetudine differunt. nam neq; Druides habent,qui rebus diuinis præſit,neq; ſacri ficijs ſtudent.Deorum numero eos ſolos ducunt quos cernũt, & quorum opibus apertè iuuantur:Solem,& Vulcanum,& Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in uenationibus,atq; in ſtudijs rei militaris conſiſtit: ab paruulis duritiei,ac labori ſtudent.Qui diutiſsimè impuberes perman ſerunt,maximam inter ſuos ferunt laudem.Hoc ali ſtaturam, ali hoc uires,neruosq́; confirmari putant. Intra annum uerò uigeſimum fœminæ notitiam habuiſſe,in turpiſsimis habent re bus:cuius rei nulla eſt occultatio,quòd & promiſcuè in flumi nibus perluuntur,& pellibus, aut paruis rhenonum tegumen tis utuntur, magna corporis parte nuda. Agriculturæ non ſtudent,maiorq́; pars uictus eorum in lacte, & caſeo,et carne conſiſtit:neq; quiſquã agri modũ certũ, aut fineis pro-prios habet:ſed magiſtratus,ac principes in annos ſingulos gẽ tib.cognationibusq́; hominũ,qui unà coniecerunt, quãtũ eis et quo loco uiſum eſt,attribuunt agri, atq; anno pòſt,aliò trãſi re cogunt.Eius rei multas afferunt cauſas, ne aſsidua conſue-

tudine capti,ſtudium belli gerendi agricultura commutent:ne latos fineis parare ſtudeãt,potentioresq́; humiliores poſſeßionibus expellant:ne accuratius ad frigora, atq; æſtus uitandos ædificent:ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones,diſſenſionesq́; naſcuntur: ut animi æquitate plebem contineant,cum ſuas quisq; opes cum potentißimis æquari poſſe uideat.Ciuitatibus maxima laus eſt,quàm latißimis circũ ſe uaſtatis finibus ſolitudines habere. Hoc proprium uirtutis exiſtimant,expulſos agris finitimos cedere, neq; quenquam prope ſe audere conſiſtere.Simul hoc ſe fore tutiores arbitrãtur, repentinæ incurſionis timore ſublato.Cũ bellũ ciuitas aut illatum defendit,aut infert,magiſtratus,qui ei bello præſint,ut uitæ,neciſq́; habeant poteſtatẽ deliguntur.In pace nullus cõmunis eſt magiſtratus ſed principes regionũ, atq; pagorũ inter ſuos ius dicunt,controuerſiasq́; minuunt. Latrocinia nullã habent infamiã,quæ extra fines cuiuſq; ciuitatis fiunt, atque ea iuuentutis exercendæ,ac deſidiæ minuendæ cauſa fieri prædicant.Atque ubi quis ex principibus in concilio ſe dixit ducem fore,qui ſequi uelint profiteantur,conſurgunt ij,qui et cauſam & hominẽ probant,ſuumq́; auxiliũ pollicentur,atque ab multitudine collaudantur:qui ex ijs ſecuti non ſunt,in deſertorũ, ac proditorum numero ducuntur:omniumq́; rerum ijs poſtea fides derogatur.Hoſpites uiolare fas non putant, qui quaque de cauſa ad eos uenerunt,ab iniuria prohibent, ſanctosq́; habent:ijs omnium domus patent,uictusq́; communicatur.Ac fuit anteà tempus, cùm Germanos Galli uirtute ſuperarent, * & ultro bella inferrent,ac propter hominum multitudinẽ, *ut agriq́; inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilißima ſunt Germaniæ loca circum Hercy-

*niã ſyluam(quam Eratoſtheni, & quibuſdam Græcis fama notam eſſe uideo,quam illi Orciniam appellant uulgo)Tecto ſages occuparunt,atq; ibi conſederunt.Quæ gens ad hoc tem pus his ſedibus ſe continet,ſummamq; habet iuſtitiæ,& bellicæ laudis opinionem. Nunc quòd in eadem inopia, egeſtate, patientiaq; Germani permanent, eodem uictu, & cultu corporis utuntur:Gallis autem propinquitas, & tranſmarinarũ rerum notitia multa ad copiam,atq; uſus largitur: paulatim aſſuefacti ſuperari,multisq; uicti prælijs ne ſe quidem ipſi cũ illis uirtute comparant. Huius Hercyniæ ſyluæ,quæ ſuprà demonſtrata eſt, latitudo nouem dierũ iter expedito patet. non enim aliter finiri poteſt,neque menſuras itinerum nouerunt. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus,rectaq; fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorũ,& Anartium: hinc ſe flectit ſiniſtrorſus, diuerſis à flumine regionibus, multarumq; gentium fines propter magnitudinem attingit. Neq; quiſquam eſt huius Germaniæ, qui ſe aut audiſſe, aut diſſe ad initium eius ſyluæ dicat, cùm dierum iter*LX. proceſſerit,aut quo ex loco oriatur acceperit.* *XL. *Multa in ea genera ferarum naſci conſtat,quæ reliquis in locis uiſa non ſint:ex quibus quæ maximè differant ab cæteris,& memoriæ prodenda uideantur, hæc ſunt. Eſt bos cerui figura, cuius à media fronte inter aures unum cornu exiſtit excelſum, magisq; directum his quæ nobis nota ſunt, cornibus: ab eius ſummo ſicut palmæ,ramiq; latè diffunduntur: eadem eſt fœminæ, marisq; natura, eadem forma, magnitudoq; cornuum. Sunt item,quæ appellantur Alces. Harum eſt conſimilis capris figura, & uarietas pellium,ſed magnitudine paulò antecedunt, mutilæq; ſunt cornib. & crura ſine nodis, articulisq; habent,*

*habent,neq; quietis cauſa procumbunt,neq; ſi quo afflictæ ca ſu conciderunt,erigere ſeſe*aut ſubleuare poſſunt. His ſunt arbores pro cubilibus,ad eas ſe applicant,atq; ita paulum mo=do reclinatæ quietem capiunt:quarum ex ueſtigiis cum eſt ani maduerſum à uenatoribus,quo ſe recipere conſueuerint, om=nes eo loco aut à radicibus ſubruunt, aut abſcidunt arbores tantũ,ut ſumma ſpecies earum ſtantium relinquatur:huc cum ſe conſuetudine reclinauerint,infirmas arbores pondere affli gunt,atq; unà ipſæ concidunt.Tertium eſt genus eorum , qui Vri appellantur:ii ſunt magnitudine paulò infra Elephãtos, ſpecie,& colore,& figura tauri:magna uis eſt eorum,& ma gna uelocitas:neq; homini,neq; feræ,quàm conſpexerunt,par cunt:hos ſtudioſè foueis captos interficiunt.Hoc ſe labore du rant adoleſcentes,atq; hoc genere uenationis exercent:& qui plurimos ex his interfecerunt , relatis in publicum cornibus, quæ ſint teſtimonio,magnam ferunt laudem.Sed aſſueſcere ad homines,& manſuefieri , ne paruuli quidem excepti poſſunt. Amplitudo cornuum,& figura,et ſpecies multum à noſtro rum boum cornibus differt.Hæc ſtudioſè conquiſita ab labris argento circuncludunt,atq; in ampliſsimis epulis pro poculis utuntur. Cæſar poſtquàm per Vbios exploratores comperit, Sueuos ſeſe in ſyluas recepiſſe, inopiam frumenti ueritus , ꝙ ut ſupra demonſtrauimus,minime omnes Germani agricultu ræ ſtudent,conſtituit non progredi lõgius,ſed ne omnino me tũ reditus ſui barbaris tolleret,atq; ut eorum auxilia tarda=ret,reducto exercitu,partem ultimam pontis,quæ ripas Vbio rum contingebat in longitudinem pedum ducẽtorũ reſcindit, atq; in extremo ponte turrim tabulatorũ quatuor cõſtituit, præſidiumq; cohortium duodecim pontis tuendi cauſa ponit,*

*ac

*magniſq; eum locum munitionibus firmat.Ei loco,præſidioq; C. Volcatium Tullum adoleſcentem præficit: ipſe cùm matureſcere frumenta inciperent,ad bellum Ambiorigis profectus per Arduennam ſyluam,quæ eſt totius Galliæ maxima, atq; ab ripis Rheni, finibusq; Treuirorum ad Neruios pertinet, millibusq; amplius quingentis in longitudinẽ patet, L.Minutium Baſilium cum omni equitatu præmittit, ſiquid celeritate itineris,atque opportunitate temporis proficere poßit:monet ut igneis fieri in caſtris prohibeat,ne qua eius aduentus procul ſignificatio fiat,ſeſe confeſtim ſubſequi dicit,Baſilius ut imperatum eſt,facit,celeriter,contraq; omniũ opinionẽ cõfecto itinere multos in agris inopinantes deprehendit,eorũ indicio ad ipſum Ambiorigem contendit,quo in loco cum paucis equitibus eſſe dicebatur.Multum cùm in omnibus rebus, tum in re militari Fortuna poteſt:nam magno accidit*caſu,ut in ipſum incautum,atq; ẽt imperatum incideret, priuſq; eius aduentus ab omnibus uideretur,quam fama,ac nuntijs afferretur:ſic magnæ fuit fortunæ,omni militari in inſtrumento. quòd circum ſe habebat,erepto, rhedis,equiſq; comprehenſis,ipſum effugere mortem.Sed hoc quoque factum eſt,q; ædificio circundato ſylua,ut ſunt ferè domicilia Gallorum,qui uitandi æſtus cauſa plerunq; ſyluarum,ac fluminum petunt propinquitates, comites,familiareſq; eius anguſto in loco equitũ noſtrorũ uim paulisper ſuſtinuerunt:ijs pugnantibus,illum in equum quidam ex ſuis intulit,fugientem ſyluæ texerunt:ſic ad ſubeundum periculum,& ad uitandum,multum Fortuna ualuit.Ambiorix an copias ſuas iudicio non conduxerit, quòd prælio dimicandum non exiſtimauerit, an tempore excluſus, & repentino equitum aduentu prohibitus fuerit, cùm reliquum exercitum*

*uſu,

ſubſequi

ſubſequi crederet, dubium eſt. Sed certè clàm dimiſsis per agros nuntijs, ſibi quenq; conſulere iusſit: quorum pars in Arduennam ſyluam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi Oceano fuerunt, in inſulis ſeſe occultauerunt, quas æſtus efficere conſuerunt. Multi ex ſuis finibus egreſsi, ſe, ſuaq; omnia alieniſsimis crediderunt. Catiuulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui una cum Ambiorige conſilium inierat, ætate iam confectus, cùm laborem aut belli, aut fugæ ferre non poſſet, omnibus precibus deteſtatus Ambiorigem, qui eius cõſilij autor fuiſſet, taxo, cuius magna in Gallia, Germaniaq; copia eſt, ſe exanimauit. Segni, condruſiq; ex gente, et numero Germanorum, qui ſunt inter Eburones Treuirosq;, legatos ad Cæſarem miſerunt oratum, ne ſe in hoſtium numero ducerent, ne'ue omnium Germanorum, qui eſſent citra Rhenũ, cauſam eſſe unam iudicaret: nihil ſe de bello cogitaſſe, nulla Ambiorigi auxilia miſiſſe. Cæſar explorata re quæſtione captiuorũ, ſiqui ad eos Eburones ex fuga conueniſſent, ad ſe ut reducerẽtur imperauit. Si ita feciſſent, fines eorũ ſe uiolaturum negauit. Tũ copijs in treis parteis diſtributis, impedimẽta omniũ legionũ ad Vatucã cõtulit. Id caſtelli nomẽ eſt: hoc ferè eſt in medijs Eburonum finibus, ubi Titurius, atq; Aurunculeius hyemãdi cauſa cõſederãt. Hũc cũ reliquis reb. locũ probabat Cæſar, tũ q, ſuperioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem ſubleuaret. Præſidio impedimentis legionem quartã decimã reliquit, unam ex his tribus, quas proxime cõſcriptas, ex Italia traducerat. Ei legioni, caſtriſq; Quintum Tulliũ Ciceronẽ præfecit, ducentosq; equites ei attribuit. Partito exercitu, T. Labienũ cũ legionibus tribus ad Oceanũ uerſus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficiſci iubet:

C.Trebonium cum pari legionum numero ad eã regionem, quæ Aduaticis adiacet,depopulandum mittit . Ipſe cum reliquis tribus ad flumen Scaldem,quod influit in Moſam, extremaſq; Arduennæ parteis,ire conſtituit,quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat,diſcedens, poſt diem ſeptimum ſeſe reuerſurum confirmat, quam ad diem ei legioni, quæ in præſidio relinquebatur,deberi frumentum ſciebat: Labienum,Treboniumq; hortatur,ſi Reipublicæ commodo facere poßint,ad eam diem reuertantur, ut rurſus communicato conſilio, exploratiſq; hoſtium rationibus, aliud initium belli capere poßint.Erat,ut ſupra demonſtrauimus, manus certa nulla,non præſidium,nõ oppidum,quod ſe armis defenderet: ſed in omneis parteis diſperſa multitudo, ubi cuiq; aut uallis abdita,aut locus ſyluestris,aut palus impedita,ſpem præſidij, aut ſalutis aliquam offerebat,conſederat.Hæc loca uicinitatibus erant nota:magnamq; res diligentiam requirebat, nõ in ſumma exercitus tuenda(nullum enim poterat uniuerſis perterritis,ac diſperſis periculum accidere)ſed in ſingulis militibus conſeruãdis,quæ tamen ex parte res in ſalutẽ exercitus pertinebat,nã & prædæ cupiditas multos longius euocabat, ac ſyluæ incertis, ocultiſq; itineribus confertos adire prohibebant.Si negotium confici,ſtirpemq; hominum ſceleratorum interfici uellet,dimittendæ plures manus, diducendiq; erant milites.Si continere adſigna manipulos uellet(ut inſtituta,ratio,et cõſuetudo exercitus Romani poſtulabat)locus ipſe erat præſidio barbaris,neq; ex occulto inſidiãdi,et diſperſos circũ ueniendi ſingulis deerat audacia:et in eiuſmodi difficultatibus, quantũ diligentia prouideri poterat, prouidebatur,ut potius in nocendo aliquid omitteretur (et ſi omnium animi ad ulciſcendum

ſcendum ardebant)quam cum aliquo detrimentum militum noceretur.Cæſar ad finitimas ciuitates nuntios dimittit, omneis euocat ſpe prædæ ad diripiendos Eburones, ut potius in ſyluis Gallorum uita,quàm legionariorũ periclitaretur:ſimul ut magna multitudine circunfuſa pro tali facinore ſtirps,ac nomen ciuitatis tollatur.Magnus undiq; numerus celeriter cõuenit. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebãtur,dieſq; adpetebat ſeptimus,quem ad diem Cæſar ad impedimenta, legionẽq; reuerti conſtituerat.Hic quãtum in bello fortuna poſſit, & quantos afferat caſus cognoſci potuit:diſſipatis, ac perterritis hoſtibus(ut demonſtrauimus)manus erat nulla, quæ paruam modo timoris cauſam afferret.Trans Rhenum ad Germanos peruenit fama,diripi Eburones, atq; ultro omneis ad prædam euocari: cogunt equitum millia Sicambri: qui ſunt proximi Rheno,à quibus receptos ex fuga Tenchtheros,atq; Vſipetes,ſuprà docuimus:tranſeuntes Rhenum nauibus,ratibuſq; triginta millibus paſſuum infra eum locum ubi pons erat imperfectus,præſidiumq; ab Cæſare relictum, primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga diſperſos excipiunt, magno pecoris numero,cuius ſunt cupidiſſimi barbari,potiuntur.Inuitati præda longius procedunt,non hos palus in bello, latrocinijſq; natos,non ſyluæ morantur,quibus in locis ſit Cæſar,ex captiuis quærunt,profectum longius reperiunt, omnemq; exercitum diſceſſiſſe cognoſcunt:atq; unus ex captiuis, Quid uos,inquit,hanc miſeram,ac tenuem ſectamini prædam, quibus iam licet eſſe fortunatiſſimis,tribus horis ad Vatucam uenire poteſtis.Huc omneis ſuas fortunas exercitus Romanorũ cõtulit,præſidij tantum eſt, ut ne murus quidẽ cingi poſſit neq; quiſquã egredi extra munitiones audeat.Oblata ſpe,Ger

mani q̃ nacti erant prædam, in occulto relinquunt, ipſi ad Va tucam contendunt, uſi eodem duce, cuius hæc indicio cognoue rant. Cic. *qui per omneis ſuperiores dies præceptis* Cæſaris *ſumma diligentia milites in caſtris continuiſſet, ac ne calonem quidem quenquam extra munitionem egredi paſſus eſſet: ſe ptimo die diffidens Cæſarem de numero dierum fidem ſerua turum, q, lõgius eum progreſſum audiebat, neque ulla de eius reditu fama afferebatur, ſimul eorum permotus uocibus, qui illius patientiam pene obſeſſionem appellabãt, ſiquidem ex ca ſtris egredi non liceret: nullũ eiuſmodi caſum expectans, quo, nouem oppoſitis legionibus, maximoq; equitatu, diſperſis, ac pene deletis hoſtibus, in millibus paſſuum tribus offendi poſſet: quinque cohortes frumentatum in proximas ſegetes miſit, quas inter et caſtra unus omnino collis intererat. Cõplures erãt in caſtris ex legionibus ægri relicti: ex quibus, qui hoc ſpatio dierum conualuerant, circiter* CCC. *ſub uexillo unà mittun tur: magna præterea multitudo calonum, magna uis iumento rum, quæ in caſtris ſubſederat, facta ptãte ſequitur: hoc ipſo tempore, & caſu Germani equites interueniunt, protinusq; eodem illo, quo uenerant curſu ab decumana porta in caſtra irrumpere conantur, nec prius ſunt uiſi obiectis ab ea parte ſyluis, q̃ caſtris appropinquarẽt, uſq; eo, ut qui ſub uallo tẽde rent mercatores, recipiendi ſui non haberent facultatem.* Ino *pinãtes noſtri re noua perturbãtur, ac uix primũ impetũ co hors in ſtatione ſuſtinet: circunfunduntur hoſtes ex reliquis partibus, ſi quẽ aditũ reperire poſſent: ægre noſtri portas tuẽ tur, reliquos aditus locus ipſe per ſe, munitioq; defendit: totis trepidatur caſtris, atq; alio ex cauſã tumultus quærit: neque quo ſigna ferantur, neq; quã in partẽ quiſq; conueniat, proui dent.*

dent. Alius iam capta caſtra pronuntiat: alius deleto exercitu
atq; imperatore uictores barbaros ueniſſe contendit: plerique
nouas ſibi ex loco religiones fingunt, Cottæq;, & Titurij ca
lamitatē, qui in eodem occiderint caſtello, ante oculos ponunt.
Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barba=
ris, ut ex captiuo audierant, nullum eſſe intus præſidiū, perrū
pere nituntur, ſeq; ipſi adhortantur, ne tantam fortunam ex
manibus dimittant. Erat æger in præſidio relictus P. Sextius
Baculus, qui primum pilum apud Cæſarem duxerat, cuius mē
tionem ſuperioribus prælijs fecimus, ac diem iam quintū cibo
caruerat. Hic diffiſus ſuæ, ac omnium ſaluti, inermis ex taber
naculo prodit uidet imminere hoſteis, atq; in ſummo eſſe rem
diſcrimine: capit arma à proximis, atq; in porta conſiſtit. Se=
quūtur hunc Centuriones eius cohortis, quæ in ſtatione erat.
Pauliſper præliū unà ſuſtinēt: relinquit animus Sextiū, graui
bus acceptis uulneribus: deficiens, ægre per manus tractus ſer
uatur. Hoc ſpatio interpoſito reliqui ſeſe confirmant, tantū ut
in munitionibus conſiſtere audeant, ſpeciemq; defenſorum præ
beant. Interim confecta frumentatione, milites noſtri clamorē
exaudiunt, præcurrunt equites, quanto res ſit in periculo, co=
gnoſcunt. Hic uero nulla munitio eſt, quæ perterritos reci=
piat: modo conſcripti, atq; uſus militaris imperiti, ad tribunum
militum. Centurionesq; ora conuertunt: quid ab his præcipia=
tur, expectant. Nemo eſt tam fortis, qui non rei nouitate per
turbetur. Barbari ſigna procul conſpicati, ab oppugnatione
deſiſtunt: rediſſe primo legiones credunt, quas longius diſceſ=
ſiſſe ex captiuis cognouerant. Poſtea deſpecta paucitate ex o=
mnibus partibus impetum faciunt: calones in proximum tu=
mulum procurrunt, hinc celeriter deiecti ſe in ſigna ma=

nipulosq; conijciunt. Eò magis timidos perterrent milites. Alij cuneo facto,ut celeriter perrumpant,cenſent,quoniam tã propinqua ſint caſtra:& ſi pars aliqua circumuenta ceciderit,at reliquos ſeruari poſſe confidunt. Alij ut in iugo conſiſtant,atq; eundem oẽs ferant caſum.Hoc ueteres non probãt milites,quos ſub uexillo una profectos docuimus. Itaq; inter ſe cohortati duce C.Trebonio equite Romano, qui eis erat præpoſitus, per medios hoſtes perrumpunt, incolumesq́; ad unum in caſtra perueniunt omnes, hos ſubſecuti calones,equitesq́; eodem impetu,militum uirtute ſeruantur.At ij, qui in iugo conſtiterant nullo etiam nunc uſu rei militaris percepto, neq; in eo,quod probauerant,conſilio permanere, ut ſe loco ſuperiore defenderet,neq; eam,quam profuiſſe alijs uim celeritatemq́; uiderant,imitari potuerunt: ſed ſe in caſtra recipere conati,iniquum in locum dimiſerunt.Centuriones,quorum nõnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum cauſa uirtutis in ſuperiores erant ordines huius legionis traducti, ne ante partam rei militaris laudẽ amitterent, fortiſſimè pugnantes conciderunt: militum pars horum uirtute ſummotis hoſtibus præter ſpem incolumis in caſtra peruenit: pars à barbaris circunuenta periit.Germani deſperata expugnatione caſtrorum,q; noſtros iã cõſtitiſſe in munitionibus uidebãt, cum ea præda,quam in ſyluis depoſuerant,trans Rhenum ſeſe receperunt:ac tantus fuit etiam poſt diſceſſum hoſtium terror,ut ea nocte,cum C.Toluſenus miſſus cum equitatu* ad caſtra ueniſſet,fidẽ nõ haberẽt,adeſſe cũ incolumi Cæſarẽ exercitu.Sic omniũ animos timor præoccupauerat,ut penè alienata mente deletis omnibus copiis,equitatum ſe ex fuga recepiſſe dicerent,neq; incolumi exercitu Germanos caſtra oppugnaturos

*in.

*gnaturos fuiſſe contenderent: quem timorem Cæſaris aduen-
tus ſuſtulit. Reuerſus ille, euentus belli non ignarus, unum, ꝗ
cohortes ex ſtatione, & præſidio eſſent emiſſe queſtus, ne mi
nimo quidem caſu locum relinqui debuiſſe, multum Fortunam
in repentino hoſtium aduentu potuiſſe iudicauit: multò etiam
amplius, ꝗ penè ab ipſo uallo, portiſq; caſtrorum barbaros
auertiſſent. Quarum omnium rerum maxime admirandum ui
debatur, ꝗ Germani, qui eo conſilio Rhenum tranſierant, ut
Ambiorigis fines depopularentur, ad caſtra Romanorum de
lati optatiſsimum Ambiorigi beneficium obtulerant. Cæſar
ad uexandos rurſus hoſtes profectus, magno coacto numero
*ex finitimis in omneis parteis dimittit: omnes uici, atq; om- *ex finiti
nia ædificia, quæ, quiſq; conſpexerat, incendebantur: præda ex mis ciuita
omnibus locis agebatur: frumenta non ſolum à tanta multitu tibus in
dine iumentorum, atq; hominum conſumebãtur, ſed etiam anni omn.
tempore, atq; imbribus procubuerant, ut ſi qui etiam in præ
ſentia ſe occultaſſent, tamen ijs deducto exercitu rerum om-
nium inopia pereundum uideretur: ac ſæpe in eum locum uen
tum eſt, tanto in omneis parteis diuiſo equitatu, ut non mo-
dò uiſum ab ſe Ambiorigem in fuga, conſpexiſſe dicerent ca-
ptiui, ſed nec planè etiam abiſſe ex conſpectu contenderent:
ut ſpe conſequendi illata, atq; infinito labore ſuſcepto, qui ſe
ſummam à Cæſare gratiam inituros putarent, penè naturam
ſtudio uincerent, ſemperq; paulum ad ſummam felicitatem de
fuiſſe uideretur: atque ille latebris, aut ſyluis aut ſaltibus ſe eri
peret, & noctu occultatus, alias regiones, parteiſq; peteret
non maiore equitũ præſidio, quàm quatuor, quibus ſolis uitam
ſuam cõmittere audebat. Tali modo uaſtatis regionibus exer
citũ Ceſar duarum cohortium damno Durocortum Rhemo-
rum*

rum reduxit:concilioq; in eum locum Galliæ indicto, de con=
iuratione Senonum, & Carnutum quæſtionem habere inſti=
tuit: & de Accone,qui princeps eius conſilij fuerat,grauio=
re ſententia pronunciata,more maiorum ſupplicium ſumpſit.
Nonnulli iudicium ueriti profugerunt. quibus cùm aqua,atq;
igni interdixiſſet, duas legiones ad fineis Treuirorum, duas
in Lingonibus, *ex reliquis in Senonum finibus Agendici in
hybernis collocauit,frumentoq; exercitui prouiſo,ut inſtitue=
rat,in Italiam ad conuentus agendos profectus eſt.

*& reliquas in Senonum finibus ad duxit,& in hy.

C. IVL. CAESARIS
DE BELLO GALLICO COM=
MENTARIVS SEPTIMVS.

* Deuicta Gallia.

QVIETA *Gallia, Cæſar,ut cõſtitue
rat,in Italiam ad conuentus peragen=
dos proficiſcitur. Ibi cognoſcit de P.
Clodij cæde,de Senatusq; conſulto cer=
tior factus,ut omnes Italiæ iuniores cõ
iurarent, delectum tota prouincia habe
re inſtituit. Eæ res in Galliam tranſalpinam celeriter perfe=
runtur,Addunt ipſi,& affingunt rumoribus Galli (quod res
poſcere uidebatur) retineri urbano motu Cæſarem,neque in
tantis diſſenſionibus ad exercitum uenire poſſe. Hac impulſi
occaſione, qui iam antè ſe populi Romani imperio ſubiectos
dolerent,liberius, atque audacius de bello conſilia inire inci=
piunt.Indictis inter ſe principes Galliæ cõcilijs,ſylueſtribus,
ac remotis locis, queruntur de Acconis morte: hunc caſum ad
ipſos

ipſos recidere poſſe demonſtrant. Miſerantur communẽ Galliæ fortunam, omnibus pollicitationibus, ac premijs depoſcũt, qui belli initium faciant, & ſui capitis periculo Galliam in libertatem uindicent. In primis rationem habendam eſſe dicunt, prius quàm eorũ clandeſtina conſilia efferantur, ut Cæſar ab exercitu intercludatur. Id eſſe facile, quòd neque legiones, abſente Imperatore audeãt ex hybernis egredi, neq; Imperator ſine præſidio ad legiones peruenire poßit. Poſtremò in acie præſtare interfici, quàm non ueterem belli gloriam, libertatemq́; quam à maioribus acceperant, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, ſe nullum periculum cõmunis ſalutis cauſa recuſare, principesq́; ſe ex omnibus bellum facturos pollicentur: &, quoniam in præſentia de obſidibus cauere inter ſe non poſſent, ne res efferatur: ut iureiurando, ac fide ſanciatur, petunt, collatis militaribus ſignis (quod more eorũ grauißima cerimonia continentur) ne facto initio belli à reliquis deſerantur. Tunc collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei conſtituto, ab cõcilio diſceditur. Vbi ea dies uenit: Carnutes Cotuato, & Conetoduno ducibus, diſperatis hominibus Genabum dato ſigno concurrunt: ciuesq́; Romanos, qui negotiandi cauſa ibi conſtiterant, in ijs C. Fuſium Cottam honeſtum equitem Romanum, qui rei frumentariæ iuſſu Cæſaris præerat, interficiunt, bonaq́; eorum diripiunt: Celeriter ad omneis Galliæ ciuitates fama perfertur. Nam ubi maior, atque illuſtrior incidit res, clamore per agros, regionesq́; ſignificant: hanc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt, ut tunc accidit. nam quæ Genabi oriente ſole geſta eſſent, ante primam confectam uigiliam in finibus Aruernorum

audita

audita ſunt: quod ſpatium eſt millium paſſuum circiter C L X. *Simili ratione ibi* Vercingetorix *Celtili filius* Aruernus *ſummæ potentiæ adoleſcens, cuius pater principatum Galliæ totius obtinuerat, & ob eam cauſam, quòd regnum appetebat, ab ciuitate erat interfectus, conuocatis ſuis clientibus, facilè eos incendit*. Cognito *eius conſilio ad arma concurritur: ab* Gobanitione *patruo ſuo, reliquisq́; principibus, qui hanc tentandam fortunam non exiſtimabant, expellitur ex oppido* Gergobia*: non tamen deſiſtit, atq; in agris habet delectum egentium, ac perditorum*. Hac *coacta manu quoſcunq; adit ex ciuitate, in ſuam ſententiam perducit*. Hortatur, *ut communis libertatis cauſa arma capiant: magnisq́; coactis copijs aduerſarios ſuos, à quibus paulò ante erat eiectus, expellit ex ciuitate:* Rex *ab ſuis appellatur: dimittit quoquò uerſus legationes, obteſtatur ut in fide maneant: celeriter ſibi* Senones, Pariſios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemouices, Andos, *reliquosq́; omneis, qui* Oceanum *attingunt, adiungit: omnium conſenſu ad eum defertur* Imperium. *qua oblata poteſtate omnibus his ciuitatibus obſides imperat, certum numerum militum celeriter ad ſe adduci iubet.* Armorum *quantum quæque ciuitas domi, quodq́; ante tempus efficiat, conſtituit*. In *primis equitatui ſtudet, ſummæ diligentiæ, ſummam imperij ſeueritatem addit: magnitudine ſupplicij dubitantes cogit. nam maiore commiſſo delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leuiore de cauſa auribus deſectis, aut ſingulis effoßis oculis domum remittit, ut ſint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios*. His *ſupplicijs celeriter coacto exercitu* Lucterium Cadurcum *ſummæ hominem audaciæ cum parte copiarum in* Rutenos *mittit: ipſe*

in

in Bituriges *proficiſcitur, eius aduentu* Bituriges *ad* Heduos,*quorum erant in fide,legatos mittunt ſubſidium rogatum, quò facilius hoſtium copias ſuſtinere poſſent,*Hedui *de conſilio legatorum, quos* Cæſar *ad exercitum reliquerat, copias equitatus,peditatusq; ſubſidio* Biturigibus *mittunt:qui cum ad flumen* Ligerim *ueniſſent,quod* Bituriges *ab* Heduis *diuidit, paucos dies ibi morati,neq; flumen tranſire auſi,domum reuertuntur : legatisq; noſtris renuntiant ſe* Biturigum *perfidiam ueritos reuertiſſe : quibus id conſilij fuiſſe cognouerint, ut, ſi flumen tranſiſſent, una ex parte ipſi,altera* Aruerni *ſe circunſiſterent*. Id *ea ne cauſa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quòd nihil nobis conſtat,non uidetur pro certo eſſe ponendum.*Bituriges *eorum diſceſſu ſtatim ſe cum* Aruernis *coniungunt*. His *rebus in* Italiam Cæſari *nuntiatis, cum iam ille uirtute* Cn. Pompeij *urbanas res commodiorem in ſtatum perueniſſe intelligeret, in* Tranſalpinam Galliam *profectus eſt*. Eò *cum ueniſſet, magna difficultate afficiebatur,qua ratione ad exercitum peruenire poſſet*. Nam *ſi legiones in prouinciam accerſeret ſe abſente, in itinere prælio dimicaturus intelligebat : ſi ipſe ad exercitum contenderet,ne ijs quidem,qui eo tempore pacati uiderentur, ſuam ſalutem rectè committi uidebat*. Interim Lucterius Cadurcus *in* Rutenos *miſſus, eam ciuitatem* Aruernis *conciliat*. Progreſſus *in* Nitiobriges,*&* Gabalos *ab utriſq; obſides accipit, & magna coacta manu in prouinciam* Narbonem *uerſus eruptionem facere contendit*. Qua *re nunciata ,* Cæſar *omnibus conſilijs anteuertendũ exiſtimauit,ut* Narbonẽ *proficiſceretur.*Eò *cum ueniſſet, timentes confirmat præſidia in* Rutenis , Prouincialibus, Volſcis, Artomicis, Toloſatibus ,

circumq; Narbonem, quæ loca erant hoſtibus finitima, conſtituit: partem copiarum ex prouincia, ſupplementumq; quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. His rebus comparatis, repreſſo iam Lucterio, & remoto, q intrare intra præſidia periculoſum putabat, in Heluios proficiſcitur: & ſi mons Gebenna, qui Aruernos ab Heluiis diſcludit, duriſſimo tempore anni, altiſſima niue iter impediebat: tamen diſcuſſa niue ſex in altitudine pedum, atque ita uiis patefactis ſummo militum labore ad fines Aruernorum peruenit: quibus oppreſſis inopinantibus, q ſe Gebenna, ut muro munitos exiſtimabant, ac ne ſingulari quidem homini, unquam eo tempore anni ſemitæ patuerant, equitibus imperat, ut q̃ latiſſime poſſent, uagentur, & quam maximum hoſtibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama, ac nuntij ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circunſiſtunt, atq; obſecrant, ut ſuis fortunis conſulat, neu ſe ab hoſtibus diripi patiatur, præſertim cum uideat omne ad ſe bellum translatum: quorum ille precibus permotus, caſtra ex Biturigibus mouet in Aruernos uerſus. At Cæſar biduum in his locis moratus, quòd hæc de Vercingetorige uſu uentura, opinione perceperat, per cauſam ſupplementi, equitatusq; cogendi ab exercitu diſcedit: Brutum adoleſcentem his copijs præficit. Hunc monet, ut in omneis parteis equites quam latiſſime peruagentur: daturum ſe operam, ne longius triduo ab caſtris abſit. His conſtitutis rebus, ſuis inopinantibus, quam maximis poteſt itineribus Viennam peruenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis antè diebus eò præmiſerat, neque diurno, neque nocturno itinere intermiſſo per fines Heduorum in Lingones contendit, ubi

ubi duæ legiones hyemebant, ut ſi quid etiam de ſua ſalute ab Heduis iniretur conſilij, celeritate præcurreret. Eò cum perueniſſet, ad reliquas legiones mittit, priusq; in unum locum omneis cogit, quàm de eius aduentu Aruernis nuntiari poſſet. Hac re cognita, Vercingetorix rurſus in Bituriges exercitum reducit, atq; inde profectus Gergobiam Boiorum oppidum, quos ibi Heluetico prælio uictos Cæſar collocauerat, Heduisq; attribuerat, oppugnare inſtituit. Magnam hæc res Cæſari difficultatem ad conſilium capiendum afferebat, ſi reliquam partem hyemis uno in loco legiones contineret, ne ſtipendiarijs Heduorum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quòd nullum in eo amicis præſidium uideretur poſitum eſſe: ſin maturius ex hybernis educeret, ne ab re frumentaria duris ſubuectionibus laboraret. Præſtare uiſum eſt tamen, omneis difficultates perpeti, quàm tanta contumelia accepta omnium ſuorum uoluntates alienare. Itaque cohortatus Heduos de ſupportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de ſuo aduentu doceant, hortenturq;, ut in fide maneant, atque hoſtium impetum magno animo ſuſtineant: duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiſcitur. Altero die cùm ad oppidum Senonum Vellaunodunũ ueniſſet, ne quem poſt ſe hoſtem relinqueret, quò expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare inſtituit. Idq; biduo circumuallauit: tertio die miſſis ex oppido legatis de deditione arma proferri, iumenta produci, ſexcentos obſides dari iubet: ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipſe ut quàm primum iter faceret, Genabum Carnutum proficiſcitur: qui tunc primum allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cùm longius

diſtrictis portas occuparunt, ſuosq́; omneis incolumes recepe-runt, Cæſar ex caſtris equitatũ educi iubet, præliumq́; eque-ſtre committit: laborãtibus iã ſuis, Germanos equites circiter CCCC. ſubmittit, quos ab initio ſecũ habere inſtituerat: eorũ impetum Galli ſuſtinere non potuerunt: atq; in fugam con-iecti, multis amiſsis, ſeſe ad agmen receperunt. Quibus pro-fligatis, rurſus oppidani perterriti, cõprehenſos eos, quorum opera plebem concitatam exiſtimabant, ad Cæſarem perduxe runt, ſeſeq́; ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæſar ad oppidum Auaricum (quod erat maximum munitiſsimumq́; in finibus Biturigum, atq; agri fertiliſsima regione) profectus eſt: quòd eo oppido recepto, ciuitatem Biturigum ſe in pote-ſtatem redacturum confidebat. Vercingetorix tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni acceptis, ſuos ad conſilium conuocat: docet longè aliâ ratione eſſe bellum gerendum, atq; antea ſit geſtum: omnibus modis huic rei ſtu dendum, ut pabulatione, & commeatu Romani prohibeãtur. Id eſſe facile, quod equitatu ipſi abundent, & q. anni tempore ſubleuentur: pabulum ſecari non poſſe, neceſſariò diſperſos hoſteis ex ædificijs petere: hos omneis quotidie ab equitibus *deleri poſſe. Præterea ſalutis cauſa rei familiaris com-moda negligenda, uicos, atq; ædificia incendi oportere, hoc ſpatio à Boia quoquò uerſus, quo pabulandi cauſa adire poſ ſe uideantur. Harum ipſis rerum copiam ſuppetere, quòd quo rum finibus bellum geratur, eorum opibus ſubleuentur. Ro-manos inopiam non laturos, aut magno cum periculo lon-gius à caſtris progreſſuros: neq; intereſſe, ipſos ne interficiãt impedimentisúe exuant, quibus amiſsis bellum geri non poſ-ſit. Præterea oppida incendi oportere, quæ non munitione, et

*aliàs diripi.

loci natura ab omni ſint periculo tuta, neu ſuis ſint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis *propoſita ad copiam commeatus, prædamq́ue tollendam.* Hæc *ſi grauia, aut acerba uideantur, multo illa grauius æſtimari debere, liberos, coniuges in ſeruitutem abſtrahi, ipſos interfici; quæ ſint neceſſe accidere uictis.* Omnium *cõſenſu hæc ſententia probata, uno die amplius* X X. *urbes* Biturigum *incenduntur. hoc idem fit in reliquis ciuitatibus: in omnib. partib. incendia conſpiciuntur: quæ et ſi magno cum dolore omnes ferebant: tamen hoc ſibi ſolatij proponebant, q̃ ſe propè explorata uictoria celeriter amiſſa recuperaturos confidebant.* Deliberatur *de* Auarico *in communi concilio, incendi placeret, an defendi.* Procumbunt Gallis *omnib. ad pedes* Bituriges, *ne pulcherrimam propè totius* Galliæ *urbem, quæ & præſidio, ornamento ſit ciuitati, ſuis manib. ſuccendere cogerentur: facilè ſe loci natura defenſuros dicunt, q̃ propè ex omnib. partib. flumine, & palude circundata unum habeat, et peranguſtum aditum.* Datur *petentib. uenia, diſſuadente primo* Vercingetorige, *pòſt concedente & precib. ipſorum, & miſericordia uulgi: defenſores idonei oppido deliguntur.* Vercingetorix *minoribus* Cæſarem *itinerib. ſubſequitur, & locum caſtris deligit, paludibus ſyluisq́ue munitum, ab* Auarico *longè millia paſſuum* X V. *Ibi per certos exploratores in ſingula diei tempora, quæ* Auaricum *gererentur, cognoſcebat, et quid fieri uellet, imperata: omneis noſtras pabulationes frumentationesq́ue obſeruabat: diſperſosq́ue, cum longius neceſſariò procederent, adoriebatur, magnoq́ue incommodo afficiebat: etſi, quantum ratione prouideri poterat, ab noſtris occurrebatur, ut incertis temporibus diuerſisq́ue itineribus iretur.*

Caſtris

Caſtris ad eam partem oppidi poſitis, Cæſar, quæ intermiſſa à flumine, & palude aditum (ut ſuprà diximus, anguſtum habebat, aggerem apparare, uineas aggere, turreis duas conſtituere cœpit: nam circumuallere loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios, atq; Heduos *adhortari non deſtitit. quorũ alteri, q̃ nullo ſtudio agebant, non multũ adiuuabant: alteri non magnis facultatibus, q̃ ciuitas erat exigua, et infirma, celeriter quod habuerunt, conſumpſerunt. Summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate* Boiorum*, indiligentia* Heduorum*, incēdijs ædificiorum, uſq; eò, ut cōplureis dies milites frumēto caruerint, et pecore è longinquioribus uicis*adacto, extremam famem ſuſtentarent: nulla tamen uox eſt ab his audita popu.* Roma. *maieſtate, & ſuperioribus uictorijs indigna: quinetiam* Cæſar *cùm in opere ſingulas legiones appellaret, &, ſi acerbius inopiam ferrent, ſe dimiſſurum oppugnationem diceret: uniuerſi ab eo, ne id faceret, petebant: ſic ſe complureis annos illo imperante meruiſſe, ut nullã ignominiam acciperent, nunquam infecta re diſcederent: hoc ſe ignominiæ laturos loco, ſi inceptam oppugnationem reliquiſſent: præſtare, omneis perferre acerbitates, quàm non ciuibus* Roma. *qui* Genabi *perfidia* Gallorum *interiſſent, parentarent.* Hæc *eadem centurionibus, tribuniſq; militum mandabant, ut per eos ad* Cæſarem *deferrentur. Cùm iam muro appropinquaſſent turres, ex captiuis* Cæſar *cognouit,* Vercingetorigem *conſumpto pabulo caſtra mouiſſe propius* Auaricum*, atque ipſum cum equitatu, expeditiſq;, qui inter equites præliari conſueſſent, inſidiarum cauſa eò profectum, quo noſtros poſtero die pabulatum uenturos arbitrabatur.* Quibus *rebus co-*

**abacta.*

*gnitis,media nocte ſilentio profectus,ad hoſtium caſtra manè
peruenit. Illi celeriter per exploratores aduentu Cæſaris co
gnito carros, impedimentaq́; ſua in arctiores ſyluas abdide-
runt: copias omneis in loco edito, atq; aperto inſtruxerunt.
Qua re nuntiata, Cæſar celeriter ſarcinas conferri, arma
expediri iuſsit. Collis erat leniter ab infimo accliuis: hunc ex
omnibus ferè partibus palus difficilis,atq; impedita cingebat,
nō latior pedib. quinquaginta: hoc ſe colle interruptis pon-
tib. Galli fiducia loci continebant: generatimq́; diſtributi in ci-
uitates,omnia uada,ac ſaltus eius paludis certis cuſtodijs obti
nebant: ſic animo parati,ut ſi eam paludem Romani perrum
pere conarentur, hæſiteis premerent ex loco ſuperiore, ut
qui propinquitatem loci uiderent,paratos propè æquo Mar
te ad dimicandum exiſtimarent: qui iniquitatem conditionis ꝑ
ſpicerent,inani ſimulatione ſeſe oſtentare cognoſcerent. Indi-
gnanteis milites Cæſar, ꝙ conſpectum ſuum hoſtes ferre poſ-
ſent tantulo ſpatio interiecto, & ſignum prælij expoſcēteis,
edocet quanto detrimento, & quot uiuorum fortiū morte ne
ceſſe eſſet conſtare uictoriam: quos cum ſic animo paratos ui-
deret,ut nullum pro ſua laude periculum recuſarent, ſummæ
ſe iniquitatis condemnari debere, niſi eorum uitam ſua ſalute
habeat chariorem. Sic milites conſolatus, eodem die reducit in
caſtra,reliqua quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant,ad
miniſtrare inſtituit. Vercingetorix cum ad ſuos rediſſet, pro
ditionis inſimulatus, ꝙ caſtra propius Romanos mouiſſet, ꝙ
cum omni equitatu diſceſsiſſet, ꝙ ſine imperio tantas copias re
liquiſſet, ꝙ eius diſceſsu Romani tanta opportunitate, & cele
ritate ueniſſent,non hæc omnia fortuitu,aut ſine conſilio acci-
dere potuiſſe: regnum illum Galliæ malle Cæſaris, q̃ ipſorum*

habere

habere beneficio: Tali modo accuſatus ad hæc reſpondit. Quod caſtra mouiſſet, factum inopia pabuli, etiam ipſis hortantibus: q̃ propius Romanos acceſſiſſet, perſuaſum loci opportunitate, qui ſe ipſum munitione defenderet: equitũ uerò operã, neq; in loco paluſtri deſiderari debuiſſe, & illhic fuiſſe utilem, quò ſint profecti: ſummam imperij ſe conſulto nulli deſcedentẽ tradidiſſe, ne is multitudinis ſtudio ad dimicandum impelleretur: cui rei propter animi mollitiam ſtuderet omneis uideret, q̃ diutius laborem ferre non poſſent. Romani ſi caſu interuenerint, fortunæ: ſi alicuius indicio uocati, huic habẽdam gratiam quòd & paucitatem eorum ex loco ſuperiore cognoſcere, et uirtutem deſpicere potuerint, qui dimicare non auſi, turpiter ſe intra caſtra receperint. Imperium ſe à Cæſare per proditionem nullum deſiderare, q̃ habere uictoriam poſſet, quæ iã eſſet ſibi, ac omnibus Gallis explorata. Quin etiam ipſis remitteret, ſi ſibi magis honorem tribuere, q̃ ab ſe ſalutem accipere uideantur. Hæc ut intelligatis, inquit, ſyncere à me pronuntiari, audite Romanos milites. producit ſeruos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, et fame, uinculiſq; excruciauerat: ij iam ante edocti, quæ interrogati pronuntiarent, milites ſe eſſe legionarios dicunt, fame, & inopia adductos clàm ex caſtris exiſſe, ſi quid frumenti, aut pecoris in agris reperire poſſent, ſimili omnem exercitum inopia premi, nec iam uires ſufficere cuiuſquam, nec ferre operis laborem poſſe. Itaq; ſtatuiſſe Imperatorem, ſi nihil in oppugnatione oppidi profeciſſet, triduo exercitum deducere. Hæc à me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis inſimulatis, cuius opera ſine ueſtro ſanguine, tantum exercitum uictorem fame penè conſumptum

uidetis:quem turpiter ſe ex fuga recipientem, ne qua ciuitas ſuis finibus recipiat, à me prouiſum eſt. Conclamat omnis multitudo, & ſuo more armis concrepat, quod facere in eo conſueuerunt,cuius orationem approbant:ſummum eſſe Vercingetorigem ducem,nec de eius fide dubitandum, nec maiori ratione bellum adminiſtrari poſſe. Statuunt, ut decem millia hominum delecta ex omnibus copijs in oppidum ſummittantur: nec ſolis Biturigibus communem ſalutem committendam cenſent,q̃ pene in eo,ſi oppidum retinuiſſent, ſummam uictoriæ conſtare intelligebant.Singulari militum noſtrorum uirtuti conſilia cuiuſquemodi Gallorum occurrebant:ut eſt ſummæ genus ſolertiæ, atq; ad omnia imitanda, atq; efficienda, quæ ab quoq; traduntur, aptiſsimum. nam & laqueis falces auertebant:quas cùm deſtinauerant,tormentis introrſus reducebant:et aggerem cuniculis ſubtrahebant, eò ſcientius q̃ apud eos magnæ ſunt ferrariæ,atq; omne genus cuniculorũ notum,atq; uſitatũ eſt.Totũ autẽ murũ ex omni parte turrib. contabulauerant,atq; has corijs intexerant:tum crebris diurnis,nocturniſq; eruptionibus,aut aggeri ignem inferebant,aut milites occupatos in opere adoriebantur,& noſtrarum turriũ altitudinẽ quantũ has quotidianus agger expreſſerat,cõmiſsis ſuarum turrium malis adæquabãt:et apertos cuniculos præuſta,& præacuta materia,et pice feruefacta, et maximi ponderis ſaxis morabantur,mœnibuſq; appropinquare prohibebant.Muri autem omnes Gallici hac fere forma ſunt,trabes directæ ꝑpetuæ in longitudinem parib.interuallis diſtantes inter ſe,binos pedes in ſolo collocãtur:eæ reuinciũtur extrorſus: & multo aggere ueſtiuntur: ea autem, quæ diximus interualla, grandibus in fronte ſaxis effarciuntur: his collocatis,

*locatis, & coagmentatis, alius inſuper ordo adijcitur, ut idem illud interuallum ſeruetur, neq; inter ſe contingant trabes; ſed paribus intermiſſæ ſpatijs, ſingulæ ſingulis ſaxis interie=ctis, *arctè contineantur: ſic deinceps omne opus contexitur, dum iuxta muri altitudo expleatur. Hoc cum in ſpeciem uarietatemq; opus deforme non eſt alternis trabibus, ac ſaxis, quæ rectis lineis ſuos ordines ſeruant, tum ad utilitatem, & defenſionem urbiũ ſummã habet opportunitatem, q. & ab incen=dio lapis, & ab ariete materia defendit: quæ perpetuis tra=bibus pedes quadragenos plerunq; introrſus reuincta, neque perrumpi, neq; diſtrahi poteſt. His tot rebus impedita oppugnatione, milites cùm toto tempore frigore & aſſiduis imbribus tardarentur: tamen continenti labore omnia hæc ſupera=uerunt: & diebus XXV. aggerem latum pedes CCCXXX. altũ pedes LXXX. extruxerunt. Cùm is murum hoſtium penè contingeret, & Cæſar ad opus conſuetudine excubaret, militesq; cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermittere=tur: paulò ante tertiam uigiliã eſt animaduerſum fumare aggerem, quem cuniculo hoſtes ſuccederant. Eodemq; tem=pore toto muro clamore ſublato duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fidebat. Alij faces, atq; aridam ma=teriam de muro in aggerem eminus iaciebant: picem, reli=quasq; res quibus ignis excitari poteſt, fundebant, ut quò primum curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, uix ratio iniri poſſet. Tamen, quòd inſtituto Cæſaris duæ ſemper legio=nes pro caſtris excudebant, * duæq; partitis temporibus in opere erant: celeriter factum eſt, ut alij eruptionibus reſiſte=rent, alij turres reducerent, aggeremq; interſcinderent. omnis uerò ex caſtris multitudo ad reſtinguendum con=*

curreret.

*apte.

*plures.

curreret. Cùm in omnibus locis conſumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, ſempq́; hoſtibus ſpes uictoriæ redintegraretur: eò magis, q deuſtos pluteos turrium uidebant, nec facilè adire apertos ad auxiliandum animaduertebant: ſemperq́; ipſi recentes defeßis ſuccederent: omnēq; Galliæ ſalutem in illo ueſtigio temporis poſitam arbitrarentur: accidit inſpectantibus nobis, quod dignum memoria uiſum, prætermittendum non exiſtimauimus. Quidam ante portam oppidi Gallus per manus ſeui, ac picis traditas glebas in ignem proijciebat, è regione turris ſcorpione ab latere dextro traiectus, exanimatusq́; concidit. hunc ex proximis unus iacentē tranſgreſſus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu ſcorpionis exanimato altero, ſucceßit tertius, & tertio quartus: nec ille prius eſt à propugnatoribus uacuus relictus locus, quàm reſtincto aggere, atq; omni parte ſummotis hoſtibus finis eſt pugnandi factus. Omnia experti Galli, q res nulla ſucceſſerat, poſtero die conſultum ceperunt ex oppido profugere, hortante, et iubente Vercingetorige. Id ſilentio noctis conati, non magna iactura ſuorū ſeſe effecturos ſperabant, propterea quòd neq; longè ab oppido caſtra Vercingetorigis aberant: & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad inſequendum tardabat. Iamq́; hoc facere noctu apparabāt cū matresfamiliâs repente in publicum procurrerunt, flentesq́; proiectæ ad pedes ſuorum omnibus precibus petierunt, ne ſe, & communeis liberos hoſtibus ad ſupplicium deberent, quos ad capiendam fugam natura, & uirium infirmitas impediret. Vbi eos perſtare in ſententia uiderunt, quòd plerunque in ſummo periculo timor miſericordiam non recipit, conclamore, & ſignificare de fuga Romanis cœperunt:

runt:quo timore perterriti Galli,ne ab equitatu Romanorũ uiæ præoccuparentur,conſilio deſtiterunt.Poſtero die Cæſar promota turri, perfectisq́; operibus, quæ facere inſtituerat, magno coorto imbri,non inutilem hanc ad capiendum conſilium tempeſtatem arbitratus eſt, ꝙ paulò incautius cuſtodias in muro diſpoſitas uidebat.*ſuosq́; languidius in opere ueſari iuſſit,& quid fieri uellet,oſtendit, legiones intra uineas in occulto expeditas cohortatus,ut aliquando pro tantis laboribus fructum uictoriæ perciperent:iјs, qui primi murum aſcendiſſent,præmia propoſuit,militibusq́; ſignum dedit.Illi ſubitò ex omnibus partibus euolauerũt,murumq́; celeriter complerunt, hoſtes re noua perterriti,muro turribusq́; deiecti,in foro, ac locis patentioribus cuneatim conſtiterunt,hoc animo,ut ſi quà ex parte obuiam contraueniretur, acie inſtructa depugnarent.ubi neminem in equum locum ſeſe demittere,ſed toto undique muro circunfundi uideunt, ueriti ne omnino ſpes fugæ tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi parteis continenti impetu petierunt, parsq́; ibi,cum anguſto exitu portarum ſe ipſi premerent,à militibus: pars iam egreſſa portis ab equitibus eſt interfecta:nec fuit quiſquam, qui prædæ ſtuderet. Sic & Genabenſi cæde, & labore operis incitati, non ætate confectis,non mulieribus,non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero quì fuit circiter quadraginta millium uix octingenti,qui primo clamore audito,ſe ex oppido eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem peruenerunt, quos ille multa iam nocte ſilentio ex fuga excepit,ueritus ne qua in caſtris ex eorum concurſu, & miſericordia uulgi ſeditio oriretur,ut procul in uia diſpoſitis familiaribus ſuis, principibusq́; ciuitatum diſparandos,deducendosq́; ad ſuos curaret, quæ cui

*ſuos quoque.

que

que ciuitati pars initio obuenerat. Poſtero die concilio conuocato, conſolatus cohortatusq́; eſt, ne ſe admodum animo demitterent, ne ue perturbarētur incommodo: non uirtute, neq; acie uiciſſe Ro. *ſed artificio quodam, & ſcientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipſi imperiti: errare, ſi qui in bello omneis ſecundos rerum euētus expectent: ſibi nunquam placuiſſe Auaricum defendi, cuius rei teſtes ipſos haberet: ſed factum imprudentia Biturigum, & nimia obſequentia reliquorū, uti hoc incommodum acciperetur, id tamen ſe celeriter maioribus commodis ſanaturum. Nam, quæ ab reliquis Gallis ciuitates diſſerunt, has ſua diligentia adiuncturū, atq; unum conſilium totius Galliæ effecturum: cuius conſenſui, ne orbis quidem terrarum poſſit obſiſtere. Idq́; ſe propè iam effectum habere: interea æquum eſſe ab ijs communis ſalutis cauſa impetrari, ut caſtra munire inſtituerent, quò facilius hoſtiū repentinos impetus ſuſtinere poſſent. Fuit hæc ratio non ingrata Gallis, maximè; q ipſe animo non defecerat tanto accepto incommodo, neq; ſe in occultum abdiderat, & conſpectum multitudinis fugerat: plusq́; animo prouidere, & præſentire exiſtimabatur, q re integra, primo incendendum Auaricum, poſt deſerendū cenſuerat. Itaq; ut reliquorum imperatorū res aduerſæ autoritatem minuunt ſic huius ex contrario dignitas incōmodo accepto in dies augebatur: ſimul in ſpem ueniebant eius affirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus: primumq́; eo tempore Galli caſtra munire inſtituerunt, et ſic ſunt animo conſternati, homines inſueti laboris, ut omnia, quæ imperantur, ſibi patienda, & perferenda exiſtimarent: nec minus: quàm eſt pollicitus Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas ciuitates adiungeret, atque earum principes donis, pollicitationibusq́; alliciebat.*

ciebat. Huic rei idoneos homines deligebat quorum quiſq; aut oratione ſubdola,aut amicitia facillimè capi poſſet. Qui Auarico expugnato refugerant,armandos,ueſtiendosq́; curat: ſimul ut deminutæ copiæ redintegrarentur,imperat certum numerum militū ciuitatibus,quē,& quā ante diem in caſtra adduci uelit,ſagittariosq́; omneis,quorum erat ꝑ magnus numerus in Gallia,conquiri,& ad ſe mitti iubet. His rebus celeriter,id qđ Auarici deperierat,expletur. Interim Teutomatus Olloviconis filius Rex Nitiobrigū, cuius pater ab Senatu noſtro amicus erat appellatus,cum magno equitum numero,& quos ex Aquitania cōduxerat,ad eū peruenit.Cæſar Auarici cōplureis dies cōmoratus,ſummāq; ibi copiā frumenti, & reliqui cōmeatus nactus,exercitū ex labore,atque inopia refecit. Iam propè hyeme cōfectā, cum ipſo anni tēpore ad gerendū bellū uocaretur,& ad hoſtē proficiſci cōſtituiſſet,ſiue eū ex paludibus,ſyluisq́; elicere,ſiue obſidione premere poſſet:legati ad eū principes Heduorū ueniunt oratū:ut maxime neceſſario tēpore ciuitati ſubueniat:ſummo eſſe in periculo rem, q̧, ſinguli magiſtratus antiquitus creari,atq; regiam poteſtatem annum obtinere conſueſſent: duo magiſtratum gerant, & ſe uterq; eorum legibus creatum eſſe dicat: horum eſſe alterum Conuictolitanem florentem,& illuſtrem adoleſcentem. alterum Cotum antiquiſſima familia natum, atque ipſum hominē, ſummæ potentiæ,& magnæ cognationis,cuius frater Vedeliacus proximo anno eundem magiſtratum geſſerit:ciuitatem omnem eſſe in armis, diuiſum Senatum, diuiſum populum, ſuas cuiuſq; eorum clientelas: q̧, ſi diutius alatur controuerſia, fore uti pars cum ciuitatis parte confligat: id ne accidat, poſitum in eius diligentia atque autoritate, Cæſar

& ſi

& ſi à bello, atq; hoſte diſcedere detrimentoſum eſſe exiſtimabat: tamen non ignorans quanta ex diſſenſionibus incommoda oriri conſueſſent: ne tanta & tam coniuncta po. Ro. ciuitas quam ipſe ſemper aluiſſet, omnibusq; rebus ornaſſet, ad uim atq; ad arma deſcenderet, atq; ea pars, quæ minus ſibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerſeret: huic rei præuertendum exiſtimauit, & q; legibus Heduorum, ijs qui ſummum magiſtratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut legibus eorum diminuiſſe uideretur, ipſe in Heduos proficiſci ſtatuit. Senatumq; omnem, & quos inter controuerſia eſſet etiam ad ſe euocauit. Cum prope omnis ciuitas eò conueniſſet, doceretur q; paucis clàm uocatis, alio loco, alio tempore, atq; oportuerit, fratrem à fratre renuntiatum, cùm leges duos ex una familia, uiuo utroq;, non ſolum magiſtratus creari uetarent, ſed etiam in Senatu eſſe prohiberent, Cotum magiſtratum deponere coegit: Conuictolitanem, qui per Sacerdotes more ciuitatis, intermiſſis magiſtratibus, eſſet creatus, poteſtatem obtinere iuſſit. Hoc decreto interpoſito cohortatus Heduos, ut controuerſiarum, ac diſſenſionum obliuiſcerentur: atq; omnibus omiſſis his reb. huic bello ſeruirent, eaq;, quæ meruiſſent præmia, ab ſe deuicta Gallia expectarent: eqtatumq; omnẽ, et peditũ millia decẽ ſibi celeriter mitterẽt, quæ in præſidijs rei frumentariæ cauſa diſponeret: exercitum in duas parteis diuiſit: quatuor legiones in Senones, Pariſiosq; Labieno ducendas dedit: VI. ipſe in Aruernos, ad oppidũ Gergouiam ſecũdum flumẽ Elauer duxit: equitatus ꝑtem illi atribuit, partem ſibi reliquit: Qua re cognita, Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere cœpit, cum uterq; utriq; eſſet ex-

ercitui

in conſpectu,ferèq; à regione caſtris caſtra poneret: diſpoſitis exploratorib. necubi effecto ponte Romani copias traducerent.erat in magnis Cæſaris difficultatibus res,ne maiorem æſtatis partem flumine impediretur,quòd non ferè ante autumnum Elauer uado tranſiri ſoleat.Itaq; ne id accideret, ſyluestri loco caſtris poſitis,è regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix reſcindendos curauerat: poſtridie cum duab. legionibus in occulto reſtitit.reliquas copias cum omnib.impedimentis,ut conſueuerat,miſit demptis quartis quibuſq; cohortibus,uti numerus legionum conſtare uideretur: iis quam longiſſimè poſſent,progredi iuſsis, cū iam ex diei tempore coniecturam caperet,in caſtra peruentum. iiſdem ſublicis,quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. celeriter effecto opere, legionibusq́; traductis, & loco caſtris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingetorix re cognita,ne contra ſuam uoluntatem dimicare cogeretur magnis itinerib.anteceſſit. Cæſar ex eo loco quintis caſtris Gergouiam peruenit,equeſtriq́; prælio eo die leui facto,perſpecto urbis ſitu,quæ poſita in altiſſimo monte omneis aditus difficiles habebat,de expugnatione deſperauit: de obſeſſione non prius agendum conſtituit,quam rem frumentariam expediſſet. At Vercingetorix caſtris*pro oppido in monte poſitis, mediocrib. circum ſe interuallis ſeparatim ſingularum ciuitatum copias collocauerat,atque omnibus eius iugi collibus occupatis,qua deſpici poterat,horribilem ſpeciē præbebat: principeſq; earum ciuitatum, quos ſibi ad conſilium capiendum delegerat,prima luce ad ſe quotidie conuenire iubebat, ſeu quid communicandum,ſeu quid adminiſtrandum uideretur: neque ullum ferè diem intermittebat,quin equeſtri prælio interiectis

* prope oppidum poſitis.

ſagittarijs, quid in quoq; eſſet animi, ac uirtutis ſuorum periclitaretur. Erat è regione oppidi collis ſub ipſis radicibus montis egregiè munitus atq; ex omni parte circunciſus: quē ſi tenerent noſtri, & aquæ magna parte, et pabulatione libera prohibituri hoſtes uidebantur. Sed is locus præſidio ab ijs non nimis firmo tenebatur: tamen ſilentio noctis Cæſar ex caſtris egreſſus, prius quam ſubſidium ex oppido uenire poſſet, deiecto præſidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit: foſſamq; duplicem duodenûm pedum à maioribus caſtris ad minora perduxit, ut tutò ab repentino hoſtium incurſu etiam ſinguli commeare poſſent. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Conuictolitanis Heduus, cui magiſtratum adiudicatum à Cæſare demonſtrauimus, ſolicitatus ab Aruernis pecunia, cū quibuſdam adoleſcentibus colloquitur: quorum erat princeps Litauicus, atq; eius fratres ampliſſima familia nati adoleſcentes. Cum ijs primum communicat, hortaturq́; eos, ut ſe liberos, & imperio natos meminerint: unam eſſe Heduorum ciuitatem, quæ certiſſimam Galliæ uictoriam diſtineat: eius autoritate reliquas contineri, qua traducta, locū conſiſtendi Romanis in Gallia nō fore: eſſe nōnullo ſe Cæſaris beneficio affectum, ſic tamen ut iuſtiſſimam apud eum cauſam obtinuerit, ſed plus communi libertati tribuere: cur enim potius Hedui de ſuo iure, & de legibus ad Cæſarem diſceptaturi, quam Romani ad Heduos ueniant? Celeriter adoleſcentibus & oratione magiſtratus, & præmio deductis: cū ſe uel principes eius conſilij fore profiterentur: ratio perficiendi quærebatur, q. ciuitatem temerè ad ſuſcipiendum bellum, adduci poſſe non confidebant: placuit, ut Litauicus decem illis millibus, quæ Cæſari ad bellum mitterentur, præficeretur, atq; ea ducenda cu-

raret,

raret, fratresq́ eius ad Cæſarem præcurrerent: reliqua, qua ratione agi placeat, conſtituunt. Litauicus accepto exercitu, cùm millia paſſuum circiter XXX. ab Gergouia abeſſet: conuocatis ſubitò militibus, lacrymans, Quo proficiſcimur: inquit, milites? omnis noſter equitatus, nobilitas omnis interijt, principes ciuitatis Eporedorix, & Viridomarus inſimulati proditionis ab Romanis indicta cauſa interfecti ſunt. Hæc ab his cognoſcite, qui ex ipſa cæde fugerunt. nam ego fratribus, atq; omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ geſta ſunt pronuntiare. Producuntur ij, quos ille edocuerat, quæ dici uellet: atq; eadem, quæ Litauicus pronuntiauerat, multitudini exponunt, omneis equites Heduorum interfectos, q, collocuti cum Aruernis dicerentur, ipſos ſe inter multitudinem militum occultaſſe, atq; ex media cæde profugiſſe. Conclamant Hedui, & Litouicum obſecrant, ut ſibi conſulat. Quaſi uerò, inquit ille, conſilij ſit res, ac non neceſſe ſit nobis Gergouia contendere, & cum Aruernis noſmet coniungere? An dubitamus, quin nefario facinore admiſſo, Ro. iam ad nos interficiendos concurrant? proinde ſiquid in nobis animi eſt, perſequamur eorum mortem, qui indigniſſimè interierunt: atq; hos latrones interficiamus. oſtendit ciues Rom. qui eius præſidij fiducia unà erant continuò magnum numerum frumēti, cōmeatusq́; diripit: ipſos crudeliter excruciatos interficit: nuntios tota ciuitate Heduorū dimittit: in eodē mendacio de cæde equitum, & principium permanet: hortatur ut ſimili ratione, atq; ipſe fecerit, ſuas iniurias perſequantur. Eporedorix Heduus ſummo loco natus adoleſcens, & ſummæ domi potentiæ, & unà Viridomarus pari ætate, & gratia, ſed genere diſpari, quem Cæſar ab Diuitiaco traditum, ex humili

loco ad ſummam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati: ijs erat inter ſe de principatu contentio. & in illa magiſtratum controuerſia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto ſummis opib. pugnauerat. Ex ijs Eporedorix cognito Litauici conſilio, media ferè nocte rem ad Cæſarem defert: orat, ne patiatur ciuitatem prauis adoleſcentium conſilijs ab amicitia populi Romani deficere: quod futurum prouideat, ſi ſe tot hominum millia cum hoſtib. coniunxerint: quorum ſalutem, neque propinqui negligere, neq; ciuitas leui momento æſtimare poſſet. Magna affectus ſolicitudine hoc nuntio Cæſar, q; ſemper Heduorum ciuitati præcipuè indulſerat, nulla interpoſita dubitatione legiones expeditas quatuor, equitatumq; omnem ex caſtris educit: nec fuit ſpatium tali tempore ad contrahenda caſtra, quod res in celeritate poſita eſſe uidebatur. C. Fabium legatum cum legionib. duab. caſtris præſidio relinquit: fratres Litauici cum comprehendi iußiſſet, paulò ante reperit ad hoſtes profugiſſe. Adhortatus milites, ne neceſſario tempore itineris labore permoueantur, cupidißimis omnibus, progreſſus millia paſſuum XXV. agmen Heduorum conſpicatus, immiſſo equitatu, iter eorum moratur, atq; impedit, interdicitq; omnib. ne quenquam interficiant. Eporedorigem, & Viridomarum, quos illi interfectos exiſtimabant, inter equites uerſari, ſuosq; appellare iubet. His cognitis, & Litauici fraude perſpecta, Hedui manus tendere, & deditionem ſignificare, & proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum ſuis clientibus quib. nefas more Gallorum eſt, etiam in extrema fortuna deſerere patronos, Gergouiam, profugit. Cæſar nuntijs ad ciuitatem Heduorum mißis, qui ſuo beneficio conſeruatos docerent,

quos

quos iure belli interficere potuiſſet:tribus horis noctis exercitui ad quietem datis caſtra ad Gergouiam mouit. Medio fere itinere equites à Fabio miſsi,quanto res in periculo fuerit,exponunt:ſummis copijs caſtra oppugnata demonſtrant, cū crebro integri defeſsis ſuccederent, noſtrosq; aſsiduo labore defatigarent,quibus propter magnitudinem caſtrorū perpetuo eſſet iiſdem in uallo permanendum:multitudine.ſagittarum,atq; omnis generis telorum multos uulneratos, ad hæc ſuſtinenda magno uſui fuiſſe tormenta. Fabium diſceſſu eorū duabus relictis portis,obſtruere cæteras,pluteosq; uallo addere,& ſe in poſterum diem,ſimilem ad caſum parare. His rebus cognitis Cæſar ſummo ſtudio militum ante ortum ſolis in caſtra peruenit.Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Hedui primis nuntijs à Litauico acceptis,nullum ſibi ad cognoſcendū ſpatium relinquunt:impellit alios auaritia,alios iracundia,& temeritas,quæ maxime illi hominum generi eſt innata, ut leuem auditionem habeant pro re comperta:bona ciuium Romanorum diripiunt,cædes faciunt, in ſeruitutem abſtrahunt. Adiuuat rem proclinatam Conuictolitanis, plebemq; ad furorem impellit,ut facinore admiſſo, ad ſanitatem reuerti pudeat M.Ariſtiū Trib. militū iter ad legionē facientē, fide data ex oppido Cauillono educunt:idem facere cogunt eos, qui negociandi cauſa ibi conſtiterant:hos continuo in itinere adorti omnibus impedimentis exuunt,repugnantes diem,noctemq; obſident:multis utrinq; interfectis,maiorem multitudinem ad arma concitant.Interim nuntio allato, omneis eorum milites in ptāte Cæſaris teneri:cō currunt ad Ariſtium,nihil publico factū conſilio demonſtrant,quæſtionem de bonis direptis decernunt.Litauici,fratrumq; bona publicant, legatos ad Cæſarē*

**ſimilēq; caſum ap parare.*

*ſui purgandi gratia mittunt:hæc faciunt recuperandorũ ſuorum cauſa. Sed contaminati facinore, et capti compẽdio ex direptis bonis, ꝙ ea res ad multos pertinebat, timore pœnæ exterriti, conſilia clàm de bello inire incipiunt, ciuitatesq́; reliquas legationibus ſolicitant: quæ tametſi Cæſar intelligebat, tamen q̃ mitisſimè poteſt, legatos appellat, nihil ſe propter inſcientiam, leuitatemq́; uulgi grauius de ciuitate iudicare, neque de ſua in Heduos beneuolentia diminuere: ipſe maiorem Galliæ motum expectans, ne ab omnibus ciuitatibus circunſiſteretur, conſilia inibat, quẽadmodum à Gergouia diſcederet, ac rurſus omnem exercitum contraheret, ne profectio nata à timore defectionis, ſimilis fugæ uideretur. Hæc cogitanti accidere uiſa eſt facultas bene rei gerendæ: nã cum minora in caſtra operis perſpiciendi cauſa ueniſſet, animaduertit collẽ, qui ab hoſtibus tenebatur, nudatum hominibus: qui ſuperioribus diebus uix præ multitudine cerni poterat, admiratus quærit ex perfugis cauſam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Conſtabat inter omnes, ꝙ iam ipſe Cæſar per exploratores cognouerat, dorſum eſſe eius iugi propè æquũ, ſed ſylueſtrem: et anguſtum, quà eſſet aditus ad alteram partẽ oppidi: uehementer huic illos loco timere, nec iam aliter ſentire, uno colle ab Romanis occupato, ſi alterum amiſiſſent, quin penè circumuallati, atq; omni exitu, et pabulatione interclusi uiderentur: ad hunc *muniendã omneis à Vercingetorige euocatos. hac re cognita Cæſar mittit complures equitum turmas eò de media nocte: ijs imperat, ut paulò tumultuoſius omnibus in locis peruagarentur: prima luce magnum numerum impedimentorum ex caſtris detrahi, mulionesq́; cum caßidibus equitum ſpecie, ac ſimulatione collibus circumuehi iubet.*

*munien dũ locũ, omn.

His

*His paucos addit equites,qui latius oſtentationis cauſa uagarentur:longo circuitu eaſdem omnes iubet petere regiones. Hæc procul ex oppido uidebantur,ut erat à Gergouia deſpectus in caſtra:neq; tanto ſpatio,certi quid eſſet, explorari poterat.Legionem unam eodem iugo mittit:et paulò progreſſā inferiore loco conſtituit,ſyluisq; occultat:augetur Gallis ſuſpicio,atq; omnes *illo munitionem copiæ traducuntur. Vacua caſtra hoſtium Cæſar conſpicatus,tectis inſignibus ſuorum,occultatisq; ſignis militaribus raros milites, ne ex oppido animaduerterentur,ex maioribus caſtris in minora traducit,legatisq;,quos ſingulis legionibus præfecerat,quid fieri uellet, oſtendit:in primis monet,ut contineant milites, ne ſtudio pugnandi,aut ſpe prædæ longius progrediantur:quid iniquitas loci habeat incommodi proponit:hoc una celeritate poſſe uitari,occaſionis eſſe rem,non prælij. His rebus expoſitis, ſignum dat, & ab dextra parte alio aſcenſu, eodē tēpore Heduos mittit.Oppidi murus ab planitie,atq; initio aſcēſus,recta regione (ſi nullus anfractus intercederet)* M C C. *paſſus aberat.Quicquid huic circuitus ad molliendum cliuum acceſſerat, id ſpatium itineris augebat. A medio ferè colle in longitudinem,ut natura montis ferebat, ex grandibus ſaxis ſex pedum murum, qui noſtrorum impetum tardarent, produxerant Galli,atq; inferiore omni ſpatio uacuo relicto, ſuperiorem partem collis uſq; ad murum oppidi denſiſſimis caſtris compleuerant. Milites ſigno dato celeriter ad munitionem perueniunt, eamq; tranſgreſſi,trinis caſtris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis caſtris celeritas, ut * Theutomatus Rex Nitiobrigum ſubitò in tabernaculo oppreſſus, ut meridie conquieuerat, ſuperiore corporis parte nudata, uulnera-*

**illo ad munitionem.*

*Fonto*matus.*

*prædan tiũ erip.

to equo, uix ſe ex manibus* prædãtium militum eriperet. Cõſecutus id, quod animo propoſuerat, Cæſar receptui cani iuſſit: legioniſq; decimæ, qua cum erat concionatus, ſigna conſtitere. At reliquarum milites legionum non exaudito tubæ ſono, quòd ſatis magna uallis intercedebat, tamen à tribunis militum, legatiſq;, ut erat à Cæſare præceptum, retinebantur. Sed elati ſpe celeris uictoriæ, & hoſtium fuga, ſuperiorumq; temporum ſecundis prælijs, nihil adeo arduum ſibi exiſtimabant, quod non uirtute conſequi poſſent: neq; prius finẽ ſequendi fecerunt, q̃ muro oppidi, portiſq; appropinquarunt. Tum uerò ex omnib. urbis partibus orto clamore, qui longius aberant repentino tumultu perterriti, cum hoſtes intra portas eſſe exiſtimarent, ſeſe ex oppido eiecerunt. matresfamiliâs de muro ueſtem, argentumq; iactabant, & pectore nudo prominentes paßis manibus obteſtabantur Romanos, ut ſibi parcerent, neu ſicut Auarici feciſſent, ne mulieribus quidem atq; infantibus abſtinerent: nonnullæ de muro per manus demiſſæ, ſeſe militibus tradebant. L. Fabius Centurio legionis octauæ, quem inter ſuos eo die dixiſſe conſtabat, excitari ſe Auaricenſibus præmijs, neq; commiſſurum, ut prius quiſquam murum aſcenderet, treis ſuos nactus manipulares, atq; ab his ſubleuatus murum aſcendit: eos ipſe rurſus ſingulos exceptans, in murum extulit. Interim ij, q ad alteram partem oppidi, ut ſuprà demonſtrauimus, munitionis cauſa conuenerant, primò exaudito clamore, inde etiam crebris nuntijs incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmißis equitibus magna concurſu eo cõtendunt, eorum ut quiſq; primus uenerat, ſub muro conſiſtebat, ſuorumq; pugnantium numerũ augebat: quorũ cũ magna multitudo conueniſſet: matresfamiliâs, quæ paulò ante Romanis

*manis de muro manus tendebant, ſuos obteſtari, & more Gallico paſſum capillum oſtentare, liberoſq́; in conſpectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero æqua cõtentio: ſimul & curſu, et ſpatio pugnæ defatigati, non facile recentes, atq; integros ſuſtinebant. Cæſar cum iniquo loco pugnari, hoſtiumq́; augeri copias uideret: præmetuens ſuis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus caſtris præſidio relique rat, mittit, ut cohortes ex caſtris celeriter educeret, & ſub infimo colle ab dextro latere hoſtium conſtitueret, ut ſi noſtros depulſos loco uidiſſet, quo minus liberè hoſtes inſequerentur, terreret. ipſe paulum ex eo loco legione progreſſus, ubi conſtiterat, euentum pugnæ expectabat. Cùm acerrimè cominus pugnaretur, hoſtes loco, et numero, noſtri uirtute confiderẽt: ſubitò ſunt Hedui uiſi, ab latere noſtris aperto, quos Cæſar ab dextera parte alio aſcenſu manus diſtinendæ cauſa miſerat: ij ſimilitudine armorum uehementer noſtros perterruerunt: ac tametſi dextris humeris exertis animaduertebantur, ꝙ inſigne pacatis eſſe conſueuerat: tamen id ipſum ſui fallendi cauſa milites ab hoſtibus factum exiſtimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quiq́; una murum abſcenderant circumuenti, atq; interfecti de muro præcipitantur. M. *Petreius eiuſdem legionis centurio, cum portas excindere conatus eſſet, à multitudine oppreſſus, ac *ſibi deſperans, multis iã uulnerib. acceptis, manipularibus ſuis, qui illum ſecuti erãt. Quoniam, inquit, me unà nobiſcum ſeruare non poſſum, ueſtræ quidem certè ſaluti proſpiciam, quos cupiditate gloriæ adductus, in periculũ deduxi: uos data facultate uobis cõſulite. ſimul irrupit in medios hoſteis, duobuſq́; interfectis, reliquos à porta paulum ſubmouit: conantibus auxiliari ſuis, Fruſtra, inquit,*

*Petronius.

*ſui

l 5 meæ

meæ uitæ ſubuenire conamini,quem iam ſanguis,uireſq́; defi-
ciunt.proinde hinc abite,dum eſt facultas, uoſq́; ad legionem
recipite.Ita pugnans pòſt paulùm concidit,ac ſuis ſaluti fuit.
Noſtri cum undiq; premerentur,X L V I. centurionibus amiſ
ſis,deiecti ſunt loco.Sed intolerantius Gallos inſequentes le-
*præſi- gio decima tardauit,quæ pro*ſubſidio paulò æquiore loco cō
dio. ſtiterat.Hanc rurſus tertiædecimæ legionis cohortes excepe
runt,quæ ex caſtris minoribus eductæ,cum T. Sextio legato
ceperant locum ſuperiorem.Legiones ubi primum planitiem
attigerunt,infeſtis contra hoſteis ſignis conſtiterunt. Vercin-
getorix ab radicibus collis ſuos intra munitiones reduxit : eo
die milites ſunt paulò minus ſeptingenti deſiderati. Poſtero
diè Cæſar concione aduocata,temeritatem,cupiditatemq́; mili-
tum reprehendit,ꝙ ſibi iudicauiſſent,quò procedendum,aut qd
agendum uideretur,neq; ſigno recipiendi dato, conſtitiſſent,
neq; à tribunis militum,legatisq́; retineri potuiſſent : expo-
ſuit,quid iniquitas loci,poſſet, quòd ipſe ad Auaricum ſenſiſ-
ſet,cùm ſine duce, & ſine equitatu deprehenſis hoſtibus ex-
ploratam uictoriam dimiſiſſet,ne paruum modo detrimentū
in contentione propter iniquitatem loci acciperent: quantope
re eorum animi magnitudinem admiraretur,quos non caſtro-
rum munitiones,non altitudo montis,non murus oppidi tarda
re potuiſſet:tantopere licentiam arrogantiamq́; reprehende-
re,ꝙ plus ſe,q̃ Imperatorem de uictoria,atq; exitu rerum ſen
*ab mil. tire exiſtimarent:nec minus ſe*in milite modeſtiam, & con-
tinentiā,q̃ uirtutē,atq; animi magnitudinē deſiderare.Hac ha
bita concione,et ad extremū oratione confirmatis militib. ne
ob hanc cauſam animo permouerentur:neu,ꝙ iniquitates loci
attuliſſet,id uirtuti hoſtium tribuerēt:eadē de profectione co
gitans

gitans,quæ ante ſenſerat:legiones ex caſtris eduxit, aciemq́; idoneo loco conſtituit.Cùm Vercingetorix nihilo minus in æquum locum deſcenderet,leui facto equeſtri prælio,atq; eo ſecundo,in caſtra exercitũ reduxit. Cum hoc idem poſtero die feciſſet,ſatis ad Gallicam oſtentationem minuendam, militũq́; animos confirmandos factum exiſtimans, in Heduos caſtra mouit,ne tum quidem inſecutis hoſtibus.tertio die ad flumen Elauer pontem refecit,atq; exercitum traducit.ibi à Viridomaro,atq; Eporedorige Heduis appellatus, diſcit cum omni equitatu Litauicum ad ſolicitandos Heduo profectum,opus eſſe ipſos præcedere ad confirmandam ciuitatem. Etſi multis iã rebus perfidiam Heduorum Cæſar perſpectam habebat, atq; horum diſceſſu admaturari defectionem ciuitatis exiſtimabat:tamen retinendos eos non cenſuit,ne aut inferre iniuriam uideretur,aut dare timoris aliquam ſuſpicionem. Diſcedentib. his breuiter ſua in Heduos merita expoſuit:quos,et q̃ humiles accepiſſet,compulſos in oppida,mulctatos agris,omnibus ereptis*ſocijs,impoſito ſtipendio,obſidibus ſumma cum contumelia extortis,& quam in fortunam, quamq́; in amplitudinem deduxiſſet,ut non ſolùm in priſtinum ſtatum rediſſent:ſed omnium temporum dignitatem,& gratiam anteceſsiſſe uiderentur.His datis mandatis,eos ad ſe dimiſit. Nouiodunum erat oppidum Heduorũ,ad ripas Ligeris opportuno loco poſitũ: huc Cæſar omneis obſides Galliæ,frumentum,pecuniã publicã ſuorum,atq; exercitus impedimentorum magnam partẽ contulerat. huc magnum numerum equorum huius belli cauſa in Italia atq; Hiſpania coëmptorum miſerat. Eo cum Eporedorix, Viridomarusq́; ueniſſent, & de ſtatu ciuitatis cognouiſſent:Litauicum Bibracte ab Heduis receptum,quòd eſt

*copijs.

oppidum

oppidum apud eos maximæ autoritatis:Conuictolitanem magiſtratum,magnamq; partē Senatus ad eū conueniſſe: legatos ad Vercingetorigem de pace,& amicitia concilianda publice miſſos;non prætermittendū tantū commodū exiſtimauerunt. Itaq; interfectis Nouioduni cuſtodibus,quiq; eò negotiādi cauſa conuenerant,pecuniam,atq; equos inter ſe partiti ſunt:obſides ciuitatū Bibracte ad magiſtratū deducendos curauerunt: oppidum:q; ab ſe teneri non poſſe iudicabant, ne cui eſſet uſui Romanis,incenderunt:frumenti q; ſubitò potuerunt, nauibus auexerunt: reliquum flumine, atq; incendio corruperunt:ipſi ex finitimis regionibus copias*cogere,præſidia,cuſtodiasq; ad ripas Ligeris diſponere:equitatumq; omnibus locis inijciendi timoris cauſa oſtentare cœperunt, * ut ab re frumentaria Romanos excludere,aut adductos inopia ex prouincia expellere poſſent:quam ad ſpem multum eos adiuuabat,q; Liger ex niuibus creuerat,*& omnino uado tranſiri non poſſe uideretur.Quibus rebus cognitis Cæſar maturandum ſibi cenſuit, ſi eſſet in perficiendis pontibus periclitandum,ut prius, q̃ eſſent maiores eo coactæ copiæ,dimicaret. Nam ut commutato conſilio iter in prouinciam conuerteret,id ne tum quidem neceſſariò faciundum exiſtimabat,cum infamia, atq; indignitas rei,et oppoſitus mons Gebenna, uiarūq; difficultas impediebat:tū maxime,q; adiungi Labieno, atq; his legionibus, quas unà miſerat,uehementer cupiebat.Itaq; admodū magnis diurnis,atq; nocturnis itineribus confectis,contra omniū opinionē ad Ligerim peruenit,uadoq; per equites inuēto,pro rei neceſſitate opportuno,ut brachia modo, atq; humeri ad ſuſtinenda arma liberi ab aqua eſſe poſſent,diſpoſito eqtatu,q uim fluminis refringeret:atq; hoſtibus primo aſpectu perturbatis, incolumem

*cogere, quærere præſid.
*ſi
* ut

lumen exercitum traduxit: frumentumq; in agris, & copiam pecoris nactus, repleto his rebus exercitu, iter in Senones face re instituit. Dum hæc apud Cæſarem geruntur, Labienus eo ſupplemento, quod nuper ex Italia uenerant, relicto Agendi ci, ut eſſet impedimentis præſidio, cum quatuor legionibus Lu tetiam proficiſcitur. id eſt oppidum Pariſiorum, poſitum in in ſula fluminis Sequanæ: cuius aduentu ab hoſtibus cognito, ma gnæ ex finitimis ciuitatibus copiæ conuenerunt. Summa impe rij traditur Camulogeno Aulerco, qui propè confectus ætate, tamen pp ſingularem ſcientiam rei militaris, ad eum eſt hono rem euocatus. Is cum animaduertiſſet perpetuam eſſe paludē, quæ influeret in Sequanam, atq; illū omnem locum *magno pere impediret: hic conſedit, noſtrosq; tranſitu prohibere in ſtituit. Labienus primò uineas agere, cratibus, atq; aggere pa ludem explere, atq; iter munire conabatur. Poſt quam diffici lius *confieri animaduertit, ſilentio è caſtris tertia uigilia egreſſus eodē, quo uenerat, itinere Melodunū peruenit: Id eſt oppidū Senonum in inſula Sequanæ poſitum, ut paulò ante Lu tetiam diximus, deprehenſis nauibus circiter L. celeriterq; cō iunctis, atq; eò militibus *impoſitis, et rei nouitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellū euocata, ſine cō tentione oppido potitur. Refecto ponte, quē ſuperioribus die bus hoſtes reſciderant, exercitum traducit: & ſecundo flumi ne Lutetiam iter facere cœpit. Hoſtes re cognita ab ijs, qui à Meloduno *profugerant. Lutetiam incendi, pontesq; eius op pidi reſcindi iubent: ipſi profecti ab palude ad ripis Sequanæ è regione Lutetiæ contra Labieni caſtra conſidunt. Iam Cæ ſar à Gergouia diſceſſiſſe audiebatur, iam de Heduorum defe ctione, et ſecundo Galliæ motu roumres afferebantur: Galliq; in

*magno impediret opere.

*fieri.

*iniectis.

*fugerant.

in colloquijs interclusum itinere, & Ligere Cæſarem inopiæ frumenti coactum in prouinciam contendiſſe confirmabant. Bellouaci autem defectione Heduorum cognita, qui antè erãt per ſe infideles, manus cogere atq; apertè bellum parare cœperunt. tum Labienus tanta rerum commutatione longè aliud ſibi capiendum conſilium, atq; anteà ſenſerat, intelligebat. Neque iam, ut aliquid acquireret, prælioq; hoſties laceſſeret, ſed ut incolumẽ exercitũ Agendicũ reduceret, cogitabat. Nãq; altera ex parte Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maximã habet opinionẽ uirtutis, inſtabant: alterã Camulogenus parato, atque inſtructo exercitu tenebat: tũ legiones à præſidio, atq; impedimentis interclusas maximũ flumen diſtinebat. Tantis ſubitò difficultatibus obiectis, ab animi uirtute auxiliũ petendum uidebat. Itaq; ſub ueſperũ concilio cõuocato, cohortatus, ut ea quæ imperaſſet, diligenter, induſtrieq; adminiſtrarẽt, naues, quas à Meloduno deduxerat, ſingulas equitibus Romanis attribuit: & prima confecta uigilia, quatuor millia paſſuum ſecundo flumine progredi ſilentio, ibiq; ſe expectari iubet. Quinq; cohortes, quas minimè firmas ad dimicandũ eſſe exiſtimabat, caſtris præſidio relinquit, quinq; eiuſdem legionis reliquas, de media nocte cum omnibus impedimentis aduerſo flumine magno tumultu proficiſci imperat. Conquirit etiam lintres, has magno ſonitu remorum incitatas, in eadẽ partem mittit: ipſe pòſt paulò, ſilentio egreſſus cum tribus legionibus eum locũ petit, quò naueis appelli iuſerat. Eò cum eſſet uentũ, exploratores hoſtium, ut omni fluminis parte erant diſpoſiti, inopinantes, quod magna ſubitò erat coorta tempeſtas, ab noſtris opprimũtur: exercitus, equitatusq;, equitibus Romanis adminiſtrantibus, quos ei negocio præfecerat, celeriter trãſmittitur.

Vno

Vno ferè tempore ſub lucem hoſtibus nunciatur, in caſtris Romanorum præter conſuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen aduerſo flumine, ſonitumq; remorum in eadem parte exaudiri, et paulò infra milites nauibus trãſportari. Quib. rebus auditis, q. exiſtimabant tribus locis tranſire legiones, atq; omneis perturbatos defectione Heduorum, fugam parare: ſuas quoque copias in treis partes diſtribuerunt. Nam & præſidio è regione caſtrorum relicto, & parua manu* Metioſedum uerſus miſſa, quæ tantùm progrederetur, quantùm naues proceßiſſent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. Prima luce & noſtri omnes erant tranſportati, & hoſtium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, ut ſuæ priſtinæ uirtutis, & tot ſecundißimorum præliorum memoriam tenerent, atq; ipſum Cæſarem, cuius ductu ſæpenumero hoſteis ſuperaſſent* adeſſe exiſtimarent, dat ſignum prælij. Primo concurſu ab dextro cornu ubi ſeptima legio conſtiterat, hoſtes pelluntur, atq; in fugam conijciuntur: ab ſiniſtro, quem locum duodecima legio tenebat, cùm primi ordines hoſtiũ transfixi* pilis concidiſſent, tamen acerrimè reliqui reſiſtebant. nec dabat ſuſpicionem fugæ quiſquam: ipſe dux hoſtiũ Camulogenus ſuis aderat, atq; eos cohortatur. Ac incerto etiam nũ exitu uictoriæ, cum ſeptimæ legionis tribunis eſſet nunciatum, quæ in ſiniſtro cornu gererentur, poſt tergum hoſtiũ legionem oſtenderunt, ſignaq; intulerunt. Ne eò quidem tempore quiſquã loco ceßit, ſed circumuenti omnes, interfectiq; ſunt: eandẽ fortunã tulit Camulogenus. At ij, qui præſidio* contra caſtra Labieni erant relicti, cum prælium commiſſum audiſſent, ſubſidio ſuis ierunt, collemq; ceperunt, neq; noſtrorum militum, uictorumq; impetum ſuſtinere potuerunt:

*alias, Ioſedũ, uel Etioſedũ

* præſentem eſſe.

*telis.

*contra Labienũ.

runt: ſit cum ſuis fugientibus permiſti, quos non ſyluæ, monteſq́; texerunt, ab equitatu ſunt interfecti. Hoc negotio *confecto, Labienus reuertitur* Agendicum: *ubi impedimenta totius exercitus relicta erant: inde cum omnibus copijs ad Cæſarem peruenit.* Defectione Heduorum cognita, bellum augetur. Legationes in omneis parteis circummittuntur: quantum gratia, autoritate, pecunia ualent, ad ſolicitandas ciuitates nituntur: nacti obſides, quos Cæſar apud eos depoſuerat, horum ſupplicio dubitanteis territant. Petunt à Vercingetorige Hedui, ad ſe ueniat, rationeſq́; belli gerendi communicet. Re impetrata, contendunt, ut ipſis ſumma imperij tradatur: & re in controuerſiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur: eodem cõueniunt undiq; frequẽtes multitudines ſuffragijs res permittitur, ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treuiri abfuerunt: Illi, q, amicitiam Romanorum ſequebantur. Treuiri, quòd aberant longius, & ab Germanis premebantur: quæ
*tanto fuit cauſa, quare *toto abeſſent bello, & neutris auxilia mitterent. Magno dolore Hedui ferunt ſe deiectos principatu: queruntur fortunæ commutationem, & Cæſaris indulgentiam in ſe requirunt, neq; tamen ſuſcepto bello, ſuum cõſilium ab reliquis ſeparare audent. Inuiti ſummæ ſpei adoleſcentes Eporedorix, & Viridomarus Vercingetorigi parent. Ille imperat reliquis ciuitatibus obſides. Deniq; ei rei conſtituit diem, omneis equites XV. millia numero celeriter conuenire iubet. Peditatu, quem antè habuerat ſe fore contentum dicit, neq; fortunam tentaturum, aut acie dimicaturum. Sed quoniam abundet equitatu, perfacilè eſſe factu frumentationibus, pabulationibuſq́; Romanos prohibere: æquo modò animo ſua
ipſi

pſi frumenta corrumpant, ædificiaq́; incendant: qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium, libertatemq́; ſe conſequi uideant. His conſtitutis rebus, Heduis, Seguſianisq́; qui ſunt finitimi ei prouinciæ, decem millia peditum imperat. Huc addit equites octingentos: ijs præficit fratrem Eporedorigis, bellúq́; inferre Allobrogibus iubet: Altera ex parte Gaballos, proximosq́; pagos Aruernorum in Heluios: item Rutenos, Cadurcosq́; ad fines Volgarum, Arcmicorumq́; depopulandos mittit. Hic nihilo minus clandeſtinis nuntijs legationibusq́; Allobroges ſolicitat, quorum mentes nondum à ſuperiore bello reſediſſe ſperabat: horum principibus pecunias, ciuitati autem imperiũ totius prouinciæ pollicetur. Ad hos omnes caſus prouiſa erant præſidia cohortium duarũ & uiginti, quæ ex ipſa coacta prouincia ab L. Cæſare legato ad omneis parteis opponebantur. Heluij ſua ſponte cum finitimis prælio congreſſi pelluntur, & C. Valerio Donotauro Caburi filio principe ciuitatibus, compluribusq́; alijs interfectis, intra oppida, murosq́; compelluntur. Allobroges crebris ad Rhodanum diſpoſitis præſidijs, magna cum cura, & diligentia ſuos fines tuentur. Cæſar, quod hoſtes equitatu ſuperiores eſſe intelligebat, & interclusis omnibus itineribus, nulla re ex prouincia, atq; Italia ſubleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas ſuperioribus annis pacauerat: equitesq́; ab his accerſit, & leuis armaturæ pedites, qui inter eos præliari conſueuerant: eorum aduentu, quod minus idoneis equis utebantur, à tribunis militum, reliquisq́; equitibus Ro. atque euocatis equos ſumit, Germanisq́; diſtribuit. Interea dum hæc geruntur, hoſtium copiæ ex Aruernis, equitesq́; qui toti Galliæ erant imperati, conueniunt: magno horum coa-*

*ipſa prouincia.

cto numero, cùm Cæſar in Sequanos per extremos Lingonũ fines iter faceret, quo faciliùs ſubſidium prouinciæ ferri poſſet: circiter millia paſſuum decem ab Romanis trinis caſtris Vercingetorix conſedit, conuocatiſq; ad concilium præfectis equitum, ueniſſe tempus uictoriæ demonſtrat, fugere in prouinciam Romanos, Galliáq; excedere. Id ſibi ad præſentē obtinendam libertatem ſatis eſſe: ad reliqui temporis pacem, atq; otium parum profici. maiorib. enim coactis copijs reuerſuros, neq; finem* belli facturos. proinde agmine impeditos adoriãtur: ſi pedites ſuis auxilium ferant, atque in eo morentur: iter facere non poſſe. Si, id q, magis futurum confidebat, relictis impedimentis, ſuæ ſaluti cõſulant: & uſu rerum neceſſariarũ, & dignitate ſpoliatum iri. Nam de equitibus hoſtium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipſos quidem debere dubitare: id quo maiore faciant animo, copias ſe omnes pro caſtris habiturum, & terrori hoſtibus futurum. Conclamant equites ſanctiſsimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditũ habeat, qui non bis per hoſtiũ agmen perequitaſſet. Probata re, omnib. ad iuſiurandũ adactis, poſtero die in treis partes diſtributo equitatu, duæ ſe acies à duob. lateribus oſtendunt: una à primo agmine iter impedire cœpit. Qua re nunciata, Cæſar ſuum quoq; equitatum tripartitò diuiſum, ire contra hoſtē iubet. Pugnatur unà tum omnibus in partibus: conſiſtit agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur: ſi qua in parte noſtri laborare, aut grauius premi uidebantur, eò ſigna inferri Cæſar, aciemq; conuerti iubebat: quæ res & hoſtes ad inſequendum tardabat, & noſtros ſpe auxilij confirmabat. tandē Germani ab dextero latere ſummũ iugum nacti

* bellãdi

hoſtes

hoſtes loco depellunt: fugienteis uſq; ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedeſtribus copijs conſederat, perſequuntur: compluresq; interficiunt. Qua re animaduerſa, reliqui ne circumuenirentur ueriti, ſe fugæ mandant: omnibus locis fit cædes. Tres nobiliſsimi Hedui capti ad Cæſarem perducuntur: Cotus præfectus equitum, qui controuerſiam cum Conuictolitane proximis comitijs habuerat: & Cauarillus, qui poſt defectionem Litauici pedeſtribus copijs præfuerat: & Eporedorix quo Duce ante aduentum Cæſaris Hedui cũ Sequanis bello contenderant. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias ſuas, ut pro caſtris collocauerat, reduxit: protinusq; Aleriã, q. eſt oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit: celeriterq; impedimenta ex caſtris educit, & ſe* ſubſequi iuſsit. Cæſar impedimentis in proximum collem deductis, duabusq; legionibus præſidio relictis, ſecutus quantũ diei tempus eſt paſſum, circiter tribus millibus hoſtium ex nouiſsimo agmine interfectis, altero die ad Alexiam caſtra fecit. Perſpecto urbis ſitu, perterritisq; hoſtibus q. equitatu, qua maxima parte exercitus confidebant, erant pulſi, adhortatus ad laborem milites, Alexiam circumuallare inſtituit. Ipſum erat oppidum in colle ſummo admodum edito loco, ut niſi obſidione expugnari non poſſe uideretur: cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina ſubluebant. ante id oppidum planities circiter millia paſſuum tria in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto ſpatio, pari altitudinis faſtigio oppidum cingebant: ſub muro quæ pars collis ad Orientem ſpectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant, foſſamq;, & maceriam ſex in altitudinem pedum produxerant. Eius munitionis, quæ ab Romanis inſtituebatur,

oiſcum*

*ſequi

ſtituebatur, circuitus XI. M. paſſuum tenebat. Caſtra opportunis locis erant poſita, ibiq; caſtella uigintitria facta: in quibus caſtellis interdiu ſtationes diſponebantur, ne qua ſubito irruptio fieret: hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præſidijs tenebantur. Opere inſtituto fit equeſtre prælium in ea planitie, quam intermiſſam collibus trium millium paßuum in longitudinem patere ſupra demonſtrauimus: ſumma ui ab utriſq; contenditur: laborantibus noſtris, Cæſar Germanos ſummittit, legionesq́; pro caſtris conſtituit, ne qua ſubito *irruptio ab hoſtium peditatu fiat: præſidio legionum addito, noſtris animus augetur: hoſtes in fugam conjecti, ſeipſi multitudine impediunt, atq; anguſtioribus portis relictis coarctantur: Germani acrius uſq; ad munitiones ſequuntur: fit magna cædes: nonnulli relictis equis foſſam tranſire, & maceriam tranſcendere conantur. Paulum legiones Cæſar, quas pro ualle conſtituerat, promoueri iubet. non minus qui intra munitiones erant Galli perturbantur, ueniri ad ſe confeſtim exiſtimantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne caſtra nudentur multis interfectis, compluribus equis captis, Germani ſeſe recipiunt. Vercingetorix priuſquam munitiones ab Romanis perficiantur, conſiliũ capit omnẽ à ſe equitatum noctu dimittere: diſcedentibus mandat, ut ſuam quiſq; eorum ciuitatem adeat, omnesq́;, qui per ætatem arma ferre poßint, ad bellum cogant: ſua in illos merita proponit, obteſtaturq́;, ut ſuæ ſalutis rationẽ habeant: neu ſe de communi libertate optime meritum in cruciatum hoſtibus dedant: qui ſi indiligentiores fuerint, millia hominum octoginta delecta ſecum interitura demonſtrat: ratione inita, frumentum ſe exigue dierum

*eruptio

rum triginta habere, ſed paulò etiam longius tolerare poßе parcendo. His datis mandatis, quæ erat noſtrum opus intermiſſum, ſecunda uigilia ſilentio equitatum dimittit: frumentum omne ad ſe referri iubet: capitis pœnam ijs, qui nõ paruerint, conſtituit. Pecus, cuius magna erat ab Mandubijs compulſa copia, uiritim diſtribuit: frumentum parcè, & paulatim metiri inſtituit: copias omnes, quæ pro oppido collocauerat, in oppidum recipit: his rationibus auxilia Galliæ expectare, & bellum adminiſtrare parat. Quibus rebus cognitis ex perfugis, & captiuis, Cæſar hæc genera munitionis inſtituit. Foſſam pedum uiginti directis lateribus duxit, ut* eius ſolum tantundem pateret, quantum* ſumma labra diſtabant: reliquas omnes munitiones ab eis ea foſſa pedibus CCCC. reduxit. Id hoc conſilio, quoniam tantum eſſet neceſſario ſpatium complexus, ne facile totum opus, militum corona cingeretur, ne de improuiſo, aut noctu ad munitiones hoſtium multitudo aduolaret, aut interdiu tela in noſtros operi deſtinatos conicere* poſſent. Hoc intermiſſo ſpatio, duas foſſas quindecim pedes latas eadem altitudine perduxit: quarum interiorem campeſtribus, ac demißis locis aqua ex flumine deriuata compleuit: poſt eas aggerem, & uallum duodecim pedum extruxit: huic loricam, pinnasq; adiecit grandibus ceruis eminentibus ad commiſſuras pluteorum, atq; aggeris, qui aſcenſum hoſtium tardarent: & turres toti operi circundedit: quæ pedes LXXX. inter ſe diſtarent. Erat eo tempore, & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri neceſſe, diminutis noſtris copiis, quæ longius ab caſtris progrediebantur: & nonnunquam opera noſtra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere ſumma ui co-

*eius foſſæ ſol.

*ſumma ſummæ foſſæ labra.

*poſſet.

nabantur. Quare ad hæc rurſus opera addendum Cæſar putauit, quo minore numero militum munitiones defendi poſſent. Itaq; truncis arborum *haud admodum firmis ramis ab‐ſciſsis, atq; horum *delibratis, atq; præacutis cacuminibus, perpetuæ foſſæ, quinos pedes altæ ducebantur: huc illi ſtipites demiſsi, et ab infimo reuincti, ne reuelli poſſent; ab ramis eminebant: quini erant ordines cōiuncti inter ſe, atq; implicati, quò qui intrauerant, ſeipſi acutiſsimis uallis induebant, hos Cippos appellabant: ante hos obliquis ordinibus in quincuncem diſpoſitis ſcrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim angustiore *ad ſummum faſtigio: Huc teretes ſtipites fœminis craſsitudine ab ſummo præacuti, & præuſti demittebantur, ita ut non amplius quatuor digitis ex terra eminerent. Simul confirmandi, & ſtabiliendi cauſa, ſinguli ab infimo ſolo pedes tres terra occultabantur, reliqua pars ſcrobis ad occultandas inſidias uiminibus, ác uirgultis integebatur: huius generis octoni ordines ducti ternos inter ſe pedes diſtabāt, id ex ſimilitudine floris Lilium appellabant. Ante hæc taleæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur, mediocribusq; intermiſsis ſpatijs, omnibus locis diſſerebantur, quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis regiones ſecutus, quàm potuit æquiſsimas, pro loci natura quatuordecim millia paſſuum complexus, pares eiuſdem generis munitionis, diuerſas ab his, contra exteriorem hoſtem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, ſi ita accidat, eius diſceſſu munitionum præſidia circunfundi poſſent: neu cum periculo ex caſtris egredi cogerentur, dierum triginta pabulum, frumentumq; habere omneis conuectum iubet. Dum hæc ad Alexiam geruntur, Galli concilio Principum indicto,

non

*aut

*delabratis.

*ad infimū faſt.

non omneis qui arma ferre poſſent, ut cenſuit Vercingeto-
rix,conuocandos ſtatuunt,ſed certum numerum cuiq; ciuita-
ti imperandum,ne tanta multitudine confuſa, nec moderari,
nec diſcernere ſuos,nec frumenti rationem habere poſſent. Im
perant Heduis,atq; eorum clientibus, Segufianis, Ambruar-
ctis,Aulercis,Brannouicibus, Brannouijs millia trigintaquin
que,parem numerum Aruernis,adiunctis Eleutheris,Cadur-
cis, Gaballis, Vellauijs, qui ſub imperio Aruernorum eſſe
conſueuerunt:Senonibus,Sequanis,Biturigibus,Xanthonibus,
Rutenis, Carnutibus *uigintiduo millia: Bellouacis decem:to- *duodena
tidem Lemouicibus:octona Pictonibus: Turonibus,& Pari-
ſiis, & Heluiis, bis ſena millia : Ambianis, Mediomatricis,
Petrocorijs,Neruis,Morinis,Nitiobrigibus quina millia: Au
lercis Cenomanis totidem,Atrebatibus quatuor millia:Bello-
caſsis,Lexouijs,Aulercis,Eburonibus terna:Rauracis & Bo
ijs triginta : uniuerſis ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt,
quæq; eorum conſuetudine Armoricæ appellantur , quo ſunt
in numero,Curioſolites,Redones,Ambibarij,Cadetes, Oſiſ-
ſmi,Lemouices,Vnelli,ſena. Ex his Bellouaci ſuum numerum
non contulerunt,quòd ſe ſuo nomine, atq; arbitrio cum Ro.
bellum geſturos dicerent,neq; cuiuſquam imperio obtempera
turos , rogati tamen à Commio pro eius hoſpitio duo millia
miſerunt.Huius opera Commij,ut antea demonſtrauimus, fi-
deli,atq; utili ſuperioribus annis erat uſus in Britãnia Cæſar,
pro quibus meritis ciuitatem eius immunem eſſe iuſſerat:iura,
legesq; reddiderat,atque ipſi Morinos attribuerat: tanta ta-
men uniuerſæ Galliæ conſenſio fuit libertatis uindicandæ , &
priſtinæ belli laudis recuperandæ,ut neque beneficijs, neque
amicitiæ memoria mouerentur,omnesq; & animo , & opi-

*VII. *bus in id bellum incumberent, coactis equitum* VIII. milli=bus, et peditum circiter CCXL. Hæc in Heduorum finibus re-cēſebantur, numerusq́; inibatur, præfecti conſtituebantur. Cō mio Atrebati, Viridomaro, & Eporedorigi Heduis, Verga ſillauno Aruerno conſobrino Vercingetorigis ſumma impe=rij traditur: ijs delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum cō ſilio bellum adminiſtraretur: omnes alacres, & fiducia pleni ad Alexiam proficiſcuntur: nec erat omnium quiſquam, qui aſpectum modò tantæ multitudinis ſuſtineri poſſe arbitrare=tur præſertim ancipiti prælio cùm ex oppido eruptione pu=gnaretur, et foris tantæ copiæ equitatus, peditatusq́; cerneren tur. At ij qui Alexiæ obſidebantur, præterita die, qua ſuorum auxilia expectauerant, conſumpto omni frumento, inſcij quid in Heduis gereretur, concilio coacto de exitu fortunarum ſua rum conſultabant, ac uarijs dictis ſententiis, quarum pars de=ditionem, pars, dum uires ſuppeterent, eruptionem cenſebant. Non prætereunda uidetur oratio Critognati propter eius ſingularem, ac nefariam crudelitatem. Hic ſummo in Aruernis natus loco, et magnæ habitus autoritatis, Nihil, inquit, de eorū ſententia dicturus ſum, qui turpiſſimam ſeruitutem deditio=nis nomine appellant: neq; hos habendos ciuium loco, neq; ad concilium adhibendos cenſeo, cum ijs mihi res ſit, qui eruptio=nem probant: quorum in conſilio omnium ueſtrum conſenſu priſtinæ reſidere uirtutis memoria uidetur. Animi eſt ita mol lities, non uirtus, inopiam pauliſper ferre non poſſe: qui ſe ul=tro morti offerant, facilius reperiuntur, quàm qui dolorē pa tienter ferant. Atque ego hanc ſententiam probarem (nam a=pud me multum dignitas poteſt) ſi ullam præterquàm uitæ no ſtræ iacturam fieri uiderem. Sed in conſilio capiendo omnem*

Galliam

Galliam reſpiciamus,quā ad noſtrum auxilium concitauimus. Quid hominum millibus octoginta uno loco interfectis,propinquis,conſanguineisq; noſtris animi fore exiſtimatis, ſi pene in ipſis cadaueribus prælio decertare cogentur? Nolite hos ueſtro auxilio ſpoliare,qui ſalutis cauſa ſuum periculum neglexerint:nec ſtultitia,ac temeritate ueſtra,imbecillitate animi omnem Galliam proſternere, ac perpetuæ ſeruituti* addicere. An q, ad diem non uenerint,de eorum fide conſtantiaq; dubitatis? Quid ergo Romanos in illis ulterioribus munitionibus,animi'ne cauſa quotidie exerceri putatis? ſi illorum nuntiis confirmari non poteſtis,omni aditu præſepto: iis utimini teſtibus,appropinquare eorum aduentum,cuius rei timore exterriti,diem,noctemq; in opere uerſantur. Quid ergo? Mei conſilij eſt facere,quod noſtri maiores nequaquam pari bello Cimborum,Teutonumq; fecerunt,qui in oppida compulſi, ac ſimili inopia ſubacti,eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum uidebantur,uitam tolerauerunt, neq; ſe hoſtibus tradiderunt:cuius rei exemplum ſi non haberemus, tamen libertatis cauſa inſtitui, & poſteris prodi pulcherrimum iudicarem.Nam quid illi ſimile bello fuit? depopulata Gallia, magnaq; illata calamitate,Cimbri finibus noſtris aliquando exceſſerunt,atq; alias terras petierunt:iura,leges,agros, libertatem nobis reliquerunt.Ro.uerò quid petunt aliud, aut quid uolunt niſi inuidia adducti,quos fama nobiles potenteſq; bello cognouerunt,horum in agris,ciuitatibuſq; conſidere, atq; his æternam iniungere ſeruitutem?neq; enim unquam alia cõditione bella geſſerunt.Quòd ſi ea,quæ in longinquis nationibus geruntur ignoratis,reſpicite finitimam Galliam,quæ in prouinciam reducta,iure,& legibus commutatis, ſecuribus

*ſubijcere.

ſubiecta perpetua premitur ſeruitute. Sententiis dictis conſtituunt, ut qui ualetudine, aut ætate inutiles ſunt bello, oppido excedant, atq; omnia prius experiantur, q̃ ad Critognati ſententiam deſcendant. Illo tamen potius utendum conſilio, ſi res cogat, atq; auxilia morentur, q̃ deditionis, aut pacis ſubeundã conditionem. Mandubij, qui eos oppido receperant, cum liberis atq; uxoribus exire coguntur: ii cum ad munitiones Romanorum acceßiſſent, flentes omnibus precibus orabant, ut ſe in ſeruitutem receptos cibo iuuarent. Hos Cæſar diſpoſitis in uallo cuſtodiis recipi prohibebat. Interea Commius, et reliqui duces, quibus ſumma imperii permiſſa erat, cũ omnibus copiis Alexiam perueniunt: et colle exteriore occupato non longius
*mille *quingentis paßibus à noſtris munitionibus cõſidunt. Poſtero die equitatu ex caſtris educto, omnem eam planitiem, quàm in longitudinem tria millia paſſuum patêre demonſtrauimus, complent: pedeſtresq; co piaspaulum ab eo loco abditas in locis ſuperioribus conſtituunt. Erât ex oppido Alexia deſpectus in campum: concurritur: bis auxiliis uiſis fit gratulatio inter eos, atq; omnium animi ad lætitiam excitãtur. itaq; productis copiis ante oppidum conſidunt, et proximam foſſam cratibus integunt, atq; aggere explent, ſeq; ad eruptionẽ, atq; omnes caſus comparant. Cæſar omni exercitu ad utranq; partem munitionũ diſpoſito, ut ſi uſus ueniat, ſuum quiſq; locũ teneat, & nouerit, equitatum ex caſtris educi, et prælium cõmitti iubet. Erat ex omnibus caſtris, quæ ſummũ undiq; iugũ tenebant, deſpectus: atque omniũ militũ intenti animi pugnæ euẽtũ expectabant. Galli inter equites, raros ſagittarios, expeditosq; leuis armaturæ interiecerãt: q̃ ſuis cedẽtibus auxilio ſuccurrerẽt, et noſtrorũ eqtũ impetũ ſuſtinerent: ab his cõplures

de improuiſo uulnerati prælio excedebant Cum ſuos pugna ſuperiores eſſe Galli cõſiderent, et noſtros premi multitudine uiderent: ex omnibus partib. & ii, q munitionibus continebantur, & ii, qui ad auxilium conuenerant, clamore & ululatu ſuorum animos confirmabant, q in conſpectu omnium res gerebatur, neq; rectè, aut turpiter factũ celari poterat: utroſq; & laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad uirtutem excitabat. Cùm à Meridie propè ad Solis occaſum dubia uictoria pugnaretur: Germani una in parte confertis turmis in hoſteis impetum fecerunt, eosq; propulerunt: quibus in fugã coniectis, ſagittarii circumuenti, interfectiq; ſunt. Itẽ ex reliquis partibus noſtri cedentes uſq; ad caſtra inſecuti, ſui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alexia proceſſerant, mœſti propè uictoria deſperata ſe in oppidum receperunt. Vno die intermiſſo, Galli, atq; hoc ſpatio magno cratium, ſcalarum, harpagonum numero effecto, media nocte ſilentio ex caſtris egreſſi ad campeſtres munitiones accedunt. Subito clamore ſublato, qua ſignificatione, qui in oppido obſidebantur, de ſuo aduentu cognoſcere poſſent, crates proiicere, fundis, ſagittis, lapidibus noſtros de uallo deturbare, reliquaq;, quæ ad oppugnationem pertinẽt, adminiſtrare. eodem tempore clamore exaudito, dat tuba ſignum ſuis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Noſtri, ut ſuperioribus diebus ſuus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt, fundis libralibus, ſudibusq;, quas in opere diſpoſuerant, ac glandibus Gallos perterrent, proſpectu tenebris adempto multa utrinque uulnera accipiuntur, complura tormentis tela coniiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendum obuenerant, qua

ex par-

ex parte premi noſtros intellexerant, ijs auxilio ex ulterioribus caſtellis deductos ſummittebant. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebãt poſteaq̃ propius ſucceſſerunt, aut ſe ipſi ſtimulis inopinantes induebant, aut in ſcrobes delapſi transfodiebantur, aut ex uallo, & turribus traiecti pilis muralibus interibant: multis undiq; uulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, cum lux appareret, ueriti ne ab latere aperto ex ſuperioribus caſtris eruptione circumuenirentur, ſe ad ſuos receperunt. At interiores dum ea quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores foſſas explent: diutius in his reb. administrandis morati, prius ſuos diſceßiſſe cognouerunt, q̃ munitionibus appropinquarent: ita re infecta in oppidum reuerterunt. Bis magno cum detrimento repulſi Galli, quid agãt, cõſulunt: locorum peritos adhibent, ab his ſuperiorum caſtrorũ ſitus, munitionesq; cognoſcunt. Erat à Septentrionibus collis, quem quia propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant noſtri, neceſſariò penè iniquo loco, & leniter decliui caſtra fecerunt. Hæc C. Antiſtius Reginus, & L. Caninius Regulus legati cum duabus legionibus obtinebant: cognitis per exploratores regionibus, duces hoſtium ſexaginta millia ex omni numero deligunt earum ciuitatum, quæ maximam uirtutis opinionem habebant: quid, quoq; pacto agi placeat, occultè inter ſe conſtituunt, adeundi tempus definiunt, cum meridies eſſe uideatur: ijs copijs Vergaſillaunum Aruernum unum ex quatuor ducibus propinquum Vercingetorigis præficiunt. Ille ex caſtris prima uigilia egreſſus, propè cõfecto ſub lucem itinere, poſt montẽ ſe occultauit, militesq; ex nocturno labore ſeſe reficere iußit, cũ iã meridies appropinquare uide-

re uideretur, ad ea caſtra, quæ ſuprà demonſtrauimus, conten dit: eodemq́; tempore equitatus ad campeſtres munitiones accedere, & reliquæ copiæ ſeſe pro caſtris oſtendere cœperũt. Vercingetorix ex arce Alexiæ ſuos conſpicatus, ex oppido egreditur, caſtris longurios, muſculos, falces, reliquaq́; q̃ eru ptionis cauſa parauerat, profert: pugnatur uno tempore om nibus locis, atq; omnia tentantur: quæ minimè uiſa pars firma eſset, huc concurritur. Romanorũ manus tantis munitionibus diſtinetur, nec facilè pluribus locis occurrit: multùm ad terrendos noſtros ualuit clamor, qui poſt tergum pugnantib. extitit, q, ſuum periculum in aliena uident uirtute conſiſtere. Omnia enim plerunq;, quæ abſunt, uehementius hominum men tes perturbant. Cæſar idoneum locũ nactus, quid quaq; in par te geratur cognoſcit: laborantibus ſummittit: utriſq; ad omnia occurrit: unum illud eſſe tempus prædicat, quo maximè contendi conueniat. Galli niſi perfregerint munitiones, de omni ſalute deſperant: Romani ſi rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant maximè ad ſuperiores munitiones labora tur, quò Vergaſillaunum miſſum demonſtrauimus. *Exiguum loci ad decliuitatem faſtigium magnum habet momentum. Alij tela conijciunt, alij teſtudine facta ſubeunt: defatigatis inuicem integri ſuccedunt: ager ab uniuerſis in munitionem coniectus & aſcenſum dat Gallis, & ea, quæ in terram occultauerant Romani, contegit: nec iam arma noſtris, nec uires ſuppetunt. His rebus cognitis, Cæſar Labienum cum cohortibus ſex ſubſidio laborantibus mittit, & imperat ſi ſuſtinere non poſſit, deductis cohortibus eruptione pugnaret: id niſi neceſſario non faciat. Ipſe adit reliquos, cohortatur, ne labori ſuccumbant; omnium ſuperiorum dimica- tionum

*iniquũ.

tionum fructum in eo die, atq; hora docet conſiſtere. Interiores deſperatis campeſtribus locis, propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex aſcenſu tentant: huc ea, quæ parauerant, conferunt, multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere, & cratibus* aditus expediunt: falcibus uallum, ac loricam reſcindunt. Cæſar mittit primò Brutũ adoleſcentem cum cohortibus ſex. poſt cum alijs ſeptem Fabium legatum, poſtremò ipſe, cùm uehementius pugnaretur, integros ſubſidio adducit: reſtituto prælio, ac repulſis hoſtibus, eò quò Labienũ miſerat, contendit: cohortes quatuor ex proximo caſtello educit, equitum ſe partem ſequi, partem circumire exteriores munitiones, & a b tergo hoſtes adoriri iubet. Labienus poſtquam neq; aggeres, neq; foſſæ uim hoſtium ſuſtinere poterant, coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præſidiis deductas fors obtulit. Cæſarẽ per nuntios facit certiorem, quid faciundum exiſtimet: accelerat Cæſar, ut prælio interſit: eius aduentu ex colore ueſtitus cognito, quo inſigni in prælijs uti conſueuerat, turmis equitum, & cohortibus uiſis, quas ſeſe qui iuſſerat, ut de locis ſuperioribus hæc decliuia, & deuexa cernebantur, hoſtes committunt prælium, utrunq; clamore ſublato, excipitur rurſus ex uallo, atq; omnibus munitionibus clamor. Noſtri emiſsis pilis, gladiis rem gerunt; repentè poſt tergum equitatus cernitur, cohortes aliæ appropinquant. Hoſtes terga uertunt, fugientibus equites occurrunt, fit magna cædes. Sedulius Dux, & princeps Lemouicum occidunt. Vergaſillaunus Aruernus uiuus in fuga comprehenditur: ſigna militaria ſeptuagintaquatuor ad Cæſarem referuntur: pauci ex toto numero ſe incolumes in caſtra recipiunt: Conſpicati ex oppido cædem, & fugam ſuorum

*foſſas explent.

rum

*rum, deſperata ſalute, copias à munitionibus reducunt: fit pro tinus hac re audita ex caſtris Gallorum fuga. Quòd niſi cre bris ſubſidijs, ac totius diei labor milites fuiſſent defeſſi, omnes hoſtium copiæ deleri potuiſſent. De media nocte miſſus equi= tatus nouiſsimum agmen conſequitur, magnus numerus capi= tur, atq; interficitur: reliqui ex fuga in ciuitates diſcedunt. Po ſtero die Vercingetorix concilio conuocato, id ſe bellum ſu= ſcepiſſe non ſuarum neceßitatum, ſed cõmunis libertatis cauſa demonſtrat: & quoniam ſit fortunæ cedendum, ad utranq; rẽ ſe illis offerre, ſeu morte ſua Ro. ſatisfacere, ſeu uiuum trade re uelint. Mittuntur de his reb. ad Cæſarem legati, iubet ar= ma tradi, principes produci: ipſe in munitione pro caſtris con ſedit: eò Duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma proijciuntur: reſeruatis Heduis, atq; Aruernis, ſi per eos ci= uitates recuperare poſſet, ex reliquis captiuis toto exercitui capita ſingula prædæ nomine diſtribuit. His rebus confectis, in Heduos proficiſcitur, ciuitatem recipit: eò legati ab Aruer nis miſſi: quæ imperaret, ſe facturos pollicentur: imperat ma= gnum numerũ obſidũ, legiones in hyberna mittit: captiuorũ circiter uiginti millia Heduis, Aruernisq; reddidit. T. Labienũ cum duabus legionibus, & equitatu in Sequanos proficiſci iu bet. Huic M. Sempronium Rutilium attribuit. C. Fabium, & L. Minutiũ Baſiliũ cum duab. legionib. in Rhemis collocat, ne q̃ à finitimis Bellouacis calamitatẽ accipiant. C. Antiſtiũ Re= ginũ in Ambibaretos, T. Sextiũ in Bituriges, C. Caniniũ Re biliũ in Rutenos cũ ſingulis legionib. mittit. Q. T. Cic. & P. Sulp. Cabilonni, & Matiſconæ in Heduis ad Ararim rei fru mẽtariæ cauſa collocat: ipſe Bibracte hyemare cõſtituit. *Hu ius in reb. cognitis, Romæ dierum XX. ſupplicatio indicitur.*

*His rebus lite= ris Cæſa ris cog.

A. HIR=

A. HIRCII DE RE-LICTORVM DE BELLO GALLICO LIBER VIII.

COactus aßiduis tuis uocibus Balbe, cùm quotidiana mea recuſatio non difficultatis excuſationem, ſed inertiæ uideretur deprecationem habere, difficillimam rē ſuſcepi, Cæſaris noſtri commentarios rerū geſtarum Galliæ non*cōparādos ſuperiorib. atq; inſequentib. eius ſcriptis contexui*nouißimisq; imperfecta ab reb. geſtis Alexandriæ confeci, uſq; ad exitū, non quidē ciuilis diſſenſionis, cuius finē nullū uidemus, ſed uitæ Cæſaris: quos utinam qui legent, ſcire poßint, q̃ inuitus ſuſceperim ſcribēdos, quo facilius careā ſtultitiæ, atq; arrogantiæ crimine, qui me*medium interpoſuerim Cæſaris ſcriptis. Conſtat enim inter omnes: nihil tam operosè ab alijs eſſe perfectū, q; non horum elegantia cōmentariorum ſuperetur: qui ſunt editi, ne ſcientia tantarū rerum geſtarū ſcriptorib. deeſſet: adeoq; probatur omnium iudicio, ut prærepta, non præbita facultas ſcriptorib. uideatur. Cuius tamen rei maior noſtra, q̃ reliquorū eſt admiratio. Cæteri. n. quā bene atq; emendate: nos etiā quā facilè, atq; celeriter eos perfecerit, ſcimus. Erat autem in Cæſare cùm facultas, atque elegantia ſumma ſcribendi, tum uerißima ſuorum ſcientia conſiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino, atq; Africano bello intereſſem: quæ bella quanquā ex parte nobis Cæſaris ſermone ſint nota: tamen aliter audimus ea, quæ rerum nouitate, aut admiratione nos capiunt,

* comparentibus.
* nouißimūq; imperfectū
* mediis.

aliter

aliter quæ pro teſtimonio ſumus dicturi. Sed ego nimirũ dum omnes excuſationis cauſas colligo,ne cum Cæſare conferar: hoc ipſo crimen arrogantiæ ſubeo, ꝙ me iudicio cuiuſquam exiſtimem poſſe cum Cæſare comparari. Vale.

OMNI *Gallia deuicta,Cæſar cum à ſuperiore æſtate nullum bellandi tempus intermiſiſſet,militesq́; hybernorũ quiete reficere à tantis laboribus uellet: complures eodem tempore ciuitates renouare belli conſilia nunciabantur,coniurationesq́; facere.Cuius rei uerisimilis cauſa afferebatur,ꝙ Gallis omnibus cognitum eſſet, neq; ulla multitudine in unum locum coacta reſiſti poſſe* Romanis:*nec ſi diuerſa bella complures eodem tempore intuliſſent ciuitates,ſatis auxilij, aut ſpatij,aut copiarum habiturum exercitum* Popu. Roma. *ad omnia perſequenda . non eſſe autem alicui ciuitati ſortem incommodi recuſandum,ſi tali mora reliquæ poſſent ſe uendicare in libertatem.Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæſar* M.Antonium *Quæſtorem ſuis præfecit hybernis: ipſe equitatus præſidio pridie Calendarum Ianuarij ab oppido* Bibracte *proficiſcitur ad legionem duodecimam, quam non longe à finibus* Heduorum *collocauerat in finibus* Biturigum, *eiq́; adiungit legionem undecimam, quæ proxima fuerat .* Binis *cohortibus ad impedimenta tuenda relictis , reliquum exercitum in copioſiſſimos agros* Biturigum *inducit: qui, cum latos fines, & complura oppida haberent, unius legionis hybernis non poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationesq́; facerent .* Repentino *aduentu Cæſaris* *ac-* Biturigum oppreſsio.

n cidit,

cidit, quod imparatis deiectisq; accidere fuit neceſſe, ut ſine ti more ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quàm cõfugere in oppida poſſent. nanq; etiam illud uulgare incurſionis ſignum hoſtium, quod incendijs ædificiorum intelligi conſueuit. Cæſaris erat interdicto ſublatum; ne aut copia pabuli, frumentiq;, ſi longius progredi uellet, deficeret, aut hoſtes incendijs terrerentur. Multis hominum millib. captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates aut priuatis hoſpitijs confiſi, aut ſocietate conſiliorum, confugerant, fruſtra. Nam Cæſar magnis itineribus omnibus locis occurrit: nec dat ulli ciuitati ſpatium de aliena potius, quam de domeſtica ſalute cogitandi, qua celeritate & fideles amicos retinebat, & dubitanteis terrore ad conditiones pacis*adducebat. Tali conditione propoſita, Bituriges cum ſibi uiderent clementia Cæſaris reditum patere in eius amicitiam finitimasq; ciuitates ſine ulla pœna dediſſe obſides, atq; in fidem receptas eße, idem fecerunt. Cæſar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, ſtudioſiſsimè permanſerant in labore, ducenos ſeſtertios, centurionibus*duo millia nummum prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibusq; in hyberna remiſsis, ipſe ſe recepit die XL. Bibracte. ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petitum contra Carnutes, quos intuliße bellum ſibi querebantur. Qua re cognita, cum non amplius decem &*octo dies in hybernis eſſet commoratus, legiones quartamdacimam, & ſextam ex hybernis ab Arare educit: quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ cauſa ſuperiore commentario demonſtratum eſt. Ita cum duabus legionibus

*reducebat

*tot millia

* nouem

nibus ad perſequendos Carnutes proficiſcitur. Cum fama exercitus ad hoſtes eſſet perlata, calamitate cæterorum ducti Carnutes, deſertis uicis, oppidisq́;, quæ toleranda hyemis cauſa, conſtitutis repente exiguis ad neceſſitatem ædificiis, incolebant (nuper enim deuicti complura oppida* dimiſerant) diſperſi profugiunt. Cæſar erumpenteis eo maxime tempore acerrimas tempeſtates cum ſubire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo caſtra ponit: atq; in tecta partim Gallorum, partim quæ coniectis celeriter ſtramentis tentoriorum integendorum gratia erant inædificata, milites contegit: equites tamen & auxiliarios pedites in omneis parteis mittit, quaſcunq; petiſſe dicebantur hoſtes: nec fruſtra. nam plerunq; magna præda potiti noſtri reuertuntur. Oppreſſi Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulſi nullo loco diutius conſiſtere auderent, nec ſyluarum præſidio tempeſtatibus duriſſimis tegi poſſent: diſperſi, magna parte amiſſa ſuorum, diſſipantur in finitimas ciuitates. Cæſar tempore anni difficillimo, cum ſatis haberet conuenientes manus diſſipare, ne q; initium belli naſceretur: quantumq́; in ratione eſſet, exploratum haberent, ſub tempus æſtiuorum nullum ſummum bellum poſſe conflari: C. Trebonium cum duabus legionibus quas ſecum habebat, in hybernis Genabi collocauit: ipſe, cum crebris legationibus Remorum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes, Belgasq́; præſtabant, finitimasq́; ijs ciuitates, Duce Corbeo Bellouaco, & Commio Atrebate exercitum comparare, atq; in unum locum cogere, ut omni multitudine in fineis Sueſſionum, qui Remis erant attributi, facerent impreſſionē: pertinere autē non tantum ad dignitatem, ſed etiam ad ſalutem ſuam iudicaret, nullam calami-

* amiſerant.

tatem ſocios optimè de re publica meritos accipere,legionem ex hybernis euocat rurſus undecimam. Literas autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Sueſſionum legiones duas,quas habebat,adduceret,alteramq́; ex duabus à T. Labieno accerſit.Ita quantum hybernorum opportunitas,belliq́; ratio poſtulabat, perpetuo ſuo labore, inuicem legionibus expeditionum onus iniungebat.His copijs coactis,ad Bellouacos proficiſcitur:caſtrisq́; in eorum finibus, poſitis, equitum turmas dimittit in omneis parteis ad aliquos excipiendos,ex quibus hoſtium conſilia cognoſceret. Equites officio functi renuntiant paucos in ædificiis eſſe inuentos,atq; hos,non qui agrorum incolendorũ cauſa remanſiſſent (nanq; eſſe undiq; diligenter demigratum) ſed qui ſpeculandi gratia eſſent remißi: à quibus cum quæreret Cæſar,quo loco multitudo eſſet Bellouacorum, quod'ue eſſet conſilium eorum: inueniebat Bellouacos omneis, qui arma ferre poſſent,in unum locum conueniſſe. Itemq́; Ambianos, Aulercos,Caletos, Veliocaſſos, Atrebates locum caſtris excelſum*impedita circum datum palude delegiſſe,omnia impedimenta in ulteriores ſyluas contuliſſe:complures eſſe principes belli autores,ſed multitudinem maximè Corbeo obtemperare, quòd ei ſummo odio eſſe nomen populi Ro. intellexißent. Paucis antè diebus,ex his caſtris Commium diſceßiſſe ad auxilia Germanorum adducenda:quorum & uicinitas propinqua, & multitudo eſſet infinita.Conſtituiſſe autem Bellouacos omnium principũ conſenſu:ſumma plebis cupiditate, ſi ut diceretur,Cæſar cum tribus legionib.ueniret:offerrent ſe ad dimicãdũ,ne miſeriore,ac duriore poſtea conditione cũ toto exercitu decertare,cogerẽtur:ſin maiores copias adduceret,in eo loco permanarẽt,quẽ delegißent.Pabulatione aũt,quæ propter anni

*In ſylua circũ data pal.

*anni tempus cùm exigua, tum diſiecta eſſet, & frumentatione, et reliquo cõmeatu ex inſidijs prohibere Romanos. Quæ Cæſar cùm conſentientibus plurimis cognouiſſet, atq; ea, quæ pro ponerentur, conſilia plena prudentiæ, longeq; à temeritate barbarorum remota eſſe iudicaret: omnibus rebus inſeruiendum ſtatuit, quò celerius hoſtes contempta ſuorum paucitate prodirent in aciem: ſingularis .n. uirtutis ueterrimas legiones ſeptimam, octauam, & nonam habebat: ſummæ ſpei, delectæq; iuuentutis undecimam: quæ octauo iam ſtipendio functa, tamen collatione reliquarum nondum eandem uetuſtatis, & uirtutis ceperat opinionem. Itaq; concilio aduocato, rebus ijs, quæ ad ſe eſſent delatæ, omnibus expoſitis, animos multitudinis confirmat, ſi fortè hoſtes trium legionum numero poſſet elicere ad dimicandum. Agminis ordinem ita conſtituit, ut legio ſeptima, nona, ante omnia iret impedimenta: deinde omniũ impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus eſſe conſueuit) cogeret undecima, ne maioris multitudinis ſpecies accidere hoſtibus poſſet, quàm ipſi depopoſciſſent. Hac ratione penè quadrato agmine inſtructo, in conſpectum hoſtium celerius opinione eorum exercitum adducit. Quas legiones repentè inſtructas, uelut in acie certo gradu accedere Galli cum uiderent, quorum erant ad Cæſarem plena fiduciæ conſilia perlata, ſiue certaminis periculo, ſiue ſubito aduentu, ſeu expectatione noſtri conſilij, copias inſtruunt pro caſtris, nec loco ſuperiore decedunt. Cæſar, etſi dimicare optauerat, tamen admiratus tantam multitudinem hoſtium, ualle intermiſſa, magis in altitudinem depreſſa, q̃ latè patente, caſtris hoſtium confert. Hæc imperat uallo pedum XII. muniri, *coronisq; pro hac ratione eius altitudinis inædificari:*

*aliàs, lauricu-

lanq;

inædificari: foſſam duplicem pedum quinûm denûm lateribus directis deprimi, turres crebras excitari in altitudinem trium tabulatorum, pontibus traiectis, conſtratisq; coniungi: quorũ frontes uiminia loricula munirentur, *ut hoſtis à duplici propugnatorum ordine depelleretur: quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine eſſet, hoc audacius, longiusq; tela promitteret: alter, quò propior *hoſtem in uallo collocatus eſſet, ponte ab incidentibus telis tegeretur: portis fores altioresq; turres impoſuit. Huius munitionis duplex erat conſilium: nanque & operum magnitudinem, & timorem ſuum ſperabat fiduciam barbaris allaturum: & cum pabulatum, frumẽtatũq; longius eſſet proficiſcendum, paruis copijs caſtra munitione ipſa uidebat poſſe defendi. Interim crebrò paucis utrinq; procurrentibus inter bina caſtra palude interiecta, contendebatur, quam tamen paludem nonnunquam, aut noſtra auxilia, aut Gallorum, Germanorumq; tranſibant, acriusq; hoſtes inſequebantur: aut uiciſsim hoſtes eodem tranſgreßi noſtros lõgius ſummouebãt. Accidebat autem quotidianis pabulationib. id, quod accidere erat neceſſe, cũ raris, diſiectisq; ædificijs pabulum conquireretur, ut impeditis locis diſperſi pabulatores circumuenirentur: quæ res etſi mediocre detrimentum iumentorum, ac ſeruorum noſtris afferebat: tamen ſtultas cogitationes incitabat barbarorum: atq; eo magis, q; Comius, quẽ profectum ad auxilia Germanorum accerſenda dixerã cum equitibus uenerat: qui tametſi numero non amplius erant quingenti: tamen Germanorum aduentu barbari inflabãtur. Cæſar cũ animaduerteret hoſtem complures dies caſtris, palude, et loci natura munitis ſe tenere, neq; oppugnari caſtra eorũ ſine dimicatione pernicioſa, nec locũ munitionibus claudi, ni ſi à maiore exer-

*ut ab hoſtib. duplici foſſa, duplici propugnatorũ ordine defenderent, quorum *hoſtium uallo

re exercitu poſſe:literas ad Trebonium mittit,ut q̃ celerrimè poſſet,legionem XIII.quæ cũ T.Sext. legato in Biturigib. hyemebat,accerſeret,atq; ita cũ tribus legionibus magnis itineribus ad ſe ueniret.Ipſe equites inuicẽ Remorum, ac Lingonum,reliquarumq́; ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat,præſidio pabulationibus mittit, qui ſubitas hoſtiũ incurſiones ſuſtinerent:q, cùm quotidie fieret,ac iam conſuetudine diligentia minueretur,quòd plerunque accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu peditum, cognitis ſtationibus quotidianis equitum noſtrorum, ſyluestribus locis inſidias diſponunt. Eodemq; equites poſtero die mittunt, qui primum elicerent noſtros in inſidias,deinde circumuentos aggrederentur:cuius mali ſors incidit Remis; quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. Nanque ii cùm repente hoſtium equites animaduertiſſent, ac numero ſuperiores paucitatem contempſiſſent,cupidius inſecuti,à peditibus undique ſunt circundati: quo facto perturbati,celerius,quàm conſuetudo fert equeſtris prælij,ſe receperũt.amiſſo Vertiſco principe ciuitatis præfecto equitum:qui cum uix equo propter ætatem poſſet uti,tamen conſuetudine Gallorum,neq; ætatis excuſatione in ſuſcipienda præfectura uſus erat, neq; dimicari ſine ſe uoluerat.Inflantur; atque incitantur hoſtium animi ſecundo prælio,Principe Remorum interfecto. Noſtri detrimento admonentur,diligentius exploratis locis ſtationes diſponere, ac moderatius cedẽtẽ inſequi hoſtẽ.Non intermittuntur interim quotidiana prælia in cõſpectu utrorunq; caſtrorũ,quæ ad uada,tranſitusq́; fiebant paludis:qua cõtentione Germani,quos ꝑpea Cæſar trãſduxerat Rhenũ,ut eqtib.interpoſiti prælia rẽtur,cùm conſtantius uniuerſi paludem tranſiſſent, paucisq́;

reſiſtentibus interfectis,pertinacius reliquam multitudinem eſſent inſecuti:perterriti non ſolum ij,qui aut comminus opprimebatur,aut eminus uulnerabantur:ſed etiam, qui longius ſubſidiari conſueuerant,turpiter fugerunt:nec prius finem fugæ fecerūt,ſæpe amiſsis ſuperioribus locis, q̃ ſe aut in caſtra ſuorum reciperent,aut nonnulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo ſic omnes copiæ ſunt perturbatæ, ut uix iudicari poſſet,utrum ſecundis, minimisq; rebus inſolentiores,an *diuerſis mediocribus timidiores eſſent. Complurib. diebus iiſdem in caſtris conſumptis,cum propius acceßiſſe legiones,& C.Trebonium legatum cognouiſſent: duces Bellouacorum ueriti ſimilem obſeßionem Alexiæ, noctu dimittunt eos,quos aut ætate,aut uiribus inferiores, aut inermes habebant,unaq; reliqua impedimēta:quorum perturbatum,& cōfuſum dum explicant agmen(magna enim multitudo carrorū etiam expeditos ſequi Gallos conſueuit) oppreßi luce , copijs armatorum,*caſtrorum uias inſtruunt, ne prius Romani pſequi ſe inciperent, q̃ longius agmen impedimentorum ſuorū proceßiſſet. At Cæſar neq; reſiſtentes tanto collis aſcenſu *laceſſendos iudicabat,neq; non uſq; eò legiones admouendas,ut diſcedere ex eo loco ſine periculo barbari militibus inſtantibus nō poſſent. Ita cùm paludem impeditum à caſtris caſtra diuidere,q̃ tranſeundi difficultas celeritatem inſequendi tardare poſſet:atq; id iugum, quod trans paludem pene ad hoſtiū caſtra pertineret : mediocri ualle à caſtris eorum interciſum animaduerteret pontibus palude conſtrata, legiones traducit, celeriterq; in ſummā planitiē iugi puenit,quæ decliui faſtigio duobus ab lateribus muniebatur:*ibi legionibus inſtructis,ad ultimum iugum peruenit,aciemq; eo loco conſtituit,unde tormento

*aduerſo mediocri caſu tim.

*in ſuis caſtris inſtruūt.

*aggrediendos.

*ubi.

mento miſſa tela in hoſtium cuneos conijci poſſent. Barbari cōfiſi loci natura, cùm dimicare non recuſarent, ſi forte Romani ſubire collem conarentur, paulatimq; copias diſtributas dimittere non auderent, ne diſperſi perturbarentur, in acie permanſerunt. quorum pertinacia cognita, Cæſar uiginti cohortibus inſtructis, caſtriſq; eo loco metatis muniri iubet caſtra: abſolutis operib. legiones pro uallo inſtructas collocat, equites frenatis equis in ſtationibus diſponit. Bellouaci cùm Romanos ad inſequendum paratos uiderent; neq; pernoctare, aut diutius permanere *ſiue cibariis eodem loco poſſent: conſilium ſui recipiendi inierunt, faſces, ubi conſederant nam(in acie ſedere Gallos conſueſſe ſuperioribus commentarijs declaratum eſt) per manus ſtramentorum, ac uirgultorum, quorū ſumma erat in caſtris copia, inter ſe traditos, ante aciem collocauerunt, extremoq; tempore diei, ſigno pronuntiato, uno tēpore incenderunt. Ita continens flamma copias omneis repente à conſpectū texit Romanorum. quod ubi accidit, barbari uehementiſsimo curſu fugerunt. Cæſar etſi diſceſſum hoſtium animaduertere non poterat, incendijs oppoſitis: tamē cōſilium cū fugæ cauſæ initum ſuſpicaretur, legiones permouet, et turmas mittit ad inſequendum: ipſe ueritus inſidias, ne forte in eodem loco *ſubſiſtere hoſteis, atq; elicere noſtros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cum intrare fumum, & flammam denſiſsimam timerent, ac ſiqui cupidius intrauerant, uix ſuorum ipſi priores partes aduerterent, equorum inſidias ueriti, liberam facultatem ſui recipiendi Bellouacis dederunt. Ita fuga timoris ſimul, calliditatiſq; plena, ſine ullo detrimento, millia non amplius decem progreßi hoſtes, munitiſsimo loco caſtra poſuerunt. inde cùm ſæpe inſidijs equi-

*ſine piculo eod.

*ſubſiſteret.

pe inſidijs equites,peditesq́; diſponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant: quod cùm crebrius ac cideret,ex captiuo quodam comperit Cæſar Corbeum Bello uacorum ducem fortiſsimorum millia ſex peditum delegiſſe, equitesq́; ex omni numero mille,quos in inſidijs eo loco collo caret, quem in locum propter copiam frumenti, ac pabuli Rom.pabulatum miſſuros ſuſpicaretur. Quo cognito conſi lio,Cæſar legiones plures,q̃ ſolebat,educit,equitatumq́; , qua conſuetudine pabulatorib.mittere præſidio conſueuerat,præ mittit:huic interponit præſidia leuis armaturæ: ipſe cum le gionibus,q̃ poteſt maximè,appropinquat. Hoſtes in inſidiis diſpoſiti, cùm ſibi delegiſſent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omneis parteis paſſib.mille ſyluis undiq; impeditiſsimis, aut altiſsimo flumine, uelut indagine munitũ, hunc inſidiis circundederunt,noſtri explorato hoſtiũ cõſilio, ad præliandum animo,atq; armis parati,cùm ſubſequentib.le gionib.nullam dimicationẽ recuſarẽt, turmatim in eũ locũ de uenerunt. Quorum aduentu cùm ſibi Corbeus oblatam occa ſionẽ rei gerendæ exiſtimaret:primus cum paucis ſe oſtendit, atq; in proximas turnas impetum facit noſtri conſtanter im petum ſuſtinent inſiditorum:neq; plures in unum locũ cõueni unt,q. plerunq; equeſtribus prælijs,cùm pp aliquẽ timorẽ ac cidit,tum multitudine ipſorum detrimentum accipitur.Cũ di ſpoſitis turmis,inuicem rari præliarentur, neq; ab lateribus circumueniri ſuos paterentur,erumpũt cæteri celeriter Cor beo præliante ex ſyluis.fit magna contentione diuerſum præ lium:q. cum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex ſyluis inſtructa multitudo procedit peditũ,quæ noſtros cogit cede re equites, quib.celeriter ſubueniunt leuis armaturæ pedites,

quos

*quos ante legiones miſſos docui,turmisq; noſtrorum interpo
ſiti conſtanter præliantur. pugnatur aliquandiu pari conten
tione. deinde,ut ratio poſtulabat prælii;qui ſuſtinuerant pri
mos impetus inſidiarum,hoc ipſo fiunt ſuperiores, ꝙ nullum
ab inſidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Acce
dant propius interim legiones,crebriq; eodem tẽpore & no
ſtris,& hoſtibus nuntij afferuntur, Imperatorem inſtructis
copijs adeſſe. Qua re cognita præſidio cohortium confiſi no
ſtri acerrime præliantur, ne ſi tardius rem geſſiſſent victo
riæ gloriam communicaſſe cum legionib. uiderentur. Hoſtes
concidunt animis, atq; itineribus diuerſis fugam quærunt ne
quicquam. Nam quib. difficultatib. locorum Roma. claudere
uoluerant,his ipſi tenebantur: uicti tamẽ,pculſiq; maiore par
te amiſſa conſternati,quò ſors tulerat,profugiunt,partim ſyl
uis petitis,partim flumine, qui tamen in fuga à noſtris acri
ter inſequentibus conficiuntur. Cũ interim nulla calamitate ui
ctus Corbeus excederet prælio ſyluaſq; peteret, haud inuitan
tibus noſtris,ad deditionem potuit ad duci,quin fortiſſime præ
liando,compluresq; uulnerando,cogeret elatos iracundia ui
ctores in ſe tela conijcere. Tali modo re geſta,recentibus præ
lij ueſtigijs ingreſſus Cæſar,cùm uictos tanta calamitate exi
ſtimaret hoſtes nuntio accepto locũ caſtrorũ relicturos,quæ
non longius ab ea cæde abeſſe plus minus *octo millib. paſſuũ* *nouem
*dicebantur,tametſi flumine impeditũ trãſitũ uidebat,tamẽ ex
ercitu traducto progreditur. At Bellouaci,reliquæq; ciuita
tes repente ex fuga paucis,atq; his uulneratis receptis, ꝗ ſyl
uarum beneficio caſum euitauerant, omnib. aduerſis cognita
calamitate,interfecto Corbeo,amiſſo equitatu, & fortiſſimis
peditibus, cùm aduentare Roma. exiſtimarent: concilio re*

pente

pente cantu turbarum conuocato,conclamant,ut legati,obſideſq; ad Cæſarem mittentur. Hoc omnibus probato conſilio Commius Atrebas ad eos perfugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cæteri,e ueſtigio mittũt ad Cæſarẽ legatos:petuntq;,ut ea pœna ſit contẽtus hoſtium, quam ſi ſine dimicatione inferre integris poſſet, pro ſua clementia atq; humanitate nũquam profectò eſſet illaturus. Afflictas opes equeſtri prælio Bellouacorum eſſe, delectorum peditum multa millia interijſſe,uix refugiſſe nuntios cædis:magnum tamen,ut in tanta calamitate,Bellouacos eo prælio commodum eſſe conſecutos,q, Corbeus autor belli,cõcitator multitudinis eſſe interfectus. Nunquam enim Senatum tantum in ciuitate illo uiuo,quantum imperitam plebem potuiſſe. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæſar eodem tempore anno Bellouacos, cæteraſq; Galliæ ciuitates ſuſcepiſſe bellum pertinaciſſime:hos ex omnibus in ſententia permanſiſſe: neq; ad ſanitatem reliquorum deditione eſſe perductos. Scire, atque intelligere ſe cauſam peccati facillime mortuis delegari: neminem uerò tantum pollere, inuitis principibus, reſiſtente Senatu, omnibus bonis repugnantibus,infirma manu plebis bellum,cõcitare, & gerere poſſet. Sed tamen ſe contentum ea pœna, quam ſibi ipſi contraxiſſent. Nocte inſequenti legati reſponſa ad ſuos referunt:obſides conficiunt. Concurrunt reliquarũ ciuitatum legati:quæ Bellouacorum ſpeculabãtur euentũ,obſides dant,imperata faciunt,excepto Commio,quem timor *cohibebat cuiuſquam fidei ſuam cõmittere ſalutem. Nã ſuperiore anno T. Labienus Cæſare in Gallia citeriore ius dicẽte,cũ Cõmiũ cõperiſſet ſolicitare ciuitatẽ,& cõiurationẽ cõtra Cæſarem facere:infidelitate eius ſine ulla perfidia iudicauit com

*probibebat.

primi

primi poſſe: quem quia non arbitrantur uocatum in caſtra uenturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Voluſenum Quadratum miſit, qui eum per ſimulationem colloquij curaret interficiendum. Ad eam rem delectos tradidit centuriones. Cùm in colloquium uentum eſſet, & ut conuenerat, manum Commij Voluſenus arripuiſſet, Centurio uelut inſueta re permotus, celeriter à familiarib. prohibitus Commij conficere hominem non potuit, grauiter tamen primo ictu gladio caput perculſit. Cùm utrinq; gladij diſtricti eſſent, non tam pugnandi, q̃ diffugiendi fuit utrorumq; conſilium, noſtrorum, q, mortifero uulnere Commium credebant affectum: Gallorum, q, inſidijs cognitis, plura, q̃ uidebant, extimeſcebant. Quo facto ſtatuiſſe Commius dicebatur nunquam in conſpectum cuiuſquam Romani uenire. Bellicoſiſſimis gentibus deuictis, Cæſar cùm uideret nullam iam eſſe ciuitatem, quæ bellum pararet, quò ſibi reſiſteret, ſed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris effugere ad præſens imperium euitandum, plures in parteis exercitum dimittere cõſtituit. M. Antonium quæſtorem cum legione duodecima ſibi coniungit. C. Fabium legatum cum cohortibus uigintiquinq; mittit in diuerſiſſimam partem Galliæ, q, ibi quaſdam ciuitates in armis eſſe audiebat: neq; C. Caninium Rebilium legatum, qui in illis regionibus præerat, ſatis firmas duas legiones habere exiſtimabat. T. Labienum ad ſe euocat, Legionemq́; duodecimam, quæ cum eo fuerat in hybernis, in togatam Galliam mittit ad colonias ciuium Romanorum tuendas, ne quod ſimile incommodum accideret de incurſione barbarorum, ac ſuperiore æſtate Tergeſtinis accidiſſet, quia repentino latrocinio, atq; impetu incolæ illorum erant oppreſſi: ipſe ad deuaſtãdos, dopopulandoſq́; fines Ambiorigis*

** acciderat.*

proficiſci

proficiſcitur: quem perterritum, atq; fugientem cum redigi poße in ſuam poteſtatem deſperaſſet, proximum ſuæ dignitatis eſſe ducebat, adeo fines eius uaſtare ciuib. ædificijs, pecore, ut odio ſuorum Ambiorix, ſi quos fortuna feciſſet reliquos, nullum reditũ propter tantas calamitates haberet in ciuitatẽ. Cum in* omneis fineis partium Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimiſiſſet atq; omnia cædibus incendijs, rapinis uaſtaſſet, magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum cum duabus legionibus in Treuiros mittit. quorum ciuitas pp Germaniæ uicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu, & feritate non multum à Germanis differebat, neq; imperata unquam, niſi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus cùm magnam multitudinem conueniße hoſtium in fines Pictonum literis, nuntiisq; Duracii cognouiſſet, qui perpetuò in amicitia Romanorum permanſerat: q, pars quædam ciuitatis eius defeciſset, ad oppidum Lemouicum contendit: quò cùm aduentaret, atq; ex captiuis certius cognoſceret, multis hominũ millib. Dumnaco Duce Andium clauſum,* Lemouicum oppugnari neq; infirmas legiones hoſtibus committere auderet, caſtra munito loco poſuit. Dumnacus cum appropinquare Caninium cognouiſſet, copijs omnibus ad legiones conuerſis, caſtra Romanorum oppugnare inſtituit. Cùm complures dies in oppugnationem conſumpſiſſet, & magno ſuorum detrimento nullam partem munitionum conuellere potuißet, rurſus ad obſidendum Lemouicum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures ciuitates in fidem recipit, obſidibus firmat: literisq; C. Caninii certior fit, quæ in Pictonib. gerantur. Quib. reb. cognitis proficiſcitur ad auxilium Duracio ferendum. At Dumnacus aduentu Fabij cognito, deſperata ſalute, ſi tempore eodem

*omnes partes finiũ Am.

*Lemouaco

eodem coactus eſſet & Romanum, & externum ſuſtinere hoſtẽ,& reſpicere, ac timere oppidanos, repente eo ex loco cum copijs recedit:nec ſe ſatis tutum fore arbitratur; niſi flumen Ligerim,q, erat ponte propter magnitudinem conſtratum,copias traduxiſſet. Fabius & ſi nondũ in conſpectũ uenerat hoſtiũ,neq; ſe cum Caninio coniunxerat,tamen doctus ab ijs,qui locorum nouerant naturam,potiſsimum credidit hoſtes perterritos,eum locum quem petebant,petituros. Itaq; cum copijs ad eundem pontem contendit:equitatumq́; tantũ procedere ante agmen imperat legionum,quantũ cum proceſsiſſet,ſine defatigatione equorum,in eadem ſe reciperent caſtra. Conſequuntur equites noſtri,ut erant præceptũ inuaduntq́; Dum naci agmen,& fugientes perterritosq́; ſub ſarcinis in itinere aggreſsi,magna præda,multis interfectis,potiuntur. Itaq; re bene geſta ſe recipiunt in caſtra. In ſequẽti nocte Fabius equites præmittit ſic paratos ut cõfligerent, atq; omne agmen morarentur,dum conſequeretur ipſe:cuius præceptis ut res gereretur,Q. u. Titatius Varus præfectus equitum ſingularis & animi,& prudentiæ uir ſuos hortatur; agmenq́; hoſtium conſequutus,turmas partim idoneis locis diſponit,partim equitum prælium committit.*Cõſiſtit audacius equitatus hoſtium ſuccedentib.ſibi peditib.qui toto agmine ſubſiſtentes equitibus ſuis cõtra noſtros ferunt auxilium. Fit præliũ acri certamine nanq; noſtri contemptis pridie,ſuperatiſq; hoſtib. cum ſubſequi legiones meminiſſent,& pudore cedendi,cupiditate per ſe conficiendi prælij fortiſsime contra pedites præliantur. hoſteſq; nihil amplius copiarum acceſſurum credentes; ut pridie cognouerant, delendi equitatus noſtri nacti occaſionem uidebantur. Cum aliquandiu ſumma contentione dimicaretur,

* confligit.

caretur, Dumnacus inſtruit aciem,quæ ſuis eſſet equitibus inuicem præſidio:tum repente confertæ legiones in conſpectum hoſtium ueniunt:quibus uiſis perculſæ barbarorum turmæ,ac perterritæ acies hoſtium,perturbato impedimentorum agmine,magno clamore,diſcurſuq; paßim fugæ ſe mandant. at noſtri equites, qui paulò ante cum reſiſtentibus fortißimè conflixerant,lætitia uictoriæ elati,magno undiq; clamore ſublato, cedentibus circunfuſi,quantum equorum uires ad perſequendum,dextræq; ad cedendum ualent,tantum eo prælio interficiunt.itaq; amplius millibus XII. aut armatorum,aut eorum, qui timore arma proiecerant,interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum.Qua ex fuga cum conſtaret Drapetem Senonem,qui,ut primū defecerat Gallia, collectis undiq; perditis hominibus,ſeruis ad libertatem uocatis,exulibus omnium ciuitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta, & cōmeatus Romanorū interceperat: non amplius hominū duobus millibus ex fuga collectis prouinciam petere, unáq; conſilium cum eo Lucterium Cadurcum cepiſſe: quem in ſuperiore cōmentario, prima defectione Galliæ facere in Prouinciā impetum uoluiſſe, cognitum eſt: Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos perſequendos contendit, ne detrimento, aut timore Prouinciæ magna infamia perditorum hominum latrocinijs caperetur, C.Fabius cū reliquo exercitu in Carnutes,reliquasq; proficiſcitur ciuitates,quarum eo prælio, quod cū Dumnaco fecerat,copias eſſe accitas ſciebat. Non enim dubitabat,quin recenti calamitate ſummißiores eſſent futuræ:dato uero ſpacio,ac tēpore,eodē*inſtante Dumnaco poſſent cōcitari. Qua in re ſumma felicitas,celeritasq; in recipiēdis ciuitatibus Fabiū conſequitur.nā Carnutes:qui ſæpe uexati nunquam

*inſtigāte.

quam pacis fecerant mentionem, datis obſidibus ueniunt in deditionem: cæteræq; ciuitates poſitæ in ultimis Galliæ finibus, Oceanoq́; coniunctæ, quæ Armoricæ appellantur, autoritate adductæ Carnutum, aduentu Fabij legionumq́;, imperata ſine mora faciunt. Dumnacus ſuis finibus expulſus, errans, latitansq́;, ſolus extremas Galliæ regiones petere coactus eſt. At Drapetes, unaq; Lucterius cùm legiones, Caninium adeſſe cognoſcerent, nec ſe ſine certa pernicie, perſequente exercitu, putarent Prouinciæ fines intrare poſſe, nec iam liberam uagandi, *latrocinandiq; facultatem haberent: cōſiſtunt in agris Cadurcorum. Ibi cum Lucterius apud ſuos ciues quondam in tegris rebus multum potuiſſet, ſemperq́; autor nouorum conſiliorum magnam apud Barbaros autoritatem haberet: oppidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, natura loci egregiè munitum occupat ſuis, & Drapetis copijs, oppidanosq́; ſibi coniungit. Quò cum confeſtim C. Caninius ueniſſet, animaduteretq́; omnes oppidi partes præruptiſsimis ſaxis eſſe munitas, *quòd defendente nullo, tamen armatis aſcendere eſſet difficile, magna autem impedimenta oppidanorum uideret, quæ ſi clandeſtina fuga ſubtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, ſed ne legiones quidem poßent: tripartitò cohortibus diuiſis, trina excelſiſsimo loco caſtra fecit: à quibus paulatim, quantum copiæ patiebantur, uallum in oppidi circuitu ducere inſtituit. Quod cùm animaduerterent oppidani, miſerrimaq́; Alexiæ memoria ſoliciti ſimilem caſum obſeßionis uererentur, maximeq́; ex omnibus Lucterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti eſſe habendam: conſtituunt omnium conſenſu, parte ibi relicta copiarum, ipſi cum expeditis, ad importandum frumen-

*latrociniorū faciendorū facultatē haberēt, in finibus ſe conſtituunt Cadurc.

*quo

tum proficiſci. Eo conſilio probato, proxima nocte duobus millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes, & Lucterius educunt. Ii paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria ſubleuare eos cupiebant, partim prohibere, quò minus ſumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. Nonnunquam autem expeditionibus nocturnis caſtella noſtrorum adoriuntur. Quam ob cauſam C. Caninius toto oppido munitiones circundare conatur, ne aut opus effectum tueri non poßit, aut plurimis in locis infirma* diſponat præſidia. Magna copia frumenti comparata, conſiſtunt Drapes, & Lucterius non longius ab oppido decem millibus paſſuum, unde paulatim frumentum in oppidum ſupportarent: ipſi inter ſe prouincias partiuntur. Drapes caſtris præſidio cum parte copiarum reſtitit: Lucterius agmen iumentorum ad oppidum adducit: diſpoſitis ibi præſidijs, hora noctis circiter decima, ſylueſtribus, anguſtisq; itineribus frumentum importare in oppidum inſtituit: quorum ſtrepitum uigiles caſtrorum cùm ſenſiſſent, exploratoresq; mißi quæ gererentur, renunciaſſent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis caſtellis in frumentarios ſub ipſam lucem impetum fecit. ij repentino malo perterriti, diffugiunt ad ſua præſidia: quæ noſtri, ut uiderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex eo numero uiuum capi patiuntur. Profugit inde cum paucis Lucterius, nec ſe recipit in caſtra. Re bene geſta, Caninius ex captiuis comperit partem copiarum, cum Drapete eſſe in caſtris* intra millia paſſuum decem: qua re ex compluribus cognita, cùm intelligeret, fugato Duce altero, perterritos reliquos facilè opprimi poſſe, magnæ fœlicitatis eſſe arbitrabatur, neminem ex cæde refugiſſe in

*diſpoſita præſidia haberet

Lucterii fuga

*a millibus non lõge amplius XII.

in caſtra,qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perfer-
ret. Sed cùm in experiundo periculum nullum uideret,equita
tum omnem, Germanosq́; pedites ſummæ uelocitatis homines
ad caſtra hoſtium præmittit. Ipſe legionē unam intra caſtra
diſtribuit,alteram ſecum expedita ducit. Cùm propriùs hoſtē
acceßiſſet, ab exploratoribus,quos præmiſerat,cognoſcit ca-
ſtra eorum,ut Barbarorum fert conſuetudo,relictis locis ſu-
perioribus ad ripas fluminis eſſe demiſſa. At Germanos,equi-
tesq́; imprudentibus omnibus de improuiſo aduolaſſe,& præ-
lium commiſiſſe. Qua re cognita legionem armatam,inſtru-
ctamq́; adducit. Ita repentè omnibus ex partibus ſigno dato,
loca ſuperiora capiuntur: quod ubi accidit, Germani,equitesq́;
ſignis legionis uiſis uehementiſsimè præliantur: confeſtim om
nes cohortes undiq; impetum faciunt, omnibusq́; aut interfe-
ctis,aut captis,magna præda potiuntur. Capitur ipſe eo præ-
lio Drapes. Caninius feliciſsimè re geſta ſine ullo penè mi-
litis uulnere, ad obſidendos oppidanos reuertitur, exter-
noq́; hoſte deleto, cuius timore* augere præſidia, & muni- *diuidere
tione oppidanos circundare prohibitus erat, opera undique
imperat adminiſtrari. Venit eòdem cum ſuis copijs poſtero
die C. Fabius partemq́; oppidi ſumit ad obſidendum. Cæſar
interim M. Antonium Quæſtorem cum cohortibus XV. in
*Bellouacis reliquit, ne qua rurſus nouorum conſiliorum ad *Belgis.
capiendum bellum facultas daretur: ipſe reliquas ciuitates
adit, obſides plures imperat,timentes omnium animos conſo-
latione ſanat. Cùm in Carnutes ueniſſet, quorum in ciuitate
ſuperiore commentario Cæſar expoſuit initium belli eſſe or-
tum, q. præcipuè eos propter conſcientiam facti timere ani-
maduertebat, quò celerius ciuitatem metu liberaret, prin-

cipem ſceleris ipſius, & concitatorem belli Guturnatum ad ſupplicium depoſcit: qui etſi ne ciuibus quidem ſuis ſe committebat, tamen celeriter omnium cura quæſitus in caſtra deducitur. Cogitur in eius ſupplicium Cæſar contra naturam ſuam, maximo militum conſenſu, qui & omnia pericula, & detrimenta belli à Guturnato accepta referebant, adeò ut uerberibus exanimatum corpus ſecuri feriretur. Ibi crebris literis Caninii fit certior, quæ de Drapete, & Lucterio geſta eſſent, quoq; in conſilio permanerent oppidani: quorum & ſi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciā magna pœna eſſe afficiendam iudicabant, ne uniuerſa Gallia non uires ſibi defuiſſe ad reſiſtendum Romanis, ſed conſtantiam putaret: ne ue hoc exemplo cæteræ ciuitates locorum opportunitate fretæ, ſe uendicarent in libertatem: cum omnibus Gallis notum eſſe ſciret, reliquam eſſe unam æſtatem ſuæ prouinciæ, quam ſi ſuſtinere potuiſſent, nullum ultrà periculum uererentur. Itaq; C. Calenum legatum cum legionibus relinquit, qui iuſtis itineribus ſe ſubſequeretur. ipſe cum omni equitatu quàm poteſt celerrimè ad Caninium contendit. Cum contra expectationē omnium Cæſar Vxellodunum ueniſſet, oppidumq; operibus clauſum animaduerteret, neque ab oppugnatione recedi uideret ulla conditione poſſe, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognoſceret, aqua prohibere hoſtem tentare cæpit. Flumen infimam uallem diuidebat, *quæ *quod penè totum montem cingebat, in quo poſitum erat præruptum undique oppidum Vxellodunum: hoc auertere loci natura prohibebat: ſic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depreßis foßis deriuari poſſet. Erat autem oppidanis difficilis, & præruptus eò deſcenſus, ut

ut prohibentibus noſtris ſine uulneribus, ac periculo uitæ neq; adire flumen, neque arduo ſe recipere poſſent aſcenſu. Qua difficultate eorum cognita, Cæſar ſagittarijs, funditoribusq; diſpoſitis, tormentis etiam quibuſdam locis contra faciliſimos deſcenſus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos: quorum omnis poſtea multitudo aquatum unum in locũ conueniebat. ſub ipſius enim oppidi murum, magnus fons prorumpebat ab ea parte, quæ ferè pedum C C C. *interuallo fluminis circuitu uacabat.* Hoc *fonte prohiberi poſſe oppidanos cum optarent reliqui, Cæſar unus uideret non ſine magno periculo: è regione eius, uineas agere aduerſus montem, & aggeres ſtruere cœpit magno cum labore, & continua dimicatione.* Oppidani *enim loco ſuperiore decurrunt, & eminus ſine periculo præliantur, multosq; pertinaciter ſuccedentes uulnerant: non deterrentur tamen milites noſtri uineas proferre, & labore, atq; operibus uincere locorum difficultates.* Eodem *tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis: quod genus operis ſine ullo periculo, & ſine ſuſpicione hoſtium facere licebat.* Extruitur *agger in altitudinem pedum* **nouem, collocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur (id enim nullis operibus effici poterat) ſed quæ ſuperare fontis faſtigium poſſet.* Ex *ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditus: nec ſine periculo poſſent aquari oppidani: non tantum pecora, atque iumenta, ſed etiam magna hominum multitudo ſiti conſumebatur.* Quo *malo perterriti oppidani, cupas ſeuo, pice, ſcandulis complent, eas ardentes in opera prouoluunt.* Eodem *tempore acerrimè præliantur, ut ab incendio reſtinguendo dimicationis periculo deterreant* Romanos. *Magna repentè in ip-*

* *ſex.*

ſis operibus flamma exiſtit. quæcunque enim per locum præcipitem miſſa erant, ea uineis, & aggere ſuppreſſa comprehendebant id ipſum, quod morabatur. Milites contrà noſtri quanquam periculoſo genere prælij; locoq; iniquo premebantur; tamen omnia* paratiſsimo ſuſtinebant animo. Res enim gerebatur et excelſo loco, & in conſpectu exercitus noſtri: magnusq; utrinque clamor oriebatur, ita ut quiſque poterat maximè inſignis, quò notior, teſtatiorq; uirtus eius eſſet, telis hoſtium, flammæq; ſe offerebat. Cæſar cum complures ſuos uulnerari uideret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem aſcendere, & ſimulationem mœnium occupandorum clamorem undique iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cum quid ageretur in locis reliquis eſſent ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, murisq; diſponunt: Ita noſtri fine prælij facto, celeriter opera flamma comprehenſa partim reſtinguunt, partim interſcindunt. Cum pertinaciter reſiſterent oppidani, magna etiam parte ſuorum ſiti amiſſa, in ſententia permanebant. Ad poſtremum cuniculis uenæ fontis interciſæ ſunt, atque auerſæ: quo facto repente fons perennis exhauſtus, tantam attulit oppidanis ſalutis deſperationem, ut id non hominum conſilio, ſed Deorum uoluntate factum putarēt. Itaq; neceſsitate coacti ſe tradiderunt. Cæſar, cùm ſuam lenitatem cognitam omnibus ſciret, neque uereretur, ne quid crudelitate naturæ uideretur aſperius feciſſe, neq; exitum* conſiliorum ſuorum animaduerteret, ſi tali ratione diuerſis in locis plures rebellare cœpiſſent, exemplo ſupplicij deterrendos reliquos exiſtimauit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit, uitamq; conceſsit, quò teſtatior eſſet pœna improborum. Drapes; quem

*fortiſsimo

*conſilii ſui

quem captum eſſe à Caninio docui, ſine indignatione, & dolore uinculorum, ſiue timore grauioris ſupplicii, paucis diebus ſeſe cibo abſtinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Lucterius*, quem profugiſſe ex prælio ſcripſi, cum in poteſtatem ueniſſet* Epaſnacti Aruerni*(crebro enim mutandis locis, multorum fidei ſe committebat, quòd nuſquam diùtius ſine periculo commoraturus uidebatur, cum ſibi conſcius eſſet, quam inimicum deberet Cæſarem habere) hunc* Epaſnactus Aruernus *amicisſimus* Populi Romani *ſine dubitatione ulla uinctum ad Cæſarem duxit:Labienus interim in* Treuiris *equeſtre prælium ſecũdum facit, cõpluribusq; Treuiris interfectis, &* Germanis*, qui nullis aduerſus* Romanos *auxilia denegabant, principes eorum uiuos in ſuam redigit poteſtatem, atque in iis* Surum Heduum*: qui & uirtutis, & generis ſummam nobilitatem habebat, ſolusq; ex* Heduis *ad id tempus permanſerat in armis. Ea re cognita, Cæſar cum in omnibus partibus* Galliæ *bene res geſtas uideret, iudicaretq; ſuperioribus æſtiuis* Galliam *deuictam, & ſubactam eſſe,* Aquitaniamq; *nunquam ipſe adiſſet, ſe per* P. Craſſum *quadam ex parte deuiciſſet, cum duabus legionibus in eam partem eſt profectus, * ubi extremum tempus conſumeret æſtiuorum. Quam rem, ſicut cætera, celeriter, féliciterq; confecit. namque omnes* Aquitaniæ *ciuitates legatos ad eum miſerunt, obſideſq; ei dederunt. Quibus rebus geſtis, ipſe cum equitum præſidio* Narbonem *profectus eſt: exercitum per legatos in hyberna deduxit: quatuor legiones in* Belgio *collocauit cum* Mar. Antonio*, &* C. Trebonio*, &* P. Vatinio*, legatis: duas in* Heduos *miſit: quorum in omni* Gallia *ſummam eſſe autoritatem ſciebat: duas in* Turones **ut ibi*

O 4 *ad fines*

*ad fines Carnutum poſuit, quæ omnem regionem coniunctam Oceano continerent: Duas reliquas in Lemouicum *fines non longè ab Aruernis, ne qua pars Galliæ uacua ab exercitu eſſet. Paucos dies ipſe in Prouincia moratus, cùm celeriter omnes conuentus percurriſſet, publicas controuerſias cognouiſſet, benemeritis premia tribuiſſet. cognoſcendi enim maximã facultatem habebat, quali quiſq; animo fuiſſet in totius Galliæ defectione, quam ſuſtinuerat fidelitate, atq; auxilijs Prouinciæ illius. His rebus confectis ad legiones in Belgium ſe recepit, hybernauitq; Nemetocernæ: ibi cognoſcit Cõmium Atrebatem prælio cum equitatu ſuo contendiſſe. Nam cum Antonius in hyberna ueniſſet, ciuitasq; Atrebatum in officio maneret, Commius, qui poſt illam uulnerationem, quàm ſuprà commemoraui, ſemper ad omnes motus paratus ſuis ciuibus eſſe conſueſſet, ne conſilia belli quærentibus autor armorum, duxq; deeſſet, parente Romanis ciuitate, cum ſuis equitibus ſe ſuosq; latrocinijs alebat infeſtisq; itineribus commeatus complures, qui comparabantur in hyberna Romanorum, intercipiebat. Erat attributus Antonius præfectus equitum C. Voluſenus Quadratus, qui cum eo hybernaret, hunc Antonius ad perſequendum equitatum hoſtium mittit. Voluſenus ad eam uirtutem, quæ ſingularis in eo erat, magnum odium Commij adiungebat, quò libentius id faceret, quod imperabatur. Itaq; diſpoſitis inſidijs, ſæpius eius equites aggreſſus, ſecunda prælia faciebat. Nouiſſimè cum uehementius contenderetur, ac Voluſenus ipſius intercipiendi Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis inſecutus eſſet, ille autem fuga uehementi Voluſenum longius produxiſſet: *repentè omniũ ſuorum inuocat fidem, atq; auxilium, ne ſua uulnera perfidia interpo-*

*finibus

* inimicus homini repẽte

interpoſita paterentur*inulta, conuerſoq; equo ſe à cæteris incautius permittit in Præfectum. Faciunt idem omnes eius equites, paucosq; noſtros conuertunt, atque inſequuntur. Commius incenſum calcaribus equum iungit equo Quadrati, lanceaq; infeſta mediũ femur eius magnis uiribus traiicit. Præfecto uulnerato, non dubitant noſtri reſiſtere, et conuerſi hoſtem pellere. Quod ubi accidit complures hoſtium magno noſtrorum impetu*pulſi uulnerantur, & partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux equi uelocitate euitauit, grauiter uulneratus Præfectus, ut uitæ periculum aditurus uideretur, refertur in caſtra: Commius autem ſiue expiato ſuo dolore, ſiue magna parte amiſſa ſuorum, legatos ad Antonium mittit, ſeq; ibi futurum, ubi perſcripſerit, & ea facturum, quæ imperauerit obſidib. datis firmat. Vnum illud orat, ut timori ſuo concedatur, ne in conſpectum ueniat cuiuſquam Romani, quam poſtulationem, Antonius cum iudicaret ab iuſto naſci timore, ueniam petenti dedit, obſides accepit.

*impunita

*perculſi

SCIO Cæſarem ſingulorum annorum ſingulos commentarios feciſſe: quod ego non exiſtimaui mihi eſſe faciendum, propterea quòd inſequens annus L.* Paulo. et C. Marcello conſulibus nullas habet Galliæ magnopere res geſtas. Ne quis tamen ignoraret, quib. in locis Cæſar, exercitusq; eo tempore fuiſſent, pauca ſcribenda, coniungendaq; huic Commentario ſtatui Cæſar cum in Belgio hyemaret, unum illud propoſitum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli ſpem, aut cauſam dare armorum. nihil enim minus uolebat quàm ſub diſceßu ſuo neceßitatem ſibi aliquam imponi belli gerendi, ne cum exercitum deducturus eſſet, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter ſine præſenti peri-

*Lentulo

culo ſuſciperet. Itaq; honorificè ciuitates appellando, principes maximis premiis afficiendo, nulla onera imponendo defeſſam tot aduerſis prælijs Galliam, conditione parendi meliore facile in pace continuit. Ipſe hybernis peractis contra conſuetudinem in Italiam quàm maximis itineribus eſt profectus, ut municipia, & colonias appellaret, quibus M. Antonii quæſtoris ſui *commendaret ſacerdotii petitionem. Contendebat enim gratia, cùm libenter pro homine ſibi coniunctiſsimo, quem paulò antè præmiſerat ad petitionem, tum acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qui M. Antonii repulſa Cæſaris * recedentis conuellere gratiam cupiebant. Hunc etſi Augurem prius factum, quàm Italiam attingeret in itinere audierat, tamen non minus iuſtam ſibi cauſam municipia, & colonias adeundi exiſtimauit, ut iis gratias ageret, quòd frequentiam, atque officium ſuum Antonio præſtitiſsent: ſimulq; ſe, & honorem ſuum inſequentis anni commendaret petitione: propterea quòd inſolenter aduerſarii ſui gloriarentur L. Lentulum, & C. Marcellum conſules creatos, qui omnem honorem, & dignitatem Cæſaris expoliarent: ereptum Sergio Galbæ conſulatum, cum is multò plus gratia, ſuffragiisq; ualuiſſet, quòd ſibi coniunctus & familiaritate, & neceſsitudine legationis eſſet. Exceptus eſt Cæſaris aduentus ab omnibus municipiis, & coloniis incredibili honore, atque amore. Tum primùm enim ueniebat ab illo uniuerſæ Galliæ bello: nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumq; omnium, quà Cæſar iturus erat, excogitari poſſet. Cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat. Hoſtiæ omnibus locis immolabantur: tricliniis ſtratis fora, templaq; occupabantur, ut uel expectatiſsimi

*commẽdarat

*decedentis

ctatiſsimi triumphi lætitia percipi poßet: tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cùm omnes regiones Galliæ Togatæ Cæſar percurrißet, ſumma celeritate ad exercitum Nemotocernam rediit, legionibus ex omnibus hybernis ad fines Treuirorum euocatis; eò profectus eſt, ibiq; exercitum luſtrauit; T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quò maiore commendatione conciliaretur ad conſulatus petitionem. Ipſe tantum itinerum faciebat, quantum ſatis eſſe ad mutationem locorum propter ſalubritatem exiſtimabat. Ibi quanquam crebrò audiebat Labienum ab inimicis ſuis ſolicitari, certiorq; fiebat id agi paucorum conſilijs, ut interpoſita Senatus autoritate, aliqua parte exercitus ſpoliaretur: tamen neq; de Labeino credidit quicquam, neq; contra Senatus autoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Iudicabat n. liberis ſententijs Patrum conſcriptorum cauſam ſuam facilè obtineri. Nam C. Curio trib. pleb. cùm Cæſaris cauſam dignitatemq; defendendam ſuſcepiſſet, ſæpe erat Senatui pollicitus, ſi quem timor armorum Cæſaris læderet, & quoniã Põpeij dominatio, atq; arma non minimum terrorem foro inferrent, diſcederet uterq; ab armis exercituſq; dimitteret, fore eo facto liberam, & ſui iuris ciuitatem. Neq; hoc tãtum pollicitus eſt, ſed etiam per ſe diſceßionem facere cœpit, quod ne fieret, *Conſules, amiciq; Pompeij iuſſerunt: atq; ita rem moderãdo diſceſſerunt. Magnum hoc teſtimoniũ Senatus erat uniuerſi, conueniensq; ſuperiore facto. Nã Marcellus proximo anno cũ impugnaret Cæſaris dignitatẽ, cõtra legẽ Põpeij, et Craſſi, retulerat ante tempus ad Senatum de Cæſaris prouincijs: ſententijsq; dictis diſceßionem faciente Marcello, qui ſibi omnẽ dignitatem ex Cæſaris inuidia quærebat: Senatus frequens in alia

*Conſules omnes.

nalia omnia tranſiit, quibus non frangebantur animi inimicorum Cæſaris, ſed admonebantur, quò maiores parerent neceßitudines, quibus cogi poſſet Senatus id probare, quod ipſi conſtituiſſent. Fit deinde S. C. *ut ad bellum Parthicum legio una à* Cn. *Pōpeio, altera à* C. *Cæſare mitterentur: neque obſcurè hæ duæ legiones uni Cæſari detrahuntur.* Nam Cn. Pō*peius legionem primam, quam ad Cæſarem miſerat confectā ex delectu prouinciæ, Cæſari eam tanquam ex ſuo numero dedit.* C*æſar tamen, cùm de uoluntate aduerſariorum ſe exſpoliari nemini dubium eßet,* Cn. Pompeio *legionem remiſit,* *et ex ſuo numero* X V. *quam in Gallia citeriore habuerat, ex* S. C. *iubet tradi: in eius locum* X I I I. *legionem in* Italiam *mittit, quæ præſidia tueretur, ex quibus præſidijs* X V. *deducebatur.* Ipſe *exercitum diſtribuit per hyberna.* C. Trebonium *cum legionibus* I I I. *in* Belgio *collocat.* C. Fabium *cum totidem in* Heduos *deducit. Sic enim exiſtimabat tutisſimam fore* Galliam, *ſi* Belgæ, *quorum maxima uirtus, &* Hedui, *quorum autoritas ſumma eſset, exercitibus continerentur.* Ipſe *in* Italiam *profectus eſt.* Q*uò cùm uenißet, cognoſcit,* * *per* M. Marcellum *Conſ. legiones duas ab* * *remißas, quæ ex* S. C. *deberent ad Parthicum bellum duci,* Cn. Pompeio *traditas, atque in* Italia *retentas eſſe.* Hoc *facto, quanquam nulli erat dubium,* * *quin arma contra Cæſarem pararentur: tamen Cæſar omnia patiēda eſſe ſtatuit, quoad ſibi ſpes aliqua relinqueretur, iure potius diſceptandi, quàm belli gerendi.*

** & ſuo nomine* X V.

** à Paulo & à* Marcello Coſſ.

** miſſas*

** quidnā cōtra Cæſarem pararetur.*

C. IVL.

C. IVL. CÆSARIS

DE BELLO CIVILI COMMENTARIVS I.

LITERIS à Fabio C. Cæſaris Conſulibus redditis, ægrè ab ijs impetratũ eſt ſumma Tribunorum Pleb. contentione, ut in Senatu recitarentur. Vt uerò ex literis ad Senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt Conſules de Rep. in ciuitate. L. Lentulus Conſul. Senatui, reiq; pub. ſe non defuturum pollicetur, ſi audacter, ac fortiter ſententias dicere uelint: ſin Cæſarem reſpiciant, atq; eius gratiam ſequantur, ut ſuperioribus fecerint temporibus, ſe ſibi conſilium capturum, neq; Senatus autoritati obtemperaturum: habere quoq; ad Cæſaris gratiam, atq; amicitiam receptum. In eandem ſententiam loquitur Scipio, Pompeio eſſe in animo reip. non deeſſe, ſi Senatus ſequatur: ſi cunctetur, atque agat lenius, ne quicquam eius auxilium, ſi poſtea uelit, Senatum imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quòd Senatus in urbe habebatur, Pompeiusq; aderat, ex ipſius ore Pompeij mitti uidebatur. Dixerat aliquis leuiorem ſententiam: ut primo M. Marcellus ingreſſus in eam orationem, non oportere antè de Repub. ad Senatum referri, quàm delectus tota Italia habiti, & exercitus conſcripti eſſent, quo præſidio, tutò, & liberè Senatus, quæ uellet decernere, auderet: ut M. Calidius, qui cenſebat, ut Pompeius in ſuas prouincias proficiſceretur, ne qua eſſet armorum cauſa: timere Cæſarem abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum reſeruare, & retinere

nere eas ad urbem Pompeius uideretur: ut M. Rufus, qui ſententiã Calidij paucis ferè mutatis uerbis ſequebatur. Ii omnes conuicio L. Lentuli Cons. correpti exagitabantur. Lentulus ſententiam Calidij pronunciaturum ſe omnino negauit. Marcellus perterritus conuicijs à ſua ſententia diſceßit. Sic uocibus Conſulis, terrore præſentis exercitus, minis amicorum Pompeij pleriq; compulſi, inuiti, & coacti Scipionis ſententiã ſequuntur, uti ante certam diem Cæſar exercitum dimittat: Si non faciat, eum aduerſus remp. facturum uideri. Intercedit M. Antonius, Q. Caßius, Tr. Pl. Refertur confeſtim de interceßione Tribunorum, dicuntur ſententiæ graues: ut quiſque acerbißime, crudelißimeq; dixit, ita quàm maximè ab inimicis Cæſaris collaudatur. Miſſo ad ueſperum Senatu, omnes qui ſunt eius ordinis, à Pompeio euocantur. Laudat Pompeius, atque in poſterum confirmat: ſegniores caſtigat, atque incitat: multi undique ex ueteribus Pompeii exercitibus, ſpe premiorum, atque ordinum euocantur. multi ex duabus legionibus, quæ ſunt traditæ à Cæſare, accerſuntur. Complentur Vrbs: ad ius comitiorum Tribb. Pleb. C. Curio euocat. Omnes amici Conſulum, neceſſarijq; Pompeij, atque eorum, qui ueteres inimicitias cum Cæſare gerebant, coguntur in Senatum: quorum uocibus, & concurſu terrentur infirmiores dubij confirmantur, pleriſque uerò liberè poteſtas decernendi eripitur. Pollicetur L. Piſo cenſor ſeſe iturum ad Cæſarem. Item L. Roſcius prætor, qui de his rebus eum doceant. Sex dies ad eam rem conficiendam ſpatij poſtulant. dicuntur etiam à nonnullis ſententiæ, ut legati ad Cæſarem mittantur, qui uoluntatem Senatus ei proponant: omnibus his reſiſtitur, omnibusq; oratio Conſ. Scipionis, Catonis, opponitur. Catonem

ueteres

ueteres inimicitiæ Cæſaris incitant, & dolor repulſæ: Lentulus æris alieni magnitudine, & ſpe exercitus, ac prouinciarum, & regum appellandorum largitionibus mouetur, ſeq; alterum fore Syllam inter ſuos gloriatur, ad quem ſumma imperij redeat. Scipionem eadem ſpes prouinciæ, atque exercituum impellit, quos ſe pro neceßitudine partiturum cum Pompeio arbitratur: ſimul iudiciorum metus, adulatio, atque oſtentatio ſui, & potentium, qui in Repub. iudiciisq; tum plurimum pollebant. Ipſe Pompeius ab inimicis Cæſaris incitatus (*q; neminem dignitate ſecum exæquari uolebat) totum ſe ab eius amicitia auerterat, & cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipſe maximam partem illo affinitatis tempore adiunxerat Cæſari: ſimul infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere Aſiæ, Syriæq; ad ſuam potentiam, dominatumq; conuerterat, rem ad arma deduci ſtudebat. His de cauſis aguntur omnia raptim, atque turbate, neque docendi Cæſaris propinquis eius ſpatium datur: nec Tribb. Ple. ſui periculi deprecandi, neque etiam extremi iuris interceßionem retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur: ſed de ſua ſalute die ſeptimo cogitare coguntur, quòd illi turbulentißimi ſuperioribus temporibus Tribb. Pleb. octauo denique menſe ſuarum actionum reſpicere, ac timere conſueuerant. Decurritur ad illud extremum, atque ultimum S. C. quò, niſi penè in ipſo urbis incendio, atque in deſperatione omnium ſalutis, latorum audacia, nunquàm antè diſceſſum eſt: Dent operam Conſules, Popu. Rom. Tribuni Pleb. quique Conſules ſunt ad urbem, ne quid Reſp. detrimenti capiat. Hæc S. C. perſcribuntur ad VII. Iduum Ianuarij. Itaque quinque primis diebus, quibus haberi

*eo quod

*haberi Senatus potuit, qua ex die conſulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, & de imperio Cæſaris, & de ampliſſimis uiris Tri.Pl. grauiſſimè, acerbiſſimeq́; decernitur. Profugiunt ſtatim ex urbe Tri.Pl. ſeſeq́; ad Cæſarem conferunt. Is eo tempore erat Rauennæ, expectabatq́; ſuis leniſſimis poſtulatis reſponſa, ſiqua hominum æquitate, res ad otium deduci poſſet. Proximis diebus habetur Senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem oſtenderat, agit. Senatus uirtutem, conſtantiamq́; collaudat, copias ſuas exponit, legiones habere ſeſe paratas X. Præterea cogitum, compertumq́; ſibi, alieno eſſe animo in Cæſarem milites, neque ijs poſſe perſuaderi, uti eum defendant, aut ſequantur. Statim de reliquis rebus ad Senatum refertur, tota ut Italia delectus habeatur: Fauſtus Sylla properè in Mauritaniam mittatur: pecunia uti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Iuba, ut ſocius ſit, atq; amicus: Marcellus uerò paſſurum ſe in præſentia negat: De Fauſto impedit Philippus Tribunus Pl. De reliquis rebus S.C. perſcribuntur: Prouinciæ priuatis decernũtur: duæ conſulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obuenit Syria: L. Domitio Gallia: Pilippus, & *Marcellus priuato cõſilio prætereuntur, neq; eorum ſortes deijciuntur. In reliquas prouincias prætores mittuntur: neque expectant, quod ſuperioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur: paludatiq́; uotis nuncupatis exeunt. Conſules (quod ante id tempus acciderat nunquam) ex urbe proficiſcuntur: Lictoresq́; habent in urbe ex Capitolio priuatim contra omnia uetuſtatis exempla. Tota Italia delectus habentur, arma imperantur, pecuniæ à municipijs exiguntur, & è fanis tòlluntur: omnia diuina, & humana*

**alias:* Cotta.

mana iura permiſcetur. Quibus rebus cognitis, Cæſar apud milites concionatur: omnium temporum iniurias inimicorum in ſe commemorat, *à quibus & inductum, & deprauatum Pompeium queritur, inuidia, atq; obtrectatione laudis ſuæ, cuius ipſe honori, & dignitati ſemper fauerit, adiutorq́; fuerit. Nouum in Rep. introductum exemplum queritur, ut Tribunitia interceßio armis notaretur, atq; opprimeretur, quæ ſuperiorib. annis armis eſſet reſtituta. Syllam, nudata omnib. rebus Tribunitia poteſtate, tamen interceßionem liberam reliquiße: Pompeium, qui amiſſam reſtituiſſe uideatur, dona etiam, quæ antè habuerat, ademiſſe. Quotieſcunq; ſit decretum, darent magiſtratus operam, ne quid Reſp. detrimenti caperet: qua uoce, & quo S.C. Popu. Roma. ad arma ſit uocatus: factum in perniciofis legibus, in ui Tribunitia, in ſeceßione Populi, templis, locisq́; editioribus occupatis, atq; hæc ſuperioris ætatis exempla expiata Saturnini, atq; Gracchorum caſib. docet, quarum rerum illo tempore nihil factum,* *nec cogitatum quidẽ. Nulla lex promulgata, non cum populo agit cœptum, nulla ſeceßio facta. Hortatur cuius imperatoris ductu nouem annis Rempu. felicißimè geſſerint, plurimaq́; prælia ſecunda fecerint, omnem Galliam, Germaniamq́; pacauerint, ut eius exiſtimationem, dignitatemq́; ab inimicis defendant. Conclamant legionis tertiædecimæ, quæ aderat, milites (hanc enim initio tumultus euocauerat, reliquæ nondum conuenerant) ſeſe paratos eſſe imperatoris ſui, Tribunorumq́; Pl. iniurias defendere. Cognita militum uoluntate, Ariminum cũ ea legione proficiſcitur, ibiq́; Tr. Pl qui ad eum confugerant, conuenit, reliquas legiones ex hybernis euocat, & ſubſequi iubet. Eò L. Cæſar adoleſcens uenit, cuius pater Cæſaris erat legatus. Is re-*

*a q̃bus diductũ ac depr.

*ne

P liquo

liquo ſermone confecto, cuius rei cauſa uenerat, habere ſe à Pompeio ad eum priuati officij mandata demonſtrat, uelle Pompeium ſe Cæſari purgatum, ne ea, quæ Reip. cauſa egerit, in ſuam contumeliam uertat. Semper ſe Reip. commoda priuatis neceſsitudinib. habuiſſe potiora, Cæſarem quoq; pro ſua dignitate debere & ſtudium, & iracundiam ſuam Reip. dimittere, neq; adeò grauiter iraſci inimicis: ne cum illis nocere ſe ſperet, reip. noceat. Pauca eiuſdem generis addit cum excuſatione Pompeii coniuncta. Eadem ferè, atq; eiſdem de rebus prætor Roſcius agit cum Cæſare, ſibiq; Pompeium commemoraſſe demonſtrat. Quæ res et ſi nihil ad leuandas iniurias pertinere uidebātur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ uellet, ad eum perferrentur, petit ab utroq;, quoniam Pompeij mandata ad ſe detulerint, ne grauentur ſua quoq; ad eam poſtulata deferre, ſi paruo labore magnas controuerſias tollere, atq; omnem Italiā metu liberare poſsent. Sibi ſemper Reip. primam fuiſſe dignitatem, uitaq; potiorem: *doluiſſe ſe, ꝙ pro beneficio ſibi contumelia ab inimicis extorqueretur: ereptoq; ſemeſtri imperio, in urbem retraheretur: cuius abſentis rationem haberi proximis Comitijs populus iuſsiſset. Tamen hanc honoris iacturam ſui Reip. cauſa æquo animo tuliſſe. Cum literas ad Senatū miſerit, ut omnes ab exercitibus diſcederent, ne id quidē impetrauiſſe. Tota Italia delectus haberi: retineri legiones duas, quæ ab ſe, ſimulatione Parthici belli, ſint abductæ. Ciuitatem eſſe in armis. Quonam hæc omnia, niſi ad ſuam perniciē pertinere? Sed tamen ad omnia ſe deſcēdere paratū, atq; omnia pati Reip. cauſa. Proficiſcatur Pompeius in ſuas prouincias, ipſi exercitus dimittātur, diſcedant in Italia oēs ab armis, metus è ciuitate tollatur, libera Comitia, atq;

*alias, doluiſſe ſe, ꝙ Po. Ro. beneficiū ſibi ꝑ cōtumeliam extorq.

atq; omnis Reſp. S.P.Q.R. permittatur. Hæc quò facilius, certiſq; conditionibus fiant, & iureiurando ſanciantur, aut ipſe propius accedat, aut ſe patiatur accedere, fore uti per colloquia omnes cōtrouerſiæ componantur. Acceptis mandatis Roſcius cū L. Cæſare Capuā peruenit, ibiq; Conſules, Pōpeiūq; inuenit, poſtulata Cæſaris renunciat: Illi deliberata reſpondent, ſcriptaq; ad eū mādata per eos remittūt, quorū hæc erat ſumma, Cæſar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quæ ſi feciſſet, Pōpeiū in Hiſpanias iturū. Interea quoad fides eſſet data, Cæſarē facturū quæ pollicere tur, nō intermiſſuros cōſules, Pōpeiumq; delectus. Erat iniqua cōditio poſtulare, ut Cæſar Arimino excederet, atq; in Prouinciā reuerteretur. Ipſum et prouincias, & legiones alias tenere, exercitū Cæſaris uelle dimitti, delectus habere, polliceri ſe in prouinciā iturū, neq; ante quē diē iturus ſit, definire: ut ſi peracto Cæſaris conſulatu Pōpeius profectus nō eſſet, nulla tamen mendacij religione obſtrictus uideretur: tēpus uerò colloquio non dare, neq; acceſſurum polliceri, magnā pacis deſperationem afferebat. Itaq; ab Arimino M. Antonium cum cohortibus quinq; Aretiū mittit. Ipſe Arimini cum duabus legionibus ſubſiſtit, ibiq; delectū habere inſtituit. Piſaurum, Fanū, Anconam ſingulis cohortibus occupat. Interea certior factus Tignium Thermum prætorem cohortibus quinq; tenere, oppidum munire: omniumq; eſſe Tigniorum optimam erga ſe uoluntatem Curionem cum tribus cohortibus, quas Piſauri, et Arimini habebat, mittit, cuius aduentu cognito, diffiſus municipij uoluntati Thermus cohortes ex urbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo diſcedunt, ac domum reuertuntur. Curio omnium ſumma uoluntate Tignium recipit. Qui-

bus rebus cognitis, confiſus municipiorum uoluntatibus, Cæſar cohortes legionis XIIII. ex præſidijs deducit, Auximumq́; proficiſcitur, q̃ oppidum Actius cohortibus introductis tenebat, delectumq́; toto Piceno circummiſsis ſenatoribus habebat. Aduentu Cæſaris cognito Decuriones Auximi ad Actium Varum frequentes conueniunt, docent ſui iudicij rem non eſſe, neque ſe, neq; reliquos municipes pati poſſe C. Cæſarem Imperatorem bene de rep. meritũ, tantis rebus geſtis oppido, mœnibusq́; prohiberi, proinde habeat rationem poſteritatis, & periculi ſui. Quorũ oratione permotus Actius Varus, præſidium, quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæſaris conſecuti milites, conſiſtere cogunt, commiſſoq́; prælio, deſeritur à ſuis Varus, nonnulla pars militum domum diſcedit, reliqui ad Cæſarem perueniunt: atq; unà cum ijs deprehenſus L. Puppius primipili Centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Cæſar milites Actianos collaudat, Puppiũ dimittit. Auximatib. agit gratias, ſeq́; eorũ facti memorem fore pollicetur. Quib. rebus Romã nunciatis, tantus repente terror inuaſit, ut cum Lentulus conſul ad aperiẽdum ærarium ueniſſet, ad pecuniã Pompeio ex Senatus cõſulto proferendã, protinus aperto ſanctiore ærario ex urbe profugeret. Cæſar enim aduentare, iamiamq́; adeſſe eius equites falsò nunciabãtur. Hunc Marcellus collega, & pleriq; magiſtratus conſecuti ſunt. Cn. Pompeius pridie eius diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas à Cæſare acceptas in Apulia hybernorũ cã diſpoſuerat, delectus intra urbẽ intermittũtur, nihil citra Capuã tutũ eſſe omnib. uidetur. Capuæ primũ ſeſe cõfirmãt, & colligũt, delectũq́; colonorũ, q̃ lege

Iulia Capuam deducti erãt, habere inſtituunt: gladiatoresq́;, quos ibi Cæſar ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atq; equos attribuit, et ſe ſequi iuſsit: quos poſtea monitus à ſuis, q; ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conuentus Campaniæ, cuſtodiæ cauſa diſtribuit. Auximo Cæſar progreſſus, omnem agrum Picenum percurrit, cunctæ earum regionum Præfecturæ libentiſsimis animis eum recipiunt, exercitumq́; eius omnibus reb. iuuant: etiam ex Cingulo, quod oppidum Labienus conſtituerat, ſuaq́; pecunia exædificauerat, ad eũ legati ueniunt, quæq́; imperauerit, ſeſe cupidiſsimè facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio duodecima Cæſarem conſequitur: cum his duabus Aſculum Picenum proficiſcitur. Id oppidum Lentulus Spinther decẽ cohortibus tenebat: qui Cæſaris aduentu cognito, profugit ex eo oppido, cohorteſq́; ſecũ abducere conatus, à magna parte militũ deſeritur. Relictus in itinere, cum paucis incidit in Vibulliũ Rufum, miſſum à Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum cauſa: à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipſum dimittit. Item ex finitimis regionib. quas poteſt, contrahit cohortes ex delectib. Pompeianis: in iis Camerino fugientem Vlcillem Hirum cum ſex cohortibus, quas ibi in præſidio habuerat, excipit: quibus coactis, tredecim efficit, cum iis ad Domitium Ænobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit, Cæſaremq́; adeſſe cum legionib. duabus nunciat. Domitius per ſe circiter uiginti cohortes ex Alba, & Marſis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coẽgerat. Recepto Aſculo, expulſoq́; Lentulo, Cæſar conquiri milites, qui ab eo diſceſſerant, delectumq́; inſtitui iubet: ipſe* *Firmo,

unum diem ibi rei frumentariæ cauſa moratus, Corfinium cõtendit.eò cùm ueniſſet, cohortes quinq; præmiſſæ à Domitio ex oppido pontem fluminis interrumpebãt,qui erat ab oppido millia paſſuum circiter tria.Ibi cum antecurſoribus Cæſaris prælio commiſſo, celeriter Domitiani à ponte repulſi, ſe in oppidum receperunt.Cæſar legionibus traductis ad oppidum conſtitit,iuxtaq; murum caſtra poſuit. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno propoſito premio, cum literis mittit,qui petant,atq; orẽt, ut ſibi ſubueniat,Cæſarem duobus exercitib. & locorum anguſtijs facilè intercludi poſſe,frumentoq; prohiberi:quod niſi fecerit,ſe,cohorteſq; amplius triginta, magnumq; numerum ſenatorum,atq; equitum Romanorum in periculum eſſe uenturum.Interim ſuos cohortatus,tormenta in muris diſponit,certaſq; cuiq; partes ad cuſtodiam urbis attribuit:militibus in cõcione agros ex ſuis poſſeßionibus pollicetur quadraginta in ſingulos iugera,& pro rata parte centurionibus,euocatiſq;. Interim Cæſari nũtiatur Sulmonenſes,quod oppidũ à Corfinio ſeptem millium interuallo abeſt,cupere ea facere,quæ uellet,ſed à Qu.Lucretio ſenatore,& Actio Peligno prohiberi,qui id oppidum ſeptem cohortium præſidio tenebant. Mittit eò M.Antonium cum legionis octauæ cohortibus quinque, Sulmonenſes ſimul atque noſtra ſigna uiderunt, portas aperuerunt,*uniuerſiq; et oppidani,& milites obuiam gratulãtes Antonio exierunt. Lucetius, & Actius de muro ſe deiecerunt. Actius ad Antonium deductus,petit, ut ad Cæſarem mitteretur:Antonius cum cohortibus, & Actio eodem die, quo profectus erat,reuertitur. Cæſar eas cohortes cum exercitu ſuo cõiunxit:Actium incolumem dimiſit. Cæſar trib.pri

*uniuerſiq; oppidani obuiam gr.

mis

*mis diebus caſtra magnis operib. munire, & ex finitimis municipiis frumentum cõportare, reliquasq; copias expectare inſtituit: eo triduo legio octaua ad eum uenit: cohorteſq; ex nouis Galliæ delectibus XXII. equiteſq; à rege Norico circiter trecenti: quorum aduentu altera caſtra ad alteram oppidi partem ponit. Iis caſtris Curionem præfecit, reliquis dieb. oppidum uallo, caſtelliſq; circummunire inſtituit, cuius operis maxima parte effecta, eodem ferè tempore miſsi ad Põpeium reuertuntur. Literis perlectis, Domitius diſsimulans, in concilio pronunciat, Pompeium celeriter ſubſidio uẽturũ: hortaturq; eos, ne animo deficiant, quæq; uſui defendendum oppidum ſint, parent. Ipſe * arcanè cum paucis familiaribus ſuis colloquitur, conſiliumq; fugæ capere conſtituit. Cùm uultus Domitij cum oratione non conſentiret, atq; omnia trepidantius, timidiusq; ageret, quàm ſuperioribus diebus conſueſſet, multumq; cum ſuis conſultandi cauſa ſecretò præter conſuetudinem colloqueretur, conſilia, conuentusq; hominum fugeret, res diutius tegi, diſsimularíq; non potuit. Pompeius enim reſcripſerat ſeſe rem in ſummum periculum deductu-rum non eſſe, neque ſuo conſilio, aut uoluntate Domitium ſe in oppidum Corfinium contuliſſe. Proinde ſiqua facultas fuiſſet ad ſe cum omnibus copiis ueniret. Id ne fieri poſſet, obſidione, atque oppidi circummunitione fiebat. Diuulgato Domitii conſilio, milites, qui erant Corfinii, prima ueſpera ſeceſſionem faciunt, atq; ita inter ſe per Tribus militum, centurioneſq;, atq; honeſtiſsimos ſui generis colloquuntur: obſideri ſe à Cæſare, opera, munitioneſq; propè eſſe perfectas: Ducem ſuum Domitium, cuius ſpe, atq; fiducia permanſerint, proiectis omnibus fugæ conſilium capere, debere ſe ſuæ ſalutis rationem*

* arcano

tionem habere. Ab his primo Marſi diſſentire incipiunt, eãq; oppidi partem, quæ munitiſſima uidetur, occupant: tantaq; inter eos diſſenſio extitit, ut manum conſerere, atq; armis dimicare conarentur: Poſt paulò tamen internuntiis ultro citroq; miſſis, quæ ignorabant de L. Domitij fuga cognoſcunt. Itaq; omnes uno conſilio Domitium productum in publicum circũ ſiſtunt, & cuſtodiunt, legatosq; ex ſuo numero ad Cæſarem mittunt, ſeſe paratos eſſe portas apire, quæq; imperauerit facere, & L. Domitium uiuum in eius poteſtatẽ tradere. Quibus reb. cognitis, Cæſar etſi magni intereſſe arbitrabatur, q̃ primum oppido potiri, cohorteſq; ad ſe in caſtra traducere, ne qua aut lagitionibus, aut animi confirmatione, aut falſis nũtijs commutatio fieret uoluntatis, q; ſæpe in bello paruis momentis, magni caſus intercederent: tamen ueritus, ne militũ introitu, & nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur, eos, qui uenerant, collaudat, atq; in oppidum dimittit, portas muroſq; aſſeruari iubet: ipſe his operibus, quæ facere instituerat, milites diſponit, non certis ſpatijs intermiſſis, ut erat ſuperiorum dierũ conſuetudo, ſed perpetuis uigiliis, ſtationibuſq; ut contingant inter ſe, atq; omnem munitionẽ expleant, Trib. militum, et circũmittit, atq; hortatur, non ſolũ ab eruptionib. caueant, ſed etiam ſingulorũ omniũ occultos exitus* aſſeruẽt: neq; tam remiſſo, ac languido animo quiſquã omniũ fuit, qui ea nocte cõquieuerit: tanta erat ſumma rerũ expectatio, ut nullus in aliam partem mente, atq; animo traheretur, quid ipſis Corfinienſibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quoſq; euẽtus exciperent. Quarta uigilia circiter, Lẽtulus Spinther de muro cũ uigilijs, cuſtodibuſq; noſtris colloquitur, uelle, ſi ſibi fiat poteſtas, Cæſarẽ cõuenire. Facta

* obſeruent.

poteſtate,

*poteſtate,ex oppido mittitur,neq; ab eo prius Domitiani mi lites deſcedũt,q̃ in conſpectum Cæſaris deducatur: cum eo de ſalute ſua orat,atq; obſecrat,ſibi ut parcat,ueteremq́; amici= tiam commemorat,Cæſariſq́; in ſe beneficia exponit,quæ e= rant maxima,ꝗ per eũ in collegiũ pontificũ uenerat: ꝗ pro uinciam Hiſpaniæ ex prætura habuerat:ꝗ in petitione cõſu latus ab eo erat ſubleuatus.Cuius orationem Cæſar interpel lat,ſe nõ maleficijs cauſa ex prouincia egreſſum, ſed uti ſe à cõtumelijs inimicorũ defenderet,ut Tribunos Ple. ea re ex ci uitate expulſos,ad ſuam dignitatem reſtitueret:ut ſe,& po= pulũ Ro.paucorũ factione oppreſſum:libertatẽ uindicaret. Cuius oratione confirmatus Lẽtulus ut in oppidũ reuerti li ceat,petit. Quod de ſua ſalute impetrauerit, fore etiam reli quis ad ſuã ſpẽ ſolatio,adeo eſſe perterritos nõnullos,ut ſuæ uitæ durius cõſulere cogãtur.Facta poteſtate diſcedit.Cæſar ubi illuxit omneis Senatores,Senatorũq́; liberos,Tribunos mi litũ equiteſq́; Romanos ad ſe produci iubet. Erãt Senatorii ordinis L.Domitius,et P.Lẽtulus Spinther L.Cæcilius Vibul lius Rufus,Sextus Quintilius Varus Quæſtor,L.Rubrius. Præterea filius Domitii,aliiq́; complures adoleſcentes,et ma gnus numerus equitum Romanorum et Decurionũ, quos ex municipiis Domitius euocauerat,hos omnes productos à con tumelijs militum,conuicijſq́; prohibet:pauca apud eos loqui= tur ꝗ ſibi aperte eorum gratia relata non ſit,pro ſuis in eos maximis beneficiis dimittit omnes *incolumes:H-S.LX.quod aurum adduxerat Domitius,atq; in publicũ depoſuerat, alla tũ ad ſe ab Duumuiris Corfinienſibus Domitio reddit: ne cõ tinentior in uita hominũ,q̃ in pecunia * fuiſſet, uideatur:etſi eã pecuniã publicã eſſe conſtabat,datãq; à Põpeio in ſtipen= dium.*

**incolu= mes:aurũ ꝗ add.*

**fuiſſe*

dium. Milites Domitianos ſacramentum apud ſe dicere iubet, atq; eo die caſtra mouet, iuſtumq; iter conficit ſeptem omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinorum, Ferentinorum, Larinatium in Apuliam peruenit. Pompeius his rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium geſtæ, Luceria proficiſcitur Canuſium, atq; inde Brunduſium, copias undiq; omnes ex nouis delectibus ad ſe cogi iubet: ſeruos paſtores armat, atq; his equos attribuit, ex iis, circiter trecentos equites conficit. L. Manlius prætor Alba cũ cohortib. ſex profugit: Rutilius Lupus prætor Taracina cum tribus, quæ procul equitatum Cæſaris conſpicatæ, cui præerat Biuius Curius, relicto prætore, ſigna ad Curium transferunt, atq; ad eũ tranſeunt. Itẽ reliquis itinerib. nõnullæ cohortes in agmẽ Cæſaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehẽſus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus Fabrum Cn. Põpeii, quem Cæſar ad eum remittit cũ mãdatis: Quoniã ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atq; ad ſe Brunduſiũ ſit uenturus, intereſſe Reip. & communis ſalutis ſe cum Pompeio colloqui. Neq; uerò idẽ pfici lõgo itineris ſpatio, cũ per alios cõditiones ferãtur, ac ſi corã de omnibus cõditionib. diſceptetur. Is datis mandatis, Brunduſium cum legionibus ſex peruenit, ueteranis quatuor, reliquiſq;, quas ex nouo delectu confecerat, atq; in itinere cõpleuerat: Domitianas.n. cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miſerat, Reperit Conſules Dyrrhachium profectos cum mgna parte exercitus: Põpeium remanere Brunduſii cum cohortibus *uiginti: neque certum inueniri poterat, obtinendi ne cauſa Brunduſii ibi remanſiſſet, quò facilius omne Adriaticũ mare *extremis Italiæ partib. regionibuſq; Græciæ, in * poteſtatem haberet, atque ex

*decem
*ex ultimis
*poteſtate

utraq;

utraq; parte bellum adminiſtrare poſſet: an inopia nauiũ ibi reſtitiſſet, ueritusq; ne Italiam ille dimittendam non exiſtimaret: exitus, adminiſtrationesq; Brunduſini portus impedire inſtituit. Quorum operum hæc erat ratio. Quà fauces erant anguſtiſsimæ portus, molem, atq;, aggerem ab utraq; parte iaciebat, q̃ his locis erat mare uadoſum longius progreſſus, cũ agger altiore aqua contineri non poſſet, rates duplices, quoquò uerſas* pedum triginta è regione molis collocabat: has quaternis anchoris ex quatuor angulis diſtinebat, ne fluctib. mouerentur. His perfectis, collocatisq;, alias deinceps pari magnitudine rates iungebat, has terra, atque aggere cõtegebat, ne aditus; atq; incurſus ad defendendum impediretur: à fronte, atq; ab utroq; latere cratibus, ac pluteis protegebat. In quarta quaq; earum turres binorum tabulatorum excitabat, quò commodius ab impetu nauiũ, incendijsq; defenderet. Cõtra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brunduſino deprehẽderat, adornabat. Ibi turres cũ ternis tabulatis, erigebat, easq; multis tormentis, & omni genere telorum completas ad opera Cæſaris appellebat, ut rates perrũperet, atq; opera diſturbaret: ſic quotidie utrinq; eminus fundis, ſagittis, reliquisq; telis* pugnabatur. Atque hæc ita Cæſar adminiſtrabat, ut conditiones pacis dimittendas non exiſtimaret. Ac tametſi magnopere admirabatur Magium, quẽ ad Pompeium cum mandatis miſerat, ad ſe non remitti, atque eà res ſæpe tentata, etſi impetus eius, conſiliaq; tardabat, tamen omnibus rebus in eo perſeuerandum putabat. Itaque Caninium Rebilium legatum familiarem, neceſſariumq; Scribonij Libonis, mittit ad eum colloquii cauſa mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur. In primis ut ipſe

*pedibus

*pugnabant

*ipſe cum Pōpeio colloqueretur,poſtulat: magnopere ſeſe cō
fidere demōſtrat,ſi eius rei ſit poteſtas facta ſore,ut equis cō
ditionibus ab armis diſcedatur:cuius rei magnam partem lau
dis,atq; *æſtimationis ad Libonē peruenturā, ſi illo autore,
atq; agēte ab armis ſit diſceſſum.*Libo *à colloquio* Caninii *di
greſſus,ad Pompeium proficiſcitur.Paulò poſt renunciat ꝙ,
conſules abſint,nihil ſine illis de cōpoſitione agi poſſe.* Ita *ſæ
pius rem fruſtra tentatam,Cæſar aliquando dimittēdā ſibi iu
dicabat,& de bello agendum.Propè dimidia parte operis à
Cæſare effecta,diebusq; in ea re conſumptis nouem, naues à
Conſulibus* Dyrrhachio *remiſſæ,quæ priorē partē exerci-
tus eò deportauerant,Brunduſium reuertuntur.Pōpeius ſiue
operibus Cæſaris permotus,ſiue etiā ꝙ ab initio* Italia *exce
dere conſtituerat, aduentu nauium profectionem parare inci
pit,&,quò facilius impetū Cæſaris tardaret,ne ſub ipſa pro
fectione milites oppidum irrumperent,portas obſtruit,uicos,
plateasq; inædificat,foſſas tranſuerſas uiis pducit,atq; ibi ſu-
des,ſtipitesq; præacutos defigit.*Hæc *leuib.cratib.terraq; inæ
quat:aditus autem,atque itinera duo, quæ extra murum ac
portum ferebant,maximis defixis trabibus,atque eis præacu
tis præſepit.*His *paratis rebus,milites ſilentio naues conſcen
dere iubet.expeditos autem ex euocatis ſagittariis, funditori
busq; raros in muro, turribusq; diſponit, hos certo ſigno
reuocare conſtituit,cùm omnes milites naues conſcendiſſent:
atq; iis expedito actuaria nauigia,reliquit.* Brunduſini Pom
peianorum militum iniuriis, atque ipſius Pompeii *contume-
liis permoti,Cæſaris rebus fauebant.* Itaque *cognita* Pom-
*peii profectone,concurſantibus illis, atque in eà re occupa-
tis,uulgo ex tectis ſignificabant.* Per *quos re cognita, Cæ-
ſar ſca-*

*exiſti-mationis

ſar ſcalas parari, militesq́; armari iubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius ſub noctem naues ſoluit. Qui erant in muro cuſtodiæ cauſa collocati, eo ſigno quo conuenerat, reuocantur, notisq́; itineribus ad naueis decurrunt. Milites poſitis ſcalis, muros aſcendunt, ſed moniti à Brunduſinis, ut uallum cæcum, foſſasq́; caueant, ſubſiſtunt, & longo itinere ab ijs circunducti ad portum perueniunt, duasq́; naues cum militib. quæ ad moles Cæſaris adhæſerant, ſcaphis, lyntribusq́; deprehendunt, deprehenſasq́; excipiunt. Cæſar & ſi ad ſpem conficiendi negotij maximè probabat, coactis nauib. mare trãſire, & Pompeium ſequi, priuſquam ille ſeſe transmarinis auxiliis confirmaret: tamen rei eius moram temporisq́; longinquitatem timebat, q́ omnibus coactis nauibus Pompeius præſentem facultatem inſequendi ſui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ, Piceniq́;, & à freto, naues eſſent expectandæ, ſed id propter anni tempus longum, atque impeditum uidebatur. Interea ueterem exercitum, duas Hiſpanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficiis Pompeij deuincta, auxilia, equitatum parari. Galliam, Italiãq́; tentari ſe abſente nolebat. Itaque in præſentia Pompeij inſequendi rationem omittit. In Hiſpaniam proficiſci conſtituit. Duum uiris municipiorum omnium imperat, ut naues conquirant, Brunduſiumq́; deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum: in Siciliam, Curionem proprætorem cum legionibus tribus. Eundem cum Siciliam recepiſſet, protinus in Africam traducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta: Siciliam M. Cato. Africam ſorte Tubero obtinere debebat. Caralitani ſimul ad ſe Valerium mitti audierunt: nondum profecto ex Italia, ſua

ſponte

ſponte ex oppido Cottam eijciunt. Ille perterritus, q. omnem prouinciam conſentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues lõgas ueteres reficiebat, nouas ciuitatibus imperabat, hæc magno ſtudio *agebat. In Lucanis, Brutiiſq; per legatos ſuos ciuium Romanorũ delectus habebat, equitũ, peditumq; certũ numerũ à ciuitatib. Siciliæ exigebat: quibus reb. penè perfectis aduentu Curionis cognito, queritur in concione ſeſe proiectũ, ac proditũ à Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imparatiſsimus, non neceſſarium bellum ſuſcepiſſet: & ab ſe, reliquiſq; in Senatu interrogatus, omnia ſibi eſſe ad bellum apta, ac parata confirmauiſſet. Hæc in concione queſtus ex prouincia fugit. Nacti *uacuas ab imperijs, Sardiniam Valerius; Curio Siciliam, cum exercitibus eò perueniunt. Tubero cum in Africã ueniſſet, inuenit in prouincia cum imperio Actiũ Varũ q ad Auximũ, ut ſuprà demonſtrauimus, amiſsis cohortibus, protinus ex fuga in Africã peruenerat, atq; eam ſua ſponte uacuam occupauerat, delectuq; habito duas legiones effecerat, hominũ, & locorũ notitia, & uſu eius prouinciæ nactus ad ea conanda, q. paucis antè annis ex Prætura eam prouinciam obtinuerat. Hic uenientem Vticam cum nauibus Tuberonẽ, portu, atq; oppido prohibet, neq; affectũ ualetudine filium exponere in terram patitur: ſed ſublatis anchoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectis Cæſar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit, ipſe ad urbẽ proficiſcitur: coacto Senatu, iniurias inimicorũ cõmemorat: docet ſe nullum extraordinarium honorẽ appetiſſe, ſed expectato legitimo tẽpore conſulatus, eo fuiſſe contentum, quod omnibus ciuibus pateret latũ ab decem Tr. pl. contradicentibus inimicis, Catone uero acerrime

*peragebat

*uacuas prouincias

*rime repugnante, & priſtina conſuetudine dicendi mora dies extrahente, ut ſui ratio abſentis haberetur, ipſo conſule Pompeio, qui ſi improbaſſet, cur fieri paſſus eßet? Si probaſſet, cur ſe uti populi beneficio prohibuiſſet? Patientiam proponit ſuã, cùm de exercitibus dimittendis ultro poſtulauißet, in quo iacturam dignitatis, atq; honoris ipſe facturus eſſet. Acerbitatem inimicorum docet, qui quod ab altero poſtularent, in ſe recuſarent, atq; omnia permiſceri mallent, quàm imperium, exercitusq; dimittere. Iniuriam in eripiendis legionibus prædicat: crudelitatem, & inſolentiam in circunſcribendis Tr. pl. Conditiones à ſe latas, & expedita colloquia, & denegata cõmorat. Pro quibus rebus orat, ac poſtulat ut Remp. ſuſcipiãt, atq; unà ſecum adminiſtrent. Sin timore defugiant, illis ſe*honori non futurum, & per ſe Remp. adminiſtraturum. Legatos ad Pompeium de compoſitione mitti oportere, neq; ſe reformidare quod in Senatu paulò antè Pompeius dixiſſet, Ad quos legati mitterentur, ijs autoritatem attribui, timoremq; eorum, qui mitterent, ſignificari, tenuis, atq; infirmi hæc animi uideri: ſe uero, ut operibus antè ſtuduerit, ſic iuſtitia, & æquitate uelle ſuperare. Probat rem Senatus dimittendis legatis, ſed qui mitterentur, non reperiebantur, maximeq; timoris cauſa pro ſe quiſque id munus legationis recuſabat. Pompeius enim diſcedens ab Vrbe in Senatu dixerat, eodem ſe habiturum loco, qui Romæ remanſiſſent, & qui in caſtris Cæſaris fuiſſent. Sic triduum diſputationibus, excuſationibusq; extrabitur. Subiicitur etiã L. Metellus Tr. pl. ab inimicis Cæſaris, qui hanc rem diſtrahat, reliquasq; res quaſcunque agere inſtituerat, impediat. Cuius cognito conſilio, Cæſar, fruſtra diebus aliquot conſumptis, ne reliquum tempus omittat,*

*alias, oneri

& neutrum eorum contra alterum iuuare, aut urbe, aut portubus recipere. Hæc dum inter eos agunt, Domitius nauibus Maſſiliam peruenit, atq; ab ijs receptus, urbi præficitur. Summa ei Belli adminiſtrandi permittitur. Eius imperio claſſem quoquò uerſus dimittunt: onerarias naues, quas ubiq; poſſunt, deprehendunt, atq; in portum deducunt: earum clauis, aut materia, atq; armamentis inſtructis, ad reliquas armandas, reficiendasq; utuntur: frumenti q, inuentum eſt, in publicum conferunt, reliquas merces, commeatusq; ad obſidionem urbis, ſi accidat, reſeruant. Quib. iniurijs permotus Cæſar, legiones treis Maſſiliam adducit, turres, uineasq; ad oppugnationem urbis agere, naues longas Arelatæ numero XII. facere inſtituit. Quib. effectis, armatisq; diebus triginta, à qua die materia cæſa eſt, adductisq; Maſſiliam, his Decium Brutum præficit. C. Trebonium legatum ad oppugnationem Maſſiliæ relinquit. Dum hæc parat, atq; adminiſtrat, C. Fabium legatum cum legionib. tribus, quas Narbone, circumq; ea loca hyemandi cauſa diſpoſuerat, in Hiſpaniam præmittit, celeriterq; Pyrenæos ſaltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præſidiis tenebantur legiones reliquas, quæ longius hyemabant, ſubſequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præſidium ex ſaltu deiecit, magnisq; itineribus ad exercitum Afranij contendit. Aduentu Vibullij Rufi, quem à Pompeio miſſum in Hiſpaniam demonſtratum eſt, Afranius, & Petreius, & Varro legati Pompeij, quorum unus tribus legionibus Hiſpaniā citeriorem, alter à ſaltu Caſtulonenſi ad Anā duabus legionibus, tertius ab Ana Vectonum agrum, Luſitaniamq; pari numero legionum obtinebat, officia inter ſe partiuntur, ut Petreius ex Luſitania per Vectones cum omnibus

copijs ad Afraniũ proficiſcitur: Varro cũ his, quas habebat, legionib. oẽm ulteriorẽ Hiſpaniã tueatur. His reb. cõſtitutis, equites auxiliaq; totius Luſitaniæ à Petreio, Celtiberis, Cantabris Barbariſq; omnib. qui ad Oceanũ pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vectones ad Afranium peruenit, conſtituunt communi conſilio bellum ad Ilerdam, propter ipſius loci opportunitatem gerere. Erãt, ut ſuprà demonſtratũ eſt, legiones Afranij tres, Petreij duæ: præterea ſcutatæ citeriores prouinciæ, & cetratæ ulterioris Hiſpaniæ cohortes circiter octoginta, equitum utriuſque prouinciæ circiter quinq; millia. Cæſar legiones in Hiſpaniã præmiſerat, ad ſex millia auxilia peditum, equitum tria millia, quæ omnibus ſuperioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, *quem ipſe petiuerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus nobiliſſimo, & fortiſſimo quoque euocato. Hinc optimi generis *hominum ex Aquitanis, Montaniſq;, qui Galliam prouinciam attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hiſpaniam facere, confeſtimq; eſſe uenturum. Simul à Tribb. militũ centurionibuſq; mutuas pecunias ſumpſit, has exercitui diſtribuit. Quo facto duas res conſecutus eſt, ꝙ pignore animos centurionum deuinxit, & largitione militum uoluntates redemit. Fabius finitimarum ciuitatum animos literis, nuntijſq; tenebat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter ſe diſtantes millia paſſuum quatuor: his pontibus pabulatum mittebat, quòd ea, quæ citra flumen fuerant, ſuperioribus diebus conſumpſerat. Hoc idem ferè, atq; eadem de cauſa Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroq; inter ſe equeſtribus prælijs contendebant. Huc cùm quotidiana conſuetudine congreſſæ pabulatoribus præſidio

*quã ipſe pacau.

*homines

*ſidio proprio legiones Fabianæ duæ flumen tranſiſſent, impedimentaq́;,& omnis equitatus ſequeretur,ſubitò iumentorũ, & aquæ magnitudine pons eſt interruptus,& reliqua multitudo equitum intercluſa. Quo cognito à Petreio,& Afranio,& ex aggere,atq; cratibus, quæ flumine ferebantur,celeriter ſuo ponte Afranius, quem oppido, caſtriſq́; coniunctum habebat,legiones quatuor,equitatumq́; omnem tranſiecit,dubiſq́; Fabianis occurrit legionib. cuius aduentu nunciato,L. Plancus,qui legionib.præerat,neceſſaria re coactus,locum capit ſuperiorem,diuerſamq́; aciem in duas partes conſtituit,ne ab equitatu circumueniri poſſet. Ita congreſſus impari numero magnos impetus legionum,equitatuſq́; ſuſtinet. Commiſſo ab equitibus prælio,ſigna duarum legionum procul ab utriſq; conſpiciuntur, quas C.Fabius ulteriore ponte ſubſidio noſtris miſerat,ſuſpicatus fore id,quod accidit, ut duces aduerſariorum occaſione, & beneficio fortunæ ad noſtros opprimendos uterentur, quarum aduentu prælium dirimitur,ac ſuas uterq; legiones reducit in caſtra. Eo biduo Cæſar cum equitibus non gentis, quos ſibi præſidio reliquerat, in caſtra peruenit. Pons qui fuerat tempeſtate interruptus, penè erat refectus,hunc noctu perfici iuſsit. Ipſe cognita locorum natura,ponti,caſtriſq́; præſidio ſex cohortes reliquit, atq; omnia impedimenta, & poſtero die omnibus copijs triplici inſtructa acie, ad Ilerdam proficiſcitur, & ſub caſtris Afranij cõſtituit, et ibi pauliſper ſub armis moratus,facit æquo loco pugnãdi poteſtatẽ. Ptãte facta, Afranius copias eduxit,et in medio colle ſub caſtris *cõſtitit. Cæſar,ubi cognouit p Afraniũ ſtare,quò minus prælio dimicaretur,ab infimis radicib.mõtis,intermiſsis circiter paſsib.quadringẽtis, caſtra fa-*

**conſtituit*

cere cōſtituit:et ne in opere faciēdo milites repētino hoſtiū in curſu exterrerentur, atq; opere prohiberentur, uallo muniri uetuit, quod eminere, & procul uideri neceſſe erat, ſed à caſtrorum contra hoſtem pedum quindecim foſſam fieri iuſſit. Prima, & ſecunda acies in armis, ut ab initio conſtituta erat, permanebat: poſt hos opus in occulto acies tertia faciebat. Sic omne prius eſt perfectum: quàm intelligeretur ab Afranio caſtra muniri. Sub ueſperum Cæſar intra hanc foſſam legiones reducit, atq; ibi ſub armis proxima nocte conquieſcit. Poſtero die omnem exercitum intra foſſam continet, & quòd longius erat agger petendus, in præſentia ſimilem rationem operis inſtituit, ſingulaq; latera caſtrorum ſingulis attribuit legionibus munienda, foſſasq; ad eandem magnitudinem perfici iubet, reliquas legiones in armis expeditas contrà hoſtem conſtituit. Afranius, Petreiusq; terrendi cauſa, atq; operis impediendi, copias ſuas ad infimas montis radices producunt, & prælio laceſſunt. Neque idcirco Cæſar opus intermittit, confiſus præſidio legionum trium, & munitione foſſæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progreſſi, copias in caſtra reducunt. Tertio die Cæſar uallo caſtra communit, reliquas cohortes, quas in ſuperioribus caſtris reliquerat, impedimentaq; ad ſe traduci iubet. Erat in oppido Ilerda, & proximo colle, ubi caſtra Petreius, atq; Afranius habebant, planities circiter paſſuum trecentorum, atque in hoc ferè medio ſpatio tumulus erat paulò editior: quem ſi occupaſſet Cæſar, & communiſſet, ab oppido, & ponte, & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, ſe intercluſurum aduerſarios confidebat. Hoc ſperans legiones treis ex caſtris educit, acieq; in locis idoneis inſtructa, unius legionis anteſignanos

gnanos percurrere,atq; occupare cum tumulum iubet. Quare cognita,celeriter, quæ in ſtatione pro caſtris erant Afranij cohortes,breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio,& q, prius in tumulum Afraniani uenerãt,noſtri repellũtur,atq; aliis ſummiſsis præſidijs terga uertere,ſeq; ad ſigna legionũ recipere cögũtur. Genus erat pugnæ militum illorũ,ut magno impetu primò procurrerent,audacter locum caperent,ordines ſuos non magnopere ſeruarent,rari,diſperſiq; pugnarent,ſi premerentur, pedem referre,& loco excedere non turpe exiſtimarent, cum Luſitanis,reliquisq; barbaris genere quodam pugnæ aſſuefacti:quod ferè fit, quibus quiſque in locis miles inueterauerit,uti multum earum regionum conſuetudine moueatur. Hæc tũ ratio noſtros perturbauit inſuetos huius generis pugnæ,circumiri enim ſeſe ab aperto latere,procurrẽtib. ſingulis arbitrabantur:ipſi autem ſuos ordines ſeruare,neque ab ſignis diſcedere,neque ſine graui cauſa eum locum,quem ceperant,dimitti cenſuerant oportere. Itaque perturbatis antesignanis,legio,quæ in eo cornu conſtiterat, locum non tenuit, atq; in proximum collem ſeſe recepit. Cæſar pene omni acie perterrita,quòd præter opinionem,conſuetudinemq; acciderat,cohortatus ſuos,legionem nonam ſubſidio ducit, hoſtem inſolentem,atque acriter noſtros inſequentem ſupprimit,rurſusq; terga uertere , ſeq; ad oppidum Ilerdam recipere , & ſub muro conſiſtere cogit. Sed nonæ legionis milites elati ſtudio,dum ſarcire acceptum detrimentum uolunt, temere inſecuti longius fugientes,in locum iniquum progrediuntur, & ſub montem,in quo erat oppidum poſitum Ilerda, ſuccedunt. hinc ſe recipere cum uellent,rurſus illi ex loco ſuperiore no-

*ſtros premebant. Præruptus locus erat utraq; ex parte directus, ac tantum in latitudinē patebat, ut treis inſtructæ cohortes eum locum explerent, & neque ſubſidia à laterib. ſummitti, neque equites laborantibus uſui eſſe poſſent: Ab oppido *autem decliui faſtigio uergebat, in longitudinem paſſuū circiter quadringentorum: hac noſtris erat receptus q, eo incitati ſtudio inconſultius proceſſerant. Hoc pugnabantur loco, & propter anguſtias iniquo, & quòd ſub ipſis radicib. montis conſtiterant, ut nullum fruſtra telum in eos mitteretur: tamen uirtute & patientia nitebantur, atq; omnia uulnera ſuſtinebant. Augebantur illis copiæ, atq; ex caſtris cohortes per oppidum crebrò ſummittebantur, ut integri defeſſis ſuccederent. Hoc idem Cæſar facere cogebatur, ut ſummiſſis in eundem locum cohortibus, defeſſos reciperet. Hoc cùm eſſet modò pugnatum continenter horis quinq;, noſtriq; grauius à multitudine premerentur, conſumptis omnibus telis, gladijs diſtrictis, impetum aduerſus montem, in cohortes faciunt, paucisq; deiectis, reliquos ſeſe conuertere cogunt. Summotis ſub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulſis, facilis eſt noſtris receptus datus. Equitatus autem noſter ab utroq; latere, etſi deiectis, atque inferioribus locis conſtiterat, tamen in ſummum iugum uirtute connititur, atque inter duas acies perequitans, commodiorem, ac tutiorem noſtris receptum dat. Ita uario certamine pugnatum eſt. Noſtri in primo congreſſu circiter ſeptuaginta ceciderunt, in his Qu. Fulginius ex primo haſtato legionis quartædecimæ, q propter eximiā uirtutē ex inferioribus ordinibus in eū locum peruenerat: uulnerantur amplius ſexcentis. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius primipili*

*autē editus locus tenui faſtigio.

pili Centurio, & præter eum centuriones quatuor, milites
amplius ducenti. Sed hæc eius diei præfertur opinio, ut ſe utri
que ſuperiores diſceßiſſe exiſtimarent. Afraniani quòd cùm
eſſe omnium iudicio inferiores uiderentur, cominus tamen diu
ſtetiſſent, & noſtrorum impetum ſuſtinuißent, et initio lo-
cum, tumulumq́; tenuiſſent, quæ cauſa pugnandi fuerat, & no
ſtros primo congreßu terga uertere coëgißent. Noſtri au-
tem, q́ iniquo loco, atq; impari cõgreßi numero eſſent, quòd
quinq; horis prælium ſuſtinuiſſent, q́ montem gladiis diſtri-
ctis aſcendiſſent, quod ex loco ſuperiore terga uertere ad-
uerſarios coëgiſſent, atq; in oppidum compuliſſent. Illi eũ tu
mulum, pro quo pugnatum eſt, magnis operibus munierunt,
præſidiumq́; ibi poſuerunt. Accidit etiam repentinum incom
modum biduo, quo hæc geſta ſunt; tanta enim tempeſtas co-
oritur, ut nunquam illis locis maiores aquas fuiſſe conſtaret:
tum autem ex omnibus montibus nix profluxit, ac ſummas ri
pas fluminis ſuperauit, pontesq́; ambos, quos C. Fabius fece-
rat, uno die interrupit, quæ res magnas difficultates exerci-
tui Cæſaris attulit. Caſtra enim, ut ſuprà demonſtratum eſt,
cum eſſent inter flumina duo, Sicorim, & Cingam, ſpatio mil
lium triginta, neutrum horum tranſiri poterat, neceſſarioq́;
omnes his anguſtiis continebantur, neq; ciuitates, quæ ad Cæ
ſaris amicitiam acceſſerant, frumentum ſupportare: neque ii,
qui pabulatum longius progreßi erant intercluſi fluminib.
reuerti, neq; maximi comitatus, qui ex Italia, Galliaq́; ueniе-
bant, in caſtra peruenire poterant. Tempus erat difficilimũ,
quo neque frumenta in hybernis erant neq; multum à maturi
tate aberant, ac ciuitates exinanitæ, q́ Afranius penè omne
frumentũ ante Cæſaris aduentũ Ilerdam conuexerat: reliqui

ſi quid,fuerat,Cæſar ſuperioribus diebus conſumpſerat: pecora,quod ſecundum poterat eſſe inopiæ ſubſidiū, propter bellum finitimæ ciuitates longius remouerant. Qui erant pabulandi,aut frumentandi cauſa progreßi, hos leuis armaturæ Luſitani,peritiq; earum regionum Cetrati citerioris Hiſpaniæ conſectabantur,quibus erat procliue tranare flumē,quòd conſuetudo eorum omnium eſt ut ſine uiribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranij omnium rerum abundabat copia,multum erat frumentum prouiſum, & conuectum ſuperioribus temporibus,multum ex omni prouincia comportabatur,magna copia pabuli ſuppetebat, harum rerum omniū facultates ſine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen integra,quo omnino Cæſar adire non poterat. Eæ permanſerūt aquæ dies quàm plures. Conatus eſt Cæſar reficere pontes:ſed nec magnitudo fluminis permittebat,neq; ad ripam diſpoſitæ cohortes aduerſariorum perfici patiebantur: illis prohibere erat facile,cum ipſius fluminis natura atq; aquæ magnitudine,tum quòd ex totis ripis in unum,atq; anguſtum locum tela iaciebantur: atque erat difficile eodem tēpore rapidißimo flumine opera perficere, & tela uitare. Nuntiatur Afranio magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæſarem,ad flumen conſtitiſſe. Venerat eò ſagittarij ex Rutenis,equites ex Gallia cum multis carris, magniſq; impedimētis,ut fert Gallica conſuetudo. Erant præterea cuiuſque generis hominum millia circiter ſex cū ſeruis,liberiſq;:ſed nullus ordo,nullum imperium certum, cum ſuo quiſque conſilio uteretur,atque omnes ſine timore iter facerent,uſi* ſuperiorum temporum,atque itinerum licentia. Erant complures honeſti adoleſcentes Senatorū filij,& equeſtris ordinis. Erāt le-

*ſuperiore

*gationes ciuitatum, erant legati Cæſaris, hos omnes flumina continebant: ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribusq́; legationibus Afranius de nocte proficiſcitur, imprudentesq́; antè misſis equitibus aggreditur: celeriter tamen ſeſe Galli equites expediunt, præliumq́; committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hoſtium numerum pauci ſuſtinuere, ſed ubi ſigna legionum appropinquare cœperunt, paucis amisſis ſeſe in montes proximos conferunt. Hoc pugnæ tempus magnum attulit noſtris ad ſalutem momentum. nacti enim ſpatiũ ſe in loca ſuperiora receperunt. Deſiderati ſunt eò die ſagittarij circiter ducẽti, equites pauci, calonum, atque impedimentorum non magnus numerus: his tamen omnib. annona creuit, quæ ferè res non ſolùm inopia præſentis, ſed etiam futuri temporis timore ingraueſcere conſueuit: iamq́; ad denarios *quinquaginta in ſingulos modios, annona peruenerat, & militum uires inopia frumenti diminuerat, atque incommoda in dies augebantur, & tamen paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac ſe fortuna inclinauerat, ut noſtri magna inopia neceſſariarum rerum conflictarentur, illi omnibus abundarent rebus, ſuperioresq́; haberentur. Cæſar ijs ciuitatibus, quæ ad eius amicitiam acceſſerant, quò minor erat frumenti copia, pecus imperabat, calones ad longinquiores ciuitates dimittebat: ipſe præſentem inopiam, quibus poterat ſubſidijs, tutabatur. Hæc Afranius, Petreiusq́;, & eorum amici pleniora etiam, atque uberiora Romam ad ſuos perſcribebant: multa rumor fingebat, ut penè bellum confectum uideretur. Quibus literis, nuntijsq́; Romam perlatis, magni demum concurſus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant. Multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiſcebantur,*

*quadraginta.

*alij ut principes talem nuntium attuliſſe, alii ne euentum belli expectaſſe, aut ex omnibus nouiſſimi ueniſſe uiderentur. Cùm in his anguſtiis res eſſet, atq; omnes uiæ ab Afranianis militibus, equitibusq; obſiderentur, nec pontes perfici poſſent, imperat militibus Cæſar, ut naues faciant cuius generis eũ ſuperioribus annis uſus Britanniæ docuerat. Carinæ primum, *ac ſtatumina ex leui materia fiebant, reliquum corpus nauium uiminibus contextũ coriis integebatur. Has perfectas carris iunctis deuehit noctu millia paſſuum à caſtris XXII. militesq; his nauibus flumen tranſportat, continentemq; ripæ collem improuisò occupat. Hunc celeriter, prius quàm ab aduerſariis ſentiatur, communit: huc legionem poſtea traiecit, atq; ex utraq; parte pontem inſtitutum perficit biduo. Ita commeatus, & qui frumenti cauſa proceſſerant, tutò ad ſe recipit, et rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen traiecit, qui inopinantes pabulatores, & ſine ullo diſsipatos timore aggreſsi, quàm magnum numerum iumentorum, atq; hominum intercipiunt; cohortibusq; centuriatis ſubſidio miſsis, ſcienter in duas partes ſeſe diſtribuunt, alii, ut prædæ ſubſidio ſint, alii ut uenientibus reſiſtant, atq; eos propellant, unamq; cohortem, quæ temere ante cæteras extra aciem procurrerat, ſecluſam à reliquis circumueniunt, atq; interficiunt, incolumesq; cum magna prædà eodem ponte in caſtra reuertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Maſsilienſes uſi L. Domitii conſilio naues longas expediunt numero decem ſeptem, quarum erant undecim tectæ: multa his minora nauigia addunt, ut ipſa multitudine noſtra claſsis terreatur, magnũ numerũ ſagittariorũ, magnũ Albicorũ, de q b. ſuprà demõſtratũ eſt, imponũt, atq; hos premiis pollicita-

*aliàs, ſtramine & leui materia, &c.

polliciationibuſq; incitãt:certas ſibi depoſcit naues Domitius atq; has colonis, paſtoribuſq; quos ſecum adduxerat cõplet. Sic omnibus rebus inſtructa claſſe, magna fiducia ad noſtras naues procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad inſulam, quæ eſt contra Maßiliam, ſtationes obtinebant. Erat multò inferior numero nauium Brutus, ſed delectos ex omnibus legionibus fortißimos uiros anteſignanos, centuriones Cæſar ei claßi attribuerat, qui ſibi id muneris depopoſcerant: ij manus ferreas, atque harpagones parauerant, magnoq; numero pilorum, tragularum, reliquorumq; telorum ſe inſtruxerant. Ita cognito hoſtium aduentu, ſuas naues ex portu educunt, cum Maßilienſibus confligunt: pugnatum utrinq; eſt fortißime, atq; acerrimè: neq; multum Albici noſtris uirtute cedebant, homines aſperi, & montani, exercitati in armis, atq; ij modo digreßi à Maßilienſibus recentem eorundem pollicitationem animis continebant, paſtoreſq; indomiti ſpe libertatis excitati ſub oculis domini ſuam probare operã ſtudebant. Ipſi Maßilienſes et celeritate nauium, & ſcientia gubernatorum, confiſi, noſtros eludebant, impetuſq; eorum excipiebant, & quod licebat latiore ſpatio producta lõgius acie circumuenire noſtros, at pluribus nauibus adoriri ſingulas, aut remos trãſcurrẽtes detergere ſi poſſent, contendebant: cũ propius erat neceſſariò uentum, ab ſcientia gubernatorũ atq; artificij, ad uirtutem montanorum confugiebant. Noſtri (quòd minus exercitatis remigibus, minuſq; peritis gubernatoribus utebantur, qui repentè ex onerariis nauibus erant producti, neque dum etiam uocabulis armamentorum cognitis, tum etiam grauitate, & tarditate nauium impediebantur, factæ enim ſubitò ex humida materia, nõ eundẽ uſum celeritatis habebant)

bebant) itaq; dum locus comminus pugnandi daretur, æquo animo ſingulas binis nauibus obijciebāt, atq; iniecta manu ferrea, & retenta utraq; naue, diuerſi pugnabant, atq; in hoſtium naues tranſcendebant, et magno numero Albicorum, & paſtorum interfecto, partem nauium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellūt. Eo die naues Maſſiliēſium cum ijs, quæ ſunt captæ, intereūt IX. Hoc primum Cæſari ad Ilerdam nuntiatur. Simul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti uirtute equitum, minus libere, minus audacter uagabantur: aliàs non longo ab caſtris progreſſi ſpatio, ut celerem receptum haberēt, anguſtius pabulabantur: aliàs longiore circuitu cuſtodias, ſtationesq; equitum uitabant, aut aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu uiſo, ex medio itinere proiectis ſarcinis fugiebant. Poſtremò etiam plures intermittere dies, & præter conſuetudinem omnium noctu conſtituerant pabulari. Interim Oſcenſes, & Calaguritani, & Auſetani, qui erant cum Oſcenſibus contributi, mittunt ad eum legatos, ſeſeq; imperata facturos pollicentur: hos Tarraconenſes, & Lacetani, & Auſetani, & paucis pòſt diebus Illurgauonenſes, qui flumen Iberū attingūt, inſequūtur. Petit ab his omnibus, ut ſe frumento iuuent: pollicentur, atque omnibus undique conquiſitis iumētis, in caſtra deportant. Tranſit etiā cohors Illurgauonenſis, ad eū cognito ciuitatis cōſilio, & ſigna ex ſtatione trāsfert. Magna celeriter fit commutatio rerum perfecto ponte, magnis quinque ciuitatibus ad amicitiam adiunctis expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxilijs legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniā uenire dicebantur, multæ lōgin quores ciuitates ab Afranio deſciſcūt, et Cæſaris amicitiā ſequun-

quuntur. Quib. rebus perterritis animis aduerſariorũ, Cæſar ne ſemper magno circuitu per pontem equitatus eſſet mitten dus, nactus idoneum locum, foſſas pedum triginta in latitudinem complures facere inſtituit, quibus *partem aliquã Sicoris auerteret, uadumq; in eo flumine efficeret. His penè effectis, magnum in timorem Afranius, Petreiusq; perueniunt, ne omnino frumento, pabuloq; intercluderentur, q multum Cæſar equitatu ualebat. itaq; conſtituunt *ipſi locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic conſilio ſuffragabatur etiam illa res, q ex duobus contrarijs generib. quæ ſuperiore bello cum L. Sertorio ſteterant, ciuitates *uictæ nomen, atque imperium abſentis timebant: quæq; in amicitia manſerant Põpeij, magnis affectæ beneficijs eum diligebant: Cæſaris autem in Barbaris erat nõmen obſcurius. Hic magnos equitatus, magnaq; auxilia expectabant, & ſuis locis bellum in hyemem ducere cogitabant. hoc inito conſilio toto flumine Ibero naues conquirere, & Octogeſam adduci iubent. Id erat oppidum poſitum ad Iberum, *milliaq; paſſuum à caſtris aberat XX. Ad eum locum fluminis nauib. iunctis pontem imperant fieri, legioneſq; duas flumen Sicorim traducunt, caſtraq; muniunt uallo pedum XII. Qua re per exploratores cognita, ſummo labore militum Cæſar cõtinuato diem, noctemq; opere in flumine auertendo, huc iam rem duxerat, ut equites, & ſi difficulter, atq; ægrè fiebat, poſſent tamen, atq; auderent flumen tranſire. Pedites uerò tantummodò humeris, ac ſummo pectore extarent, ut tum altitudine aquis: tum etiam rapiditate fluminis ad tranſeundum *impedirentur. Sed tamen eodem ferè tempore pons in Ibero propè effectus nuntiabatur, & in Sicori uadum reperiebatur. Iam uerò eò magis illi maturandũ iter

*parte aliqua Sicorim.

*ipſis.

*uinctæ.

*milliaq; quinque paſſuũ a caſtris ab erat: XXI ad eũ loc.

*non impedirentur

iter exiſtimabãt. Itaq; duab. auxiliarib. cohortib. Ilerdæ præſidio relictis, omnib. copijs Sicorim tranſeunt, & cũ duab. legionib. quas ſupioribus dieb. traduxerat, caſtra coniũgũt. Relinquebatur Cæſari nihil, niſi uti equitatu agmẽ aduerſariorũ male haberet, et carperet. Pons. n. ipſius magnũ circuitũ habebat, ut multò breuiore itinere illi ad Iberũ puenire poſſent. Equites ab eo miſsi flumen tranſeunt, et cum de tertia uigilia Petreius, atq; Afranius caſtra mouiſſent, repẽte ſeſe ad nouiſsimum agmen oſtendunt, & magna multitudine circunfuſa morari, atq; iter impedire incipiunt. Prima luce ex ſuperiorib. locis, quæ Cæſaris caſtris erant coniuncta, cernebatur equitatus noſtri prælio nouiſsimos illorum premi uehementer, ac nonnunquam ſuſtinere extremum agmen atq; interrumpi, alias inferri ſigna, & uniuerſarum cohortium impetu noſtros propelli, deinde rurſus conuerſos inſequi. Totis uerò caſtris milites conturbari, & dolere hoſtem ex manib. dimitti, bellum neceſſariò longius duci: Centuriones, Tribunosq; militum adire, atq; obſecrare, ut per eos Cæſar certior fieret, ne labori ſuo, neu periculo parceret, paratos eſſe ſeſe poſſe, & audere ea tranſire flumen, quà traductus eſſet equitatus. Quorũ ſtudio, & uocibus excitatus Cæſar, etſi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitũ obijcere, conandũ tamẽ, atq; experiendũ iudicat. Itaq; infirmiores milites ex omnib. centurijs deligi iubet quorũ aut animus, aut uires uidebantur ſuſtinere non poſſe: hos cum legione una præſidio caſtris relinquit. reliquas legiones expeditas educit magnoq; numero iumentorum in flumine ſuprà, atq; infra conſtituto, traducit exercitum: pauci ex his militibus ui fluminis abrepti ab equitatu excipiuntur, ac ſubleuantur; interiit tamen nemo.

Tradu-

Traducto incolumi exercitu copias inſtruit, triplicemq; aciẽ ducere incipit: ac tantum fuit in militibus ſtudium, ut militum ſex ad iter addito ad uadum circuitu, magnaq; fluminis mora interpoſita, eos, qui de tertia uigilia exiſſẽt, ante horã diei nonã cõſequerentur. Quos ubi Afranius procul uiſos cũ Petreio cõſpexit, noua re perterritus, locis ſuperiorib. cõſtitit, aciemq; inſtruit. Cæſar in cãpis exercitũ reficit, ne defeſſum prælio obijciat. Rurſus conantes progredi inſequitur, & moratur. Illi neceſſariò maturius, quàm cõſtituerant, caſtra ponunt (Suberant enim montes, atq; à millibus paſſuum quinq; itinera difficilia, atq; anguſta excipiebant: hos intra mõtes ſe recipiebant, ut equitatũ affugerent Cæſaris, præſidijsq; in anguſtijs collocatis exercitum itinere prohiberent, ipſi ſine periculo, ac timore Iberũ copias traducerent, quod fuit illis conandũ, atq; omni ratione efficiendũ) et totius diei pugna, atq; itineris labore defeſſi, rem in poſterũ diẽ diſtulerunt, Cæſar quoq; in proximo colle caſtra ponit. Media circiter nocte ijs, qui adaquandi cauſa longius à caſtris proceſſerant, equitibus correptis, fit ab his certior Cæſar, duces aduerſariorũ ſilẽtio copias caſtris educere. Quo cognito, ſignũ dari iubet, & uaſa militari more cõclamari. Illi exaudito clamore, ueriti ne noctu impediti ſub onere cõfligere cogerẽtur, aut ne ab equitatu Cæſaris in anguſtijs tenerẽtur, iter ſupprimũt, copiasq; in caſtris cõtinẽt. Poſtero die Petreius cũ paucis equitibus occultè ad exploranda loca proficiſcitur. Hoc idem fit ex caſtris Cæſaris. Mittitur L. Decidius Saxo cũ paucis, qui loci naturã pſpiciat. Vterq; idẽ ſuis renunciat, quinq; millia paſſuũ proxima intercedere itineris cãpeſtris: inde excipere loca aſpera, & montuoſa, qui prior has anguſtias occu-

pauerit, ab hoc hoſtem prohiberi nihil eſſe negotij. Diſputatur *in concilio à* Petreio, *&* Afranio, *& tẽpus profectionis quæritur.* Pleriq; *cenſebant, ut noctu iter facerent: poſſe prius ad anguſtias ueniri, quam ſentirent.* Alij *q, pridie noctu conclamatum eſſet in caſtris* Cæſaris, *argumenti ſumebant loco, non poſſe clam exiri.* Circunfundi *noctu equitatum* Cæſaris, *atq; omnia loca, atq; itinera obſideri, nocturnaq; prælia eſſe uitanda, quòd perterritus miles in ciuili diſſenſione timori magis, quàm religioni conſulere conſueuerit.* At *lucem multum per ſe pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militũ, &* Centurionum *præſentiam afferre, quibus rebus coërceri milites, & in officio contineri ſoleant.* Quare *omni ratione eſſe interdiu perrumpendum, etſi aliquo accepto detrimento, tamen ſumma exercitus ſalua, locum, quem petant, capi poſſe.* Hæc *uicit in conſilio ſententia, & prima luce poſtridie conſtituunt proficiſci:* Cæſar *exploratis regionib. albente cœlo omneis copias caſtris educit, magnoq; circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit: nanq; itinera, quæ ad* Iberum *atq;* Octogeſam *pertinebant, caſtris hoſtium oppoſitis tenebantur: ipſi erant tranſcendendæ ualles maximæ, ac difficillimæ, ſaxa multis locis prærupta iter impediebant, ut arma per manus neceſſariò traderentur, milites q; inermes, ſubleuatiq; alij ab alijs magnam partem itineris conficerent.* Sed *hunc laborem recuſabat nemo, quòd eum omnium laborum finem fore exiſtimabant, ſi hoſtem* Ibero *intercludere, & frumento prohibere potuiſſent.* Ac *primo* Afraniani *milites uiſendi cauſa læti ex caſtris procurrebant, contumelioſisq; uocibus proſequebantur nos, neceſſarii uictus inopia coactos fugere, atq; ad* Ilerdam *reuerti.* Erat *enim iter à propoſito diuerſum.*

uerſum,contrariamq; in partem* iri uidebatur. Duces uerò *iniri eorum ſuum conſilium laudibus ferebant, q̃ ſe caſtris tenuiſſent,multumq; eorum opinionem,adiuuabat, q̃ ſine iumentis, impedimentisq; ad iter profectos uidebant, ut non poſſe diutius inopiam ſuſtinere confiderent. Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dextram conſpexerant, iamq; primos ſuperare regionem caſtrorũ animaduertunt:nemo erat adeò tardus,aut fugiens laboris,quin ſtatim caſtris exeundum: atque occurrendum putaret.Conclamatur ad arma, atq; omnes copiæ,paucis præſidio relictis cohortibus exeunt, rectoq́ue ad Iberum itinere contendunt. Erat in celeritate omnem poſitũ certamen,utri prius anguſtias mõteſq; occuparẽt.Sed exercitum Cæſar uiarũ difficultates tardabant. Afranij copias equitatus Cæſaris inſequens morabatur.Res tamen ab Afranianis huc erat neceſſariò deducta,ut ſi priores,montes, quos petebant,attigiſſent,ipſi periculum uitarent: Impedimenta totius exercitus,cohorteſq; in caſtris relictas,ſeruare non poſſent, quib.interclusis exercitu Cæſaris auxiliũ ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Cæſar, atq; ex magnis rupibus nactus planitiem,in* hanc contra hoſtẽ aciem inſtruit. Afra *hac nius cũ ab equitatu nouiſſimũ agmen premeretur, & ante ſe hoſtem uideret,collem quendã nactus,ibi conſtitit.Ex eo loco quatuor Cetratorum cohortes in montẽ,qui erat in cõſpectu omniũ excelſiſſimus,mittit.Hunc magno curſu concitatos iubet occupare,eo conſilio uti ipſe eôdem omnib.copijs contenderet,& mutato itinere iugis Octogeſam perueniret. Hunc cũ obliquo itinere Cetrati peterent, cõſpicatus equitatus Cæſaris in cohortes impetũ facit, nec minimã partem temporis equitũ uim Cetrati ſuſtinere potuerunt, omneſq; ab his cir-

cumuenti,conſpectu utriuſq; exercitus interficiuntur.Erat oc caſio bene gerendæ rei,neq; uerò id Cæſarem fugiebat,tanto ſub oculis accepto detrimento,perterritum exercitum ſustinere non poſſe,præſertim circundatum undiq; equitatu, cum in loco æquo,atq; aperto confligeretur,idq; ex omnibus partibus ab eo flagitabatur . Concurrebant legati , Centuriones, Tribuniq; militum, ne dubitaret prælium committere,omniũ eſſe militũ paratiſsimos animos. Afranianos cõtrà multis rebus ſui timoris ſigna miſiſſe:quòd ſuis non ſubueniſſent, ꝙ de colle non recederẽt,quod uix equitũ incurſus ſustinerent, col latisq; in unũ locũ ſignis conferti,neq; ordines neq; ſigna ſer uarent : quòd ſi iniquitatem loci timeret, datum iri tamen ali quo loco pugnandi facultatem,quòd certè inde decendum eſſet Afranio , nec ſine aqua permanere poſſet. Cæſar in eam ſpem uenerat,ſe ſine pugna,et ſine uulnere ſuorum, rem conficere poſſe. quòd re frumentaria aduerſarios interclusiſſet . Cur etiam ſecundo prælio aliquos ex ſuis amitteret? Cur uulnerari pateretur optimè meritos de ſe milites ? Cur denique fortunam periclitaretur? præſertim cum non minus eſſet imperatoris conſilio ſuperare, quàm gladio. Mouebatur etiam miſericordia ciuium, quos interficiendos uidebat, quibus ſaluis,atque incolumibus rem obtinere malebat . Hoc conſilium Cæſaris à pleriſque non probabatur.Milites uerò palam inter ſe loquebantur,quoniam talis occaſio uictoriæ dimitteretur,etiam cum uellet Cæſar ſeſe non eſſe pugnaturos. Ille in ſua ſententia perſeuerat , & paulum ex eo loco digreditur, ut timorem aduerſarijs minuat.Petreius,atq; Afranius oblata facultate in caſtra ſeſe referunt. Cæſar præſidiis montib. diſpoſitis,omni ad Iberum interclusо itinere,quàm proximè

poteſt

poteſt hoſtium caſtris caſtra communit. Poſtero die duces aduerſariorem perturbati, quòd omnem rei frumentariæ, fluminiſq; Iberi ſpem amiſerant, de reliquis rebus conſultabant. Erat unum iter, Ilerdam ſi reuerti uellent: alterum, ſi Tarraconē peterent. Hæc conſultantibus eis, nuntiatur aquatores ab equitatu premi noſtro. Quare cognita, crebras ſtationes diſponunt equitum & cohortium alariarum, legionariaſq; interijciunt cohortes, uallumq; ex caſtris ad aquam ducere incipiunt, ut intra munitionem, & ſine timore, & ſine ſtationibus aquari poſſent. Id opus inter ſe Petreius, atque Afranius partiuntur, ipſiq; perficiendi operis cauſa longius progrediuntur. Quorum diſceſſu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, uulgò procedunt, & quem quiſque in caſtris notum, aut municipem habebat, conquirit, atq; *uocat. Primum agunt gratias omnes omnibus quod ſibi perterritis pridie pepercissent, eorum ſe beneficio uiuere. Deinde Imperatoris fidem quærunt, rectè'ne ſe illi ſint commiſsuri, & quòd non ab initio fecerint, armaq; cum hominibus neceſſariis, & conſanguineis contulerint, conqueruntur. His prouocati ſermonibus fidem ab Imperatore de Petreij, & Afranij uita petunt, ne q; in ſe ſcelus cóncepiſſe, ne ſuos prodidiſſe uideantur. Quibus confirmatis rebus, ſe ſtatim ſigna translaturos confirmant. Legatoſq; de pace primorum ordinum centuriones ad Cæſarem mittunt: interim alij ſuos in caſtra inuitandi cauſa adducunt, alij ab ſuis adducuntur, adeò, ut una caſtra iam facta ex binis uiderentur. Complureſq; Tribuni militum, & Centuriones ad Cæſarem ueniunt, ſeq; ei commendant. Hoc idem fit à principibus Hiſpaniæ, quos illi euocauerant, & ſecum in caſtris habebant obſidum loco. ij ſuos

*euocat.

notos,hoſpiteſq; quærebant, per quem quiſq; eorum aditum commendationis haberet ad Cæſarem. Afranij etiã filius adoleſcens de ſua, & parentis ſui ſalute cum Cæſare per Sulpitium legatum agebat. Erant plena lætitia, & gratulatione omnia;eorum,qui tanta pericula uitaſſe, & eorum, qui ſine uulnere tantas res confeciſſe uidebantur,magnumq; fructum ſuæ priſtinæ lenitatis omnium iudicio Cæſar ferebat:conſiliumq; eius à cunctis probabatur. Quibus reb. nuntiatis Afranio,ab inſtituta opere diſcedit,ſeq; in caſtra recipit, ſic paratus, ut uidebatur, ut quicunque accidiſset caſus, hunc quieto, & æquo animo ferret. Petreius uerò non deſerit ſeſe,armat familiam,cum hac, & prætoria cohorte Cetratorum, barbariſq; equitibus paucis, beneficiarijs ſuis, quos ſuæ cuſtodiæ cauſa habere conſueuerat,improuiſo ad uallum aduolat,colloquia militum interrumpit,noſtros repellit ab caſtris,quos deprehendit interficit:reliqui coëunt inter ſe, & repentino periculo exterriti,ſiniſtras ſagis inuoluunt, gladioſq; diſtringunt,atq; ita ſe à Cetratis equitibuſq; defendunt, caſtrorum propinquitate confiſi,ſeq; in caſtra recipiunt: & ab his cohortibus,quæ erant ſtatione ad portas defenduntur. Quibus rebus confectis,flens Petreius manipulos circuit,militeſq; appellat,neu ſe,neu Pompeiũ abſentem imperatorem ſuum aduerſarijs ad ſupplicium tradant,obſecrat. Fit celeriter concurſus in prætorium. Poſtulant,ut iurent omnes ſe exercitũ, duceſq; non deſerturos, neque prodituros, neque ſibi ſeparatim à reliquis conſilium capturos. Princeps in hæc uerba iurat ipſe,ad idem iuſiurandum adigit Afranium,ſubſequuntur Tribuni militum, Centurioneſq;. Centuriam producti milites idem iurant, èdicunt penes quem quiſque ſit miles

Cæſaris

Cæſaris,ut producatur: productos palàm in prætorio interficiunt: ſed pleriq; quos ceperat,celant: noctuq; per uallum mittunt. Sic terror oblatus à ducibus,crudelitas in ſupplicio, *uana religio iuriſiurādi, ſpem præſentis deditionis ſuſtulit, *noua mentesq́; militum conuertit,& rem ad priſtinam belli rationem redegit. Cæſar milites aduerſariorum, qui in caſtra per tempus colloquii uenerant ſumma diligentia conquiri, & remitti iubet. Sed ex numero Tribunorum militum, Centurionumq; nonnulli ſua uoluntate apud eum remanſerunt, quos ille poſtea magno in honore habuit Centuriones,amplioriſq; ordinis equites Romanos in Tribunitium reſtituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione,aquabantur ægrè,frumenti copiam legionarii nonnulli habebant,q, dierum uiginti duorum ab Ilerda frumentum iuſſi erant efferre. Cetrati, auxiliaresq; nullam,quorum erant & facultates ad parandum exiguæ,& corpora inſueta ad onera portādaːitaq; magnus eorū quotidie numerus ad Cæſarem perfugiebat. In his erat anguſtiis res. Sed ex propoſitis conſiliis duob. explicitius uidebatur ad Ilerdam reuerti, q, ibi paulum frumenti reliquerant,ibi ſe reliquum conſilium expleturos confidebant. Tarraco aberat longius,quo ſpatio plures rem poſſe caſus recipere intelligebant. Hoc probato conſilio,ex caſtris proficiſcuntur. Cæſar equitatu præmiſſo,qui nouiſſimum agmen carperet,atq; impediret, ipſe cum legionibus ſubſequitur: nullum intercedebat tempus,quin extremi cū equitibus præliarētur. Genus erat hoc pugnæ, expeditæ cohortes nouiſſimum agmen claudebant, pluresq; in locis campeſtribus ſubſiſtebant: ſi mons erat aſcēdēdus,facilè ipſa loci natura periculū repellebat,quòd ex locis ſuperioribus qui anteceſſerant,ſuos aſcen

dentes protegebant:cùm uallis,aut locus decliuis ſuberat,neque,ij qui anteceſſerant,morantibus opẽ ferre poterant, equites uero ex loco ſuperiore in aduerſarios tela coniiciebant, tũ magno erat in periculo res,tum inquirebant,ut cum eiuſmodi eſſet locis appropinquatum, legionum ſigna conſiſtere iuberent, magnoq; impetu equitatum repellerent,eo ſummoto,repente incitati curſu,ſeſe in ualles uniuerſi demitterent, atq; ita tranſgreßi rurſus in locis ſuperioribus conſiſterent: nam tantum ab equitum ſuorum auxilijs aberant,quorum numerum habebant magnum, ut eos ſuperioribus perterritos prælijs,in medium reciperent agmen, ultroq; eos tuerentur, quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæſaris exciperetur. Tali dum pugnatur modo: lẽtè ac paulatim proceditur,crebroq;,ut ſint auxilio ſuis,ſubſiſtunt, ut tũ acccidit:millia enim progreßi quatuor,uehementius peragitati ab equitatu,montem excelſum capiunt, ibiq; una frõte contra hoſtem caſtra muniunt,neq; iumẽtis onera deponunt. Vbi Cæſaris caſtra poſita,tabernaculaq; conſtituta, & demiſſos equites pabulandi cauſa animaduertêre, ſeſe ſubitò proripiunt hora circiter ſexta eiuſdem diei,et ſpem nacti more,diſceſſu noſtrorum equitum iter facere incipiunt. Qua re animaduerſa,Cæſar relictis his legionibus,ſubſequitur præſidio impedimentis paucas cohortes relinquit,hora decima ſubſequi,pabulatores,equitesq; reuocari iubeat, celeriter equitatus ad quotidianum itineris officiũ reuertitur:pugnatur acriter ad nouißimum agmen, adeo, ut penè terga conuertant, cõpluresq; milites,etiã nõnulli centuriones interficiuntur. Inſtabat agmẽ Cæſaris,atq; uniuerſum imminebat. Tum uerò neq; ad explorandũ idoneũ locũ caſtris,neq; ad progredien

dum

dum data facultate,conſiſtunt neceſſario,& procul ab aqua, et natura iniquo loco caſtra ponunt.Sed iiſdem de cauſis Cæſar,quæ ſupra ſunt demonſtratæ, prælio non laceßit: & eo die tabernacula ſtatui paſſus non eſt,quò paratiores eſſent ad inſequendum omnes,ſiue noctu,ſiue interdiu erumperent.Illi animaduerſo uitio caſtrorum,tota nocte munitiones proferunt,caſtraq; caſtris cõuertunt.Hoc idem poſtero die à prima luce faciunt,totumq; in ea re diem conſumunt:ſed quantũ opere proceſſerant,& caſtra protulerant,tanto aberant ab aqua longius,& præſente malo alijs malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi cauſa nemo egreditur ex caſtris, proximo die,præſidio in caſtris relicto,uniuerſas ad aquam copias educunt,pabulatum emittitur nemo.His eos ſupplices malis Cæſar neceſſariam ſubire deditionem,q̃ prælio decertare malebat.Conatur tamen eos uallo, foſſaq; circummunire, ut q̃ maximè repentinas eorum eruptiones demoretur, quò neceſſario deſcenſuros exiſtimabat.Illi et inopia pabuli adducti,et quò eſſent ad id expeditiores,omnia ſarcinaria iumẽta interfici iubẽt.in his operib.conſilijsq; biduũ cõſumitur.Tertio die magna iam pars operis Cæſaris proceſſerat.Illi impediendæ rei,quæ munitionis cauſa fiebat, hora circiter octaua ſigno dato legiones educũt,aciẽq; ſub caſtris inſtruunt:Cæſar ab opere legiones reuocat,equitatũ omnẽ cõuenire iubet,aciẽ inſtruit.Contra opinionẽ.n.militum famamq; omnium uideri prælio diffugiſſe,magnum detrimentum afferebat:ſed eiſdẽ de cauſis,quæ ſunt cognitæ,qui minus dimicare uellet,mouebatur:atq; hoc etiam magis,quod ſpatij breuitas, etiam in fugã coniectis aduerſarijs non multũ ad ſummam uictoriæ iuuare poterat.Non enim amplius pedum millibus duobus ab caſtris

caſtra diſtabant. Hinc duas parteis acies occupant duæ: tertia uacabat, ad incurſum, atq; impetum militum relicta: ſi prælium committeretur, propinquitas caſtrorum celerem ſuperatis ex fuga receptum dabat. Hac de cauſa conſtituerat ſigna inferentib reſiſtere, prior prælio non laceſſere. Acies erat Afraniana duplex, legio quinta, & tertia in ſubſidijs locum alariæ cohortis obtinebat. Cæſaris triplex, ſed primā aciem, quam ternæ cohortes ex quinta legione tenebant, has ſubſidiariæ ternæ, & rurſus aliæ totidem, ſuæ cuiuſq; legionis ſubſequebantur: ſagittarij, funditoreſq; media continebantur acie: equitatus latera cingebat. Tali inſtructa acie, tenere uterq; propoſitum uidebatur: Cæſar, ut niſi coactus prælium non committeret: ille ut opera Cæſaris impediret. Producitur tamen res, acieſq; ad ſolis occaſum continentur. Inde utriq; in caſtra diſcedunt. Poſtero die munitiones inſtitutas Cæſar parat perficere: illi uadum fluminis Sicoris tentare: ſi tranſire poſſent. Qua re animaduerſa, Cæſar Germanos leuis armaturæ, equitumq; partem flumen traijcit, crebraſq; in ripis cuſtodias diſponit. Tandem omnibus rebus obſeſſi, quartum iā diem ſine pabulo retentis iumentis, aquæ, ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt, & id ſi fieri poſſit, ſemoto, à militibus loco: ubi id à Cæſare negatum, & palam ſi colloqui uellent, conceſſum eſt, datur obſidis loco Cæſari filius Afranij. Venitur in eum locum, quem Cæſar deligit: Audiente utroq; exercitu loquitur Afranius, non eſſe aut ipſi, aut militibus ſuc cenſendum, quòd fidem erga imperatorem ſuum Cn. Pompeium conſeruare uoluerint: ſed ſatis iam feciſſe officio, ſatiſq; ſupplicii tuliſſe, perpeſſos omnium rerum inopiam. Nunc uerò penè ut fœminas *circummunitos prohiberi aqua, prohibe-

*circumuentos.

ri

ri ingreſſu,neq; corpore dolorē, neq; animo ignominiam fer re poſſe. Itaq; ſe uictos confiteri, orare, atq; obſecrare, ſiquis locus miſericordiæ relinquatur, ne ad ultimum ſupplicium progredi neceſſe habeāt. Hæc quàm poteſt demiſiſſimè, atq; ſubiectiſſimè exponit. ad ea Cæſar reſpōdit: nulli omniū has parteis uel querimoniæ, uel miſerationis minus conueniſſe. reliquos enim omneis ſuum officium præſtitiſſe, ſequi etiam bona conditione, & loco & tempore æquo confligere noluerit, ut quam integerrima eſſent ad pacem omnia, exercitum ſuum, qui iniuria etiam accepta, ſuis interfectis, quos in ſua poteſtate habuit, conſeruarit, & texerit: illius deniq; exercitus milites, qui per ſe de concilianda pace egerint, qua in re omnium ſuorum uitæ conſulendum putarunt, ſic omniū ordinū parteis in miſericordia conſtitiſſe: ipſos Duces à pace abhorruiſſe: eos neq; colloquii, neq; induciarum iura ſeruaſſe, & homines imperitos, & per colloquium deceptos crudeliſſimè interfeciſſe; Accidiſſe igitur his, quod plerunq; hominib. nimia pertinacia, atq; arrogantia accidere ſoleat, uti eò recurrant, & id cupidiſſimè petant, quòd paulò antè contempſerint: neque nunc ſe illorum* humilitate, neq; aliqua temporis opportunitate poſtulare, quibus rebus augeantur opes ſuæ, ſed eos exercitus, quos contra ſe multos iam annos aluerint, uelle dimitti: neq; enim ſex legiones alia de cauſa miſſas in Hiſpaniā, ſeptimamq́; ibi conſcriptam, neq; tot, tantasq́; claſſes paratas, neq; ſummiſſos Duces rei militaris peritos: nihil horū ad pacandas Hiſpanias, nihil ad uſum Prouinciæ prouiſum, quæ pp diuturnitatem pacis nullum auxilium deſiderarit: omnia hæc iam pridem contra ſe parari, in ſe non generis imperia conſtitui, ut idem ad portas urbanis præſideat rebus, & duas bel*

*hominū

*humanitate.

*licoſiſſimas Prouincias abſens tot annos obtineat: in ſe iura magiſtratuum commutari, ne ex prætura, & conſulatu, ut ſemper, ſed per paucos probati, & electi in Prouincias mittantur: in ſe ætatis excuſationem nihil ualere, quòd ſuperioribus bellis probati, ad obtinendos exercitus euocentur: in ſe uno non ſeruari, q̃ ſit omnib. datũ ſemper Imperatorib. ut rebus feliciter geſtis aut cũ honore aliquo, aut certè ſine ignominia domum reuertantur, exercitumq́; dimittant. Quæ tamẽ omnia & ſe tuliſſe patienter, & eſſe laturum: neq; nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipſe, q̃ tamen ſibi difficile non ſit: ſed ne illi habeant, quo contra ſe uti poſſint. Proinde, ut eſſet dictum, Prouinciis excederent, exercitumq́; dimitterent: ſi id ſit factum, nociturum ſe nemini: hanc unam, atq; extremam pacis eſſe conditionem. Id uerò militibus fuit pergratum, & iucundum, ut ex ipſa ſignificatione potuit cognoſci, ut qui aliquid uicti incommodi expectauiſſent, ultro inde premium miſſionis ferrent. Nam cum de loco & tempore eius rei controuerſia inferretur, & uoce, et manibus uniuerſi ex uallo, ubi conſtiterant, ſignificare cœperunt, ut ſtatim dimitterentur, *neq; omni interpoſita fide firmum eſſe poſſe, ſi in aliud tempus differretur. Paucis cùm eſſet in utranq; partem uerbis diſputatum, res huc deducitur, ut ij, qui habeãt domicilium, aut poſſeſſiones in Hiſpania, ſtatim reliqui ac Varũ flumen dimittantur: nequid eis noceatur: ne'ue quis inuitus ſacramẽto cogatur, à Cæſare cauetur. Cæſar ex eo tẽpore dũ ad flumẽ Varũ ueniatur, ſe frumẽtũ daturũ pollicetur. Addit etiã, ut quid quiſq; eorum in bello amiſerit, quæ ſint penes milites ſuos, ijs, qui amiſerint, reſtituatur: militibus, æqua facta æſtimatione, pecuniã pro his rebus ſoluit. Quaſcunq; poſtea*

*neq;.n. interp.

controuer-

controuerſias inter ſe milites habuerant,ſua ſponte ad Cæſarem introduxerunt. Petreius,atq; Afranius, cùm ſtipendium ab legionibus penè ſeditione facta flagitaretur,cuius illi diem nondum ueniſſe dicerent,Cæſar ut cognoſceret, poſtulatum eſt.Eoq; utriq;,quod ſtatuit,contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimiſſa, duas legiones ſuas antecedere,reliquas ſubſequi iuſsit,ut non longo inter ſe ſpatio caſtra facerent, eiq; negotio Q.Fuſium Calenum legatum præfecit. Hoc eius præſcripto ex Hiſpania Varum flumen eſt iter factum,atque ibi reliqua pars exercitus dimiſſa eſt.

C. IVL. CAESARIS
DE BELLO CIVILI COMMENTARIVS II.

DVM hæc in Hiſpania geruntur, C. Trebonius legatus,qui ad oppugnationem Maſsiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, uineas, turreſq; ad oppidum agere inſtituit: una erat proxima portui, naualibuſq;, altera ad partem, qua eſt aditus ex Gallia,atque Hiſpania ad id mare,quod adigit ad hoſtium Rhodani,Maſſilia enim ferè ex trib.oppidi partib.mari alluitur: reliqua quarta eſt,quæ aditũ habet à terra, huius quoque ſpatij pars ea,quæ ad arcẽ ꝑtinet,loci natura, & ualle altiſsima munita longam,& difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C.Trebonius magnam iumentorum, atque hominũ multi-

Maſſiliæ ſitus.

multitudinem ex omni prouincia uocat: uimina, materiamq́; comportari iubet. Quib.comparatis rebus aggerem in altitu dinem pedum octoginta extruit. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaq́; multitu do tormentorum, ut eorum uim nullæ contextæ uiminibus ui neæ ſuſtinere poſſent. Aſſeres enim pedum duodecim cuſpidi bus præfixi, atq; hi maximis balliſtis miſſi, per quatuor ordi nes cratiũ in terra defigebantur. Itaq; pedalib. lignis coniun ctis inter ſe porticus integebantur, atq; hac agger inter ma nus proferebantur: antecedebat teſtudo pedum ſexaginta, æ quandi loci cauſa facta, item ex fortiſſimis lignis, euoluta om nib. reb. quib. ignis iactus, & lapides defendi poſſent. Sed ma gnitudo operum, altitudo muri, atq; turrium, multitudo tor mentorum, omnem adminiſtrationem tardabat. Crebæ tamẽ per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesq́; aggeri, et turribus inferebantur: quæ facile noſtri repellebant milites, magnisq́; ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerãt in oppidũ reijciebãt. Interim L. Naſidius ab Cn. Põpeio cum claſſe nauiũ ſedecim, in quib. paucæ erãt æratæ, L. Domitio, Maſſiliẽſibusq́; ſubſidio miſſus, freto Siciliæ, imprudente, atq; inopinãte Curione prouehitur: appulſisq́; Meſſanã nauib. at q; inde pp repẽtinũ terrorẽ principũ, ac Senatus fuga facta ex naualib. eorũ unã deducit. Hac adiuncta, ad reliquas naues curſum Masſiliã uerſus perficit, præmiſſaq́; clã nauicula Do mitiũ, Maſſiliẽſesq́; de ſuo aduẽtu certiores facit: eosq́; ma gnopere hortatur, ut rurſus cũ Bruti claſſe, additis ſuis au xilijs, cõfligãt. Maſſiliẽſes poſt ſuperius incõmodũ ueteres ad eũdẽ numerũ ex naualib. productas naues refecerãt, sũmaq́; induſtria armauerãt: remigum, gubernatorũq́; magna copia

L. Naſidius.

Masſilienſium claſsis refecta

ſuppe-

ſuppetebat: piſcatoriaſq; adiecerant, atq; contexerant, ut eſſent ab ictu telorum remiges tuti: has ſagittariis, tormentiſq; compleuerant. Tali modo instructa claſſe, omnium ſeniorū, matrum familiæ, uirginum precibus, & fletu excitatu, ut extremum tempore ciuitati ſubuenirent, non minore animo, at fiducia, quàm dimicauerant, naues conſcendunt. Cōmuni enim fit uitio naturæ, ut inuiſis, latitātibus, atq; incognitis reb. magis confidamus, uehementiuſq; exterreamur: ut tum accidit. Aduentus enim L. Naſidij ſumma ſpe & uoluntate ciuitatem compleuerat. Nacti idoneum uentum, ex portu exeunt, & Taurenta, quod eſt caſtellum Maſſilienſium, ad Naſidiū, perueniunt. Ibiq; naues expediunt, rurſuſq; ſe ad confligendum animo confirmant, & conſilia communicant. Dextra pars Maſſilienſibus attribuitur, ſiniſtra Naſidio. Eôdem Brutus cōtendit, aucto nauium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelatæ per Cæſarem, captiuæ Maſſilienſiū acceſſerant ſex. Has ſuperioribus refecerat diebus, atq; omnibus rebus inſtruxerat. Itaq; ſuos cohortatus, quos integros ſuperauiſſent, ut uictos contemnerent: plenus ſpei bonæ, atque animi aduerſus eos proficiſcitur. Facile erat ex caſtris C. Trebonij, atq; omnibus ſuperioribus locis proſpicere in urbem, ut omnis iuuētus, quæ in oppido remanſerat, omneſq; ſuperioris ætatis cū liberis, atq; uxoribus, publiciſq; cuſtodijs, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut tēpla Deorū immortaliū adirent, & ante ſimulacra proiecti uictoriam* ab Dijs expoſcerent. Neq; erat quiſquā omniū, qui nō in eius diei caſu ſuarū omnium fortunarū euentū conſiſtere exiſtimaret. Nā & honeſti ex iuuentute, & cuiuſq; ætatis ampliſſimi nominatim euocati, atq; obſecrati, naues conſcēderant, ut, ſi quid aduerſi accidiſſet,

Taurenta.

Bruti claſſis.

*ab ijs exp.

diſſet, ne ad conandum quidem ſibi quicquam reliqui fore uide rent: ſi ſuperauiſſent, uel domeſticis opibus uel externis auxi liis de ſalute urbis confiderent. Commiſſo prælio, Maßilienſi bus res nulla ad uirtutem defuit: ſed memores eorum præce-ptorum, quæ paulò antè ab ſuis acceperant, hoc animo decer tabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri uiderẽ tur: & quib. in pugna uitæ periculum cederet, non ita multò ſe reliquorum ciuium fatum antecedere exiſtimarent, quibus, urbe capta, eadem eſſet belli fortuna patienda: diductisq; no-ſtris paulatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilita ti nauium locus dabatur, & ſi quando noſtri facultatem na-cti ferreis iniectis manib. nauem religauerant, undique ſuis la borantib. ſuccurrebant. Neq; uerò coniuncti Albicis commi-nus pugna deficiebant, neq; multũ credebant uirtute noſtris: ſimul ex minoribus nauibus magna uis eminus miſſa telorũ, multa noſtris de improuiſo imprudentibus, atque impeditis uulnera inferebant. Conſpicatæq; naues triremes duæ nauem D. Bruti, quæ ex ſigno facilè agnoſci poterat, duabus ex par tibus ſeſe eam incitauerant: ſed tantum re prouiſa Brutus ce leritate nauis eniſus eſt, ut paruo momento antecederet. Illæ adeò grauiter inter ſe incitatæ conflixerunt, ut uehementißi me utræq; ex concurſu laborarent: altera uerò perfracto ro ſtro tota collabefieret. Quare animaduerſa: quæ proximæ ei loco ex Bruti claſſe naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterq; ambas deprimunt. Sed Naſidianæ naues nulli uſui fuerunt, celeriterq; pugna exceſſerunt. Non enim has, aut conſpectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum uitæ periculũ adire cogebant. Itaq; ex eo numero nauium nulla deſiderata eſt: ex Maßilienſium claße quinque

ſunt

ſunt depreſſæ, quatuor captæ, una cum Naſidianis profugit, quæ omnes citeriorem Hiſpaniã petiuerunt. At ex reliquis una præmiſſa Maſſiliam, huius nuntij perferendi gratia, cum iam appropinquaret urbi, omnis ſeſe multitudo ad cognoſcendũ effudit. Hac re cognita tantus luctus excepit, ut urbs ab hoſtib. capta eodẽ ueſtigio uideretur. Maſſilienſes tamẽ nihilo ſegnius ad defenſionẽ urbis reliqua apparare cœperunt. Eſt animaduerſum ab legionarijs qui dexterã partẽ operis adminiſtrabãt, et crebris hoſtiũ eruptionib. magno ſibi eſſe præſidio, ſi pro caſtello, ac receptaculo turrim ex latere ſub muro feciſſent, q̃ primò ad repẽtinos incurſus humilem paruãq; fecerunt. huc ſe referebant: hinc ſiqua maior oppreſſerat uis, propugnabnat, hinc ad repellendũ, & proſequendũ hoſtem procurrebant. Patebat hæc quoquo uerſus pedes XXX. ſed parietũ craſſitudo ped. V. Poſtea uerò (ut eſt rerũ omniũ magiſter uſus) hominũ adhibita ſolertia, inuentum & magno eſſe uſui poſſe, ſi hæc eſſet in altitudinẽ turris elata. Id hac ratiõe pfectũ eſt: Vbi turris altitudo pducta eſt ad contabulationẽ, eã in parietes inſtruxerũt, ita ut capita tignorũ extrema parietũ ſtructura tegerẽtur, ne q̃d emineret, ubi ignis hoſtiũ adhæreſcerẽt. Hãc inſuper cõtignationẽ, quantũ tectũ plutei, ac uinearũ paſſum, eſt laterculo aſtruxerũt, ſupraq; eum locum *tigna tranſuerſa iniecerunt, non longe ab extremis parietibus, quib. ſuſpenderent eã contignationẽ, quæ turri tegumento eſſet futura, ſupraq; ea tigna directo, tranſuerſas trabes iniecerunt, eas aſſerib. religauerunt: has trabes paulo longiores, atq; eminentiores, quã extremi parietes erant, effecerũt, ut eſſet, ubi tegumenta præpendere poſſent, ad defendendos ictus, ac repellendos. Cùm inter eam contignationem

Turris.

*duo tigna.

parietes

*parietes extruerentur,eamq́; contabulationem ſummam late ribus,lutoq́; conſtrauerunt,nequid ignis hoſtium nocere poſ ſet,centonesq́; inſuper iniecerunt,ne aut tela tormentis miſſa tabulationem perfringerent, aut ſaxa ex catapultis lateritiū diſcuterent. Storias autem ex funibus ancorarijs tres in lon gitudinem parietū turris,latas quatuor pedes fecerunt,easq́; ex tribus partibus, quæ ad hoſtes uergebant,eminentib. tra bibus circum turrem præpendentes religauerunt, quod unū genus tegumenti alijs locis erant experti nullo telo,neq; tor mento traiici poſſe.ubi uerò ea pars turris,quæ erat perfe= cta,atq; munita eſt ab omni ictu hoſtium,pluteos ad alia ope ra*abduxerunt, turris tectum per ſeipſum prehenſionibus ex contignatione prima ſuſpendere, ac tollere cœperunt. Vbi quantum ſtoriarum demiſſio patiebatur, tantum eleua= bant. Intra hæc tegumenta abditi,atque muniti,parietes late= ribus extruebant: rurſusq́; alia prehenſione ad ædificandū ſibi locum expediebant, ubi tempus alterius contabulationis uidebatur,tigna item ut primo tecta, extremis lateribus in= ſtruebant. Exq́; ea contignatione rurſus ſummam contabula tionem,ſtoriasq́; eleuabant. Ita tutò,ac ſine ullo uulnere, ac periculo ſex tabulata extruxerunt:feneſtrasq́;,quibus in lo= cis uiſum eſt, ad tormenta mittenda inſtruendo reliquerunt. Vbi ex ea turri,quæ circum eſſent, opera turri ſe poſſe con= fiſi ſunt, muſculum pedes L X. longum ex materia bipeda= li, quem à turri lateritia ad hoſtium turrem, murumq́; per ducerent, facere inſtituerunt: cuius muſculi hæc erat for= ma: Duæ primum trabes in ſolo æque longæ, diſtantes inter ſe pedes quatuor collocantur: in que eis columel= læ pedum in altitudinem V. defiguntur: has inter ſe ca= preolis*

*adduxerunt

preolis molli faſtigio coniungunt, ubi tigna, quæ muſculi tegendi cauſa ponant, collocentur: eò ſuper tigna bipedalia iniiciunt, eaq; laminis, clauisq; religant, ad extremum muſculi tectum, trabesq; extremas, quadratas*regulas quatuor patentes digitos defigunt: quæ lateres, qui ſuper muſculos ſtruantur, contineant. Ita faſtigiato, atq; ordinatum ſtructa, ut trabes quæ erant in capreolis collocatæ, lateribus, lutoq; muſculus, ut ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus eſſet, contegitur. Super lateres coria inducuntur: ne canalibus aqua immiſſa lateres diluere poſſet. Coria autem, ne rurſus igni, ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum uineis ad ipſam turrim perficiunt, ſubitoq; inopinantibus hoſtib. machinatiōe nauali, phalangis ſubiectis, ad turrim hoſtium admouent, ut ædificio iungatur. Quo malo perterriti ſubitò oppidani, ſaxa quam maxima poſſunt uectib. promouent, præcipitataq; muro in muſculum deuoluunt. Ictum firmitas materiæ ſuſtinet, & quicquid incidit, faſtigio muſculi delabitur. Id ubi uident, mutant conſilium. Cupas tæda, ac pice refertas incendunt, easq; de muro in muſculum deuoluunt. Inuolutæ labuntur, delapſæ ab laterib. longurijs, furcisq; ab opere remouentur. Interim ſub muſculo milites uectibus*infima ſaxa turris hoſtium, quib. fundamenta continebātur, cōuellunt. Muſculus ex turri lateritia à noſtris, telis, tormentisq; defenditur, hoſtesq; ex muro, ac turrib. ſubmouentur: nō datur libera muri defendendi facultas, cōpluribus iā lapidib. ex ea, quæ ſuberat turri ſubductis, repentina ruina pars eius turris cōcidit, pars reliqua cōſequēs procumbebat. Tum hoſtes turris repentina ruina cōmoti, inopinato malo turbati, Deorū ira perculſi, urbis direptiōe pterriti, inermes

*regulas

*inferna

cum inſulis ſeſe porta foras uniuerſi proripiunt, ad legatos, atq; exercitũ ſupplices manus tendunt. Qua noua re oblata, omnis adminiſtratio belli conſiſtit, militesq; auerſi à prælio, ad ſtudiũ audiendi, et cognoſcendi feruntur. Vbi hoſtes ad legatos, exercitũq; peruenerũt, uniuerſi ſe ad pedes proijciũt. Orant, ut aduentus Cæſaris expectetur, captam ſuã urbẽ uidere, opera perfecta, turrem ſubrutã, itaq; à defenſione deſiſtere, nullam exoriri moram poſſe, quò minus cùm ueniſſet, ſi imperata non facerent, ad nutum è ueſtigio diripèrentur. Docent, ſi omnino turris concidiſſet, non poſſe milites contineri, quin ſpe prædæ in urbem irrumperent, urbemq; delerent. Hæc, atq; eiuſdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum miſericordia, fletuq; pronuntiantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione deſiſtunt, operib. cuſtodias relinquunt. Induciarum quodam genere miſericordia facto, aduentus Cæſaris expectatur, nullum ex muro, nullum à noſtris mittitur telum: ut re confecta, omnes curam, & diligentiam remittunt. Cæſar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat, ne per uim oppidum expugnari pateretur, ne grauius permoti milites & defectionis odio, & contemptione ſui, & diutino labore omnes puberes interficerent, quod ſe facturos minabãtur: ægreq; tunc ſunt retenti, quin oppidum irrumperent: grauiterq; eam rem pertulerunt, quòd ſtetiſſe per Treboniũ, quò minus oppido potirentur, uidebatur. At hoſtes ſine fide tempus, atq; occaſionẽ fraudis, ac doli quærũt. Interiectis aliquot dieb. noſtris lãguentibus, atq; animo remiſsis, ſubitò meridiano tẽpore, cũ alius diſceſsiſſet, alius ex diutino labore in ipſis operib. quieti ſe dediſſet: arma uerò omnia repoſita, cõtectaq; eſſent,

eſſent,portis ſe foras erūpunt, ſecundò,magnoq; uento ignē operib. inferunt. Hūc ſic diſtulit uētus,uti uno tēpore agger, plutei teſtudo,turris,tormētaq; flammā cōciperent, et prius hæc omnia conſumerentur,q̄ quemadmodū accidiſſet,animad uerti poſſet. Noſtri repētina fortuna permoti,arma,quæ poſ ſunt,arripiunt. Alij ex caſtris ſeſe incitant:fit in hoſtes impe tus eorum:ſed muro,ſagittis,tormentiſq; fugientes perſequi prohibentur. Illi ſub murū ſe recipiunt,ibiq; muſculum,turrimq; lateritiam liberè incendunt:ita multorum menſium labor hoſtium perfidia,& ui tēpeſtatis puncto temporis interiit. Tentauerunt hoc idem Maßilienſes poſtero die,eandem nacti tempeſtatem,maiori cum fiducia ad alteram turrem,ag gerēq; eruptione pugnauerunt,multumq; ignem intulerunt. Sed,ut ſuperioris tēporis contentionem noſtri omnē remiſerant,ita proximi die caſu admoniti,omnia ad defenſionē para uerant. Itaq; multis interfectis, reliquos infecta re in oppidū repulerunt. Trebonius ea,quæ ſunt amiſſa,multo maiore ſtu dio militū adminiſtrare,& reficere inſtituit. Nam ubi tantos ſuos labores,& apparatus male cecidiſſe uiderunt, indu tijsq; p ſcelus uiolatis,ſuā uirtutē irriſui fore perdoluerunt, q; unde agger omnino comportari poſſet,nihil erat reliquū, omnib. arborib. longè,lateq; in finib. Maßilienſiū excisſis,et coniectis:aggerē noui generis,atq; inauditū ex lateritijs duo bus muris,ſenum pedum craßitudine,atq; eorū murorū contignationem facere inſtituerunt, æqua ferè latitudine, atque ille congeſtus ex materia fuerat agger. Vbi* autem ſpatium inter muros, aut imbecillitas materiæ poſtulare uidere- tur, pilæ interponuntur, tranſuerſaria tigna inijciuntur, quæ firmamento eſſe poßint. Et quicquid eſt contignatum,

*aut

cratibus conſternitur,cratesq; luto integuntur. Sub tecto mi les dextera,ac ſiniſtra numero tectus,aduerſus plutei obiectu operi quæcunq; uſui ſunt,ſine periculo ſupportat : celeriter res adminiſtratur,diuturni laboris detrimentum ſolertia,& uirtute militum breui reconcinatur. Portæ,*quibus locis uidetur, eruptionis cauſa in muro relinquuntur.* Quod *ubi hoſtes uiderunt ea,quæ diu,longoq; ſpatio refici non poſſe ſperaſſent,paucorũ dierum opera,& labore ita refecta,ut nullius perfidiæ,neq; eruptioni locus eſſet,neq; quicquam omnino relinqueretur,quo aut ui militibus,aut igni operibus noceri poſſet,eodemq; exemplo ſentiunt totum urbem, quà ſit aditus ab terra,muro,turribusq; circumiri poſſe,ſic,ut ipſis conſiſtendi in ſuis munitionibus locus non eſſet,cum penè ædificata in muris ab exercitu noſtro mœnia uiderentur, ac tela manu conijcerentur, ſuorumq; tormentorum uſum, quibus ipſi magna ſperauiſſent,ſpatio propinquitatis interire,pariq; cõditione è muro, ac turribus bellandi data, uirtute ſe noſtris adæquare non poſſe intelligunt,ad eaſdem deditionis conditiones recurrunt.* M. *Varro in ulteriore* Hiſpania *initio cognitis his rebus, quæ ſunt in* Italia *geſtæ, diffidens* Pompeianis *rebus, amiciſſimè de* Cæſare *loquebatur,præoccupatum ſeſe legatione,ab* Cn. Pompeio *teneri obſtrictum fide, neceſſitudinem quidem ſibi nihilo minorem cum* Cæſare *intercedere, neque ſe ignorare, quod eſſet officium legati,qui fiduciariam operam obtineret, quæ uires ſuæ, quæ uoluntas erga* Cæſarem *totius* Prouinciæ. *Hæc omnibus referebat ſermonibus, neque ſe in ullam partem mouebat. Poſtea uerò, cum* Cæſarem *ad* Maßiliam *detineri cognouit, copias* Petreij *cum exercitu* Afranii *eſſe coniunctas, magna auxilia conueniſſe,*

uenisse, magna eſſe in ſpe, atque expectatione, & conſentire omnem citeriorem prouinciam, quæq; poſtea acciderant, de anguſtiis ad Ilerdam rei frumentariæ accepit, atque hæc ad eum latius, atque inflatius Afranius perſcribebat, ſe quoque ad motum fortunæ mouere cœpit, delectum habuit tota Prouincia: legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addidit, frumenti magnum numerum coëgit, quod Maßilienſibus, item quod Afranio, Petreioq; mitteret, naues longas X. Gaditanis, ut facerent, imperauit. Complures præterea in Hiſpali faciendas curauit, pecuniam omnem, omniaq; ornamenta ex fano Herculis, in oppidum Gades contulit. Eò ſex cohortes præſidii cauſa ex prouincia miſit: Caiumq; Gallonium equitem Romanum, & familiarem Domitii, qui eò procurandæ hæreditatis cauſa uenerat miſſus à Comitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia priuata, & publica in domum Gallonii contulit. Ipſe habuit graues in Cæſarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicauit aduerſa Cæſarem prælia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugiſſe, hæc ſe certis nuntiis, certis autoribus comperiſſe. Quibus rebus perterritis ciuibus Romanis eius Prouinciæ, ſibi ad Remp. adminiſtrandam H-S. C X C. millia, & argenti pondo X X. millia tritici modios C X X. millia polliceri cogit. Quas Cæſari eſſe amicas ciuitates arbitrabatur, iis grauiora onera iungebat, præſidiaq; eò deducebat, & iudicia in priuatos reddebat: qui uerba, atque orationem aduerſus Rempublic. habuiſſent, eorum bona in publicum addicebat. Prouinciam omnem in ſua, & Pompeii uerba per iuſiurandum adigebat. Cognitis his rebus, quæ ſunt geſtæ in citeriore Hiſpania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, * ut ſecum

ut ſe e cũ duabus legionibus Gades

s 3 duas conf.

duas legiones Gadis conferret, naues frumentumq́; omne ibi contineret. Prouinciam enim omnem Cæſaris rebus fauere cognouerat. In inſula frumento, nauibusq́; comparatis, bellum duci non difficile exiſtimabat. Cæſar, etſi multis neceſſarijsq́; rebus in Italiam reuocabatur, tamen conſtituerat nullam partem belli in Hiſpanijs relinquere, quod magna eſſe Pompeij beneficia, & magnas clientelas in citeriore Prouincia ſciebat. Itaque duabus legionibus miſsis in ulteriorem Hiſpaniam cũ Qu. Caſsio Tr. Pl. ipſe cum equitibus ſexcentis magnis itineribus progreditur, edictumq́; præmittit, ad quàm diem magiſtratus, principesq́; omnium ciuitatum ſibi eſſe præſtò Cordubæ uellet. Quo edicto tota Prouincia* peruulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret: Nullus'ue ciuis Romanus paulò notior, quin ad diem conueniret. Simul ipſe Cordubæ conuentus per ſe portas Varroni clauſit, cuſtodias, uigiliasq́; in muro, turribusq́; diſpoſuit: Cohortes duas, quæ Colonicæ appellabantur, cùm eò caſu ueniſſent, tuendi oppidi cauſa, apud ſe retinuit. Iiſdem diebus Carmonenſes, quæ eſt longè firmiſsima totius prouinciæ ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus à Varrone præſidio, per ſe cohortes eiecit, portasq́; præcluſit. Hoc uerò magis properare Varro, ut cum legionibus quàm primum Gadis contenderet, ne itinere, aut traiectu intercluderetur: tanta, ac tam ſecunda in Cæſarem uoluntas prouinciæ reperiebatur. Progreſſo ei paulò longius, literæ à Gadibus redduntur, ſimulatq́; cognitum ſit de edicto Cæſaris conſenſiſſe Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ eſſent ibi in præſidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem, inſulamq́; Cæſari ſeruarent: Hoc inito conſilio, denunciauiſſe

*aliàs, promulgato.

tiauiſſe Gallonio, ut ſua ſponte, dum ſine periculo liceret, ex-cederet Gadibus, ſi id non feciſſet, ſibi conſilium capturos: Hoc timore adductum Gallonium Gadibus exceßiſſe. His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex caſtris Varronis aſtante, & inſpectante ipſo, ſigna ſuſtulit, ſeſeq; Hiſpali recepit, atque in foro, & porticibus ſine maleficio conſedit: quod factum adeò eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, ut domum ad ſe quiſque hoſpitio cupidißimè reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cùm itinere conuerſo ſeſe in Italiam uenturum promiſiſſet, certior à ſuis factus eſt, præcluſas eſſe portas, tum uerò omni intercluſus itinere ad Cæſarem mittit, paratum ſe eſſe legionem, cui iuſſerit, tradere. Ille ad eum Sex. Cæſarem mittit, atq; huic tradi iubet. Tradi-ta legione, Varro Cordubam ad Cæſarem uenit, relatis ad eum * publicis rationibus: cum fide, quod penes eum eſt pe-cuniæ tradit, & quod ubique habeat frumenti, ac nauium, oſtendit. Cæſar habita concione Cordubæ, omnibus genera-tim gratias agit: Ciuibus Romanis, quòd oppidum in ſua po-teſtate ſtuduiſſent habere: Hiſpanis, q, præſidia expuliſſent Gaditanis, q, conatus aduerſariorum infregiſſent, ſeſeq; in li-bertatem uindicaſſent: Tribunis mil. centurionibusq;, qui eò præſidii cauſa uenerant, q, eorum conſilia ſua uirtute confir-maſſent. Pecunias, quas erãt in publicũ Varroni Ciues Rom. polliciti, remittit. Bona reſtituit ijs, quos liberius locutos, hãc pœnam tuliſſe cognouerat: tributis quibuſdam publicis, priua-tisq; premiis, reliquos in poſterum bona ſpe complet: biduũq; Cordubæ commoratus, Gades proficiſcitur: pecunias, monu-mentaq;, quæ ex phano Herculis collata erant in priua-

*public. cum fide rationib.

*tam domum,referri in templum iubeat.*Prouinciæ Q. Caſſium præfecit,*huic quatuor legiones attribuit: ipſe bis nauib. quas* M. Varro, *quaſq́;* Gaditani *iuſſu* Varronis *fecerant:* Tarraconem *paucis diebus peruenit:ibi totius ferè citerioris* Prouinciæ *legationes* Cæſaris *aduentum expectabant*. *Eadē ratione priuatim,ac publice quibuſdam ciuitatibus habitis honoribus* Tarracone *diſcedit,pedibusq́;* Narbonem, *atq; inde* Maßiliam *peruenit,ibi legem de* Dictatore *latam:ſeſeq́;* Dictatorem *dictum à* M. Lepido *prætore cognoſcit.* Maßilienſes *omnibus defeßi malis,rei frumentariæ ad ſummam inopiā adducti,bis prælio nauali ſuperati, crebris eruptionib.fuſi, graui etiam peſtilentia conflictati,ex diutina concluſione & mutatione uictus(panico enim uetere,atq; ordeo corrupto omnes alebantur,quod ad huiuſmodi caſus antiquitate paratū in publicum contulerant)deiecta turri, labefacta magna parte muri,auxilijs prouinciarum,& exercituū deſperatis,quos in* Cæſaris *poteſtatem ueniſſe cognouerant; ſeſe dedere ſine fraude conſtituunt*. *Sed paucis ante diebus* L. Domitius *cognita* Maßilienſium *uoluntate,nauibus tribus comparatis,ex quibus duas familiaribus ſuis attribuerat,unam ipſe conſcenderat,nactus turbidam tempeſtatem,eſt profectus:hunc conſpicatæ naues, quæ miſſu* Bruti *conſuetudine quotidiana ad portum excudebant,ſublatis anchoris ſequi cœperunt.* Ex *ijs unū ipſius nauigium contendit,& fugere perſeuerauit: auxilióq; tēpeſtatis ex conſpectu abijt: duo perterrita concurſu noſtrarum nauiū; ſeſe in portū receperunt.* Maßilienſes *arma,tormentaq́; ex oppido,ut eſt imperatum,proferunt.* Naues *ex portu,naualibusq́; educunt,pecuniam ex publico tradunt.* Quibus *rebus confectis,* Cæſar *magis eos pro nomine,*

& uetu-

ſtate, quàm pro meritis in ſe ciuitates, conſeruans, duas ibi legiones præſidio reliquit. Cæteras in Italiam mittit: ipſe ad urbem proficiſcitur. Iiſdem temporibus C. Curio in Africã profectus ex Sicilia, etiam ab initio copias P. Actij Vari deſpiciens, duas legiones ex quatuor, quas à Cæſare acceperat, & quingentos equites trãſportabat: biduoq́;, & noctib. trib. nauigatione conſumptis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abeſt à Clupeis paſſuum uigintiduo millia, habetq́; non incommodam æſtate ſtationem, duob. eminentib. promontorijs continetur. Huius aduentũ L. Cæſar filius cum decem longis nauibus ad Clupeam præſtolans, quas naues Vticæ ex prædonũ bello ſubductas P. Actius reficiendas huius belli cauſa curauerat, ueritusq́; nauium multitudinẽ ex alto refugerat, appulſaq́; ad proximum litus trireme cõſtrata, et in littore relicta, pedibus Adrumentum profugerat. Id oppidũ C. Cõſidius Lõgus unius legionis præſidio tuebatur. Reliquæ Cæſaris naues eius fuga Adrumentũ ſe receperũt. Hunc ſecutus M. Rufus quæſtor nauib. duodecim, quas præſidio onerarijs nauib. Curio ex Sicilia eduxerat: poſtq̃ relictã in littore nauem cõſpexit, hanc remulco abſtraxit, ipſe ad Curionem cum Claſſe redit. Curio Martiũ Vticam nauib. præmittit, ipſe eôdem cum exercitu proficiſcitur, biduiq́; iter progreſſus, ad flumen Bagradam peruenit. C. Caninium Rebillũ legatũ cũ legionib. reliquit, ipſe cum equitatu antecedit, ad caſtra exploranda Corneliana, q, is locus peridoneus caſtris habebatur. Id autẽ eſt iugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptũ atq; aſperũ, ſed paulò tamẽ teniore faſtigio ab ea parte, quæ ad Vticã uergit: abeſt directo itinere ab Vtica paulò amplius paſſus mille: ſed hoc itinere eſt

fons,quo mare ſuccedit longius,lateq́; is locus reſtagnat: quē ſi quis uitare uoluerit,ſex millium circuitu in oppidum perueniet. Hoc *explorato loco,Curio caſtra Vari conſpicit, muro oppidoq́; coniuncta ad portam, quæ appellatur* Bellica, *admodum munita natura loci,una ex parte ipſo oppido* Vti*ca,altera* Theatro*, quod eſt ante oppidum ſubſtructionibus eius operis maximis aditu ad caſtra difficili,& anguſto: ſimul animaduertit multa deniq; portari, atq; agi planiſsimis uiis,quæ repentini tumultus timore ex agris in urbem conferantur:huc equitatum mittit,ut diriperet, atq; haberet loco prædæ:eodemq́; tēpore his rebus ſubſidio ſexcenti equites* Nu*midæ ex oppido,pediteſq́;* C C C C.*mittuntur à* Varo, *quos auxilii cauſa rex* Iuba *paucis diebus antè* V*ticam miſerat.* Huic *& paternum hoſpitiū cū* Pompeio,*& ſimultas cū* Cu*rione intercedebat : quod* Tribunus Pl.*legem promulgauerat,qua lege regnum* Iubæ *publicauerat.* Concurrunt *equites inter ſe, neq; uerò primum impetum noſtrorū* Numidæ *ferre potuerunt:ſed interfectis circiter* C X X.*reliqui ſe in caſtra ad oppidū receperūt.*Interim *aduētu lōgarū nauiū:* Cu*rio pronuntiari onerariis nauibus iubet, quæ ſtabant ad* Vti*cā,numero circiter* C C.*ſe in hoſtiū habiturū loco,q̄ nō è ueſtigio ad caſtra* Corneliana *uela duxiſſet.*Qua *pronūtiatione facta temporis pūcto ſublatis ancoris, omnes* V*ticā relinquūt,et quo imperatū eſt,trāſeūt:quæ res omniū rerū copia compleuit exercitum.*His *rebus geſtis,*Curio *ſe in caſtra ad* Bagradā *recepit,atq; uniuerſi exercitus cōclamatione* Imperator *appellatur.*Poſterò *die* V*ticā exercitū ducit: & prope oppidū caſtra ponit.*Nōdū *opere caſtrorū perfecto,equites ex ſtatione nuntiant,magna auxilia equitū, peditūq́; ab*

rege

rege miſſa, Vticam uenire: eodemq́; tempore uis magna pulueris cernebatur, & ueſtigio temporis primum agmen erat in conſpectu. Nouitate rei *Curio permotus, præmittit equites, q̃ primum impetum ſuſtineant, ac morentur. Ipſe celeriter ab opere deductis legionibus, aciem inſtruit, equitesq́; cõmittunt prælium: & prius q̃ planè legiones explicari, & cõſiſtere poſſent, tota auxilia* Regis *impedita, ac perturbata, q̃ nullo ordine, & ſine timore iter fecerant, in fugam ſe coniiciũt, equitatuq́; omni ferè incolumi, q̃ ſe p littora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt.* Proxima nocte *Centurionibus* Marſi *duo ex caſtris Curionis, cum manipularibus ſuis uigintiduobus ad* Actiũ Varũ *p fugiunt.* Ii *ſeu uerè q̃ habuerãt opinionẽ perferũt, ſiue etiã aurib.* Vari *ſeruiũt.* Nã *quæ uolumus, & credimus libenter: et quæ ſentimus ipſi, reliquos ſentire ſperamus. Cõfirmãt q̃dem certè totius exercitus animos alienos eſſe à Curione, maximeq́; opus eſſe in conſpectum exercitum uenire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus* Varus, *poſtero die manè legiones ex caſtris educit: facit idem Curio, atque una ualle non magna interiecta, ſuas uterque copias inſtruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quintilius Varus, quem fuiſſe Corfinii ſuprà demonſtratum eſt. Hic dimiſſus à Cæſare, in Africam uenerat, legionesq́; eas traduxerat Curio, quas ſuperioribus temporibus Corfinio receperat Cæſar, adeò ut paucis mutatis Centurionibus, iidem ordines, manipuliq́; conſtarent.* Hanc *nactus appellationis cauſam. Quintilius circumire aciem Curionis: atque obſecrare milites cœpit, ne primam ſacramenti, quod apud Domitium, atque apud ſe quæſtorem dixiſſent, memoriam deponerent, neu contra*

eos

*eos arma ferrent,qui eadem eſſent uſi fortuna,eademq; in ob ſidione perpeſſi:neu pro his pugnarent,à quibus in contume liam perfugæ appellarentur.*His *pauca ad ſpē largitionis ad dit,quæ ab ſuâ liberalitate,ſi ſe,atq;* Actium *ſecuti eſſent, ex pectare deberent.*Hac *habita oratione, nullam in partem ab exercitū* Curionis *fit ſignificatio, atq; ita ſuas uterq; copias reducit,atq; in caſtris* Curionis *magnus omniū inceßit timor.* Nā *is uariis hominū ſermonibus celeriter augetur: unuſquiſ que.n.opiniones fingebat,& ad id,quod ab alio audierat,ſui aliquid timoris addebat.*Hoc *ubi uno autore ad plures per- manauerat,atq; alius alii tradiderat, plures autores eius rei uidebantur:ciuile bellum,genus hominum q̄ liceret liberè fa cere,& ſequi quod uellent,legiones hæ,quæ paulò antè apud aduerſarios fuerant(nam etiam* Cæſaris *beneficium mutaue- rat conſuetudo)quæ offerrentur,municipia etiā diuerſis par tibus coniuncta.*Neq; *enim ex* Marſis, Pelignisq; *ueniebant, ut q ſuperiore nocte in contuberniis,cōmilitesq;, nōnulli gra uiores ſermones militū uulgò durius accipiebāt:nōnulla etiā ab iis,q diligentiores uideri uolebant,fingebantur.*Quib. *de cauſis conſilio conuocato,de ſumma rerum deliberare incipit.* Erant *ſententiæ,quæ conandum omnibus modis,caſtraq;* Va ri *oppugnanda cenſerent, quòd huiuſmodi militum conſiliis otium maximè contrarium eſſe arbitrarētur.*Poſtremò *præ ſtare dicebant per uirtutem in pugna belli fortunam experi ri,quàm deſertos,& circumuentos à ſuis, grauißimū ſuppli cium peti.*Porrò *erant,qui cenſerent de tertia uigilia in* Ca- ſtra Corneliana *recedendum,ut maiore ſpatio temporis inte riecto,militum mentes ſanarētur:ſimul ſiquid grauius accidiſ ſet,magna multitudine nauium & tutius,& facilius in* Sici-

liam receptus daretur. Curio utrunq; improbans conſilium quantum alteri ſententiæ deeſſet animi, tantum alteri ſupereſſe dicebat: hos turpiſſimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia et opere, & natura loci munitiſſima caſtra expugnari poſſe confidimus: aut uerò quid proficimus, ſi accepto magno detrimento, ab oppugnatione caſtrorum diſcedimus? Quaſi non & felicitas rerum geſtarum exercitus beneuolentiam imperatoribus, & res aduerſæ odia concilient. Caſtrorum autem mutatio, quid habet, niſi turpē fugā, & deſperationē omniū, et alienationem exercitus? Nā neq; prudentes ſuſpicari oportet, ſibi parū credi, neq; improbos, ſcire ſeſe timeri: quòd illis licentiam timor augeat, noſtris ſtudia diminuat. Quòd ſi iā, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur, quæ quidem ego aut omnino falſa, aut certè minora opinione eſſe confido, quantò hæc diſſimulare, & occultare, quàm per nos confirmari præſtat? An non uti corporis uulnera, ita exercitus incommoda ſunt tegenda, ne ſpem aduerſarijs augeamus? At etiam, ut media nocte proficiſcamur addunt, quò maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. Nanq; huiuſmodi res aut pudore aut metu tenentur: quibus rebus nox maximè aduerſaria eſt. Qua re neq; tanti ſum animi, ut ſine ſpe caſtra oppugnanda cenſeam, neq; tanti timoris, ut ipſe deficiam: atq; omnia prius experienda arbitror, magnaq; ex parte iam me unà uobiſcum de re iudicium facturam confido. Dimiſſo concilio, concionē aduocat militū, cōmemorat quo ſit eorum uſus ſtudio ad Corfiniū Cæſar, ut magnam partem Italiæ beneficio, atq; autoritate eorum ſuā fecerit. Vos enim, ueſtrumq; factū, inquit, omnia deinceps municipia

nicipia ſunt ſecuta: neq; ſine cauſa et Cæſar amiciſſimè de uobis, & illi grauiſſimè iudicauerunt. Pompeius enim nullo prælio pulſus ueſtri facti præiudicio demotus, Italia exceſſit. Cæſar me, quē ſibi chariſſimũ habuit, prouinciamq; Siciliam, atq; Africam, ſine quib. urbē, atq; Italiā tueri non poteſt, ueſtræ fidei commiſit. Adſunt, qui uos hortentur, ut à nobis deſciſcatis. Quid enim eſt illis optatius, quàm uno tempore & nos circumuenire, & uos nefario ſcelere obſtringere? Aut quid irati grauius de uobis ſentire poſſunt, quàm ut eos prodatis, qui ſe uobis omnia debere iudicant? Et in eorũ poteſtatē ueniatis, qui ſe per eos periſſe exiſtimant? An uerò in Hiſpania res geſtas Cæſaris non audiſtis? duos pulſos exercitus? duos ſuperatos Duces? duas receptas Prouincias? Hæc acta diebus XL. quibus in conſpectum aduerſariorum uenerit Cæſar. An qui incolumes reſiſtere non potuerunt, perditi reſiſtant? Vos autem incerta uictoria Cæſarem ſecuti, diiudicata iam belli fortuna, uictũ ſequamini: cùm ueſtri officij premia percipere debeatis? Deſertos enim ſe, ac proditos à uobis dicunt, et prioris ſacramenti mentionem faciunt. Vos ne uero L. Domitium, an uos L. Domitius deſeruit? non ne extremam pati fortunā paratos proiecit ille? non ſibi clam uobis ſalutem fuga petiuit* non proditi per illum, Cæſaris beneficio eſtis conſeruati? Sacramento quidem uos tenere quî potuit? cùm proiectis faſcibus, & depoſito imperio priuatus, & captus ipſe, in alienam ueniſſet poteſtatem? Relinquitur noua religio, ut eo neglecto ſacramento, quo nunc tenemini, reſpiciatis illud quòd deditione Ducis, et capitis diminutione ſublatum eſt. At credo, ſi Cæſarem probatis, iam me offenditis, qui de meis in uos meritis prædicaturus nō ſum, quæ ſunt adhuc & mea uoluntate,

*nonne

tate, & ueſtra expectatione leuiora. Sed tamen ſui laboris milites ſemper euentu belli, premia petiuerunt: qui qualis ſit futurus, ne uos quidem dubitatis. Diligentiam quidem noſtra, aut quem ad finem adhuc res proceſſit, fortunamq; cur prætercam? An pœnitet uos, q, ſaluum, atq; incolumem exercitũ: nulla omnino naue deſiderata traduxerim? quòd claſſem hoſtium primo impetu aduenies profligauerim? quòd bis per biduum equeſtri prælio ſuperauerim? quòd ex portu, ſinuq; aduerſariorum CC. naues onerarias adduxerim? Eoq; illos cõpulerim, ut neq; pedeſtri itinere, neq; nauibus commeatu iuuari poſsint? Hac uos fortuna, atq; his Ducib. repudiatis, Corfinienſem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hiſpaniarũ deditionem, an Africi belli præiudicia ſequimini? Equidem me Cæſaris militem dici uolui: uos me Imperatoris nomine appellaſtis: cuius ſi uos pœnitet, ueſtrum uobis beneficium remitto, mihi meũ reſtituite nomẽ, ne ad contumeliã honorem dediſſe uideamini. Qua oratione permoti milites, crebrò etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis ſuſpicionem ſuſtinere uiderentur. Diſcedentem uerò ex concione, uniuerſi cohortantur, magno ſit animo, neu dubitet præliũ committere, & ſuam fidem, uirtutemq; experiri. Quo facto cõmutata omnium & uoluntate, & opinione, conſenſu ſuo conſtituit Curio, cum primũ ſit data poteſtas, prælio rem cõmittere. Poſtero die productos loco eodem, quo ſuperioribus diebus conſtiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Actius dubitat copias producere, ſiue ſolicitandi milites, ſiue æquo loco dimicandi detur occaſio, ne facultatem prætermittat. Erat uallis inter duas acies, ut ſuprà demonſtratum eſt, non ita magno, aut difficili & arduo aſcenſu. Hanc uter-

que,

quæ,ſi aduerſariorum copiæ tranſiræ conarentur, expectabat,quò æquiore loco prælium cōmitteretur: ſimul à ſiniſtro cornu P. Actij,equitatus omnis,et unà leuis armatura et interiecti complures, cùm ſe in uallem demitterent cernebantur. Ad eos Curio equitatū, & duas Marrucinorū cohortes mittit,quorū primū impetū equites hoſtiū non tulerunt,ſed amiſſis equis,ad ſuos refugerunt: relicti ab ijs,qui unà procurrerant leuis armaturæ,circunueniebantur,atq; interficiebantur ab noſtris. Huc tota Vari conuerſa acies, ſuos fugere,et concidi uidebat. Tū Rebillus legatus Cæſaris,quē Curio ſecū ex Sicilia duxerat,q; magnū habere uſum in re militari ſciebat, Perterritū,inquit,hoſtē uides Curio,quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unū elocutus,ut memoria tenerent milites ea,quæ pridie ſibi cōfirmaſſent,ſequi ſeſe iubet,et præcurrit ante omnes,adeoſq; erat impedita uallis, ut in aſcenſu niſi ſubleuati à ſuis,primi non facilè mitterentur. Sed præoccupatis animis Actianorū militum timore,& fuga,& cæde ſuorū,nihil de reſiſtendo cogitabant, omneſq; iā ſe ab equitatu circūuenire arbitrabātur. Itaq; prius,q̄ telū abijci poſſet, aut noſtri proprius accederēt,omnis Vari acies terga uertit, ſeq; in caſtra recipit. Qua in fuga Fabius Pelignus quidā ex infimis ordinib. de exercitu Curionis primū agmē fugientiū cōſecutus, magna uoce Varū nomine appellans requirebat, uti unus eſſe ex eius militibus,& monere aliquid uelle,ac diceret uideretur. Vbi ille ſæpius appellatur, aſpexit, ac reſtitit, et quis eſſet,aut quid uellet,quæſiuit: Humerū apertum gladio appetit,paulumq; abfuit, quin Varū interficeret: quod ille periculum,ſublato ad eius conatum ſcuto,uitauit. Fabius à proximis militibus circumuentus interficitur: *ac fugientiū

*hac

multitu-

multitudine, ac turba portæ caſtrorum occupantur, atq; iter impeditur, pluresq́; in eo loco ſine uulnere, q̃ in prælio, aut fuga interierunt. Neq; multum obfuit, quin etiam caſtris ex pelletur, ac nonnulli protinus eodem curſu in oppidum contē derunt. Sed cum loci natura, & munitio caſtrorum aditum prohibebant, tum q; ad prælium egreſſi Curionis milites, his reb. indigebant, quæ ad oppugnationē caſtrorum erant uſui. Itaq; Curio exercitum in caſtra reducit, ſuis omnibus præter Fabiū incolumibus, ex numero aduerſariorū circiter ſexcentis interfectis, atq; uulneratis, qui omnes diſceſſu Curionis, multiq; præterea per ſimulationem uulnerū ex caſtris in oppidū pp timorē ſeſe recipiunt. Qua re animaduerſa Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in caſtris, & paucis ad ſpeciem tabernaculis relictis, de tertia uigilia ſilentio exercitum in oppidum reducit. Poſtero die Curio Vticā obſidere, & uallo circūunire inſtituit. Erat in oppido multitudo inſolens belli, diuturnitate otij Vticenſes pro quibuſdā Cæſaris in ſe beneficijs illi amiciſſimi erant conuentus, q ex uariis generib. cōſtaret, terror ex ſuperiorib. prælijs magnus. Itaq; deditione omnes palam loquebantur. Et cum P. Actio agebant, ne ſua pertinacia omnium fortunas perturbari uellet. Hæc cum agerentur, nuntij præmiſſi ab Rege Iuba uenerunt, q illū cū magnis copijs adeſſe dicerent, & de cuſtodia, ac defenſione urbis hortarentur. Quæ res eorū perterritos animos cōfirmauit. Nuntiabantur hæc eadem Curioni, ſed aliquandiu fides fieri non poterat: tantam habebat ſuarum rerum fiduciam. Iam Cæſaris in Hiſpania res ſecundæ in Africam nuntijs, ac literis perferebantur. Quib. omnibus rebus ſublatus, nihil contra ſe Regem auſurum exiſtimabat. Sed* uiſurū*

t ubi

ubi certis autorib. cõperit minus V. & XX. *millibus longè ab* V*tica eius copias abeſſe, relictis munitionibus ſeſe in caſtra* Corneliana *recepit.* Huc *frumentum comportare caſtra muni-re, materiam conferre cœpit.* Statimq; *in* Siciliam *miſit, uti duæ legiones, reliquusq; equitatus ad ſe mitteretur.* Caſtra *erant ad bellum ducendum aptißima, natura, & loci mutatio ne, & maris propinquitate, et aquæ, & ſalis copia, cuius ma gna uis iam proximis erat ſalinis eò congeſta, non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant pleniſsimi agri, deficere poterat.* Itaq; *ſuorũ omniũ conſenſu* Curio *re-liquas copias expectare, & bellum ducere parabat.* His *con ſtitutis rebus probatisq; conſiliis, ex perfugis quibuſdam op pidanis audit* Iubã *reuocatum finitimo bello, & controuerſiis* Leptitanorum *reſtitiſſe in regno.* Saburã *eius præfectũ cum mediocribus copijs* V*ticæ appropinquare.* His *autoribus te-mere credens, conſilium commutat, & prælio rem committe re conſtituit.* Multum *ad hanc rem probandã adiuuat adole ſcentia, magnitudo animi, ſuperioris temporis prouentus, fi-ducia rei bene gerendæ.* His *rebus impulſus equitatum omnẽ prima nocte ad caſtra hoſtium mittit ad flumen* Bagradam, *quibus præerat* Sabura, *de quo antè erat auditum.* Sed *rex cum omnibus copijs inſequebatur, & ſex millium paſſuum in teruallo à* Sabura *conſederat.* Equites *miſsi nocte iter confi-ciunt imprudentes, atq; inopinantes hoſtes aggrediuntur.* Nu *midæ enim quadã barbara cõſuetudine nullis ordinib. paßim conſederant.* Hos *oppreſſos ſomno, & diſperſos adorti, ma-gnũ eorum numerũ interficiunt, multi perterriti profugiũt.* Quo *facto ad* Curionem *equites reuertuntur, captiuosq; ad eũ reducunt,* Curio *cũ omnib. copijs quarta uigilia exierat,*

cobortibus

cohortib. quinque caſtris præſidio relictis, progreſſus millia paſſuũ ſex, equites conuenit, rem geſtã cognouit: ex captiuis quærit, quis caſtris ad Bagradã præſit: reſpondent Saburã: reliqua ſtudio itineris conficiendi quærere prætermittit, proximaq́; reſpiciens ſigna, Videtis'ne, inquit, milites captiuorũ orationẽ cũ perfugis conuenire, abeſſe regẽ, exiguas eſſe copias miſſas, quæ paucis equitib. pares eſſe non poterunt? Proinde ad prædã, ad gloriã properate, ut iã de premiis ueſtris, et de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per ſe magna, quæ geſſerant equites, præſertim cùm eorũ exiguus numerus cũ tanta multitudine Numidarũ conferretur. Hæc tamen ab ipſis inflatius commemorabantur, ut de ſuis homines *laudibus libenter prædicant. Multa præterea ſpolia præferebantur, capti homines, equitesq́; producebãtur: ut quicquid intercederet tẽporis, hoc omne uictoriã morari uideretur. Ita ſpei Curionis militũ ſtudia non deerant, equites ſequi iubet ſeſe, iterq́; accelerat, ut quàm maximè ex fuga perterritos adoriri poſſet. At illi itinere totius noctis confecto, ſubſequi non poterant. Atq; alii alio loco reſiſtebant. Ne hæc quidem res Curionẽ ad ſpẽ morabatur. Iuba certior factus à Sabura de nocturno prælio, duo millia Hiſpanorũ, & Gallorũ equitũ, quos ſuæ cuſtodie cauſa circum ſe habere conſueuerat, & peditũ eam partẽ, cui maximè confidebat, Saburæ ſummittit: ipſe cum reliquis copijs, elephantisq́; XL. lentius ſubſequitur, ſuſpicatus præmiſſis equitibus ipſum affore Curionẽ. Sabura copias equitum: peditumq́; inſtruit, atq; his imperat, ut ſimulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant, ſeſe cùm opus eſſet, ſignum prælij daturum, & quod rem poſtulare cognouiſſet, imperaturum. Curio ad ſuperiorem ſpem

* laudib. inſolẽter quidẽ ſed libenter

addita præſenti temporis opinione;hoſtes fugere arbitratus, copias ex locis ſuperioribus in campum deducit,quibus ex locis cum longius eſſet progreſſus,confecto iã labore exercitu XVI.millium ſpatio,conſiſtit. Dat ſignũ ſuis Sabura,aciem cõſtituit,& circuire ordines, atq; hortari incipit, ſed peditatu duntaxat procul ad ſpeciem utitur. Equites in aciẽ mittit. Nõ deeſt negotio Curio,ſuosq́; hortatur,ut ſpem omnem in uirtute reponant, nec militibus quidem ut defeßis neq; equitibus ut paucis,& labore confectis, ſtudium ad pugnandum uirtusq́; deerat. Sed ij numero ducenti (reliqui in itinere ſubſtiterant) quãcunq; in partem impetũ fecerant,hoſtes loco cedere cogebant. Sed neq; longius fugientes proſequi,nec uehementius equos incitare poterant. At equitatus hoſtiũ ab utroque cornu circuire aciem noſtrã, & auerſos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procurriſſent,Numidæ integri celeritate impetũ noſtrorũ effugiebant, rurſusq́; ad ordines ſuos ſe recipientes,circumibant,& ab acie excludebant. Sic neq; in loco manere,ordinesq́; ſeruare, neq; procurrere, & caſum ſubire,tutũ uidebatur. Hoſtiũ copiæ,ſummißis ab Rege auxilijs, crebrò augebantur: noſtros uires laßitudine deficiebant ſimul ij,qui uulnera acceperant,neq; acie excedere,neq; in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hoſtium circundata tenebatur. Hi de ſua ſalute deſperantes,ut extremo uitæ tẽpore homines facere conſuerunt aut ſuã mortem miſerabantur,aut parenteis ſuos cõmendabant, ſi quos ex eo periculo fortuna ſeruare potuiſſet. Plena erant omnia timoris,& luctus. Curio ubi perterritis omnibus, neque cohortationes ſuas, neque preces audiri intelligi: unam ut in reliquis rebus ſpem reliquam ſalutis eſſe arbitratus, proximos

colles capere uniuerſos,atq; eò inferri ſigna iubet. Hos quoque præoccupat miſſus à Sabura equitatus. Tum uero ad ſummam deſperationem noſtri perueniunt,& partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circunſiſtens:ùt fuga ſalutem petat, atq; in caſtra contendat,& ſe ab eo non diſceſſurum pollicetur. At Curio nunquam amiſſo exercitu, quem à Cæſare fidei comiſſum acceperit, ſe in eius conſpectum reuerſurum confirmat: atq; ita prælians interficitur: equites perpauci ex prælio ſe recipiunt. Sed ij,quos ad nouiſſimum agmen equorum reficiẽdorum cauſa ſubſtitiſſe demonſtratum eſt, fuga totius exercitus procul animaduerſa, ſeſe incolumes in caſtra conferunt, milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis M. Rufus Quæſtor in caſtris relictus à Curione cohortatur ſuos,ne animo deficiant:illi orant,atq; obſecrant,ut in Siciliã nauib. reportentur. Pollicetur,magiſtrisq; imperat nauiũ, ut primo ueſpere omnes ſcaphas ad litus appulſas habeant. Sed tantus fuit omnium terror,ut alij adeſſe copias Iubæ dicerẽt, alii cum legionibus inſtare Varam,iamq; ſe puluerem ueniẽtium cernere(quarum rerum nihil omnino acciderat)alii claſſem hoſtium celeriter aduolaturum ſuſpicarentur. Itaque perterritis omnib. ſibi quiſque conſulebat. Qui in claſſe erãt, proficiſci properabant. Horum fuga nauium onerariarum magiſtros incitabat. Pauci lenunculi ad officium,imperiumq; conueniebant. Sed tanta erat completis litoribus contentio, qui potiſſimum ex magno numero conſcenderent,ut multitudine,atque onere nonnulli deprimerentur:reliqui hoc timore propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit, ut pauci
 mili-

milites,patreſq; familiæ,qui aut gratia,aut miſericordia ualerent,aut naues adnare poſſent, recepti in Siciliam incolumes peruenirent, reliquæ copiæ miſſis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus,ſeſe ei dediderunt, quorum cohortes militum Iuba poſtero die ante oppidum conſpicatus,ſuam eſſe prædicans prædam,magnam partem eorum interfici iuſſit,paucos electos in regnum remiſit. Cum Varus ſuam fidem ab eo lædi quæreretur,neque reſiſtere auderet,ipſe equo in oppidum uectus,proſequentibus compluribus Senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius, & Licinius Damaſippus, paucis diebus,quæ fieri uellet,Vticæ conſtituit, atque imperauit,diebuſq; æque poſt paucis, ſe in regnum cum omnibus copijs recepit.

C. IVL. CAESARIS
DE BELLO CIVILI COMMENTARIVS III.

Dictatore habente comitia Cæſare, conſules creantur Iul.Cæſar, & P.Seruilius.Is enim erat annus, quo per leges ei conſulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia eſſet anguſtior, neque creditæ pecuniæ ſoluerentur,conſtituit,ut arbitri darentur:per eos fierent æſtimationes poſſeſſionum, & rerum quanti quæque earum ante bellum fuiſſent,atque eæ creditoribus traderentur. Hoc & ad timorem nouarum tabularum tollendum,minuendūq;,qui fere *bella, & ciuileis diſſenſiones ſequi conſueuit,& ad debitorum

*bellum

torum tuendam exiſtimationem eſſe aptiſſimum exiſtimauit. Item Prætoribus,Tribuniſq; Pl.rogationes ad populum ferentibus,nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos illis temporibus,quibus in urbem præſidia legionum Pompeius habuerat:quæ iudicia aliis audientibus iudicibus, aliјs ſententiam ferentibus,ſingulis diebus erant perfecta,in integrum reſtituit, qui ſe illi*in otio ciuilis belli obtulerant,ſi ſua opera in bello uti uellet,*proinde æſtimans,ac ſi uſus eſſet,quoniam ſuffeciſſent poteſtatem. Statuerat enim hos prius iudicio populi debere reſtitui,quàm ſuo beneficio uideri receptos,ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio uideretur.His rebus,& ferijs Latinis, comitiiſq; omnibus perficiundis XI. dies tribuit,dictaturaq; ſe abdicat,& ab Vrbe proficiſcitur,Brunduſiumq; peruenit. Eò legiones XII.equitatum omnem uenire iuſſerat.Sed tantum nauium reperit,ut anguſtæ XV. millia legionariorum militum,& quingentos equites tranſportare poſſent. Hoc unum inopia nauium Cæſari ad conficiendi belli celeritatem defuit, atque eæ ipſæ copiæ hòc infrequentiores imponuntur, quòd multi Gallicis tot bellis defecerant,longumq; iter ex Hiſpania magnum numerum diminuerat, & grauis antumnus in Appulia,circumq; Brunduſium ex ſaluberrimis Galliæ, & Hiſpàniæ regionibus,omnem exercitum ualetudine tentauerat. Pompeius anni ſpatium ad comparandas copias nactus,quod uacuum à bello, atq; ab hoſte ocioſum fuerat, magnam ex Aſia,Cycladibuſq; inſulis,Corcyra,Athenis,Ponto,Bithynia, Syria,Cicilia,Phœnice,& Ægypto claſſem coëgerat,magnã omnibus locis ædificandam curauerat, magnam imperatam *Aſiæ,Syriæ, Regibuſq; omnibus, & Dynaſtis, & Te-

*odio ciuilis bel.

*perinde

*Aßyriæ

trarchis, & liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat, magnam ſocietates eorum prouinciarum, quas ipſe obtinebat, ſibi numerare coëgerat. Legiones effecerat ciuiũ Ro. IX. quinque ex Italia, quas traduxerat, unam ex Sicilia ueteranam, quã factam ex duabus Gemellam appellabat, unam ex creta, & Macedonia ex ueteranis militibus, qui dimiſſi à ſuperioribus imperatoribus in his Prouincijs conſederant, duas ex Aſia, quas Lentulus conſul ſcribendas curauerat. Præterea magnũ numerũ ex Theſſalia, Bœotia, Achaia, Epiroq; ſupplementi nomine in legiones diſtribuerat. His Antonianos milites admiſcuerat, præter has expectabat cũ Scipione ex Syria legiones duas, ſagittarios ex Creta, Lacedæmone, Põto, atq; Syria reliquisq; ciuitatibus tria millia numero habebat, funditorum cohortes ſex, mercenarias duas, *equites ſeptem millia, ex quibus ſexcentos Gallos Deiotarus adduxerat, quingentos Ariobarzanes ex Cappadocia, ad eundem numerum Cottus ex Thracia, dederat, & Saſalem filium miſerat. Ex Macedonia C C. erant, quibus Raſcipolis præerat excellenti uirtute: quingentos ex Gabinianis Alexandria Gallos, Germanosq;, quos ibi A. Gabinius præſidij cauſa apud Regẽ Ptolemæũ reliquerat. Pompeius filius cũ claſſe adduxerat D C C C. quos ex ſeruis ſuis, paſtorumq; ſuorum coëgerat. Tarcundarius Caſtor, & Donilaus ex Gallogræcia tantũdẽ dederant. Horũ alter una uenerat, alter filium miſerat C C. ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna præmia Põpeius tribuit, miſſi erant, in his pleriq; hippotoxotæ. Huc *Bardanos, Beſſos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos. Item Macedonas, Theſſalos, relinquarũ genitum, et ciuitatũ, adiacerat, atq; eum, quem ſuprà demonſtrauimus, numerum expleuerat.

*delectorum militũ ſeptẽ mil.

*Dardanos.

Frumẽti

Frumenti uim maximam ex Theſſalia, Aſia, Ægypto, Creta, Cyrenis, reliquisq́; regionibus comparauerat. Hyemare Dyrrhachio, Apolloniæ, omnibusq́; oppidis maritimis cõſtituerat, ut mare Cæſarem tranſire prohiberet, eiusq́; rei cauſa omni in ora maritima claſſem diſpoſuerat. Præerat Ægyptiis naui bus Põpeius filius, Aſiaticis Decius Lælius, & C. Triarius, Syriacis C. Caßius, Rodiis C. Marcellus cum C. Põpeio, Liburnicæ, atq; Achaicæ claßi Scribonius Libo, et M. Octauius: toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpoſitus cuncta adminiſtrabat, ad hunc ſumma imperij reſpiciebat. Cæſar, ut Brunduſium uenit concionatus apud milites, quoniam propè ad finem laborum, ac periculorum eſſet peruentũ, æquo animo mancipia, atq; impedimenta in Italia relinquerent, ipſi expediti naues conſcenderent, quò maior numerus militũ poſſet imponi, omniaq́; ex uictoria, et ex ſua liberalitate ſperarent. Conclamantib. omnib. imperaret, q̃ uellet, quodcũq; imperauiſſet, ſe æquo animo eſſe facturos, II. Non. Ian. naues ſoluit, impoſitis, ut ſupra demonſtratum eſt, legionib. VII. poſtridiè terram attingit Græcorũ, ſaxa inter, et alia loca periculoſa quietam nactus ſtationem, & portus omnes timẽs, quos teneri ab aduerſarijs arbitrabatur, ad eum locũ, qui appellatur Pharſalia, omnib. nauib. ad unam incolumib. milites expoſuit. Erat Orici Lucretius Hiſpilo, & minutius Rufus cum Aſiaticis nauib. XVIII. quib. iuſſu D. Lælij præerat M. Bibulus cum nauib. CX. Corcyræ. ſed* neq; ij ſibi cõfiſi ex portu prodire ſunt auſi. Cũ Cæſar omnino XII. naues lõgas præſidio duxiſſet, in quib. erat & ipſe: neq; Bibulus, impeditis nauibus diſperſisq́; remigib. ſatis maturè occurrit: quòd prius ad conti nentem uiſus eſt Cæſar, q̃ de eius aduentu fama omnino in eas

*nequaquam.

regiones perferretur. Expoſitis *militibus, naues eadem* nocte Brunduſium *à* Cæſare *remittuntur, ut reliquæ legiones, equitatusq́; tranſportari poſſent.* Huic *officio præpoſitus erat* Fuſius Calenus *legatus, qui celeritatem in tranſportandis legionib. adhiberet: ſed ſerius à terra prouectæ naues, neq; uſæ nocturna aura in redeũdo offenderunt.* Bibulus *enim* Corcyræ *certior factus de aduentu* Cæſaris, *ſperans ſe alicui parti onuſtarum nauium occurrere poſſe, inanibus occurrit, & nactus circiter* X X X. *in eas diligentiæ ſuæ, ac doloris iracundia erupit, omnesq́; incendit, eodemq́; igne nautas, dominosq́; nauium interfecit, magnitudiue pœnæ reliquos deterrere ſperans.* Hoc *confecto negotio, à* Salonis *ad* Orici *portum, ſtationes, littoraq́; omnia longè lateq́; claßibus occupauit: cuſtodiisq́; diligentius diſpoſitis, ipſe grauißima hyeme in nauibus excubabat, neq; ullum laborem, aut munus deſpiciẽs, neq; ſubſidium expectans, ſi in* Cæſaris *complexum ueniret.* Sed *poſt diſceſſum* Lyburnarũ, *ex* Illyrico M. Octauius *cum ijs, quas habebat nauibus* Salonas *peruenit, ibiq́; concitatis* Dalmatis, *reliquisq́; barbaris,* Hiſſam *à* Cæſaris *amicitia auertit: conuẽtumq́;* Salonis, *cùm neque pollicitationibus, neque denuntiatione periculi permouere poſſet, oppidum oppugnare inſtituit.* Eſt *autem oppidum, & loci natura, & colle munitum.* Sed *celeriter ciues* Romani *ligneis effectis turribus, ſeſe munierũt, & cùm eſſent infirmi ad reſiſtendum propter paucitatem hominum, crebris confecti uulneribus, ad extremum auxilium deſcenderunt, ſeruosq́; omneis puberes liberauerunt, & præſectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt.* Quorum *cognita ſententia,* Octauius *quinis caſtris oppidum circundedit, atque uno tempore obſidione, & oppugnationibus*

eos

eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maximè re frumentaria laborabant. Qua de re miſsis ad Cæſarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant per ſe incommoda ſuſtinebant, & longo interpoſito ſpatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octauianos effeciſſet, nacti occaſionem meridiani temporis, diſceſſu eorum, pueris, mulieribusq; in muro diſpoſitis, ne quid quotidianæ conſuetudinis deſideraretur, ipſi manu facta cum ijs, quos nuper manumiſſos liberauerant, in proxima Octauij caſtra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera ſunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua, omnibusq; eos caſtris expulerunt, et magno numero interfecto, reliquos, atque ipſum Octauium in naueis confugere coëgerunt: hic fuit oppugnationis exitus. Iamq; hyems appropinquabat, & tantis detrimentis receptis, Octauius, deſperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachiũ ſeſe ad Pompeiũ recepit. Demõſtratũ eſt L. Vibullium Rufum Põpeij præfectũ, bis in poteſtatem perueniſſe Cæſaris, atq; ab eo eſſe dimiſſum: ſemel ad Corfiniũ, iterũ in Hiſpania. Hũc pro ſuis beneficiis, Cæſar iudicauerat idoneũ quẽ cũ mãdatis ad Cn. Pompeiũ mitteret, eundẽq; apud Cn. Pompeium autoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc ſumma mandatorum, debere utrunque pertinaciæ finem facere, & ab armis diſcedere, neque amplius fortunam periclitari, ſatis eſſe magna utrinque incommoda accepta, quæ pro diſciplina, & præceptis habere poſſent, ut reliquos caſus timerent. Illum ab Italia expulſum, amiſſa Sicilia, & Sardinia, duobusq; Hiſpanis, & cohortibus Italia, atque Hiſpania ciuiũ Romanorum centum, atque triginta: ſe morte Curionis, et detrimẽto Africani exercitus tanto, militumq; deditione ad

L. Vibullius Rufus.

Cæſaris ad Pompeium legatio.

Corcyram

Corcyram. Proinde ſibi, ac Reip. parcerent: quantumq́; in bello Fortuna poſſet: iam* ipſis incommodis ſuis ſatis eſſent documento. hoc unum eſſe tempus pace agendi, dum ſibi uterq; cõfideret, & pares ambo uiderentur. Si uero alteri paulũ modo tribuiſſet Fortuna, non eſſe uſurum cõditionib. pacis eũ, q ſuperior uideretur: neq; fore æqua parte contentum, qui ſe omnia habiturum confideret. Conditiones pacis, quoniam antea conuenire non potuiſſent, Romæ à Senatu, & à populo peti debere. Interea et Reip. et ipſis placere oportere, ſi uterq; in concione ſtatim iurauiſſet, ſe triduo proximo exercitũ dimiſſurum: depoſitisq́; armis auxiliisq́;, quibus nunc confiderent: neceſſariò populi, Senatusq́; iudicio fore utrunq; contentũ. Hæc quò facilius Põpeio probari poſſent, omnes ſuas terreſtres, urbiumq́; copias dimiſſurum. Vibullius his expoſitis Corcyræ non minus neceſſarium eſſe exiſtimauit de repentino aduentu Cæſaris Pompeium fieri certiorem, uti ad id conſilium capere poſſet ante, quàm de mandatis agi inciperet. Atq; ideo continuato & nocte, & die itinere, atque mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit, ut adeſſe Cæſarem omnibus copiis nuntiaret. Pompeius erat eo tempore in Candauia, iterq́; ex Macedonia in hyberna Apolloniam Dyrrhachiumq́; habebat. Sed re noua perturbatus itineribus Apolloniam petere cœpit, ne Cæſar oræ maritimæ ciuitates occuparet. At ille expoſitis militibus, eodem die Oricum proficiſcitur, quò cùm ueniſſet. L. Torquatus, qui iuſſu Pompeij oppido præerat, præſidiumq́; ibi Parthinorum habebat, conatus portis clauſis oppidum defendere, Græcos murum aſcendere, atque arma capere iubet. Illi autem, cùm ſe contra imperium pobuli Romani pugnaturos eſſe negarent

*ipſi

oppidani

oppidani autem ſua ſponte Cæſarem recipere conarentur, deſperatis omnib. Auxilijs, portas aperuit, & ſe atq; oppidum Cæſari dedit, incolumisq; ab eo conſeruatus eſt. Recepto Cæſar Orico, nulla interpoſita mora, Apolloniã proficiſcitur. Eius aduentu audito, L. Staberius, qui ibi præerat, aquam cõportare in arcem, atq; eam munire, obſidesq; Apolloniatib. exigere cœpit. Illi uerò daturos ſe negare, atq; portas Conſuli præcluſuros, neq; ſibi iudicium ſumpturos *contra atque omnis Italia, Populusq; Romanus iudicauiſſet: quorũ cognita uoluntate clam profugit. Apolloniates ad Cæſarem legatos mittunt, oppidoq; recipiunt. Hos ſequuntur Belligenſes, Amatini quoq;, & reliquæ finitimæ ciuitates, totaq; Epeirus: & legatis ad Cæſarem miſsis, quæ imperaret facturos pollicentur. At Põpeius cognitis his rebus, quæ erãt Orici, atq; Apolloniæ geſtæ, Dyrrhachio timẽs, diurnis eò, nocturnisq; itineribus contendit: ſimul ac Cæſar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quòd properans noctem diei coniunxerat, neq; iter intermiſerat, ut penè omnes in Epeiro, finitimisq; regionibus ſigna relinquerant, complures arma proijcerent, at fugæ ſimile iter uideretur. Sed cum prope Dyrrachium Pompeius conſtitiſſet, caſtraq; metari iuſsiſſet, perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit, iuratq;, ſe eum non deſerturum, eundemq; caſum ſubiturum, quencunq; ei fortuna tribuiſſet. Hoc idem reliqui iurant legati. Hos Tr. militum, Centurioneq; ſequuntur, atque idem omnis exercitus iurat. Cæſar profecto occupato itinere ad Dyrrhachium finem properandi facit, aſtraq; ad flumẽ Hac ſum ponit, in finibus Apolloniatiũ, ut uigilijs, caſtellisq; bene meritæ ciuitates tutæ eſſent præſidio: ibiq; reliquarũ ex

*contra id, q; omnis

Italia

Italia legionum aduentum expectare,& ſub pellibus hyemare conſtituit.Hoc idem Pompeius facit,& trans flumen Hapſum poſitis caſtris,eò copias omneis auxiliaq; conduxit.Calenus legionib.equitibusq; Brunduſii in naueis poſitis,ut erat præceptū à Cæſare, quantū nauium facultatem habebat naues ſoluit:paulumq; à portis progreſſus literas à Cæſare accipit,quibus eſt certior factus,portus,littoraq; omnia claßib. aduerſariorum teneri.Quo cognito,ſe in portum recepit,naueſq; omnes reuocat,una ex his,quæ perſeuerauit,neq; imperio Caleni obtemperauit(quòd erat ſine militibus, priuatoq; conſilio adminiſtrabatur)deleta ad Oricum,atq; à Bibulo expugnata eſt, qui de ſeruis, liberiſq; omnibus ad impuberes ſupplicium ſumit, & ad unum interficit.Ita exiguo tempore,magno caſu,totius exercitus ſalus conſtitit.Bibulus,ut ſuprà demonſtratū eſt,erat cum claſſe ad Oricum:& ſicut mari,portubuſq; Cæſarem prohibebat,ita ipſe omni terra earū regionū prohibebatur.Præſidijs enim diſpoſitis,omnia littora à Cæſare tenebantur,neq; lignandi,neq; aquandi, neq; naueis ad terram religandi poteſtas fiebat. Erat res in magna difficultate, ſummiſq; anguſtiis rerum neceſſariarum premebantur,adeò ut cogerentur ,ſicuti reliquum commeatum, ita ligna, atq; aquam Corcyra nauibus onerarijs ſupportare: atq; etiam uno tempore accidit, ut difficilioribus uſi tempeſtatibus,ex pellibus quibus erant tectæ naues,nocturnum excipere rorem cogerentur:quas tamen difficultates patienter, & æquo animo ferebant,neq; ſibi nudanda littora,& relinquendos portus exiſtimabant. Sed cum eſſent,in quibus demōſtraui anguſtijs,ac ſe Libo cum Bibulo coniunxiſſet,loquuntur ambo ex nauibus cum M. Racilio,& Statio Murco legatis,

*gatis, quorum alter oppidi muris, alter præſidijs terreſtrib. præerat, uelle ſe de maximis rebus cum Cæſari loqui, ſi ſibi eius facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmãdæ cauſa, ut de compoſitione acturi uiderentur. Interim poſtulant, ut ſint induciæ, atq; ab his impetrant. magnum enim, quod afferebant, uidebatur, & Cæſarẽ id ſumme ſciebant cupere, & per fecturum aliquid de Bibuli mãdatis exiſtimabatur. Cæſar eo tempore cum legione una profectus erat ad recipiendas ulteriores ciuitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguſtè utebatur. Erat autem ad Butrotum*oppoſitũ Corcyræ, ibi ab Acilio certior, et Murco per literas factus de poſtulatis Libonis, & Bibuli, legionem relinquit, ipſe Oricum reuertitur. Eò cùm ueniſſet, euocantur illi ad colloquium: prodit Libo, atq; excuſat Bibulum, q, is iracundia ſumma erat, inimicitiasq; habebat etiã priuatus cum Cæſare ex ædilitate, & prætura conceptas: ob eam rem colloquium uitaſſe, ne res maximæ ſpei, maximæ'que utilitatis eius iracundia impedirentur. Pompeij ſummam eſſe, ac fuiſſe ſemper uoluntatem, ut cõponerentur, atq; ab armis diſcederetur. Sed poteſtatem ſe eius rei nullam habere, propterea quòd de concilij ſententia ſummã belli, rerumq; omniũ Põpeio permiſerint. Sed poſtulatis Cæſaris cognitis, miſſuros ad Pompeiũ atq; illum reliqua perfecturum, hortantibus ipſis. Intereà manerent induciæ, dum ab illo rediri poſſet, ne'ue alter alteri nocerent. Huc addit pauca de cauſa, & de copijs auxilijsq; ſuis. Quibus rebus neq; tum reſpondendum Cæſar exiſtimabat, neque nunc, ut memoriæ prodatur, ſatis, cauſæ putamus. Poſtulabat Cæſar, ut legatos ſibi ad Pompeiũ ſine periculo mittere liceret: idq; ipſi fore reciperent, aut acceptos per ſe ad eum perducerent.*

*oppidũ

Quod ad inducias pertineret, ſic belli rationem eſſe diuiſam, ut illi claſſe naues, auxiliaq; ſua impedirent, ipſe, ut aqua, terraq; eos prohiberet. & ſi hoc ſibi remitti uellent, remitterent ipſi de maritimis cuſtodijs: ſi illud tenerent, ſe quoque id retenturum: nihilo minus tamen agi poſſe de compoſitione, ut hæc non remitterentur, neq; hãc rem eſſe impedimenti loco. Illi neq; legatos Cæſaris recipere, neq; periculum præſtare eorum, ſed totam rem ad Pompeium reijcere: Vnum inſtare de iudicijs, uehementiſſimeq; contendere. Quæ ubi Cæſar intellexit, præſentis periculi, atq; inopiæ uitandæ cauſa omnẽ orationem inſtituiſſe, neq; illam ſpem, aut conditionem pacis afferre, ad reliquã cogitationẽ belli ſeſe recepit. Bibulus multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neq; curari poſſet, neq; ſuſceptum officium deſerere uellet, uim morbi ſuſtinere non potuit. eo mortuo, ad neminem unũ ſumma imperij redit, ſed ſeparatim ſuã quiſq; claſſem ad arbitrium ſuum adminiſtrabat. Vibullius ſedato tumultu, quem repentinus aduentus Cæſaris concitauerat: ubi primũ rurſus adhibito Libone, & L. Luceio, et Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius conſueuerat, de mandatis Cæſaris agere inſtituit, eum ingreſſum in ſermonẽ Põpeius interpellauit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut uita, aut ciuitate opus eſt, quam beneficio Cæſaris habere uidebor? Cuius rei opinio tolli non poterit, niſi cum in Italiam, ex qua profectus ſum, reductus exiſtimabor bello perfecto. Ab his Cæſar hæc dicta cognouit, qui ſermoni interfuerunt: conatus tamen nihilo minus eſt alijs rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina caſtra Pompeij, atque Cæſaris unum flumen tantum inter-

erat Hapſus, crebraq; inter ſe colloquia milites habebãt, neq; ullum interim telum per pactiones colloquentium traijciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipſam fluminis, q ea, quæ maximè ad pacem pertinere uiderentur, ageret: & crebrò magna uoce pronuntiaret, liceret'ne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere, quod etiam fugitiuis ab ſaltu Pyrenæo, prædonibusq; licuiſſet, præſertim, ut id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent. Multa ſuppliciter locutus, ut de ſua, atq; omnium ſalute debebat, ſilentioq; ab utriſq; militibus auditus, reſponſum eſt ab altera parte, A. Varronem profiteri ſe altera die ad colloquium uenturum, utq; unà etiam utrinq; admodum tutò legati uenire, & quæ uellent exponere poſſent: certumq; ei rei tempus conſtituitur. Quò cùm eſſet poſtero die uentum, magna utrinq; multitudo conuenit, magnaq; erat eius rei expectatio, atq; omnium intenti animi ad pacem eſſe uidebantur: qua ex frequentia T. Labienus prodijt, ſummiſſa oratione loqui de pace, atq; altercari cum Vatinio incipit: quorum mediam orationẽ interrumpunt undiq; ſubitò tela immiſſa, quæ ille obtectus armis militum uitauit, uulnerantur tamen complures. In his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, Centuriones, militesq; nonnulli. Tum Labienus, Deſinite ergo de compoſitione loqui: nam nobis, niſi Cæſari capite relato, pax eſſe nulla poteſt. Iiſdem temporibus Romæ M. Cælius Rufus prætor cauſa debitorum ſuſcepta, initio magiſtratus tribunal ſuum iuxta C. Trebonij prætoris urbani ſellam collocauit, & ſi quis appellauiſſet de æſtimatione, & de ſolutionibus, quæ per arbitrium fierent, ut Cæſar præſens conſtituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonij, qui his temporibus

poribus clementer,& moderatè ius dicendũ exiſtimabat, ut reperiri non poßet,à quibus initium appellandi naſceretur. Nã fortaſſe inopiam excuſare,& calamitatẽ aut propriam ſuam,aut temporũ queri,& difficultates auctionandi propo nere,etiam mediocris eſt animi:integras uerò tenere poſſeßio nes,qui ſe debere fateantur, cuius animi,aut cuius impuden= tiæ eſt? Itaq;,qui hoc poſtularet,reperiebatur nemo:atq; ip= ſis,ad quorũ cõmodũ pertinebat,durior inuentus eſt Cælius, & ab hoc profectus initio,ne fruſtra ingreſſus turpem cau= ſam uideretur,legem promulgauit,ut ſexies ſeni dies ſine uſu ris creditæ pecuniæ ſoluantur. Cum reſiſteret Seruilius con= ſul,reliquiq; magiſtratus,& minus opinione ſua efficeret, ad hominũ excitanda ſtudia ſublata priore lege duas promul= gauit:unã,qua mercedes habitationũ, annuas conductoribus donauit:aliam tabularum nouarum:impetuq; multitudinis in C. Trebonium facto,& nonnullis uulneratis,eum de tribuna li deturbauit:de quib. reb. Seruilius conſul ad Senatum retu= lit. Senatusq; Cælium ab Repub. remouendum cenſuit: hoc decreto,eum conſul Senatu prohibuit,& concionari conan= tem de roſtris deduxit. Ille ignominia,& dolore permotus pa làm ſe proficiſci ad Cæſarem ſimulauit:clàm nuntijs ad Milo nem mißis,qui Clodio interfecto,eius nomine erat damnatus. Atq; eo in Italiam euocato,quod magnis muneribus datis,gla diatoriæ familiæ reliquias habebat,ſibi coniunxit:atq; eum in Turinum ad ſolicitandos paſtores premiſit. Ipſe cùm Caßili num ueniſſet, unoq; tempore ſigna eis militaria, atq; arma Capuæ eſſent comprehenſa,& familia Neapoli, uiſaq; pro= ditione oppidi apparere,patefactis conſilijs,excluſus Capua, & periculũ ueritus, quod conuentus arma ceperat, atq; eum

hoſtis

*hoſtis loco habendũ exiſtimabat, conſilio deſtitit,atq; itinere ſeſe auertit. Interim Milo dimiſsis circum municipia literis, ea quæ faceret,iuſſu,atq; imperio facere Pompeij, quæ mandata ad ſe per Bibulum delata eſſent,quos ex ære alieno laborare arbitrabatur,ſolicitabat,apud quos cùm proficere nihili poſſet,quibuſdam ſolutis ergaſtulis Coſam in agro Turino oppugnare cœpit: eò cùm à Qu. Pedio prætore cum legione lapide ictus eſſet ex muro,perijt: & Cælius profectus, ut dictabat,ad Cæſarẽ,peruenit Turios. Vbi cùm quoſdã eius municipij ſolicitaret,equitibusq; Cæſaris Gallis, atq; Hiſpanis,qui eò prædandi cauſa miſsi erant pecuniã polliceretur, ab his eſt interfectus. Itaq; magnarum initia rerum,quæ occupatione magiſtratuum, & temporũ ſolicitam Italiã habebant,celerem,& facilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cum claſſe,cui præerat, nauiũ quinquaginta Brunduſiũ uenit, Inſulamq;, quæ contra Brunduſium portum eſt, occupauit:q, præſtare unum locum arbitrabatur,quà neceſſarius noſtris erat egreſſus,quam omniũ littora, ac portus cuſtodia clauſos tueri. Hic repentino aduentu naues onerarias quaſdam nactus incedit, & unã frumento onuſtam*adduxit, magnumq; noſtris terrorẽ iniecit,& noctu militibus,& ſagittarijs in terram expoſitis,præſidiũ equitũ deiecit,& adeò loci opportunitate profecit,ut ad Pompeiũ litteras mitteret, naues reliquas ſi uellet,ſubduci,& refici iuberet ſua claſſe auxilia ſeſe Cæſaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brunduſii,qui uirtuti militũ confiſus,ſcaphas nauium magnarum circiter ſexaginta cratibus,pluteiſq; contexit,eoq; milites delectos impoſuit, atque eas in littore pluribus locis ſeparatim diſpoſuit, nauesq; triremes duas, quas Brunduſii*

Coſa Milonis mors.

*abduxit

*faciendas curauerat, per cauſam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iuſsit. Has cùm audacius progreſſas Libo uidiſſet, ſperans intercipi poſſe, quadriremes quinq; ad eas miſit: quæ cùm nauib. noſtris appropinquaſſent, noſtri ueterani in portum refugiebant. Illi ſtudio incitati incautius ſequebantur. Iam ex omnibus partibus ſubitò Antonianæ ſcaphæ, ſigno dato, ſe in hoſteis incitauerunt, primoq; impetu unã ex his quadriremẽ cum remigibus, defenſoribuſq; ſuis ceperunt: reliquas turpiter fugere coëgerunt: ad hoc detrimentum acceſsit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio diſpoſitis, aqua prohiberentur. Qua neceſsitate, & ignominia permotus Libo diſceſsit à Brunduſio, *obſeſsionemq; noſtrorum omiſit. Multi iam menſes tranſierant, & hyems præcitauerat, neq; Brunduſio naues, legioneſq; ad Cæſarem ueniebant, ac nonnullæ eius rei prætermiſſæ occaſiones Cæſari uidebantur, q; certe ſæpe flauerãt uenti, quib. neceſſariò cõmittendũ exiſtimabat. Quantoq; eius amplius proceſſerat tẽporis, tantò erãt alacriores ad cuſtodias qui claſsib. præerãt, maiorẽq; fiduciã prohibendi habebant, & crebris Põpeij literis caſtigabantur, quoniã primò uenientẽ Cæſarẽ non prohibuiſſent, ut reliquos eius exercitus impedirẽt, duriuſq; quotidie tẽpus ad tranſportandũ lenioribus uentis expectabant. Quib. rebus permotus Cæſar Brunduſiũ ad ſuos ſeuerius ſcripſit, ut nacti idoneũ uentum, ne occaſionẽ nauigandi dimitterent, & ad Oricum, ſiue ad littora Apolloniatium curſum dirigerent, q; eò naues eiicere poſſent. Hæc à cuſtodibus claſsium loca maximè uacabant, quòd ſe longius portubus cõmittere nõ auderent. Illi adhibita audacia, & uirtute, adminiſtrantibus M. Antonio, & Fuſio Caleno multũ ipſis militibus hortantibus,*

*obſidionemq;

neque

neq; ullum periculum pro ſalute Cæſaris recuſantib. nacti Auſtrum naues ſoluunt,atq; altera die Apolloniã,Dyrrhachiumq; præteruehuntur:qui cũ eſſent ex continenti uiſi,Q. Coponius, qui Dyrrhachij claſsis Rhodiæ præerat, naues ex portu educit,& cum iã noſtris remisſiore uento appropinquaſſent,idem Auſter increbuit,noſtriſq; præſidio fuit. Neque uerò ille ob eam cauſam conatu deſiſtebat,ſed labore, & perſeuerantia nautarum,ſe uim tempeſtatis ſuperare poſſe ſperabat,præter uectoſq; Dyrrhachium magna ui uenti nihiloſecius ſequebatur. Noſtri uſi Fortunæ beneficio, tamẽ impetum claſsis timebant,ſi forte uentus remiſiſſet,nacti portum,qui appellatur Hymphæum ultra Lyſſum millia paſſuũ tria,eò naues introduxerunt,qui portus ab Africo tegebatur,ab Auſtro non erat tutus,leuiuſq; tempeſtatis,quàm claſſis periculum exiſtimauerant.Quò ſimulatq; intrò eſt itum, incredibili felicitate Auſter,qui per biduum flauerat,in Africum ſe uertit.Hic ſubitam commutationem Fortunæ uidere licuit,qui modò ſibi timuerant,hos tutisſimus portus recipiebat,qui noſtris nauibus periculum intulerant, de ſuo timere cogebantur.Itaque tp̄e commutato,tempeſtas & noſtros texit,& naues Rhodias afflixit,ita,ut ad*unũ conſtratæ omnes numero XVI.eliderentur,& naufragio interirent, & ex magno remigum, propugnatorumq; numero pars ad ſcopulos alliſa interficeretur,pars à noſtris diſtraheretur,quos omneis conſeruatos Cæſar domũ remiſit.Noſtræ naues duæ tardius curſu confecto,in noctẽ coniectæ,cum ignorarẽt:quẽ locum reliquæ cepiſſent,contra Lyſſum in anchoris conſtiterunt. Has ſcaphis,minoribuſq; nauigiis cõpluribus ſumptis, Octacilius Craßus,qui Lyſsi præerat,expugnare parabat,ſimul

* unam roſtratæ

mul de deditione eorum agebat,& incolumitatem deditis pol licebatur. Harũ altera nauis ducentos uiginti ex legione tyronum ſuſtulerat, aletra ex ueterana paulò minus ducẽtis ſe cõpleuerat. Hic cognoſci licuit, quantum eſſet hominibus præſidij in animi fortitudine. Tyrones enim multitudine nauiũ perterriti,& ſalo, nauſeaq́; confecti, iureiurando accepto, nihil his nocituros hoſtes, ſe Octacilio dediderunt: qui omnes ad eũ ꝑducti contra religionem iuriſiurandi in eius conſpectu crudeliſsimè interficiuntur. At ueteranæ legionis milites item conflictati & tempeſtatis,& ſentinæ uitijs, non ex priſtina uirtute remittendum aliquid putauerunt, ſed tractandis conditionibus,& ſimulatione deditionis extracto primo noctis tp̃e, gubernatorem in terrã nauẽ eijcere cogunt: ipſi idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt,& luce prima miſsis ad eos ab Octacilio equitibus, qui eã partem oræ maritimæ adſeruabant, circiter CCCC. *quinq;, eos armati ex præſidio ſecuti ſunt, ſe defenderunt,& nonnullis eorum interfectis, incolumes ad noſtros ſeſe receperunt. Quo facto conuentus ciuium Romanorum, qui Lyſſum obtinebat, quod oppidum his antea Cæſar attribuerat, muniendumq́; curauerat, Antonium recepit, omnibusq́; rebus iuuit. Octacilius ſibi timens, oppido fugit,& ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copijs Antonius, quarum erat ſumma ueteranorum trium legionum, uniusq́; tyronum,& equitum octingentorum, pleraſq́; naues in Italiam remittit ad reliquos milites, equitesq́; tranſportandos. Pontones, quod eſt genus nauium Gallicarũ, Lyſsi reliquit, hoc conſilio, ut ſi fortè Pompeius uacuam exiſtimans Italiam, eò traieciſſet exercitum, quæ opinio erat edita in uulgus, aliquam Cæſar ad inſequendum facultatem haberet:

*quiq; eos arma.

ret:nuncioſq; ad eum celeriter mittit,quibus regionibus exer
citum expoſuiſſet,& quid militum tranſuexiſſet.Hoc eodem
ferè tpe Cæſar,atq; Pompeius cognoſcunt.Nam prætereu=
ctas Apolloniam,Dyrrachiumq; naues uiderant,ipſi iter ſe=
cundum eas terras dixerant.Sed quò eſſent eæ delatæ, primis
diebus ignorabant,cognitaq; re,diuerſa ſibi ambo conſilia ca
piunt:Cæſar,ut q̃ primum ſe cum Antonio coniungeret: Põ
peius,ut uenientibus in itinere ſe opponeret,*& ſic impru= *& ſi.
dentes ex inſidiis adoriri poſſet:eodemq; die uterq; eorũ ex
caſtris ſtatiuis à flumine Hapſo exercitum educunt: Põpeius
clàm,& noctu,Cæſar palàm,atq; interdiu. Sed Cæſari cir=
cuitu maiore iter erat longius,aduerſo flumine,ut uado tran
ſire poſſet.Põpeius,quia expedito itinere flumen ei tranſeun
dum non erat,magnis itineribus ad Antonium contendit,atq;
ubi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus,ibi
copias collocauit,ſuoſq; omnes caſtris continuit,igneſq; fieri
prohibuit,quo occultior eſſet eius aduentus. Hæc ad Anto=
nium ſtatim per Græcos deferuntur. Ille miſsis ad Cæſarem
nunciis,unum diem ſeſe caſtris tenuit. Altero die ad eũ per=
uenit Cæſar,cuius aduentu cognito Pompeius,ne duobus cir=
cuncluderetur exercitibus,ex eo loco diſcedit,omnibuſq; co=
piis ad Aſparagum Dyrrhachinorum peruenit, atq; ibi ido
neo loco caſtra ponit.His temporibus Scipio detrimentis qui
buſdam circa montem Amanum acceptis, ſeſe Imperatorem
appellauerat:quo facto ciuitatibus,tyranniſq; magnas impe
rauerat pecunias.Item à Publicanis ſuæ prouinciæ, debitam
biennii pecuniam exegerat,& ab eiſdem inſequentis anni mu
tuam præceperat,equiteſq; toti Prouinciæ imperauerat,qui=
bus coactis,finitimis hoſtibus Parthis poſt ſe relictis,qui pau

lò antè M.Craſſum imperatorem interfecerant, & M.Bi-
*obſidio bulum in*obſidionem habuerant,legiones,equitesq́; ex Syriæ
ne deduxerat:Summaq́; ſolicitudine,ac timore Parthici belli in
Prouinciam cum ueniſſet,ac nonnullæ militum uoces audirē.
tur,ſeſe contra hoſtem,ſi ducerentur,ituros,contra ciuem,et
conſulem arma non laturos:deductis Pergamum,atq; in locu
pletiſſimas urbes in hyberna legionibus, maximas largitio-
nes fecit,& confirmandorū militum cauſa diripiendas his ci
uitates dedit.Interim acerbiſſimè imperatæ pecuniæ tota Pro
uincia exigebātur:multa præterea generatim ad auaritiā ex
cogitabantur.In capita ſingula ſeruorū,ac liberorū tributū
imponebatur.Colūnaria,oſtiaria,frumentū,milites,remiges,
arma,tormenta,uecturæ imperabantur,cuius modo rei nomē
reperiri poterat,hoc ſatis eſſe ad cogendas pecunias uidebatur,non ſolum urbibus,ſed penè uicis caſtellisq́; ſingulis cum
imperio præficiebantur:qui horum quid acerbiſſimè,crudeliſ
ſimeq́; fecerat,is & uir,et ciuis optimus habebatur.Erat ple
na lictorum,& imperiorum Prouincia, conferta præfectis,
atq; exactoribus,qui præter imperatas pecunias, ſuo etiam
priuato imperio compedio ſeruiebant. Dictitabant enim ſe
domo,patriaq́; expulſos,omnibus neceſſarijs egere rebus,ut
honeſta præſcriptione rem turpiſſimam tegerent. Accedebant ad hæc grauiſſimæ uſuræ,quod in bello plerunq; accide
re conſueuit,uniuerſis imperatis pecunijs,quibus in reb. pro
lationem diei donationē eſſe dicebant.Itaq; æs alienum pro-
uinciæ,eo biennio multiplicatum eſt, nec minus ob eā cauſam
ciuib.Romanis eius prouinciæ,ſed in ſingulos conuentus, ſin
gulasq́; ciuitates,certæ pecuniæ imperabātur,mutuasq́; illas
ex ſenatuſconſulto exigi dictitabāt,Publicanis uti ſorte fece-
rant in-

rant inſequentis anni uectigal pro mutuo. Præterea Epheſi *à phano Dianæ depoſitas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, cæteraſq; eius* Deæ *ſtatuas, cùm in phanum uentum eſſet, adhibitis complurib. ſenatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à* Pompeio, *mare tranſiſſe cum legionib.* Cæſarem, *properaret ad ſe cum exercitu uenire omniaq; poſthaberet.* His *literis acceptis, quos aduocauerat dimittit.* Ipſe *iter in* Macedoniam *parare incipit, paucisq; pòſt diebus eſt profectus: hæc res* Epheſiæ *pecuniæ ſalutem attulit:* Cæſar *Antonij exercitu coniuncto, deducta* Orico *legione, quam tuendæ oræ maritimæ cauſa poſuerat, tentandas ſibi prouincias, longiusq; procedendum exiſtimabat: et cùm ad eũ legati ueniſſent ex* Theſſalia, Ætoliaq;, *qui præſidio miſſo pollicerētur earum gentium ciuitates imperata facturas,* L. Caßium Longinum *cum legione tyronum, quæ appellabatur uigeſimaſeptima, atq; equitibus ducentis in* Theſſaliā. C. Caluiſium Sabinum *cũ cohortibus quinq; paucisq; equitib. in* Ætoliam *miſit, maximè eos, q erant propinquæ regiones, de re frumentaria ut prouiderent, hortatus eſt.* Cn. Domitiũ Caluinũ *cũ legionib. duab. undecima, & duodecima, et equitib. quingentis in* Macedoniam *proficiſci iubet cuius* Prouinciæ *ab ea parte, quæ libera appellabantur,* Menedemus *princeps earũ regionũ, miſſus legatus, omnium ſuorũ excellens ſtudiũ profitebatur.* Ex *his* Caluiſius *primo aduentu ſumma omniũ* Ætolorum *receptus uoluntate, præſidijs aduerſariorũ* Calydone, *et* Naupacto *relictis, omni* Ætolia *potitus eſt.* Caßius *in* Theſſaliā *cũ legione* præuenit.* Hic, *cũ eſſent factiones duæ* *peruenit *uaria uoluntate ciuitatum utebatur.* Hegeſaretus *ueteris homo potentiæ* Pompeianis *reb. ſtudebat.* Petreius *ſummæ nobi*

u 5 litatis

litatis adoleſcens ſuis,ac ſuorum opibus Cæſarem enixè iuua bat,eodemq́; tempore Domitius in Macedoniã uenit,& cùm ad eam frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpiſſent, nunciatum eſt adeſſe Scipionem cum legione,magna & opinione,& fama omnium.Nam plerunq; in nouitate fama antecedit.Hic nullo in loco Macedoniæ moratus,magno impetu contendit ad Domitium,& cùm ab eo millia paſſuum uiginti abfuiſſet,ſubitò ſe ad Caßium Longinum in Theſſaliã conuertit.Hoc adeò celeriter fecit,ut ſimul adeſſe, & uenire nuntiaretur,& quò iter expeditius faceret,M.Fauonium,ad flumẽ Haliacmonem, quod Macedoniam à Theſſalia diuidit, cum cohortib.octo præſidio impedimẽtis legionis reliquit,caſtellumq́; ibi muniri iußit.Eodem tempore equitatus Regis Cotti ad caſtra Caßij aduolauit,qui circum Theſſaliam eſſe conſueuerat.Tum timore perterritus caßius, cognito Scipionis aduẽtu,uiſisq́; equitibus,quos Scipionis eſſe arbitrabatur, ad monteis ſe conuertit,qui Theſſalia cingunt, atq; ex his locis Ambraciam uerſus iter facere cœpit.At Scipionem properantem ſequi,literæ ſunt conſecutæ,à M. Fauonio Domitium cum legionibus adeſſe,nec ſe præſidium, ubi conſtitutus eſſet,ſine auxilio Scipionis tenere poſſe,quibus literis acceptis conſilium Scipio,iterq́; commutat. Caßium ſequi deſiſtit. Fauonio auxilium ferre contendit.Itaq; die,ac nocte cõtinuato itinere ad eum peruenit tam oportuno tempore, ut ſimul Domitiani exercitus puluis cerneretur,& primi antecurſores Scipionis uiderentur:ita Caßio induſtria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas ſalutem attulit.Scipio in caſtris ſtatiuis biduo moratus ad flumen,quod inter eum, & Domitii caſtra fluebat,Haliacmonem,tertio die prima luce exercitũ

uado tranſducit, & caſtris poſitis, poſtero die manè, copias ante frontem caſtrorum ſtruit. Domitius *tum quoq; ſibi dubitādum non putauit, quin productis legionibus prælio decertaret. Sed cum eſſet inter bina caſtra cāpus circiter milliū paſſuum ſex,* Domitius *caſtris Scipionis aciem ſuam ſubiecit: ille à uallo non diſcedere perſeuerauit. At tamen ægrè retentis* Domitianis *militibus, eſt factum, ne prælio contenderetur: & maximè, q riuus difficilibus ripis, caſtris Scipionis ſubiectus, progreſſus noſtrorum impediebat, quorum ſtudium, alacritatemq; pugnandi cum cognouiſſet Scipio, ſuſpicatus fore, ut poſtero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia caſtris ſe contineret, qui cum magna expectatione ueniſſet, temere progreſſus turpem habuit exitum, & noctu, neque conclamatis quidem uaſis flumen tranſit atq; in eādē partem, ex qua uenerat, rediit. Ibiq; prope flumen edito natura loco caſtra poſuit, paucis diebus interpoſitis noctu inſidias equitum collocauit, quo in loco ſuperioribus ferè diebus noſtri pabulari conſueuerant: & cùm quotidiana conſuetudine.* Q. Varus *præfectus equitum* Domitii *ueniſſet, ſubitò illi ex inſidiis conſurrexerunt, ſed noſtri fortiter eorum impetū tulerunt, celeriterq; ad ſuos quiſq; ordines rediit, atq; ultro uniuerſi in hoſteis impetum fecerunt.* Ex *his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, duob. amiſsis: in caſtra ſe receperunt.* His *rebus geſtis,* Domitius *ſperans Scipionem ad pugnam elici poſſe, ſimulauit ſeſe anguſtijs rei frumētariæ adductum, caſtra mouere, uaſisq; militari more conclamatis, progreſſus millia paſsuum tria, loco idoneo, & occulto, omnem exercitum, equitatumq; collocauit. Scipio ad ſequendum paratus, equitatū, magnāq; partem leuis armaturæ ad explo-*

*ad explorandum iter Domitii, & cognoſcendum præmiſit: qui cũ eſſent progreßi, primæq; turmæ inſidias intrauiſſent, ex fremitu equorum illata ſuſpicione, ad ſuos ſe recipere cœperunt, quiq; ſequebantur, celerem eorum receptum conſpicati reſtiterunt. Noſtri cognitis inſidijs, ne fruſtra reliquos expectarent, duas nacti hoſtium turmas exceperunt: in his fuit M. Opimius præfectus equitum. Reliquos omneis earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præſidijs, Cæſar (ut ſuprà demonſtratum eſt) treis cohortes Orici oppidi tuendi cauſa reliquit iisq; cuſtodiam nauium longarũ tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic officio, oppidoq; præerat Caninius legatus. Is naues noſtras in interiorem partem poſt oppidum reduxit, & ad terram deligauit, faucibusq; portus nauem onerariam ſubmerſam obiecit, & huic alteram coniunxit, ſuper quas turrim effectam ad ipſum introitum portus oppoſuit, & militibus compleuit, tuendamq; ad omnes repentinos caſus tradidit. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, qui claſſi Ægyptiæ præerat, ad Oricum uenit, ſummerſamq; nauim remulco, multisq; *contendens funibus abduxit, atq; alteram nauem, quæ erat ad cuſtodiam ab Acilio poſita, pluribus aggreſſus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex ſuperiori pugnans loco, integrosq; ſemper defatigatis ſummittens, & reliquis partibus ſimul ex terra ſcalis, & claſſe mœnia oppidi tentans: ut aduerſariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum noſtros uicit, deiectisq; defenſoribus, qui omnes ſcaphis excepti refugerant, etiam nauem expugnauit. eodemq; tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam. quæ pene inſulam contra*

*colligans.

oppidum

oppidum effecerat, quatuor biremes ſubiectis ſcutulis, impulſas uectibus in interiorem partem transduxit. Ita ex utraque parte naues longas aggreſſus: quæ erant deligatæ ad terrã, atq; inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc cõfecto negotio D. Lælium ab Aſiatica claſſe abductum reliquit, qui commeatus Byblide, atq; Mantinea importari in oppidum prohibeat. Ipſe Lyſſum profectus, naues onerarias triginta à M. Antonio relictas, intra portum aggreſſus, omnes incendit. Lyſſum expugnare conatus defendentibus ciuibus Romanis, qui eius erant conuentus militibusq;, quos præſidij cauſa miſerat Cæſar, triduum moratus paucis in oppugnatione amiſsis, re infecta inde deceſsit. Cæſar poſtquam Pompeiũ ad Aſparagum eſſe cognouit, eòdem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præſidium habebat. tertio die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaq; eum caſtra poſuit, & poſtridie eductis omnib. copijs, acie inſtructa decertandi poteſtatem Pompeio fecit. Vbi eum ſuis locis ſe tenere animaduertit, reducto in caſtra exercitu, aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimauit. Itaq; poſtero die omnib. copijs, magno circuitu, difficili, anguſtoq; itinere, Dyrrhachium profectus eſt, ſperans Pompeiũ aut Dyrrhachiũ compelli, aut ab eo intercludi poſſe, quò omnẽ commeatũ, totiusq; belli apparatũ eò contuliſſet, ut accidit. Põpeius enim primò ignorans eius conſiliũ, quòd diuerſo ab ea regione itinere profectũ uidebat anguſtijs rei frumẽtariæ compulſum diſceſsiſſe exiſtimabat. Poſtea per exploratores certior factus, poſtero die caſtra mouit, breuiore itinere ſe occurrere ei poſſe ſperans: quod fore ſuſpicatus Cæſar, militesq; adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, par

ua parte noctis itinere intermiſſo, manè Dyrrhachium uenit, cùm primũ agmen Põpeij procul cerneretur, atq; ibi caſtra poſuit. Pompeius intercluſus Dyrrhachio, ubi poſitum tenere non potuit, ſecundo uſus conſilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumq́; habet nauibus mediocrem, atq; eas à quibuſdam protegit uentis, caſtra communit, eò partem nauium longarũ conuenire, frumentũ, cõmeatũq́; ab Aſia, atq; omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæſar longius bellum ductũ iri exiſtimans, & de Italicis cõmeatibus deſperans, ꝙ tanta diligentia omnia littora à Põpeianis tenebantur, claſſesq́; ipſius, quas hyeme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epeirũ rei frumentariæ cauſa Quintiliũ, & L. Canuleium legatum miſit, quodq́; hæ regiones aberant longius, locis certis horrea conſtituit, uecturasq́; frumenti finitimis ciuitatibus deſcripſit. Itẽ Lyſſo, Parthiniſq́;, & omnibus caſtellis, quod eſſet frumẽti, conquiri iuſsit. Id erat per exiguũ cùm ipſius agri natura, quòd ſunt loca aſpera, & montuoſa, ac plerunq; utuntur frumẽto importato, tum quòd Põpeius hæc prouiderat, & ſuperioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentumq́; omne conquiſitum, ſpoliatis, effoſsisq́; eorum domibus, per equites cõportauerat. Quibus rebus cognitis Cæſar conſiliũ capit ex loci natura. erãt enim circum caſtra Pompeij per multi editi, atq; aſperi colles: hos primum præſidijs tenuit, caſtellaq́; ibi cõmunit, inde, ut loci cuiuſq; natura ferebat, ex caſtello in caſtellum perducta munitione, circunuallere Põpeium inſtituit. Hæc expectãs, quòd anguſta re frumentaria utebatur, quodq́; Põpeius multitudine equitum ualebat, quò minore periculo undiq; frumentum, commeatumq́; exercitui ſupportare poſſet: ſimul uti pabu-

pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumq́; eius ad rem gerendam inutilem efficeret. Tertio, ut autoritatem, qua illa maxime apud exteras nationes niti uidebãtur, minueret, cùm fama ꝑ orbem terrarũ percrebuiſſet, illum à Cæſare obſideri, neq; audere prælio dimicare. Põpeius neq; à mari Dyrrhachioq́; diſcedere uolebat, quòd omnem apparatum belli, tela, arma tormenta ibi collocauerat, frumentũq́; exercitui nauib. ſupportabat, neq; munitiones Cæſaris prohibere poterat, niſi prælio decertare uellet, quod eo tempore ſtatuerat non eſſe faciendũ. Relinquebatur, ut extremam rationẽ belli ſequens, q̃ plurimos colles occuparet, quàm latiſſimas regiones præſidijs teneret, Cæſarisq́; copias, quàm maxime poſſet, diſtineret, idq́; accidit. Caſtellis enim XXIIII. effectis XV. millia paſſuum circuitu amplexus, hoc ſpatio populabantur, multaq́; erant intra eum locum manu ſata: quibus interim iumenta paſcerentur, atq; ut noſtri perpetuas munitiones uidebant perductas ex caſtellis in proxima caſtella, ne quo loco erũperent Põpeiani, & noſtros poſt tergum adorirentur, timebãt. Ita illi interiore ſpatio ꝑpetuas munitiones efficiebãt, ne quo loco noſtri intrare, atq; ipſos à tergo circũuenire poſſent. Sed illi operib. uincebãt, ꝙ et numero militũ præſtabãt, et interiore ſpatio minorẽ circuitũ habebãt, quæ cũ erãt loca Cæſari capienda, etſi prohibere Põpeius totis copijs, & dimicare nõ conſtituerat, tamẽ ſuis locis ſagittarios, funditoresq́; * mittebat, quorum magnum habebat numerum, multiq́; ex noſtris munerabantur, magnusq́; inceſſerat timor ſagittarũ, atq; omnes ferè milites, aut ex ſub coactis, aut ex centonibus, aut ex corijs tunicas, aut tegmẽta fecerãt, quib. tela uitarent. In occupandis præſidijs magna ui uterq; utebatur; Cæſar, ut *mutabat

quàm

quàm anguſtiſſimè Pompeiũ contineret: Pompeius,ut quàm plurimos colles quã maximo circuitu occuparet,crebraq́; ob eam cauſam prælia fiebant. In his,cũ legio Cæſaris nona præſidiũ quoddã occupauiſſet,& munire cœpiſſet,hunc loco propinquũ,contrariũ collem Põpeius occupauit,noſtroſq́; opere prohibere cœpit. Et cum una ex parte propè æquum aditũ haberet,primũ ſagittarijs,funditoribuſq́; circumiectis,poſtea leuis armaturæ magna multitudine miſſa,tormentiſq́; prolatis,munitiones impediebãt. Neq; erat facile noſtris uno tempore propugnare,& munire. Cæſar cùm ſuos ex omnibus partibus uulnerari uidere,recipere ſe iuſsit & loco excedere: Erat per decliue receptus: illi autem hoc acrius inſtabant,neq; regredi noſtros patiebantur, q. timore adducti locum relinquere uidebantur. Dicitur eo tẽpore glorians apud ſuos Põpeius dixiſſe,non recuſare ſe,quin nullius uſus imperator exiſtimaretur, ſi ſine maximo detrimento legiones Cæſaris ſeſe recepiſſent inde,quò temere eſſent progreſſæ. Cæſar receptui ſuorũ timens, crates ad extremũ tumulũ contra hoſtẽ proferri,& aduerſas locari,intra has mediocri latitudine foſſam,tectis militibus obduci iuſsit, locũq́; in omneis parteis quàm maximè impediri. Ipſe idoneis locis funditores inſtruxit,ut præſidio noſtris ſe recipientibus eſſent. His reb. completis legiones reduci iuſsit. Pompeiani hoc inſolentius, atq; audacius noſtros premere,& inſtare cœperunt,crateſq́; pro munitione obiectas propulerunt,ut foſſas tranſcenderẽt. Quod cùm animaduertiſſet Cæſar ueritus ne non reducti, ſed reiecti uiderentur,maiuſq́; detrimentum caperetur,à medio ferè ſpatio ſuos p Antonium, qui ei legioni præerat,cohortatus, tuba ſignum dari, atque in hoſteis impetum fieri iuſsit:

iuſsit: milites legionis nonæ ſubitò conſpicati pila coniecerũt, & ex inferiore loco aduerſus pilum incitati curſu præcipites Pompeianos egerunt: quibus ad recipiẽdum ſe crates directæ, longuriiq; obiecti, & inſtitutæ foſſæ magno impedimento fuerunt. Noſtri uerò, qui ſatis habebant ſine detrimento diſcedere, compluribus interfectis, quinq; omnino ſuorum amiſſis, quietiſsimè ſe receperunt, pauloq́; circa eum locum morati, aliis comprehenſis collibus, munitiones perfecerunt. Erat noua, & inuſitata belli ratio, cùm tot caſtellorum numero, tantoq́; ſpatio, & tantis munitionibus, & toto obſidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicunq; alterum obſidere conati ſunt, perculſos, atq; infirmos hoſtes adorti, aut prælio ſuperatos, aut aliqua offenſione permotos continuerunt, cùm ipſi numero militum, equitumq́; præſtarent. Cauſa autẽ obſidionis hæc ferè eſſe conſueuit, ut frumento hoſtes prohiberentur. At tum integras, atq; incolumes copias Cæſar inferiore militum numero continebat, cùm illi omnium rerum copia abundarent. Quotidie enim magnus undiq; nauium numerus conueniebat, quæ commeatũ ſupportarent, neq; ullus flare uentus poterat, quin aliqua ex parte ſecundum curſum haberet. Ipſe autem conſumptis omnibus longè, latéq; frumentis, ſummis erat in anguſtijs: ſed tamen hæc ſingulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim eadem ſe ſuperiore anno in Hiſpania perpeſſos: labore, & patientia maximũ bellum confeciſſe. Meminerant ad Alexiam magnam ſe inopiã perpeſſos, multò etiã maiorem ad Auaricum, maximarum ſe gentiũ uictores diſceſsiſſe. Non illis hordeum, cùm daretur, non legumina recuſabant. Pecus uerò, cuius rei ſumma erat ex Epeiro copia, magno in honore habebãt. Eſt etiam genus

Chara radix

radicis inuentum ab ijs qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara, quod admiſtum lacte multum inopiam leuat. Id ſimilitudinem panis efficiebat: eius erat magna copia: ex hoc effectos panes cùm in colloquijs Pompeiani famem noſtris obiectarent, uulgò in eos iaciebant, ut ſpem eorum minuerent. Iamq; frumenta matureſcere incipiebāt, atq; ipſa ſpes inopiā ſuſtentabat, q, celeriter ſe habituros copiam confidebant. Crebroq; uoces militū in uigilijs, colloquijsq; audiebātur, prius ſe cortice ex arboribus uicturos, quàm Pōpeium è manibus dimiſſuros. Libenter etiam ex perfugis cognoſcebāt, equos eorum tolerari, reliqua uerò iumenta interiſſe, uti autē ipſos ualetudine nō bona, cùm anguſtijs loci, & odore tetro, & multitudine cadauerū, & quotidianis laboribus inſuetos operum, tū aquæ ſumma inopia affectos: omnia enim flumina, atq; omnes riuos, qui ad mare pertinebat. Cæſar, aut auerterat, aut magnis operib. obſtruxerat: atq;, ut erant loca montuoſa, & ad ſpecus anguſtiæ ualliū, has ſublicis in terram demiſsis, præſeperat, terramq; aggeſſerat, ut aquā cōtinerent. Itaq; illi ne-

* pſequi

ceſſariò loca*ſequi demiſſa, ac paluſtria, & puteos fodere cogebantur, atq; hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibuſdam præſidijs aberant longius, celeriter æſtibus exareſcebant. At Cæſaris exercitus optima ualetudine, ſummaq; aquæ copia utebatur, tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat, quibus quotidie melius ſuccedere tempus, maioremq; ſpem maturitate frumentorum proponi uidebant. In nouo genere belli nouæ ab utriuſque bellandi rationes reperiebantur. Illi, cùm animaduertiſſent ex ignibus nocte cohortes noſtras ad munitiones excubare, ſilentio aggreſsi, uniuerſas in multitudinem ſagittas conijciebant,

bant, & ſe confeſtim ad ſuos recipiebant. quibus rebus noſtri uſu docti hæc reperiebāt remedia, ut alio loco ignes facerēt. *Interim certior factus P. Sylla, quem diſcedens caſtris præfecerat Cæſar, auxilio cohorti uenit cum legionibus duabus, cuius aduentu facilè ſunt repulſi Pompeiani: neq; uerè conſpectum, aut impetum noſtrorum tulerunt, primisq; deiectis, reliqui ſe uerterūt, & loco ceſſerunt, ſed inſequētes noſtros, ne longius proſequerentur, Sylla reuocauit. At pleriq; exiſtimant, ſi acrius inſequi uoluiſſet, bellū eo die potuiſſe finiri: cuius conſilium reprehendendum nō uidetur. Aliæ enim ſunt legati partes, atq; imperatoris: alter omnia agere ad præſcriptum, alter liberè ad ſummā rerum conſulere debet. Sylla à Cæſare caſtris relictus, liberatis ſuis, hoc fuit contentus, neq; prælio decertare uoluit: quæ res tamen fortaſſe aliquem reciperet caſum, ne imperatorias ſibi parteis ſumpſiſſe uideretur. Pompeianis magna res ad receptum difficultatem afferebat. nam ex iniquo progreſſi loco, in ſummo conſtiterant: ſi per decliue ſeſe reciperent, noſtros ex ſuperiore inſequentes loco uerebantur, neque multum ad ſolis occaſum temporis ſupererat. Spe enim conficiendi negotij propè in noctem rem deduxerant. Ita neceſſario, atque ex tempore capto conſilio, Pompeius tumulum quendam occupauit, qui tantum aberat à noſtro caſtello, ut telum, tormentumue miſſum adigi non poſſet: hoc conſedit loco, atque eum communijt, omnesq; ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum eſt: Nam plura caſtella Pompeius pariter deſtinendæ manus cauſa tentauerat, ne ex proximis præſidijs ſuccurri poſſet. Vno loco Volcatius *Tullius impetum legionis ſuſtinuit cum cohortibus tribus, atque eam loco de- *Tullus

 pulit.

pulit. Altero Germani munitiones noſtras egreſsi compluribus interfectis, ſeſe ad ſuos incolumes receperunt. Ita uno die ſex prælijs factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numerum ex Pompeianis cecidiſſe reperiebamus: euocatos, & manipulares, Centurionesq́; complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius eius, qui prætor Aſiam obtinuerat, ſignaq́; ſunt ſex militaria relata. Noſtri nō amplius XX. omnibus ſunt prælijs deſiderati: ſed in caſtello nemo fuit omnino militū, quin uulneraretur: quatuorq́; ex una cohorteq́; Centuriones oculos amiſerunt. Et cum laboris ſui, periculiq́; teſtimoniū afferre uellent, millia ſagittarum circiter triginta in caſtellū cōiecta Cæſari renuntiauerunt, ſcutoq́; ad eū relato Scæuæ Cēturionis inuēta ſunt in eo foramina CCXXX. quem Cæſar, ut erat de ſe meritus, & de Rep. donauit millibus ducentis æris, atq; ob octauis ordinib. ad primipilum ſe traducere pronunciauit. Eius enim opera caſtellū conſeruatū eſſe magna ex parte conſtabat: cohortemq́; poſtea duplici ſtipendio, frumento ue, & ſpeciarijs, militaribusq́; donis ampliſſimè donauit. Pōpeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis dieb. turres extruxit, & in altitudinem pedū XV. effectis operibus, uineis eā partē caſtrorū obtexit, & quinq; intermiſsis diebus, alteram noctē ſubnubilam nactus, extructis omnibus caſtrorū portis, & ad impediendū obiectis, tertia inita uigilia: ſilentio exercitū eduxit, & ſe in antiquas munitiones recepit. Ætolia, Acarnania, Amphilochis, per Caſsium Longinū, & Caluiſiū Sabinū, ut demōſtrauimus, receptis, tētandā ſibi Achaiā, ac paulò longius progrediendū exiſtimabat Cæſar: itaq; eò Fufium Calenum miſit & Q. Sabinū, &

Caßium cum cohortibus adiungit;quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus,qui Achaiã miſſus à Põpeio obtinebat,iſth=mum præmunire inſtituit,ut Achaia Fuſiũ prohiberet. Ca=lenus Delphos,Thebas,& Orchomenum de uoluntate ipſarum ciuitatum recepit,nonnullas urbes p uim expugnauit,reliquas ciuitates circummißis legationib.amicitia Cæſaris conciliare ſtudebat.In his reb. ferè erat Fuſius occupatus. Omnibus deinceps dieb.Cæſar exercitum in aciẽ æquum in locũ produxit,ſi Põpeius prælio decertare uellet,ut penè caſtris Põpeii legiones ſubiiceret:tantumq; à uallo eius prima acies aberat,uti ne in eã telo,tormentóue adigi poſſet. Põpeius autem,ut famã,& opinionẽ hominum teneret,ſic pro caſtris exercitum conſtituebat,ut tertia acies uallum cõtingeret,omniſq; eius inſtructus exercitus telis ex uallo abiectis prote=gi poßet.Hæc cum in Achaia,atq; apud Dyrrhachium gererentur,Scipionẽq; in Macedoniã ueniſſe conſtaret,non obli=tus priſtini inſtituti Cæſar,mittit ad eũ Clodiũ ſuum atq; illius familiarem,quẽ ab illo traditum initio, & commendatũ in ſuorum neceſſariorũ numero habere inſtituerat.Huic dat literas,mandataq; ad eum,quorum hæc erat ſumma : ſeſe omnia de pace expertum,nihil adhuc arbitrari uitio factum eòrum,quos eſſe autores eius rei uoluiſſet,ꝙ ſua mandata per=ferre non opportuno tempore ad Pompeium uererentur:Scipionem ea autoritate eſſe,ut non ſolum libere, quæ probaſ=ſet,exponere,ſed etiam ex magna parte compellere,atq; er=rantem regere poſſet.Præeſſe autem ſuo nomine exercitui, ut præter autoritatem uires quoque ad coercẽdum haberet: quod ſi feciſſet,quietẽ Italiæ,pacem Prouinciarũ,ſalutẽ im=perio,uni oẽs acceptã relaturos.Hæc ad eũ mãdata Clodius

referſt, ac primis diebus, ut uidebatur, libēter auditus, reliquis ad colloquium nō admittitur. Caſtigato Scipione à Fauonio, ut poſtea cōfecto bello reperiebamus, infectaq; re, ſeſe ad Cæſarem recepit. Cæſar quò facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos eſſe anguſtos demōſtrauimus, magnis operib. præmuniuit, caſtellaq; his locis poſuit. Pompeius, ubi nihil proficere equitatum cognouit, paucis intermiſsis diebus, rurſum eum nauib. ad ſe intra munitiões recepit. Erat ſumma inopia pabuli, adeò, ut folijs ex arborib. ſtrictis, & teneris arundinum radicib. contuſis equos alerent: frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones ſata, comſumpſerāt, & cogebantur Corcyra, atq; Acarnania, lōgo interiecto nauigationis ſpatio, pabulum ſupportare: quoq; erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atq; his rationibus equitatū tolerare. Sed poſtq̄ non modo hordeum, pabulumq; omnibus in locis, herbæq; deſectæ, ſed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie conandum ſibi aliquid Pompeius de eruptione exiſtimauit. Erant apud Cæſarem ex equitum numero Allobroges duo fratres: Roſcillus, & Ægus Adbucullí filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerant, ſingulari uirtute homines, quorum opera Cæſar omnibus Gallicis bellis optima, fortiſsimaq; erat uſus: His domi ob has cauſas ampliſsimos magiſtratus mandauerat, atq; eos extra ordinem in Senatum legendos curauerat, agroſq; in Gallia ex hoſtibus captos, premiaq; rei pecuniariæ magna tribuerat, locupleteſq; ex egentibus effecerat. Hi pp uirtutē nō ſolū apud Cæſarem in honore erāt, ſed etiam apud exercitū chari habebātur: ſed freti amicitia Cæſaris, et ſtulta, ac barbara arrogantia elati deſpiciebāt ſuos, ſti

pendiumq;

pēdiũq; equitum fraudebāt, et prædā omnē domũ auertebāt: quibus illi reb. permoti, uniuerſi Cæſarem adierunt, palamq́; de eorum iniurijs ſunt queſti, & ad cætera addiderũt, falſum ab his equitum numerum deferri, quorũ ſtipēdiũ auerterent. Cæſar neq; tempus illud animaduerſionis eſſe exiſtimans, & multa uirtuti eorum concedens, rem diſtulit totā, illos ſecreto caſtigauit, q̃ quæſtui equites haberent: monuitq́; equites, ut ex ſua amicitia omnia expectarent, & ex præteritis ſuis offi=cijs reliqua ſperarent: magnam tamē hæc res illis offenſionē, & cōtemptionem ad omneis attulit. Idq́; ita eſſe, cùm ex alio rum obiectationibus, tum etiam ex domeſtico iudicio, atq; animi conſcientia intelligebant: quo pudore adducti, & fortaſſe nō ſe liberari, ſed in aliud tempus reſeruari arbitrati, diſcede re à noſtris, & nouam tentare fortunā, nouasq́; experiri amicitias conſtituerunt: & cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere audebant, primùm conati ſunt præfectum equitum C. Voluſenum interficere, ut poſtea bello confecto cognitum eſt, ut cum munere aliquo ꝑfugiſſe ad Pōpeium uiderentur. Poſtq̃ id difficilius uiſum eſt, neq; facultas ꝑficiēdi dabatur, q̃ maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac ſuis ſatisfacere, & fraudata reſtituere uellēt, multis coëmptis equis, ad Pōpeium tranſierunt cum ijs, quos ſui cōſilii participes habebant. Quos Pompeius, q̃ erant honeſto loco nati & inſtructi liberaliter, magnoq́; comitatu, & multis iumentis uenerant, uiriq́; fortes habebantur, & in honore apud Cæſarem fuerant, quodq́; nouum, et præter conſuetudinē acciderat, per omnia ſua præſidia circuuduxit, atque oſtentauit. Nā ante id tempus nemo aut miles, aut eques à Cæſare ad Pompeium tranſierat, cùm penè quotidie à Pompeio ad Cæſa

rem perfugerent:uulgò uerò uniuerſi in Epeiro,atq; Ætolia conſcripti milites,earumq; regionũ omnium,quæ à Cæſare tenebantur. Sed hi cognitis omnibus rebus,ſeu quid in munitionibus perfectum non erat,ſed quid à peritioribus rei militaris deſiderari uidebatur,temporibusq; rerũ,& ſpatijs locorum, & cuſtodiarum uera diligentia animaduerſa,prout cuiusq; eorũ,qui negotijs præerant,aut natura,aut ſtudiũ ferebat,hæc ad Põpeium omnia detulerunt. Quibus ille cognitis,eruptionisq; iam antè capto conſilio,ut demonſtratũ eſt, tegmenta galeis milites ex uiminibus facere,atq; aggerẽ cõportare iubet. His paratis rebus magnum numerum leuis armaturæ,& ſagittariorũ,aggerẽq; omnẽ noctu in ſcaphas, & naues actuarias imponit, & de media nocte cohortes ſexaginta ex maximis caſtris,præſidijsq; deductas, ad eã partẽ munitionũ ducit:quæ pertinebant ad mare,longiſſimeq; à maximis caſtris Cæſaris aberant:Eõdẽ naues,quas demonſtrauimus,aggere,et leuis armaturæ militib.cõpletus,quasq; ad Dyrrhachium naues longas habebat,mittit:et quid à quoque fieri uelit,præcipit. Ad eas munitiones Cæſar Lentulũ Marcellinũ quæſtorẽ cum legione nona poſitũ habebat:huic quod ualetudine minus cõmoda utebatur, Fuluium Poſthumium auditorẽ ſummiſerat. Erat eo loco foſſa pedũ X V. & *uallus contra hoſtẽ in altitudinẽ pedum X. tantundẽq; eius ualli agger in latitudinẽ patebat:ab eo intermiſſo ſpatio pedũ ſexcentorum,alter conuerſus in contrariã partẽ erat *uallus,humiliore paulò munitione. Hoc.n.ſuperiorib. diebus timens Cæſar,ne nauibus noſtri circũuenirentur, duplicẽ eo loco fecerat uallum,ut,ſi ancipiti prælio dimicaretur,poſſet reſiſtit:ſed operũ magnitudo,et cõtinẽs omniũ dierũ labor,quod millia

*uallum

*uallo humiliore paulo munitus.

millia paſſuum in circuitu XVIII. munitionės erat comple xus, perficiendi ſpatium non dabat. Itaq; contra mare trãſ uerſum uallum, qui has duas munitiones contingeret, nõdum pſecerat: quæ res nota erat Põpeio, de lata p Allobroges p fugas, magnumq; noſtris attulit incõmodum. Nã, ut ad mare noſtræ cohortes nonæ legionis excubuerant, acceſſerere ſubitò prima luce Põpeiani exercitus, nouusq; eorum aduẽtus extitit, ſimulq; nauibus circũuecti milites in interiorẽ uallũ tela iaciebant, foſſæq; aggere cõplebantur, & legionarij, interioris munitionis defenſores ſcalis ad motis, tormẽtisq; cuiusq; generis, telisq; terrebant, magnaq; multitudo ſagittariorum ab utraq; parte circunfundebatur. Multum autẽ ab ictu lapidum, quod unum noſtris erat telũ, uiminea tegumenta galeis impoſita defendebant. Itaq; cum omnibus reb. noſtri premerentur, atq; ægrè reſiſterent, animaduerſum eſt uitiũ munitionis, qđ ſuprà demonſtratum eſt, atq; inter duos uallos, quà pſectum opus non erat, per mare nauibus expoſitis, in aduerſos noſtros impetum fecerunt, atq; ex utraq; munitione deiectos, terga uertere coegerunt. Hoc tumultu nuntiato, Marcellinus cohortes ſubſidio noſtris laborãtibus ſummittit quæ ex caſtris fugientes conſpicatæ, neq; illos ſuo aduentu confirmare potuerunt, neq; ipſæ hoſtium impetum tulerunt. Itaq; quodcunq; addebatur ſubſidio, id corruptũ timore fugientium, terrorẽ, & periculũ augebat. Hominum. n. multitudine receptus impediebatur. In eo prælio, cum graui uulnere eſſet affectus aquilifer, & uiribus deficeret, conſpicatus equites noſtros, Hanc ego, inquit, & uiuus multos per annos magna diligentia defendi, & nũc moriẽs eadẽ fide Cæſari reſtituo: nolite obſecro cõmittere, qđ ante in exercitu Cæſaris nõ*

* perſpiciendi: alij, deficiẽdi.

 accidit.

accidit, ut rei militaris dedecus admittatur, incolumemq; ad eũ referte. Hoc caſu aqualia conſeruatur, omnibus primæ cohortis Cẽturionibus interfectis, præter principem priorem. Iãq; Pompeiani magna cæde noſtrorum, caſtris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præſidiorum, ea re nuntiata, cum cohortibus XII. deſcẽdens ex loco ſuperiore cernebatur, cuius aduẽtus Pompeianos cõpreßit, noſtroſq; firmauit, ut ſe ex maximo timore coſigerẽt. Neq; multò pòſt Cæſar ſignificatione per caſtella fumo facta, ut erat ſuperioris temporis cõſuetudo, deductis quibuſdam cohortib. ex præſidiis, eòdem uenit. Qui cognito detrimento, cùm animaduertiſſet Pompeium extra munitiones egreſſum, caſtra ſecundum mare, ut liberè pabulari poſſet, nec minus aditum nauib. habere, commutata ratione belli, quoniam propoſitum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iußit: qua perfecta munitione animaduerſum eſt, à ſpeculatoribus Cæſaris cohortes quaſdã quòd inſtar legionis uideretur, eſſe poſt ſyluam, & in uetera caſtra duci. Caſtrorum hic ſitus erat: Superioribus diebus, cùm ſe noua legio Cæſaris obieciſſet Pompeianis copiis, atq; opera, ut demonſtrauimus, circummuniret, caſtra loco poſuit. Hæc ſyluam quadã contingebant, neq; longius à mari paßibus CCCC. aberant: poſt mutato conſilio quibuſdam de cauſis, Cæſar paulò ultra eum locum caſtra tranſtulit, paucisq; intermißi diebus hæc eadem Pompeius occupauerat: & quòd eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore uallo, maiorem adiecerant munitionem. Ita minora caſtra incluſa maioribus, caſtelli, atq; arcis locum obtinebant. Item ab angulo caſtrorum ſiniſtro munitionem ad flumen perduxerat, circiter

citer paſſus CCCC. *quò liberius, ac ſine periculo milites aquarentur. Sed is quoq; mutato cõſilio quibuſdam de cauſis, quas commemorari neceſſe non eſt, eo loco exceſſerat: ita complures dies manſerant caſtra munitione quidem integræ omnes erant. eo ſigno legionis illato, ſpeculatores Cæſari renunciarunt, hoc idem uiſum ex ſuperioribus quibuſdam caſtellis confirmauerant. Is locus aberat à nouis Pompeij caſtris circiter paſſus* D. *Hanc legionem ſperans Cæſar ſe opprimere poſſe, & cupiens eius diei detrimentum ſarcire, reliquit in opere cohortes duas, quæ ſpeciẽ munitionis præberẽt: ipſe diuerſo itinere, q̃ potuit occultiſſimè, reliquas cohortes numero* XXXIII. *in quibus erat legio noua, multis amiſſis Centurionibus, diminutoq; militum numero, ad legionem Pompeij, caſtraq; minora duplici acie duxit, neque eum prima opinio feſellit. Nam et peruenit prius, quàm Pompeius ſentire poſſet, & tametſi erant munitiones caſtrorum magnæ, tamen ſiniſtro cornu, ubi erat ipſe, celeriter aggreſſus Põpeianos ex uallo deturbauit. Erat obiectus portis Eritius, hîc paulìſper eſt pugnatũ: cum irrumpere noſtri conarentur, illi caſtra defenderent, fortiſſime T. Pulcione, eius opera proditum exercitum C. Antonij demonſtrauimus, eo loco propugnante. Sed tamen noſtri uirtute uicerũt, exciſoq; Eritio, primò in maiora caſtra, pòſt etiã in caſtellum, quod erat incluſum maioribus caſtris, irruperunt, & quòd eò pulſa legio ſeſe receperat, nonnullos ſibi repugnantes interfecerunt. Sed fortuna, quæ plurimum poteſt, cum in reliquis rebus, tum præcipuè in bello, paruis momẽtis magnas rerum commutationes efficit, ut tum accidit. Munitionem, quam pertingere à caſtris ad flumen ſuprà demonſtrauimus, dextri Cæſaris cornu cohortes ignorantia loci ſunt*

ſecutæ,

*caſtrorumq́; eã munitionem. ſecutæ,cùm portã quærerent*caſtrorum,quod eã munitionẽ eſſe arbitrarentur:quod cum eſſet animaduerſum coniunctã eſſe flumini,protinus bis munitionib.defendente nullo, tranſcenderũt,omniſq́; noſter equitatus eas cohortes eſt ſecutus. Interim Põpeius hac longa ſatis interiecta mora, & re nũtiata,v.legionẽ ab opere deductã ſubſidio ſuis duxit, eodẽq́; tpe equitatus eius noſtris equitibus appropinquabat,&acies inſtructa à noſtris,qui caſtra occupauerant,cernebatur: omniáq́; ſunt ſubitò mutata.Põpeiana.n.legio celeri ſpe ſubſidij confirmata,ab decumana porta reſiſtere conatur,atq; ultro in noſtros impetum faciebat:equitatus Cæſaris, ꝙ anguſto itinere p aggeres aſcendebat,receptui ſuo timens, initiũ fugæ faciebat.Dextrũ cornu,ꝙ erat à ſiniſtro ſecluſum, terrore equitũ animaduerſo,ne intra munitionẽ opprimeretur, ex parte,ex qua proruebat,ſeſe recipiebat:ac pleriq́; ex iis, ne in anguſtias inciderent,x.pedum munitionis ſeſe in foſſas præcipitant,primiſq́; oppresſis,reliqui per horum corpora ſalutem ſibi,atq; exitum pariebant.Siniſtro cornu milites,cũ ex uallo Pompeium adeſſe,& ſuos fugere cernerent, ueriti, ne anguſtiis intercluderentur,cum extrà, & intus hoſtem haberent,eôdem,quò uenerant,* receptui conſulebant, omniáq́; erat tumultus,timoris,fugæ plena:adeò,ut cum Cæſar ſigna fugientium manu præhenderet,& conſiſtere iuberet, alij dimisſis equis eundem curſum conficerent, alii ex metu etiam ſigna dimitterent,neq; quiſquã omnino conſiſteret.His tantis malis hæc ſubſidia ſuccurrebãt,quò minus omnis deleretur exercitus,ꝙ Pompeius inſidias timens,credo quòd hæc præter ſpem acciderant eius, qui paulò ante ex caſtris fugientes ſuos conſpexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu

* receſſu ſibi conſ.

*quandiu non audebat,equiteſq; eius *anguſtijs, portiſq; Cæſa ris militibus occupatis,ad inſequendum tardabantur. Ita par= uæ res magnum in utranq; partem momentum habuerunt. Munitiones enim à caſtris ad flumen perductæ, expugnatis iam caſtris Pompeij,propriam & expeditam Cæſaris uicto riam interpellauerunt,eadem res celeritate inſequentium tar data,noſtris ſalutem attulit. Duobus his unius diei prætijs Cæ ſar deſiderauit milites nongentos ſexaginta,& notos *equi= tes Ro.Felginatem,Tuticanum,Gallum Senaronis filium,C. Felginatem,Placētia,Agrauium, Puteolis,M.Sacratiuirum, Capua,Tribunos mil.L.& Centuriones XXX. Sed horū om nium pars magna in foſſis, munitionibuſq;, & fluminis ripis oppreſſa ſuorum terrore,ac fuga ſine ullo uulnere interijt: ſignaq; ſunt militaria XXXII.amiſſa.Pompeius eo prælio im perator eſt appellatus.Hoc nomen obtinuit,atq; ita ſe poſtea ſalutari paſſus eſt.Sed neq; in literis,quas ſcribere ē ſolitus, neq; in faſcibus inſignia laureæ protulit. At Labienus,cùm ab eò impetrauiſſet,ut ſibi captiuos tradi iuberet,omneſq; de ductos oſtentationis,ut uidebatur,cauſa, quò maior perfugis fides haberetur,commilitones appellans, & magna uerborū contumelia interrogans, ſolerent'ne ueterani milites fugere, in omnium conſpectu interficit. His rebus tantum fiduciæ, ac ſpiritus Pompeianis acceſſit, ut non de ratione belli cogita= rent,ſed uiciſſe iam ſibi uiderentur. Non illi paucitatem no= ſtrorum militum, non iniquitatem loci,atque anguſtias præ= occupatis caſtris,& ancipitem terrorem intra, extraq; mu nitiones, non abſciſſum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferè non poſſet,cauſam fuiſſe cogitabant:nō ad hæc addebant,non ex concurſu acri facto, non prælio di= micatum

*ăguſtis portis,atque his à Cæſar.

Cæſarianorū occiſorū numerus.

*alias, Equites Ro.cccc.et Tutianum Gallū ſenatorū filiū,et a Placētia c. & a Puteolis c. & a Capua x. ſacratos uiros & decē Trib.militū & Cēturiōes xxx.

micatum,ſibiq; ipſos multitudine, atq; anguſtijs maius attuliſſe detrimentum, quam ab hoſte accepiſſent, non deniq; communes belli caſus recordabantur, quorum quam paruulæ ſæpe cauſæ uel falſæ ſuſpicionis, uel terroris repentini, uel obiectæ religionis magna detrimēta intuliſſent, quoties uel culpa Ducis, uel tribuni uitio in exercitu eſſet offenſum. Sed perinde, ac ſi uirtute uiciſſent, neq; ulla commutatio rerum poſſet accidere, per orbem terrarum fama, ac literis uictoriam eius diei concelebrabant. Cæſar à ſuperioribus conſilij depulſus, omnem ſibi commutandam belli rationem exiſtimauit. Itaque uno tempore præſidijs omnibus deductis, & oppugnatione dimiſſa, coactoq; in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit, hortatusq; eſt, ne ea, quæ accidiſſent, grauiter ferrent, ne'ue his rebus terrerentur, multisq; ſecundis prælijs unū aduerſum, & id mediocre opponerent: habendā fortunæ gratiā, q Italiam ſine aliquo uulnere cepiſſent: q duas Hiſpanias bellicoſiſſimorum hominū peritiſſimis, atq; exercitatiſſimis Ducibus pacauiſſent: quòd finitimas, frumentariasq; Prouincias in poteſtatē redegiſſent: deniq; recordari debere, qua *facilitate inter medias hoſtium claſſes, oppletis non ſolum portubus, ſed etiam littoribus, omnes incolumes eſſent trāſportati: ſi non omnia cederent ſecunda, Fortunam eſſe induſtria ſubleuandam, quod eſſet acceptū detrimenti, *cuiuſuis potius, quàm ſuæ culpæ debere tribui. Locum ſecurum ad dimicandū dediſſe, potitum ſe eſſe hoſtium caſtris, expuliſſe, ac ſuperaſſe pugnantes: ſed ſiue ipſorum perturbatio, ſiue error aliquis, ſiue etiam Fortuna, *partam iam, præſentemq; uictoriam interpellaſſent, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum uirtute ſarciretur: quod ſi eſſet factū, & detrimentū in bonū

*paratā

*felicitate

* alias: exercitus

in bonum uerteret,uti ad Gorgouiam accidiſſet:atq; ij,qui an
te dimicare timuiſſent, ultro ſe prælio offerent. Hac habita
concione,nonnullos ſigniferos ignominia notauit, ac loco mo
uit. Exercitui quidem omni tantus inceßit ex incommodo do
lor,tantumq́; ſtudium infamiæ ſarciendæ,ut nemo aut tribu-
ni,aut Centurionis imperium deſideraret, & ſibi quiſq; etiã
pœnæ loco grauiores imponeret labores.ſimulq́; omnes arde
rent cupiditate pugnandi:cùm ſuperioris etiam ordinis non-
nulli oratione permoti manendum eo loco & rem prælio cõ
mittendam exiſtimarent.Contra ea Cæſar,neq; ſatis militibus
perterritis confidebat,ſpatiumq́; interponendum ad recrean
dos animos putabat, relictisq́; munitionibus magnopere rei
frumentariæ timebat.Itaq; nulla interpoſita mora,ſauciorum
modò,& ægrorũ habita ratione,impedimẽta omnia ſilentio
prima nocte ex caſtris Apolloniã præmiſit,ac conquieſcere
ante iter confectũ uetuit,his una legio miſſa præſidio eſt.His
explicitis rebus, duas in caſtris legiones retinuit,reliquas de
quarta uigilia cõpluribus portis eductas, eodẽ itinere præmi
ſit,paruoq́; ſpatio intermiſſo,ut & militare inſtitutũ ſerua-
retur,& ne citißima eius profectio cognoſceretur,conclama
ri iußit,ſtatimq́; egreſſus,& nouißimũ agmen cõſecutus,ce
leriter è cõſpectu caſtrorũ diſceßit.Neq; uerò Põpeius,co-
gnito cõſilio eius,morã ullã ad inſequendum intulit, ſed eadẽ
ſpectans, ſi itinere impeditos, & perterritos deprehendere
poſſet,exercitũ è caſtris eduxit,equitatumq́; præmiſit ad no
uißimum agmen demorandũ,neq; conſequi potuit, quòd mul
tum expedito itinere anteceſſerat Cæſar.Sed cum uentũ eßet
ad flumen Genuſum,quod ripis erat impeditis,cõſecutus equi
tatus nouißimos prælio detinebat. Huic ſuos Cæſar equites

oppo-

oppoſuit, expeditosq; anteſignanos amiſcuit CCCC. *qui tan tum profecere, ut equeſtri prælio commiſſo pellerent omnes, compluresq; interficerent, ipſiq; incolumes ſe ad agmen reciperent.* Confecto *iuſto itinere eius diei, quod propoſuerat* Cæſar, *traductoq; exercitu flumen* Genuſium, *ueteribus ſuis in caſtris contra* Aſparagum *conſedit, militesq; omnes intra uallū caſtrorū continuit, equitatumq; per cauſam pabulãdi emiſſum, confeſtim decumana porta in caſtra ſe recipere iuſsit.* Simili *ratione* Pompeius *confecto eiuſdem diei itinere, in ſuis ueteribus caſtris ad* Aſparagum *conſedit: eiusq; milites, q. ab opere integris munitionibus uacabant, alij lignandi, pabulandiq; cauſa longius progrediebantur, alij, q. ſubitò conſilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorū, & ſarcinarum relicta, ad hæc repetenda inuitati propinquitate ſuperiorū caſtrorū, depoſitis in contubernio armis uallū relinquebat: quibus ad ſequendū impeditis,* Cæſar, *quod ferè prouiderat, meridiano ferè tempore ſigno profectionis dato exercitū, educit duplicatoq; eius diei itinere,* VIII. *millibus paſſuū ex eo loco procedit, quod facere* Pompeius *diſceſſu militum non potuit.* Poſtero *die* Cæſar *ſimiliter præmiſsis prima nocte impedimentis, de quarta uigilia ipſe egreditur, ut ſi qua impoſita eſſet dimicãdi neceſsitas, ſubitū caſum expedito exercitu ſubiret.* Hoc *idem reliquis fecit diebus: quibus rebus perfectum eſt, ut altiſsimis fluminibus, atq; impeditiſsimis itinerib. nullum acciperet incommodum.* Pompeius *enim primi diei mora illata, & reliquorum dierum fruſtra labore ſuſcepto, cùm ſe magnis itineribus extenderet, & progreſſos conſequi cuperet, quarta die finem ſequendi fecit, atque aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimauit.* Cæſari *ad ſaucios*

deponen-

deponendos,ſtipendium exercitui dandam, ſocios confirman dos,præſidium urbibus relinquendũ,neceſſe erat adire Apolloniam.Sed his rebus tantum temporis tribuit,quantum erat properanti neceſſe:timensq́; Domitio,ne aduentu Põpeii præ occuparetur,ad eum omni celeritate, & ſtudio incitatus ferebatur. Totius autem rei conſilium his rationibus explicabat, ut ſi Pompeius eodem contenderet, abductum illum à mari, atq; ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparauerat, frumento, commeatu abſtractum, pari conditione belli ſecum decertare cogeret.Si in Italiam tranſiret,coniuncto exercitu cum Domitio,per Illyricũ Italiæ ſubſidio proficiſceretur. Sin Apolloniam,Oricumq́; oppugnare,& ſe omni maritima ora excludere conaretur,obſeſſo tamen Scipione, neceſſariò illũ ſuis auxilium ferre cogeret.Itaq; præmiſſis nuntiis ad Cn.Domitium Cæſar ſcripſit, & quid fieri uellet oſtendit, præſidioq́; Apolloniæ cohortibus quatuor,Lyſſi una,tribus Orici relictis,quiq; erant ex uulneribus ægri, depoſitis, per Epeirum, atq; Acarnaniam iter facere cœpit,Pompeius quoq; de Cæſaris conſilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum ſibi exiſtimabat,ſi Cæſar iter illò haberet, ut ſubſidiũ Scipioni ferret. Si ab hora maritima, Corcyraq́; diſcedere nollet, quòd legiones,equitatumq́; ex Italia expectaret,ipſe ut omnibus copiis Domitium aggrederetur.His de cauſis uterq; eorum celeritati ſtudebat,ut ſuis eſſet auxilio,& ad opprimendos aduerſarios,ne occaſio temporis deeſſet.Sed Cæſarẽ Apollonia à directo itinere auerterat. Pompeius per Candauiam iter in Macedoniam expeditũ habebat. Acceſſit etiam improuisò aliud incõmodum:quod Domitius,qui dies complures caſtris Scipionis caſtra collata habuiſſet,rei frumentariæ,cauſa

ab eo diſceſſerat, & Heracleam, Senticam, quæ eſt ſubiecta Candadiæ, iter fecerat, ut ipſa fortuna illum obijcere Põpeio uideretur. Hæc ad id tempus Cæſar ignorabat. Simul à Pompeio literis per omnes prouincias, ciuitatesq; dimiſsis, prælio ad Dyrrhachium facto, latius, inflatiusq; multò, q̃ res erat geſta, fama percrebuerant, pulſum fugere Cæſarem penè omnibus copijs amiſsis. Hæc itinera infeſta reddiderant, hæc ciuitates nonnullas ab eius amicitia auerterant: quibus accidit rebus, ut pluribus dimiſsi itineribus, à Cæſare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæſarem, nulla ratione iter cõficere poſſent. Sed Allobroges, Roſcili, atq; Aegi familiares, quos perfugiſſe ad Pompeium demonſtrauimus, conſpicati in itinere exploratores Domitij, ſeu priſtina ſua conſuetudine, quòd unà in Gallia bella geſſerant, ſeu gloria elati, cuncta, ut erant acta, expoſuerunt, & Cæſaris profectionem, & aduentum Põpeii docuerunt: à quibus Domitius certior factus, uix IIII. horarum ſpatio antecedens, hoſtium beneficio periculum uitauit, & ad Eginium (quod eſt obiectum, oppoſitumq; Theſſaliæ) Cæſari uenienti occurrit. Coniuncto exercitu Cæſar Gomphos peruenit (quod eſt oppidum primum Theſſaliæ uenientibus ab Epeiro) quæ gens paucis antè diebus ultro ad Cæſarem legatos miſerat, ut ſuis omnibus facultatibus uteretur, præſidiumq; ab eo militum petierat. Sed eò fama iam percurrerat, quam ſuprà docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androſthenes prætor Theſſaliæ, cùm ſe uictoriæ Pompeii comitem eſſe mallet, quàm ſocium Cæſaris in rebus aduerſis, omnem ex agris multitudinem, ſeruorum, ac liberorum in oppidum cogit, portasq; præcludit, & ad Scipionem, Pompeiumq; nuntios mittit, ut ſibi

ſubſidio ueniant, ſe confidere munitionibus oppidi, ſi celeriter ſuccurratur, longinquam oppugnationem ſuſtinere non poſſe. Scipio diſceſſo exercitum à Dyrrhachio cognito, Lariſſam legiones adduxerat, Pompeius nondum Theſſaliæ appropinquabat. Cæſar caſtris munitis, ſcalas, muſculoſq; ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iuſsit: quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum uſum haberet ad ſubleuandam omniũ rerum inopiam, potiri oppido pleno, atq; opulento. Simul reliquis ciuitatibus urbis huius exemplo inferre terrorem, & id fieri celeriter prius quam auxilia cõcurrerent. Itaq; uſus ſingulari militum ſtudio, eodem, quo uenerat die, poſt horam nonam oppidũ altiſsimis mœnibus oppugnare aggreſſus, ante ſolis occaſum expugnauit & ad diripiendum militibus conceſsit: ſtatimq; ab oppido caſtra mouit, & Metropolim uenit, ſic, ut nuntios expugnati oppidi, famamq; antecederet. Metropolitæ eodem primũ uſi cõſilio, iiſdem ꝓmoti rumoribus, portas clauſerunt, muroſq; armatis compleuerũt: ſed poſtea caſu ciuitatis cõprehenſis ex captiuis cognito, quos Cæſar ad murũ producendos curauerat, portas aperuerunt: quibus diligentiſsimè cõſeruatis, collata fortuna Metropolitũ cũ caſu Gomphenſiũ, nulla Theſſaliæ fuit ciuitas præter Lariſæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæſari parêret, atq; imperata faceret. Ille ſegetis idoneum locum in agris nactus, quæ propè iam matura erat, ibi aduentum expectare Põpeii, eoq; omnem rationem belli cõferre conſtituit. Põpeius paucis pòſt diebus in Theſſaliã peruenit, concionatuſq; apud cunctũ exercitum ſuis agit gratias. Scipionis milites cohortatur, ut parta iam uictoria, prædæ, ac premiorum uelint eſſe participes, receptiſq; omni

bus in una caſtra legionibus, ſuum cum Scipione honorẽ partitur, claßicumq́; apud eum cani, & alterum illi iubet prætorium tendi. Auctis *copijs* Pompeij, *duobusq́; magnis exercitibus coniunctis, priſtina omnium confirmatur opinio, & ſpes uictoriæ augetur, adeò, ut quicquid intercederet tẽporis, id morari reditum in* Italiam *uideretur: & ſi quando quid* Põpeius *tardius, aut conſideratius faceret, unius eſſe negocium diei, ſed illum delectari imperio, & conſulares, prætoriosq́; ſeruorũ habere numero, dicerent.* Iamq́; *inter ſe palàm de premijs, ac ſacerdotis contendebant in annosq́; conſulatum definiebant.* Alij *domos, bonaq́; eorum, qui in caſtris erant* Cæſaris, *petebant: magnaq́; inter eos in concilio fuit controuerſia, oporteret'ne* L. Hyrtij, *q, is à* Pompeio *ad* Parthos *miſſus eſſet, proximis comitijs prætorijs abſentis rationem haberi: cùm eius neceßarij fidẽ implorarent* Pompeii, *ut præſtaret, quod proficiſcenti promiſiſſet, ne per eius autoritate deceptus uideretur.* Reliqui *labore pari, ac periculo, ne unus omnels antecederet, recuſarent.* Iã *de ſacerdotio* Cæſaris, Domitius, Scipio, Spinterq́; Lentulus *quotidianis cõtentionibus ad grauißimas uerborũ contumelias palàm deſcenderunt: cùm* Lentulus *ætatis honorem oſtentaret:* Domitius, *urbanam gratiam, dignitatemq́; iactaret.* Scipio, *affinitate* Põpeij *confideret.* Poſtulauit *etiã* L. Afraniũ *proditionis exercitus* Actius Rufus *apud* Põpeium, *quod geſtũ in* Hiſpania *diceret: &* L. Domitius *in concilio dixit, placere ſibi bello confecto ternas tabellas dari ad iudicandum ijs, qui ordinis eſſent* Senatorij, *belloq́; una cũ ipſis interfuiſſent, ſententiasq́; de ſingulis ferrent, qui* Romæ *remanſiſſent, quiq́; intra præſidia* Pompeii *fuiſſent, neq; operã in re militari præſtitiſſent.* Vnã *fore tabellã, qui liberandos*

randos omni periculo cenſerent. Alteram, qui capitis damnarent: Tertiã, qui pecunia mulctarẽt. Poſtremò oẽs aut de honorib. ſuis, aut de premiis pecuniæ: aut de pſequendis inimicis agebant. Nec quib. rationib. ſuperare poſſent, ſed quẽadmodũ uti uictoria deberent, cogitabant. Re *frumentaria præparata, confirmatiſq; militibus, & ſatis longo ſpatio temporis à* Dyrrhachinis *præliis intermiſſo, quod ſatis perſpectum habere uideretur, tentandum* Cæſar *exiſtimauit, quidnam* Pompeius *propoſiti, aut uoluntatis ad dimicandum haberet. Itaq; ex caſtris exercitum eduxit, aciemq́; inſtruxit, * primum ſuis locis, pauloq́; à caſtris* Pompeii *longius, continentibus uerò diebus, ut progrederetur à caſtris ſuis, collibus* Pompeianis *aciem ſubiiceret, quæ res in dies confirmatiorem eius efficiebat exercitum. Superius tamen inſtitutum in equitibus, quod demonſtrauimus, ſeruabat, ut, quoniam numero multis partibus eſſet inferior, adoleſcentes, atque expeditos ex anteſignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana conſuetudine uſum quoq; eius generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis ſeptem millium* Pompeianorum *impetum, cùm adeſſet uſus ſuſtinere auderent, neq; magnopere eorum multitudine terrerentur. Nanq; etiam p eos dies prælium ſecundum equeſtre fecit, atq; unum* Allobrogem *ex duobus, quos perfugiſſe ad* Pompeium *ſuprà docuimus, cum quibuſdam interfecit.* Põpeius *quia caſtra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem inſtruebat, ſemper ut uidebatur, expectãs, ſi iniquis locis* Cæſar *ſe ſubiiceret.* Cæſar *nulla ratione ad pugnã elici poſſe* Põpeium *exiſtimans, hanc ſibi commodiſſimam belli rationem iudicauit, ut caſtra*

*propius.

Cæſaris copias deſpiceret. Pompeij cõſilium ſumma laudib. efferret: Noli, inquit, exiſtimare Põpei, hunc eſſe exercitũ, q̃ Galliã Germaniamq́; deuicerit: omnib. interfui prælijs, neq; temere incognitam rẽ pronũtio, perexigua pars illius exercitus ſupereſt, magna pars deperit, quo accidere tot prælijs fuit neceſſe: multos autumni peſtilentia in Italia conſumpſit, multi domum diſceſſerunt, multi ſunt relicti in continẽti. An non audiſtis ex ijs, qui per cauſam ualetudinis remanſerunt, cohortes eſſe Brunduſii factas? Hæ copiæ, quas uidetis, ex delectis horum annorum in citeriore Gallia ſunt refectæ, & pleræque ſunt ex colonijs Tranſpadanis. Attamen q̃ fuit roboris, duobus prælij Dyrrhachinis interiit. Hæc cum dixiſſet iurauit ſe niſi uictorem in caſtra non reuerſurũ, reliquosq́; ut idem facerent, hortatus eſt. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit: nec uero ex reliquis fuit quiſquã, qui iurare dubitaret. Hæc cũ facta eſſent in cõcilio, magna ſpe, & lætitia omnium diſceſſum eſt: ac iam animo uictoriã percipiebãt, q̃ de re tanta, et à tã perito Imperatore nihil fruſtra confirmari uidebatur. Cæſar, cum Pompeij caſtris appropinquaſſet, ad hũc modũ aciẽ eius inſtructã animaduertit. Erant in ſiniſtro cornu legiones duæ traditæ à Cæſare initio diſſenſionis ex S. C. quarum una prima, altera tertia appellatur. In eo loco ipſe erat Põpeius, mediã aciẽ Scipio cũ legionib. Syriacis tenebat. Ciliciẽſis legio cõiũcta cũ cohortib. Hiſpanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ: has firmiſſimas ſe habere Pompeius exiſtimabat. Reliquas inter aciem mediam, cornuaq́; interiecerat, numeroq́; cohortes CX. expleuerat: Hæc erãt millia LV. Euocatorũ circiter duo millia, quæ ex beneficiariis ſuperiorũ exercituũ ad

Pompeii acies.

 eum

eum conuenerant, quæ tota acie diſperſerat: reliquas cohortes V I I. *caſtris, propinquisq́; caſtellis præſidio diſpoſuerat.* Dextrum cornu *eius riuus quidã impeditis ripis muniebat, quam ob cauſam cunctum equitatũ, ſagittarios, funditoresq́; omnes in ſiniſtro cornu obiecerat.* Cæſar *ſuperius inſtitutũ ſeruans, decimam legionem in dextro cornu, nonam in ſiniſtro collocauerat, tametſi erant* Dyrrhachinis *prælijs uehementer attenuatæ, & huic ſic adiunxit octauã, ut pene unã ex duab. efficeret, atq; alteram alteri præſidio eſſe iuſſerat.* Cohortes *in acie* L X X X. *conſtitutas habebat, quæ ſumma erat* M. X X I I. *cohortes duas caſtris præſidio reliquerat.* Si*niſtro cornu* Antonium, *dextro* P. Syllã, *media acie* Cn. Domitium *præpoſuerat. Ipſe contra* Põpeium* *conſiſtit.* Simul *his reb. animaduerſis, quæ demonſtrauimus, timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter* **externa acie ſingulas cohortes detraxit, atq; ex his quartã inſtituit, equitatuiq́; oppoſuit, & quid fieri uellet, oſtendit, monuitq́; eius diei uictoriam in earum cohortium uirtute cõſtare: ſimul tertiæ aciei, totiq́; exercitui imperauit ne iniuſſu ſuo concurreret: ſe, cùm id fieri uellet, uexillo, ſignum daturum.* Exercituum *cùm militari more ad pugnam cohortaretur: ſuaq́; in eũ perpetui tẽporis officia prædicauerat: in primis commemorauit, teſtib. ſe militib. uti poſſe, quanto ſtudio pacem petiſſet: quæ per* Vatinium *in colloquijs, quæ per* A. **Claudium cum* Scipione *egiſſet, quibus modis ad* Oricũ *cũ* Libone *de mittendis legatis contendiſſet, neq; ſe unquam abuti militum ſanguine, neq;* Remp. *alterutro exercitu priuare uoluiſſe. Hac habita oratione, expoſcentibus militib. & ſtudio pugnæ ardentibus, tuba ſignum dedit.* Erat Craſtinus *euocatus*

[Margin notes: Cæſaris acies. | *conſtitit. | *ex tertia | *Clodiũ]

tus in exercitu Cæſaris, qui ſuperiore anno apud eũ primũ pilũ in legione decima duxerat, uir ſingulari uirtute: hic ſigno dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuiſtis, et ueſtro Imperatori, quam conſtituiſtis, operam date. Vnum hoc prælium ſupereſt, quo confecto, & ille ſuam dignitatem, & nos noſtram libertatem recuperabimus. Simul reſpiciens Cæſarem, Faciam, inquit, hodie Imperator, ut aut uiuo mihi aut mortuo gratias agas. Hæc cũ dixiſſet, primus ex dextro cornu procurrit, atq; eum milites electi circiter C X X. uolũtarie eiuſdem centuriæ ſunt proſecuti. Inter duas acies tantũ erat relictũ ſpatij, ut ſatis eſſet ad concurſum utriuſque exercitus. Sed Põpeius ſuis prædixerat, ut Cæſaris impetum exciperent, ne'ue ſe loco mouerent, aciemq; eius diſtrahi paterentur, idq; amonitu C. Triarij feciſſe dicebatur ut primus excurſus, uisq; militum infringeretur, aciesq; diſtenderetur, atque in ſuis ordinibus diſpoſiti, diſperſos adorirentur, leuiusq; caſura pila ſperabat, in loco retentis militib. quàm ſi ipſi immiſsis telis occurriſſent. Simul fore, ut duplicato curſu Cæſaris milites exanimarẽtur, et laſsitudine cõficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factũ à Põpeio uidetur, propterea q; eſt quædã animi incitatio, atq; alacritas naturaliter innata omnib. quæ ſtudio pugnæ incenditur: hanc non reprimere, ſed augere imperatores debent: neq; fruſtra antiquitus inſtitutũ eſt, ut ſigna undique concinerent, clamorẽq; uniuerſi tollerent, quibus rebus & hoſtes terreri, et ſuos incitari exiſtimauerunt. Sed noſtri milites dato ſigno cũ infeſtis pilis procurriſſent, atq; animaduertiſſent nõ* cõcurri à Pompeianis, uſu periti, ac ſuperioribus pugnis exercitati, ſua ſponte curſum repreſſerũt, et ad mediũ ferè ſpatiũ cõſtiterũt, ne cõ

*occurri

ſumptis utrib. appropinquarent: paruoq; intermiſſo tēporis ſpatio, ac rurſus renouato curſu pila miſerūt, celeriterq;, ut erat præceptū à Cæſare, gladios ſtrinxerūt. Neq; uerò Pō peiani huic rei defuerūt: Nā et tela miſſa exceperūt, et impe tū legionū tulerūt, et ordines cōſeruauerūt: pilisq; miſſis, ad gladios redierunt. Eodē tempore equites à ſiniſtro Pōpeii cornu, ut erat imperatum, uniuerſi procurrerunt, omnisq; multitudo ſagittariorum ſe profudit, quorū impetū noſter equitatus nō tulit, ſed paulùm loco motus ceſſit, equitesq; Pō peiani hoc acrius inſtare, & ſe turmatim explicare, aciemq; noſtram à latere aperto circuire cœperunt. Quod ubi Cæ ſar animaduertit, quartæ aciei, quam inſtituerat ex cohortiū numero, ſignum dedit. Illi celeriter procurrerunt, infeſtisq; ſignis tanta ui in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorū nemo conſiſteret, omnesq; conuerſi non ſolùm loco excede rent, ſed protinus incitari fuga montes altiſſimos peterent: quib. ſummotis: omnes ſagittarii, funditoresq; deſtituti, iner mes, ſine præſidio interfecti ſunt. Eodem impetu cohortes ſi niſtrum cornu, pugnantib. etiam tum, ac reſiſtentib. in acie Pōpeianis, circumierunt: eosq; à tergo ſunt adorti. Eodē tē pore tertiam aciem Cæſar, quæ quieta fuerat, & ſe ad id tē pus loco tenuerat, procurrere iuſſit. Ita cùm recentes, atq; integri defeſſis ſucceſſiſſent, alij autē à tergo adorirentur, ſu ſtinere Pōpeiani nō potuerūt, atq; uniuerſi terga uerterūt. Neq; uerò Cæſarem fefellit, quin ab his cohortibus, quæ con tra equitatū in quarta acie collocatæ eſſent, initium uictoriæ oriretur, ut ipſe in cohortandis militib. pronunciauerat. Ab his. n. primū equitatus eſt pulſus: ab iiſdē facta cædes ſagitta riorū, atq; funditorū: ab iiſdē acies Pōpeiana ſiniſtra parte

Equitum Pompeii fuga, & ſagittariorū, funditorumq; cædes.

erat

erat circumuēta, atq; initiū fugæ factū. Sed Pōpeius, ut equitatū ſuū pulſum uidit, atq; eā partē, cui maximè confidebat, ꝑterritā animaduertit, aliis q̄ maximè diffiſus, acie exceßit, protinusq; ſe in caſtra equo cōtulit, & iis Centurionib. quos in ſtatione ad prætoriam portam poſuerat claré, ut milites exaudirent, Tuemini, inquit, caſtra, & defendite diligenter; ſi quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, & caſtrorum præſidia cōfirmo. Hæc cùm dixiſſet, ſe in prætoriū contulit ſummæ rei diffidens, & tamen euentum expectans.

Pompeii fuga.

Cæſar Pompeianis ex fuga intra uallum cōpulſis, nullum ſpatium perterritis dare oportere exiſtimans, milites, cohortatus eſt, ut beneficio Fortunæ uterētur, caſtraq; oppugnarēt, qui, etſi magno æſtu fatigati (nam ad meridiē res erat perducta) tamen ad omnem laborem animo parati imperio paruerunt. Caſtra à cohortibus, quæ ibi præſidio erant relictæ, induſtriè defendebantur, multò etiam acrius à Thracib. barbarisq; auxiliis. Nam qui acie refugerant milites, & animo ꝑterriti, & laßitudine confecti, mißis pleriq; armis, ſignisq; militaribus, magis de reliqua fuga, q̄ de caſtrorum defenſione cogitabāt. Neq; uerò diutius, qui in uallo conſtiterāt, multitudinē telorū ſuſtinere potuerūt, ſed cōfecti uulnerib. locū reliquerunt, protinusq; omnes ducib. uſi Centurionib. Tribunisq; militum, in altißimos montes, qui ad caſtra pertinebant, confugerunt. In caſtris Pōpeii uidere licuit triclinia ſtrata, magnum argenti pondus expoſitum, recētibus ceſpitib. tabernacula conſtrata, L. etiam Lentuli, & nōnullorum tabernacula protecta ederá, multaq; præterea, quæ nimiā luxuriam & uictoriæ fiduciam deſignarēt, ut facilè exiſtimari poſſet, nihil eos de euentu eius diei timuiſſe, *quin neceſſarias conquire

*quin nō neceſ.

quirerent uoluptates:atq; ij miſerrimo,ac patiētiſsimo exercitui Cæſaris luxuriem obijciebant,cui ſemper omnia ad neceſſarium uſum defuiſſent. Pompeius iam,cũ intra uallum noſtri uerſarentur, equũ nactus, detractis inſignib. imperatorijs,decumana porta ſe ex caſtris eiecit, protinusq; equo citato,Lariſſam contendit,neq; ibi conſtitit,ſed eadem celeritate paucos ſuos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermiſſo,comitatu equitum XXX. ad mare peruenit, nauēq; frumentariam conſcendit:ſæpe,ut dicebatur,querens, tantam ſe opinionem feſelliſſe,ut à quo genere hominum uictoriã ſperaſſet,ab eo initio fugæ facto penè proditus uideretur. Cæſar caſtris potitus,à militib. contendit,ne in præda occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata,montem opere*circumuenire inſtituit. Põpeiani, quia is mons erat ſine aqua,diffiſi ei loco,relicto mõte,uniuerſi ſimul Lariſſam uerſus ſe recipere cœperunt. Qua re animaduerſa,Cæſar copias ſuas dimiſit,partemq; legionũ in caſtris Põpeii remanere iuſsit,partē in ſua caſtra remiſit, quatuor ſecũ legiones duxit,commodioresq; itinere Pompeianis occurrere cœpit:progreſſus millia paſſuum VI. aciem inſtruxit. Qua re animaduerſa,Pompeiani in quodam monte cõſtituerũt. Hunc montem flumen ſubluebat. Cæſar milites cohortatus eſt,etſi totius diei continenti labore erant confecti, noxq; iam ſuberat,tamen munitione flumē à monte ſecluſit, ne noctu Pompeiani aquari poſſent:quo iam perfecto opere, illi de deditione miſsis legatis agere cœperunt:pauci ordinis Senatorii,q ſe cũ iis cõiunxerãt,nocte fuga ſalutē petierũt. Cæſar prima luce oēs eos,q in monte cõſederãt, ex ſuperiorib. locis in planitiē deſcendere,atque arma proiicere iuſsit: quòd

*circum munire.

quod ubi ſine recuſatione fecerũt,paßisq; palmis proiecti ad terram flentes ab eo petierunt ſalutem:conſolatus conſurgere iußit,& pauca apud eos de lenitate ſua locutus,quò minore eßent timore,omnes conſeruauit, militibusq; ſuis iußit, ne qui eorum uiolarentur,neu quid ſui deſiderarent. Hac adhibita diligentia,ex caſtris ſibi legiones alias occurrere, & eas, quas ſecum duxerat,inuicem requieſcere,atq; in caſtra reuerti iußit,eodemq; die Lariſſam peruenit. In eo prælio non amplius ducentos milites deſiderauit, ſed Centuriones fortes uiros circiter XXX. amiſit. Interfectus eſt etiam fortißimè pugnas Craſtinus,cuius mentionem ſuprà fecimus, gladio in os aduerſum coniecto. Neque id fuit falſum,quod illi in pugnam proficiſcens dixerat. Sic enim Cæſar exiſtimabat, eo prælio excellentißimam uirtutem Craſtini fuiſſe, optimeq; eum de ſe meritum iudicabat. Ex Põpeiano exercitu circiter millia XV. cecidiſſe uidebantur. Sed in deditionem uenerunt amplius millia XXIIII. nãq; etiam cohortes,quæ præſidio in caſtellis fuerant,ſeſe Syllæ ſimiliter dediderunt. Multi præterea in finitimas ciuitates refugerunt,ſignaq; militaria ex prælio ad Cæſarem ſunt relata CLXXX. & aquilæ*LIX. L. Domitius ex caſtris in montem refugiens, cùm uires eum laßitudine defeciſſet,ab equitibus interfectus. Eodem tempore D. Lælius cũ claſſe ad Brunduſium uenit,eademq; ratione ,qua factum à Libone antea demonſtrauimus, inſulam obiectam portui Brũduſino tenuit. Similiter Vatinius,qui Brũduſio præerat,tectis inſtructisq; ſcaphis,elicuit naues Lælianas, atque ex his longius productam unam quinqueremem,& minores duas in anguſtijs portus cepit. Itemq; per equites diſpoſitos aqua prohibere claßiarios inſtituit. Sed Lælius tempore anni commodiore

*XI.

diore uſus ad nauigandum, onerarijs nauibus Corcyra Dyrrhachioq; aquã ſuis ſupportabat, neque à propoſito deterrebatur, neque ante prælium in Theſſalia factum cognitum, ignominia amiſſarum nauium, aut neceſſariarum rerum inopia, ex portu, inſulaq; expelli potuit. Iiſdem ferè temporib. Caßius cum claſſe Syrorum, & Phœnicum, & Cilicum in Siciliã uenit: & cũ eſſet Cæſaris claßis diuiſa in duas partes, & dimidiæ parti præceſſet P. Sulpitius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Põponius ad Meßanam: prius Caßius ad Meſſanam nauibus aduolauit, quam Põponius de eius aduentu cognoſceret, perturbatumq; eum nactus nullis cuſtodiis, neq; ordinibus certis, magno uento, & ſecundo completas onerarias naues teda, & pice, & ſtupa, reliquisq; rebus, quæ ſunt aptæ ad incendia, in* Põpeianam claſſem immiſit, atq; omnes naues incendit XXXV. in quibus erant XX. *conſtratæ. Tantusq; eo facto timor inceßit, ut, cum eßet legio præſidio Meſſanæ, uix oppidum defenderetur: & niſi eo ipſo tẽpore quidam nuntij de Cæſaris uictoria per diſpoſitos equites eſſent alati, exiſtimabant pleriq; futurum fuiſſe, ut amitteretur. Sed opportunißimè nuntiis allatis oppidũ fuit defenſum. Caßiusq; ad Sulpitianam inde claſſem profectus eſt Vibonẽ, applicatisq; noſtris ad terrã nauibus pp eundẽ timorẽ, pari atq; antea ratione* egerunt. Caßius ſecundum nactus uentũ, onerarias naues circiter XL. præparatas ad incendiũ immiſit, & flãma ab utroq; cornu cõprehenſa, naues ſunt combuſtæ quinque, cumq; ignis magnitudine uenti latius ſerperet, milites, qui ex ueteribus legionibus erant relicti præſidio nauibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, ſed ſua ſponte naues conſcenderunt, & à terra ſoluerunt, impetuq; facto in

*Pomponianam

*roſtratæ

*agit

Caßianam

Caßianam claſſem, quinqueremes duas, in quarum altera erat Caßius, ceperunt: ſed Caßius exceptus ſcapha refugit. Præterea duæ ſunt deprehenſæ triremes: neq; mulò pòſt de prælio facto in Theſſalia cognitum eſt, ut ipſis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi à legatis, amicisq; Cæſaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis ex ijs locis Caßius cum claſſe diſceßit. Cæſar omnibus rebus relictis, perſequendum ſibi Pompeium exiſtimauit, quaſcunq; in parteis ex fuga ſe recepiſſet: ne rurſus copias comparare alias, & bellum renouare poſſet: & quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur, legionemq; unam minoribus itineribus ſubſequi iußit. Erat edictum Põpeii nomine Amphipoli propoſitum, uti omnes eius Prouinciæ iuniores Græci, ciuesq; Ro. iurandi cauſa conuenirent. Sed utrum auertendæ ſuſpicionis cauſa Pompeius propoſuiſſet, ut quã diutißimè longioris fugæ conſiliũ occultaret, an nouis delectibus, ſi nemo premeret, Macedoniã tenere conaretur, exiſtimari non poterat: ipſe ad anchorã una nocte cõſtitit, & uocatis ad ſe Amphipoli hoſtibus, & pecunia ad neceſſarios ſumptus corrogata, cognitoq; Cæſaris aduentu, ex loco diſceßit, & Mitylenas paucis dieb. uenit, biduũ tẽpeſtate retentus, nauibusq; alijs additis actuarijs in Ciliciam, atq; inde in Cyprũ peruenit. Ibi cognoſcit conſenſu omnium Antiocheſium, ciuiumq; Ro. qui illhic negotiarentur, arcem Antiochiam captam eſſe, excludendi ſui cauſa, nuntiosq; dimiſſos ad eos, qui ſe ex fuga in finitimas ciuitates recepiſſe dicerentur, ne Antiochiam adirent: id ſi feciſſent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui ſuperiore anno conſul fuerat, & P. Lentulo conſulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi. Nam quicun-

*quicunq; ex fuga Pōpeium ſequerentur,atq; in inſulam uenisſent,oppido, ac portu recepti non erant, misſisq; ad eos nuntijs,ut ex his locis diſcederent,contra uoluntatem ſuam naues *ſoluere iubebantur.Iamq; de Cæſaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur.Quibus cognitis rebus, Pōpeius depoſito adeundæ Syriæ conſilio,pecunia ſocietatis ſublata,& à quibuſdam priuatis ſumpta,& æris magno pondere ad militarem uſum in naueis impoſito, duobusq; millib.hominum armatis,partim quos ex familiis ſocietatem delegerat, partim à negotiatorib. coegerat,quosq; ex ſuis quiſque ad hanc rem idoneos exiſtimabat,Peluſium peruenit,ibi caſu rex erat Ptolemæus,puer ætate,magnis copiis,cum ſorore Cleopatra gerens bellum, quā paucis antè menſibus per ſuos propinquos, atq; amicos regno expulerat,caſtraq; Cleopatræ non longo ſpatio ab eius caſtris diſtabāt.Ad eum Pompeius miſit,ut pro hoſpitio,atq; amicitia patris,Alexandria reciperetur,atq; illius opibus in calamitate tegeretur.Sed qui ab eo misſi erāt, confecto legationis officio, liberius cum militibus Regis colloqui cœperunt:eosq; hortari,ut ſuum officium Pōpeio præſtarent,ne'ue eius fortunam deſpicerent.In hoc erant numero complures Pompeii milites,quos ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam traduxerat, belloq; confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat.His tunc cognitis rebus amici regis, qui propter ætatem eius in procuratione erant regni,ſiue timore adducti,ut poſtea prædicabant,ne ſollicitato exercitu regio.Pompeius Alexandriam, Ægyptūq; occuparet,ſiue deſpecta eius fortuna, ut plerunq; in calamitate ex amicis inimici exiſtunt, iis, qui erant ab eo misſi,palàm liberaliter reſponderunt, eumq; ad regem uenire iusſerunt.

*ſoluerūt. Iāq;

runt. Ipſi clàm conſilio inito Achillam præfectum regium, ſingulari hominem audacia, et L. Septimium Tr. militum, ad interficiendum Pōpeium miſerunt. Ab his liberaliter ipſe appellatus, & quadam notitia Septimij productus, q. bello prædonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruulam cōſcendit cū paucis ſuis, et ibi ab Achilla, et Septimio interficitur. Itē L. Lentulus cōprehenditur à Rege, et in cuſtodia necatur. Cæſar cū in Aſiā ueniſſet, reperiebat T. Appium conatū eſſe tollere pecunias Epheſo ex fano Dianæ, eiusq; rei cauſa, Senatores omneis ex Prouincia euocauiſſe, ut his teſtibus ſumma pecuniæ uteretur, ſed interpellatū aduentu Cæſaris profugiſſe. Ita duob. tēporibus Epheſiæ pecuniæ Cæſar auxiliū tulit. Itē conſtabat Elide in templo Mineruæ repetitis, atq; enumeratis diebus, quo die prælium ſecundum feciſſet Cæſar, ſimulacrum uictoriæ, quod ante ipſam Mineruam collocatum erat, et ad ſimulacrū Mineruæ ſpectabat, ad ualuas ſe templi, limenq; conuertiße. Eodemq; die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor, & ſignorum ſonus exauditus eſt, ut in muris armata ciuitas diſcurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis, ac remotis templis quò præter ſacerdotes adire fas non eſt, quæ Græci ἄδυτα appellant, tympana ſonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæſari ſtatuā conſecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidū ex pauimento extitiſſe oſtēdebatur. Cæſar paucos dies in Aſia moratus, cū audißet Pōpeium Cypri uiſum, coniectans eum in Ægyptum iter habere, propter neceßitudines regni, reliquasq; eius loci opportunitates, cum legionibus, una, quam ex Theſſalia ſe ſequi iuſſerat, & altera, quam ex Achaia à Fufio legato euocauerat,

fecit.Hunc incitatum ſuis,& Regis inflatum pollicitationibus,quæ fieri uellet,literis,nunciiſq; edocuit. In teſtamento Ptolemæi patris hæredes erant ſcripti,ex duob.filijs maior, & ex duabus ea,quæ ætate antecedebat: hæc uti fierent,per omnes deos,perq; fœdera,quæ Romæ feciſſent,eodem teſtamento Ptolemæus populũ Ro.obteſtabatur. Tabulæ teſtamenti,unæ per legatos eius Romã erant allatæ,ut in ærario poneretur: eæ cum propter publicas occupationes poni non potuiſſent,apud Põpeium ſunt depoſitæ. Alteræ eodẽ exemplo relictæ,atq; obſignatæ Alexandriæ proferebantur. De his reb.cùm ageretur apud Cæſarẽ,iſq; maximè uellet pro cõmuni amico, atq; arbitro controuerſias Regũ cõponere, ſubitò exercitus regius,equitatuſq; omnis uenire Alexãdriã nuntiatur.Cæſaris copiæ nequaquam erant tantæ,ut eis extra oppidũ,ſi eſſet dimicandũ, confideret:reliquebatur, ut ſe ſuis locis oppido teneret, conſiliumq; Achillæ cognoſceret: milites tamen omnes in armis eſſe iuſsit, Regemq; hortatus eſt,ut ex ſuis neceſſariis, quos haberet maximæ autoritatis, legatos ad Achillam mitteret,&, quid eſſet ſuæ uoluntatis oſtenderet. A quo miſsi Dioſcorides, & Serapion,qui ambo legati Romæ fuerant,magnãq; apud patrẽ Ptolemæũ autoritatẽ habuerant,ad Achillam peruenerunt:quos ille,cùm in cõſpectũ eius ueniſſent,quàm audiret,aut,cuius rei cauſa miſſi eſſent,cognoſceret,corripi,ac interfici iuſsit.Quorum alter accepto uulnere occupatus,per ſuos pro occiſo ſublatus, alter interfectus eſt. Quo facto, Regem ut in ſua poteſtate haberet,Cæſar efficit,magnamq;, regium nomen apud ſuos autoritatem habere exiſtimans, & ut potius priuato paucorum, & latronum conſilio, quàm regio ſuſceptum bel-

lũ uideretur. Erant cum Achilla copiæ,ut neq; numero,neq; genere hominum,neq; uſu re militaris contemnendæ uiderentur:millia enim uiginti in armis habebat. Hæc conſtabat ex Gabinianis militibus,qui iam in conſuetudinẽ Alexandrinæ uitæ,atq; licentiæ uenerant,& nomen, diſciplinamq́; populi Ro.dedidicerant,uxoresq́; duxerant,ex quibus pleriq; liberos habebant.Huc accedebant collecti ex prædonibus, latronibusq́; Syriæ,Ciliciæq́; Prouinciæ,finitimarumq́; regionũ. Multi præterea capitis damnati,exulesq́; conuenerant, fugitiuisq́; omnibus noſtris certus erat Alexandriæ receptus,certaq; uitæ conditio : ut dato nomine, militum eſſent numero: quorum ſi quis à domino comprehenderetur, concurſu militum eripiebatur,qui uim ſuorum, quòd in ſimili culpa uerſabantur,ipſi pro ſuo periculo defendebant.Hi regum amicos ad mortem depoſcere:hi bona locupletum diripere, ſtipendij augendi cauſa,Regis domũ obſidere, regno expellere alios, alios accreſcere uetere quodam Alexandrini exercitus inſtituto conſueuerant.Erant præterea equitum millia duo, qui inueterauerant compluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum patrem in regnum reduxerant.Bibuli filios duos interfecerant.Bella cum Ægyptijs geſſerant:hunc uſum rei militaris habebant.His copijs fidens Achillas, paucitatemq́; militũ Cæſaris deſpiciens,occupabat Alexandriam . Præterea oppidi partem, quam Cæſar cum militibus tenebat , primo impetu domum eius irrumpere conatus eſt.Sed Cæſar diſpoſitis per uias cohortibus,impetum eius ſuſtinuit:eodemq́; tempore pugnatum eſt ad portum, ac longè magimam ea res attulit dimicationem.Simul enim deductis copiis,pluribus uiis pugnabatur , & magna multitudine naues longas occupare hoſtes cona-

ſtes conabantur:quarum erant L. auxilio miſſæ ad Põpeium prælioq; in Theſſalia facto,domum redierant.Illæ triremes omnes,& quinqueremes aptæ inſtructæq; omnib.reb.ad nauigandum.Præter has* X I I.erant, quæ præſidii cauſa Alexandriæ eſſe conſueuerant, cõſtratæ omnes:quas ſi occupaſſent,claſſe Cæſaris erepta portum, ac mare totum in ſua poteſtate haberent:commeatu, auxiliisq; Cæſarem proberent. Itaq; tanta eſt contentione actum,quanta agi debuit,cum ille celerem in ea re uictoriam,hi ſalutem ſuam conſiſtere uiderent.Sed rem obtinuit Cæſar,omnesq; eas naues,& reliquas, quæ erant in naualibus,incendit,quòd tam latè tueri,tam parua manu non poterat, cõfeſtimq; ad Pharum nauibus milites expoſuit.Pharus eſt in inſula turris,magna altitudine,mirificis operibus extructa,quæ nomen ab inſula accepit:hæc inſula obiecta Alexandriæ portum efficit.Sed à ſuperioribus regionibus, in longitudinem paſſuum nongentorum in mare iactis molibus anguſto itinere, & ponte cum oppido coniungitur.In hac ſunt inſula domicilia Ægyptiorum,& uicus oppidi magnitudine,quæq; ubique naues ſi imprudentia,aut tempeſtate paululum ſuo curſu deceſſerint, has more prædonũ diripere conſueuerunt.His autẽ inuitis,à quibus Pharus tenetur, non poteſt eſſe propter anguſtias nauib.introitus in portum.Hoc tum ueritus Cæſar, hoſtibus in pugna occupatis militibusq; expoſitis Pharum apprehendit,atque ibi præſidium poſuit:quibus eſt rebus effectum,uti tutò frumentum, auxiliaq; nauibus ad eum ſupportari poſſent. Deduxit enim circum omnes propinquas regiones:atque in auxilia euocauit.Reliquis oppidi partibus ſic eſt pugnatum,ut æquo prælio diſcederetur,& neutri pellerentur.Id efficiebant angu-

* XXII.

ſtiæ loci,paucisq; utrinq; interfectis Cæſar loca maximè neceſſaria cōplexus noctu præmunit, nec tractu oppidi pars erat Regiæ exigua,in quā ipſe habitādi cauſa initio erat inductus, & theatrū coniunctum domui,quod arcis tenebat locum,aditusq; habebat ad portum,et ad reliqua naualia.Has munitiones inſequentibus auxit diebus,ut pro muro obiectas haberet,neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi Regis uacuam poſſeßionē regni ſperans ad Achillam ſe ex Regia traiecit, unaq; bellum adminiſtrare cœpit. Sed celeriter eſt inter eos de principatu controuerſia orta, quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis.n.iacturis ſibi quiſque eorū animos conciliabat.Hæc dum apud hoſtes geruntur,Photinus nutricius pueri,et procurator regni in parte Cæſaris cum ad Achillā nūtios mitteret,hortareturq;, negotio deſiſteret: neue animo deficeret, indicatis, deprehenſisq;,internuntijs,à Cæſare eſt interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII, AVT, OPII DE BELLO ALEXANDRINO COMMENT. IIII.

BELLO *Alexandrino conflato, Cæſar Rhodo, atque ex Syria, Ciliciaq; omnem claſſem accerſit, ex Creta ſagittarios,equites ab Rege Nabatæorū Malcho euocat: tormētaq; undiq; cōquiri,et frumētū mitti,auxiliaq; adduci iubet.Interim munitiones quotidie operibus augentur,atq; oēs*

oppidi

oppidi partes, quæ minus firmæ eſſe uiderentur, teſtitudinib. atq; muſculis aptantur: ex ædificiis autē ꝑ foramina in proxima ædificia arietes immittuntur, quãtumq; aut ruinis deiicitur, aut per uim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. nam incendio ferè tuta eſt Alexandria, quòd ſine contignatione, ac materia ſunt ædificia, et ſtructuris, atq; fornicibus continentur, tectaq; ſunt rudere, aut pauimentis. Cæſar ſtudebat maximè, ut quàm auguſtiſſimam partem, quam oppidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc operib. uineisq; agendis à reliqua parte urbis excluderet, illud expectans primùm, ut cũ eſſet in duas parteis urbs diuiſa, acies uno conſilio, atque imperio adminiſtraretur. Deinde ut laborantib. ſuccurri, atq; ex altera oppidi parte auxilium ferri poſſet. In primis uerò, ut aqua, pabuloq; abundaret, quarũ alterius rei copiã exiguã, alterius nullã omnino facultatẽ habebat, quòdq; utrũq; palus largè præbere poterat. Neque uerò Alexandrinis in gerendis negotijs cunctatio ulla aut mora inferebatur. Nã in omneis parteis, ꝑ quas fines Ægypti, regnumq; pertinet, legatos, cõquiſitoresq;, delectus habendi cauſa miſerant, magnumq; numerum in oppidum telorum, atque tormentorum *miſerant, & innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maximæ armorum erant inſtitutæ officinæ. Seruos propterea puberes armauerant, quibus domini locupletiores uictum quotidianum, ſtipendiumq; præbebant. Hac multitudine diſpoſita munitiones ſemotarum partium tuebantur. Veteranas cohortes uacuas in celeberrimis urbis locis habebant, ut quacunq; regione pugnaretur, integris uirib. ad auxiliũ ferẽdũ *opportuni eſſent: omnibus uijs, atq; angiportis triplicem uallum obduxerant.

*coniunxerant

*opponi poſſent

Erat autem quadro extructus ſaxo,nec minus quadraginta pedes altitudinis habebat:quæq; partes urbis inferiores erãt his altiſsimis turribus denorum tabulatorum munierãt. Præterea ambulatorias totidem tabulatorum confixerant, ſubiectisq; eis rotis,& funibus,iumentisq; obiectis,directis plateis in quacunq; erat uiſum partem mouebant. Vrbs fertiliſsima, & copioſiſsima omnium rerum apparatus ſuggerebat. Ipſi homines ingenioſiſsimi,atque acutiſsimi, quæ à nobis fieri uiderant,eo ſolertia efficiebant,ut noſtri illorum opera imitari uiderentur,& ſua ſponte multa reperiebãt, unoq; tempore & noſtras munitiones infeſtabant, & ſuas defendebant: atq; hæc principes in concilijs,concionibusq; agitabant,populum Rom.paulatim in conſuetudinem eius regni uenire occupandi,paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuiſſe in Ægypto,Pompeium ſe ex fuga eodem recepiſſe,ac Cæſarem ueniſſe cum copijs,neq; morte Pompeii quicquã profectũ,quò minus Cæſar apud ſe commoraretur, quem ſi non expuliſſent,futurã dicebãt ex regno Prouinciã,idq; agendũ maturè. Nanq; eum intercluſum tempeſtatib. pp anni tẽpus recipere tranſmarina auxilia non poſſe. Interim diſſenſione orta inter Achillam,qui ueterano exercitui præerat,& Arſinoën Regis Ptolemæi minorem filiam,ut ſuprà demonſtratũ eſt,cũ uterq; utriq; inſidiaretur, & ſummã imperij ipſe obtinere uellet,præoccupat Arſinoë p Ganymedem eunuchũ nutriciũ ſuũ,atq; Achillã interficit.Hoc occiſo,ipſa ſine ullo ſocio, & cuſtode omne imperium obtinebat,exercitu Ganymedi traditur. Is ſuſcepto officio largitionem in milites auget:reliqua pari diligentia adminiſtrat.Alexandria eſt ferè tota ſuffoſſa,ſpecusq; habet ad Nilũ pertinentes,quib.aqua in priuatas

Arſinoe Ptolemei filia. Ganymedes eunuchus. Achillas Interficitur

priuatas domos inducitur,quæ paulatim ſpatio tẽporis lique ſcit,ac ſubſidit:hac uti domini ædificiorũ,atq; eorũ familiæ cõſueuerũt. Nã quæ flumine Nilo fertur adeò eſt limoſa,atq; turbida,ut multos uarioſq; morbos efficiat: ſed ea plebs, ac multitudo cõtenta eſt neceſſario,q̃ fons urbe tota nullus eſt: hoc tamẽ flumẽ in ea parte urbis erat,quæ ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto eſt admonitus Ganymedes, poſſe noſtros aqua intercludi,qui diſtributi munitionũ tuendarũ cauſa, uicatim ex priuatis ædificijs ſpecub. & puteis extracta aqua utebantur. Hoc probato conſilio,magnum, ac difficile opus aggreditur: Interceptis.n. ſpecubus,atq; omnib. urbis p̃tibus excluſis,quæ ab ipſo tenebantur, aquæ magnam uim ex mari rotis,ac machinationibus exprimere contendit. hanc locis ſuperiorib. fundere in partem Cæſaris nõ intermittebat. Quamobrem ſalſior paulò præter conſuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificijs,magnamq; hominibus admirationem præbebat,quã ob cauſam id accidiſſet,nec ſatis ſibi ipſi credebant,cùm ſe inferiores eiuſdem generis,ac ſaporis aqua dicerẽt,uti,atq; antè cõſueſſent,uulgoq; inter ſe cõferrebant,& deguſtãdo,quãtũ inter ſe differrent aquæ,cognoſcebant. Paruo uerò tẽporis ſpatio hæc propior bibi non poterat omnino. Illa inferior corruptior iam,ſalſiorq; reperiebatur: quo facto dubitatione ſublata,tantus inceſſit timor, ut ad extremũ caſum omnes deducti uiderẽtur. Atq; alij morari Cæſarẽ dicerẽt,quin naues conſcẽdere iuberet. Alij multò grauius extimeſcerẽt caſum, q̃ neq; celari Alexãdrinis poſſent in apparanda fuga,cũ hi tã paruo ſpatio diſtarẽt ab ipſis,neq; illis imminentib. atq; inſequentib. ullus in naues receptus daretur. Erat autẽ magna multitudo oppidanorũ in ar

Nili aqua

te Cæſaris,quam domicilijs ipſorum nõ mouerat, quòd ea ſe fidelem palàm noſtris eſſe ſimulabat,& deſciuiſſe à ſuis uidebatur,ut mihi defendendi eſſent Alexandrini, quòd neq; fallaces eſſent,neq; temerarij multaq; oratio fruſtra abſumeretur.Cùm uerò uno tẽpore,et natio eorũ,et natura cognoſcatur, aptiſsimũ eſſe hoc genus ad proditionem nemo dubitare poteſt.Cæſar ſuorum timorem conſolatione,& ratione minuebat.Nam puteis,foſſisq; aquam dulcẽ poſſe reperiri affirmabat. Omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis uenas habere:q̃ ſi alia eſſet littoris Ægyptij natura, atq; omniũ reliquorũ,tamẽ quoniã mare liberè tenerẽt, neq; hoſtes claſſem haberent,prohiberi ſeſe nõ poſſe,quò minus quotidie aquam nauibus peterẽt uel à ſiniſtra parte à Paretonio, uel à dextra ab inſula, quæ diuerſæ nauigationes nunquàm uno tempore aduerſis uentis præcluderentur.Fugæ uerò nullum eſſe conſilium,non ſolũ iis,qui primam dignitatem haberent, ſed ne iis quidem,qui nihil,præterquàm de uita cogitarent: magno negotio impetus hoſtium aduerſos ex munitionib.ſuſtineri,quib.relictis nec loco,nec numero pares eſſe poſſe.Magnã autẽ morã,et difficultatẽ aſcẽſum in naues habere, præſertim ex ſcaphis. Summã eſſe cõtrà in Alexãdrinis uelocitatẽ,locorũq;,& ædificiorũ notitiã. Hos præcipuè in uictoria inſolentes,præcurſuros,et loca excelſiora,atq; ædificia occupaturos,ita fuga,nauibusq; noſtros prohibituros.Proinde eius cõſilii obliuiſcerentur,atq; omni ratione eſſe uincendum cogitarẽt.Hac oratione apud ſuos habita,atq; omniũ mẽtib. excitatis,dat Cẽturionib.negotiũ,ut reliquis operib.intermiſſis,ad fodiendos puteos animum conferant,ne'ue quam partem nocturni temporis intermittant:Quo ſuſcepto negotio,

atq;

atq; omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte uis aquæ dulcis inuenta eſt. Ita operoſis Alexandrinorum machinationib. maximisq; conatib. non longi temporis labore occurſum eſt. Eo biduo legio trigeſimaſeptima ex deditiijs Pompeianis militib. cum frumento, armis telis, tormentis, impoſita in naues à Domitio Caluino, ad littora Africæ paulò ſupra Alexandriam delata eſt. Hæ naues Euro, qui multos dies continentur flabat, portũ capere prohibebãtur. Sed loca ſunt egregia omni illa regione ad tenendas ancoras: hi cùm diu retinerentur, atq; aquæ inopia premerentur, nauigio actuario Cæſarem faciunt certiorem. Cæſar, ut ſe conſilium caperet, quid faciendum uideretur, nauim cõſcendit, atque omnem claſſem ſe ſequi iuſsit, nullis noſtris militib. impoſitis, q, cum longius paulò diſcederet, munitiones* nudare nolebat. Cumq; ad eum locũ acceſsiſſet, qui appellatur Cherroneſus, aquãdiq; cauſa remiges in terram expoſuiſſet, nonnulli ex numero, cùm lõgius à nauibus prædatum proceſsiſſent, ab equitib. hoſtium ſum excepti: ex ijs cognouerũt Cæſarem ipſum in claſſe ueniſſe, nec ullos milites in nauib. habere. Quare comperta magnam ſibi facultatem fortunam obtuliſſe bene gerendæ rei crediderũt. Itaq; naues omneis, quas paratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus inſtruxerunt, Cæſariq; redeundi cum claſſe occurrerũt, qui duabus de cauſis eo die dimicare nolebat, quòd & nullos milites in nauibus habebat, & poſt horam decimam diei res agebatur: nox autem allatura uidebatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant, ſibi etiam hortandi ſuos auxilium defuturum, quòd nulla ſatis idonea eſſet hortatio, quæ neque uirtutem poſſet notare, neque inertiam. Quibus de cauſis

*nudari

naues,

naues, quas potuit, Cæſar ad terram detraxit, quem in locum illos ſucceſſuros non exiſtimabat. Erat una nauis Rhodia in dextro Cæſaris cornu longè ab reliquis collocata, hanc conſpicati hoſtes non tenuerunt ſeſe, magnoq; impetu quatuor ad eam conſtratæ naues, & complures apertæ contenderũt cui coactus eſt Cæſar ferre ſubſidium, ne turpiter in conſpectu contumeliam acciperet, quanquàm, ſi quid grauius accidiſſet, meritò caſurum iudicabat. Prælium cõmiſſum eſt magna contentione Rhodiorum, qui cùm in omnibus dimicationib. et ſcientia, & uirtute præſtitiſſent, tum maximè illo tẽpore totum onus ſuſtinere non recuſabant, ne ꝙ ſuorum culpa detrimentum acceptum uideretur: ita præliũ ſecundiſſimum eſt factum, capta eſt una hoſtiũ quadriremis, depreſſa eſt altera: deinde* omnibus epibatis nudatæ, magna præterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum eſt interfecta. Quòd niſi nox prælium diremiſſet, tota claſſe hoſtium Cæſar potitus eſſent. Hac calamitate perterritis hoſtibus aduerſo uento leniter flante, naues onerarias Cæſar remulco uictricib. ſuis Alexandriam deducit. Eo detrimento adeò ſunt fracti Alexandrini, cum non iam uirtute propugnatorum, ſed ſcientia claßiariorum ſe uictos uiderent, quibus et ſuperioribus locis ſubleuabantur, *ut uix ædificijs defendi poſſent, & materiã cunctam obiicerent, ꝙ noſtræ claßis oppugnationem etiam ad terram uerebantur. Iidem poſteà quàm Ganymedes in concilio confirmauit, ſeſe & eas, quæ eſſent amiſſæ, reſtiturum, & numerum adaucturum, magna ſpe, et fiducia ueteres reficere naues, accuratiusq; huic rei ſtudere, atque inſeruire* inſtituerunt: ac tametſi amplius centum decẽ nauib. longis, in portu, naualibusq; amiſerant, non tamen reparandæ claßis

Prælium nauale.

*omnes

*ut ex æd.

*conſtituerunt,

*dæ claßis cogitationem depoſuerunt. Videbant enim non auxilia Cæſaris,non commeatus ſupportari poſſe, ſi claſſe ipſi ualerent.Præterea nautici homines & urbis, & regionis maritimæ,quotidianoq́; uſu à pueris exercitati,ad naturalẽ, ac domeſticum uſum refugere cupiebant, & quantum paruulis nauigijs profeciſſent,ſentiebant. Itaq; omni ſtudio ad parandam claſſem incubuerunt.Erant omnibus oſtiis Nili cuſtodiæ,exigendi portorij cauſa diſpoſitæ,naues ueteres erãt in occultis Regiæ naualibus,quibus multis annis ad nauigandum non erant uſi,has reficiebant,illas Alexandriam reuocabant:deerant remi,porticus,gymnaſia, ædificia publica detegebant,aſſeres remorum uſum obtinebant:aliud naturalis ſolertia,aliud urbis copia ſubminiſtrabant.Poſtremò non lõgam nauigationem parabant,ſed præſentis temporis neceßitati ſeruiebant,& in ipſo portu confligendũ uidebant. Itaq; paucis diebus contra omnium opinionem quadriremes uigintiduas,quinqueremes quinq; cõfecerunt:ad has minores,apertasq́; complures adiecerunt,& in portu periclitati remigio, quid quæq; earum efficere poſſet, idoneos milites impoſuerunt,ſeq́; ad confligendũ omnibus rebus parauerunt. Cæſar Rhodias naues nouem habebat.Nam decem mißis,una in curſu littore Ægyptio defecerat:Ponticas octo: Lycias quinq;: ex Aſia XII.*ex his quinqueremes quinq; erant, & quadriremes X.reliquæ infra hanc magnitudinem,& pleræq; apertæ:tamen uirtute militum confiſus, cognitis hoſtium copijs,ſe ad dimicandum parabat.Poſtquàm eò uentum eſt,ſibi uterq; eorum confideret: Cæſar Pharum claſſe circumuehitur, aduerſasq́; naues hoſtibus conſtituit. In dextro cornu Rhodias collocat, in ſiniſtro Ponticas. Inter has ſpatium quadringen-*

*ex his erãt qnqueremes et quadriremes X.

dringentorum paſſuum relinquit,quod ſatis eſſe ad explican das naues uidebatur.Poſt hūc ordinē reliquas naues ſubſidio diſtribuit:quæ quãq; earũ ſequatur,& cui ſubueniat, cõſtituit,atq; imperat.Nõ dubitanter Alexandrini claſsē produ cũt,atq; inſtruunt:in fronte collocant XXII.*reliquas ſubſidia rias in ſecũdo ordine conſtituũt.Magnũ præterea numerũ minorum nauigiorum,& *ſcapharũ producunt cum malleo lis,ignibusq;,ſiquid ipſa multitudo,& clamor,& flamma no ſtris terroris afferre poſſent. Erant inter duas claſſes uada tranſitu anguſto,quæ pertinet ad regionem Africæ:ſic enim prædicant,partem eſſe Alexandriæ dimidiam Africæ: ſatisq; diu inter ipſos eſt expectatum,ab utris tranſeundi fieret ini tium:propterea q, ei,qui intraſſent ad explicandam claſſem, & ad receptum,ſi durior accidiſſet caſus, impeditiores fore uidebantur.Rhodijs nauibus præerat Euphranor animi magnitudine,ac uirtute magis cum noſtris hominibus,quàm cũ Græcis comparandus.Hic ob notiſſimam ſcientiam, atq; animi magnitudinem,delectus eſt ab Rhodijs,qui imperiũ claſſis obtineret:qui ubi Cæſaris animum aduertit,Videris mihi, inquit,Cæſar uereri,ſi hæc uada primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris,quàm reliquam claſſem poſſis ex plicare:nobis rem committe,nos prælium ſuſtinebimus, neq; tuum iudicium fallemus,dum reliqui ſubſequantur.Hos quidē diutius in noſtro conſpectu gloriari, magno nobis & dedecori,& dolori eſt.Cæſar illum adhortatus,atq; omnibus lau dibus proſecutus,dat ſignum pugnæ : Progreſſas ultra uadum quatuor Rhodias naues circunſiſtunt Alexãdrini, atq; in eas impetum faciunt.Suſtinent illi : atq; arte, ſolertiaq; ſe explicant : ac tantum doctrina potuit,ut in diſpari numero,*

**ſcaphas* x. prod.

Euphranor.

nulla

nulla tranſuerſa hoſti obijceretur, nullius remi detergeren tur, ſed ſemper uenientibus aduerſæ occurrerent. Interim ſunt reliquæ ſubſecutæ. Tum neceſſariò diſceſſum ab arte eſt, propter anguſtias loci, atq; omne certamen in uirtute cō ſtitit. Neq; uerò Alexandriæ fuit quiſquam aut noſtrorum, aut oppidanorū, qui aut in opere, aut in oppugnatione occu patum animum haberet, quin altiſſima tecta peteret, atq; ex omni proſpectu locum ſpectaculo caperet, precibusq;, & uo tis uictoriam ſuis ab Diis immortalibus expoſceret. Minime autem erat par prælij certamē: noſtris enim pulſis, neq; ter ra, neq; mari effugiū dabatur, uictis, omniaq; uictorib. erāt futura in incerto. Illi, ſi ſuperaſſent, nauibus omnia tenerēt: ſi inferiores fuiſſent, reliquam tamen fortunam periclitaren tur. Simul illud graue, ac miſerum uidebatur, per paucos de ſumma, ac de ſalute omnium decertare. Quorū ſiquis aut ani mo, aut uirtute ceſſiſſent, reliquis etiam eſſet cadendum, qui bus, pro ſe pugnandi facultas non fuiſſet. Hæc ſuperioribus dieb. ſæpenumero Cæſar ſuis expoſuerat, ut hoc maiori ani mo cōtenderent, quod omniū ſalutē ſibi cōmendatā uiderēt, eadē ſuū quiſq; contubernalē, amicū, notū proſequēs erat obteſta tus, ne ſuā, atq; omniū falleret opinionē, quorū iudicio dele ctus ad pugnā proficiſceretur. Itaq; hoc animo eſt decerta tū, ut neq; maritimis, nauticisq;, ſolertia atq; ars præſidium ferret, neq; numero nauium præſtantibus multitudo prodeſ ſet, neq; flexi ad uirtutem ex tanta multitudine uiri uirtuti noſtrorū poſſent ædequari. Capitur hoc prælio quinquere mis una cū defenſorib. remigibusq;, & deprimūtur, tres no ſtris incolumib. omnibus. Reliquæ propinquā fugam ad op pidū capiunt, quas protexerūt ex mollibus, atq; ædificijs im

minenti

minentibus,& noſtros adire propius prohibuerunt. Hoc ne ſibi ſæpius accidere poſſet, omni ratione Cæſar contendendũ exiſtimauit, ut inſulã, molemq; ad inſulã pertinentem, in ſuã redigeret poteſtatem. Perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, & illam, & urbem uno tempore tentari poſſe confidebat. Quo capto conſilio, cohortes X. et leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora, ſcaphasq; imponit, alterã inſulæ partem diſtinendæ manus cauſa cum conſtratis nauibus aggreditur, premiis magnis propoſitis, qui primus inſulã cepiſſet. Ac primo impetũ noſtrorũ pariter ſuſtinuerunt: uno enim tẽpore & ex tectis ædificiorũ propugnabant, & littora armati defendebant: *quò, propter aſperitatem loci, non facilis noſtris aditus dabatur, & ſcaphis, nauibusq; longis v. mobiliter, & ſcienter anguſtias loci tuebantur. Sed ubi locis primũ cognitis, uadisq; pertentatis pauci noſtri in littore conſtiterunt, atq; hos ſunt alii ſubſequuti, conſtanterq; in eos, qui in littore æquo inſtiterant, impetũ fecerunt, oẽs Pharitæ terga uerterũt. His pulſis, cuſtodia portus relicta naues ad littora, & uicũ applicauerũt, ſeq; ex nauib. ad tuenda ædificia eiecerũt, neq; uerò diutius ipſi ex munitione ſe continere potuerũt: Et ſi erat nõ diſſimile, atq; Alexãdriæ genus ædificiorũ: ut minora maiorib. cõferantur, turresq; editæ, & cõiunctæ, muri locũ obtinebãt, neq; noſtri aut ſcalis, aut cratib. aut reliquis reb. parati uenerãt ad oppugnandũ. Sed terror hominib. mentẽ, cõſiliũq; eripit, & mẽbra debilitat: ut tũc accidit, ꝗ ſe in æquo loco, ac plano pares eſſe cõfidebãt, iidẽ ꝑterriti fuga ſuorũ et cæde paucorũ triginta pedũ altitudine in ædificiis cõſiſtere, auſi nõ sũt, ſeq; ꝑ molẽ in mare præcipitauerũt & oſtin-

*quapropter aſperitate lo.

*& octingentorum paſſuum interuallo ad oppidum enataue
runt. Multi tamen ex his capti,interfectiq́; ſunt. Sed nume=
rus captiuorum omnino fuit ſexcenti.Cæſar præda militibus
cōceſſa,ædificia diripi iuſsit,caſtellumq́; ad pontem, qui pro
prior erat Pharo,cōmuniuit:atq; ibi præſidiū poſuit. Hunc
fuga Pharitæ reliquerant,fortiorem illum, propioremq́; op
pido Alexandrini tuebantur. Sed eum poſtero die ſimili ra
tione aggreditur,quòd his obtentis duobus omnem nauigio=
rum excurſum,& repentina latrocinia ſublatum iri uideba=
tur.Iamq́; eos,qui præſidio eum locum tenebant,tormentis è
nauibus,ſagittisq́; depulerat,atq; in oppidum redegerat,&
cohortium trium inſtar in terram expoſuerat.Nō enim plu
res cōſiſtere anguſtiæ loci patiebantur,reliquæ copiæ in na
uibus ſtationem obtinebant: quo facto,imperat pontem ad=
uerſus hoſtem præuallari, & quà exitus nauibus erat fornī
ce extructo,quo pons ſuſtinebatur, lapidibus oppleri,atque
obſtrui:quorum altero ope effecto,ut nulla omnino ſcapha
egredi poſſet,altero,inſtituto, omnes Alexandrinorū copiæ
ex oppido ſe eiecere,& contra munitiones pontis latiore lo
co cōſtiterunt,eodemq́; tempore, quæ conſueuerant nauigia
per pontes ad incendia onerariarum emittere ad molem con
ſtituerunt. Pugnabatur à noſtris ex ponte ex mole ab illis
exq́; area,quæ erat aduerſus pontem,& ex nauibus contra
molem.In his rebus occupato Cæſare, militesq́; hortate,re=
migum magnus numerus, & claſsiorum ex longis nauibus
noſtris in molem ſe eiecit. Pars eorum ſtudio ſpectandi fere
batur.Pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum nauigia
hoſtium lapidibus,ac fundis à mole repellebant, ac militum
proficere multitudine telorum uidebantur.Sed poſtquàm ul*

tra eum locum ab latere eorum aperto, auſi ſunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci,ut ſine ſignis, certisq; ordinibus ſine ratione prodierant, ſic temere in naues refugere cœperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini ex nauib. egrediebantur,noſtrosq; acrius perturbatos inſequebantur. Simul q in nauibus longis remanſerant,ſcalas rapere,nauesq; à terra repellere properabant,ne hoſtes nauib. potirentur. Quibus omnib. reb. perturbati milites noſtri cohortium trium, qui in ponte,ac prima mole conſtiterant,cum poſt ſe clamorē exaudirent,fugam ſuorum uiderent, magnam uim telorum aduerſi ſuſtinerent,ueriti ne ab tergo circumuenirentur,& diſceſſu nauium omnino reditu intercluderentur,munitionē in pontem inſtitutam reliquerunt,& magno curſu incitati ad naues contenderunt. Quorum pars proxima nacta naues multitudine hominum,atque onere depreſſa eſt,pars reſiſtens,& dubitans,quid eſſet capiendum conſilij,ab Alexandrino interfecta eſt:nonnulli fœliciore exitu expeditas ad ancoras naues conſecuti,incolumes diſceſſerunt. Pauci alleuati ſcutis,& animo ad conandum nixi,ad proxima nauigia adnatarunt. Cæſar quoad potuit cohortando ſuos ad pontem,& munitiones contendere,eodem in periculo uerſatus eſt: poſtquàm uniuerſos cedere animaduertit,in ſuum nauigiū ſe recipit, quò multitudo hominum inſecuta cum irrumperet,neque adminiſtrādi neque repellendi à terra facultas daretur, fore quod accidit,ſuſpicatus,ſeſe ex nauigio eiecit,atque ad eas,quæ longius conſtiterant naues,adnatauit. Hinc ſuis laborātibus ſubſidio ſcaphas mittens,nonnullos conſeruauit:nauigium quidem eius multitudine depreſſum militum, unà cum hominibus interijt. Hoc prælio deſiderati ſub ex numero legionariorum militū

circiter

circiter CCCC.& paulò poſt eum numerum claßiarij,& remiges. Alexandrini eo loco caſtellum magnis munitionib. multisq; tormentis confirmauerunt,atq; geſtis ex mari lapidibus,liberè ſunt uſi poſtea ad mittenda nauigia.Hoc detrimento milites noſtri tantum abfuerunt,ut perturbarētur,ut incenſi potius,atq; incitati,magnas acceßiones fecerint in operibus hoſtium expugnandis in prælijs quotidianis,quando cunq; ſors obtulerat procurrentib.& erumpentibus Alexādrinis manum comprehendi multum operibus,& ardentibus ſtudijs militum.Nec diuulgata Cæſaris hortatio,ſubſequi legionum aut laborem,aut pugnandi poterat cupiditatem , ut magis deterrendi,& continendi à periculoſißimis eſſent dimicationibus,q̃ incitandi ad pugnandum. Alexandrini, cùm Romanos & ſecundis rebus confirmari,& aduerſis incitari uiderent,neq; ullū belli tertium caſum noßent, quo poſſent eſſe firmiores,ut coniectura conſequi poſſumus,aut admoniti à Regis amicis,qui in Cæſaris erant præſidijs, aut ſuopte cōſilio,per occultos nuntios Regis probato, legatos ad Cæſarē miſerunt,ut dimitteret Regem,tranſireq́; ad ſuos pateretur. Paratam enim omnem multitudinē eſſe cōfectam tædio, puellæ fiduciario regno dominatione crudeliſſima Ganymedis, facere id,quod Rex imperaſſet. Quo ſi autore in Cæſaris fidē amicitiamq́; uenturi eſſent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento,quò minus ſe dederent.Cæſar, etſi fallacem gentem ſemperq́; alia cogitantem,alia ſimulantē,bene cognitam habebat,tamen petentib.dare ueniam utile eſſe ſtatuit.Quòd ſi quo facto ſentirent ea,quæ poſtularent māſurū in fide dimiſſum Regem credebat.Sin,id q̃ magis illorū naturæ conueniebat , ducem ad bellum gerendum Regem habere

uellent, ſplendidius, atq; honeſtius ſe contra Regem, quã contra conuenarum, ac fugitiuorum manum bellum eſſe geſturũ. Itaq; Regem cohortatus, ut conſuleret regno paterno, parceret præclariſſimæ patriæ, quæ turpiſſimis incendiis, et ruinis eſſet deformata, ciues ſuos primũ ad ſanitatem reuocaret, deinde cõſeruaret, fidem populo Ro. ſibiq; præſtaret, cùm ipſe tantũ ei crederet, ut ad hoſtes armatos eum mitteret, dextera dexterã tenens dimittere cœpit adulta iã ætate puerũ. At regius animus diſciplinis fallaciſſimis eruditus, ne à gentis ſuæ moribus degeneraret, flens orare cõtrà Cæſarem cœpit, ne ſe dimitteret. nõ enim regnũ ipſum ſibi conſpectu Cæſaris eſſe iucundius. Cõpreſſis pueri lacrymis Cæſar ipſe cõmotus celeriter, ſi illa ſentiret, fore eũ ſe cũ affirmans, ad ſuos dimiſit. Ille, ut ex carceribus in liberũ curſum emiſſus, adeò cõtra Cæſarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrymas, quas in colloquio proiecerat, gaudio uideretur profudiſſe. Accidiſſe hoc cõplures Cæſaris legati, amici, Centuriones, militesq; lætabantur, q nimia bonitas eius, fallaciis pueri eluſa eſſet: quaſi uerò id Cæſar bonitate tantum adductus, et nõ prudentiſſimo cõſilio feciſſet: cùm duce aſſumpto Alexãdrini nihilo ſe firmiores factos, aut lãguidiores Romanos animaduerterent. Eludentibusq; militib. Regis ætatẽ atq; infirmitatẽ, magnũ dolorẽ acciperent, neq; ſe quicquã proficere uiderent, rumoresq; exiſterẽt, magna Cæſari præſidia, terreſtri itinere Syria, Ciciliaq; adduci, quod nõdũ Cæſari auditũ erat, cõmeatũ, q noſtris mari ſupportabatur, intercipere ſtatuerunt. Itaq; expeditis nauigiis, locis ad Canopũ in ſtatiõe diſpoſitis nauib. inſidiabãtur noſtris cõmeatib. Quod ubi Cæſari nuntiatum, eſt claſſem iubet expediri, atq;

inſtrui.

inſtrui. Præfecit huic Tiberiũ Neronẽ. proficiſcuntur in ea claſſe Rhodiæ naues, atq; in his Euphranor, ſine quo nulla unquam dimicatio maritima parum etiam fæliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerunq; eos, quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorem caſum reſeruat, ſuperiorũ tẽporũ diſſimilis Euphranorẽ perſequebatur. Nam cùm ad Canopũ uẽtum eſſet inſtructaq; utrinq; claßis conflixiſſet, & ſua cõſuetudine Euphranor primus prælium commiſiſſet, & illhic triremem hoſtiũ perforaſſet, ac demerſiſſet, proximã lõgius inſecutus, parum celeriter inſequentib. reliquis, circũuentus ab Alexãdrinis eſt, cui ſubſidiũ nemo tulit, ſiue q in ipſo ſatis præſidij pro uirtute, ac fælicitate eius putarẽt eſſe, ſiue q ipſi ſibi timebant. Itaq; unus ex omnib. eo prælio bene rẽ geßit, ſolus cum ſua quadriremi uictrice periit. Sub idẽ tẽpus Mithridates Pergamenus magnæ nobilitatis domi, ſcientiæq; in bello, et uirtutis, fidei, dignitatisq;, in amicitia Cæſaris miſſus in Syriam, Ciliciamq; initio belli Alexãdrini ad auxilia accerſenda, cũ magnis copijs, quas celeriter, & propenſißima ciuitatum uolũtate, & ſua diligentia confecerat, itinere pedeſtri, quo coniungitur Ægyptus Syriæ, Peluſium adducit, idq; oppidum firmo præſidio occupatum ab Achilla propter opportunitatẽ loci (nanq; tota Ægyptus maritimo acceſſu Pharo, pedeſtri Peluſio, uelut clauſtris munita exiſtimatur) repẽtẽ magnis circundatum copiis, multiplici præſidio pertinaciter propugnantib. et copiarum magnitudine, quas integras uulneratis, defeßisq; ſubiiciebat, et perſeuerãtia, cõſtãtiaq; oppugnandi, quo die eſt aggreſſus, in ſuã redegit poteſtatẽ præſidiũq; ibi ſuũ collocauit: inde re bene geſta Alexandriã ad Cæſarem contendit, omneſq; eas regiones, p quas iter fa-

 ciebat,

ciebat,autoritate ea,q̃ plerũq;,adeſt uictori,placarat,atq;in amicitiã Cæſaris redegerat.Locus eſt ferè regionum illarũ nobiliſsimus,non ita lõge ab Alexãdria,q nominatur Delta, q̃ nomẽ à ſimilitudine literæ cepit.Nã pars quædã fluminis Nili deriuata inter ſe duob.itinerib.paulatim mediũ inter ſe ſpatiũ relinquẽs,diuerſiſsimo ad litus interuallo à mari cõiũgitur.Cui loco cũ appropinquare Mithridatẽ Rex cognouiſſet,et tranſeundũ ei flumen ſciret,magnas aduerſus eum copias miſit,quibus uel ſuperari,deleriq; Mithridatem,uel ſine dubio retineri poſſe credebat: quemadmodũ autẽ optabat eũ uinci, ſic ſatis habebat interclusũm à Cæſare à ſe retineri. Quæ primæ copiæ flumen à Delta tranſire,& Mithridati occurrere potuerunt,prælium commiſerunt,feſtinantes præripere ſubſequentibus uictoriæ ſocietatem.Quorum impetũ Mithridates magna cum prudentia conſuetudine noſtra caſtris uallatis ſuſtinuit.Cùm uerò incautè,atque inſolẽter ſuccedere eos munitionibus uideret,eruptione undique facta,magnum numerum,eorum interficit.Quòd niſi locorum notitia reliqui ſe texiſſent,partimq; in naues,quibus flumen tranſierant,recepiſſent,funditus deleti eſſent.Qui ut paululum ab illo timore ſe recrearunt, adiunctis ijs qui ſubſequebãtur,rurſus Mithridatem oppugnare cœperunt.Mittitur à Mithridate nuntius Cæſari,qui rem geſtam preferret:cognóſcit ex ſuis eadem hæc accidiſſe Rex.ita penè ſub idem tempus & rex ad opprimendum Mithridate proficiſcitur, & Cæſar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili nauigatione Rex eſt uſus,in qua magnam,& paratam claſſem habebat:Cæſar eodem itinere uti noluit,ne nauibus in flumine dimicaret.Sed circumuectus eo mari, quod Africæ partis eſſe dicitur,ſicu-

ti ſuprà demonſtrauimus, prius tamẽ Regis copijs occurrit, quàm is Mithridatem aggredi poſſet, eumq; ad ſe uictorẽ in columi exercitu recepit. Conſederat cũ copijs Rex loco natura munito, quòd erat ipſe excelſior, planities: ex omnib. partibus ſubiecta. Tribus autem ex lateribus uarijs genere munitionibus tegebatur: Vnum latus erat adiectum flumini Nilo, alterum editiſsimo loco ductum, ut partem caſtrorum obtineret: Tertium palude cingebatur. Inter caſtra, & Cæſaris iter flumen intercedebat anguſtum, altiſsimis ripis, q in Nilum influebat. Aberat autem ab Regis caſtris millia paſſuum circiter ſeptem Rex cùm hoc itinere uenire Cæſarem comperiſſet, equitatum omnem expeditosq; delectos pedites ad id flumen miſit, qui tranſitu Cæſarem prohiberent, et eminus ex ripis prælium impar inerent: Nullũ enim proceſſum, uirtus habebat, aut periculum ignauia ſubibat, quæ res incendit dolore milites q; noſtros, quod tandiu pari prælio cũ Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani diſperſi uada fluminis quærentes partim demiſsioribus ripis flumen tranarunt: legionarij magnis arboribus exciſis, quæ longitudine utraque ripam contingerent proiectis, repentinoq; aggere iniecto, flumen tranſierunt: quorum impetum adeò pertimuerunt hoſtes, ut in fuga ſpem ſalutis collocarent. Sed id fruſtra: nanque ex ea fuga pauci ad Regẽ refugerunt, penè omni reliqua multitudine interfecta. Cæſar re præclariſsimè geſta, cum ſubitum aduentum ſuum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus uictor ad Regis caſtra pertendit. Hæc cum & opere magno uallata, & loci natura munita aduerteret, confertamq; armatorum multitudinem collocatam in uallo ui-

aa 4 deret,

deret, laſſos itinere, ac prœliando milites ad oppugnãda caſtra ſuccedere noluit. Itaq; non magno interuallo relicto ab hoſte, caſtra poſuit. Poſtero die caſtellum, quod Rex in proximo uico non longe à ſuis caſtris muniuerat, brachijsq; cũ opere caſtrorum coniunxerant, uici obtinendi cauſa, Cæſar aggreſſus, omnib. copijs expugnat: nõ quòd id minori numero militum conſequi difficile factu putaret, ſed ut ab ea uictoria, perterritis Alexandrinis, protinus caſtra Regis oppugnaret. Itaq; eo curſu, quo refugientes Alexandrinos ex caſtello in caſtra ſunt milites inſecuti, munitionib. ſucceſſerũt, acerrimeq; eminus prœliari cœperunt. Duab. ex partib. aditus oppugnationis noſtris dabatur: una qua liberũ acceſſum haberi demonſtraui: altera, quæ mediocre interuallum inter caſtra, & flumen Nilũ habebat. Maxima, et electiſſima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ faciliꝫmum aditũ habebat, plurimum autem proficiebant hoſtes in repellendis, uulnerãdisq; noſtris, qui in regione fluminis Nili propugnabant, diuerſis enim telis noſtri figebantur, diuerſi ex uallo caſtrorum, auerſiq; ex flumine, in quo multæ naues inſtructæ funditoribus, & ſagittarijs noſtros impugnabant. Cæſar cùm uideret milites acrius prœliari non poſſe, nec tamen multum profici, propter locorum difficultatem, cumq; animum aduerteret excelſiſſimum locum caſtrorũ relictum eſſe ab Alexandrinis, q, et per ſe munitus eſſet, et ſtudio partius pugnandi, partim ſpectandi decurriſſent in eũ locum, in quo pugnabatur, cohortes illò circuire caſtra, et ſummum locum aggredi iuſſit, hisq; Carſulenum præfecit & animi magnitudine, & rei militaris ſcientia uirum præſtãtem. Quò ut uentum eſt, paucis defendentib. munitionẽ, noſtris cõ

trà militibus acerrimè pugnantib. diuerſo clamore, & prælio perterriti Alexandrini, trepidantes in omneis* parteis diſcurrere cœperunt. Quorum perturbatione noſtrorum animi adeò ſunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnib. partib. primi tamen editiſsimum locũ caſtrorũ caperent, ex quo decurrentes, magnam multitudinem hoſtium interfecerunt: quod periculum pleriq; Alexãdrini fugientes, aceruatim ſe de uallo præcipitauerunt in eam partẽ, quæ flumini erat adiuncta: horum primis ipſa foſſa munitionis magna ui oppreſſis, cæteri faciliorẽ fugam habuerunt. Conſtat fugiſſe ex caſtris Regem ipſum, receptumq; in nauem, & multitudine eorum, qui ad proximas naues adnatabant, demerſo nauigio periſſe. Re feliciſsimè, celerrimeq; geſta, Cæſar magnæ uictoriæ fiducia proximo terreſtri itinere Alexandriam cũ equitib. cõtendit, atq; eam partẽ oppidi uictor introijt, quæ præſidio hoſtium tenebatur: neq; eum cõſilium ſuum fefellit, quin hoſtes eo prælio audito, nihil iam de bello eſſent cogitaturi. Dignum aduenieus fructum uirtutis, & animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorũ, armis proiectis, munitionibusq; ſuis relictis, ueſte ea ſumpta, qua ſupplices dominantes deprecari conſueuerunt, ſacrisq; omnib. prolatis, quorum religione precari offenſos, iratosq; animos Regũ erãt ſoliti, aduenienti Cæſari occurrerunt, ſeq; ei dediderunt. Cæſar in fidem receptos conſolatus, per hoſtium munitiones in ſuam partem oppidi magna gratulatione uenit ſuorum, qui non tantùm bellum ipſum, ac dimicationem, ſed talẽ aduentũ eius felicem fuiſſe lætabantur. Cæſar Ægypto, atq; Alexandria potitus, Reges conſtituit, ut Ptolemæus teſtamento ſcripſerat, atq; obteſtatus erat populũ Rom. ne mutarẽtur. Nã

*parteis caſtrorũ

maiore ex duobus pueris Rege *amiſſo minori tradidit re=gnum maiori ex duabus filijs* Cleopatræ, *quæ manſerat in fide præſidijsq́; eius:minorem* Arſinoën, *cuius nomine diu re=gnaſſe impotenter* Ganymedem *docuimus, deducere ex re=gno ſtatuit,ne qua rurſus noua diſſenſio, prius q̃ diuturnitate confirmarentur* Regis *imperia,per homines ſeditioſos naſceretur:legiõe ueterana ſexta ſecum deducta, cæteras ibi relinquit,quò firmius eſſet eorũ* Regum *imperium,neq; amorem ſuorum habere poterant, q̃ fideliter permanſerant in* Cæſaris *amicitia,neq; uetuſtatis autoritatem paucis dieb.*Reges *conſtituti.*Simul *ad imperij noſtri dignitatem,utilitatẽq; publicam pertinere exiſtimabat, ſi permanerent in fide* Reges,*præſidijs eos noſtris eſſe tutos:& hos,ſi eſſent ingrati, poſſe ijſdẽ præſidiis coërceri.*Sic *rebus omnibus confectis,et collatis,ipſe itinere terreſtri profectus eſt in* Syriam.

Dum *hæc in* Ægypto *geruntur,*Rex Deiotarus *ad* Domitium Caluinum, *cui* Cæſar Aſiam *, finitimasq́; prouincias adminiſtrandas tradiderat,uenit oratum, ne* Armeniam *minorem regnum ſuum,ne'ue* Cappadociam *regnum* Ariobarzanis,*poßideri,uaſtariq́; pateretur à* Pharnace *: quo malo niſi liberentur,imperata ſibi facere, pecuniamq́; promiſſam* Cæſari *non poſſe ſe perſoluere.*Domitius *non tantum ad explicandos ſumptus rei militaris, cum pecuniam neceſſariam eſſe iudicaret,ſed etiam turpe populo* Rom. *&* Cæſari *uictori,ſibiq́; infame eſſe ſtatuerat,regna ſociorum,atq; amicorũ ab externo* Rege *occupari:nũtios confeſtim ad* Pharnacem *miſit,*Armenia: Cappadociaq́; *decederet: ne'ue occupatione belli ciuilis,populi* Rom.*ius,maieſtatemq́; tentaret.* Hanc *denuntiationem,cùm maiorem uim habiturã exiſtimaret:ſi pro*

pius

pius eas regiones cum exercitu acceßiſſet, ad legiones profectus, unam ex trib. XXXVI. ſecum ducit, duas in Ægyptum ad Cæſarem mittit, literis eius euocatas, quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terreſtri per Syriam erat miſſa. Adiungit Cn. Domitius legioni XXXVI. duas à Deiotaro, quas ille diſciplina, atque armatura noſtra cõplures annos cõſtitutas habebat, equitesq; cẽtũ, totidẽq; ab Ariobarzane ſumit. Mittit P. Sextiũ ad C. Prætoriũ Quæſtorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militib. in Ponto confecta erat. Quiq; Paciſcium in Ciliciã, ad auxilia accerſenda, quæ copiæ celeriter omnes iußu Domitii Comana conuenerunt. Interim legati à Pharnace reſponſum referunt, Cappadocia ſe deceßiſſe, Armeniam minorem recepiſſe, quam paterno nomine iure obtinere deberet: denique eius regni cauſa integra Cæſari ſeruaretur: paratum.n.ſe facere, quod is ſtatuiſſet. P. Domitius cum animaduerterent, eũ Cappadocia deceßiße, non uoluntate adductum, ſed neceßitate, ꝙ facilius Armeniam defendere poſſet, ſubiectam ſuo regno, quàm Cappadociam lõgius remotã, quodq; omneis treis legiones adducturum Domitium putaſſet, ex quibus cum duas ad Cæſarem miſſas audiſſet, audaciusq; in Armenia ſuſtitiſſet, perſeuerare cœpit, ut eo quoque regno decederet. Neque enim aliud ius eſſe Cappadociæ, atq; Armeniæ, nec iuſtè eum poſtulare, ut in Cæſaris aduentum res integra diſferretur: Id enim eſſe integrum, quòd ita eſſet, ut fuiſſet. His reſponſis datis, cum iis copiis, quas ſuprà ſcripſi, profectus eſt in Armeniam, locisq; ſuperioribus iter facere inſtituit. Nam ex Ponto à Comanis iugum editum ſylueſtre eſt pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia fini-

tur

tur ab Armenia:*cuius itineris hæ erant certæ opportunitates,quòd in locis ſuperioribus nullius impetus repentinas accidere hoſtium poterat,& q̃ Cappadocia his iugis ſubiecta magnam commeatus copiam erat ſubminiſtratura.*Cõplures *interim legationes* Pharnaces *ad* Domitium *mittit, quæ de pace agerent,regiaq́; munera* Domitio *ferrent:ea conſtanter omnia aſpernabatur,nec ſibi quicquam fore antiquius, q̃ dignitatem populi* Rom.*& regna ſociorum recuperare, legatis reſpondebat.*Magnis,*& continuis itinerib.cõfectis,cũ aduẽtaret ad* Nicopolim,*quod oppidum in* Armenia *minore poſitum eſt,plano ipſum loco,montibus tamen altis ab duob. lateribus obiectis ſatis magno interuallo ab oppido remotis caſtra poſuit longè à* Nicopoli *circiter millia paſſuũ ſeptẽ.* Quibus *ex caſtris,cùm locus anguſtus, atq; impeditus eſſet tranſeundus,*Pharnaces *in inſidijs delectos pedites, omnesq́; penè diſpoſuit equites magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces diſsipari iuſsit,paganosq́;, & oppidanos in his locis obſeruari,ut ſi amicus* Domitius *eas anguſtias trãſiret,nihil de inſidiis ſuſpicaretur,cum in agris et pecora, et homines animaduerteret uerſari tanquam amicorum aduentu.*Sin *uerò ut in hoſtium fines ueniret,præda diripiẽda milites diſsiparentur,diſperſiq́; cæderentur.* Hæc *cùm adminiſtraret,nunquam tamen intermittebat legatos de pace,atque amicitia mittere ad* Domitium,*cùm hoc ipſo crederet eũ facilius decipi poſſe.* At *contrà ſpes pacis* Domitio *in eiſdem caſtris morandi attulit cauſam.*Ita Pharnaces *amiſsa proximi temporis occaſione, ueritus ne cognoſceretur inſidiæ, ſuos in caſtra reuocauit.*Domitius *poſtero die propius* Nicopolim *acceſsit,caſtraq́; oppido contulit:quæ dum muniunt*

noſtri, Pharnaces aciem inſtruxit ſuo more, atq; inſtituto. In fronte enim ſimplici directa acie cornua trinis firmabantur ſubſidiis, eadem ratione hæc media collocabantur, acie, duob. dextra, ſiniſtraq; interuallis, ſimplicibus ordinib. inſtructis. Perfecit incœptum caſtrorum opus Domitius, parte copiarũ pro uallo inſtructa. Proxima nocte Pharnaces interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebãt, cognoſcit Cæſarem magno in periculo uerſari, flagitareq; à Domitio, ut quam primum ſibi ſubſidia mitteret, propiusq; ipſe Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re Pharnaces uictoriæ loco ducebat, ſi trahere tempus poſſet, cùm diſcedendum celeriter Domitio putaret. Itaq; ab oppido, quà facilimum acceſſum, & æquiſſimum ad dimicandum noſtris uidebat, foſſas duas directas, non ita magno medio interuallo relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius conſtituerat ſuam non producere aciem. Inter has foſſas aciem ſemper inſtruebat: equitatum autem ab lateribus omnem extra foſſam collocabat, qui neq; aliter utilis eſſe poterat, & multum numero anteibat noſtrum equitatum. Domitius autem, cùm Cæſaris magis periculo, q̃ ſuo cõmoueretur, neq; ſe tutò diſceſſurum arbitraretur, ſi cõditiones, quas reiecerat, rurſus appeteret, aut ſine cauſa diſcederet, ex propinquis caſtris in aciem exercitum eduxit, triceſimamſextam legionem in dextro cornu collocauit, Ponticam in ſiniſtro, Deiotari legiones in mediam aciem cõtulit, quib. tamen anguſtiſſimũ frontis reliquit interuallũ, reliquis cohortib. in inſidijs collocatis, ſic utrinq; acie inſtructa proceſſum eſt ad dimicandum. Signo ſub idem tempus ab utroq; dato, cõcurritur acriter, varieq; pugnatur. Nã triceſimaſexta

ta legio,cùm extra foſſam in equitatũ Regis impetũ feciſſet, adeò ſecũdũ prælіũ fecit, ut mœnibus oppidi ſuccederet, foſſamq́; trãſiret,aduerſosq́; hoſtes aggrederetur. At Põtica ex altera parte legio,cũ paululũ auerſa hoſtibus ceſsiſſet,foſſam aũt circuire acies ſecundo conata eſset,ut aperto latere aggrederetur hoſtẽ,in ipſo tranſitu foſſæ conflixa, et oppreſſa eſt. Deiotari uerò legiones uix impetũ ſuſtinuerũt. Ita uictrices Regis copiæ cornu ſuo dextro,mediaq́; acie cõuerterunt ſe ad triceſimam ſextam legionem,quæ tamen fortiter uincẽtium impetum ſuſtinuit, magnis copijs hoſtium circundata, præſentiſsimo animo pugnans in orbem ſe recepit ad radices mõtium,quò Pharnaces inſequi propter iniquitatem loci noluit. Ita Pontica legione penè tota amiſſa magna parte Deiotari militum interfecta,triceſimaſexta legio in loca ſe ſuperiora contulit,non amplius ducentis quinquaginta deſideratis. Ceciderunt eo prælio ſplendidi, ac illuſtres uiri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus diſsipati collegit,itineribusq́; tutis p Cappadociam ſe in Aſiam recepit. Pharnaces reb. ſecũdis elatus, cùm de Cæſare ea quæ optabat,ſperaret,Pontum omnib. copijs occupauit. Ibiq́; & uictor,& crudeliſsimus Rex,cùm ſibi fortunam paternam feliciore euentu deſtinaret,multa oppida expugnauit,bona ciuium Romanorum,Ponticorũq́; diripuit. Supplicia conſtituit in eos,qui aliquam formæ, atque ætatis,commendationem habebant, eaq́;, quæ morte eſsent miſeriora:Pontumq́; nullo defendente, paternum regnum ſe recepiſſe glorians,obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico eſt incommodum acceptum, quæ prouincia ſuperioribus menſibus retenta non tantum ſine ignominia,ſed etiam cum lau-

de

de erat. Nanq; eo miſſus ætate cum duabus legionibus Q. Corfinius Cæſaris quæſtor pro prætore:quanquã erat Prouincia minimè copioſa ad exercitus alendos,& finitimo bello,ac diſſenſionibus uaſtata,& confecta:tamen prudentia,ac diligentia ſua,q; magnam curam ſuſcipiebat, ne quò temere progrederetur,& recepit,& defendit. Nanq; & caſtella cõplura locis editis poſita,quorũ opportunitas caſtellanos impellebat ad decurſiones faciendas,& bellum inferendum, expugnauit,eaq; præda milites donauit. Quæ etſi erat tenuis, tamen in tanta Prouinciæ deſperatione erat grata, præſertim uirtute parta. Et cum Octauius ex fuga Pharſalici prælii magna claſſe in illum ſe ſinum contuliſſet, paucis nauibus Hiadertinorum,quorum ſemper in Remp. ſingulare cõſliterat officium diſperſis Octauianis nauibus erat potitus,ut uel claſſe dimicare poſſet,adiunctis captiuis nauib. ſociorũ. Et cũ diuerſiſſima parte orbis terrarũ Cn. Põpeiũ uictor Cæſar ſequeretur,cõplureſq; aduerſarios in Illyricũ, propter Macedoniæ propinquitatem,ſe reliquis ex fuga collectis,compuliſſe audiret,literas ad Gabinium mittit,cum legionibus tyronum,quæ nuper erant conſcriptæ,proficiſceretur in Illyricũ coniunctiſq; copijs cum Q. Cornificio,ſi quod periculũ Prouinciæ inferretur,depelleret. Sin ea nõ magnis copijs tuta eſſe poſſet,in Macedoniam legiones adduceret:omnem enim illam partem,regionemq; uiuo Cn. Pompeio bellum inſtauraturam eſſe credebat. Gabinius,ut in Illyricum uenit,hyberno tempore anni ac difficili ,ſiue copioſiorem Prouinciam exiſtimans,ſiue multum fortunæ uictoris Cæſaris tribuens,ſiue uirtute,& ſcientia ſua confiſus, qua ſæpe in bellis periclitatus,magnas res,& ſecũdas ductu,auſuq; ſuo geſſerat,neque

Prouin-

Prouinciæ facultatibus ſubleuabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis, neq; nauib. intercluſo mari tempeſtatibus, cõmeatus ſupportari poterat, magnisq; difficultatibus coactus, nõ ut uolebat, ſed ut neceſſe erat, bellum gerebat. Ita cùm duriſſimis tempeſtatib. propter inopiã caſtella, aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat, adeoq; eſt à barbaris contemptus, ut Salonam ſe recipiens in oppidũ maritimũ, quod ciues Romani fortiſſimi, fideliſſimiq; incolebãt, in agmine dimicare ſit coactus. Quo prælio duob. millib. militum amplius amiſſis, Centurionib. XXXVIII. Tribunis IIII. cũ reliquis copijs Salonã ſe recepit, ſummaq; ibi difficultate rerum omnium preſſus paucis menſibus morbo perijt: cuius & infelicitas uiui, & ſubita mors in magnã ſpem Octauium adduxit prouinciæ potiundæ: quem tamen diutius in reb. ſecundis & Fortuna, quæ plurimum in bellis poteſt diligentiaq; Cornificij & uirtus Vatinij uerſari paſſa nõ eſt. Vatinius Brunduſii cùm eſſet cognitis rebus, quæ geſtæ erant in Illyrico, cùm crebris literis Cornificij ad auxilium Prouinciæ ferendũ euocaretur, & M. Octauium audiret cum barbaris fœdera percusſiſſe, compluribusq; locis noſtrorum militũ oppugnare præſidia, partim claſſe p ſe, partim pedeſtrib. copijs per barbaros, etſi graui ualetudine affectus, uix corporis uiribus animum ſequebatur, tamen uirtute uicit incommodum naturæ difficultatesq; hyemis, & ſubitæ præparationis. Nam cùm ipſa paucas in portu naues lõgas haberet, literas in Achaiam, atq; Calenum miſit, uti ſibi claſſem mitterent. quòd cùm tardius fieret, quàm periculum noſtrorum flagitabat, qui ſuſtinere impetum Octauij non poterant, nauibus actuariis, quarum numerus erat ſatis ma-

gnus, magnitudine quãquam nõ ſatis iuſta ad præliandum, roſtra impoſuit. Has adiunctas nauibus longis, & numero claſſis aucto militibus ueteranis impoſitis, quorum magnã copiã habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brunduſii, cum exercitus in Græciam tranſportaretur, profectus eſt in Illyricum, maritimasq; nonnullas ciuitates, quæ defecerant, Octauioq; ſe tradiderant, partim recipiebat, partim remanentes in ſuo conſilio, præteruehebatur: nec ſibi ullius rei moram, neceßitatẽq; iniungebat, *qui q̃ celerrime poſſet, ipſum Octauium perſequeretur. Hunc oppugnantẽ Epidaurũ terra, mariq;, ubi noſtrum erat præſidium, aduentu ſuo diſcedere ab oppugnatione coëgit, præſidiumq; noſtrũ recepit. Octauius, cùm Vatiniũ claſſem magna ex parte confectã ex nauiculis actuariis habere cognouiſſet, confiſus ſua claſſe, ſubſtitit ad inſulam Thauridem, qua regione Vatinius inſequens nauigabat: non q, Octauium ibi reſtitiſſe ſciret, ſed quòd cum longius progreſſum inſequi decreuerat: Cùm propius Thauridem acceßißet, diſtenſis ſuis nauibus, q, & tempeſtas erat turbulenta, & nulla ſuſpicio, hoſtis repẽtè aduerſam ad ſe uenientem nauem, antennis ad mediam malum demißis, inſtructum propugnatoribus animaduertit. Quod ubi conſpexit, celeriter uela ſubduci, demittiq; antennas iubet, & milites armari, & uexillo ſublato, quo pugnãdi dabat ſignũ, quæ primæ naues ſubſequebãtur, idẽ ut facerent ſignificabat. Parabãt ſe Vatiniani repẽtè oppreßi: parati deinceps Octauiani ex portu procedebant. Inſtruitur utrinq; acies, ordine diſpoſita magis Octauiana paratior militum animis Vatiniana. Vatinius, cũ animaduerteret, neq; nauium ſe magnitudine, neq; numero parẽ eſſe futuræ dimicationi, for-

*quin

bb tunæ

tunæ rem cõmittere maluit. Itaque primus ſua quinqueremi in quadriremem ipſius Octauij impetum fecit, celerrimè, fortiſsimeq́; contrà illo remigante, naues aduerſæ roſtris cõcurrunt adeò uehementer, ut nauis Octauiana roſtro diſcuſſo, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis præliũ concurriturq́; ad duces maximè: nam cum ſuo quiſq; auxiliũ ferret, magnũ cominus in anguſto mari præliũ factum eſt, quantoq́; coniunctis magis nauib. confligendi poteſtas dabatur, tanto ſuperiores erant Vatiniani, qui admiranda uirtute ex ſuis nauib. in hoſtium naues tranſilire non dubitabant, et dimicatione æquata longè ſuperiores uirtute, rẽ feliciter gerebant. Deprimitur ipſius Octauij quadriremis, multæ præterea capiuntur, aut roſtris perforatæ merguntur: propugnatores Octauiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare præcipitantur: ipſe Octauius ſe in ſcapham confert, inquã plures cũ confugerent, depreſſa ſcapha uulneratus tamen adnatat ad ſuum myoparonem. Eò receptus, cùm præliũ nox dirimeret, tempeſtate magna uelis profugit, ſequuntur hunc ſuæ naues nõnullæ, quas caſus ab illo periculo uendicarat. At Vatinius re bene geſta receptui cecinit, ſuisq́; omnib. incolumib. in eũ ſe portũ uictor recepit, quo ex portu claſsis Octauiana ad dimicandum proceſſerat. Capit ex eo prælio pentiremẽ unã, triremes duas, dicrotas octo, cõpluresq́; remiges Octauianos. Poſteroq́; ibi die fuit, dũ ſuas, captiuasq́; naues reficeret, poſt diẽ tertiũ cõtẽdit in inſulã Iſsã, ꝗ eò ſe recepiſſe ex fuga credebat Octauiũ. Erat Mæũ nobiliſsimũ regionum earum oppidũ, coniũctiſsimũq; Octauio, quò ut peruenit, oppidani ſupplices ſe Vatinio dediderũt. cõpertiq; ipſum Octauiũ, paruis, paucisq́; nauigijs uento ſecundo regionem

Græciæ

Græciæ petiſſe,inde ut Siciliã,deinde Africã ceperet. Ita breui ſpatio re Præclariſſime geſta Prouincia recepta ,et Cornificio reddita,clãſſe aduerſariorum ex illo toto ſinu expulſa,uictor ſe Brunduſiũ incolumi exercitu,et claſſe recepit. his autem temporibus,quibus Cæſar ad Dyrrhachium Pompeiũ obſidebat,& prælio Pharſali rem fœliciter gerebat, Alexandriæq; cùm periculo magno,tum etiam maiore periculi fama,dimicabat, Qu. Caſſius Longinus in Hiſpania proprætore Prouinciæ ulterioris obtinendæ cauſa relictus,ſiue conſuetudine naturæ ſuæ,ſiue odio,quod in illam Prouinciã ſuſceperat quæſtor,ex inſidijs ibi uulneratus magnas odij ſui fecerat acceſſiones:quod uel ex conſcientia ſuo,cũ de ſe mutuò ſentire Prouinciã crederet,uel initijs ſignis & teſtimonijs eorũ,qui difficulter odia diſſimulant,animaduertere poterat et cõpenſare offenſionem Prouinciæ exercitus amore cupiebat . Itaq; cùm primũ in unũ locũ exercitũ conduxit, ſeſtertia C.militibus eſt pollicitus:nec multò pòſt,cum in Luſitania Medobregam oppidũ,mõtemq; Herminiũ expugnaſſet, quo Medobregenſes cõfugerãt,ibiq; Imperator eſſet appellatus,iterũ ſeſtertijs C. milites donauit. Multa præterea , & magna præmia ſingulis cõcedebat,quæ ſpecioſum reddebant præſentem exercitus amorem paulatim tamen,et occulte militarem diſciplinã,ſeueritatẽq; minuebãt,Caſſius legionibus in hyberna diſpoſitis,ad ius dicẽdum Cordubam ſe recepit, contractumq; in ea æs alienum grauiſſimis oneribus Prouinciæ conſtituit exoluere: & , ut largitionis poſtulat conſuetudo,p cauſam liberalitatis ſpecioſam, plura largitiori quærebantur,pecuniæ locupletibus imperabantur, quas Longinus ſibi expenſas ferri , non tantum patiebatur : ſed etiam

cogebat in gregem locupletũ ſimulatum cauſæ tenues conſpiciebatur, neq; ullum genus quæſtus, aut magni & euidentis, aut minimi & ſordidi, prætermittebatur, quo domus, & tribunal Imperatoris uacaret: nemo erat, qui modò aliquam iacturã facere poſſet, quin aut uadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita etiam magna ſolicitudo periculorum ad iacturas, & detrimenta rei familiaris adiũgebatur: quibus de cauſis accidit, ut cũ Lõginus Imperator eadẽ faceret, quæ fecerat quæſtor, ſimilia rurſus de morte eius prouinciales conſilia inirent Horũ odiũ confirmabant nonnulli familiares eius qui cùm in illa ſocietate uerſarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius nomine peccabant ſibiq; quòd rapuerant, acceptum ferebant: quòd interciderat, aut erat interpellatum, Caßio aßignabant. Quintam legionem nouam conſcribit, augetur odium & ex ipſo delectu, & ſumptu additæ legionis. Complentur equitum tria millia, maximisq; onerantur impenſis, nec Prouinciæ datur ulla requies. Interim literas accepit à Cæſare, ut in Africam exercitum traijceret perq; Mauritaniã ad fines Numidiæ perueniret, quòd magna Cn. Pompeio Iuba Rex miſerat auxilia, maioraq; miſſurus exiſtimabatur. Quib. literis acceptis, inſolẽti uoluptate efferebatur, quòd ſibi nouarum prouinciarum, & fertilißimi regni tanta oblata eſſet facultas. Itaq; ipſe in Luſitaniã proficiſcitur ad legiones accerſendas, auxiliaq; adducẽda: certis hominib. dat negotiũ, ut frumẽtũ, nauesq; cẽtũ præpararẽtur pecuniæq; deſcriberẽtur, atq; imperẽtur, ne qua res, cũ rediſſet, moraretur. Reditus eius fuit celerior omniũ opiniõe, nõ .n. labor, aut uigilãtia, cupiẽti præſertim aliquid, Caßio deerat. Exercitu coacto in unũ locũ, caſtris ad Cordubã poſitis, pro con

pro concione militib. exponit, quas res Cæſaris iuſſu gerere debere pollicetur&qacute; ijs, cum in Mauritaniam traieciſſet, *ſe=ſtertia ſe daturum: quintam fore in Hiſpania legionẽ. Ex cõcione ſe Cordubam recepit, eo&qacute; ipſo die meridiana hora, cũ in Baſilicam iret, quidam Minutius Silo cliens, L. Racilij libellum, quaſi aliquid ab eo poſtularet, ut miles, ei tradidit: deinde poſt Racilium (nam is latus Caßii tegebat) quaſi reſponſum ab eo peteret, celeriter dato loco, cùm ſe inſinuaßet ſiniſtra corripit eum dextraq; bis ferit pugione: clamore ſublato, fit à coniuratis impetus uniuerſis. Munatius Flaccus proximum gladio traijcit lictorem: Hoc interfecto, Qu. Caſſium legatum uulnerat. Ibi T. Vaſius, & L. Mergilio ſimili confidentia Flaccum municipem ſuum adiuuãt. erant enim omnes, Italienſes. Ad ipſum Longinum L. Licinius Squillus inuolat, iacentemq; leuibus ſauciat plagis. Concurritur ad Caſſium defendendum. Semper enim Berones, compluresq; euocatos cum telis ſecum habere conſueuerat, à quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam ſubſequebantur. Quo in numero fuit Calphurnius Saluianus, & Manilius Tuſculus. Minutius inter ſaxa, quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur, & relato ad domum Caßio, ad eum deducitur: Racilius in proximam ſe domum familiaris ſui confert, dum certum cognoſceret, confectus'ne Casſius eſſet. Laterenſis, cùm id non dubitaret, accurrit lætus in caſtra, militibusq; uernaculis, & ſecundæ legionis, quibus hodio ſciebat præcipuè Caßium eſſe gratulatur. Tollitur à multitudine in tribunal, prætor appellatur. Nemo enim aut in Prouincia natus, aut uernaculæ legionis miles, aut diuturnitate iam factus prouincialis (quo in numero erat ſecunda legio) non cum om-*

*ſeſtertios

ni Prouincia conſenſerat in odio Caßij. Nam legiones trigeſimam, & uigeſimam primam paucis menſibus in Italia ſcriptas, Cæſar attribuerat Lõgino: quinta legio ibi nuper erat confecta. Interim nuntiatur Laterenſi uiuere Caßium. Quo nuntio dolore magis permotus, q̃ animo perturbatus, refecit celeriter ſe, & ad Caßium uiſendum proficiſcitur. Re cognita trigeſima legio ſigna Cordubã infert ad auxiliũ ferendũ imperatori ſuo. Facit hoc idem uigeſimaprima. ſubſequitur has quinta. Cum duæ legiones reliquæ eſſent in caſtris, ſecũdarij ueriti ne ſoli relinquerentur, atq; ex eo quid ſenſiſſent, indicaretur, ſecuti ſunt factum ſuperiorum permanſit in ſententia legio uernacula, nec ullo timore de gradu deiecta eſt. Caßius eos, qui nominati erant conſcij cædis, iubet comprehẽdi. Legionem quintam in Caſtra remittit cohortibus XXX. retentis. Indicio Minutii cognoſcit L. Racilium, & L. Laterenſem, & Annium Scapulam maxime dignitatis, & gratiæ prouincialẽ hominem, ſibiq; tam familiarem, q̃ Laterenſem, & Racilium in eadem fuiſſe coniuratione. Nec diu moratur dolorem ſuum, quin eos interfici iubeat. Minutiũ libertis tradit excruciandum. Item Calphurnium Saluianum, qui profitetur indicium coniuratorũq; numerum auget, uere ut quidã exiſtimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Iiſdem cruciatib. affectus L. Mergilio Squillus nominat plures, quos Caßius interfici iubet, exceptis iis, qui ſe pecunia redemerunt. Nam palàm ſeſtertijs decem cum Calfurnio paciſcitur, & cum Qu. Sextio quinquaginta: qui, ſi maximè nocentes ſunt mulctati, tamen periculum uitæ, dolorq; uulnerum pecunia remiſſus, crudelitatem cũ auaritia certaſſe ſignificabat. Aliquot pòſt dieb. literas à Cæſare miſſas accipit, quibus cognoſcit Pompeium in

ium in acie uictum, amiſsis copiis, fugiſſe. Qua cognita, miſtam dolori uoluptatem capiebat, uictoriæ nuntius lætitiam exprimebat, cōfectum bellum licentiā tēporū intercludebat. Sic erat dubius animus, utrum nihil timere, an omnia licere, mallet. Sanatis uulneribus, accerſit omnes, qui ſibi pecunias expenſas tulerant, acceptasq; eas iubet referri, quib. parū uidebatur impoſuiſſe oneris, ampliorē pecuniā imperat. Æqua autem ratione delectum inſtituit, quos ex omnib. conuentib. coloniis conſcriptos, tranſmarina militia pterritos, ad ſacramenti redēptionē uocabat. Magnum hos fuit uectigal: maius tamen creabat odiū. His reb. confectis totū exercitū luſtrat: Legiones quas in Africam ducturus erat, et auxilia mittit ad traiectum. Ipſe claſſem, quā parabat, ut inciperet, Hiſpalim accedit: ibiq; moratur ppea q, edictū tota Prouincia propoſuerat, ut quib. pecunias imperaſſet, neq; cōtuliſſent, ſe adirēt, quæ euocatio uehemēter omneis turbauit. Interim L. Titius, qui eo tempore Tr. mil. legionis uernaculæ fuerat, nuntiat fama legionem trigeſimam. quam Qu. Caſsius legatus ſimul ducebat, cùm ad oppidū Leptim caſtra haberet, ſeditione facta, Cēturionib. aliquot occiſis, q ſigna tollit nō patiebātur, deceſsiſſe, et ad ſecundam legionē cōtendiſſe, quæ ad fretū alio itinere ducebatur. Cognitare, noctu cū V. cohortib. undecimanorū egreditur, mane puenit. Ibi eū diem, ut, quid ageretur, pſpiceret, moratus, Carbonā cōtendit. Hic, cùm legio uigeſima, & uigeſimaprima, et cohortes quatuor, et quinta legio totusq; conueniſſet equitatus, audit quatuor cohortes à uernaculis oppreſſas ad Obuculam, cum his ad ſecundam per ueniſſe legionem, omnesq; ibi ſe coniunxiſſe, & T. Torium Italicenſem ducem delegiſſe. Celeriter habito conſilio, Mar-*

*quatuor ex quinta legione.

 cellum

cellum Cordubã, ut eã in poteſtate retineret, Qu. Caßiũ legatum Hiſpalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conuentum Cordubenſem ab eo defeciſſe, Marcellumq; aut uolũtate, aut neceßitate adductũ (nanq; id uarie nũtiabatur) conſentire cũ Cordubenſibus. Duas cohortes legionis quintæ, quæ fuerant Cordubæ in præſidio, idem facere. Caßius his reb. incẽſus, mouet caſtra, & poſtero die Segouiam ad flumen Silicenſe uenit. ibi habita concione, militum tentat animos, quos cognoſcit non ſua, ſed Cæſaris abſentis cauſa ſibi fidißimos eſſe, nullũq; periculum deprecaturos, dum per eos Cæſari Prouincia reſtitueretur. Interim Torius ad Cordubam, ueteres legiones adducit, ac ne diſſenſionis initium natũ ſeditioſa militũ, ſuaq; uideretur natura: ſimul, ut contra Qu. Caßium, qui Cæſaris nomine maioribus uiribus uti uidebatur, æquè potentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio ſe prouinciam recuperare uelle palàm dictitabat. Et forſitan etiam hoc fecerit odio Cæſaris, & amore Pompeij, cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: ſed id qua mente cõmotus fecerit, coniectura ſciri non poteſt. Certè hoc præ ſe Troius ferebat. Milites adeò fatebantur, ut Cn. Pompeij nomen in ſcutis inſcriptũ haberent, frequens legionib. cõuentus obuiã prodit, neq; tantũ uirorũ: ſed etiã matrumfamiliãs, ac prætextorũ, deprecaturq; ne hoſtili aduentu Cordubam diriperẽt. Nã ſe cõtra Caßium ſentire cum omnibus: contra Cæſarem ne facere cogerentur, orare. Tantæ multitudinis precibus, & lacrymis exercitus commotus, cùm uideret ad Caßium perſequendum nihil opus eſſe Cn. Põpeij nominẽ, et memoria, tamq; omnib. Cæſarianis, q̃ Põpeianis Longinum eſſe in odio, neq; ſe conuentum, neq; M. Marcellum contra Cæſaris

ſaris

ſaris cauſam poſſe perducere,nomen Pompeij ex ſcutis detraxerunt. Marcellum, qui ſe Cæſaris cauſam defenſurum profitebatur,ducem aſciuerunt,prætoremq́; appellarunt, et ſibi conuentum adiunxerunt,caſtraq́; ad Cordubam poſuerunt.Caßius eo biduo circiter quatuor millia paſſuum à Corduba citra flumen Betim in oppidi conſpecto loco excelſo facit caſtra:literas ad Regem Bogudem in Mauritaniã, et ad M.Lepidum procõſ.in Hiſpaniam citeriorẽ mittit, ſubſidio ſibi,Prouinciæq́; Cæſaris cauſa quàm primum ueniret: ipſe hoſtili modo Cordubenſium agros uaſtat, ædificia incendit: Cuius rei deformitate,atq; indignitate legiones,quæ Marcellum ſibi ducem ceperant,ad eum concurrerunt,ut in aciẽ educerentur,curant,primúq; confligendi ſibi poteſtas fieret,quã cum tanta contumelia nobilißimæ, charisſimæq́; poſſeßiones Cordubenſium in conſpectu ſuo rapinis,ferro,flammáq; conſumerentur.Marcellus,cum confligere miſerrimum putaret, quòd & uictoris, & uicti detrimentum ad eundem Cæſarem eſſet redundaturum, neq; ſuæ poteſtatis eſſet,legiones Betim traducit,atq; aciem inſtruit.Cum Caßium contrà pro caſtris ſuis aciẽ inſtruxiſſe loco ſuperiore uideret, cauſa interpoſita,quòd is in æquum non deſcenderet,Marcellus militibus perſuadet,ut ſe in caſtra recipiant.Itaque copias reducere cœpit.Caßius quo bono ualebant,Marcellumq́; infirmum eſſe ſciebat,aggreſſus equitatu legionarios ſe recipientes,complures nouißimos in fluminis ripis interficit: cũ hoc detrimento,quid tranſitus fluminis uitij,difficultatesq́; haberet,cognitum eſſet,Marcellus caſtra Betim trãfert,crebroq́; uterq; legiones in aciem educit,neq; tamen confligitur propter locorum difficultates. Erat copijs pedeſtrib.multò fir-

mior Marcellus,habebat enim ueteranas legiones, multisq́; prælijs expertas.Caſsius fidei magis,q̃ uirtuti legionum con fidebat.Itaq; cùm caſtra caſtris collata eſſent,& Marcellus locum idoneum caſtello cepiſſet,quo prohibere aqua Caſsia= nos poſſet,Lõginus ueritus,ne genere quodã obſidionis clau deretur in regionibus alienis,ſibiq́; infeſtis,noctu ſilentio ex caſtris proficiſcitur,celeriq́; itinere Vllam contendit, q̃ ſibi fidele eſſe oppidum credebat: ibi adeò coniuncta ponit mœni bus caſtra,ut & loci natura(nanq; Vlla in edito monte poſi ta eſt)& ipſa munitione urbis,undique ab oppugnatione tu tus eſſet . Hunc Marcellus inſequitur , & quàm proximè poteſt Vllam,caſtra caſtris confert,locorumq́; cognita na= tura,quò maximè rem deducere uolebat,neceſsitate eſt addu ctus,ut neq; confligeret,cuius ſi rei facultas eſſet,reſiſtere in citatis militibus non poterat:neq; uagari Caſsium latius pa teretur , ne plures ciuitates ea paterentur , quæ paſsi erant Cordubenſes. Caſtellis idoneis locis collocatis,operibusq́; in circuitu oppidi continuatis,Vllam Caſsiũq́; munitionib.clau ſit,quæ priuſquàm perficerentur,Lõginus omnẽ ſuũ equita tũ emiſit,quẽ magno ſibi uſui fore credebat,ſi pabulari fru= mentariq́; Marcellũ nõ pateretur:magno autẽ impedimẽto ſi clauſus obſidione,et inutilis neceſſariũ conſumeret frumẽtũ. Paucis dieb.literis Caſsii acceptis,Rex Bogud cũ copiis uenit adiũgitq́; legionẽ,q̃ ſecũ adduxerat,cõpluresq́; cohortes au xiliarias Hiſpanorũ: nanq; ut in ciuilibus diſſenſionib.accide re conſueuit,ita tẽporib.illis in Hiſpania nõnullæ ciuitates re bus Caſsii ſtudebant,plures Marcello fauebãt. Accedit cũ co piis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones : pugnatur utrinque acriter crebroq́;,ut accidit,fortuna ſæpe ad utrũq;

transferen=

transferente uictoriam, nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore Prouincia cum cohortibus legionarijs trigintaquinq; magnoq́; numero equitum, & reliquorum auxiliorum uenit ea mente Vllam, ut ſine ullo ſtudio contentiones Caßij, Marcelliq́; componeret. Huic uenienti ſine dubitatione Marcellus ſe credit, atque offert. Caßius contra ſuas ſe tenet præſidijs, ſiue eo q, plus ſibi iuris deberi, q̃ Marcello exiſtimabat, ſiue eò, q, ne præoccupatus animus Lepidi eſſet obſequio aduerſarij, uerebatur. Ponit ad Vllã caſtra Lepidus, neq; habet à Marcello quicquam diuiſi: ne pugnetur, interdicit: ad exeundum Caßiũ inuitat, fidemq́; ſuam in re omni interponit. Cum diu dubitaſſet Caßius, quid ſibi faciendum, quid'ue Lepido eſſet credendum: neq; ullum exitum conſilij ſui reperiret, ſi permaneret in ſententia, in poſtulat, uti munitiones diſijcerentur, ſibiq́; liber exitus daretur. Nũ tantum inducijs factis, ſed propè iam conſtituta opera cùm complanarent, cuſtodiæq́; munitionum eſſent deductæ, auxilia Regis in id caſtellum, Marcelliq́;, q, proximum erat regijs caſtris, neque opinantib. omnibus (ſi tamen in omnib. fuit Caßius, nam de huius conſcientia dubitabatur) impetum fecerunt, compluresq́; ibi milites oppreſſerũt: q, niſi celeriter indignatiõe, et auxilio Lepidi præliũ eſſet dirẽptũ, maior calamitas eſſet accepta. Cum iter Caßio patefactũ eſſet, caſtra Marcellus cũ Lepido coniungit. Lepidus eodẽ tẽpore, Marcellusq́; Cordubã cũ ſuis proficiſcitur. Narbonem ſub idem tempus Trebonius proconſul ad Prouinciã obtinendam uenit: de cuius aduentu ut cognouit Caßius, legiones quas ſecum habuerat, equitatumq́; in hyberna diſtribuit. Ipſe omnibus ſuis rebus celeriter correptis Malacam contendit,

tendit,ibiq; aduerſo tempore nauigandi naues conſcendit, ut ipſe prædicabat,ne ſe Trebonio,*&* Lepido,*&* Marcello *cō mitteret:ut amici eius dictitabant,ne per eam Prouinciā minore cum dignitate iter faceret,cuius magna pars ab eo deſé cerat:ut cæteri exiſtimabant,ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in poteſtatem cuiuſquā ueniret.* Progreſſus *ſecunda,ut hyberna,tempeſtate cum in Iberum flumen noctis uitandæ cauſa ſe contuliſſet,inde,paulò uehementiore tempeſtate nihilo periculoſius ſe nauigaturū credens profectus ad uerſis fluctibus occurentibus oſtio fluminis in ipſis faucibus, cum neq; flectere nauem propter uim fluminis, neq; directam tātis fluctib. tenere poſſet,demerſa naui perijt.* Cùm in Syriam *Cæſar ex Ægypto ueniſſet,atq; ab his, qui* Roma *uenerant ad eum cognoſceret,literisq́; urbanis animaduerteret multa* Romæ *malè,& inutiliter adminiſtrari,neq; ullam partem* Reipub.*ſatis commodè geri, q, & contentionib.tribunitiis pernicioſæ ſeditiones orirentur,& ambitione,atque indulgentia* Tribunorum *militum, & qui legionibus præerant,multa contra morem conſuetudinemq́; militarē fierènt, quæ diſſoluēdæ diſciplinæ,ſeueritatisq́; eſſent, eaq́; omnia flagitare aduentum ſuum uiderat,tamen præferendum exiſtimauit:quas in prouincias,regionesq́; ueniſſet eas:ita relinquere conſtitutas,ut domeſticis diſſenſionibus liberarentur,iura,leges q́; acciperent, & externorum hoſtium mentum deponerent.* Hæc in Syria,Cilicia,*Aſia celeriter ſe confecturum ſperabat,quòd hæ* Prouinciæ *nullo bello premebantur*. In Bithinia *ac* Ponto *plus oneris uidebat impendêre,ſibi non enim exceſſiſſe* Ponto Pharnacem *audierat,neque exceſſurum putabat, cùm ſecundo prælio eſſet uehementer inflatus, quòd*

contra

contra Domitium Caluinum fecerat. Commoratus ferè in omnibus ciuitatibus, quæ maiores sũt dignitate, præmia bene meritis & uiritim, & publicè tribuit. De controuerſiis ueterib. cognoſcit, ac ſtatuit Reges, Tyrannos, Dynaſtas Prouinciæ, finitimosq́; qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impoſitis Prouinciæ tuendæ, re defendendæ, dimittit & ſibi, & populo Rom. amiciſsimos. Paucis diebus in ea Prouincia conſumptis, Sex. Cæſarem amicum, et neceſſarium ſuum legionibus Syriæ præficit, ipſe eadem claſſe qua uenerat, proficiſcitur in Ciciliã, cuius Prouinciæ ciuitates omnes euocat Tarſum, quod oppidum ferè totius Ciciliæ nobiliſsimum, fortiſsimumq́; eſt. Ibi rebus omnib. prouinciæ, & finitimarum ciuitatum conſtitutis, cupiditate proficiſcendi ab bellum gerendum non diutius moratur, magnisq́; itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, uenit Comana uetuſtiſsimum, & ſanctiſsimũ in Cappadocia Bellonæ templum, quòd tanta religione colitur, ut ſacerdos eius Deæ maieſtate, imperio, & potentia ſecundus à Rege conſenſu gentis illius habeatur: id homini nobiliſsimo Nicomedi Bithynio adiudicauit, qui Regio Cappadocum genere ortus, propter aduerſam fortunam maiorum ſuorum, mutationemq́; generis, iure minime dubio, uetuſtate tamen intermiſſo, ſacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, cùm benemeritus uterque eorum de Repu. eſſet, ne aut regni hæreditas Ariaratẽ ſolicitaret, aut hæres regni terreret. Ariobarzani attribuit, qui ſub eius imperio, ac ditione eſſet, ipſe iter cœptum ſimili uelocitate conficere cœpit. Cùm propius Pontum, finesq́; Gallogræciæ acceſsiſſet, Deiotarus Tetrarches Gallogræciæ, tunc qaidem penè

totius

*totius,quod ei neque legibus,neque moribus conceſſum eſſe cæteri Tetrarchæ contendebant:ſine dubio autem Rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus:depoſitis Regijs inſignibus,neq; tantum priuato ueſtitu,ſed etiam reorum habitu ſupplex ad Cæſarem uenit oratum,ut ſibi ignoſceret,quod in ea parte poſitus terrarum,quæ nulla præſidia Cæſaris habuiſſet,exercitibus,imperijsq; in Cn.Pompeij caſtris fuiſſet: neq; enim ſe iudicem debuiſſe eſſe cõtrouerſiarũ populi Ro. ſed parere præſentibus imperijs.Cõtra quẽ Cæſar,cum plurima ſua commemoraſſet officia,quæ conſul ei decretis publicis tribuiſſet,cumq; defenſionem eius nullã poſſe excuſationẽ eius imprudentiæ recipere coarguiſſet.quod homo tãtæ prudentiæ,ac diligentiæ ſcire potuiſſet,quis urbem,Italiamq; teneret,ubi Senatus,Populusq; Rom.ubi Reſp.eſſet.Quis deinde poſt L.Lentulum,*M.Marcellum conſul eſſet.Sed tamen ſe concedere id factum ſuperioribus ſuis beneficijs, ueteri hoſpitio, atq; amicitiæ,dignitati ætatiq; hominis:precib.eorum qui frequentes concurriſſent,hoſpites,atq; amici Deiotari ad deprecandum.De controuerſiis Tetrarcharum poſtea ſe cogniturum eſſe dixit regium ueſtitum ei treſtituit. Legionem autem quam ex genere ciuium ſuorum Deiotarus natura, diſciplinaq; noſtra conſtitutam habebat, equitatumq; omnem ad bellum gerendum adducere iuſſit.Cum in Pontum ueniſſet copiasq; omnes in unum locum coẽgiſſet,quæ numero,atque exercitatione bellorum mediocres erant(excepta enim legione ſexta, quam ſecum adduxerat Alexandria ueteranam, multis laboribus, periculisq; functam, multisq; militibus partim difficultatem itinerum, ac nauigationum, partim crebritate bellorum adeo diminutam, ut minus mille*

*C.

hominum

hominum in ea eſſet,reliquæ erant tres legiones,una Deiota ri, duæ,quæ in eo prælio,q̃ Cn.Domitium feciſſe cum Pharnace ſcripſimus,fuerant) Legati à Pharnace miſsi Cæſarem adeunt,atq; in primis deprecantur, ne eius aduentus hoſtilis eſſet.Facturum enim omnia Pharnacem,quæ imperata eſsēt, maximeq́; commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Cæſarem Pompeio dare uoluiſſe,cùm Deiotarus, qui dediſſet,tamen ei ſatisfeciſſet.Cæſar reſpōdit ſe fore æquiſsimū Pharnaci,ſi quæ polliceretur,repræſentaturus eſſet. Monuit autem,ut ſolebat,mitibus uerbis legatos, ne aut Deiotarum ſibi obijcerēt,aut nimis eo gloriarentur beneficio, q̃ auxilia Pompeio non miſiſſent:nam ſe neq; libentius facere quicquam,quàm ſupplicibus ignoſcere,neque Prouinciarum publicas iniurias condonare ijs,poſſe,qui non fuiſſent in ſe officioſi.Id ipſum,quod commemoraſſent,officium utilius Pharnaci fuiſſe,qui prouidiſſet,ne uinceretur, quā ſibi,cui Dii immortalis uictoriam tribuiſſent.Itaque ſe magnas, & graues iniurias ciuiū Romanorum,qui in Pōto negotiati eſſent,quoniam in integrum reſtituere non poſſet, cōcedere Pharnaci. Nam neq; interfectis amiſſam uitam, neq; exactis uirilitatē reſtituere poſſe,quod quidem ſupplicium grauius more ciues Romani ſubiſſent.Ponto uerò decederet cōfeſtim, familiaſq́; publicanorum remitteret, cæteraq́; reſtitueret ſociis, ciuibuſq́; Romanis,quæ penes eum eſſent.Si feciſſet, iam tūc ſibi mitteret munera,ac dona,quæ bene rebus geſtis Imperatores ab amicis accipere conſueſsent.Miſerat enim Pharnaces coronam aureā.His reſponſi datis,legatos remiſit.At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus,cùm feſtinantē,ac properātem Cæſarem ſperaret, libentius etiam crediturum ſuis promiſsis,

miſsis,quam res pateretur quo celerius,honeſtiusq; ad res ma gis neceſſarias proficiſceretur(nemini enim erat ignotũ, plu rimis de cauſis ad urbẽ Cæſarẽ reuocari)lentius agere dece dẽdi diẽ poſtulare,longiores pactiones interponere,in ſumma fruſtari cœpit.Cæſar cognita calliditate hominis, quod alijs tẽporibus natura facere conſueuerat, tunc neceſsitate fe cit adductus,ut celerius omnium opinione manum cõſereret. Zela eſt oppidum in Ponto,poſitu ipſo,ut in plano loco ſatis munitum:tumulus enim naturalis,uelut manu factus, excelſiore undiq; faſtigio ſuſtinet murũ.circumpoſiti ſunt huic oppido magni,multiq; interciſi uallibus colles,quorum editiſſimus unus qui propter uictoriam Mithridatis,& infelicitatem Triarij,detrimentumq; exercitus noſtri ſuperioribus lo cis,atque itineribus penè coniunctis oppido magnam in illis partibus habet nobilitatem,nec multo longius millibus paſſuum tribus abeſt ab Zela.Hunc locum Pharnaces ueteribus Paternorum felicium caſtrorum refectis operibus,copijs om nibus ſuis occupauit.Cæſar,cum ab hoſte millia paſſuũ quin que caſtra poſuiſſet,uideretq; eas ualles,quibus regia caſtra munirentur,eodem interuallo ſua caſtra munituras,ſi modò ea loca hoſtes priores nõ cepiſſent,quæ multò erant priora Regis caſtris,aggerẽ cõportari iubet intra munitiones:quo celeriter collato, proxima nocte uigilia quarta legionibus omnibus expeditis,impedimentisq; in caſtris relictis, prima luce non opinantibus hoſtibus eum ipſum locũ cepit,in quo Mithridates ſecundũ bellũ aduerſus Triariũ fecerat .Hunc omnẽ cõportari aggerẽ è caſtris ſeruitiaq; agi iuſsit,ne quis ab opere milites diſcederet,cũ ſpatio nõ amplius mille paſſuũ interciſa uallis caſtra hominũ diuideret ab opere incœpto

Cæſaris

Cæſaris caſtrorum. Pharnaces, cùm id repente prima luce animaduertiſſet, copias ſuas omnes pro caſtris inſtruxit: quas interpoſita tanta locorũ iniquitate, conſuetudine magis per uulgata militari credebat inſtrui Cæſar: uel ad opus ſuũ tardandum, quo plures in armis tenerentur: uel ad oſtentationẽ regiæ fiduciæ, ne munitione magis quàm manu defendere locum Pharnaces uideretur. Itaq; deterritus non eſt, quo minus prima acie pro uallo inſtructa reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulſus ſiue loci felicitate, ſiue auſpicijs, & religionibus inductus quibus obtemperaſſe eũ poſtea audiebamus, ſiue paucitate noſtrorũ, qui in armis erãt, comperta, cùm more operis quotidiani, magnam illã ſeruorum multitudinẽ, quæ aggerẽ portabat, militum eſſe credidiſſet, ſiue etiam ueterana fiducia exercitus ſui quẽ cũ legione XXII. in acie conflixiſſe, & uiciſſe legati eius gloriabantur: ſimul contemptu exercitus noſtri, quem pulſum à ſe Domitio duce ſciebat: inito conſilio dimicandi, deſcendere prærupta ualle cœpit. Cuius aliquandiu Cæſar irridebat inanem oſtentationem, & eo loco militum cohortationẽ, quẽ in locũ nemo ſanus hoſtis ſubiturus eſſet. Cum interim Pharnaces eodẽ gradu, quo in prælium deſcenderat. uallem aſcendere aduerſus arduũ collem inſtructis copijs cœpit, Cæſar incredibili eius uel temeritate, uel fiducia motus, neq; opinans, imparatusq; oppreſſus, eodem tempore milites ab operibus uocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem inſtruit. Cuius rei ſubita trepidatio magnum terrorem attulit noſtris. Nõdum ordinibus inſtructis, falcatæ regiæ quadrigæ permiſtos milites perturbant quæ tamẽ celeriter multitudine telorum opprimuntur. Inſequitur has acies hoſtium, & clamore ſublato confligit,

multum adiuuante natura loci, plurimum Deorum immorta lium benignitate, qui cum omnibus caſibus belli interſunt, tũ præcipue eis, quibus nihil ratione potuit adminiſtrari. Magno, atq; acri prælio facto, cominus dextro cornu quo uete rana legio ſexta erat collocata, initium uictoriæ natũ eſt ab ea parte, cũ in procliui detruderentur hoſtes, multo tardius, ſed tamen iiſdem diis adiuuantibus, ſiniſtro cornu, mediaq; acie, totæ profligantur copiæ Regis, quæ quam facile ſubierãt iniquum locũ, tã celeriter gradu pulſæ, premebantur loci iniquitate. Itaq; multis militibus partim interfectis partim ſuorum ruina oppreßis, qui uelocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, uallem tranſgreßi, nihil ex loco ſuperiore inermes proficere poterant. At noſtri uictoria elati ſubire iniquũ locũ, munitionesq; aggredi non dubitarunt. Defendentibus autem his cohortibus caſtra, quas Pharnaces præſidio reliquerat, celeriter caſtris hoſtium ſunt potiti. Interfecta multitudine omni ſuorum, aut capta: Pharnaces cum paucis equitibus profugit. Cui niſi caſtrorũ oppugnatio facultatem attuliſſet liberius profugiendi, uiuus in Cæſaris poteſtatẽ adductus eſſet. Tali uictoria toties uictor Cæſar incredibili eſt lætitia affectus, ꝗ maximũ bellũ tanta celeritate cõfecerat, quodq; ſubiti periculi recordatione lætior ꝗ uictoria facilis ex difficilimis rebus acciderat. Põto recepto, præda omni regia militibus cõdonata, poſtero die cũ expeditis equitibus ipſe proficiſcitur. Legionẽ ſextàm decedere ad premia atque honores accipiendos in Italiam iubet. Auxilia Deiotari domum remittit, duas legiones cum Cœli o Vintia no in Ponto reliquit. Ita per Gallogræciam, Bithyniamq; in Aſiam iter facit, omniumq; earum Prouinciarum de

contro

controuerſiis cognoſcit, & ſtatuit iura in Tetrarcas, Reges, ciuitates diſtribuit. Mitridatem Pergamenum, quo rem feliciter, celeriterq́; geſtam in Ægypto ſupra ſcripſimus, regio genere ortum, diſciplinis etiam regiis educatum (nam eum Mithridates Rex Aſiæ totius propter nobilitatem Pergamo paruulum ſecum aſportauerat in caſtra, multosq́; tenuerat annos) Regem Boſphori conſtituit, quod ſub imperio Pharnacis, fuerat: Prouinciasq́; populi Rom. à barbaris, atque inimicis Regibus interpoſito amiciſſimo Rege, muniuit. Eidem Tetrarchiam legibus Gallogræcorum, iure gentis, & cognationis adiudicauit, occupatam, & poſſeſſam paucis ante annis à Deiotaro. Neque tamē uſquam diutius moratus eſt, quàm neceſſitas urbanarum ſeditionum pati uidebatur. Rebus feliciſſime, celerrimeq́; cōfectis, in Italiā celerius omnium opinione uenit.

A. HIRTII, AVT, OPII DE BELLO AFRICO COMMENTARIVS QVINTVS.

CÆSAR itineribus iuſtis, confectis nullo die intermiſſo ad XIII. Calendarum Ian. in Lilybæū peruenit, ſtatimq́; oſtēdit ſeſe naues uelle cōſcēdere, cū nō amplius legionem tyronū haberet unā, equitesq́; uix ſexcētos. Tabernaculū ſecūdū litus ipſum cōſtituit, ut prope fluctus uerberaret. Hoc eo cōſilio fecit, ne quis ſibi moræ quicq̄ fore ſperaret, et ut omnes in dies, horasq́; parati eſſent. In-

cidit per id tempus, ut tempeſtates ad nauigãdum idoneas nõ haberet. Nihilo tamen minus in nauibus remiges, militesq́; cõtinere, & nullam prætermittere occaſionem perfectionis, cũ præſertim ab incolis eius prouinciæ nuntiarentur aduerſariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ quatuor, leuis armaturæ magna uis, Scipionis legiones decem, elephanti centum uiginti, claſſesq́; eſſe complures, tamen non deterrebatur, animoq́;, & ſpe confidebat. Interim in dies & naues longæ adaugeri, & onerariæ complures eôdem concurrere, et legiones tyronum conuenire. In his ueterana legio quinta, equitum ad duo millia, legionibus collectis ſex, & equitũ duobus millib. ut quæque prima legio uenerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias: ita maiorem partẽ nauium antecedere iuſſit, & inſulam petere Aponianam quæ abeſt à Lilybæo. Ibiq́; commoratus, bona paucorum uendit publicè. Deinde Alieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipſe nauem conſcendit ad VI. Calendarum Ian. & reliquas naues ſtatim eſt conſequutus: ita uento certo, celeriq́; nauigio uectus, poſt diem quartum cum longis paucis nauibus in conſpectum Africæ uenit. Nãque onerariæ reliquæ, præter paucas, uento diſperſæ, atque errabundæ diuerſa loca petierunt. Clupeam claſſe præteruehitur, deinde Neapolim: complura præterea caſtella, & oppida non longè à mari relinquit. Poſtquàm Adrumentum acceſſit, ubi præſidium erat aduerſariorũ, cui præerat C. Conſidius, & à Clupea ſecundum oram maritimam, cum equitatu Adrumenti Cn. Piſo cũ Mauris circiter tribus millibus apparuit. Ibi pauliſper, Cæſar ante portum cõ-

moratus

moratus,dum reliquæ naues conuenirent,exponit exercitū. Cuius numerus in præſentia fuit peditum triū millium, equitum centum quinquaginta. Caſtriſq; ante oppidum poſitis ſine iniuria cuiuſquam cōſedit,cohibetq; omneis à præda. Oppidani interim muros armatis complent,ante portum frequētes conſidunt ad ſe defendendum,quorum numerus duarū legionum intus erat, Cæſar circum oppidum uectus,natura loci perſpecta,redit in caſtra. Non nemo culpæ eius, imprudentiæq; aßignabat,quod neq; certum locum gubernatorib. præfectiſq;,quod peterent,præceperat: neq; ut more ipſius cōſuetudo ſuperioribus temporib. fuerat,tabellas ſignatas dederat ut in tempore his perlectis locum certum peterent uniuerſi: quod minimè Cæſarem feſellerat: nanq; nullum portum terræ Africæ,quò claſſes decurrerent,pro certo tutum ab hoſtium præſidio fore ſuſpicabatur,ſed fortuitu oblatam occaſionem egreßus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit à Cæſare, ut ſibi daret facultatem cum Conſidio agēdi,ſi poßet aliqua ratione perduci ad ſanitatem. Itaq; data facultate literas conſcribit,et eas captiuo dat perferendas in oppidum ad Cōſidium. Quò ſimulatq; captiuus cum perueniſſet, literaſq;, ut erat mandatum, Conſidio porrigere cœpiſſet, prius quàm acciperet ille, Vnde inquit,iſtas? Tum captiuus, Venio à Cæſare. Tunc Conſidius, Vnus eſt,inquit, Scipio Imperator hoc tempore populi Rom. Deindè in conſpectu ſuo captiuū ſtatim interfici iubet,literaſq; nondum perlectas,ſicut erant ſignatæ,dat homini certo ad Scipionem perferendas. Poſtquam una nocte, & die ad oppidū cōſumpta,neq; reſpōſum ullū à Cōſidio dabatur,neq; ei reliquæ copiæ ſuccurrebant, neq; equitatu abundabat, & ad oppidum oppugnandum nō

ſatis copiarum habebat, & eas tyronum, neq; primo aduentu conuulnerati exercitum uolebat, & oppidi egregia munitio, difficiliſq; ad oppugnandum erat acceſſus, & nuntiabantur auxilia magna equitatus oppidanis ſuppetias uenire, nõ eſt uiſa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi: ne, dũ in ea re Cæſar eſſet occupatus, circumuentus à tergo ab equitatu hoſtium laboraret. Itaq; caſtra cum mouere uellet ſubito ex oppido erupit multitudo, atq; equitatus ſubſidio uno tempore eis caſu ſuccurrit, qui erat miſſus ab Iuba ad ſtipẽdium accipiendum caſtraq; unde Cæſar egreſſus iter facere cœperat, occupant, & eius agmen extremum inſequi cœperunt. Quæ res cum animaduerſa eſſet, ſubitò legionarij cõſiſtunt, & equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantã multitudinẽ audaciſſimè cõcurrũt. Accidit res incredibilis, ut equites minus triginta Galli, Maurorum equitum duo milia loco pellerent, urgerentq; in oppidum. Poſtquàm repulſi, & coniecti erant intra munitiones, Cæſar iter conſtitutũ ire contendit. Quod cum ſæpius facerent, & modò inſequerentur, modò rurſus ab equitibus in oppidum repellerẽtur, cohortibus paucis ex ueteranis, quas ſecum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cũ reliquis facere cœpit. Ita quãtò lõgius ab oppido diſcedebatur, tantò tardiores ad inſequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis, et caſtellis legationes uenire, polliceri frumentum paratosq; eſſe, quæ imperaſſet, facere. Itaq; eo die caſtra poſuit ad oppidum Ruſpinam Cal. Ian. Inde mouit, & peruenit ad oppidum Leptim liberam ciuitatem, & immunẽ Legati ex oppido ueniunt obuiã, libenter ſe omnia facturos quæ uellet, pollicentur. Itaq; Centurionib. ad portas oppidi,

& cu-

et cuſtodiis impoſitis,ne qs miles in oppidũ introiret,aut in iuriã faceret cuipiã incolæ, nõ lõgè ab oppido ſecũdũ litus facit caſtra. Eodẽ naues onerariæ,& lõgæ nõnullæ caſu ad uenerunt. Reliquæ,ut eſt ei nuntiatũ,incertæ locorũ, Vticã uerſus petere uiſæ ſunt. Interim Cæſar à mari nõ digredi, neq; mediterranea petere pp nauiũ errorẽ, equitatumq; in nauibus omnem continere,ut arbitror,ne agri uaſtarentur: aquam in naues iubet comportari. Remiges interim,q aqua tum è nauib. exierant,ſubitò equites Mauri, neq; epinantib. Cæſarianis adorti,multos iaculis conuulnerauerunt,nonnul los interfecerunt. Latent enim in inſidijs cum equis inter cõ ualles et ſubito exeunt,nõ ut in cãpo cominus depugnent. Cæ ſar interim in Sardiniam nuntios cum literis, & in reliquas Prouincias finitimas dimiſit,ut ſibi auxilia,commeatus,frumẽ tũ ſimulatq; literas legiſſent,mittẽda curarent: exoneratisq; partim nauib. longis: Rabirium Poſthumium in Siciliam ad ſecũdũ cõmeatũ accerſendũ mittit. Interim cũ x. nauib. lõgis ad reliquas naues onerarias conquirẽdas,quæ deerraſſent,et ſimul mare tuendum ab hoſtibus,iubet proficiſci. Item C. Sa luſtium Criſpum prætorem ad Cercinnam inſulam uerſus, quam aduerſarij tenebant,cum parte nauium ire iubet,q ibi magnum numerum frumenti eſſe audiebat. Hæc ita impera bat,itaq; unicuique præcipiebat,ut ſi fieri poſſet, nec locũ ul lum excuſatio haberet,nec moram tergiuerſatio. Ipſe interea ex perfugis,& incolis cognitis conditionib. Scipionis,& qui cum eo contra ſe bellum gerebant,miſerari. Regium.n. equi tatũ in Prouincia Africa Scipio alebat. Tãta hominum erat demẽtia,ut mallẽt Regis eſſe uectigales, q̃ cum ciuibus in pa tria in ſuis fortunis eſſe incolumes, Cæſar ad III. Nonarum

Ianua.caſtra mouet,Leptiq; ſex cohortium præſidio,cum Saſerna relicto,ipſe rurſus unde pridie uenerat,Ruſpinam cũ relictis copijs conuertit,ibiq; ſarcinis exercitus relictis, ipſe cum expedita manu proficiſcitur circum uillas frumentatum oppidanisq; imperat,ut plauſtra, iumentaq; omnia ſequantur: Itaq; magno frumenti inuenta numero,Ruſpinam redit. Hoc eum idcirco exiſtimo feciſſe, ne maritima oppida poſt ſe uacua relinqueret,præſidiaq; firmata ad claſsis receptula muniret. Itaq; ibi relicto P.Saſerna,fratre eius, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in oppidum q̃ plurima. Ipſe cum cohortibus ſeptẽ, quæ ex ueteranis legionibus in claſſe cum Sulpitio,& Vatinio rem geſſerãt,ex oppido Ruſpina egreſſus,proficiſcitur ad portũ,qui abeſt ab oppido millia paſſuum duo. Ibiq; claſſem ſub ueſperum cum ea copia cõſcendit, omnibus in exercitu inſcijs,et requirentibus imperatoris conſiliũ,magno metu,ac triſtitia ſolicitabantur. parua enim cũ copia,& ea tyronum,neq; omni expoſita in Africa contra magnas copias inſidioſæ nationis,equitatumq; innumerabilem, ſe expoſitos uidebant:neq; quicquam ſolatij in præſentia, neq; auxiliũ in ſuorum conſilio animaduertebant, niſi in ipſius imperatoris uultu,uigore,mirabiliq; hilaritate. Animum enim altum, & erectum præ ſe gerebat. Huic acquieſcebant homines, & in eius ſcientia,& conſilio omnia ſibi procliuia omnes fore ſperabant. Cæſar in nauibus una nocte conſumpta,iam cœlo albeſcente,cũ proficiſci conaretur, ſubitò nauium pars de qua timebat,ex errore eõdem conferebatur. Hac re cognita,Cæſar celeriter de nauibus imperat omnes egredi,atque armatos in litore reliquos aduenientes milites expectare, Itaq; fine

ne

ne mora nauibus eis in portum receptis, & aduectis militũ, equitumq́; copijs, rurſus ad oppidum Ruſpinã *redit, atq; ibi caſtris conſtitutis, ipſe cum cohortib. expeditis* XXX. *frumẽtatum eſt profectus.* Ex eo *eſt cognitum* Cæſaris *conſiliũ, illũ cũ claſſe nauibus onerarijs, quæ deerraſſent, ſubſidio ire clam hoſtib. uoluiſſe, ne caſu imprudentes ſuæ naues in claſſem aduerſariorum inciderent: neq; eam rem eos uoluiſſe ſcire, qui in præſidijs relicti milites fuiſſent, ne propter ſuorũ paucitatem, & hoſtium multitudinem metu deficerent.* Interim *cùm iam* Cæſar *progreſſus eſſet è caſtris circiter millia paſſuum tria, per ſpeculatores, & anteceſſores equites nũtiatur ei, copias hoſtium haud longe à ſeſe, uiſas, & hercle cum eo nuntio puluis ingens conſpici cœptus eſt.* Hac *re cognita,* Cæſar *celeriter iubet equitatũ uniuerſum, cuius copiã habuit in præſentia non magnam, & ſagittarios, quorũ paruus è caſtris ſecum exierat numerus, accerſit, atq; ordinari ſigna ſe leniter cõſequi, ipſe antecedere cum paucis armatis.* Iamq́;, *cùm procul hoſtis conſpici poſſet, milites in campo iubet galeari, et ad pugnam parari, quorum omnino numerus fuit* XXX. *cohortium cum equitib.* CCCC. *& ſagittarijs.* Et *hoſtes interim, quorũ dux erat* Labienus, *et duo* Pacidii *aciẽ dirigunt mirabili longitudine non peditum, ſed equitum confertam, & inter eos leuis armaturæ* Numidas, *et ſagittarios pedites interpoſuerant, & ita condenſauerant, ut procul* Cæſariani *pedeſtres copias arbitrarentur, & dextrum, ac ſiniſtrum cornu magnis equitũ copiis firmauerant.* Interim Cæſar *aciem dirigit ſimplicem, ut poterat propter paucitatem, ſagittarios ante aciem cõſtituit, equites dextro, ſiniſtroq́; cornu opponit, & ita præcipit, ut prouiderent, ne multitudine*

equitatus hoſtium circũueniretur. Exiſtimabat.n.ſe cũ pede ſtrib.copijs acie inſtructa dimicaturum. Cũ utrinq; expectatio fieret,neq; Cæſar ſe remoueret:& cum ſuorum paucitate contra magnam uim hoſtium artificio magis quàm uiribus decertandum uideret,ſubitò aduerſariorum equitatus ſe extẽdere,& in latitudinem promouere,colleſq; complecti,et Cæſaris equitatum extenuare,ſimulq; ad circumeundum comparare ſe cœperant.Cæſariani equites eorũ multitudinẽ ægrè ſuſtinebant.Acies interim mediæ cùm concurrere conarentur,ſubitò ex condenſis turmis Numidæ leuis armaturæ cum equitib.procurrunt,& inter legionarios pedites iacula conijciunt.Hic cum Cæſariani in eos impetum feciſſent, illorum equites refugiebant, pedites interim reſiſtebant,dum equites rurſus concurſu renouato peditib.ſuis ſuccurrerent. Cæſar nouo genere pugnæ oblato,cum animaduerteret ordines ſuorũ in procurrendo turbari(pedites.n.dum equites longius à ſignis pſequũtur,latere nudato,à proximis Numidis iaculis uulnerabãtur:equites aũt hoſtiũ, pilũ militis curſu facilè uitabãt)edicit per ordines, ne quis miles à ſignis quatuor pedes lõgius procederet.Equitatus interim Labieni ſuorũ multitudine cõfiſus,Cæſaris paucitatẽ circũire conatur.Equites Iuliani pauci,multitudine hoſtiũ defeſſi,equis conuulneratis, paulatim cedere,hoſtis magis magisq; inſtare. Ita pũcto tẽporis omnib.legionarijs ab hoſtiũ equitatu circunuentis,Cæſarisq; copijs in orbem cõpulſis,intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebãtur. Labienus in equo capite nudo uerſari in prima acie,ſimul ſuos cohortari,nõnũquã legionarios Cæſaris ita appellare:Quid tu,inquit,miles tyro,tã ferocu-lus es?uos quoque iſte uerbis infatuauit?In magnũ mehercule

uos

*uos periculum impulit:miſereor ueſtri.Tum miles, Nõ ſum inquit,tyro Labiene,ſed de legione decima ueteranus. Tum Labienus:Non agnoſco,inquit,ſigna decumanorum.Tũ mi= les,Iam me quis ſim,intelliges.Simul caßidem de capite deie= cit,ut cognoſci ab eo poſſet,atq; ita pilum uiribus contortũ dum in Labienum mittere contendit, equi grauiter aduerſo pectori affixit,& ait,Labiene decumanum militem,qui te pe tit,ſcito eſſe.Omnium tamen animi in terrorem coniecti, & maximè tyronum.Circunſpicere enim Cæſarem,neq; ampli us facere,niſi hoſtium iacula uitare. Cæſar interim conſilio hoſtium cognito, iubet aciem in longitudinem quàm maxi= mam porrigi,& alternis conuerſis cohortibus,ut una poſt alteram ante ſigna tenderet.Ita coronam hoſtium dextro,ſi niſtroq; cornu mediam diuidit,& unam partẽ ab altera ex cluſam,equitibus intrinſecus adortus,cum peditatu telis conie ctis in fugam uertit,neq; lõgius progreſſus ueritus inſidias, ſe ad ſuos recepit.Idem altera pars,equitum, peditumq; Cæ ſaris fecit.His rebus geſtis,& procul hoſtibus repulſis, con uulneratisq;,ad ſua præſidia ſeſe,ut erat inſtructus, recipe= re cœpit.Interim M.Petreius,& Cn.Piſo cum equitib. Nu midis M C.electis,peditatuq; eiuſdem generis ſatis grãdi ex itinere rectà ſubſidio ſuis occurrũt. At*cohortes ſuis ex ter rore firmatis,rurſusq; renouatis animis, legionarios conuer ſis equitibus recipientes, nouiſsimos adoriri, & impedire cœperunt, quo minus ſe in caſtra reciperent. Hac re animaduerſa,Cæſar iubet ſigna conuerti, & medio campo redintegrari prælium, cum ab hoſtibus eodem modo pu= gnaretur,nec cominus ad manus rediretur,Cæſarisq; equi= tes iumẽtaq; ex nauſea recẽti,ſiti,languore, paucitate,uulne ribus,*

* hoſtes

ribus,defatigata ad inſequendum hoſtem perſeuerãdũq; cur ſum tardiorem haberent,dieiq; pars exigua iã reliqua eſſet: cohortib.equitibusq; circundatis,imperat, ut uno ictu contenderent,neq; remitterẽt,donec ultra ultimos colles hoſtes repuliſſent,atq; eorum eſſent potiti,Itaq; ſigno,dato, cum iam hoſtes languidè,negligenterq́; tela mitterent,ſubitò immittit cohortes,turmasq; ſuorum,atq; puncto temporis,hoſtib nullo negotio campo pulſis,poſt collemq; deiectis,nacti locũ,atque ibi pauliſper commorati, ita ut erant inſtructi, leniter ſe ad ſuas recipiunt munitiones. Itemq; aduerſarii malè accepti,tum demum ſe ad ſua præſidia contulerunt. Interim ea re geſta,& prælio dirempto,ex aduerſarijs perfugæ plures ex omni hominum genere:& præterea intercepti hoſtiũ complures equites,peditesq́;,ex quib.cognitum eſt hoſtiũ cõſiliũ,eos hac mente,&conatu ueniſſe,ut nouo,atq; inuſitato genere prælij tyrones, legionariiq; pauci perturbati,Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur. Et ita
*Iubam *Labienum dixiſſe pro concione, tantam ſeſe multitudinem auxiliorum aduerſariis ſubminiſtraturum,ut etiam cædendo in ipſa uictoria defatigati uincerẽtur, atq; à ſuis ſuperarentur. Quippe qui in nullo illorum ſibi confideret:Primum,ꝙ audierat Romæ legiões ueteranas diſſentire,neq; in Africã uelle tranſire:Deinde quod triennio in Africa ſuos milites cõſuetudine retentos,fideles iam ſibi effeciſſet, maxima autem auxilia haberet Numidarum,equitumq; leuis armaturæ:Præterea ex fuga,prælioq; Pompeiano,quos ſecum à Brunduſio tranſportauerat,equites Germanos,Gallosq́;,ibiq; poſtea ex hybridis libertinis,ſeruisq; conſcripſerat,armauerat, ea quoq; frenato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, ele-
phantes

phātes CXX.equitatusq; innumerabilis:deinde legiones conſcriptæ ex cuiuſq; modi generis amplius XII.millib.Hac ſpe, atq; ea audacia inflāmatus Labienus cum equitib.Gallis,Germanisq; DCCC.Numidarum ſine frenis VII.millib.Præterea Petreiano auxilio adhibito equitib.MC.peditum,ac leuis armaturæ quater tantis,ſagittariis,ac funditorib.hippotoxotis compluribus,his copijs pridie Nonarum Ian.poſt diē tertium,q̃ Africam attigit,in campis planiſsimis,puriſsimisq; ab hora diei quinta uſq; ad ſolis occaſum eſt decertatum. In eo prælio Petreius grauiter ictus ex acie receſsit. Cæſar interim caſtra munire diligentius,præſidia firmare maiorib. copijs,uallumq; ab oppido Ruſpina uſq; ad mare ducere, à caſtris alterum eodem,quò tutius ultro,citroq; commeare,auxiliaq; ſine periculo ſibi cōcurrere poſſent.Tela,tormētaq; ex nauibus in caſtra comportare,remigum partem ex claſſe Gallorum,Rhodiorumq;,epibatarumq; armare,& in caſtra euocare,uti ſi poſſet,eadem ratione,qua aduerſarij,leuis armatura interiecta inter equites ſuos interponeretur,ſagittarijsq; ex omnibus nauibus Ithyreis,Syrijs,& cuiuſq; generis ductis in caſtra compluribus,frequentabat ſuas copias. Audiebat enim Scipionem poſt diem tertium eius diei,quo prælium factum erat appropinquare, copias ſuas cum Labieno, & Petreio coniungere.Cuius copiæ legionum octo,& equitum quatuor millium eſſe nuntiabantur,officinas ferrarias inſtruere,ſagittasq;,et tela uti fierent cōplura,curare,glādes fundere,ſudes comparare,literas in Siciliam,nuntiosq; mittere,ut ſibi crates:materiēq; cōgererēt ad arietes,cuius inopia in Africa eſſet.Præterea ferrū,plumbumq; mitteretur. Etiā animaduertebat frumento ſe in Africa niſi importato uti nō

poſſe

poſſe. Priore enim anno propter aduerſariorum delectus, q; ſtipẽdiarij oratores milites eſſent facti, meſſem nõ eſſe factã. Præterea ex omni Africa frumentum aduerſarios in pauca oppida, et bene munita cõportaſſe, omnemq; regionẽ Africæ exinaniſſe frumento, oppida præter pauca quæ ipſi ſuis præſidijs tueri poterant, reliqua dirui, atq; deleri, et eorum incolas intra ſua præſidia coëgiſſe commigrare: agros deſertos ac uaſtatos eſſe. Hac neceßitate Cæſar coactus priuatos ambiendo, et blande appellando, aliquantulũ frumẽti numerum in ſua præſidia congeſſerat, et eo parce utebatur. Opera interim ipſe quotidie circumire, et alteras cohortes in ſtatione habere propter hoſtiũ multitudinẽ: Labienus ſaucios ſuos, quorũ numerus maximus fuit, iubet in plauſtris Adrumentũ deportari. Naues interim Cæſaris onerariæ errabundæ male uagabuntur, incertæ locorũ, atque caſtrorum ſuorũ quas ſingulas ſchaphæ aduerſariorũ cõplures adortæ incẽderant, atq; expugnauerãt. Hac re nũtiata Cæſari claſſes circum inſulas, portusq; diſpoſuit, quo tutius commeatus ſupportari poſſet. M. Cato interim, qui, Uticæ præerat, Cn. Põpeiũ filiũ multis uerbis, aßidueq; abiurgare nõ deſiſtebat: Tuus, inquit pater, iſtius ætatis cùm eſſet, et animaduertiſſet Rẽp. ab audacibus, ſceleratisq; ciuibus oppreſſam, bonosq; aut interfectos, aut exilio mulctatos, patria ciuitateq; carere: gloria, et animi magnitudine elatus, priuatus, atque adoleſcentulus paterni exercitus reliquijs collectis penè oppreſſam funditus, et deletã Italiã urbẽq; Romanã in libertatẽ uẽdicauit Idẽq; Siciliã, Africã, Numidiã, Mauritaniã mirabili celeritate armis recepit, quibus ex rebus ſibi eã dignitatẽ, quæ eſt per gẽteis clarißima, notißimaq; cõciliauit: adoleſcẽtulus, atq; eques.

Romanus

Romanus triumphauit. Atque ille non ita amplis rebus patris geſtis, neque tam excellēti maiorum dignitate parta neque tātis clientelis, nominisq; claritate præditus, in Rē eſt ingreſſus. Tu cōtra et patris nobilitatē, et dignitate, et p te ipſe ſatis animi magnitudine, diligentiaq; præditus, nō ne eniteris, et proficiſceris ad paternas clientelas, auxiliū tibi, reiq; publicæ, atque optimo cuiq; afflagitatum? His uerbis hominis grauiſsimi incitatus adoleſcentulus cum nauiculis cuiuſquemodi generis XXX. inibi paucis roſtratis, profectus ab Vtica eſt in Mauritaniā, regnumq; Bogudis eſt ingreſſus. Expeditoq; exercitu numero ſeruorū liberorū duorum millium, cuius partem inermem, partē armatā habuerat, ad oppidum Aſcurum accedere cœpit, in quo oppido præſidiū fuit regium. Pompeio adueniente oppidani uſque eò paſsi propius eum accedere, donec ab ipſas portas, ac murū appropinquaret, ſubitò eruptione facta proſtratos, perterritosq; Pōpeianos in mare paſsim, nauesq; compulerunt. Ita re male geſta. Cn. Pompeius filius naues inde auertit neque poſtea litus attigit, claſſemq; ad inſulas Baleares uerſus cōuertit. Scipio interim cum his copiis, quas paulò ante demonſtrauimus Vticæ grandi præſidio relicto profectus, primum Adrumēti caſtra ponit, deinde ibi paucos dies cōmoratus, noctu itinere facto, cum Petrei, et Labieni copiis ſe cōiungit, atque uni caſtris factis, III. millia paſſuum longe cōſidūt. Equitatus interim eorū circū Cæſaris munitiones uagari, atque eos, qui pabulādi aut aquādi gratia extra uallum progreſsi eſſent, excipere, et ita omnes aduerſarios intra munitiones continere. Quare Cæſariani graui annona ſunt cōflictati, ideo q; nōdū neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus ſupportatus

tus erat,neq; per anni tempus in mari claſſes ſine periculo uagari poterant,neq; amplius millia paſſuũ ſex terræ Africæ,quoquo uerſus tenebant,pabuliq; inopia præmebantur. Qua neceßitate coacti ueterani milites, equitesq;,qui multa terra mariq; bella confeciſſent,& periculis, inopiaq; tali ſæpe eſſent cõflictati,alga è litore collecta,et aqua dulci elota, & ita iumentis eſurientibus data,uitam eorũ producebant. Dũ hæc ita fierent,Rex Iuba cognitis Cæſaris difficultatibus,copiarũq; paucitate,nõ eſt uiſum dari ſpatiũ cõualeſcendi augendarũq; eius opũ:itaq; cõparatis equitũ magnis peditumq; copijs:ſubſidio ſuis egreſſus è regno ire contendit. P. Sitius interim,& rex Bogud coniunctis ſuis copijs cognito Regis Iubæ egreſſu,propius eius regnũ copias ſuas admouere,Cirtamq; oppidum eius regni opulentißimum adorti paucis diebus pugnando capiunt,& præterea duo oppida Gætulorum,quibus cum conditionem ferrẽt,ut oppido excederẽt, idq; ſibi uacuũ traderent,cõditionemq; repudiaßent, poſtea ab eis capti,interfectiq; ſunt omnes. Inde progreßi,agros,oppidaq; uexare non deſiſtũt. Quibus rebus cognitis,Iuba,cum iã non longe à Scipione,atq; eius ducibus abeſſet capit conſilium,ſatius eſſe ſibi, ſuoq; regno ſubſidio ire,quàm dum alios adiuturus proficiſceretur,ipſe ſuo regno expulſus,forſitan utraq; re expelleretur. Itaq; rurſus ſe recepit,atq; auxilia à Scipione etiam abduxit,ſibi,ſuisq; rebus timens,elephantisq; triginta relictis:ſuis finibus, oppidisq; ſuppetias profectus eſt. Cæſar,cum de ſuo interim aduentu dubitatio in Prouincia eſſet,neq; quiſquam crederet ipſum,ſed aliquem legatum cum copijs in Africam ueniſſe, conſcriptis literis circum prouinciam omneis ciuitates facit de ſuo aduentu

certiores. Interim nobiles homines ex ſuis oppidis profugere, & in caſtra Cæſaris deuenire, & de aduerſariorum eius acerbitate, crudelitateq́; commemorare cœperunt. Quorum lacrymis, querelisq́; Cæſar commotus, cum antea conſtitiſſet, in ſtatiuis caſtris, æſtate inita cunctis copijs, auxiliisq́; coactis, bellum cũ aduerſariis ſuis gerere inſtituit, literisq́; celeriter in Siciliã ad Allienum, & Rabirium Poſthumiũ cõſcriptis, & per Cataſcopum miſsis, ut ſine mora, aut ulla excuſatione hyemis, uentorumq́; exercitus ſibi quam celerrimè trãſportaretur: Africam Prouinciam perire, funditusq́; euerti à ſuis inimicis: quòd niſi celeriter ſocijs foret ſubuentum, præter ipſam Africam terram, nihil, ne tectum quidem quo ſe reciperant, ab illorum ſcelere inſidijsq́; reliquũ futurum. Atq; ipſe in tanta erat feſtinatione, & expectatione, ut poſtero die, q̃ miſiſſet literas, nuntiumq́; in Siciliam, claſſem, exercitumq́; morari diceret: noctes, dieſq́; oculos, mentemq́; ad mare *diſpoſitos, directosq́; haberet. Nec mirum, animaduertebat enim uillas exuri, agros uaſtari, pecus diripi, trucidariq́; oppida, caſtellaq́; dirui, deſeriq́;, principes ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obſidũ nomine in ſeruitutem abripi. His ſe miſeris, ſuam fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem eſſe non poſſe. Milites interim in opere exercere, caſtra munire, turres, caſtella facere, malleſq́; iacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo cõdocefacere inſtituit, duas inſtruxit acies, unam funditorum contra elephantes, quæ quaſi aduerſariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduerſam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos conſtituit. Poſt illos autem aciem ſua m inſtruxit, ut cum

*depoſitos,

ab aduerſarijs lapides mitti cœpiſſent, et elephāti perterriti ſe ad ſuos cōuertiſſent, rurſus à ſua acie lapidib. miſsis eos cō uerterent aduerſum hoſtē, quod ægrē, tardeq́; fiebat. Audere *n. elephanti multorum annorum doctrina, uſuq́; uetuſto uix edocti, tamen cōmuni periculo in aciem producuntur.* Dum *hæc ad* Ruſpinam *ab utriſque ducibus adminiſtrātur,* C. Vergilius Petronius, *qui* Thapſo *oppido maritimo præerat, cū animaduertiſſet naues ſingulas cū exercitu* Cæſaris *incertas locorum, atq; caſtrorum ſuorum uagari, occaſionem nactus, nauim, quam ibi habuit actuariam complet militibus & ſagittarijs, eidem ſcaphas de nauibus adiungit, ac ſingulas naues* Cæſarianas *conſectari cœpit, & cum plures adortus, pulſus fugatusq́; inde diſceßiſſet, nec tamen deſiſteret periclitari, forte incidit in nauem, in qua erant duo* Titi Hiſpani *adoleſcentes tribuni legionis v. quorum patrem* Cæſar *in* Senatum *legerat, & cum his* T. Salienus Centurio *legionis eiuſdem, qui* M. Meſſalam *legatum obſederat* Meſſanæ, *& ſeditioſißima oratione apud eum eſt uſus, idemq́; & pecuniam, & ornamēta triumphi* Cæſaris *retinenda, & cuſtodienda curauerat, et ob has cauſas timebat ſibi.* Hic *propter conſcientiam peccatorum ſuorum perſuaſit adoleſcentib. ne repugnarent, ſeſeq́;* Vergilio *traderent.* Itaq; *deducti à* Vergilio *ad* Scipionem, *cuſtodibus traditi, & poſt diem tertium ſunt interfecti.* Qui *cum ducerentur ad necem, petiſſe dicitur maior* Titus *à* Centurionib. *uti ſe priorem, q̄ fratrem interficerent. Idq́; ab eis facilè impetraſſe. atq; ita eſſe interfectos.* Turmæ *interim, equitū, quæ pro uallo in ſtationib. eſſe ſolebant, ab utriſque ducib. quotidie mutuis prælijs inter ſe pugnare non intermittunt.* Nonnunq̄ *etiam* Germani, Galliq́; Labieniani *cū* Cæſaris

ris equitibus fide data inter ſe colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidũ, cui præerat Saſerna, cum cohortibus tribus oppugnare, ac ui irrumpere conabatur: quòd à defenſoribus propter egregiam munitionẽ oppidi, & tormentorum multitudinem facilè, & ſine periculo defendebatur. Quod ubi eius facere equitatus ſæpius non intermittebat, et cum forte ante portam turma denſa aſtitiſſet; ſcorpione accuratius miſſo, atq; eorum decurione percuſſo, & ad decumanam defixo reliqui perterriti, fuga ſe in caſtra recipiunt. Quo facto poſtea ſunt deterriti oppidum tentare Scipio interim ferè quotidie non longè à ſuis caſtris paſſibus CCC. inſtruere aciem. ac maiore diei parte conſumpta, rurſus ſe in caſtra recipere. Quòd cũ ſæpius fieret, neq; ex Cæſaris caſtris quiſquam prodiret, neq; propius eius copias accederet, deſpecta patiẽtia Cæſaris, exercituſq; eius uniuerſis copijs productis, elephantiſq; turritis XXX. ante aciẽ inſtructis, q̃ latiſſimè potuit porrecta equitum, peditumq; multitudine, uno tempore progreſſus, haud ita longè à Cæſaris caſtris conſtitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæſar iubet milites, qui extra munitiones proceſſerant, quiq; pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia uallum petierant, quæq; ad eandẽ rem opus erãt omnes intra munitiones minutatim, modeſteq;, ſine tumultu aut terrore ſe recipere, atq; in opere conſiſtere: equitib. autem, qui in ſtatione fuerant, præcipit, ut uſque eò locum obtinerent, in quo paulò antè conſtitiſſent, donec ab hoſte miſſum telũ ad ſe perueniret: quòd ſi propius accederetur, quàm honeſtiſſimè ſe intra munitiones reciperent. Alij quoq; equitatui edicit, uti quiſque ſuo loco paratus, armatuſq; præſto eſſet. At hæc non ipſe per ſe coràm, cũ

de uallo perſpecularetur,ſed mirabili peritus ſcientia bellan di,in prætorio ſedens,per ſpeculatores, et nuntios imperabat quæ fieri uolebat. Animaduertebat enim, quãquã magnis eſſent copijs aduerſarij freti,tamen ſæpe à ſe fugatis, pulſis, perterritisq́;,& conceſſum uitam,et ignota peccata. Quib. reb.nunquam tanta ſuppeteret ex ipſorum inertia, conſcientiaq́; animi,uictoriæ fiducia, ut caſtra ſua adoriri auderent: Præterea ipſius nomen,autoritasq́; magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam:Tum egregiæ munitiones caſtrorum,& ualli,foſſarumq́; altitudo, & extra uallum ſtyli cæci mirabilem in modum conſiti,uel ſine defenſoribus aditũ aduerſarijs prohibebant. Scorpionum,catapultarum, cæterorumq́; telorum,quæ ad defendendum ſolent parari, magnam copiam habebat. Atq; hæc propter exercitus ſui præſentis paucitatem,et tyrocinium præparauerat,non hoſtium ui,& metu commotus,ſapiẽtem ſe timidũq́; hoſtium opinioni præbebat. Neq; idcirco copias,quanquam erãt paucæ,tyronũq́; non educebat in aciem,quòd uictoriæ ſuorum diffideret, ſed referre arbitrabatur,cuiuſmodi uictoria eſſet futura. Turpe enim ſibi exiſtimabat,tot rebus geſtis,tantisq́; exercitibus deuictis,tot tam claris uictorijs partis,ab reliquis copijs aduerſariorum ſuorum ex fugæ collectis, ſe cruentam adeptum exiſtimari uictoriam:itaq; conſtituerat gloriam, exultationemq́; eorum pati, donec ſibi ueteranarum legionum pars aliqua in ſecundo commeatu occurriſſet. Scipio interim paulisper(ut antè dixi)in eo loco commoratus,ut quaſi deſpexiſſe Cæſarem uideretur, paulatim reducit ſuas copias in caſtra,& concione aduocata, de terrore ſuo, deſperationeq́; exercitus Cæſaris uerba facit,& cohortatus ſuos,uictoriam

propriam

propriam ſe eis breui daturum pollicetur. Cæſar iubet milites rurſus ad opus redire, et per cauſam munitionum tyrones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ, Gætuliq; diffugere quotidie ex caſtris Scipionis, et partim in regnum ſe conferre, partim, quòd ipſi, maioresq; eorũ beneficio C. Marij uſi fuiſſent, Cæſaremq; eius affinem eſſe audiebant, in eius caſtra perfugere cateruatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus illuſtriores Gætulos, literis ad ſuos ciues datis, cohortatus, ut manu facta ſe ſuosq; defenderent, et ne ſuis inimicis, aduerſarijsq; dicto audientes eſſent, mittit. Dum hæc ad Ruſpinam fiunt, legati ex Acilla ciuitate libera etiam undiq; ad Cæſarem ueniunt, ſeq; paratos quæcunq; imperaſſet, et libenti animo facturos pollicentur, tantum orare, et petere ab eo, ut ſibi præſidium daret, quò tutius id, et ſine periculo facere poſſent, ſe et frumentum, & quæcunq; res eis ſuppeteret, cõmunis ſalutis gratia ſubminiſtraturos. Quib. reb. facile à Cæſare impetratis præſidioq; dato C. Meſſium ædilitia functũ poteſtate, Acillam iubet proficiſci. Quib. reb. cognitis Conſidius Longus, q Adrumenti cum duab. legionib. et equitib. DCC. præerat, celeriter ibi parte præſidij relicta, cum octo cohortibus Acillã ire contendit. Meſſius celerius itinere confecto prior Acillam cum cohortibus peruenit. Conſidius interim cum ad urbem cum copijs acceſſiſſet, et animaduertiſſet præſidium Cæſaris ibi eſſe, non auſus periculo ſuo rem facere, nulla re geſta pro multitudine hominum rurſus Adrumentum ſe recepit. Deinde paucis pòſt diebus equeſtribus copijs à Labieno adductis, rurſus Acillitanos caſtris poſitis obſidere cœpit. Per id tempus C. Salluſtius Criſpus, quem paucis antè diebus

 miſſum à

miſſum à Cæſare cum claſſe demonſtrauimus, Cercinnam ꝑuenit, cuius aduentu C. Decius quæſtorius uir, qui ibi cũ grãdi familiæ ſuæ præſidio præerat commeatus, paruulum nauigium nactus conſcendit, ac ſe fugæ commendat. Salluſtius interim prætor à Cercinnatib. receptus, magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarũ ibi ſatis magna copia fuit complet, atq; in caſtra ad Cæſarem mittit. Alicuius interim proconſul è Lilybeo in naues onerarias imponit legiones decimamtertiam, et decimamquartam, et equites Gallos DCCC. funditorum, ſagittariorumq́; mille, ac ſecundum commeatum in Africam mittit ad Cæſarem, quæ naues uentum ſecundum nactæ, quarto die in portum ad Ruſpinam, ubi Cæſar caſtra habuerat, incolumes peruenerunt. Ita Cæſar duplici lætitia, ac uoluptate uno tempore, auctus frumento, auxilijsq́; tandem ſuis exhilaratis animo, atq; leuata ſolicitudine deponit legiones, equitesq́; ex nauib. egreſſos iubet ex languore, nauſeaq́; reficere: dimiſſos in caſtella, munitionesq́; diſponit. Quibus rebus Scipio, quiq́; cum eo eſſent comites mirari, & requirere C. Cæſarem, qui ultro cõſueſſet bellum inferre, ac laceſſere prælio, ſubitò commutatum non ſine magno conſilio ſuſpicabantur. Itaq; ex eius patientia in magnũ timorem coniecti, ex Gætulis duos, quos arbitrabãtur ſuis rebus amiciſſimos, magnis præmijs, pollicitationibusq́; propoſitis pro perfugis ſpeculandi gratia in Cæſaris caſtra mittũt, qui ſimulatq; ad eum ſunt deducti petierunt, ut ſibi liceret ſine periculo uerba proloqui Poteſtate facta: Sæpenumero, inquiunt, Imperator, complures Gætuli, q ſumus clientes C. Marij, & propemodũ omnes ciues Ro. q ſunt in legione quarta, & ſexta ad te uoluimus, in tuaq; præſidia confugere, ſed

cuſtodijs

cuſtodijs equitum Numidarum,quò id ſine periculo minus fa
ceremus impediebamur. Nūc data facultate pro ſpeculatori
bus miſsi à Scipione,ad te cupidiſsimè uenimus,ut perſpicere
mus,nū quæ foſſæ,aut inſidiæ elephātis ante caſtra,portasq;
ualli factæ eſſent,ſimulq; conſilia ueſtra cōtra eaſdē beſtias,
comparationemq; pugnæ cognoſceremus,atq; ei renuntiare
mus. Qui collaudati à Cæſare,ſtipēdioq; donati:ad reliquos
perſugas deducuntur, quorum orationem celeriter ueritas
comprobauit. Nanq; poſtero die ex legionibus ijs,quas Gætu
li nominauerunt, milites legionarij complures à Scipione in
caſtra Cæſaris perfugerunt. Dum hæc ad Ruſpinam gerun
tur, M. Caio,qui Vticæ præerat,delectus quotidie libertino=
rum, Afrorum, ſeruorum deniq; & cuiuſquemodi generis
hominum,qui modo per ætatem arma ferre poterant,habe=
re,atq; ſub manum Scipionis in caſtra ſubmittere non inter
mittit. Legati interim ex oppido Tiſdre,in quo tritici modia
millia C C C. comportata fuerant à negotiatoribus Italicis,
aratoribusq;,ad Cæſarem uenēre,quantaq; copia frumēti a=
pud ſe ſit,docēt,ſimulq; orāt,ut ſibi præſidiū mittat,quò faci
lius et frumētū,& copiæ ſuæ conſeruentur. Quib. Cæſar in
præſentia gratias agit,præſidiūq; breui tēpore ſe miſſurū di
cit,cohortatusq; ad ſuos ciues iubet proficiſci. P. Sitius inte=
rim cū copiis Numidiæ fines ingreſſus,caſtello in mōtis loco
munito locato,in q, Iuba belli gerēdi gratia et frumētū, &
res cæteras,quæ ad bellū uſui ſolēt eſſe,cōportauerat,ui ex
pugnādo, eſt potius. Cæſar poſtq̄ legionibus ueteranis dua
bus,equitatu leuiq; armatura,copias ſuas ex ſecundo cōmea
tu auxerat,naues ſex onerarias ſtatim iubet Lilybæum ad
reliquum exercitum tranſportandum proficiſci. Ipſe V I.

Calendarum Feb. circiter, uigilia prima imperat ſpeculatores, apparitoresq́; omneis, ut ſibi preſtò eſſent. Itaque omnibus inſcijs, neque ſuſpicantibus, uigilia III. iubet omneis legiones ex caſtris educi, atq; ſe conſequi ad oppidum Ruſpinam uerſus, in quo ipſe præſidium habuit, & quod primũ ad amicitiam eius acceſſit, inde paruulam procliuitatem digreſſus,
* ducit ſiniſtra parte campi, propter mare legiones * educit. Hic cãpus mirabili planitie patet millia paſſuum X V. quem iugum ingens à mari ortum: neque ita præaltum, uelut theatri efficit ſpeciem. In hoc iugo colles ſunt excelſi pauci, in quib. ſingulæ turres ſpeculæq́; ſingulæ perueteres erant collocatæ, quarũ apud ultimam præſidium, et ſtatio fuit Scipionis. Poſtquàm Cæſar ad iugum, de quo docui, aſcendit, atq; in unũquẽq; collem turres, caſtellaq́; facere cœpit, atq; ea minus ſemihora efficit. Et poſtquàm non ita longè ab ultimo colle, turriq; fuit, quæ proxima fuit caſtris aduerſariorum, in qua docui eſſe præſidium, ſtationemq́; Numidarũ, Cæſar pauliſper commoratus, perſpectaq́; natura loci, equitatu in ſtatione diſpoſito, legionib. opus attribuit: brachiũq́; medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat uſque ad eũ, unde egreſſus erat, iubet dirigi ac muniri. Quod poſtquam Scipio, Labienusq́; animaduerterunt, equitatu omni ex caſtris educto, acieq́; equeſtri inſtructa à ſuis munitionibus circiter paſſus mille progrediuntur, pedeſtremq́; copiam in ſecũda acie minus paſſus CCCC. à caſtris ſuis conſtituunt. Cæſar in opere milites adhortari, neque aduerſariorum copijs moueri. Iam cùm non amplius paſſuum mille quingẽtis inter hoſtium aciem, ſuasq́; munitiones eſſe animaduertiſſet, intellexiſſetq́; ad impediendos milites ſuos, & ab opere depellendos hoſtẽ proprius accedere,

cedere,neceſſeq́; haberet legiones à monitionib. deducere,imperat turmæ Hiſpanorum,ut ad proximum collem properè accurrerent,præſidiumq́; inde deturbarent, locumq́; caperent,eodemq́; iubet leuis armaturæ paucos conſequi ſubſidio. Qui miſsi celeriter Numidas adorti partim uiuos capiunt, nõnullos equites fugientes conuulnerauerant,locoq́; ſunt potiti.Poſtquàm id Labienus animaduertit,quò celerius ijs auxilium ferret,ex acie inſtructa equitatus ſui propè totũ dextrum cornu auertit,atq; ſuis fugientibus ſuppetias ire contẽdit.Quod ubi Cæſar conſpexit,Labienum ab ſuis copijs longius iam abſceſiſſe, equitatus ſui alam ſiniſtram ad intercludẽdos hoſtes immiſit,Erat in eo campo,ubi ea res gerebatur, uilla permagna,quatuor turribus extructa,quæ Labieni proſpectum impediebat,ne poſſet animaduertere ab equitatu Cæſaris ſe intercludi.Itaq; non prius uidit turmas Iulianas,quã ſuos cædi à tergo ſentit,Ex qua re ſubitò in terrorem conuerſo equitatu Numidarum, rectà in caſtra fugere contendit.Galli,Germaniq́;,qui reſtiterant,ex ſuperiore loco: & poſt tergum circumuenti,fortiterq́; reſiſtentes conciduntur uniuerſi.Quod ubi legiones Scipionis,quæ pro caſtris erãt inſtructæ,animaduerterunt,metu,ac terrore obcæcatæ,omnibus portis in ſua caſtra fugere cœperunt. Poſtquàm Scipione,eiusq́; copijs cã po collibusq́; exturbatis, atq; in caſtra cõpulſis,eum receptui Cæſar cani iuſsiſſet,equitatumq́; omnem intra ſuas munitiones recepiſſet,campo purgato animaduertit mirifica corpora Gallorum Germanorumq́;, qui partim eius autoritatẽ erant ex Gallia ſecuti,partim pretio,pollicitationibusq́; adducti,ad eum ſe contulerant, nonnulli qui ex Curionis prælio capti,conſeruatiq́;, parem gratiam in fide

partienda præſtare uoluerant. Horum corpora mirifica ſpecie, amplitudineq; cæſa toto campo, ac proſtrata diuerſè iacebāt. His rebus geſtis poſtero die Cæſar ex omnibus præſidijs cohortes *deducit, atq; omneis ſuas copias in campo inſtruxit. Scipio ſuis malè acceptis, occiſis, uulneratisq; intra ſuas continere ſe munitiones cœpit. Cæſar inſtructa acie ſecundum infirmas iugi radices propius munitiones leniter acceſſit, iamq; minus mille paſſuum ab oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianæ, cum Scipio ueritus, ne oppidum amitteret, unde aquari, reliquisq; rebus ſubleuari eius exercitus cōſueuerat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie inſtructa, ex inſtituto ſuo, prima equeſtri turmatim directa, elephantisq; turritis interpoſitis, armatisq; ſuppetias ire contendit. Quod ubi Cæſar animaduertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum, ad ſe certo animo uenire, in eo loco, quem paulò ante commemoraui, ante oppidum cōſtitit, ſuāq; aciē mediā eo oppido texit. Dextrū ſiniſtrūq; cornu, ubi elephāti erāt, in cōſpectu patēti aduerſariorū conſtituit. Cum iam prope Solis occaſum Cæſar expectauiſſet, neq; ex eo loco, quo conſtiterat, Scipionem progredi propius ſe animaduertiſſet, locoq; ſe magis defendere, ſi res coëgiſſet, quàm in campo cominus conſiſtere audere, non eſt uiſa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi præſidiū grande Numidarum eſſe cognouerat, hosteisq; mediam aciē ſuam oppido texiſſe: ſibiq; difficile factu eſſe intellexit, ſimul & oppidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextrū, & ſiniſtrū ex iniquiore loco pugnare, præſertim cū milites à manè deieiuni ſub armis ſtetiſſent defatigati. Itaq; reductis ſuis copijs in caſtra, poſtero die propius eorū aciem inſti-

* eduxit

inſtituit exporrigere munitiones. Interim Conſidius, qui Acillam, et octo cohortes ſtipendiarias Numidis Getuliſq; obſidebat, ubi C. Meſsius cohortib. præerat, diu multũq; expertus, magniſq; operibus ſæpe admotis, et iis ab oppidanis incenſis, cũ proficeret nihil, ſubito nuntio de equeſtri prælio allato cõmotus, frumẽto, cuius in caſtris copiã habuerat, incẽſo, uino, oleo, cæteriſq; rebus, quæ ad uictum parari ſolent corruptis, Acillam, quã obſidebat, deſeruit, atq; itinere per regnũ Iubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumentum ſe recepit. Interea ex ſecundo commeatu, quem à Sicilia miſerat Allienus, nauis una, in qua fuerat Q. Comminius. & L. Ticida eques Romanus, ab reſidua claſſe, cum errauiſſet, delataq; eſſet uento ad Thapſum, à Vergilio ſcaphis, nauiculiſq; actuarijs excepta eſt, et ad Scipionem deducta. Item altera nauis triremis ex eadem claſſe errabunda, ac tempeſtate ad Egimurum delata, à claſſe Vari, et M. Octauij eſt capta, in qua milites ueterani cũ uno Centurione, et nõnulli tyrones fuerũt, quos Varus aſſeruatos ſine contumelia deducendos curauit ad Scipionẽ: qui, poſtq̃ ad eũ peruenerunt, et ante ſuggeſtũ eius cõſtiterũt: Non ueſtra, inquit, ſponte uos, certò ſcio, ſed illius ſcelerati ueſtri imperatoris impulſu, & imperio coactos, ciues & optimũ quẽq; nefariè cõſectari, quos quoniã fortuna in noſtrã detulit poteſtatẽ, ſi, id quod facere debetis, Rẽpub. cũ optimo quoque defenditis: certum eſt uobis uitã, et pecuniã donare: quapropter, quid ſentiatis, proloquimini. Hac habita ratione, Scipio, cùm exiſtimaſſet pro ſuo beneficio ſine dubio ab iis gratias ſibi actum iri, poteſtatem iis dicẽdi fecit. Ex eis Centurio legionis XIIII. Pro tuo inquit, ſummo beneficio Scipio tibi gratias ago. Nõ enim imperatorem te appello, quòd

 mihi

*mihi uitam,incolumitatemq́;,belli iure capto,polliceris,et for ſan iſto uterer beneficio ſi non ei ſummum ſcelus adiungere tur.*Ego *ne contra Cæſarem imperatorem meum,apud quē ordinem duxi,eiusq́; exercitū,pro cuius dignitate,uictoriaq́; amplius* XXXVI.*annis depugnaui,aduerſus,armatusq́; cō ſiſtam?*Neq; *ego iſtud factum ſum,et te magnopere,ut de ne gotio deſiſtas adhortor.*Contra *cuius enim copias, conten= das,ſi minus antea expertus es,licet nūc cognoſcas:*Elige *ex tuis cohortem unam,quam putas eſſe firmiſsimam,et conſti= tue contra me:ego autem ex meis commil itonibus,quos nūc in tua tenes poteſtate,non amplius* X.*ſumam,tunc ex uirtu= te noſtra intelliges,quid ex tuis copijs ſperare debeas.*Poſt *quàm hæc* Centurio *præſenti animo aduerſus opinionē eius eſt locutus,ira percitus* Scipio, *atq; animi dolore incenſus, annuit* Centurionib.*quid fieri uellet,atq; ante pedes* Centu= *rionem interfecit,reliquosq́; ueteranos à tyronibus iubet ſe cerni.*Abducite,*inquit,iſtos nefario ſcelere contaminatos,et cæde ciuium ſaginatos.*Sic *extra uallum deducti ſunt, et cru ciabiliter interfecti.*Tyrones *autem iubet inter legiones di= ſpartiri,et* Comminium *cum* Ticida *in cōſpectum ſuum pro hibet adduci.*Qua *ex re* Cæſar *commotus eos, quos in ſta= tionibus cū lōgis nauibus apud* Thapſum *cuſtodiæ cauſa eſ ſe iuſſerat,ut ſuis onerarijs,longis nauib.præſidio eſſent,ob negligentiam ignominiæ cauſa dimittendos ab exercitu,gra uiſsimumq́; in eos edictum proponendum curauit.* Per *id tē pus ferè* Cæſaris *exercitui res accidit incredibilis auditu,ne que* Vergiliarum *ſigno confecto, circiter uigilia ſecūda no ctis,nimb.cum* ſaxorū *grandine ſubitò eſt exortus ingens.*
*ſaxea Ad *hoc autem incommodum acceſſerat,quòd* Cæſar *non mo*
re

re ſuperiorum imperatorum, in hybernis exercitum cōtine bat,ſed in tertio,quartoq́; die procedendo,propiusq́; hoſtem accedendo,caſtra muniebat:opereq́; faciendo milites ſe circū ſpiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum tranſportauerat,ut præter ipſum militem,& arma,neq; uas,neq; mancipium.neque ullam rem, quæ uſu militi eſſe conſueuit,in naues imponi pateretur. In* Africam autem non modo ſibi quidquā non acquiſierāt,aut parauerāt, ſed etiam propter annonæ caritatem,antè parta conſumpſerant. Quibus rebus attenuati,oppido perquā pauci ſub pellibus acquieſcebant. Reliqui ex ueſtimētis tentoriolis factis, atque arundinibus coriisq́; contectis permanebant. Itaq; ſubito imbre, grandineq́; conſecuta,grauati pondere,tenebris,a quaq́; omnes ſubruti,diſiectiq́; nocte intempeſta ignibus extinctis,rebusq́; ad uictū pertinentibus omnibus corruptis, p caſtra paſſim uagabantur,ſcutisq́; capita contegebant. Eadē nocte V. legionis pilorum cacumina ſua ſpōte arſerunt. Rex interim Iuba de equeſtri prælio Scipionis certior factus,euocatusq́; ab eodem literis,præfecto Sabura cum parte exercitus cōtra Sitium relicto,ut ſecum ipſe aliquid autoritatis haberet,exercitus Scipionis à terrore*Cæſaris cum tribus legionibus,equitibusq́; frenatis DCCC. Numidis ſine frenis, peditibusq́; eius armaturæ grādi,numero,elephātisq́; XXX. egreſſus è regno ad Scipionem eſt profectus. Poſtquàm ad eū peruenit,caſtris regis ſeorſum poſitis,cū eis copijs, quas commemoraui,haud ita longè à Scipione conſedit. Erat in caſtris Scipionis ſuperiori tempore magnus terror,et expectatione copiarum regiarum,exercitus eius magis ſuſpenſione animi ante aductum Iubæ commouebatur. Poſtquàm uerò caſtra

* Africa

*Cæſaris liberaretur, cum &c.

rò caſtra caſtris contulit, deſpectis eius copijs, omnem terro rem deponit. Ita quam antea abſens habuerat autoritatem, eã omnẽ præſens dimiſerat. Quo facto, cuiuis facile fuit illarũ Scipioni additum animũ, fiduciamq; Regis aduentu. Nam po ſtero die uniuerſas ſuas, Regisq; copias cũ elephantis L X. productas in aciem, q̃ ſpecioſiſsimè potuit inſtruxit, ac paulò lõgius progreſſus à ſuis munitionibus, haud ita diu commora tus, ſe recepit in caſtra. Cæſar poſtquam animaduertit Scipio ni auxilia ferè, quæ expectaſſet, omnia cõueniſſe, neq; morã pugnãdi ullam fore, per iugũ ſummũ cũ copiis progredi cœ pit, & brachia protinus ducere, & caſtella munire, propius q; Scipionẽ capiendo loca excelſa occupare cõtendit. Aduer ſarij magnitudine copiarũ confiſi proximum collẽ occupaue runt, atq; ita longius ſibi progrediendi eripuerunt faculta tem. Eiuſdem collis occupandi gratia Labienus conſilium ce perat, et quò priore loco fuerat, eò celerius occurrerat. Erat cõuallis ſatis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis ſpeluncæ in modũ ſubruptis, quæ erant tranſeunda Cæ ſari antè, quàm ad eum collem, quem capere uolebat, perueni retur: ultraq; eam conuallem oliuetum uetus crebris arbori bus condenſum. Hic cũ Labienus animaduertiſset Cæſarem, ſi uellet eum locum occupare, prius neceſſe cõuallem, oliuetũq; tranſgredi, eorum locorum peritus, in inſidiis cũ parte equi tatus, leuiq; armatura conſedit: & præterea poſt montem, collemq; equites in occulto collocauerat, ut cum ipſe ex im prouiſo legionarios adortus eſſet. ex colle ſe equitatus oſten deret, ut re duplici perturbatus Cæſar eiusq; exercitus, ne que retro regrediundi, neque ultrà procedendi ablata facul tate, circumuentus concideretur. Cæſar equitatu antè præ-

miſſo,

miſſo inſcius inſidiarum cum ad eum locum ueniſſet, abuſi, ſiue obliti præceptorum Labieni, ſiue ueriti. ne in foſſa ab equitibus opprimerentur, rari, ac ſinguli de rupe prodire, & ſumma petere collis: quos Cæſaris equites conſecuti, partim interfecerunt, partim uiuis ſunt potiti. Deinde protinus collē petere contenderunt, atq; eum decuſſo Labieni præſidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte equitum uix fuga ſibi peperit ſalutem. Hac re per equites geſta, Cæſar legionib. opera diſtribuit atq; in eo colle, quo erat potitus, caſtra muniuit. Deinde ab ſuis maximis caſtris per medium campum è regione oppidi Vzitæ, quod inter ſua caſtra, & Scipionis in planitie poſitum erat, tenebaturq; à Scipione, duo brachia inſtituit duci, & ita erigere, ut ad angulū dextrum, ſiniſtrūq; ejus oppidi conuenirent. Is hac ratione opus inſtruebat, ut cum propius oppidum copias admouiſſet, oppugnareq; cœpiſſet, tecta latera ſuis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circūuentus, ab oppugnatione deterreretur. Præterea quò facilius colloquia fieri poſſent, & ſi qui perfugere uellēt (id quod antea ſæpe accidebat magno cum eorum periculo) tum facilè, & ſine periculo fieret. Voluit etiam experiri, cum propius hoſtem acceßiſſet haberet ne in animo dimicare. Accidebat etiam ad reliquas cauſas, q, is locus depreſſus erat puteiq; ibi nōnulli fieri poterant: aquatione enim lōga, & anguſta utebatur. Dum hæc opera, quæ antè dixi, fiebāt à legionib. interim pars aciei ante opus inſtructa ſub hoſte ſtabat, equites barbari, leuisq; armaturæ præliis minutis cominus dimicabāt: Cæſar ab eo opere, cū iā ſub ueſperū copias in caſtra reduceret, magno incurſu cū omni eqtatu leuiq; armatura, Iuba, Scipio, Labienus in legionarios impetū fecerunt,

runt. Equites Cæſariani ex ui uniuerſæ, ſubitæq; hoſtiũ multitudinis pulſi, parumper ceſſerunt: quæ res aliter aduerſarijs cecidit: nanq; Cæſar ex medio itinere copijs reductis, equitibus ſuis auxilium tulit. Equites autẽ aduentu legionum animo addito, conuerſis equis in Numidas cupidè inſequentes, diſperſosq; impetum fecerũt, atq; eos conuulneratos uſq; in caſtra regia repulerunt, multosq; ex his interfecerunt. Quòd ni in noctem prælium eſſet coniectum, puluisq; uento flatus omniũ proſpectibus offeciſſet, Iuba cum Labieno capti in poteſtatem Cæſaris ueniſſent, equitatusq; cũ leui armatura funditus ad internecionem deletus eſſent. Interim incredibiliter ex legionibus quarta, & ſexta Scipionis milites diffugere, partim in caſtra Cæſaris, partim in quam quiſq; poterat regionum peruenire. Itemq; equites Curiani diffiſi Scipioni eiusq; copijs, complures ſe eôdem conferebant. Dum hæc circum Vzitam ab utriſq; ducibus adminiſtrantur, legiones duæ, IX. & X. ex Sicilia nauibus onerarijs profectæ, cùm iã non longè à portu Ruſpine abeſſent, conſpicatæ naues Cæſarianas, quæ in ſtatione apud Thapſum ſtabant, ueriti ne in aduerſariorum, ut inſinuandi gratia ibi commorantium claſſem inciderent, imprudentes uela in altum dederunt, ac diu, multumq; iactati, tandem multis poſt diebus ſiti, inopiaq; confecti, ad Cæſarem peruenerũt. Quibus legionibus expoſitis, memor in Italia priſtinæ licentiæ militaris, ac rapinarũ certorum hominum paruulam modo caſulam nactus Cæſar, quod Auienus. Tr. mil. X. legionis nauem commeatu, familia ſua, atque iumentis occupauiſſet, neque militem unum ab Sicilia ſuſtuliſſet: Poſtero die de ſuggeſtu conuocatis omnium legionum Tribunis, Cẽturionibusq;: Maximè uellem, inquit, homines

nes ſuæ petulantiæ,nimiæq; libertatis aliquando finem feciſ ſent,meæq; lenitatis,modeſtiæ,patientiæq; rationem babuiſ ſent.Sed quoniam ipſi ſibi neq; modum,neq; terminum cõſti tuunt,quo cæteri diſsimiliter ſe gerant,egometipſe documen tum more militari conſtituam.C.Auiene,q in Italia milites populi Rom.contra Remp.inſtigaſti, rapinaſq; per munici pia feciſti,quodq; mihi Reiq; pub.inutilis fuiſti, & pro mili tibus tuam familiam iumentaq; in naues impoſuiſti,tuaq; ope ra,militibuſq; tempore neceſſario Reſpub.caret, ob eas res ignominiæ cauſa ab exercitu meo te remoueo, hodieq; ex Africa abeſſe,et quãtum potes proficiſci iubeo,itemq; te A. Põtei, quòd Tribunus militũ ſeditioſus ciuis fuiſti,te ab exer citu dimitto.T.Alliene,M.Tyro,C.Cluſiane,cum ordines in meo exercitu beneficio,non uirtute conſecuti,ita uos geſſeri tis,ut neq; bello fortes,neq; pace boni,aut utiles fueritis, & magis in ſeditione,concitandiſq; militibus aduerſariorum no ſtrorum imperatoris,quàm pudoris,modeſtiæq; fueritis ſtu dioſiores,indignos uos eſſe arbitror, qui in meo exercitu or dines ducatis,miſſoſq; facio,& quantum poteſtis, abeſſe ex Africa iubeo.Itaq; tradidit eos Centurionibus,& ad ſingu los non amplius ſingulis additis ſeruis, in naui imponendos ſeparatim curauit.Gætuli interim perfugæ, quos cũ literis, mandatiſq; à Cæſare miſſos ſuprà docuimus,ad ſuos ciues p ueniunt,quorum autoritate facilè adducti, Cæſariſq; nomi ne pſuaſi,à Rege Iuba deſciſcunt,celeriterq; cũcti arma ca piũt.contraq; regẽ facere nõ dubitant.Quibus reb.cognitis Iuba diſtentus triplici bello,neceſsitate coactus,de ſuis copijs quas contra Cæſarem adduxerat,ſex cohortes in fines re gni ſui mittit,quæ eſſent præſidio contrà Gætulos. Cæſar

*brachijs perfectis,promotisq; eò uſque , ut telum ex oppido
abijci nõ poſſet,caſtra munit,balliſtis,ſcorpionibusq; crebris
ante frontem caſtrorum,contraq; oppidum collocatis,defen-
ſores muri deterrere non intermittit,eoq; quinq; legiones ex
ſuperioribus caſtris deducit. Qua facultate oblata,illuſtrio-
res,notiſsimiq; conſpectum amicorum,propinquorumq; effla
gitabant atq; inter ſe colloquebantur,quæ res,quid utilitatis
haberet,Cæſarem non fallebat. Nanq; Gætuli ex equitatu re
gio nobiliores,equitumq; præfecti , quorum patres cum Ma
rio antè meruerant,eiuſq; beneficio agris , finibuſq; donati
poſt Syllæ uictoriam,ſub Hyempſalis regis erant poteſtate
dati,occaſione capta nocte iam luminibus accenſis,cum equis
calonibuſq; ſuis circiter mille perfugiunt in Cæſaris caſtra,
quæ erãt in cãpo proximo Vzitæ locata. Quod poſtq̃ Sci
pio,quiq; cum eo erant,cognouerũt, cùm commoti ex tali in
cõmodo eſſent,ferè id tempus M.Aquinium , cum C.Saſerna
colloquentem uiderunt:Scipio mittit ad Aquinium,nihil atti-
nere eum cum aduerſarijs colloqui. Cũ nihilo minus eius ſer-
monem nuntius ad ſe referret,diceretq;,ut reliqua, quæ uel-
let,perageret:uiator poſtea ab Iuba ad eum eſt miſſus,qui di
ceret,audiente Saſerna,Vetat te Rex colloqui. Quo nuntio
pterritus,diſceſsit,& dicto audiens fuit Regi . Vſu ueniſſe
hoc ciui Romano miror,& ei,qui à populo Romano hono
res accepiſſet,incolumi patria,fortuniſq; omnibus,Iubæ bar-
baro potius obedientem fuiſſe,quàm aut Scipionis obtempe-
raſſe nuntio,aut cæſis eiuſdem partis ciuibus incolumen re-
uerti malle . Atq; etiam ſuperbius Iubæ factum non in M.
Aquinium hominem nouum, paruumq; Senatorẽ,ſed in Sci-
pionem hominem illa familia,dignitate,honoribuſq; præſtan*

tem.

tem. Nam, cùm Scipio ſagulo purpureo ante Regis aduentũ uti ſolitus eſſet, dicitur Iuba cum eo egiſſe, non oportere illũ eodem uti ueſtitu, atq; ipſe uteretur. Itaq; factum eſt, ut Scipio ad album ſeſe ueſtitum transferret, et Iubæ homini ſupbiſsimo, inertiſsimoq; obtemperaret. Poſtero die uniuerſas omnium copias de caſtris omnibus educũt, et ſupercıliũ quoddam excelſum nacti non longè à Cæſaris caſtris aciem conſtituunt, atq; ibi conſiſtunt. Cæſar item producit copias celeriterq; his inſtructis, ante ſuas munitiones, quæ erant in cãpo, conſtituit, ſine dubio exiſtimans ultro aduerſarios, cũ tã magnis copijs, auxilijsq; regis eſſent prædıti, promptiusq; proſiluiſſent, ante ſe concurſuros, propiusq; ſe acceſſuros, equo circũuectus, legionesq; cohortatus, ſigno dato, acceſſum hoſtium aucupabatur. Ipſe enim à ſuis munitionibus longius non ſine ratione non procedebat, quod in oppido Vzita, q̃ Scipio tenebat, hoſtium erãt cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad dextrum latus eius cornu erat oppoſitum. Verebaturq;, ne, ſi prætergreſſus eſſet, ex oppido eruptione facta ab latere eum adorti conciderunt. Præterea hæc quoq; eum cauſa tardauit, q̃ erat locus quidam perimpeditus ante aciẽ Scipionis, quẽ ſuis impedimẽto ad ultro occurrẽdũ fore exiſtimabat. Nõ arbitror eſſe prætermittẽdũ quẽadmodũ exercitus utriuſque fuerunt in aciem inſtructi. Scipio hoc modo aciem direxit: Collocabat in fronte ſuas, & Iubæ legiones: poſtea autem Numidas in ſubſidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinẽ directos, ut procul ſimplex eſſe acies à legionarijs militibus uideretur. In cornibus autem duplex eſſe exiſtimabatur, elephãtos dextro, ſiniſtroq; cornu collocauerat, æqualib. inter eos interuallis interiectis. Poſt autem elephãtos

*armatura leues, Numidaſq; ſubſtituerat auxiliares, equitatũ frenatũ uniuerſum in ſuo dextro cornu diſpoſuerat, ſiniſtrũ .n. cornu oppido Vzita claudebantur, neq; erat ſpatium equitatus explicandi, *propterea Numidas, leuis armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem ſuæ aciei oppoſuerat, ferè interiecto non minus mille paſſuum ſpatio, & ad collis radices magis appulerat, longiusq; ab aduerſariorum, ſuis copijs promouebat. Id hoc conſilio, ut cum acies duæ: inter ſe concurriſſent initio certaminis, paulò longius eius equitatus circumuectus ex improuiſo clauderet multitudine ſua exercitum Cæſaris, atq; perturbatũ iaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die præliandi, Cæſaris autẽ acies hoc modo fuit collocata, ut ab ſiniſtro eius cornu ordiar, & ad dextrũ perueniã, habuit legionẽ nona, ſeptimam in ſiniſtro cornu, trigeſimã, uigeſimãnonã, tertiãdecimã, quartãdecimã uigeſimãoctauã, uigeſimãſextã in media acie: ipſum autem dextrũ cornu ſecũdã aciẽ ferè in earũ legionũ parte cohortiũ collocauerat. Præterea ex tyronũ paucas adiecerat. Tertiã autẽ aciẽm ſiniſtrũ ſuũ cornu contulerat, et uſq; ad aciei ſuæ mediã legionẽ porrexerat, & ita collocauerat, uti ſiniſtrũ ſuũ cornu triplex. Id eo conſilio fecerat, ꝙ ſuũ dextrũ latus munitionibus adiuuabatur. Siniſtrum autem, equitatus hoſtium *multitudini reſiſtere poſſet, eodemq; ſuum omnem contulerat equitatum, & quòd ei parum confidebat, præſidio his equitibus legionem quintam præmiſerat, leuemq; armaturam inter equites interpoſuerat. Sagittarios uarie, paſsimq;, locis certis, maximeq; in cornibus collocauerat. Sic utrorunque exercitus inſtructi, non plus paſſuũ trecentorũ interiecto ſpatio, quod fortè ante id tempus acciderat nunquã, quin dimica*

*præterea

*multitudini uti reſiſtere poſſet, laborabat, ro.

dimicaretur, à manè uſq; ad horã decimam diei perſtiterũt. Iamq; Cæſar dũ exercitũ reducere intra munitiones ſuas cœpiſſet: ſubitò uniuerſus equitatus ulterior Numidarũ, Gætulorumq; ſine frenis ad dexteram partem ſe mouere, propiusq; Cæſaris caſtra, quæ erant in colle, ſe conferre cœpit. Frenati autem Labieni equites in loco permanere, legionesq; diſtinere, cum ſubitò pars equitatus Cæſaris cũ leui armatura contra Gætulos iniuſſu, ac temere longius progreſſi, paludẽq; tranſgreſſi multitudinẽ hoſtiũ ſuſtinere pauci nõ potuerũt, leuiq; armatura deſerti, ac pulſi, cõuulneratiq; uno equite amiſſo, multis equis ſaucii s, leuis armaturæ uigintiſex occiſis, ad ſuos refugerunt. Quo ſecundo equeſtri prælio facto Scipio lætus in caſtra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus Fortuna tribuere non decreuit. Nanq; poſtero die Cæſar, cũ parte equitatus ſui Leptim frumenti gratia miſit. In itinere prædatores equites Numidas, Gætulosq; ex improuiſo adorti circiter cẽtũ partim occiderũt, partim uiuorum potiti ſunt. Cæſar interim quotidie legiones in cãpũ deducere, atq; opus facere uallũq;, et foſſam per mediũ cãpũ ducere aduerſariorumq; excurſionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contrà facere, & in iugo, ne à Cæſare excluderetur, adproperare. Ita duces utrique in operib. occupati erant, et nihilo minus equeſtrib. prælijs inter ſe quotidie dimicabãt. Interim Varus claſſem, quam anteà Vticæ hyemis gratia ſubduxerat, cognito legionis ſeptimæ, & octauæ ex Sicilia aduentu, celeriter deducit, ibiq; Gætulis remigibus, epibatisq; complet, inſidiandiq; gratia ab Vtica progreſſus, Adrumetum cum quinquaginta quinque nauibus peruenit. Cujus aduentus inſcius Cæſar, Varus

L.Ciſpium cum claſſe XXVII.nauium ad Thapſum uerſus in ſtationē præſidij gratia commeatus ſui mittit. Itē q; Qu. Aquilam cum tredecim nauib. longis Adrumetū eadē de cauſa præmittit.Ciſpius quò erat miſſus,celeriter peruenit. At Aquila tempeſtate iactatus,promontorium ſuperare non potuit: atq; angulum quendam tutum à tempeſtate nactus cum claſſe ſe longius à proſpectu remouit. Reliqua claßis in ſalo ad Leptim egreßis remigibus,& paßimq; in litore uagantibus,partim in oppido uictus ſui mercandi gratia progreſsis,uacua à defenſoribus ſtabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis,occaſionem nactus,uigilia ſecunda Adrumeto ex Cothone egreßus primo mane Leptim uniuerſa claſſe uectus,naues onerarias, quæ longius à portu in ſalo ſtabant, incendit,& pentiremes duas,uacuas à defenſoribus,nullo repugnante, cepit. Cæſar interim celeriter per nuntios in caſtris,cùm opera circuiret,certior factus, quæ aberant à portu millia paſſuū VI.equo admiſſo,omißis omnib:reb.celeriter peruenit Leptim,ibiq; moratus,omnes ut ſe naues conſequerentur, primum ipſe nauigiolum paruum conſendit,in curſu Aquilā multitudine nauigiorū perterritum, atq; trepidātem nactus,hoſtium claſſem ſequi cœpit. Interim Varus celeritate Cæſaris,audaciaq; motus,cum uniuerſa claſſe cōuerſis nauibus,Adrumentū uerſus fugere contendit,quē Cæſar in millibus paſſuū quatuor conſecutus,recuperata quinqueremi ſuā omnib.ſuis epibatis,atq; etiam hoſtium cuſtodib. CXXX. in ea naue captis,triremē hoſtiū proximā, quæ in repugnādo erat commorata,onuſtā remigum,epibatarūq; cepit. Reliquæ naues hoſtium promontoriū ſuperarunt,atq; Adrumētum in Cothonem ſe uniuerſæ contulerunt.Cæſar eodē uēto

promonto-

promontorium ſuperare non potuit,atq; in ſalo in ancho-
ris ea nocte cõmoratus prima luce Adrumetũ accedit, ibiq;
nauibus onerarijs:quæ erant extra Cothonem,incenſis,om-
nibusq; reliquis alijs aut ſubductis,aut in Cothonem compul
ſis,paulisper cõmoratus,ſi forte uellent claſſe dimicare, rur
ſus ſe recepit in caſtra.In ea naue captus eſt P.Veſtrius e-
ques Ro.et P.Ligarius Afranianus,quem Cæſar in Hiſpa-
nia cũ reliquis dimiſerat,et poſtea ſe ad Põpeiũ cõtulerat.
Inde ex prælio effugerat,in Africãq; ad Varũ uenerat,quẽ
ob piuriũ:pfidiãq; Cæſar iuſsit necari.P.Veſterio autẽ,ꝙ
eius frater Romæ pecuniã imperatã numerauerat,et ꝙ ip-
ſe ſuã cãm Cæſari probauerat.ſe Naſidij claſſe captũ,cũ ad
necẽ duceretur,beneficio Vari eſſe ſeruatũ,poſtea faculta-
tẽ ſibi nullã datã trãſeũdi,ignouit.Eſt in Africa cõſuetudo
incolarũ,ut in agris,& in omnibus ferè uillis ſub terra ſpe-
cus cõdendi frumenti gratia clã habeãt, atq; in propter bel
la maximè,hoſtiũ ſubitũ aductũ præparent. Qua de re Cæ-
ſar certior ꝑ indicem factus,tertia uigilia legiones duas cũ
equitatu mittit à caſtris ſuis millia paſſuũ decẽ,atq; inde ma
gno numero frumenti onuſtos recepit in caſtra. Quibus re
bus cognitis,Labienus progreſſus à ſuis caſtris millia paſſuũ
VII.per iugum,et collẽ ꝑ quẽ Cæſar pridie iter fecerat,ibi
caſtra duarum legionum facit, atq; ibi ipſe quotidie exiſti-
mans Cæſarem eadem ſæpe frumentandi gratia commeatu-
rum,cum magno equitatu,leuiq; armatura inſidiaturus lo-
cis idoneis conſedit.Cæſar interim de inſidijs Labieni ex ꝑ-
fugis certior factus,paucos dies ibi cõmoratus, dum hoſtes
quotidiano inſtituto,ſæpe idem faciendo in negligentiã ad-
ducerentur,ſubitò manè imperat porta decumana legiones

ſe octo ueteranas cũ parte equitatus ſequi,atq; equitib.præmiſsis,neq; opinantes inſidiatores ſubitò in cõuallibus latentes,leui armatura concidit circiter D.reliquos in fugam turpiſsimam coniecit.Interim Labienus cũ uniuerſo equitatu fugiẽtibus ſuis ſuppetias occurrit,cuius uim multitudinis cum equites pauci Cæſariani iam ſuſtinere non poſſent,Cæſar inſtructas legiones hoſtium copijs oſtendit.Quo facto perterrito Labieno,ac retardato ſuos equites recepit incolumes.Poſtero die Iuba Numidas eos, qui loco amiſſo fuga ſe receperant in caſtra,in cruce omnes ſuffixit.Cæſar interim quoniã frumenti inopia premebatur,copias omnes in caſtra conducit,atq; præſidio Lepti,Ruſpinæ,Acillæ,relicto Ciſpio,Aquilæq; claſſe tradita, ut alter Adrumetum,alter Thapſum mari obſiderent,ipſe caſtris incenſis, quarta noctis uigilia acie inſtructa,impedimentis in ſiniſtra parte collocatis, ex eo loco proficiſcitur,& peruenit ad oppidum Agar,quod à Gætulis ſæpe antea oppugnatum, ſummaq; ui peripſos oppidanos erat defenſum.Ibi in campo caſtris unis poſitis, ipſe frumentatum circum uillas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei,olei,uini,fici numero,pauco tritici,atque recreato exercitu,rediјt in caſtra.Scipio interim cognito Cæſaris diſceſſu,cum uniuerſis cõpijs per iugum Cæſarem ſubſequi cœpit:atque ab eius caſtris millia paſſuum VI. longè trinis caſtris diſpartitis copijs conſedit. Oppidum erat Zetta, quod aberat à Scipione millia paſſuum decem,ad eius regionem,& partem caſtrorum collocatum:à Cæſare autem diuerſum,ac remotum, quod erat ab eo longè millia paſſuum XVIII.Huc Scipio legiones duas frumentãdi gratia miſit. Quod poſtquam Cæſar ex perfugis cognouit,caſtris ex cã

po

po in collem,ac tutiora loca collocatis,atq; ibi præſidio reli-ᴄto,ipſe quarta uigilia egreſſus præter hoſtium caſtra profi ciſcitur cum copijs,& oppido potitur. Legiones Scipionis *cõ perit longius in agris frumentari,& cum eò contendere co-naretur,animaduertit copias hoſtium iis legionibus occurre re ſuppetias,quæ res eius impetum retardauit. Itaq; capto* C.Biotio Regino *equite* Ro.Scipionis *familiariſſimo, qui ei oppido præerat , & P. Atrio equite Romano de conuentu* Vticenſi,*& camelis* XXII.Regis *adductis, præſido ibi cum* Oppio *legato relicto,ipſe ſe recipere cœpit ad caſtra. Cùm iam non longè à caſtris* Scipionis *abeſſet , quæ eum neceſſe erat prætergredi,* Labienus, Afraniusq;,*cũ omni equitatu, le uiq; armatura ex inſidiis adorti,agmini eius extremo ſe offe runt,atq; ex collib.primis exiſtunt.* Quod *poſtquàm* Cæſar *animaduertit,equitibus ſuis hoſtium ui oppoſitis, ſarcinas le gionarios in aceruum iubet comportare, atq; celeriter ſi-gna hoſtibus inferre:quod poſtquam cœptum eſt fieri,primo impetu legionis,equitatus,& leuis armatura hoſtiũ nullo ne gotio loco pulſa,& deiecta eſt de colle.Cùm iam* Cæſar *exi ſtimaſſet hoſtes pulſos,deterritosq; finẽ laceſſendi facturos,et iter cœptum pergere cœpiſſet,iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt,atq; eadẽ ratione,qua antè dixi,in* Cæſa-*ris legionarios impetum faciunt* Numidæ,*leuisq; armaturæ, mirabili uelocitate præditi,q inter equites pugnabãt et unà paritérq; cam equitib.accurrere,et refugere conſueuerant.* Cũ *hoc ſæpius facerent,&* Iulianos *proficiſcentes inſeque-rentur,& refugerent ſtantes,propius non accederent,& ſin gulari genere pugnæ uterentnr, eosq; iaculis conuulnerare ſatis eſſe crederent:* Cæſar *intellexit nihil aliud illos conari,*

niſi ut ſe cogerẽt caſtra in eo loco ponere, ubi omniño aquæ nihil eſſet ut exercitus eius ieiunus, q à quarta uigilia uſque ad horam decimam dici nihil guſtaſſet, ac iumenta ſiti perirent. Cùm iã ad ſolis occaſum eſſet, et non totos cẽtũ paſſus in horis quatuor eſſet progreſſus, equitatu ſuo pp equorum interitũ extremo agmine remoto, legiones inuicẽ ad extremum agmen euocabat, ita uim hoſtium placidè, leniterq; procedẽs per legionariorum militem commodius ſuſtinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra, ſiniſtraq; p colles percurrere, coronæq; in modũ cingere multitudine ſua Cæſaris copias, pars agmen extremum inſequi. Cæſariani interim non amplius tres, aut quatuor milites ueterani, ſi ſe conuertiſſent, et pila uiribus contorta in Numidas infeſtos cõieciſſent, amplius duorum millium numero ad unum terga uertebant. ac rurſus ad aciem paßim conuerſis equis ſe colligebant, atq; in ſpatio conſequebantur, et iacula in legionarios conijciebant. Ita Cæſar modò procedẽdo, modò reſiſtẽdo tardius itinere confecto, noctis hora prima omneis ſuos ad unũ in caſtra incolumes ſaucijs decẽ factis reduxit. Labienus circiter C C C. amißis, multis uulneratis, ac defeßis inſtãdo omnib. ad ſuos ſe recepit. Scipio interim legiones productas cũ elephãtis, quos ante caſtra in acie terrarios gratia in cõſpectu Cæſaris collocauerat, reducit in caſtra. Cæſar cõtra eiuſmodi hoſtium genera copias ſuas non ut imperator exercitũ ueteranum, uictoremq; maximis reb. geſtis, ſed ut laniſta tyrones gladiatores condocefaceret, quo pede ſe reciperent ab hoſte, et quẽadmodũ obuerſi aduerſarijs, & in quantulo ſpatio reſiſterent, modò procurrerent, modò recederent, comminarenturq; impetum, ac propè quo loco, & quemadmodum

dum tela mitterent, præcipit, mirificè enim hoſtium leuis armatura anxium exercitum noſtrum, atq; ſolicitum habebat: quia et equites deterrebat prælium inire, propter equorum interitum, q; eos iaculis interficiebat, et legionarium militem defatigabant, propter uelocitatē. Grauis enim armaturæ miles, ſimulatq; ab his inſectatus conſtiterat, in eosq; impetum fecerat, illi ueloci curſu facile periculum uitabāt. Quibus ex rebus Cæſar uehementer commouebatur, quia quodcūq; prælium, quoties erat commiſſum equitatu ſuo ſine legionario milite. hoſtiū equitaui, leuiq; armaturæ eorum nullo modo par eſſe poterat. Solicitabatur autē his rebus, q; nondū hoſtiū legiones cognouerat, et quonā modo ſuſtinere ſe poſſet ab eorum equitatu leuiq; armatura, quæ erat mirifica, ſi legiones quoq; acceſsiſſent. Accedebat etiam hæc cauſa, q; elephantorum magnitudo, multitudoq; militū animos detinebat in terrore. Cui uni rei tamen inuenerat remedium. Nanq; elephātos in Italiā tranſportari iuſſerat, quò miles noſter ſpeciēq; & uirtutem beſtiæ cognoſceret, & cui parti corporis eius telum facilè adigi poſſet, ornatusq; ac loricatus elephantus cū eſſet, quæ pars eius corporis nuda ſine tegmine relinqueretur, ut eo tela conijcerentur. Præterea ut iumēta beſtiarū odorē, ſtridorē, ſpeciē, cōſuetudine captarū non reformidarēt: quib. ex reb. largiter erat cōſecutus. Nā et milites beſtias manib. pertractabant, earumq; tarditatem cognoſcebant, equitesq; in eos pila præpilata conijciebant, atq; in conſuetudinem equos patientia beſtiarum adduxerat. Ob has cauſas, quas ſuprà commemoraui, ſolicitabatur Cæſar, tardiorq;, et conſideratior erat factus, & ex priſtina bellandi conſuetudine, celeritateq; exceſſerat. Nec mirum copias enim habebat

in Gallia

in Gallia bellare conſuetas,locis cãpeſtribus, & contra Gallos homines apertos,minimeq; inſidioſos:qui per uirtutẽ, nõ per dolum dimicare conſueuerunt.Tum autem erat ei laborandum,ut conſuefaceret milites hoſtiũ dolos, inſidias,artificia cognoſcere:& quid ſequi,quid uitare conueniret.Itaque quò hæc celerius conciperent,dabat operam, ut legiones nõ uno loco contineret,ſed per cauſam frumentandi, huc atque illhuc reptaret:ideo,quod hoſtium copias ab ſe, ſuoq; ueſtigio non diſceſſuras exiſtimabat,atq; poſt diem tertium productas accuratius ſuas copias,ſicut inſtruxerat,propter hoſtium caſtra prætergreſſus,æquo loco inuitat ad dimicandũ. Poſtquàm eos abhorrere uidet,reducit,ſub ueſperum legiones in caſtra . Legati interim ex oppido Vacca qđ finitimũ fuit Vzitæ,cuius Cæſarem potitum eſſe demonſtrauimus,ueniunt,petunt,& obſecrant,ut ſibi præſidium mittat,ſe res cõplureis,quæ utiles bello ſint,adminiſtraturos.Per id tempus de eorum uoluntate,ſtudioq; erga Cæſarem transfuga ſuos ciues facit certiores:Iubam Regẽ celeriter cũ copijs ſuis,ante quàm Cæſaris præſidium eo perueniret,ad oppidum accurriſſe,atq; aduenientem multitudine circundata eo potitum,omnibusq; eius oppidi incolis ad unũ interfectis, dediſſe oppidum diripiendũ,delẽdumq; militib.Cæſar interim luſtrato exercitu ad XII .Calẽdarũ Apri . poſtero die productis uniuerſis copiis progreſſus à ſuis caſtris millia paſſuum V. à Scipione circiter duum milliũ interiecto ſpatio in acie cõſtitit.Poſtquàm ſatis,diuq; aduerſarios à ſe ad dimicandum inuitatos, ſuperſedere pugnæ animaduertit,reducit copias. Poſtero die caſtra mouet,atq; iter ad oppidum Sarſuram,ubi Scipio Numidarũ habuerat præſidiũ,frumẽtũq; cõportauerat , ire

contendit.

contendit. Quod ubi Labienus animaduertit, cũ equitatu, leuiq; armatura agmen eius extremum carpere cœpit, atq; ita lixarum, mercatorũq;, qui plauſtris merces portabant, inter ceptis ſarcinis, addito animo, propius, audaciusq; accedit ad legiones, quòd exiſtimabat milites ſub onere, ac ſub ſarcinis defatigatos, pugnare non poſſe. Quæ res Cæſarem non fefellerat: nanq; expeditos ex ſingulis legionibus trecentos milites eſſe iuſſerat. itaq; eos in equitatum Labieni immiſſos, turmis ſuorum ſuppetias mittit. Tum Labienus conuerſis equis ſignorum conſpectu perterritus, turpiſſimè contendit fugere, multis eius occiſis, compluribus uulneratis. Milites legionarij ad ſua ſe recipiunt ſigna atq; iter incœptum ire cœperunt. Labienus per iugum ſummum collis, dextrorſus procul milites ſubſequi non deſiſtit. Poſtquam Cæſar ad oppidũ Sarſuram uenit, inſpectantibus aduerſarijs, interfecto præſidio Scipionis, cùm ſuis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi præerat, atq; multitudine circumuento, interfectoq;, oppido potitur, atque ibi frumento exercitui dato poſtero die ad oppidum Tiſdrã peruenit: in quo Conſidius per id tempus fuerat, cum grãdi præſidio, cohorteq; ſua gladiatorum. Cæſar oppidi natura perſpecta, atque inopia, ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia paſſuum quatuor, ad aquam fecit caſtra: atque indę quarta die egreſſus, redit rurſus ad ea caſtra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atq; in antiqua caſtra copias reducit. Thabenẽſes interim, qui ſub ditione, & poteſtate Iubæ eſſe conſueſſent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præſidio, legatos ad Cæſarem mittunt, rem male geſtam docẽt, pe

tunt,

tunt, orantq́;, ut ſuis fortunis præſto, q̃ benemeriti eſſent, auxilium ferret: Cæſar eorum conſilio probato, M. Criſpũ tribunum cum cohorte, et ſagittarijs, tormentisq́; compluribus præſidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti aut cõmeatu dato, cum ſignis nõ potuerant ante tranſire in Africam, ad millia quatuor, equites CCCC. funditores, ſagittarijq́; mille uno commeatu Cæſari occurrerunt. Itaq; tum his copiis, & omnibus legionibus eductis, ſicut erat inſtructus, VIII. millibus paſſuum, à ſuis caſtris, ab Scipionis uero quatuor millib. paſſuum, longe cõſtitit in cãpo. Erat oppidum infra caſtra Scipionis nomine Tegea, ubi præſidiũ equeſtre circiter CCCC. habere conſueuerat. Eo equitatu dextra, ſiniſtraq́; directo ab oppidi lateribus, ipſe legionibus ex caſtris eductis, atq; in iugo inferiore inſtructis, nõ lõgius ferè mille paſſus ab ſuis munitionibus progreſſus, in acie conſtitit. Poſtq̃ diutius in uno loco Scipio cõmorabitur, & tẽpus diei in otio cõſumebatur Cæſar equitum turmas ſuorum iubet in hoſtium equitatum, qui ad oppidum in ſtatione erat, facere impreßionem, leuemq́; armaturam, ſagittarios, funditoresq́; eodem ſummittit. Quod ubi cœptum eſt fieri, & equis concitatis Iuliani impetum feciſſent, Pacidius ſuos equites exporrigere cœpit in longitudinem, haberent facultatem turmas Iulianas circunfundere, & nihilominus fortiſſime, acerrimeq́; pugnare. Quod ubi Cæſar animaduertit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos conſueuerat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie conſtiterat, iubet equitatui ſuccurrere. Labienus interim ſuis equitibus auxilia equeſtria ſummittere, ſaucijsq́;, ac defatigatis integro, recen-

tioribusq́;

tioribusq́; uiribus equites ſubminiſtrare. Poſtquàm equites Iuliani CCCC.uim hoſtium,ad quatuor milia numero ſuſti nere non poterant,& à leui armatura Numidarũ uulnera bantur,minutatimq́; cedebant,Cæſar alterã alã mittit,qui ſa tagentibus celeriter occurrerent. Quo facto, ſui ſublati uni uerſi in hoſteis impreßione facta in fugam aduerſarios dede runt,multis occiſis,compluribus uulneratis,inſecuti per tria millia paſſuum,uſq; in colles hoſtibus adactis,ſe ad ſuos reci piunt. Cæſar in horam X.commoratus,ſicut erat inſtructus, ſe ad ſua caſtra recepit omnibus incolumibus. In quo prælio Pacidius grauiter pilo per caßidẽ caput ictus,compluresq́; duces,ac fortißimus quiſque interfecti,uulneratiq́; ſunt. Poſt quàm nulla conditione cogere aduerſarios poterat, ut in æquum locum deſcenderent, legionumq́; periculum facerent, neque ipſe propius hoſtem caſtra ponere propter aquæ pe nuriam ſe poſſe animaduerteret,aduerſarios non eorum uir tute confidere,ſed aquarum inopia fretos,deſpicere ſe intelle xit. Pridie Nonarum April.tertia uigilia egreſſus ab Agar XVI.millia paſſuũ nocte progreſſus,ad Thapſum,ubi Vergilius cum grandi præſidio præerat,caſtra ponit oppidũq́; eo die circummunire cœpit, locaq́; idonea, opportunaq́; complura præſidijs occupare,ne hoſtes intrare ad ſe,ac loca interiora capere poſſent. Scipio interim cognitis Cæſaris cõ ſilijs,ad neceßitatem adductus dimicandi, ne per ſummum de decus fidißimos ſuis rebus Thapſitanos,& Vergilium amit teret, confeſtim Cæſarem per ſuperiora loca conſecutus, millia paſſuum octo à Thapſo binis caſtris conſedit. Erat ſtagnum ſalinarum, inter quod & mare anguſtiæ quædam non amplius mille, & quingentos paſſus intererant,

quas Scipio intrare, et Thapſitanis auxilium ferre conabatur, q futurū Cæſarē nō feſellerat. Nāq; pridie in eo loco caſtello munito, ibiq; trino præſidio relicto, ipſe cū reliquis copiis lunatis caſtris Thapſum operibus circūmuniuit. Scipio interim excluſus ab incœpto itinere ſupra ſtagnum poſtero die, et nocte cōfecta, cœlo albeſcente nō lōge à caſtris præſidioq;, q ſupra cōmemorauimus, mille quingentis paſſibus, ad mare uerſus conſedit, et caſtra munire cœpit. Q đ poſtquā Cæſari nuntiatū eſt, milites ab opere deductos caſtris præſidio Aſprenate procōſule cum legionibus duabus relicto, ipſe cū expedita copia in eū locū ciuitatim cōtendit, claſſiſq; parte ad Thapſum relicta, reliquas naues iubet poſt hoſtiū tergū, q maximè ad litus appelli, ſignumq; ſuū obſeruare quo dato ſubito clamore facto ex improuiſo hoſtibus aduerſis incuterēt terrorē, ut perturbati, ac pterriti reſpicere poſt terga cogerentur. Quo poſtquam Cæſar peruenit, & animaduertit aciem pro uallo Scipionis caſtris elephantisq; dextro, ſiniſtroq; cornu collocatis, et nihilominus partē militum caſtra non ignauiter munire, ipſe acie triplici collocata, legione decima, ſecundaq; dextro cornu, octaua, & nona ſiniſtro, oppoſitis quinque legionibus, in quarta acie ante ipſa cornua quinis cohortibus contra beſtias collocatis, ſagittarijs, funditoribus in utriſque cornibus diſpoſitis, leuiq; armatura inter equites interiecta, ipſe pedibus circum milites concurſans uirtuteſq; ueteranorum, præliaq; ſuperiora commemorans, blandeq; appellans, animos eorum excitabat. Tyrones autem, qui nunquam in acie dimicaſſent, hortabatur, ut ueteranorum uirtutem æmularentur, eorumq; famam, nomen, locumq; uictoria parta cuperent poſſidere. Itaque

in circumeūdo exercitum, animaduertit hoſtes circa uallum trepidare, atq; ultro, citroq́; pauidos concurſare, et modò ſe intra portas recipere, modò inconſtāter, immoderateq́; pro dire. Cumq́; idem à pluribus animaduerti cœptum eſſet, ſubi tò legati, euocatiq́; obſecrare Cæſarē, ne dubitaret ſignū da re uictoriam ſibi propiam à Dijs immortalibus portendi, dubitante Cæſare, atq; eorum ſtudio, cupiditatiq́; reſiſtēte, ſi biq; eruptione pugnari non placere clamitante, & etiā at que etiam aciem ſuſtentāte, ſubitò dextro cornu iniuſſu Cæ ſaris tubicen à militibus coactus canere cœpit. Quo facto ab uniuerſis cohortibus ſigna in hoſtem cœpere inferri, cū Cē turiones pectore aduerſo reſiſterent, uiq; continerent, mili tes ne iniuſſu imperatoris concurrerent, nec quicquam profi cerent. Quod poſtquàm Cæſar intellexit, incitatis militum animis reſiſti nullo modo poſſe, ſigno felicitatis dato equo admiſſo, in hoſtem contra principes ire contendit. À dextro interim cornu funditores, ſagittarijq́; concita tela in ele phantos frequentes iniiciūt: quo facto, beſtiæ ſtridiore funda rū, lapidūq́; perterritæ, ſeſe cōuertere, et ſuos poſt ſe frequē tes, ſtipatosq́;, proterrere, & in portas ualli ſemifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum ele phantis erant, præſidio deſerti, principes fugiunt. Ita celeri ter beſtijs circuitis, legiones uallo hoſtiū ſunt potitæ, & pau cis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in ca ſtra, unde pridie erant egreſſi confugiunt. Non uidetur eſſe prætermittēdum de uirtute militis ueterani quintæ legionis: nam cum in ſiniſtra cornu elephantus uulnere ictus, & dolo re concitatus, in lixam inermem impetum feciſſet, eumq́; ſub pede ſubditum, deinde genu innixus, pondere ſuo, proboſcide

erecta uibrantiq́; ſtridore maximo premeret, atq; enecaret, miles hic non potuit pati, quin ſe armatũ beſtiæ offerret: quē poſt quàm elephantus ad ſe telo infeſto uenire animaduertit, relicto cadauere militem proboſcide circundat, atq; in ſublime extollit armatum: qui in eiuſmodi periculo cũ conſtãter agendum ſibi uideret, gladio proboſcidem, quo erat circundatus, cædere quantum uiribus poterat, non deſtitit: quo dolore adductus elephantus, milite abiecto, maximo cum ſtridore, curſuq́; conuerſus ad reliquas beſtias ſe recipit. Interim Thapſo qui erãt præſidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt, & ſiue ut ſuis ſubſidio occurrerẽt, ſiue ut oppido deſerto, fuga ſalutem ſibi pararent, egrediuntur, atque ita per mare umbilici tenus ingreßi, terram petebant. Qui à ſeruitijs, puerisq́; qui in caſtris erant, lapidibus, pilisq́; prohibiti terram attingere, rurſus ſe in oppidum receperunt. Interim Scipionis copijs proſtratis, paßimq́; toto campo fugientib. confeſtim Cæſaris legiones conſequi ſpatiumq́; ſe non dare colligendi: poſtquàm ad ea caſtra, quæ petebant, perfugerunt, ut refectis caſtris rurſus ſeſe defenderent, ducem aliquē requirunt, quem reſpicerent, cuius autoritate, imperioq́; rem gererent, qui poſtquàm aduerterunt neminem ibi eſſe præſidio. protinus armis abiectis, in regia caſtra fugere contendunt. Quo poſtquàm peruenerunt, ea quoque ab Iulianis teneri uident. Deſperata ſalute in quodam colle conſiſtunt, atque armis dimißis ſalutationem more militari faciunt quib. miſeris ea res paruo præſidio fuit: nanq; milites ueterani ira & dolore incenſi, non modò, ut parcerent hoſti non poterant adduci, ſed etiã ex ſuo exercitu illuſtres urbanos, quos autores appellabant, cõplures aut uulnerarunt, aut interfecerunt.

cerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus Quæſtorius, qui pilo traiectus conſulto à milite interijt. Item Pōpeius Rufus brachiū gladio percuſſus, niſi celeriter ad Cæſarē accurriſſet, interfectus eßet. Quo facto complures equites Romani ſenatoresq́; perterriti, eā prælio ſe receperunt, ne à militibus, q ex tanta uictoria licentiam ſibi aſſumpſiſſent immoderate peccandi impunitatis propter maximas res geſtas, ipſi quoq; interficiētur, omnes Scipionis milites, cū fidē Cæſaris implorarent, inſpectante ipſo Cæſare, et à militibus deprecāte, eis uti parcerent, ad unum ſunt interfecti. Cæſar trinis caſtris potitus, occiſisq; hoſtium decem milibus fugatisq; complurib. ſe recepit, quinquaginta militib. amißis, paucis ſaucijs in caſtra. Ac ſtatim ex itinere ante oppidum Thapſum conſtitit, elephantesq; ſexagitnaquatuor, ornatos, armatosq; cū turribus ornamentisq; capit, captos ante oppidū inſtructos conſtituit. Id hoc conſilio, ſi poſſet et Vergilius, quiq; cum eo obſidebantur, rei male geſtæ ſuorum indicio à ptinacia deduci. Deinde ipſe Vergiliū appellauit, inuitauitq; ad deditionē, ſuāq; lenitatē, et clemētiāq; cōmemorauit quē poſt q̄ animaduertit reſpōſū ſibi nō dare, ab oppido receßit. Poſtero die diuina re facta, cōciōe aduocata, in cōſpectu oppidanorū mil. collaudat, totūq; exercitū ueteranorū donauit præmijs ac fortiſſimo cuiq; ac bene merēti pro ſuggeſtu tribuit. Ac ſtatim inde digreſſus, T. Rebillio procōſule cū trib. ad Thāpsū legionib. et Cn. Domitio cū duab. Tiſdræ, ubi Confidius præerat, ad obſidēdū relictis, M. Meſſala Vticam antē præmiſſo, cū eqtatu ipſe eōdē iter facere cōtēdit. Eqtes interim Scipionis, q ex prælio fugerāt, cū Vticā uerſus iter facerēt, peueniūt ad oppidū Paradā. Vbi, cū ab incolis nō recipētur,

ideo quod fama de uictoria Cæſaris præcucurriſſet,ui oppi do potiti,in medio foro lignis coaceruatæ, omnibusq; rebus eorũ congeſtis,ignem ſubiiciunt, Atq; eius oppidi incolas cu iuſq; generis,ætatisq; uiuos,conſtrictosq; in flãmam conijci unt,atq; ita acerbiſsimo afficiunt ſupplicio. Deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato,quod Vti= cenſibus propter beneficium legis Iuliæ parum in ſuis parti bus præſidij eſſe exiſtimauerat,plebẽ inermẽ oppido eiece= rat,et ante portã belli cauſa,caſtris,foſſaq;,paruula dunta= xat munierat,ibiq; cuſtodijs circundatis habitare coẽgerat, Senatũ oppidi cuſtodia tenebat. Eorũ caſtra L. equites ador ti expugnare cœperũt, ideo q eos partibus Cæſaris fauiſ= ſe ſciebãt,ut interfectis,eorũ pernicie dolorẽ ſuũ ulciſcerẽ tur. Vticenſes animo addito ex Cæſaris uictoria, lapidibus, fuſtibusq; equites repulerũt. itaq; poſtquã caſtris nõ potue rãt potiri. Vticam ſe in oppidũ coniecerũt,atq; ibi multos Vticẽſes interfecerũt,domosq; eorũ expugnauerunt,ac diri puerunt: quibus cùm Cato perſuadere nulla ratione quiret, ut ſecũ oppidũ defenderent,et cæde,rapinisq; deſiſterent,et quid ſibi uellẽt,ſciret,ſedandæ eorũ importunitatis gratia,ſin gulis HS. C. diui ſit. Idem Sylla Fauſtus fecit,ac de ſua pecu= nia largitus eſt,unaq; cũ iis ab Vtica proficiſcitur,atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Vticam perueniũt. quos omneis Cato cõuocatos,una cũ trecẽtis, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant,horta= tur,ut ſeruitia manumitterent,oppidumq; defenderent: quo= rum cum partem aſſentire,partem animum,mentemq; per= territam, atq; in fuga deſtinatam habere intellexiſſet, am= plius de eà re agere deſtitit,nauesq; iis attribuit,ut in quas

quiſq;

quiſq; parteis uellet, proficiſceretur. Ipſe omnibus rebus dili gentiſsimè conſtitutis, liberis ſuis L. Cæſari, qui tum ibi pro quæſtore fuerat, commendatis, et ſine ſuſpicione, uultu, atq; ſermone, quo ſuperiore tempore uſus fuerat, cùm dormitum iſſet, ferrum intrò clam in cubiculum tulit, atq; ita ſe traie= cit. Qui dum anima nondum expirata concidiſſet, impetu fa cto in cubiculum, ex ſuſpicione medicus, familiaresq; contine re, atq; uulnus obligare cœpiſſent, ipſe ſuis manibus uulnus crudeliſsimè diuellit, atq; animo præſenti ſe interemit. Quē Vticenſes, quanquàm oderant partium gratia, tamen pro= pter eius ſingularem integritatem, et quòd diſsimillimus reli quorum ducum fuerat, quòdq; Vticam mirificis operibus mu nierat, turresq; auxerat, ſepultura afficiunt. Quo interfecto L. Cæſar, ut aliquod ſibi ex ea re auxilium pararet, conuoca to populo, concione habita, cohortatur omnes ut portæ ape= rirentur, ſe in Cæſaris clementia magnam ſpem habere. Ita= que portis patefactis, Vtica egreſsus Cæſari imperatori ob= uiam proficiſcitur. Meſſala, ut erat imperatum, Vticam per= uenit, omnibusq; portis cuſtodias ponit Cæſar interim à Tha pſo progreſſus, Vſcetam peruenit, ubi Scipio magnum fru= menti numerum, armorum, telorum, cæterarumq; rerum cum paruo præſidio habuerat: hoc adueniens potitur. Deinde Adrumentū puenit, quo cùm ſine mora introiſſet, armis, fru mento, pecuniaq; conſiderata, Q. *Ligurio C. Conſidij filio qui tū ibi fuerat, uitam conceſsit. Deinde eodem die Adrumē to egreſſus, Luneio Regulo ibi cū legione relicto, Vticā ire cōtendit, cui in itinere fit obuius L. Cæſar, ſubitoq; ſe ad ge nua proiecit, uitamq; ſibi nec amplius quicquam deprecatur: cui Cæſar facilè, & pro ſua natura, et inſtituto conceſsit. Itē

*Ligario

ff 3 Cæcinna,

Cæcinnæ, Ceteio, P. Atrio, L. Cællæ patri, & filio, M. Epio, M. Aquinio Catonis filio, Damaſippiq; liberis, ex ſua conſuetdine tribuit, circiterq; noctem luminibus accenſis Vticam puenit, atq; extra oppidum ea nocte manſit. Poſtero die manè oppidum introijt, concioneq; aduocatis, Vticenſes incolas cohortatus, gratias pro eorũ ſtudio erga ſe agit: Ciues autẽ Romanos negotiatores, & eos, qui inter CCCC. pecunias contulerant Varo, & Scipioni, multis uerbis accuſatos, & de eorum ſceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut ſine metu prodirent edicit, ſe eis duntaxat uitam conceſſurũ, bona quidem eorum ſe uenditurum. ita tamen, ut qui eorum bona ſua redemiſſet, ſe bonorum uenditionem indicturum, et pecuniam mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere poſſent. Quibus metu exãguibus, de uitaq; ex ſuo pro merito deſperantibus, ſubitò oblata ſalute libẽtes cupidiq; cõditionem acceperant. petieruntq; à Cæſare, ut uniuerſis trecentis uno nomine pecuniã imperaret. Itaq; bis mille ſeſtertium bis impoſito, ut triennium ſex penſionibus populo Ro. ſoluerent, nullo eorum recuſante, ad ſe eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæſari. Rex interim Iuba, ut ex prælio fugerat, unà cum Petreio interdiu in uillis latitando, tandem nocturnis itineribus confectis in regnum puenit, atq; ad oppidum Zamam, ubi ipſe domiciliũ, cõiuges liberosq; habebat: quò ex cuncto regno omnẽ pecuniã, chariſſimasq; res cõportauerat, quodq; inito bello operib. maximis munierat, accedit. Quẽ antea oppidani rumore exoptato de Cæſaris uictoria audito, ob has cauſas oppido prohibuerunt, quòd bello contra populum Ro. ſuſcepto in oppido Zama lignis congeſtis, maximã in medio foro pyrã cõſtruxerat,

xerat, ut ſi fortè bello foret ſuperatus, omnibus rebus eò coa ceruatis, dehinc ciuibus cũctis interfectis, eodemq́; proiectis, igne ſubiecto, tum demum ſe ipſe inſuper interficeret, atque una cum liberis, coniugibus, ciuibus, cũctaq́; gaza regia cre maretur. Poſtquàm Iuba: ante portas diu, multumq́; primò minis pro imperio egiſſet cum Zamenſibus: deinde cùm ſe parum proficere intellexiſſet, precibus quoq; oraſſet, uti ſe ad ſuos Deos penates admitterẽt: ubi eos in ſentẽtia pſtare animaduertit, nec minis, nec precibus ſuis moueri, quò magis ſe reciperẽt: tertiò petit ab eis, ut ſibi cõiuges, liberosq́; red derent, ut ſecum eos aſportaret. Poſtquam ſibi nihil omnino oppidanos reſponſi reddere animaduertit, nulla re ab his impetrata, ab Zama diſcedit. atq; ad uillã ſuã cũ M. Petre io, paucisq́; equitib. ſe confert. Zamenſes interim legatos de his rebus ad Cæſar ẽ Vticã mittunt, petũtq́; ab eo, uti antè, quàm Rex manum colligeret, ſeſeq́; oppugnaret, ſibi auxi liũ mitteret, ſe tamẽ paratos eſſe, ſibi quoad uita ſuppeteret, oppidũ, ſeq; ei reſeruare. Legatos collaudatos Cæſar domũ iubet antecedere, ac ſuũ aduẽtũ pronũtiare. Ipſe poſtero die Vtica egreſſus cũ eqtatu ire in regnũ cõtẽdit. Interim in iti nere ex regijs copijs duces cõplures ad Cæſarẽ ueniũt, orãt q́; ut ſibi ignoſcat. Quib. ſupplicib. uenia data. Zamã pueni unt. Rumore interim plato de eius lenitate clemẽtiaq́;, pro pemodũ oẽs regni eqtes Zamã pueniũt ad Cæſarẽ, ab eoq́; sũt metu, periculoq́; liberati. Dũ hæc utrobiq; gerũt, Cõſi dius, q Tiſdræ cũ familia ſua, gladiatora manu, Gætulisq́; præerat, cognita cæde ſuorũ, Domitijq́;, et legionũ aduentu pterritus. deſperata ſalute, oppidũ deſerit, ſeq; clã cũ paucis barbaris pecunia onuſtus ſubduci, atq; in regnũ fugere cõ

 tendit

tendit: quem Gætuli ſui comites in itinere prædæ cupidi con cidunt, ſeq́; in quaſcunq; potuere parteis cōferunt. C. interim Vergilius, poſtquàm terra, mariq́; clauſus, ſe nihil proficere intellexit, ſuosq́; interfectos, aut fugatos, M. Catonem Vticæ ſibi ipſi manus intuliſſe, Regem uagum, à ſuis deſertum, ab omnibus aſpernari, Saburam, eiusq́; copias ab Sitio eſſe dele tas, Vticæ Cæſarem ſine mora receptum: de tanto exercitu reliquias eſſe nullas, quæ ſibi ſuisq́; liberis prodeſſēt, Caninio proconſule, qui eum obſidebat, fide accepta, ſeq́;, & ſua om= nia, & oppidum proconſuli tradit. Rex interim Iuba ab om nibus ciuitatibus excluſus, deſperata ſalute, cùm iam conatus eſſet cum Petreio, ut per uirtutem interfecti eſſe uiderentur ferro inter ſe depugnant, atq; firmior imbecilliorē Iuba Pe treium facilè ferro conſumpſit. Deinde ipſe ſibi cum conare tur gladio traijcere pectus, nec poſſet precib. à ſeruo ſuo im petrauit, ut ſe interficeret, idq́; obtinuit. P. interim Sitius pul ſo exercitu Saburæ præfecti Iubæ, ipſoq́; interfecto, cum iter cū paucis per Mauritaniam ad Cæſarem faceret, fortè inci dit in Fauſtum, Afraniumq́;, qui eam manum habebant, quæ Vticā diripuerant, iterq́; in Hiſpaniam tendebāt, & erāt nu mero circiter M D. itaq; celeriter nocturno tempore inſidijs dipoſitis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut dedi= tionem accipit Afranium, & Fauſtum uiuos capit coniuge, & liberis. Paucis pòſt dieb. diſſēſione in exercitu orta, Fau ſtus, & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cū Fauſti liberis Cæſar incolumitatē, ſuaq́; omnia conceſſit. Scipio interim cū Damaſippo, & Torquato, & Pletorio Ruſtiano, nauib. lō gis diu, multumq́; iactati cùm Hiſpaniam peterent, ad Hip= ponem

ponem regium deferuntur, ubi claſsis P. Sitij per id tempus erat: A qua pauciora ab amplioribus circunuenta nauigia deprimũtur. Ibiq; Scipio cum ijs, quos paulò antè nominaui, interiit. Cæſar interim Zamæ auctione regia facta, boniſq; eorum uenditis, qui ciues Romani contra populũ Romanum arma tulerant, præmiſq; Zamenſibus, qui de Rege excludẽdo conſilium cœperant, tributis, uectigalibuſq; regijs irrogatis, ex regnoq; Prouincia facta, atq; ibi Criſpo Salluſtio populi Romani proconſule cum imperio relicto, ipſe Zama egreſſus Vticam ſe recepit. Ibi bonis uenditis eorum, qui ſub Iuba, Petreioq; ordines duxerant: Item Thapſitanis H-S. uiginti millia, conuentui eorum H-S. triginta millia, Adrumentanis H-S. triginta millia, conuentui eorum H-S. quinquaginta millia mulctæ nomine imponit. Ciuitates, bonaq; eorũ, ab omni iniuria, rapiniſq; defendit. Leptitanos, quorum ſuperioribus annis Iuba bona diripuerat, ad Senatum queſti per legatos, atq; arbitris à Senatu datis, ſua receperant, triginta centenis millibus põderis olei in annos ſingulos mulctat. ideo ꝙ initio per diſſenſionem principum, ſocietatem cũ Iuba inierant, eumq; armis, militibus, pecunia iuuerant. Tiſdritanos, ꝑꝑ humilitatẽ ciuitatis, certò numero frumenti mulctat. His rebus geſtis Idibus Iunij, Vticæ claſſem conſcendit, & poſt diem tertium Caraleis in Sardiniam peruenit. Ibi Sulcitanos ꝙ Naſidiũ, eiuſq; claſſem receperant, copijs iuuerant, H-S. centũ millib. mulctat, & pro decumis, octauas pendere iubet, bonaq; paucorum uendit, & ante diẽ III. Calẽdarũ Quintilis naues conſcendit. Et à Caralibus ſecundum terram prouectus, duodetrigeſimo die, eò quòd tempeſtatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam uenit.

A. HIRTII, AVT, OPII COMMENTARIORVM DE BELLO HISPANIENSI LIBER SEXTVS.

PHARNACE *ſuperato, Africa recepta, qui ex his prælijs cum adoleſcent* Cn. Pompeio *perfugiſſent, cum et ulterioris* Hiſpaniæ *potitus eſſet, dum* Cæſar *muneribus dandis in* Italia *detinetur, quo facilius præſidia contra cōpararet,* Pompeius *in fidē uniuſcuiusq; ciuitatis confugere cœpit ita partim precib. partim ui bene magna comparata manu,* Prouinciam *uaſtare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ ciuitates ſua ſponte auxilia mittebant. Item nonnullæ portas claudebāt, ex quibus, ſi qua oppida ui ceperat, cū aliquis ex ea ciuitate optime de* Cn. Pōpeio *meritus ciuis eſſet, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur cauſa, ut eo de medio ſublata, ex eius pecunia latronum largitio fieret, ita paucis commodius hoſte hortato, maiores augebatur copiæ.* Ideoq; *crebris nūtijs in* Italiā *miſsis, ciuitates cōtrariæ* Pōpeio *auxilia ſibi depoſtulabāt.* C. Cæſar *dictator tertio, deſignatus quarto, multis itineribus ante cōfectis, cū celeri feſtinatione ad bellū cōficiēdū in* Hiſpaniā *conueniſſet, legati* Cordubēſes, *qui à* Cn. Pōpeio *diſceſſerāt,* Cæſari *obuiam ueniunt, à quibus nūtiabatur, nocturno tēpore oppidū* Cordubā *capi poſſe, ꝙ nec opinantibus aduerſarijs eius.* Prouincia *potitus eſſet. Simulq; ꝙ tabellarij à* Cn. Pōpeio *diſpoſiti omnibus locis eſſent, qui certiorem* Cn. Pompeium *de* Cæſaris

aduentu

aductu faceret, multa præterea uerisimilia proponebāt. Quibus rebus adductus, quos legatos antè exercitui præfecerat Q. Pedium, et Quintum Fabium Maximum de ſuo aduentu facit certiores, ut quem ſibi equitatū ex Prouincia feciſſent, præſidio mitterent. Ad quos celerius, q̄ ipſi opinati ſunt, appropinquauit: atq; ut ipſe uoluit, equitatum ſibi præſidio habuit. Erat per idem tempus Sex. Pompeius frater, qui cū præſidio Cordubam tenebat, q, eius Prouinciæ caput eſſe exiſtimabatur. Ipſe autem Cn. Pompeius adoleſcens Vllā oppidū oppugnabat, et ferè iam aliquot mēſibus ibi detinebatur, quo ex oppido, cognito Cæſaris aduentu, legati clàm præſidio Cn. Pompeij Cæſarem cùm adiſſent, petere cœperunt, ut ſibi primo quoq; tempore ſubſidiū mitteret, Cæſar eam ciuitatē omni tempore optimè de populo Ro. meritā eſſe ſciebat, ſex cohortes ſecunda uigilia iubet proficiſci, pariq; equites numero, quib. præfecit hominem eius Prouinciæ notum, & non parum ſcientem L. Iunium Patiecum: qui cum ad Cn. Pōpeij præſidia ueniſſet, incidit idem temporis, ut tēpeſtate aduerſa, uehementiq; uento affli&aretur, qua ui tempeſtatis ita obſcurabatur, ut uix proximum cognoſcere poſſet, cuius incommodum ſummam utilitatem ipſis præbebat. Ita cū ad eum uenerunt, iubet binos equites incedere, et recta per aduerſariorum præſidia ad oppidum contendere, medijs, cùm quæreretur, qui eſſent, unus ex noſtris reſpondit, ut ſileat uerbum facere nam id corporis conari ad murum accedere, ut oppidū capiant, & paßim tempeſtate impediti uigiles non poterāt diligentiam præſtare, partim illo reſponſo deterrebantur: cum ad portam appropinquaſſent, ſigno dato, ab oppidanis ſunt recepti, & pedites, equitesq; clamore facto, diſpoſitis ibi

*partim,qui remanſere,eruptionem in aduerſariorum caſtra
fecerunt.*Sic *illud cum inſcientibus accidiſſet,exiſtimabat ma
gna pars hominum,qui in ijs caſtris fuiſset,ſe prope captos
eſſe.*Hoc *miſſo ad* Vllam *præſidio,*Cæſar *ut* Pompeiũ *ab ea
oppugnatione deduceret,ad* Cordubã *cõtendit,exq́; itinere
loricatos uiros fortes cũ equitatu antè præmiſit:qui ſimul in
cõſpectũ oppidi ſe dederunt,in equis recipiuntur.hoc à* Cor
*dubenſibus nequaquam poterat animaduerti.*Appropinquan
*tibus ex oppido bene magna multitudo ad equitatũ cõciden
dum exiſſet,loricati,ut ſupra ſcripſimus,ex equis deſcende-
runt,& magnũ præliũ fecerat,ſic ut ex infinita hominum
multitudine pauci in oppidum ſe reciperent.*Hoc *timore ad-
ductus* Sex.Põp.*literas fratri miſit, ut celeriter ſibi ſubſidio
ueniret,ne prius* Cæſar Cordubã *caperet,quam ipſe illo ue
niſſet. ita* Cn.Põpeius Vlla *prope capta,literis fratris exci
tus,cũ copijs ad* Cordubam *iter facere cœpit.* Cæſar,*cũ ad
flumen* Betim *ueniſſet,neq; propter altitudinem fluminis trã
ſire poſſet,lapidibus corbes plenos demiſit,ita inſuper pon-
te facto,copias ad caſtra tripartito traduxit.*Tenebant *ad-
uerſus oppidum è regione pontis trabes,ut ſupra ſcripſimus
bipartito.* Huc *cum* Pompeius *cum ſuis copiis ueniſſet,ex di
uerſo pari ratione caſtra ponit* Cæſar,*ut eum ab oppido,
commeatuq́; excluderet,brachium ad pontem ducere cœpit.*
Pari *idem conditione* Pompeius.Hic *inter duces duos fit cõ
tentio:uter prius pontem occuparet,ex qua contẽtione quo
tidiana minuta prælia fiebant,ut modò hi,modo illi ſuperio-
res diſcederent.* Quæ *res cum ad maiorem contentionem ue
niſſet,ab utriſque cominus pugno iniqua,dum cupidius locum
ſtudent tenere,propter pontem coanguſtabantur, & flumi*

nis

nis ripis appropinquantes coãguſtati præcipitabantur. Hic alteri alteris non ſolum mortem morti exaggerabant,ſed tumulos tumulis exæquabant.Ita diebus compluribus cupiebat Cæſar,ſi qua conditione poſſet,aduerſarios in æquũ locũ deducere,et primo quoq; tempore de bello decernere: cum animaduertere aduerſarios minimè uelle.quos ideo à uia retraxerat,ut in æquum deduceret,copijs flumen traductis,noctu iubet ignes fieri magnos. Ita firmiſsimum eius præſidiũ Ateguam proficiſcitur.Id cùm Pompeius ex perfugis reſciſſet, ea die per uiarum anguſtias,carra complura, multosq; laniſtas retraxit,et ad Cordubam ſe recepit. Cæſar munitionib. Ateguam oppugnare,& brachia circum ducere cœpit:cuius rei Pompeio cum nuntius eſſet allatus eo die proficiſcitur,cuius in aduentu,præſidij cauſa,Cæſar complura caſtella occupauit,partim ſub equitatu,partim ut pedeſtres copiæ in ſtatione,& in excubitu caſtris præſidio eſſe poſſent. Hic in aduẽtu Pompeij incidit,ut matutino tẽpore nebula eſſet craſsiſſima. Itaq; in illa obſcuratione cum aliquot cohortibus, & equitum turmis circuncludunt Cæſaris equites,&concidunt, ſic,ut uix in ea cæde pauci effugerent. Inſequenti nocte caſtra ſua incendit,Pompeius,& trans flumen Salſum per cõualles caſtra inter duo oppida Ateguam,& Vcubim in mõte conſtituit Cæſar in munitionibus,cæteriſq;, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt,agerem,uineaſq; agere inſtituit.Hæc loca ſunt montuoſa, & natura edita ad rem militarem,quæ planitie diuiduntur Salſo flumine, proximè tamen Ateguam , ut ad flumen ſint circiter paſſuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus caſtra habuit poſita Pompeius in conſpecto utrorũq; oppidorum,neq; ſuis auſus

*eſt ſubſidio uenire. Aquilas habuit: & ſigna tredecim legio
nũ. Sed ex quibus aliquid firmamenti ſe exiſtimabat habere,
duæ fuerunt uernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant, et
una facta ex colonis, quæ fuerũt in his regionibus: quarta fu
it Afraniana ex Africa, q̃ ſecũ adduxerat. Reliquæ ex fugi
tiuis auxiliares cõſiſtebãt. Nã de leui armatura, et equitatu,
longe & uirtute, et numero noſtri erat ſuperiores. Accede
bat huc, ut longius bellũ duceret Põpeius, ꝙ loca ſunt edita,
& ad caſtrorũ munitiones non parum idonea. Nã ferè toti
us ulterioris Hiſpaniæ regio propter terræ fœcunditatem,
inopem, difficilemq́; habet oppugnationem, & non minus co
pioſam aquationem. Hic etiam propter barbarorũ crebras
excurſiones omnia loca, quæ ſunt ab oppidis remota, turri-
bus, & munitionibus retinentur, ſicut in Africa rudere, non
tegulis teguntur, ſimulq́; in his habent ſpeculas, & propter
altitudinem longè: lateq́; proſpiciunt. Item oppidorum ma-
gna pars eius prouinciæ montibus ferè munita, et natura ex
cellenibus locis eſt conſtituta, ut ſimul aditus aſcenſusq́; ha-
beat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci diſtinen
tur, ut ciuitates Hiſpaniæ non facilè ab hoſtibus capiantur:
ꝙ in hoc contingit bello. Nam ubi inter Ateguam, & Vcu-
bim, quæ oppida ſuprà ſunt ſcripta, Pompeius habuit caſtra
conſtituta, in conſpectu auorum oppidorũ, ab ſuis caſtris cir
citer millia paſſuum quatuor grumus eſt excellens natura,
qui appellatur Caſtra Poſthumiana: ibi præſidij cauſa caſtel
lum Cæſar habuit conſtitutum, Pompeius, qui eodem iugo te
nebatur, loci natura & ꝙ remotum erat caſtris Cæſaris, ani
maduertebat loci difficultatem, & quod flumine Salſo inter
cludebatur, non eſſe permiſſurum Cæſarem, in ut tan-*

ta loci

ta loci difficultate ad ſubſidium cõmittendum ſe mitteret. iſta fretus opinione, tertia uigilia profectus, caſtellum oppugnare cœpit, ut laborantibus ſuccurreret. Noſtri cum appropinquaſſent, clamore repentino, telorumq; multitudine iactus facere cœperunt, uti magnam partem hominum uulnerib. afficerent: quo peracto, cùm ex caſtello repugnare cœpiſſent, et maioribus caſtri Cæſari nuntius eſſet allatus, cum trib. legionibus eſt profectus. Et cùm ad eos appropinquaſſet, fuga perterriti multi ſunt interfecti, complures capti in quib. multi præterea armis exuti, fugerunt, quorum ſcuta ſunt relata octoginta. Inſequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu uenit: Is ſigna Saguntinorum retulit quinq;, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco perterritus eſt, q. equites ex Italia cũ Aſprenate ad Cæſarem ueuiſſent: ea nocte Pompeius caſtra incendit, et ad Cordubam uerſus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu ſuas copias adduxerat, dũ cupidius agmẽ aduerſariorũ inſequitur, à uenaculis legionarijs exceptus eſt, et interfectus. Poſtero die equites noſtri lõgius ad Cordubam uerſus proſecuti ſunt eos, qui cõmeatus ad caſtra Põpeij ex oppido portabant, ex ijs capti quinquaginta cũ iumẽtis ad noſtra adducti sũt caſtra. Eodẽ die Q. u. Maritus Tri. mil. q fuiſſet Põpeij, ad nos trãsfugit, et noctis tertia uigilia in opptdo acerrimè pugnatũ eſt, ignẽq; multum miſerũt, ſicut et omne genus, quib. ignis per iactus ſolitus eſt mitti. Hoc præterito tempore. C. Fũdanius, eques Romanus, ex caſtris aduerſariorum ad nos transfugit. Poſtero die ex legiõe uernacula milites ſunt capti ab equitibus noſtris duo, q dixerũt ſe ſeruos eſſe, cũ uenirẽt, cogniti sũt à militib. q antea cum Babilio, et Pedio fuerãt, et à Trebonio transfuge

rant

ran. Eis ad ignoſcendum nulla eſt data facultas, & à militibus noſtris interfecti ſunt. Eodem tẽpore capti tabellarij, qui à Corduba ad Pompeium miſsi erant, perperamq́; ad caſtra noſtra peruenerant, præciſis manib. miſsi ſunt facti. Pari conſuetudine uigilia ſecunda ex oppido ignem multũ, telorumq́; multitudinem iactando, bene magnum tempus conſumpſerunt, complureſq́; uulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore eruptionem in legionem ſextã fecerunt, cum in opere noſtri diſtẽti eſſent, acriterq́; pugnare cœperũt. quorum uis repreſſa à noſtris, & ſi oppidani ſuperiore loco defendebantur, quinquaginta, cũ eruptionẽ facere cœpiſſent, tamen uirtute militum noſtrorum, qui etſi inferiore loco premebãtur, tamẽ repulſi aduerſarij bene multis uulnerib. affecti, in oppidum ſe cõtulerũt. Poſtero die Põpeius ex caſtris ſuis brachium cœpit ad flumen Salſum facere, & cũ noſtri equites pauci in ſtatione fuiſſent à pluribus reperti, de ſtatione ſunt deiecti, & occiſi tres. Eo die A. Valgius Senatoris filius, cuius frater in caſtris Pompeij fuiſſet, omnib. ſuis reb. relictis, equum conſcendit, & fugit. Speculator de legione ſecũda Pompeiana captus à militib. & interfectus eſt. Per idẽ tẽpus glans miſſa eſt inſcripta, quo die ad oppidum capiendum accederent, ſeſe ſcutum eſſe poſiturum. Qua ſpe nonnulli dũ ſine periculo murum aſcendere, & oppidum potiri poſſe ſe ſperarent, poſtero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars deiecta eſt. Quo facto ab oppidanis, ac ſi ſuarum partium eſſent, conſeruati, miſſos facere loricatos, quiq́; præſidij cauſa præpoſiti oppido à Pompeio eſſent, orabant. Quibus reſpondit Cæſar, ſe conditiones dare, non accipere conſueuiſſe: qui cùm in oppidum

reuerſi

reuerſi eſſent, relato reſponſo, clamore ſublato, omni genere telorum emiſſo, pugnare pro muro toto cœperũt. Propter q̃d ferè magna pars hominũ qui in caſtris noſtris eſſent nõ dubitarunt, quin irruptionem eo die eſſent facturi. Ita corona circundata pugnatum eſt aliquandiu uehementiſſime. Simulq́; balliſta miſſa à noſtris turrem deiecit, qua aduerſariorũ, qui in ea turre fuerant, quinq; deiecti ſunt, et puer, q balliſtam ſolitus erat obſeruare. Eo præterito tẽpore, Pompeius trans flumen Salſum caſtellũ cõſtituit, neq; à noſtris prohibitus, falſaq; illa opinione gloriatus eſt, q̃ propè in noſtris partibus locũ tenuiſſet. Itẽ inſequẽti die eadẽ cõſuetudine dũ lõgius proſequitur, quo loco eqtes noſtri ſtationem habuerãt aliquot turmæ cũ leui armatura impetu facto, loco ſunt deiectæ, et propter paucitatẽ noſtrorũ equitũ, ſimul q̃; leui armatura inter turmas aduerſariorũ, protritæ. Hoc in cõſpectu utrorũq; caſtrorũ gerebatur, & maiore Põpeiani exultabant gloria, longius q̃ noſtris cedentibus proſequi cœpiſſent: q cũ aliquo loco à noſtris recepti eſſent, ut cõſueſſẽt, ex ſimili uirtute clamore facto aduerſati ſunt prælium facere. Ferè apud exercitus hæc eſt equeſtris prælij conſuetudo, cum eques ad dimicandum dimiſſo equo cum pedite progreditur, nequaquam par habetur: id quod in hoc accidit certamine: cùm pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus noſtris nec opinantibus ueniſſent, idq; in prælio animaduerſum eſſet, complures* equites deſcenderũt. ita exiguo tẽpore eques pedeſtre, pedes equeſtre prælũ facere cœpit, uſque eo, ut cædẽ proximè à uallo fecerint. In quo prælio aduerſariorum ceciderunt centum uigintitres, compluresq; armis exuti, multi uulneribus affecti in caſtra ſunt redacti: noſtri *ex quib.

ſtri ceciderunt tres, ſaucij XII. pedites, & equites quinque. Eius diei inſequenti tempore priſtina conſuetudine pro muro pugnari cœptum eſt. Cum bene magnam multitudinem telorum, ignemq; noſtris defendẽtibus inieciſſent, nefandũ, crudeliſſimumq; facinus ſunt aggreſſi, in conſpectuq; noſtro hoſpites, qui in oppido erãt, iugulare, et de muro præcipites mittere cœperunt, ſicut apud barbaros, quod poſt hominum memoriam nunquam eſt factum. Huius diei extremo tempore à Põpeianis clàm ad noſtros tabellarius eſt miſſus, ut ea nocte turres, aggeremq; incenderent, & tertia uigilia eruptionem facerent. ita igne, telorumq; multitudine iacta, cum bene magnam partem muri conſumpſiſſent, portam, quæ è regione, et in conſpectu Pompeij caſtrorum fuerat, aperuerunt, copiæq; totæ eruptionem fecerunt, ſecumq; extulerunt calcatas ad foſſas complendas, & harpagones ad caſas, quæ ſtramentis ab noſtris hybernorum cauſa ædificatæ erant, diruendas, & incẽdendas. Præterea argentum, & ueſtimenta, ut dum noſtri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præſidia Pompeij ſe reciperent. Nam quòd exiſtimabat eos poſſe conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salſum in acie. Quod factum licet nec opinantib. noſtris eſſet geſtum, tamen uirtute freti repulſos, multisq; uulnerib. affectos, oppido repreſſerunt: prædaq; & armis eorum ſunt potiti, uiuosq; aliquos cœperunt, qui poſtero ſunt interfecti die. Eo-

Iunius. dẽq; tpe trãsfuga nũtiauit ex oppido Iuniũ, qui in cuniculo fuiſſet, iugulatiõe oppidanorum facta, clamaſſe facinus ſe nefandũ, & ſcelus feciſſe. Nã eos nihil meruiſſe, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, & focos ſuos recepiſſent, eosq; hoſpitium ſcelere contaminaſſe, multa præterea dixiſſe, qua

ſe,qua oratione deterritos amplius iugulationem non feciſſe. Ita poſtero die Tullius legatus cum Catone Luſitano uenit,et apud Cæſarem uerba fecit Vtinam quidē Dij immortales feciſſent,ut tuus potius miles,quam Cn. Pompeij factus eſſem,& hanc uirtutis conſtantiam in tua uictoria, nō in illius calamitate præſtarem:cuius funeſtæ laudes, quippe ad hanc fortunam reciderunt,ut ciues Ro.indigentes præſidij, et propter patriæ luctuoſam perniciem dedimur hoſtiū numero,qui neq; in illius proſpera acie primam fortunam,neq; in aduerſa ſecundam obtinuimus uictoriam,qui legionū tot impetus ſuſtentantes,nocturnis,diurnisq; operibus gladiorū ictus,telorumq; miſſus expectantes,uicti,et deſerti à Pōpeio,tua uirtute ſuperati,ſalutē à tua clemētia depoſcimus, petimusq;, ut qualem te gentib. præſtitiſti, ſimilem in ciuiū deditione præſtes. Remiſsis legatis,cum ad portam ueniſſet Tiberius Tullius:cum eum introeuntem C. Antonius inſecutus non eſſet,reuerſus eſt ad portam,et hominem apprehendit. Quod Tiberius cum fieri animaduertit,ſimulq; pugionē eduxiſſet,manum eius incidit,ita refugerunt ad Cæſarē. Eodemq; tempore ſignifer de legione prima transfugit,& nūtiauit quo die equeſtre præliū factū eſſet, ſuo ſigno periſſe homines trigintaquinq;,neq; licere caſtris Cn. Pōpeij nūtiari,neq; dici periſſe quēquā. Seruius,cuius dominus in Cæſaris,caſtris fuiſſet,uxoremq;,& filiū in oppido reliquerat, dominum iugulauit,& ita clàm à Cæſaris præſidijs in Pōpeij caſtra diſceßit, & indicium glande ſcriptum miſit, per qđ certior fieret Cæſar,quæ in oppido ad defendendum cōpararentur. Ita literis acceptis,cùm in oppidum reuerſi eſſent,qui mittere glandem ſcriptam ſolebant,inſequenti tēpore duo

Tullius. Catonis. Luſitani oratio ad Cæſarem.

re duo Luſitani fratres transfugæ nuntiarunt, quam Pompeius concionem habuiſſet: quoniam oppido ſubſidio nō poſſet uenire noctu ex aduerſariorum conſpectu ſe deducerent ad mare uerſum. Vnum reſpondiſſe, ut potius ad dimicandū deſcenderent, quàm ſignum fugæ oſtenderent. Tū, qui ita locutus eſſet, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehenſi, qui ad oppidū ueniebant, quorū literas Cæſar oppidanis obiecit, & qui uitam ſibi peteret, iuſsit turrē ligneam oppidanorū incēdere: id ſi feciſſet, ei ſe promiſit omnia conceſſurū. Quod difficile erat factu, ut eā turrē ſine periculo quis incenderet. Ita facturus de ligno cū proprius acceſsiſſet, ab oppidanis eſt occiſus. Eadem nocte transfuga nuntiauit Pōpeium, et Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos eſſe. Vigilia ſecunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ noſtra fuiſſet, ab imo uitium fecit, uſq; ad tabulatum ſecūdū, et tertiū. Eodē tēpore pro muræ pugnatum acerrimè, et turrim noſtrā, ut ſuperiorē incenderunt. Idcirco quòd uentum oppidani ſecūdum habuerunt. Inſequenti luce materfamiliàs de muro ſe deiecit, & ad nos tranſilijt, dixitq; ſe cum familia conſtitutum habuiſſe, ut unà transfugerent ad Cæſarē, illam oppreſſam, et iugulatam. Hæc præterea tempore tabellæ de muro ſunt deiectæ, in quib. ſcriptum eſt inuentum: L. Minutius Cæſari. Si mihi uitam tribuis, quoniā à Cn. Pompeio ſum deſertus, qualē me illi præſtiti, tali uirtute, & conſtantia futurum me in te eſſe præſtabo. Eodē tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæſarem adierunt, ſi ſibi uitam concederet, ſeſe in ſequēti die oppidum eſſe dedituros. Quibus reſpondit, ſe Cæſarem eſſe, fidemq; præſtaturum: ita ante diem XI. Calendarum Martij oppido potitus

L. Minutius.

Ategua capta.

potitus, imperator eſt appellatus. Et Pompeius, ex perfugis cùm deditionem oppidi factam eſſe ſciſſet, caſtra mouit Vcubim uerſus, ſed circum ea loca caſtella diſpoſuit, & munitionibus, ſe continere cœpit. Cæſar mouit, & propius caſtra caſtris cõtulit. Eodem tempore manè loricatus unus ex legione uernacula ad nos transfugit, & nuntiauit Pompeium oppidanos Vcubenſes conuocaſſe, eisq; imperauiſſe, ut diligentia adhibita perquirerent, qui eſſent ſuarum partium, itemq; aduerſariorum uictoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, ſeruus eſt prehenſus in cuniculo quem, ſuprà demõſtrauimus, dominum iugulaſſe, is uiuus eſt combuſtus: eodẽq; tempore Centuriones loricati octò ad Cæſarem transfugerunt ex legione uernacula, & equites noſtri cum aduerſariorum equitibus congreſsi ſunt, & saucij aliquot occiderũt, leui armatura. Ea nocte ſpeculatores prehenſi ſerui tres, & unus ex legione uernacula. Serui ſunt in crucem ſublati, militi ceruices aſciſſæ. Poſtero die equites, cũ leui armatura ex aduerſariorum caſtris ad nos transfugerunt. Et eo tẽpore circiter undecim equites ad aquatores noſtros excurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios uiuos abduxerunt. Ex equitibus capti ſunt equites octo. Inſequenti die Pompeius ſecuri percuſsit homines ſeptuagintaquatuor, qui dicebãtur eſſe fautores Cæſaris uictoriæ: reliquos in oppidum iuſsit deduci, ex quib. effugerunt centum uiginti & ad Cæſarem uenerunt. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Burſauolenſes capti ſunt, legati profecti ſunt cũ noſtris, uti rẽ geſtã Burſauolenſibus referrent, quid ſperarent de Cn. Pompeio cùm uiderent hoſpites iugulari. Præterea multa ſcelera ab iis fieri, qui præſidij cauſa ab his

*reciperentur:qui,cùm ad oppidum ueniſſent,noſtri, qui fuiſ
ſent equites* Romani,& *Senatores,non ſunt auſi introire in
oppidum,præterquàm,qui eius ciuitatis fuiſſent.Quorum re
ſponſis ultro, citroq; acceptis, & redditis,cũ ad noſtros ſe
reciperent,q̃ extra oppidũ fuiſſent:illi de præſidio inſecuti,
ex auerſione legatos iugularunt.* Duo *reliqui:q̃ ex eis fuge
runt,Cæſari rem geſtam detulerunt,& ſpeculatores ad op
pidũ Ateguã miſerunt.Qui cum certũ cõperiſſent legato=
rũ reſponſa,ita eſſe geſta,quemadmodũ illi retuliſſent ab op
pidanis cõcurſu facto,eũ,q̃ legatos iugulaſſet,lapidare,&
ei manus intentare cœperunt,illius opera ſe periſſe.ita uix
periculo liberatus,petijt ab oppidanis,ut ei liceret legatum
adCæſarẽ proficiſci,illi ſe ſatisfacturũ.*Poteſtate *data,cùm
inde eſſet profectus,præſidio cõparato,cũ bene magnã ma
nũ feciſſet,& nocturno tẽpore per fallaciã in oppidũ eſſet
receptus,iugulationem magnã facit principibus,qui ſibi cõ=
trarij fuiſſent,interfectis,oppidum in ſuam poteſtatem reci=
pit.*Hoc *præterito tempore ſerui transfugæ nuntiauerunt
oppidanorum bona uendere,ne cui extra uallum liceret exi
re,niſi diſcinctum.* Idcirco *quòd ex quo die oppidum Ate=
gua eſſet captũ,metu cõterritos cõplures profugere in Be=
thuriam neque ſibi ullam ſpem uictoriæ propoſitam habere,
ut ſi quis ex noſtris transfugerit,in leuem armaturam conij
ci,eumq; non amplius ſexdecim accipere.* Inſequenti *tempore
Cæſar caſtris caſtra contulit,&* Brachium *ad flumen Sal=
ſum ducere cœpit.* Hic *dum in opere noſtri diſtenti eſſent,
cõplures ex ſuperiore loco aduerſariorũ decurrerunt.* Nec
*detinentibus noſtris, multis telis iniectis, complures uul=
neribus afficere.* Hic *tamen, ut ait* Ennius, *noſtri ceſſere
parum=*

parumper. Itaq; præter cõſuetudinẽ, cùm à noſtris animaduerſum eſſet cedere Centuriones, ex legione quinta flumen trãſgreſſi duo reſtituerunt aciem, acriterq́; eximia uirtute plures, cum agerent, ex ſuperiore loco multitudine telorum alter eorum cõcidit. Ita cum is cõpar prælium facere cœpiſſet, et cum undiq́; ſe circumueniri animaduertiſſet. parump ingreſſus, pedem offendit. Huius cõcidentis uiri caſu paſsim audito, cum cõplures aduerſariorum cõcurſum facerẽt, equites noſtri trãſgreßi interiore loco aduerſarios ad uallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præſidia illorum ſtudent cædem facere, à turmis, et leui armatura ſunt interclusi, quorum niſi ſumma uirtus fuiſset, uiui capti eßent. Nã et munitione preſidij ita conguſtabãtur, ut equites ſpatio intercluſo uix ſe defendere poßent, ex utroq; genere pugnæ cõplures ſunt uulnerib. affecti, inq́; iis ẽt Clodius Aquitius. Inter quos ita cominus eſt pugnatum ut ex noſtris præter duos Cẽturiones ſit nemo deſideratus, gloria ſe efferẽtes. Poſtero die ab Soricaria utræq; cõuenere copiæ. Noſtri brachia ducere cœperũt. Põpeius cũ animaduerteret caſtello ſe excludi Aſpauia. q ab Vcubi millia paſſuũ qnq; diſtat, hæc res neceßariò uocabat, ut ad dimicãdũ deſcẽderet: neq; tñ æquo loco ſui poteſtatẽ faciebat, ſed ex grumo excelsũ tumulũ capiebat, uſq; eò ut neceßario cogeretur iniquũ locũ ſubire. Quo facto, cũ utrorunq; copiæ tumulũ excellentẽ petiſſent, probibiti à noſtris ſunt. deiectiq́; planitie. Quæ res ſecundum noſtris efficiebat prælium: undique autem cedentibus aduerſarijs, noſtri magna in cedæ uerſabantur: quibus mons non uirtus ſaluti fuit: qui ſubito tunc, niſi aduesperaſſet, à paucioribus noſtris omni auxilio

Clodius Aquitius.

Soricaria

Aſpauia.

priuati eſſent. Nam ceciderunt ex leui armatura trecenti uiginti quatuor,ex legionarijs centum triginta octo,præterquàm quorum arma,& ſpolia ſunt allata.Ita pridie duorum Centurionum internecio hac aduerſariorum pœna eſt litata.Inſequenti die pari conſuetudine, cùm ad eundem locum eius præſidium ueniſſet,priſtino illo ſuo utebãtur inſtituto.Nam præter equites nullo loco æquo ſe committere audebant.Cum noſtri in opere eſſent,equitum copiæ cum curſus facere cœperunt.Simulq; uociferantib.legionarijs,cũ locum efflagitarẽt,ut cõſueti inſequi exiſtimare poſſent,ſe paratiſsimos eſſet,ad dimicãdum,noſtri ex humili cùm ualle bene longe ſunt egreſsi.& planitie in æquo loco conſtiterũt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in eum locum non ſunt auſi deſcendere,præter unum Antiſtium Turpionem,qui fidens uiribus ex aduerſarijs ſibi parem eſſe neminẽ cogitare cœpit:hic(ut fertur Achillis,Memnoniſq; congreſſus)Q.Põpeius Niger,eques Romanus Italicẽſis ex acie noſtra ad cõgrediendum progreſſus eſt, quoniã ferocitas Antiſtij omnium mentes conuerterat ab opere ad ſpectandum, acies ſunt diſpoſitæ.Nam inter bellatores,principeſq; dubia erat depoſita uictoria,ut propè uideretur finẽ bellãdi duorum dirimere pugna.Ita auidi,cupidiq; ſuarum quiſq; partiũ,expertorũ uirorũ,fautorũq; uolũtas habebatur.Quorum uirtute alacri cũ ad dimicãdũ in planitiẽ ſe cõtuliſſent, ſcutorũq; laudis inſignis præfulgens opus cælatum, quorũ pugna eſſet propè profectò dirempta, niſi propter equitiũ concurſum,ut ſuprà demonſtrauimus,leui armatura præſidij cauſa non longè ab opere caſtrorum conſtitiſſent, ut noſtros equites in receptu,dum ad caſtra redeũt,aduerſarij cu-

Antiſtii Turpionis Q. atq; Põpeii cõgreſſus.

pidius

pidius ſunt inſecuti,uniuerſi clamore facto impetũ dederũt. Ita metu perterriti,cum in fuga eſſent.multis amiſsis in caſtra ſe recipiunt:Cæſar ob uirtutem turmæ Caſsianæ donauit millia XIII.et præfecto torques aureos II.& leui armaturæ millia X.Hoc die A.Bebius,& C.Flauius,& A.Trebellius equites Romani haſtenſes argento propè tecti equites ad Cæſarem trãsfugerunt,qui nuntiauerunt equites Romanos coniuraſſe omnes,qui in caſtris Pompeij eſſẽt,ut trãſitionem facerent,ſerui indicio omnes in cuſtodiã eſſe coniectos,è quibus occaſione captá ſe transfugiſſe.Itẽ hoc die literæ ſunt deprehenſæ , quas mittebat Saonem Cn. Pompeius S.V.G.E.V.etſi prout uoſtra felicitas,ex ſententia aduerſarios adhuc propulſos habemus,tamen ſi æquo loco ſui poteſtatem facerent,celerius,q̃ ueſtra opinio eſt bellum confeciſſet.Sed exercitum tyronum non audẽt in cãpũ deducere,noſtrisq; adhuc freti præſidijs bellum ducunt.Nam ſingulas ciuitates circuuſident , inde ſibi commeatus capiunt. Quare & ciuitates noſtrarum partium cõſeruabo,& bellum primo quoque tempore,conficiam,cohortes animo habeo ad uos mittere.Profectò noſtro cõmeatu priuati neceſſariò ad dimicãdũ deſcenderũt.Inſequẽti tẽpore cum noſtri temere in opere diſtenti eſſent,equites in olіueto,dum lignãtur,interfecti ſunt aliquot:ſerui trãsfugerunt,qui nuntiauerũt ad tertiũ Nonarum Martij prælium aſſore ad Soritiã, quod factum eſt,ex eo tempore metum eſſe magnum:& Actium Varum circũ caſtella præeſſe.Eo die Põpeius caſtra mouit,et circa Hiſpalim in olіueto conſtitit.Cæſar prius,q̃ eòdẽ eſt profectus,luna hora circiter ſexta uiſa eſt.Ita caſtris motis Vcubim præſidium,qđ Põpeius reliquit,iuſſit,ut incenderent,&

88 5 deuſto

deuſto oppido in caſtra maiora ſe reciperetur. Inſequẽti tẽpore Ventiſponte oppidũ cũ oppugnare cœpiſſet, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contra Pompeij caſtra poſuit. Põpeius oppidũ, quòd contra ſua præſidia portas clauſiſſet, incẽdit: milesq́; qui fratrem ſuum in caſtris iugulaſſet, inter ceptus eſt à noſtris, & fuſte percuſſus. Hinc itinere facto, in campum Mundenſem cùm eſſet uentum, caſtra cõtra Põpeiũ cõſtituit. Sequenti die cùm iter facere Cæſar cũ copijs uellet, renũtiatũ eſt ab ſpeculatorib. Põpeiũ de tertia uigilia in acie ſtetiſſe. Hoc nuntio allato, uexillum propoſuit. Idcirco enim copias eduxerat, ꝙ Verſaonenſium ciuitati fuiſſent fautores, antea literas miſerat, Cæſarẽ nolle in conuallẽ deſcendere, quòd maiorem partem exercitus tyronũ haberet. Hæ literæ uehementer cõfirmabant mentes oppidanorũ. Ita hac opiniõe fretus, totũ ſe facere poſſe exiſtimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipſius oppidi munitione ubi caſtra habuit cõſtituta. Nanq;, ut ſuperius demõſtrauimus, loca excellentia tumulis contineri, interuallum Prouinciã diuidit. Sed ratione nulla placuit tacere id, quod eo incidit tempore: Planities inter utraq; caſtra intercedebat, circiter millia paſſuum quinq;, ut auxilia Põpeij duabus defenderentur rebus, oppidi excelſi, & loci natura: hinc dirigens, proxima planities æquabatur, cuius decurſum antecedebat riuus, q ad eorum acceſſum ſummam efficiebat loci iniquitatẽ. Nã paluſtri, et uoraginoſo ſolo currebat ad dextrã partẽ, et Cæſar, cum aciem directam uidiſſet, non habuit dubium, quin media planitie in æquum ad dimicandũ aduerſarij procederẽt, hoc erat in omnium conſpectu: huc accedebat, ut locus illa planitie equitatum ornaret, & diei, Soliſq; ſerenitas, ut mirificum

& optan-

& optandum tempus propè ab Dijs immortalibus illud tributum eſſet ad prælium committendum. Noſtri lætari, nonnulli etiã timere, q̃ in eum locum res, fortunæq́; omnium deducerentur, ut quicquid poſt horam caſtris fieret, in dubio poneretur. Itaq; noſtri ad dimicandum procedunt, id q̃d aduerſarios exiſtimabamus eſſe facturos. Qui tamẽ à munitione oppidi mille paſsibus longius non audebant procedere, in quo ſibi propè murum aduerſarii conſtituebãt. Itaq; noſtri procedũt, interdum æquitas loci aduerſarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad uictoriam. Neq; tamen illi à ſua conſuetudine diſcedebant, ut aut ab excelſo loco, aut ab oppido diſcederent. Noſtri pede preſſo propius riuum cùm appropinquaſſent, aduerſarii patrocinari loco iniquo non *defecerunt. Erat acies XIII. aquilis conſtituta, quæ laterib. *deſerũt equitatu tegebatur, cum leui armatura millib. ſex. Præterea auxiliares accedebant propè alterum tantum. Noſtra præſidia LXXX. cohortib. & VIII. millib. equitum. Ita cùm in extrema planitie iniquum in locum noſtri appropinquaſſent, paratus hoſtis erat ſuperior, ut tranſeundi ſuperius iter uehementer eſſet periculoſum. Quod cum à Cæſare eſſet animaduerſum, ne quid temere culpa ſua ſecus admitteretur, eũ locũ definire cœpit. Quod cũ hominum aurib. eſſet obiectũ moleſtè, et acerbè accipiebãt, ſe impediri, quò minus prælium cõficere poſſẽt. Hæc mora aduerſarios alacriores efficiebat Cæſaris copias timore impediri ad cõmittẽdũ præliũ. Ita ſe efferẽtes in quo loco ſui poteſtatẽ faciebãt, ut magno tamẽ periculo acceſsus eorum haberetur. Hic decumani ſuũ locũ cornu dextrũ tenebãt, ſiniſtrũ tertia, et quinta legio, itemq́; cætera auxilia, et eq̃tatus: præliũ clamore facto, cõmittitur.

Hic

Hic etſi uirtute noſtri antecedebant, aduerſarij loco ſuperiore defendebantur acerrimè, uehemens fiebat ab utriſq; clamor, telorumq; miſſus, concurſus, ſic ut propè noſtri diffiderent uictoriæ: congreſſus enim, & clamor, quibus rebus maximè hoſtes cõterrentur, in collatu pari erant cõditione. Itaque ex utroq; genere pugnæ cum parem uirtutem ad bellãdum contuliſſent, pilorum miſſu fixa cumulatur, & cõcidit aduerſariorum multitudo. Dextrum demonſtrauimus decumanos cornu tenuiſſe, qui, etſi erãt pauci, tamẽ propter uirtutem, magno aduerſarios timore eorum opera afficiebãt, q. ſuo loco hoſtes uehemẽter premere cœperunt, ut ad ſubſidiũ, ne, ab latere noſtri occuparentur, legio aduerſariorũ traduci cœpta ſit ad dextrum: quæ ſimul eſt mota, equitatus Cæſaris ſiniſtrum cornu præmere cœpit: ac ij eximia uirtute præliũ facere incipiũt, ut locus in acie ad ſubſidiũ uenięndi nõ daretur. Ita cũ clamori eſſet intermiſtus gemitus, gladiorũq; crepitus auribus oblatus, imperitorũ mẽtes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma, aduerſarioſq; uehemẽtiſſimè pugnãtes noſtri agere cœperunt: quibus oppidum fuit ſubſidio, ita ipſis liberalibus fuſi, fugatiq; non ſuperfuiſſent, niſi in eum locum confugiſſent, ex quo erãt egreſſi. In quo prælio ceciderunt millia hominũ circiter triginta, & ſi quid amplius. Præterea Labienus, Actius Varus, quibus occiſis, utriſq; funus eſt factũ; Itemq; eqtes Romani partim ex urbe, partim ex Prouincia ad millia tria. Noſtri deſiderati ad hominũ mille, partim peditũ, partim equitũ ſaucij ad qngẽtos. Aduerſariorũ aqlæ ſunt ablatæ XIII. & ſigna, & faſces. Præterea duces belli XVII. capti ſunt: eos habuit res exitus. Ex fuga hac cùm

oppidũ

oppidum Mundam ſibi conſtituiſſent præſidium, noſtri coge bantur neceſſariò eos circumuallare ex hoſtium armis, pro ceſpite cadauera collocabantur, ſcuta, et pila pro uallo inſu per occiſi, et gladij, & mucrones, et capita hominum ordina ta, ad oppidum conuerſa, hoſtium timorem, uirtutisq; inſi= gnia propoſita uiderent, et uallo circuncluderentur aduerſa rij. Ita Galli tragulis, iaculisq; oppidũ ex hoſtiũ cadauerib. ſunt complexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Vale rius adoleſcẽs Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex to Pompeio, qui Cordubæ fuiſſet, rem geſtam refert. Cogni to hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ ſecum habuit, eis diſtribuit, & oppidanis dixit, ſe de pace ad Cæſarem profi ciſci, et ſecunda uigilia ab oppido diſceßit. Cn. Pompeius au= tem cum equitib. paucis, nõnullisq; peditibus ad nauale præſi dium parte altera cõtendit Carteiam, quod oppidum abeſt à Corduba millia paſſuum CLXX. Quò cũ ad octauum mil liarium ueniſſet, P. Caluitius, q caſtris antè Pompeii præpo ſitus eſſet, eius uerbis nuntium mittit, cùm minus belle habe= ret, ut mitteret lecticam, qua in oppidũ deferri poſſet, literis mißis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores eßent, cõueniũt in domũ, quo erat delatus, qui arbi trati ſunt clanculum ueniſſe, ut ab eo, q̃ uellẽt, de bello requi rerent, cum frequentia conueniſſet, de lectica Pompeius eorũ in fidem confugit. Cæſar ex prælio munitione circundata, Cordubam uenit: qui ex cæde eò refugerant, põtem occupa uerunt: cùm eò eſſet uentũ, conuiciari cœperunt, nos ex præ lio paucos ſupereße, quò confugeremus. Ita pugnare cœpe runt de ponte. Cæſar flumen traiecit, & caſtra poſuit. Sca= pula totius ſeditionis familiæ, et libertinorum caput, ex præ

lio

lio Cordubã cũ ueniſſet,familiã,et libertos cõuocauit,pyrã ſibi extruxit,cœnã afferri,quã opimã imperauit, item optimis ſuperadditis ueſtimentis,pecuniam,et argentum in præſentia familiæ donauit.Ipſe de tempore cœnauit,uinum, & nardum identidem ſibi infudit:ita nouißimo tempore ſeruum iußit,& libertum,qui fuiſſet eius concubinus,alterum ſe iugulare,alterum pyrã incendere.Oppidani autem ſimul Cæſar caſtra contra id oppidum poſuit,diſcordare cœperunt, uſq; eò:ut clamor in caſtra noſtra perueniret, quæ ferè inter Cæſarianos,et inter Põpeianos erant.Hic legiones,quæ ex perfugis cõſcriptæ,partium oppidanorum ſerui, q erãt à Sex.Pompeio manumißi,tunc in Cæſaris aduentum deſcẽdere cœperunt.Legio XIII.oppidum defendere cœpit:nã cũ iã repugnarent,turres ex parte,et murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæſarem mittunt,ut ſibi legiones ſubſidio intromitteret.Hoc cùm animaduerterent homines fugitiui oppidum incendere cœperunt:qui ſuperati à noſtris ſunt interfecti hominum millia XXII.præterquam extra murum, qui perierunt.Ita Cæſar oppido potitus, dum hic detinetur ex prælio,quos circummunitos ſuperius demõſtrauimus, eruptionem fecerũt,et bene multis interfectis,in oppidũ ſunt redacti.Cæſar Hiſpalim cùm contendißet, legati deprecatum uenerunt.Ita cùm oppidum ſeſe tueri dixiſſet,Caninium legatum cum præſidio intromittit.Ipſe caſtra ad oppidum ponit.Erat bene magnum intra Põpeianas parteis præſidium qđ Cæſaris præſidiũ receptũ indignabatur,clã cuidã Philoni,illi,qui Põpeianarũ partiũ fuißet defenſor acerrimus.Is tota Luſitania notißimus erat,hic clã præſidio Luſitaniam proficiſcitur, et Cæcilium Nigrum nomine Barbarum ad

Lenium

Lenium conuenit, qui bene magnam manũ Luſitanorũ habe ret. Rurſus in Hiſpalim oppidum denuo noctu p murũ reci pitur præſidium, uigilesq; iugulant, portas præcludũt, de in tegro pugnare cœperunt. Cum hæc gerũtur, legati Carte= ienſes renuntiarunt, quòd Pompeium in poteſtate haberent, q̃ ante Cæſari portas præcluſiſſent, illo beneficio ſuum ma leficium exiſtimabant ſe lucrifacere. Luſitani Hiſpalim op= pugnare nullo tempore deſiſtebant. Quod Cæſar cum ani= maduerteret, ſi oppidum capere cõtenderet, ut homines per diti incenderent, et mœnia delerent. Ita conſilio habito, no= ctu patitur Luſitanos eruptionem facere, id quod cõſulto nõ exiſtimabant fieri. Ita irrumpendo naues, quæ ad Betim flu men fuiſsent, incendunt. Noſtri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, et ab equitib. cõciduntur. Quo facto, oppido re cuperato Haſtã iter facere cœpit, ex qua ciuitate legati ad deditionem uenerunt: Mundenſesq;, qui ex prælio in oppidũ confugerant, cùm diutius circunſiderẽtur, bene multi deditio nem faciunt: & cum eſſent in legionem diſtributi, coniurant inter ſe, ut noctu ſigno dato, qui in oppido fuiſſent, eruptio nẽ facerent: illi cædem in caſtris adminiſtrarent. Hac re co gnita, inſequenti nocte, uigilia tertia, teſſera data, extra ual lũ oẽs ſunt conciſi Mũdenſes duces, Cæſar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Põpeiũ diſſentire cœperãt, pars erat, quæ legatos ad Cæſarem miſerat, pars erat, quæ Põpeianorũ partiũ eſſent fautores. Seditione concitata, par tes occupãt, cædes fit magna, ſaucius Põpeius naues X X X. occupat lõgas, et profugit. Didius, q Gadis claſſi præfuiſſet, ad quẽ ſimul nũtius allatus eſt, cõfeſtim ſeq cœpit partim pe ditatib. et equitatib. ad perſequendũ celeriter iter faciens. Itẽ

Betis flu.

Haſta op.

Didius.

quarto

quarto die nauigatione cõfecta, inſequuntur, qui imperati à Carteia profecti ſine aqua fuißent, ad terram applicant. Dũ *aquantur,* Didius *claſſe occurrit, naues incendit, nonnullas capit.* Pompeius *cum paucis profugit, & locum quendã munitum natura occupat. equites & cohortes, quæ ad perſequẽdum miſſæ eſſent, ſpeculatoribus antè mißis certiores fiunt, diem, et noctem iter faciunt.* Pompeius *humero, & ſiniſtro crure uehementer erat ſaucius: huc accedebat, ut etiã talũ intorſiſſet, quæ res maximè impediebat.* Ita *lectica à turre, qua eſſet allatus, in ea ferebatur. Luſitanus more militari cum à Cæſaris præſidio fuiſſet conſpectus, celeriter eqtatu, cohortibusq; circũcluditur.* Erat *acceſſus loci difficultas. nã idcirco ꝙ propter ſuos à noſtro præſidio fuiſſet, cõſpectus, celeriter munitũ locũ natura ceperat ſibi* Põpeius, *quẽ uix magni multitudine deducti homines ex ſupiore loco defendere poſſent: ſubeũt in aduẽtu noſtri depellũtur telis.* Quib. *cedẽtib. cupidius inſequebãtur aduerſarii, et cõfeſtim tradabãt ab acceſſu.* Hoc *ſæpius facto animaduertebatur noſtro magno id fieri periculo.* Opere *circummunire inſtituit, pari autem, et celeri feſtinatione circũ munitiones in iugo dirigunt: ut æquo pede cũ aduerſarijs congredi poſſent.* À *quibus cùm animaduerſum eſſet, fuga ſibi præſidium capiunt.* Pompeius, *ut ſupra demonſtrauimus, ſaucius, et intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum.* Itemq; *propter loci difficultatẽ, neque equo, neq; uehiculo ſalutis ſuæ præſidium parare poterat.* Cædes *à noſtris undiq; adminiſtrabatur.* Excluſa *munitione, amißisq; auxilijs, ad cõuallẽ autẽ, atq; exeſum locũ in ſpelũca* Põpeius *ſe occultare cœpit, ut à noſtris nõ facile inueniretur, niſi captiuorũ indicio. ita ibi interficitur.* Cũ Cæ-

ſar gra-

ſar gradiebatur Hiſpalim, pr. Id. Aprilis. caput allatum, & populo datũ eſt in conſpectum. Interfecto Cn. Pompeio adoleſcente, Didius, quem ſuprà demonſtrauimus, illa affectu, lætitia, proximo ſe recepit caſtello, nonnullasq; naues ad reficiendum ſubduxit. Luſitani, qui ex pugna ſuperfuerunt, ad ſignum ſe receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium ſe reportant. Huic etſi non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nõnunquam ex caſtello propter eorum crebras excurſiones, eijciebatur, & ſic propè quotidianis pugnis inſidias ponunt, & tripartitò ſigna distribuunt. Erant parati, qui naues incenderent, incenſisq; qui ſubſidium repeterent: ij ſic diſpoſiti erant, ut à nullo conſpectu omnium ad pugnã contenderent. Ita cùm ex caſtello Didius ad propellendum proceßiſſet, cum copijs ſignum à Luſitanis tollitur, naues incenduntur, ſimulq; qui in caſtello ad pugnam proceſſerunt, eodem ſigno fugientes latrones eũ perſequuntur, à tergo inſidiæ clamore ſublato circumueniunt. Didius magna cum uirtute cum complurib. interficitur: nonnulli ea pugna ſcaphas, quæ ad litus fuerant, occupant. Item complures nando ad naues, quæ in ſalo fuerunt ſe recipiunt. Anchoris ſublatis, pelagus remis petere cœperunt, quæ res eorum uitæ ſubſidio fuit, Luſitani præda potiuntur. Cæſar Gadibus rurſus ad Hiſpalim recurrit. Fabius maximus, quẽ ipſe ad præſidium oppugnandum reliquerat, operib. aßiduis hoſtesq; circum ſeſe intercluſi, inter ſe decernere, facta cæde bene magna, eruptionem faciunt. Noſtri ad oppidum recuperandum occaſionem non prætermittunt, et reliquos uiuos capiunt, ac deinde Vrſaonem proficiſcuntur, quod oppidum magna munitione continebatur, ſic, ut ipſe locus non ſolùm opere,

Cn. Pompeii cædes.

Didii mors

Fabius maximus.

Vrſaon opp.

opere,ſed etiam natura editus,ad oppugnandum hoſtem ap peteret.Hoc acciderat,quòd aqua præterquam in ipſo oppido,non erat:nam circumcirca riuus nuſquam reperiebatur propius millia paſſuum octo.Quæ res magno erat adiumẽto oppidanis.Tũ præterea accedebat,ut agger, materiesq́;, unde ſolitæ ſunt turres agi propius millia paſsuum ſex non reperiebantur,ac Pompeius,ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret,omnem materiem circum oppidum ſucciſam intro congeſsit.ita neceſſario diducebantur noſtri,ut à Mũda q̃ proximè ceperant,materiem illo deportarent.Dum hæc ad Mundam geruntur,& Vrſaonem,Cæſar cum à Gadib. ad Hiſpalim ſe recepiſſet,inſequenti die concione aduocata, commemorat initio quæſturæ ſuæ eam Prouinciam ex omnibus prouinciis peculiarem ſibi cõſtituiſſe, et quæ potuiſset eo tempore beneficia largitum eſſe.Inſequenti prætura ampliato honore,uectigalia,quæ Metellus impoſuiſset, à Senatu petiſſe,et eis pecuniis Prouinciã liberaſſe.Simulq́; patrocinio ſuſcepto multis legibus ab ſe in Senatum inductis, ſimul publicis,priuatisq́; cauſis,multorũ inimicitijs ſuſceptis defendiſse.Suo item in conſulatu abſentem, quæ potuiſſet cõmoda Prouinciæ tribuiſſe,eorũ omniũ cõmodorũ eſſe immemores et ingratos in ſe,et in populũ Ro.hoc bello,et in præterito tẽpore cognoſſe,uos iure gẽtiũ,et ciuiũ Romanorũ, inſtitutis cognitis ad more barbarorum populo Ro.magna tranſiero,ſanctis Romanis ſemel,& ſæpius attuliſtis,& luce clara captũ in medio foro nefariè interficere uoluiſtis.Vos ita pacẽ ſemp̃ odiſtis,ut nullo tẽpore legiões deſint pop. Rom. in hac Prouincia haberi apud uos beneficia pro maleficijs, maleficia:pro beneficiis habẽtur.Ita neq; in otio cõcordiã,neque in

Oratio Cæſaris ad Hiſpalẽſes.

que in bello uirtutẽ ullo tẽpore retinere potuiſtis. Priuatus ex fuga Cn. Põpeius adoleſcens à uobis receptus, faſces, imperiumq́; ſibi arripuit. Multis interfectis ciuibus, auxilia cõtra populum Romanum comparuit, agros, ueſtramq́; Prouinciã ueſtro impulſu depopulauit. In quo uos uictores exiſtimabatis? An me deleto non animaduertebatis, decem habere legiones populum Romanum? quæ non ſolùm uobis obſiſtere, ſed etiam cœlum diruere poſſent? Quarum laudibus & uirtute*

INDEX POPVLORVM MAXIMÈ, AC LOCORVM, QVI IN C. IVlij Cæſaris Commentarijs habentur,

Raymundo Marliano autore.

A

CÆSAR in commentarijs Galliam in treis parteis diuidens, loca Galliæ prouinciæ à Romanis tunc poſſeſſæ, Britanniæ ulterioris, quam Angliam dicimus, Hiſpaniæ etiam citerioris, ac populorũ cis Rhodanum, transq́; Rhenum flumina ſitorum annectit, qui omnes lingua, inſtitutis, legibusq́; inter ſe etiã tunc differebant.

Aquitania regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliæ exiſtimanda eſt: hanc Ga-

rumna flumen à Celtis diuidit, quæ & Oceanum mare attingit. In hac ſunt metropoles Burdegalēſis, Auxitana, earūq; ſuffraganeæ: pars item aliarum metropolum extra terminos eoſdem ſitarum, quæ tū Aquitaniæ attribuūtur: Guiēnā hāc Galli hodie nuncupant. Hæc cū olim à regib. Frācorum ducibus Normanniæ tradita eſſet, qui poſteà regnū Angliæ occuparunt, cum illam poſt uarias contentiones cētum et L X. amplius annos Angli tenuiſſent, Caroli ſeptimi auſpicijs tandem ad Francos rediјt. In hac cum alij principatus celebres ſunt, tum Fuceſis, quorum princeps nepos ex ſorore Ludouici XII. q̄ nūc rerū in Gallia potitur, uictis apud Rauennā Hiſpanis memorabili prælio, uitā cū principatu amiſit, ſicq; eius oppida ad regē nullis relictis hæredibus rediere, ſorore ſuperſtite, Ferdinando Regi nupta.

Guienne.

Foxcenſis principatus

Arar Celticæ fluuius eſt, nunc la Sone. Oritur in diœceſi Tullenſi, finibuſq; Burgundiæ, & Lotoringiæ, non longè à monte Vogeſo, quo Moſa flumē profluit. Interſecat tum eā Burgundiæ partem, quæ imperatoria, tum eam quæ Regia dicitur. Illi comes, ut hodie loquuntur, huic dux à Francorū rege inſtitutus præerat, qui tamen mortuo Carolo Philippi ab Heluetiis occiſo apud Nanſeum, ad ſupremum ius regiū adſcriptus eſt, ut nullus adhuc Burgūdiæ dux ſit, ſed comes tantum. Interſecat Cabillonem, ac Matiſconem ciuitates, tūc Heduorum oppida, prolapſus Lugdunum urbem, Rhodanū influit: Quem fluuiū Vergilius in Bucolicis, Lucanus in primo, & Tibullus elegia ſua ſeptima memorant.

Alexia inter Celtas oppidum Mandubiorum, in ducatu Burgundiæ finibuſq; Heduorum, non longè à Lingonibus, nunc in uici formam redactum nomen retinens: à quo

à quo etiã hodie,ut pleriſq; placet,magna pars eius regionis Alſetum nuncupatur:nec longe diſtat à uico,qui Flauiacum appellatur.In cuius Alexiæ expugnatione nonnullæ munitiones in floris lilij formam Cæſaris iuſſu,ut ipſe ſcribit factæ ſunt. Alſetum.

Atrebates inter Belgas populi,finitimi Ambianis,Tornacẽſibus, et morinis, partẽ Picardiæ cõtinẽt,ciuitas eſt nomẽ adhuc retines,in Prouincia Rhemenſi.regẽ agnoſcit. Arras hodie uulgò nuncupatur.in hac laudatiſsima texũtur aulæa. Arras.

Ambiani,Amiens uulgo,in Picardia poſita,hanc rex à duce Burgundiæ repetit. Amiens.

Axona inter Belgas fluuius eſt in extremis Rhemorum finibus,quo pedibus uado trãſitus eſt,la Diſne uulgo dicitur. In huius fluminis tranſitu Germani ab inſequentibus Gallis magnum incommodum accepere,ferè octo millibus paſſuum ultra Rhemos,Laudunenſem,& Rhemenſem diœceſim partiens.Gallicè Auaix nunc dicitur,Prope oppidum, quod uocatur Gallicè Latomio.

Aduatici Belgarum populi regni Eburonum(nunc Leodienſium)finitimi,ac Neruijs(nũc Tornacẽſibus)proximi habebant amplũ,& in altiſsimis rupibus oppidũ:forte nunc ut quibuſdam uidetur,eſt oppidum appellatũ Beaumont,uicinũ Thuduino in finibus Hannoniæ . Hos ex alluſione uocabuli complures credunt eſſe eos,qui Douacum Atrebatenſis diœceſis oppidũ,non longe à Cameraco urbe diſtans,incolunt. Hi Aduatici Cimaris,Theutoniſq; prognati erãt,qui Trãſrhenani fuerũt.Sed magis coniectura eſt aduaticos fuiſſe eos qui hodie Gallicã Brabantiã,ubi oppidum Niuella eſt,parteq; Hannoniæ circa Canetũ montẽ,& Bintium oppida Cameracen- Beaumõt.

meracenſis diœceſis,finitimaq; his loca extra Francorum *re gnum inhabitant.ubi locus quidam in uici formam redactus eſt ferè deſertus,cuius nomen* Gallica *lingua ueteri ſatis alludit,& monimenta adhuc quædam præclare uetuſtatis uiſuntur.His* Bosleducenſes *dicti.*

Auaricũ erat oppidũ Celtarũ *maximũ,munitiſsimũq; in finibus* Biturigũ,*agri fertiliſsima regione,ferè ex omnibus partibus flumine,& paludæ perpetua circundatum trãs* Ligerim *fluuium,habens unum:& per anguſtum additum,proximum* Nouioduno *oppido* Biturigum,*ac* Genabo *oppido* Carnutum,*&* Velaunoduno *oppido* Senonum,*in* Francorum *regno ſitum,*Burges,*uel* Viaron *à* Gallis *appellatum.*

Burges. Viaron.

Ambuariti,qui Beuuni,*ſiue* Brabantini,*inter* Belgas *populi erãt citra* Rhenum,*et* Moſam *flumina. Ad quos prædãdi,frumentandiq; cauſa partem equitatus miſerant* Vſipetes Germani,*et* Thenchteri *populi,qui eis* Rhenum *trãſeũtes,finibus ſuis* Menapios*(nunc* Iuliacenſes*)expulerant.Inde coniectura eſt hos* Ambuaritos *incoluiſſe eã ducatus* Brabãtiæ *partem.in qua* Buſcuducis,Breda,*et* Bergis *oppida,*Leodienſis *diœceſis, et* Antuuerpia *oppidum,*Cameracenſis *diœceſis extant,*Nusſiaq;,*et* Geldria *citerior ſite ſunt,circa quæ loca p* Campaniam Brabantia,*uſq;* Tungros *oppidũ propè uſq;* Leodium,*ut pleriſq; placet,mare* Oceanum *protendebatur.*

Ancalites populi in Anglia Trinobantibus,Biarogis,Caſius,*&* Ceuimagnis *proximi.*

Ambliates populi inter Celtas,Lexobijs,Nanetibus Diablintribus,*et* Oſiſinis *proximi,in* Britannia *citeriore, qui oppoſiti ſunt* Angliæ,*in regno* Francorum *ſiti,* Auranches *à* Gallis.

Aulertij populi erant inter Celtas, Heduorum clientes, de Ange dicunt,ſiue Rhodanum.

Auſci populi in Aquitania proximi Garumnis,Vocatijs, Taruſatiis,Sontiatibus: Cocoſatibus,& Hiſpaniæ citeriori, in regno Francorum ſiti:quos conſectura eſt fuiſſe Anſcita nos.ciuitas eſt metropolis.Hi ſunt Aquitanorum clariſsimi, quorum urbs opulentiſsima Helui Vmberrum,ut refert Põponius Mela.

Ambibari inter Celtas,neceſſarij erant,& conſanguinei Heduorum,quos quidam opinantur eſſe Norbonienſes. Non nulli autẽ,ꝙ fuerint Niuernenſes,Heduis finitimos, ſiue pro parte Bituricenſes alluſione uocabuli, quo ætas noſtra utitur.Ambaros etiã dicimus ciuitatũ cliẽtes,ſeu adhærẽtes.Oppidũ Ambarorũ pagus Semarius,ſiue mons Barri dicitur. Norbonienſes. Niuernenſes.

Allobroges erant populi citra Rhodanum fluuium, & ad Lemani lacus ripas extra Belgas,Celtas, & Aquitanos, Gebennam oppidum,ubi ſolennes nundinæ noſtra ætate celebrantur in Sabaudia,locaq́; finitima incolentes, qui etiã fuere finitimi Vocuntiis populis,propinqui Centronibus, nunc Tarentaſiis,ac trans Rhodanum uicos,& poſſeßiones habebant circa regionẽ,quæ hodie Brixia dicitur,duci Sabaudiæ ſpectantem, quam fluuius Indis irrigat:citra Ararim flumen. Hos memorat Iuuenalis Satyra prima, & Salluſt.in Catilinæ hiſtoria,referunturq́; in epiſtola Planci inter familiares Tullii,quæ incipit:Nunquam mehercule. Allobroges,enim qui cis Rhodanum habitabant,finitimi erant Galliæ,prouinciæ Romanorum.pp quod cũ Romanis paulò ante bello cõtenderant,ac nuper pacati erant.Inde cõſtat Delphinatum fuiſſe tũc ex parte Galliæ Prouinciæ, quæ Roma- Tarẽtaſii. Indis flu. Delphinatus.

Vienna ciuitas. uorum erat,cum eſſet finitima Allobrogibus:fuiſſe item partem Allobrogum,inter quos fuit Vienna ciuitas Metropolis ſecundum Straboně. Hi ſunt hodie Sabaudienſes appellati,quibus Dux præeſt uetuſtatè imperii,& nobilitate generis lõgè clariſsimus:caput gētis Taurinum:nã Vercellas in dotĕ eius maiores à uicecomitib.habuere,pacis admodũ ſtudioſi.

Sabaudienſes.

Aruerni populi inter Celtas finitimi Heduis,Biturigib. ac Borbonienſibus,nec longè à Lemouicibus,nomen retinent Ducatus eſt,cuius titulus duci Borbonij adſcribitur in Francorum regno ſiti. Hos memorat Lucanus in primo.

Aulerici item populi inter Cæltas,ex ciuitatibus maritimis Oceanum attingentibus,quæ Armoricæ appellãtur proximi Rhedonibus,Seſſuuijs,Curioſolitis, Oſiſmis, Vnellis, Venetis,ac Cenomannis in prouincia Turonenſi,& Francorum regno ſiti quos nonnulli Aurelianenſes eſſe opinantur. Sed illi Prouinciæ ſunt Senonenſis.

Aulerici item inter Belgas proximi Eburonibus,Lexouijs,ac Velocaſsis.

Alduaſduſius Celtarũ eſt fluuius,Gallicè le Doux,oriēs circa mõtē iurã,Sequanos ab Heluetiis diuidēs,lapſusq; per comitatum Burgundiæ,montē Ballicardam,Inſulã ac Clara uallē caſtella perluit,ac urbem Biſuntinam nũnc interſecat, dehinc Dolam oppidum præterfluens circa Viredunum caſtrum nõ longe à Cabilonenſi urbe Arari fluuio miſcetur, & Dubius nunc uocatur,ad Sequanos prorſus pertinens.

Dubius fl.

Andes populi inter Cæltas.Curioſolitis,Venetis,Carnutibus,& Turonibus finitimi,ac Ducatui Bituricenſi, Oceanoq; proximi,quos Ligeris flumen alluit: ciuitas eſt inter Galliæ primarias.Andegauenſes dicti,in Prouincia Turonenſi,&

Andegauēſes.

nenſi & Francorũ regno ſiti, Ducatus titulo inſigniti. Hinc *in regno Neapolitano Angioni dicti quòd ad illam familiã regni iura deuenerant, quæ mox reges Francorũ ex teſta= mento Renati ultimi ſibi aſciuerunt.* Angioni.

Agendicum inter Celtas oppidum Senonibus, Pariſiis, Velaunoduno oppido Senonum, Genabo Carnutum oppido, & Nouioduna, Auaricoq́; Biturigum oppidis proximũ in regno Francorum ſitum, Prouins Gallicè.

Ambibareti erant populi in quos Cæſar hyemandi cauſa Caiũ Antiſtiũ Rheginũ cum legiõe una in ſeptimi comẽta rij fine miſiſſe commemorat, ei fortè erant Ambianenſes, uel aliqui his proximi. ut eos, Atrebatesq́; & Morinos finiti= mos in fide contineret. Non enim eſt *uerìſimile, quin aliquã legionem illic collocauerit, ut ſuperioribus annis conſueue= rat, de qua non conſtat, niſi de hac intelligamus.*

Ambibari populi Celtarum inter Armoricas ciuitates Oceanum attingentes, finitimi Rhedonibus, & Lemouicib. circa Britanniam citertiorem, & Normanniam in regno Francorum ſiti.

Armoricæ ciuitates poſitæ erant in ultimis Galliæ finib. Oceano coniunctæ, ex quibus fuerè Curioſolites. Rhedones, Ambibari, Cadetes, Oſiſmi, Lemouices, Vnelli populi oppo ſiti Angliæ, Britannia citerior. & Britonans appellata. Cui dux olim regi ſubditus præfuit, nunc ex matrimonio Annæ ducis olim filiæ ad regem redacta.

Arduẽna ſylua omnino in Belgis totius Galliæ maxima, atq́; ingens, à Rheno fluuio per fineis Treuirorum ad Ner uios(nunc Tornacenſes) & Rhemorum pertinens, millibus paſſuum amplius quingentis in longitudinem patet: attingit

enim Menapios(nunc Iuliacenſes) Aquiſgranum oppidum, Eburones(nunc Leodinenſes)Condruſos, Aduaticos,q; erãt pars comitatus Hannoniæ,Lucemburgenſem, Bulionenſem, Barrenſem, Lotoringum,Limburgẽſemq; ducatus.Eifliã,et comitatum Namurcenſem,Metenſium,Moguntinorum, Cõfluentiæ,& Vbiorum(nunc Colonienſium) & Catalaunæ diœceſis fines,in qua ſunt uici caſtella,et oppida multa,ac cõplures inſignes abbatiæ,præſertim ordinis Diui Benedicti, ſcilicet Vberti Leodienſis diœceſi:Diui Cornelij Colonienſis diœceſis:cuius ſyluæ extrema pars uerſus Belgas ſunt Moſa,& Scaldes fluuij:Scaldes uerò Moſam influit:qui fluuij, & ſylua nomen retinent priſcum hac etiam tempeſtate.

Daci. *Anartij populi trans Rhenum,& Danubiũ,cui ac Hercyniæ ſyluæ ingens erat ſylua Germaniæ,& Dacis finitimi erant.Qui Daci,ut pleriſque placet,pridem partem habitarunt Pannoniæ.*

Antuates populi citra Rhodanum extra Belgas,Celtas, et Aquitanos,finitimi Allobrogibus,& Gebennæ oppido,ac Galliæ Prouinciæ Romanorum proximi. Huius nominis adhuc extat uicus:& præfectura quædam monachorum inter Gebennam,& Delphinatum, qui eſt Gebennenſis diœceſis. Videntur tamen ſecundum Cæſaris deſcriptionem Antuates magis fuiſſe inter Allobroges,& uicum Veragrorum, S. Mauritius, *cui Diuus Mauritius Sedunenſis diœceſis nomen eſt.*

Aremici populi,uel Artomici extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanum fluuium finitimi Volcis, non longè à Gaballis, Aruernis,Heluijs, Ruthenis Maßilienſibus et Cadurcis, hos coniectura eſt fuiſſe Artomicorũ populos, quorum ciuitas eſt epiſcopalis,& prouinciæ Viennen

fis

ſis in finibus Galliæ prouinciæ Romanorum,quos Auracen ſes dicimus,ubi principatus eſt Francorum Regi non ſubditus. Armeniacus uulgo dictus:horum princeps Iacobus nomine,cùm à Florentinis in Italia accerſitus eſſet aduerſus Ioãnem Galeatium Mediolanenſem Ducem, apud Alexandriã magno prælio uictus,& cæſus eſt. Auracenſes. Armeniacus.

Alpes erant,quibus initio Gallici belli Cæſar ex Italia in Galliam quinq; legiones traduxit,per fineis Centronum qui hodie Tarentaſij nominatur:hæ Graiæ dicuntur,quibus uulgo mons Cineſius,ſeu Cinerum nomen eſt:quæ & Pœninæ, ut quidam uolunt,dicuntur,quòd Annibal Pœnus his in Italiam penetrauerit.Tacitus autem Pœnina iuga,quib.ex Italia in Noricum,& Germaniæ iter eſt,deſignat. Aliæ erant Alpes,quas ſummas Cæſar appellat, q. inter omneis magis emineant,quarũ iter patefieri uolebat,quò magno cũ periculo,magniſq; cum portorijs mercatores ire cõſueuerant,proximæ Veragris populis, quorũ uicus erat Octodorus,nũc diuus Mauritius dictus:harũ una diœceſis Auguſtẽſis, et Diui Bernardi mõtẽ uulgus nominat. Alteri Sedunẽſis diœceſis Mõs Briga nomẽ eſt.Sũt et Alpes,quas Cornelius Tacitus & ueteres dixere maritimas:hæ in Prouincia Hebredunẽſi, lociſq; Liguſtico mari finitimis cõſiſtunt, qua ex Italia iter erat ad aggrediẽdã Narbonẽſem Prouinciã. Alpes itẽ fuere,quas idẽ Tacitus,et priſci dixere Rheticas,à Rhetis populis,q ex Tuſcia profecti duce Rheto,ea loca tenuere,forſan dictæ:hæ agro Tridẽtino adiacẽt,et Veronẽſi quib.ex Italia in Sueuiã,et Auſtriã iter eſt.Fuerũt et illæ ex qb. Rhenus inter fineis Sadunẽſis,et Curiẽſis diœceſum oritur, quas Lepõtias Cæſar et alij ſcriptores appellauere; Nũc Diui Gottardi, Alpes Graiæ. Mons Cineſius. Alpes Pœninæ. Pœnina iuga. Alpes ſummæ. S.Mauritius. Mons D. Bernardi. Mons Briga. Alpes maritimæ. Rheticæ Alpes. Alpes Lepontiæ. Mons S. Gotardi.

Mons S. Nicolai. Coctiæ Alpes. Alpes Iuliæ.

di,ac, Diui Nicolai dicũtur, quas Coctias eſſe quibuſdã placet,quib.in loca Rheno, Oceanoq; finitima ex Italia aditus eſt.Iulias præterea.Alpes memorat Tacitus, quas ſentit eſſe proximas Rhetis,quà forte ex Italia per Triuiſinam urbẽ in Stiriam,& Auſtriam iter eſt.

Aſsiburgiũ oppidũ Germaniæ nõ lõge à Rheno fluuio et eis eũ iter Geldubã,et uetera caſtra ſitũ,Nuſciæ,et Cliuẽſi Ducatui proximum,non memorat Cæſar,ſed Tacitus.

Colonia.

Agrippinã,quæ nũc Colonia dicitur: archiepiſcopalem inferioris Germaniæ Vbiorũ urbem ad ripas Rheni citerioris ſitam,non memorat Cæſar,ſed Tacitus:in qua gente Agrippinam Claudij Cæſaris coniugem Neronisq; matrẽ,natã eſſe ac ueteranos:et coloniã illhuc deduci imperaſſe,Vbiorũq; gẽtẽ Rheno tranſgreſſam auũ eius Agrippã in fidem ſuã accepiſſe,ac eã urbẽ fatali igne paulò pòſt cõſumptam refert,in qua capitoliũ,& loca,ac ædificia fuere,et ritus ad Romanorum inſtar.Ex his adhuc non omnia periere.

Antona in Anglia fluuius.Tacitus,

Anſuarios Germaniæ inferioris populos proximos Phryſijs pulſos à Caucis,non memorat Cæſar,ſed Tacitus.

Arenaclj inter Coloniam,& Traiectum urbes epiſcopales locum ultra Noueſium Rheno adiacentem, nõ memorat Cæſar,ſed Tacitus.

B

Belgæ populi multarum ciuitatem,oppidorum,ac locorum,mari Oceano,Rheno,Matrona,& Sequana fluminibus includuntur.Horum plerique orti à Germanis Rhenum antiquitus traductis,Gallos inde expulerunt:hi moribus,legibus,& ornatu nunc ſunt ualde culti,humani,et ſatis effœminati,

nati,continueq; ſunt apud eos mercatores,quo per ætates cō mercia,moresq; hominum mutari cōſtat. in his ſunt Metropoles,Treuerenſis,Colonienſis, Maguntina,Rhemenſis,cũ earum ſuffraganeis intra Oceanum mare,ac eadem tria flumina conſtitutis:item Brabãtia,Flãdria,Holandia,Geldriæ, ac Phryſiæ pars,tota Picardia,Hannonia,Iuliacum Virtutum Comitatus,ac Campaniæ maxima portio:ſylua Arduẽna uniuerſa,cum ſingulis ſibi adiacentibus,& ea incluſis populis,ac locis,et pleriq; principes,tum profani,tum ſacri,duceſq; et comites,ciuitateſq;,quarum multæ liberæ, ſuoq; iure agunt,aliæ Francorum regi obtemperant:quod ſupereſt imperatorias parteis ſequitur . In his ſunt tres imperatorũ electores,ſunt & Francorum regis,quos Pares uocant, ferme omnes.Imperator certe,et Rex in Belgis coronatur,cōſecratur,et inungitur,alter Aquiſgrani alter Rhemis.Hos memorat Lucanus in primo.In his Belgarũ clariſſimi erant Treuiri,quorum urbs opulentiſſima Auguſta: ut refert Pōponius Mela,quæ nunc ignoratur. In Belgica autẽ à Iulio Cæſare uſq; in tempus inclinantis imperij legatum Romani diutius habuerunt,Nunc uerò uice procōſulum,et legatorũ Romani Pontificatus Monarchia extat,et legatos natos, et primates habet quib.ſubſunt epiſcopi ad inſtar Præſidis Prouinciæ inſtituti.Sunt et collectores,quos priſca ætas Quæſtores appellauit,atq; Reges,et Principes, qui uelut cenſores decreta Pontificis Maximi,et cenſuras reuerenter exequuntur:huic ſinguli obedientiã exhibent,et ad eum in cauſis maioribus recurrunt,quas ad ipſum aſſiduè deferunt.

Pares Franciæ.

Treuiri.

Belgium erat Bellouacorum ciuitas magna, & inter Belgas autoritate,atq; hominum multitudine præſtans, in

qua

in qua Cæſar interdũ hyemauit, ac plures legiones eius aliquando illhic in hybernis fuere: nomen adhuc retinet.

Beauuoiſin. Bellouaci ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Rhemenſi, ac Francorum regno ſita hi hodie de Beauuoiſin.

Bibrax oppidum Rhemorum in Belgis ultra Axonam flumen, nec longè ab eo: quod flumen in extremis Rhenorũ finibus erat, & in eo pons in Francorum regno ſitus, nunc naui, & interdum uado traijcitur. portus priſcum oppidi nomen Latinè retinet.

Bibracte oppidum Heduorum, in Celtis longè maximũ, ac copioſiſsimum, & maximæ apud Heduos autoritatis, in quo totius Galliæ concilium Cæſar indixit, ius dixit, & ſæpe hyemauit: in Francorum regno ſitum, in formam ruris redactum, & in radicibus mõtis non longè ab Hedua ciuitate poſitum, nomen retiuet.

Bibrogi populi Angliæ mari proximi, & Caßiis, Ancalitibus, Trinobantibus, Cæuimagnis, ac Sengoriacis.

Bigerrones populi in Aquitania proximi Tarbellis, Vocatijs, Taruſatijs, Sontiatibus, & Hiſpaniæ citeriori, in Frãcorum regno ſiti, comiti de Fuxo ſubditi. Vbi comitatus eſt in Vaſconia conſiſtens, nomen retinet: ubi Turſa eſt, & caſtrum Begora, et epiſcopatus Bicterenſis, Prouinciæ Narbonenſis. Hinc profectus uir fortis Enequus nomine Regnũ Nauarræ conſtituit, pulſiſq; inde Mauris, ſucceſſoribus ſuis regnum per manus reliquit.

Begora caſtrum.

Nauarræ regnum.

Bractuſpantium oppidum Bellouacorum inter Belgas, finitimum Sueßionibus, in Francorum regno ſitum.

Brãnouices populi inter Celtas proxmi Seguſiãis Ambuaretis, ac Heduis, quorũ clientes erant, hodie la Moriane.

Blanonij populi inter Celtas proximi Seguſianis, Ambu aretis, ac Heduis, quorum clientes erant: qui fuerunt forte Brannouices, qui dicuntur à Gallis de Blano.

Bituriges populi inter Cæltas, eorum fineis ab Heduis, quorũ erãt in fide, Ligeris fluuius diuidit, proximi ſunt Aruernis, XXI. urbeis eorũ uno die incẽderũt, ut Cæſarẽ cõmeatu, et pabulatione prohiberent. Ciuitas eſt Metropolis retinẽs nomẽ. Carolus VII. qui pulſis anglis Frãcorũ Regnũ reſtituit, cũ nihil fermè aliud eſſet, q̃ in Gallia retineret, occupantibus Anglis omnia, Bituricenſis rex in deriſum appellabatur: in regno Francorum ſita. hos memorat Lucanus lib. I.

Bataui populi inter Belgas. Nã Moſa flumẽ parte quadã ex Rheno recepta lõgè ferè ab Oceano octoginta millibus paſſuum q̃ appellabatur Vualis inſulã efficit Batauorũ, in Oceanum influit. Hi hodie, ut pleriſq; placet, Holãdini dicũtur diœceſis Traiectenſis propinqui Phryſiæ, & ducatui Geldriæ, ac mari Oceano finitimi: hos memorat Luca in primo. hi à Gattis populis tranſrhenanis, Ceruſis, & Ligijs Pãnoniæ populis ultra Hercyniã ſyluã finitimis, Hermũduris orti dicuntur, et ſeditione domeſtica pulſi extrema Gallicæ oræ uacua cultoribus, ſimulq; inſulã inter uada ſitã occupauere, quã mare Oceanũ à frõte, Rhenus amnis tergum, ac latera circũluit, ut refert Cornelius Tacitus, dicẽs, apud Batauos fuiſſe olim lucũ ſacrũ, qui, ut cõiectura eſt, hodie, in finibus uici Hagheducis in Holandia extat. nec longè ſecundũ Tacitum eſt inſula nomine Mona, unde forte Monachum oppidum uel Monaſterium ciuitas epiſcopalis eſt.

Vualis fl.

Holandi.

Haghducum.

Mona inſula.

Britanniæ maioris, cui nomen eſt Anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in inſula ipſi memoria proditum

ditum dicunt,maritima pars ab his,qui prædæ, ac inferendi belli cauſa ex Belgis tranſierant,qui omnes fere his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus peruenerunt,& bello illato ibi remanſerunt,atq; agros colere cœperunt.inde opinio eorum linguam ex populorũ diuerſitate compoſitam,intellectu,ſcientiaq; loquendi difficiliorem eſſe,quodq; Germanos præ cæteris,charos habeãt, quia plerique Belgæ orti ſunt à Germanis,qui antiquitus, Rhenũ trãſiuerunt,à quibus poſt hæc Angliæ pars maritima originẽ ſumpſit:hos refert Lucanus ultra Oceanum eſſe,& toto diſcretos orbe.Continet tota Anglia inſula in circuitu bis mille millia paſſuum. Apud hos erat,& eſt magnus pecorũ numerus.Hæc inſula Angliæ,Germaniæ populis in eam claſſe ſæpius irruentibus,uictis ueteribus colonis, Anglorum terra dicta. Anglorum terra. *Verum partem eius, quæ magis ad Septentrionem uergit,Scoti,* Scoti. *& ipſi Germanis Pictis admiſtis occuparunt, hodieq; tenent,Francis amiciſſimi,Anglorum regi maximè ſemper infeſti,Populi moribus inconditi,efferi, nullas propè urbes habent,nemora,& ſyluas,bellis ingruentibus,petunt.*

Boij populi Trãſrhenani,Frãconiæ. Alpib.Italiæ,Sueuis Auſtralibus,ac Danubio flumini proximi.Qui in agrũ Noricũ Norici. *trãſiuere,Noricaq; oppugnarũt,expulſis,ut cõiectura eſt,Noricis,quorũ Noricorũ adhuc pars trãs Danubiũ nõ longè ab ortu eius,& Atheſis fluminis ſita Noricus appellatur.Boiorum pars Heduis Cæſarem deprecantibus deuictis Heluetijs,quorum in ſocietate domo exceſſerant,in finib.Heduorum à Cæſare ſunt collocati.Vbi Gergobiã* Gergobia. *ciuitatẽ exiguã,et in firmã nõ lõgè ab Auarico oppido in finib. Bituri*

gum ſito, eis per Heduos attributo habitarunt. Boij primum pòſt Boiarij, & tunc Bauarij dicti, à finibus Herbipolentium per Noricum agrum, ubi Nurimberga eſt oppidum, in medio ferè Germaniæ ſitũ, in Auſtenſes protẽdũtur, cũ quibus, et alijs finitimis Trãſrhenanis uſq; ad Briſſinã urbẽ, et terras quas hodie Sigiſmũdus Auſtriæ dux poſſidet, ac in fineis Tridentinos ſæpe tunc, & continue uſq; nunc Heluetij Rhenũ tranſeũtes bella geſſere: hi Borbonij hodie dicũtur. Boiarii. Bauarii. Borbonii.

Baccennis, ſylua ingens trans Rhenum, Sueuos à Cheruſcis pro natiuo muro diuidit: nunc, ut opinio eſt, Nigra ſylua dicitur non longè à Briburgo oppido, & Badenſi agro, inter Atheſim, Rhenum, Necharum, Moganum, & Danubium Germaniæ flumina, Hercyniamq; ſyluam, & Haſſiæ regionis Germanicæ montes. Nigra ſylua.

Bellocaſſi, populi inter Celtas, proximi Lexobijs, quos opinio eſt eſſe Boiacẽſes: eorũ ciuitas eſt epiſcopalis, in Prouincia Rotomagẽſi, ducatu Normãniæ, et regno Frãcorũ ſita.

Brigantes in Anglia populos ſyluarum gentem, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Botauodurum inter Colonienſem, & Traiectenſem urbeis epiſcopales: locum ultra Noueſium in finibus uocatus Cliuenſis ſitum, Rheno adiacentem Belgis adſcribendum: nõ memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Bonnam oppidum ad citeriores Rheni ripas ſitũ, et Colonienſi urbi, ac Confluentiæ oppido proximum, inter Belgas numerandum: non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Bethaſios Germaniæ populos inter Belgas proximos Caninefatibus, Batauis, Tungris, ac Marſacis, Traiectenſes ſuperiores fuiſſe coniectura eſt, ad utranque Moſæ fluminis ri-

minis ripam cis Rhenum ſitos,in diœceſi Leodienſi:hos Cæſar non,memorat,ſed Tacitus.

Bingiã,nũc Pingiam,Germaniæ oppidum Belgis ad ſcribendum,inter Maguntiam urbem, et Confluentiam oppidũ cis Rhenũ eius ripis finitimũ:non memorat Cæſar,ſed tacitus.

Veleda uirgo fatidica

Bruteros,ex quibus fuit Veleda uirgo fatidica, quæ germanis religiõe animos eorũ occupãte aliquãdo præfuit,ut autor eſt tacitus,Germaniæ inferioris populos Henteris,et Phryſiis proximos,non memorat Cæſar,ſed Tacitus.

C

Celtica,quæ et Gallia olim à Romanis dicebatur,Biſuntinam,Senonenſem,Bituricẽſem,Lugdunẽſem ciuitates metropolicas,earũq; ſuffraganeos omneis inter Garumnam,Matronam,Sequanam,et Rhodanum flumina ſitas cõplectitur: in hac ſunt ducatus Bituricẽſis,Burgũdiæ,Borbonij,Aruerniæ,Aurelianenſis,Valeſij,à quo recentiores Francorũ Reges,à Philippo ſcilicet Valeſio,cognominantur et Normanniæ,quoad citra Sequanam ſe extendit,comitatus etiam Burgundiæ,Niuernenſis,Antiſsiodorenſis,montis Belicardi,Ferretenſis,Caralotenſis,Matiſconenſis,Belſenſis,Bellouacenſis de Iouigni principatus Aureficcæ,multiq; alij,et pars comitatus Campaniæ,Celtarum clariſsimi ſunt Hedui horum urbs opulentiſima Auguſtodunum,ut refert Pomponius Mela,cui Gallica lingua alludit,Autun appellando: cuius Celticæ terminos,quo ad Ro.Imperium in Gallis uiguit, Rhodanus flu.præfiniebat,ut nonnulli ſcripſerunt,hi proprie Frãci nunc dicuntur.

Valleſii.

Auguſtodunum. Autun.

Centrones populi finitimi Garocellis, & Caturigibus, non longè à Vocontijs,& Allobrogibus erant inter Alpes

Graias,quæ hodie dicuntur mons Cinerum,ſiue Cineſius, et urbem Gebennam,lacumq; Lemanum,& Rhodanum fluuiũ Nunc autem Centrones ſunt Tarẽtaſij:extra Celtas, Belgas & Aquitanos,in Sabaudia,ciuitas eſt Metropolis. Tarenta-ſia.

Caturiges populi finitimi Cẽtronibus,ac Garocellis,quà iter erat ab Alpibus Graijs ab oppidum Gebennam, lacum Lemanum,& Rhodanum fluuium,quos ueriſimile eſt fuiſſe diœceſis,uel ſaltem prouinciæ Tarentaſie,extra Belgas,Celtas,& Aquitanos.

Cimbri populi Rhenum fluuium tranſeuntes depoſitis.(ubi poſtea Aduatici incoluerunt)citra id flumen impedimẽtis.omnem Galliam uexando,& occupando,ſolis Bellouacis reſiſtentibus,iterq; per Galliam Prouinciam Romanorum facientes,in Italiam contenderunt, Hos memorat Lucanus in primo:quos à Dacia (quæ Dania dicitur) ueniſſe opinio eſt:hi Zelandiam hodie tenent.Zelandiq; nuncupantur. Dacia. Dania. Zelandia.

Cargali populi Tranſrhenani,in Galliam Celticam circa fineis Sequanorum,ac Heduorum ab Arioniſto Germa-manorũ Rege trãſportati, quos nõ ab re opinari poſſumus eoſdem fuiſſe cum Harudib.ab ipſo rege ſimiliter trãslatis.

Caletes pop.inter Belgas Morinis,Oceanoq; mari finitimi,ac Ambianis,et Atrebatib.proximi:ab his breuiſſimus in Britãniã,nũc Angliã traiectus,nomen retinent:Normãniæ ſunt diœceſis,in regno Frãcorũ ſiti,Anglorũ regi ſubiecti.

Catuaci populi inter Belgas,Neruijs,Caletis, Viromanduis,ac Condruſis proximi,quos fortè Doaci oppidi incolas Atrebatenſis opinari licet.

Cheruſci populi, Germani gente, nomine,& numero appellati: cis Rhenum fluuium inter Belgas Eburonibus,

(qui hodie Leodinenſes) & condruſis proximi, hos coniectura eſt fuiſſe inter populos Leodienſis diœceſis.

Condruſi Belgarũ populi inter Eburones (qui nunc Leodienſes ſunt) Segnos, & Treuiros (quorum erant clientes) Menapiis, Moſæ fluuio, & ſyluæ Arduennæ finitimi, gente nomine: & numero Germani, apud quos eſt ad ripas Moſæ oppidum ab Antonino Pio, ut quidam ſcribumt, cõditum, & Benefacta appellatum: nomen retinent: diœceſis ſunt Leodiẽſis; & uſq; ad ciuitatis ferè mœnia protenduntur, cuius antiſtiti etiam ſubiacent nunc Ducatui Lucemburgenſi ac Comitatui Namurcenſi, & Moſæ fluuio finitimi.

Curioſolitæ populi inter Celtas ex maritimis ciuitatib. Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Andegauenſibus, Seſuuiis, Oſiſmis, Vnellis, Venetis, Aulercis, Rhedonibus: hos Coriſopitenſes eſſe pleriſq; placet: quæ ciuitas eſt epiſcopalis in prouincia Turonenſi, Britanniæ Ducatu, regnoq; Francorum ſiti: Cornouaille à Gallis.

Coriſcpitenſes.

Cadetes populi inter Celtas ex ciuitatib. Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Lemouicib. Rhedonibus, Venetis, Andegauenſibus, Cenomanis, in regno Francorum ſiti.

Cadurci populi inter Celtas, proximi Heleutheris, Gaballis, Velauniis, Lamouicibus, & Aruernis, quorum ſub imperio eſſe conſueuerat ciuitas epiſcopalis in prouincia Bituricenſi, ac regno Francorum ſita: nomen retinent. Hos memorat Iuuenalis in prima ſatyra tertii libri. Nec lõgè erãt à finibus Prouinciæ Romanorum.

Cauillonum oppidum Heduorum inter Celtas, quod coniectura eſt fuiſſe oppidum Cabillon, ad ripas Araris fluuii

fluuii,ubi rei frumentariæ,commercijq; & commeatus cauſa ſæpe Romani negotiabantur.

Carnutes populi inter Celtas,Andegauenſibus, Turonibusq; finitimi,ac Oceano proximi,erant in clientela Rhemorum:regio eorum totius,Galliæ media,à qua tamen extra regnum Francorum biduo iter expedito patet.Ciuitas eſt epiſcopalis,nomen Latine retinens,in Francorum regno ſita.

Cantabri populi ciuitatum citerioris Hiſpaniæ finitimæ Aquitaniæ,qui auxilio fuerunt Vocatiis,Taruſatijs,Tarbellis,Bigeronibus,Garũnis,Cocoſatibus,ac reliquis populis, et ciuitatibus Aquitaniæ contra exercitum Cæſaris,cuius dux erat P.Craſſus Marci Craſsi filius,qui cum patre à Parthis interemptus eſt finitimi Oceano Aquitanico,Piræneis montibus ac garumnæ fluuio.

Cocoſates populi in Aquitania,proximi Subuzatibus,Vocatiis,Taruſatijs,Sontiatibus,Garumnis,ac Hiſpaniæ citeriori,et Garumnæ fluuio,in Francorum regno ſiti.

Confluens Moſæ,et Rheni fluminum in Sicambros(nunc Gelrenſes)ad Menapios(nunc Iuliacenſes(ut olim ſeipſi Menapij protendebant,eſt longè ab Oceano ferè octoginta mille paſſuum,proximus Nouo magio Gelrenſium oppido, diœceſis Traiectenſis,Prouinciæ Colonienſis,inter Buſcunducis, et Hoeſdem oppida,ducatus Brabantiæ,in quorum Sicambrorum fineis,equitatus Vſipetum , et Thenchtherorum poſt prœliũ,& fugam ſuorũ ſe trans Rhenum recepit inter quẽ Confluentem,et Colonienſem ciuitatem(quæ pòſt Vbiorum fuit)ponte facto,Cæſar primo traiecit exercitum. Gelſenſes.

Cantium in Anglia ad mare eſt in angulo imi,minorisq; lateris ex tribus eius inſulæ lateribus,contra Galliam, quo

ſerè omnes Galliæ naues appellant: & ad orientem Solem ſpectat. Ex omnibus autem Anglicis longe ſunt humaniſsimi, qui Catiū incolunt: quæ regio eſt maritima omnis, neq; multum à Gallica differunt conſuetudine. Huic maritimæ regioni quatuor reges præerant, quib. Cæſar, quicquid in anno ſingulos uectigalis populo Rom. Anglia penderet, conſtituit. Nunc regnū Angliæ ex uoto Hērici Regis uectigalis Ro. Pontifici facta eſt, quæſtorq; à Ro. Pontifice in Angliā mittitur, q̃ cēſū annuū exigat, nū diſſentiēte rege. In Cātio ciuitas eſt Metropolis nomē retinens. ſerè habet omneis epiſcopos Angliæ ſibi ſuffragāeos eius archiepiſcopus legatus natus eſt: ſimiliter et Eboracenſis, cui in Anglia (quæ eas duas Metropoles ſolū habebat) duo tantum ſubſunt ſuffraganei, q̃ omnes olim epiſcopi Scotiæ, quæ nullum habet archiepiſcopum, illi ſubijcerentur.

Ceuimagni, populi in Anglia, mari proximi, & Trinobantibus, Sengoriacis, Ancalitibus, Bibrogis, ac Caſsijs:

Caſsij populi Angliæ mari proximi, et Ceuimagnis, Trinobantibus, Sengoriacis, Ancalitibus, & Bibrogis.

Centrones item Belgarum populi qui ſup imperio Neruiorum (nunc Tornacenſium) erant, proximi Grudijs, Leuacis: Pleumoſiis, & Gordunis. Fortè ſunt nunc Cortracenſes in Flandria, Tornacenſis diœceſis.

Cheruſci Germaniæ populi Tranſrhenani, quos Bacenis ſylua Germaniæ ingēs (nūc Nigra, ut pleriſq; placet, dicta) à Sueuis pro natiuo muro diuidit: hos Thacitus refert proximos Hermunduris, Cattis, et Ligijs Hungariæ populis.

Camulodunum in Anglia oppidum, ſeu Colonia.

Caninefates populos Batauis finitimos, & eandem inſulam

lam cōlētes,qui origine:uirtute,lingua pares Batauis,numero ſuperantur:Tacitus.

Cattos populos Germaniæ trans Rhenum flumen, Ligijs Hūgariæ populis,Cheruſcis, Hercyniæq; ſyluæ proximos ac.Hermōduris,cū qb.pro flumine finitimo ſale fœcundo,pugnabant,& in æternum diſcordabant:Corn. Tacitus.

Ciuaronum oppidum maximum Hiſaræ flumini,Vocunationibus populis montiq; Cineſio,& Allobrogib.in Sabaudia,Plancus inter epiſtolas familiares Tullij,in illa quæ incipit,Nunquam mehercule.Quibus in locis opinio eſt Cæſarem initio Gallici belli quinq; legiones ex Italia traduxiſſe, et ueriſimilius eſt quam q per Eporediam urbem epiſcopalem,et Auguſtam prætoriam,ac montem:cui Coloniæ ingū uulgo nomē eſt,inter Cinneſium,et ſancti Bernardi montes iter fecerit,cum hoc impeditius,ac prolixius uideretur.

Comānos Germaniæ inferioris populos pridē Phryſiæ ptē.Oceanū mare,Rhenū fluuiū,et lacus attingētem,paludibus,ac ſaltibus uberrima incolentes,quam mox Tubātes populi,pòſt Vbij(Germanica itidē gēs)inhabitarunt: Tacitus.

Ceracates Germaniæ Traſrhenanæ populos Vangionibus,ac Tribotis proximos:Tacitus.

D

Diablinthres populi inter Celtas,Lexobiis,Nanetib.Ambiliatib.Vnellis,Curioſolitis,Venetis,et Seſuuiis proximi,ex maritimis ciuitatib.Oceanū attingentib.oppoſiti Angliæ,in prouincia Turonēſi,et regno Frācorū ſiti:Leodul Gallicè.

Danubius fluuius Germaniæ,ex monte qui Irranneus dicitur,non longè à Rheticis Alpibus, Atheſiſq; , & Rheni Germaniæ fluminum fontibus inter Tridentinam, & Cu-

rienſem diœceſes oriens Germanos ſiniſtra,& Hungaros, ac Theutones dextra alluens:pòſt iſter dictus, ac iterũ Danubius,Euxino mari pluribus oſtiis immergitur. Hunc autem,& Rhenum fluuium in Rhetia oriri quidam tradunt.

Daci populi erant Transrhenani, Danubio fluuio, & Auartiis,ſyluæq; Hercyniæ finitimi,quos olim Hũgariæ partem habitaſſe pleriq; tradunt,et pòſt in maritima loca Noruegiæ proxima ceſſiſſe:Lucanus.

Durocoterum oppidum Rhemorum inter Belgas, in regno Francorum ſitum.

Duratii populi in finibus Pictonum,qui perpetuò in amicitia remãſerãt Romanorũ propinq oppido Lemo,Naueruis,et Ligeri fluuio,ac Aqtanis,inter Celtas,in regno Francorũ ſiti.hinc Duraſiorum familia inter Gallos præcipua.

Denodurum inter Belgas oppidum Metenſis ciuitatis, quò ex colonia urbe Rhenum attingente ad eam ciuitatem iter eſt:Tacitus:fortè Theonis uilla nunc dicta.

E

Eburones populi inter Belgas gente,nomine, et numero Germani appellati.Condruſis,Menapiis,Aduaticis,Treuiris,quorum clientes erant,et ſyluæ Arduennæ finitimi,nunc Leodienſes dicti,apud Gallos Liege.Horũ maxima pars inter Rhenum,et Moſam:qui ſcilicet Moſa fluuius eos alluit: his Sicãbri(qui Gelrenſes erãt,Trãſrhenani)ſunt proximi. Ciuitas tũc Eburonũ ignobilis,atq; humilis,proximi Oceano et ſyluis,continentesq; paludes habebant. His duo reges præerant:quò magis conſtat eos fineis quam latiſſimos extitiſſe:quib.cõiectura eſt ducatũ Luxẽburgẽſem,et Lotoringenſem,ac Iuliacenſis partem,& comitatum Namurcenſem

urbemq;

urbemq́; Aquiſgranum,ubi Imperatores primã ex more ſuſcipiunt coronam,incluſos extitiſſe, ac quantũ diœceſis ipſa Leodienſis uſquequaque ſe extendit,reges illos poſſediſſe. Apud Eburones autem ſtirpem Caroli Magni in uico Lupilia nomine,Leodienſi ciuitati proximo,ortum habuiſſe tradunt, Pipinosq́;,& Carlomanos,Belgas,ſimulq́; Germanos fuiſſe, ſicq́; in Germanos Ciſrhenanos(qui Belgæ ſunt) à Græcis, non in Tranſrhenanos eſt translatum imperiũ. Ciuitas nũc eſt epiſcopalis prouinciæ Coloniẽſis.Hos memorat Lucanus in primo,et Suetonius in uita Iulii Cæſaris,quẽ refert cladẽ Cottæ,et Aurũculei ægerrime tuliſſe.Hãc ciuitatẽ Carolus dux Burgũdiæ ultimus ſolo æquauit,omnesq́; puberes,et ſacerdotes interfecit,q̃ epiſcopo conſanguineo ſuo infeſtiores aliquantò fuiſſent. Caroli magni ſtirps Pipini Germani Leodienſiũ clades a duce Burgundiæ.

Eburonices inter Celtas populi, Aulercis, Lexouiis, Vnellis,et curioſolitis proximi,ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, hos opinio eſt populos eſſe ciuitatis Ebroicorum:quæ eſt epiſcopalis,in prouincia Rhotomagenſi,ducatu Normanniæ,& Francorum regno ſita.

Eſſui populi pacatiſſimi,& quietiſſimi,proximi ciuitatibus,quæ Armoricæ appellantur,remoti à Belgis ultra centum millia paſſuum.Hos inter Celtas fuiſſe coniectura eſt, fortè in Normannia,aut Britannia citeriore et regno Frãcorum ſiti:Galli Retolois appellant.

Elauer fluuius inter Celtas,apud Aruernos,Gergouiã oppidum in altiſſimo monte poſitum præterfluens, qui ferè ante Autumnum uado tranſiri non ſolet in regno Francorum ſitus,nomen adhuc retinens,Gallice, Allier.

F

Fluſtates populi in Aquitania,proximi Vocatis,Taru-

ruſatiis, Sontiatibus, Garumnis, & Hiſpaniæ citeriori, in Regno Francorum ſiti. Comitatus eſt in Vaſconia cõſiſtens, ad comitem de Fuxo pertinens, nomen retinet etiam nunc.

Friſios Oceano, & Batauis finitimos, pluraq; loca, et inſulas circa Holondiam, Gelriam, Barbantiam, et Traiectenſem urbem, ac oſtia, quibus Rhenus Oceanum mare influit, habitanteis. Tacitus refert eos Tranſrhenanam gentem tunc fuiße.

G

Geneua oppidũ Allobrogum, proximũ Heluetiorũ finibus, ex quo pons, ſuper Rhodanũ fluuiũ ſitus ad Heluetios pertinebat, ubi à lacu Lemano (quem Lauſane dicunt) Rhodanus ad Liguſticum mare profluit, finitimum Antuatibus, & à Gallia prouincia Romanorum non longè diſtans, nũc duci Sabaudiæ, ſiue eius ciuitatis antiſtiti proprio comitatus nomine ſubeſt: extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Viennenſi, nomẽ preſertim Gallicè retinens: Lucanus in primo.

Garocelli populi citra Rhodanũ, finitimi Caturigibus ultra Alpes Araias, quibus hodie nomẽ eſt mons Cineſius, ſiue Cinerum: hac Annibal, autore Liuio non ſine ingenti difficultate, exercitum in Italiam traduxit: hi non longè à Centronibus (qui Tarentaſii ſunt) nec ab Hiſara flu. extra Celtas Belgas, & Aquitanos in ſabaudia conſtituti.

Caballi populi inter Celtas, proximi Heluiis, & Cadurcis, Velaunĳs, et Aruernis, quorum ſub imperio eſſe conſueuerãt: ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ Bituricẽſis, olim, nunc Arelatenſis, in Regno Francorum ſita nomen retinens.

Genabum inter Celtas Carnutum oppidum, quod pons

Ligeris fluminis continebat, proximum Vellaunoduno, & Agendico, oppidis Senonum, ac Auarico, et Nouioduno oppidis Biturigum in regno Francorum ſitum.

Gergobina inter Celtas Boiorum oppidum; quos Heluetico prælio uictor Cæſar ibi collocauerat, Heduisq; attribuerat, ut ſuprà deſcripſimus, in finibus Heduorum, proximum Auarico, & Nouioduno Biturigum oppidis in regno Francorum ſitum.

Gergouia in Celtis inter Aruernos oppidum ſecundum flumen Elauer in altiſsimo monte poſitum: forte nunc Claro montem ſis ciuitas epiſcopalis in Prouincia Bituricenſi, & Francorum regno ſita. Claromontenſis ciuitas.

Garites populi in Aquitania, proximi Auſcis, Garumnis, Vocatijs, Taruſatijs Sontiatibus, & Hiſpaniæ citeriori quos coniectura eſt fuiſſe Lacorites, nunc Lectorenſes, ciuitas eſt epiſcopalis in prouincia Auſcitana, et in Vaſconia, ac Francorum regno ſita. Lectorēſes.

Garumni populi in Aquitania, proximi Auſcis, Vocatiis Taruſatijs, Sontiatibus, & Hiſpaniæ citeriori in regno Francorum ſiti.

Germania, ut pleriſq; placet, inter Danubium, & Rhenum flumina protenditur, omneſq; illhic habitantes populos à fontibus eorum uſq; ad maria, quæ ambo influunt, complectitur: nec non & eos, qui citeriores Rheni ripas attingunt Eburones, Condruſos, Treuiros, Aquiſgrani urbem, & pleroſq; Belgas ortos à Germanis cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam traductos ſuperior Germaniæ pars (quæ alta dicitur) ab Alpibus Italiæ imminentibus, uſq; ad Maguntinam urbē Rheni flumini citerioribus ripis adiacētem

proten

protenditur:inferior ab inde uſq; in mare Oceanum.Horum ciuitates pro gloria habebant finitimos longißime expellere.

Galli omnes in Septētrionibus ſunt poſiti, Carnutum autem fines regio totius Galliæ media.Galli uirtute belli omnibus præferebantur,ac Germanos ſuperabāt,ut ultro eis bella inferrent et propter hominū multitudinem,agriq; inopiā trans Rhenum Colonias mitterent,& quod à Dite patre ſe pugnatos prædicabant,ſpatia totius temporis non numero dierum,ſed noctium finiendo,ita ut noctes dies ſubſequatur. Coniectura eſt horarum initium apud eos media nocte incipere conſueuiſſe.Apud hos ſunt tres præcipuæ ciuitates,Treuerenſis ſcilicet,Colonienſis,et Maguntina,quæ in imperatoris electione principatum obtinent.Conſtitutas autē apud Gallos eas coniectura eſt,ut Chriſti forte fidem facilius introducerent apud Germanos eorum finitimos.

Louanium. *Grudij populi inter Belgas,ſub imperio Neruiorū proximi Centurionibus,Pleumoſiis,et Gordunis.Galli Louanois.*

Gorduni populi inter Belgas,ſub impio Neruiorū, proximi Centronibus,Pleumoſiis,et Grudiis,Gantois Gallicè.

Garumna flumen Celtas ab Aquitanis diuidit,qui ſcilicet Aquitani conſiſtunt inter illud flumē,monteſq; Pirenæos,ex quibus oritur: et mare Oceanum influit,quod Aquitanicum appellatur.Lucanus.

Geldubam Germaniæ locum propè Rhenum,Maguntinam,& Coloniam urbeis Metropoliticas,Tacitus.

Gugernos Germaniæ populos propè Rhenū fluuiū & Geldubā,Batanis proximos:Tacitus:ſūtꝗ Cugernos malint.

Grunes inter Colonienſem,Traiectenſem urbeis locum ultra Noueſium oppidum Rheno adiacente , Tacitus : qui,ut

qui,ut coniectura aſſequi poſſumus, Cliuis eſt,unde Cliuenſis ducatus dicitur,cui ſatis uocabulũ alludit: hinc mater Ludouici XII.Francorum regis Maria nomine. Cliuis.

H

Hedui populi finitimi ſunt Aruernis,Biturigibus,Sequanis, ac Sebuſianis,inter Celtas,hi adhuc nomen priſcum Latinè retinent,inter Burgundos nunc nominati,nec citra Ararim flumen(qui nunc Sagona appellatur) aliquos habent fineis, nec hodie ſunt Sebuſianis finitimi.In ducatu Burgundiæ, & Frãcorum regno ſiti.Ciuitas horum Heduorum epiſcopalis eſt in prouincia Lugdunenſi. Sagona.

Heluetii inter Celtas populi ſunt bonitatem agri habentes,finitimi Conſtantienſi,Baſilienſi,Sedunenſi,ac Gebennenſi,& Biſuntinæ diœceſibus,ac ultra Lauſanenſem agrũ protenſi ſunt,atque ex maxima parte Biſuntinæ Prouinciæ sũt atq; ad Sabaudiæ Ducatũ extendebantur.Quorũ fines erãt in longitudine ab ortu Rhodani inter Curienſem,& Sedunenſem diœceſes monteſq; Brigam,et Sancti Bernardi,uſq; ferè in Bellicenſem diœceſin,cuius populi, ut coniectura eſt olim Sabuſiani ſunt dicti.In latitudine autem à monte Iura circa Baſilienſem, & Conſtantienſem agros,uſq; ad ortũ fluminis Rhodani,q̃ latitudo ab inde uſq; ad finẽ locus Lemani,ubi pons eſt,ciuitas Gebennæ anguſtior fiebat.Quib. limitibus adhuc duodecim Heluetiorum pagi, quemadmodũ tempore Cæſaris,conſiſtũt.Berna caput nunc gentis,Suricũ Lucerna,Turigium,qui olim Tigurinus dicebatur,qui ſæpe ultra Rhenum trãſeuntes bella cum Bauarijs,Sueuiis,et aliis Trãſrhenanis finitimis(quos Altos Alemanos nominamus) ſeu cũ his,q̃ tũc loca illa incolebãt, quæ loca nũc Cõſtãtienſis, Sebuſiani.

Curienſis Tridentinæ,& finitimarum ſunt diœceſum,gere bant,Hos cum per Galliam Prouinciam Romanorum trāſi re prohibiti eſſent à Cæſare,anguſto,& difficili itinere,uix quà ſinguli carri ducerent,per loca,ubi claues,& Iougni ca ſtella nunc ſunt,in extremis Sabaudiæ & Burgundiæ finib. in Sequanos,qui nunc comitatum Burgundiæ habitant,pene traſſe creditur,& ad Ararim fluuium circa Surregium,& Viredunum caſtella id flumen attingentia,ac in Heduos ubi

Suitenſes. nunc ducatus eſt Burgundiæ,contendiſſe.Hi à plerique Suitē

Fœderati. ſes,à nonnullis Fœderati dicuntur:agrosq;,& uicos poſſi dent in Italia citra montem qui ſancti Gottardi dicitur, in diœceſi Mediolanenſi.Cōtra hos Cæſar ſuo,ac ſuorū equis amotis,ſe prælium comiſiſſe refert,& cum ſex legionibus, equitatuq;,& auxiliaribus copijs duob.prælijs uno ad Ara rim flu.altero in Heduis Heluetios, quorum CCLXIII. millia ferre arma poterant, fuiſſe : & tamen ancipi ti prælio pugnatum diu, atque acriter, ut toto præ lio,cum ab hora diei ſeptima uſq; ad ueſperam pugnaretur. auerſum hoſtem nemo uidere potuerit. Hi cum ſæpe in Ita liam erumperent,à Carmanolia duci Philippi Mediolanen ſis principis prælio uicti intra fineis ſe ſuos poſtea continue re,noſtra demum ætate à Carolo octauo Francorum Rege in terra Italia cogniti magnum ſibi nomen compararunt,ut nullis peditatus melio eſſe conſeatur.Quod ſuperiore anno XXX.eorum millibus à Venetis euocatis,id quod nunquam ante acciderat,fugatis ex Italia Gallis,multò magis cōpro batum eſt.Atq; hoc anno fugatis eiuſdem ad Nouariā per inſidias caſtra nocte aggreſſi,magnū ſibi nomē cōpararūt.

Harudes populi Tranſrhenani ſunt in Galliam Celticā cir-

circa fineis Sequanorum,ac Heduorum ab Ariouiſto Germanorum Rege Tranſportati.

Heleuteri populi inter Celtas proximi Cadurcis, Gaballis,Velaunis,& Aruernis,quorum ſub imperio eſſe conſueuerant,in Prouincia Bituricenſi, & regno Francorum ſiti,

Heluij populi inter Celtas,Aruernorum fines cõtingũt, hos mons Gebenna ab Aruernis diuidit,proximi ſunt Gaballis Rhutenis,Cadurcis,Volocis, & Aremicis ac Galliæ Prouinciis Romanorum.Ciuitas eſt epiſcopalis in prouin- Bituricenſi,et regno Francorũ ſiti,nunc Albiẽſes dicti.Hinc M.Tullii Ciceronis matrẽ ortã eſſe Euſebius,et alii tradũt. Albienſes.

Hercynia Germaniæ Tranſrhenanæ ſylua eſt, fortè ab Hercyno monte Germaniæ dicta, latißima: ac ſupra omneis alias longißima.Oritur ab Heluetiorum,& Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaq; fluminis Danubij regionibus pertinet ad fineis Auarum,& Dacorum, quos pleriq; putant Hungariæ partem habitaſſe,hinc conſtat Nemetes, qui Spirenſes, uocantur, & Heluetios trans Rhenum fines tẽpore Cæſaris habuiſſe,quæ ſylua multò longior,atq; latior eſt,quàm Italia,uel Gallia tota.

Hermonduros Tranſrhenanos Germaniæ populos Ligiis Hungariæ populis,Cattisq;,Cheruſcis. ac ſyluæ Hercyniæ,& ultra illam proximos.Tacitus.

I

Ibernia inſula eſt ad Hiſpaniã,occidẽteq; ſolẽ ſita, quà mediũ Angliæ latus uergit:dimidio minor exiſtimatur,q̃ Anglia ſed pari ſpatio trãsmißis XXX.millib.paſſuũ in Iberniã appelles,ut in Britãniã.In hac sũt plures Metropoles.et ciuitates epiſcopales.q̃ in Anglia.Eã q̃dã nominãt. Irlãdiã,

Ioſce-

Ioſcedum inter Celtas oppidum, fluminis Sequanæ ripas attingens citeriores, ſupra Melodunum oppidum ei finiti= mũ, Lutetiæ (quæ Pariſii dicitur) proximum, nõ longè à Se nonibus in Francorum regno ſitum.

Iccius portus inter Belgas, Morinis, Oceanoq; mari fini timus eſt, Ambianis, et Atrebatibus, proximis, à cõtinẽti Bri tanniæ (quam Angliam dicimus) XXX. millibus paſſuũ diſtãs, et traiectui cõmodiſſimus, cui ad dexteram Zelandia inſula, Holãdia, & Flandria, ad ſiniſtram autẽ Comitatus, qui dici= tur Portus, Picardiæ pars et Normanniæ Ducatus, ex oppo ſito uerò Angliæ cõſiſtũt. Oppidũ eſt illbic populoſum cui
Calete. *Calete nomẽ eſt. Id adiecto Iccii portus nomine, ut quibuſdã placet, Caletiũ nũcupatur. Normaniæ eſt diœceſis, in regno Francorum, & poteſtate Anglorum Regis ſitum Lucanus.*

Iura mons Sequanos ab Heluetiis diuidit, incipiens in fini bus Baſilienſium, ac Cõſtãtienſium, protenſus ferè in Sebuſia nos, nũc Bellicẽſes, Prouinciæ Biſuntinæ, qua Sequanorũ fi= nes in Rhodanũ perueniũt. Illhac.n Cæſarem ex Allobrogi bus in Heduos ad Ararim cõtra Heluetios legiones traduxiſ ſe opinio eſt ciuitates nãq; oppida, & uici, ſicui olim cõtine= bãtur nominib. populorũ, ita ut plurimũ eiſdẽ in locis remã ſerũt de illorũ diœceſibus, Prouincijs, tribub. ac regionibus.

Icenos in Anglia populos ab Oſtorio Rom. duce ſub= actos, Tacitus, qui forte Iccij portus accolæ fuerant, refert.

L

Latobrigi finitimi Heluetiorum ſunt, inter Celtas, non longè ab Allobrogibus, quos Lauſanenſes fuiſſe coniectura eſt. Ciuitas eſt epiſcopalis, Prouinciæ Biſuntinæ, in ducatu Sabaudiæ ſita, ac eius proprio antiſtiti ſubdita.

Lingo

Lingones inter Celtas populi finitimi Heduis, Sequanis ac Tullenſibus(qui dicebantur Leuci)nomen retinent. Ciuitas eſt epiſcopalis in prouincia Lugdunenſi, ac Francorum regno ſita. Langres ab indigenis.

Leuci populi finitimi Lingonibus, et Sequanis(qui Burgundi ſunt)ac Mediomatricibus(qui Metenſes hodie dicuntur) Belgis attribuuntur, & Treuerenſi prouinciæ: hodie Tullenſes dicti: ciuitas eſt epiſcopalis in Lotoringia regione: Lucanus. Tullenſes.

Lemouices item populi inter Celtas, ex Ciuitatibus Oceanum attingentib. quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Venetis, Rhedonibus, Andegauenſibus, Cenomanis, Lexouijs, in prouincia Turonenſi, regnoq; Francorum ſiti. Limoſins Gallicè

Lutetia inter Celtas eſt, prouinciæ Senonenſi adſcribitur, oppidum erat Pariſiorum, poſitum in inſula fluminis Sequanæ, q perpetua palus influit proximũ Bellouacis, Agendici oppido, ac Senonibus, et Meloduno oppido finitimum: nunc urbem Phariſienſem eſſe dicunt. Ciuitas eſt epiſcopalis in Frãcorũ regno ſita, in q̃ Cæſar ſe cõciliũ trãſtuliſſe, & patrũ ſuorũ memoria à Pariſiis populis cõſtructã eſſe ſcribit

Lexouij populi inter Celtas ſunt proximi Oſiſmis, Nanetib. Ambiliatib. Diablintrib. & Alercis, ex ciuitatib. Oceanũ attingẽtib, hos quidã opinãtur eſſe accolas ciuitatis Lixouienſis, quæ eſt epiſcopalis in Prouincia Rotomagẽſi, ducatu Normanniæ, & Francorũ regno ſita. Gallicè Liſieux.

Lemanus lacus inter Celtas, quem Rhodanus influit, Galliamq; Prouinciam Romanorum ab Heluetijs diuidit, qui hodie Lauſanæ lacus dicitur, quem Rhodanus ad pontem Ge- Lacus Lauſannæ.

bennæ urbis effluit: Lucanus.

Lepontij populi ſunt Germaniæ, qui Alpes incolũt, inter Sedunenſem, & Curienſem diœceſes, hos quibuſdam placet fuiſſe Sarmatas, apud quos Rhenus flu. oritur, fortè hodie Suitẽſes dicti, inter fõtẽ Rhodani fluuij, et Rhetias Alpes ſiti.

Sarmatæ Suitenſes.

Leuaci inter Belgas ſub Imperio Neruiorũ populi, proximi Grudijs, Pleumoſijs, Gordunis, & Centronibus.

Ligeris flumen non longè ab Heduorum finibus, in Celtis oriens, eos à Biturigib. diuidit in Carnutes, diu per Celtas lapſus, multisq; obliquis gyris, Aquitaniam alluens, Oceanum mare, quod Britannicum dicimus, influit. Dignum memoria refertur, à Philippo, qui ſecundus hoc nomine regnauit apud Gallos, uadum primum inuentum, cum antea nunquàm uado tranſiri potuiſſet.

Londinum oppidum in Anglia inſigne, copia negotiatorum, & mercatuum maxime celebre. Tacitus. Ciuitas eſt epiſcopalis, in qua Angliæ reges, principes, Senatus, populi, & mercatores continentur, in prouincia Cantuarienſi ſita.

Ligios populos in Hungaria: Tacitus, proximos Hermonduris, & Cattis.

Lucum municipium Vocuntiorum prope Caturiges, Garocellos, Centrones, & Allobroges: Tacitus.

Lugdunũ urbs ad Rhodani ripas, et Viẽnæ finitima. Seneca in epiſtola ad Lucilium refert, eam regionẽ fatali igne ſuo tẽpore exuſtã, quã inter Celtas adſcribere quibuſdam placet, quoniã omnes eius ſuffraganei, et pars urbis, eccleſiaq; ipſa matris in Celtis ſunt. Hinc Plotius, qui primus Romæ rhetoricã docuit Latinã, ortus eſt: à quo Romæ ſe puerum cum Q. fratre Latinè primùm doctum eſſe Cicero refert.

ſert. Oppidum hoc munatius Plancus cōdidit, ſed annis poſt centum incenſum Romani reſtituere.

Longobardos Cheruſcis, Cattis, Caucisq; propinquos inferioris Germaniæ populos Tacitus refert: quos nonnulli Veſtfalos fuiſſe opinantur, non longè à Caninefatibus, ac Phryſiis. Quidam uero eos Pannones fuiſſe tradunt. Hi sūt qui cum Italiam fermè omnem occupaſſent per ducentos, et quatuor annos, tandem à Gallis rege Carolo pulſi ſunt, ita tñ ut Ciſalpinæ Galliæ nomē ab his ad noſtra tempora peruenerit.

Veſtfali.

M

Matrona fluuius eſt Celtas à Belgis definiens, in finibus Lingonnm, & prope Tullenſem agrum, nec longè à fonte Moſæ fluminis oritur, Catalaunum ciuitatem epiſcopalem in Cāpania Franciæ interfluens, p Frācorum regnum prorſus labēs, parū ſupra Pariſienſē urbē Sequanæ fluuio miſcetur.

Matiſcon inter Celtas oppidum, tunc in Heduorum finib. ad Ararim flumen, qui Segona nunc dicitur, inter Lugdunēſem, & Cabilonenſem urbis Ciuitas eſt nūc epiſcopalis, Prouinciæ Lugdunenſis, nomen retinens in comitatu Matiſconēſi, & Francorum regno ſita.

Mandubij populi erāt inter Celtas incolæ oppidi cui nomen Alexia, inter fineis Lingonum, & Heduorum, proximi uico, quē Flauigneū dicimus. Nunc in ducatu Burgundiæ, regioneq; Alſetū ab Aleſia, ut quibuſdā placet, dicitur, quibus uocabulū alludit, in diœceſi Heduenſi, et regno Frācorū ſiti.

Magetrobia locus in Celtis, in qno Ariouiſtus Germanorum rex copias Gallorum prælio uicit, non longè à paludibus, quem Rheno flumini proximum, et circa ipſum

ſuiſſe coniectura eſt:Galli Toaut.

Marcomanni populi Germani ſunt, qui cum Ariouiſto Germanorum rege à Cæſare ſunt prælio ſuperati, quos cõiectura eſt fuiſſe Tranſrhenanos. Sic et Harudes,et Ariouiſtus ipſe Germani fuerũt,cuius ferè omneis reliquas copias cis Rhenũ incoluiſſe uidemus,ut ſunt Tribotes(hodie Argentineſes)et Nemetes(nunc Spirenſes)ac Vangiones(qui Vormacieſes appellantur)ac Seduſii, quos fortè Sedunos prope monteis Brigam,et ſancti Bernardi opinari poſſumus. Niſi quis fortè Marcomãnos cõijciat eos eſſe,q uallẽ Heluetijs finitimã incolũt,cui nomẽ eſt Marecõmãna,Sequanis,et mõti Iura proximã.Cũ his Marcus Antonius cognomcto Philoſophus periculoſiſſimum,& diuturnũ bellũ geſsit. Tãdẽ Chriſtianorũ precib.qui pluuiã à ſuperis impetrarũt, cũ exercitus Romanus ſiti laboraret,uicti,& in deditionem accepti.

Morini populi ſunt inter Belgas,Atrebatibus, Ambianis,Neruijsq;,Oceanoq; mari finitimi, à quibus breuiſsimus in Britanniam,nunc Angliam,eſt traiectus continenteis ſyluas,& paludes habebant:eorum finibus comprehenditur comitatus,cui nomen eſt Pontus,ad abbatiam ſancti Bertini directo iure pertinens,ueteri nomine Ponti, quo regio illa à pleriſque deſcribitur.ciuitas eſt epiſcopalis,quæ Latine nomen retinet,Gallicè uerò Terauana nuncupatur, in prouincia Rhemenſi,& regno Francorum ſita.

Pontum comitatus.

Terauana.

Menapij populi Galliæ inter Belgas, Treueris, Condruſis,Arduennæ ſyluæ. Rhenoq; finitimi, denſiſsimas ſyluas, perpetuasq; paludes, ad utranque Rheni ripam agros,ædificia, uicosq; habebant proximi Vbijs, Eburonibus, & Sicambris (qui hodie Gelrenſes ſunt) hi ſcilicet

Sicambri,

Sicambri,& ad confluentem Moſæ, Rheniq;, Oceanũ etiã mare attingunt, nunc Iuliacenſis ducatus eſt, Coloniẽſis diœceſis. Anguſtior ſatis, ut uidetur, ac ſubductior, quàm pridẽ Menapiorum fines eſſent, Iuliacenſis ducatus.

Melodunum inter Celtas oppidum. in inſula fluminis Sequanæ poſitum, Agendici oppidò, Senonibusq; proximum, ac Lutetiæ (quæ hodie ciuitas Pariſienſis) & Ioſcedo ad ripas Sequanæ poſito finitimum: olim ciuitas epiſcopalis erat nunc etiam oppidum eſt in Francorũ regno. nomen retinet, Gallicè, Melun.

Moſa flumen profluit ex monte Vogeſo, qui eſt in finib. Lingonum, in Francorum regno non longè ab ortu Matronæ, & Araris fluuiorum, & parte quadam circa Nouimagium, ducatus Gelriæ oppidum, longè ab Oceano ferè octoginta millia paſſuũ, ex Rheno recepta quæ appellatur Vualis, inſulamq; efficit Batauorum (qui hodie Holandini, dicuntur) Oceanũ influit, ſicq; in Celtis oriẽs immergitur Belgis,

Mediomatrices populi inter Belgas, finitimi Treueris, Tullenſibus, & Tribotis (hodie Argentinenſibus) Hos Metẽſes eſſe cõſtãt: ciuitas eſt epiſcopalis, Prouinciæ Treuerẽſis, Metenſes.

Mona inſula eſt ſic nominata, in medio curſu inter Angliam, & Hyberniam: ferè ab utraq; quindecim millia paſſuum diſtans, ad Occidentem uergens: circa, quæ loca etiam complures minores ſubiectæ inſulæ eſſe exiſtimantur, ubi multò breuiores ſunt noctes, quàm in continenti, ſicut etiam quanto magis ad Occidentem uergimus, breuiores æſtate noctes, & hyeme longiores manifeſte uidemus.

Monam inſulam in Rheno fluuio Holandiæ, Phryſiæ ac Geldriæ proximam, unde fortè dicti ſunt Monaſterienſes: Monaſterienſes.

Tacitus.

Marſaci Germaniæ populi Batauis, Caninefatibus, Tungrisq́; proximi, & ,ut coniectúra eſt, Ciſrhenani: Tacitus.

Maguntiacus inter Belgas, Germaniæ ciuitas Metropolis, quæ nunc Maguntina dicitur, citeriores Rheni ripas attingens, à Tacito relata, qui etiam molem à Druſo ad remorandum Rhenum flu. factam refert, & à Paulino Pompeio Romanorum legionum in Germania duce ſub Nerone imperatore perfectam.

Moſellam fluuium qui circa fines Lingonum in Celtis oriēs, Metenſem, ac Treuerenſem urbes præterfluit, & Confluentiam Germaniæ Ciſrhenanæ oppidū interſecat, illbicq́; Rhenum influit: Tacitus eſt autor, referens Lucium Verū, Nerone imperante, Romanarum legionum in Germania legatum, Moſellam, atque Ararim flumina, facta inter utrunque foſſa, paraſſe cōnectere, ut copiæ per mare, dehinc Rhodano. & Arare ſubiectæ per eam foſſam, mox flumine Moſella in Rhenum, & in Oceanum decurrerent, ſublatisq́; itineris difficultatibus nauigabilia inter ſe Occidentis, Septentrionisq́; litora fieret, cum operi Selium Gracilem Belgicæ legatum inuidiſſe dicit deterendo Verum, ne legiones alienæ Prouinciæ aſſueſceret ſtudia Galliarum affectare, formidoloſum in imperatori dictitans, quo plerunq; probiberentur conatus boneſti.

Marcodurum Vbiorum uicus, procul à Rheni fluminis ripa, & , ut coniectura eſt, Tranſrbenanus: Tacitus.

Mœſij trans Danubium flumen populi Pannonibus finitimi: Tacitus.

N

Nemetocerna in Belgio, ubi interdum hyemauit Cæſar inter Belgas: dicta forte à Nemetibus, nunc Spirenſibus

Narbona Galliæ ciuitas, prouinciæ Romanorum finitima Toloſatibus, & nõ longè à Sontiatibus populis in Aquitania: ciuitas eſt Metropolitica, nomen retinens: in hanc cum C. Ceſar Dictator colonos ex Martia legiõe milites deduxiſſet, Martius Narbo poſtea dictus.

Nemetes populi Germaniæ, inter Belgas numerantur, finitimi Metenſibus, Argẽtinẽſibus, Vormaciẽſibus, & Rheno flumini, ferè omnes Germanica lingua utentes: ciuitas eſt epiſcopalis: Prouinciæ Maguntinæ, Halſatiæ adſcribitur, nunc Spirenſis dicta eſt, & alia Halſatia maritima prope Inſulam quandam Phryſiæ. Halſatia autem in qua Spira, & Argentina ciuitates conſiſtunt, quidam opinantur nomen indidit regioni illi Ducatus Burgundiæ, in qua Alſetum regio eſt ſita: neq; id nomẽ ab Alexia olim oppido dictum putant, quaſi Ariouiſtus Germanorum Rex, qui Halſatiæ præerat, id ei nomen impoſuerit. Spirenſis. Halſatia. Alſetum.

Nitiobriges populi inter Celtas, proximi Rhutenis & Gaballis ac Narbonenſibus, Galliæq; prouinciæ Romanorũ in Bituricenſi Prouincia, & Francorum regno ſiti. Montpelier hodie à Gallis dictum. Montpelier.

Neruii populi inter Belgas maxime feri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis Morinis, Vellocaßibus, Veromanduis, ac Treuiris finitimi, A Bellouacis longe abſunt, quos Sabis, & Scalda flumina irrigant: nunc Tornacenſes dicti ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Rhemenſi, & limitibus Francorum regni ſita. Tornacenſes.

Noricus ager trans Rhenum,non longè à Danubio,& Atheſi Germaniæ fluminibus,intra Tridenticam ac Conſtã tienſem,& Curienſem diœceſes: ſatis proximis Bauaris:ac. Sueuis,qui Valis Norica appellatur in quem Boij oppugnata Norica,tranſierunt inde.Tacitus affirmat,quod Noricos. Rhetosq; Rhenus fluuius interfluit,quibus Rhetis Lepontij fuere proximi.Norimberga nunc à Germanis.

Norimberga.

Nouiodunum inter Belgas oppidum finitimum Sueßionib.& Viromanduis,proximum Pariſiis:nũc ciuitas epiſcopalis,nomen retinens,in Prouincia Rhemenſi,& Francorũ regno ſita.Gallicè Noyon.

Nouiodunum item Celtarum oppidum,ultra ligerim flu. in finibus Biturigum.proximum Auarico,Biturigum oppido,ac Genabi Carnutum oppido et Velaunoduno,,& Agẽdico Senonum oppidis,in regno Francorum ſitum.

Nouiodunum item inter Celtas Heduorum oppidum,ad ripas Ligeris flu.proximum,Bipractæ oppido Heduorum in eorum finibus,& Francorum regno ſitum.

Nanetes,populi inter Cæltas,Oſiſmis,Lexobiis, Ambiliatibus Diablintribusq; proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus,oppoſiti Angliæ:ciuitas eſt epiſcopalis in prouincia Turonenſi,ac Britannta citeriore Britonante,& regno Francorum ſita nomen retinens,& comitatus titulum habens,qui ſemper ducis Britanniæ primogenito adſcribitur:Nantes hodie Britanni.

Nantuates populi Germaniæ,Citra Rhenũ flu.p quorũ fines lõgo ſpatio,quaſi ab eius ortu Rhenus ipſe citatus fertur,proximi Heluetiis,ac Sequanis,hos Cõſtãtiẽſes nũc eſſe ſatis conſtat:ciuitas eſt epiſcopalis Maguntinæ Prouinciæ.

Conſtantiẽ ſes.

Nouesium oppidum Germaniæ(Nunc Nuſsia dictum) Colonienſi diœceſis, Rheno flumini & Cliuenſi ducatui proximum, Citeriores Rheni ripas attingens: Tacitus. Nuſsia

Nabalia, flumen trans Rhenum, Gelrenſem, & Phryſiũ agrum alluens: Tacitus.

O

Octodorus uicus Veragrorum, hodie dicitur ſancti Mauritij, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas in ualle, non magna adiecta planitie, altiſsimis montibus undiq; continetur, in duas parteis Rhodano flu. diuiſus diœceſis Sedunenſis.

Oſiſsini populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingẽtibus, proximi Lexobijs, Vnellis. Nanetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablintribus, Curioſolitis, Seſsunijs, Aulercis. Rhedonibus. inter ciuitates Armoricas nominãtur, in Prouincia Turonenſi, regnoq; Francorum ſiti: horum littora Britãnico ſunt mari aduerſa, ut refert Pomponius Mela.

Occellum eſt citerioris Prouinciæ extremum, a quo per Alpeis in ulteriorem Galliam, Centronesq; (nunc Tarentaſios) Garocellos, Caturiges, Vocuntios, & Allobrogas Tranſitus, eſt, Auillanæ, & Secluſæ uicis proximum: nunc, ut coniectura eſt, Nouelenſium nuncupatur. Secluſa autem, ut nonnullis placet, dicitur, quaſi citeriorem Galliam ab uulteriori ſecludens, diœceſis eſt Taurinenſis. Tres enim legiones in Aquileia hyemantes, poterat Cæſar per Rheticas uel Lepontias Alpeis breuius ultra montes, & in agrum Heluetiorum eundo Tridentum traducere, ſed intendes in ulteriorem Galliam ad comprimendum Heluetiorum agmen iam in agro Heduorum conſiſtentium proficiſci, Nouelenſium. Secluſa.

ficiſci ut opinio eſt, in agrũ Cremonæ paulò ante ædificate, debinc Placẽtiã, ac Taurinũ peruenit. qua proximũ iter in ulteriorem Galliam erat per Alpeis legiones traducturus.

Ordolucæ populi in Anglia, arduis montibus proximi, apud quos Hoſtorius dux Romanis Caratacum in Anglia imperantem proſtrauit: Tacitus.

P

Pemani populi inter Belgas: nomine & numero Germani appellati, Eburonibus, Condruſis, Cheruſcis, proximi: hos coniectura eſt fuiſſe inter populos diœceſi Leodienſis.

Pariſii populi inter Celtas, qui Senonenſi Prouinciæ attribuũtur, Senonibus, Bellouacis, & Agendico oppido proximi, ac Meloduno oppido finitimi, Lutetiam habent oppidum, quam nunc Pariſienſem, epiſcopalem urbem inhabitant, poſitam in inſula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus influebat, in regno Francorum ſiti.

Pictones populi inter Aquitanos, Santonibus, Toloſatibus, Engoliſmenſib. et Petragorijs proximi, eorũ ciuitas eſt epiſcopalis, in prouincia Burdegalenſi regnoq́; Francorũ ſita, nomẽ retinens, comitatus titulo inſigniti. nõ longe ab his Philippus Valeſius Gallorũ Rex ab Edoardo Britãniæ Rege memorabili pugna uictus eſt. Poictiers Gallorum lingua.

Pretiani populi in Aquitania, proximi Bigerronibus, Voccatijs, Taruſatijs, & Hiſpaniæ citeriori, in regno Francorum ſiti.

Pleumoſii populi inter Belgas ſub imperio Neruiorum, proximi Gordunis, Leuacis, Grudijs, ac Centronibus, in diœceſis Tornacenſi ſiti. Flamingi uulgò.

Petragorij populi in Aquitania, proximi Pictauis, ac

Snto-

Santonibus. Eorum ciuitas eſt epiſcopalis, nomen retinens, in Prouincia Burdegalenſi, & Francorum regno ſiti.

Prouincia Gallia Romanorum, finitima erat Rhodano fluuio, qui eam à Celtis diuidebat, ac mari Liguſtico, & Alpibus, quas maritimas dicimus, & Allobrogibus, quibus limitibus etiam Delphinatus pars, ac prouinciæ, ſeu Metropoles Ebredunenſis, Toloſana, & Narbonenſis, pro parte includebantur, licet Viẽnam uerbem Strabo Allobrogib. adſcribat.

Pyrenæi montes altiſſimi, maximiq́; diuidunt ulteriorem Hiſpaniam ab omni Gallia.

Primogenos in Anglia populos Antonæ, et Sabrinæ flu. propinquos, ſocios aliquando Romanorum, Tacitus refert.

Pannones trans Danubium flu. populos, quos Hungaros dicimus, non memorat Cæſar, ſed Tacitus. Hungari.

R

Rauraci populi finitimi erãt Heluetiorum, inter Celtas proximi Rheno flumini, in Prouincia Biſuntina, quos eſſe Baſilienſes coniectura eſt, quia per Heluetiorum, & Sequanorum fines Rhenus profluit, & ipſis Sequanis adſcribuntur: ciuitas eſt epiſcopalis, quam Rhenus ipſe interſecat.

Rutheni populi Prouinciales, non longè ab Aruernis, et Santonibus, Narbona, ac Toloſa, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos: eorum ciuitas eſt epiſcopalis, nomen Latinè retinens, in prouincia Bituricenſi ſita. Hi comiti Armeniaci ſubijciuntur, & Rhodes dicti.

Rhemi inter Belgas, proximi Celtis fratres, & conſanguinei, proximiq́; Sueſſionibus, cum quibus eodem iure, & iiſdem legibus utebantur, unum Imperium, unumq́; magiſtratum cum eis habentes: finitimi quoque Viromanduis,

Treucris,

Treueris, Metenſibus, Catalaunenſi, & Laudunenſi diœceſibus, ac ſyluæ Arduēnæ: ciuitas eſt Metropolis, cuius omnes ſuffraganei ſunt in Belgica, nomen retinens, in qua Francorum Rex ungitur, & conſecratur, in regno Francorū ſita.

Rhedones populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Seſſuuijs, curioſolitis, Oſiſmiis, Vnellis, Venetis, Andegauis, Cenomannis: ciuitas eſt epiſcopalis, in Prouincia Turonenſi: & Francorum regno ſita nomen retinet, in Britanniæ ducatu conſiſtit.

Rhenus Germaniæ flu. non longe à Danubij, & Rhodani flu. fontibus, & ferè in medio eorum oritur ex Lepontijs qui à nonnullis Sarmutæ dicti Alpes incolunt, inter fineis diœceſum Curienſis, & Tridentinæ, non longe ab Italia longoq; ſpatio per fineis Nantuatium (qui hodie Conſtantienſes eſſe creduntur) Heluetiorum, & Sequanorū (ex quibus ſunt Baſilienſes) & comitatus Ferrentenſis, Mediomatricū (hodie Metenſium) qui tunc uſq; Rhenum extendebantur, Tribotum (nunc Argentinenſium) & Treuirorum citatus fertur: ac ubi Oceano proximus eſt, in plureis defluuit per teis multis, ingentibusq; inſulis effectis, quarum tres ferè à Phryſiis, ac reliquæ à Sicambris, nunc Gelrenſibus, & Holandinis (qui olim Bataui dicebantur ac à quibuſdam feris nationibus incoluntur. Sunt etiam qui hunc, & Danubium in Rhetia oriri tradant, & non longè à locis, uina Oltri naſca naſcuntur. Rhenus igitur non attingit Sequanos (hodie Burgundos) niſi à finibus Heluetiorum circa Baſileam uſq; in fineis Argentinenſium, Baſilea enim comprehenditur inter Sequanos, & ſuffraganea eſt Biſuntinæ Metropolis inde eſt

ſis:inde eſt, q̃ reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curiēſem diœceſim Prouinciæ Maguntinæ uſq; in fineis Baſilienſium circa ipſum flumen ferè tota ad Heluetios pertinebat, qui ueteres Ro. in militaribus ſignis imitati capita boum, aprorum, urſorum, & ſimilium, uexillis ſuis depingere conſueuerunt.

Rhodanus fluuius Sedunos, Veragros, Allobrogas, & Galliam Prouinciam Romanorum à Celtis diſpartiens, oritur non lōge à Danubij, et Rheni flu. fontib. circa fines diœceſis Sedunenſis, prope montem, cui nunc Briga nomen eſt, et ad Sedunum Germaniæ urbem decurrēs, uicum Veragrorum (qui hodie ſanctus Mauritius dicitur) interſecat, lacuiq; Lemano (quem accolæ Luſanenſem nominãt) admiſtus, et ad pontem Bebennæ urbis eundem lacum egreſſus in Lugdunū Viēnam, aliasq; urbeis, & inſignia loca ad Volcas (nūc Auenionenſes) prolapſus, Liguſticum mare tribus oſtijs influit. roſne à Gallis hodie.

Rigodulum locum inter Belgas, ſupra Moſellā fluuium non longè à finibus, Treuirorū editū, ubi Petilius Cerealis Romanus copias Treuirorum, et Germanorū magis caſu, q̃ prudentia fudit, proximum Metenſium finibus, montibus, et Moſella fluuio ſeptum: non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

S

Santones inter Aquitanos populi, finitimi Toloſatibus, & propinqui Petragorijs, Engoliſmenſibus, Pictauis, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum: ciuitas eſt epiſcopalis, in Prouincia Burdegalenſi, Francorum regno ſita, nomen retinens.

Sebuſiani populi inter Celtas extra Galliam Prouinciam

tiam Romanorum trans Rhenum fluuium primi, Allobrogibus, Sequanisq; ac Heduis, quorum erant clientes, finitimi, inter Lauſanenſem, & Lugdunẽſem diœceſin ſitæ, quos Bellicenſes eſſe coniectura eſt ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Biſuntina, Duci Sabaudiæ ſubdita, ſiue eius antiſtiti: per horum fines ad loca, ubi nunc uicus, cui ſanctus Amor nomẽ eſt, in comitatu Burgũdiæ, ac rectà ad Ararim, qui nunc Sagona dicitur, ubi pagum Heluetiorum Tigurinum deleuit, Cæſar peruenit, circa Viredunum et Turegium caſtella illius fluminis citerioris ripas attingentia.

Bellicẽſes.

Sequana flu. prorſus in Francorum regno Celtas, poſtquam Matrona flu. ſibi immiſtum eſt, à Belgis definiens oritur prope fines Heduenſis, ac Lingonenſis diœceſium, in ducatu Burgundiæ, in Alſeti regione, non longè à uico abbatiæ et monaſterij ſancti Sequani: ac Trecenſem agrum, & Pariſienſem urbem delapſus, Rhotomagum ciuitatem, & mare Oceanum influit, nomen retinens adhuc.

Sequani populi inter Celtas hodie Burgũdiæ Comitatũ incolẽtes, quos à Gallia Prouincia Romanorum Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetiis, Heduis, Lingonibus, ac Rheno p fines comitatus, nunc Ferretenſis, nihil ut uidetur, de his, quæ in Ducatu Burgundiæ ſunt, tunc poßidentes, quilla omnia ſpeciali nomine Heduis, & Lingonibus adſcriberentur, nec illi dicerentur Sequani, ſed hi ſolum, qui à Rhodano prope Bellicenſis urbis diœceſin, uſq; ad Biſuntinam ciuitatem maximã Sequanorum, & ab inde uſq; in fineis Comitatus Ferretenſis, ac diœceſis Argentinæ, Rhenumq; fluuium protendebatur, inter quos fluuios Rhodani, & Rheni per ciuitatem illam Biſuntinam, quæ quaſi in medio eſt,

quinq; dierũ iter expedito patet finib.iјſdem. Vltra quoque Ararim flu.non longè poſt eius ortum Sequanorum fines, quos ipſa Biſuntina diœceſis cõplectitur,protẽdi uidebãtur.

Sueuorum gens trans Rhenum Bauaris,et Frãconibus finitima,plus quàm cẽtum pagos habens, maxima,et bellicofiſsima Germanorum omnium.Inter hanc gentem ſunt Vlma oppidum,ciuitatesq́;,et loca inſignia multa. Bauariæ uetus eſt principatus,et Auſtriæ ducibus,ac Marchionibus Badenſibus,comitibus de Virtemberg,alijsq́; principibus eccleſiaſticis,et ſecularibus ſubiecta:qui,ut olim referente Cæſare,principes regionum,atq; pagorum ſunt,et in pace inter ſuos ius dicunt,controuerſiasq́; minuunt. Vlma.

Seduſii,uel Seduni populi Germaniæ,ſi pro Sedunum urbem incolentibus capiantur,ut coniectura eſt Heluetiis, & pro parte Celtis annumerantur,uel ſaltem eis ſunt finitimi, ipſosq́; Rhodanus flu.irrigat,finitimi etiam ſunt Veragris inter montes,quibus nunc Briga,et ſancti Bernardi nomen eſt,non longè ab Antuatibus,et Allobrogibus, Germanica lingua ex magna parte utentes,Ciuitas eſt epiſcopalis,Tarentaſiæ Latinè nomẽ retinens,in cuius finibus, Rhodanus oritur,nec longè ab eis uerſus Curienſem, et Tridentiã diœceſes Rhenus exoritur.

Sueſii populi Germaniæ, quos coniectare licet fuiſſe Conſtantienſi, Baſilienſi,ac Sedunenſi agros finitimos, & inter Celtas,Heluetiosq́; annumerari,ſiue forte Suitenſes eſſe, qui cum Turicenſibus quondam Heluetiis noſtra memoria bella geſſere.Vel Sueſii,id eſt,Sueui:nam, cum ſingulis annis domo Sueuorum media pars excederet, fortè diuerſas ſibi ad habitandum regiones delegerunt. Ex Suitenſes.

tiam Romanorum trans Rhenum fluuium primi, Allobrogibus, Sequanisq; ac Heduis, quorum erant clientes, finitimi, inter Lauſanenſem, & Lugdunēſem diœceſin ſitæ, quos Bellicenſes eſſe coniectura eſt ciuitas eſt epiſcopalis in Prouinciā Biſuntina, Duci Sabaudiæ ſubdita, ſiue eius antiſtiti: per horum fines ad loca, ubi nunc uicus, cui ſanctus Amor nomē eſt, in comitatu Burgūdiæ, ac recta ad Ararim, qui nunc Sagona dicitur, ubi pagum Heluetiorum Tigurinum deleuit, Cæſar peruenit, circa Viredunum et Turegium caſtella illius fluminis citerioris ripas attingentia.

Bellicēſes.

Sequana flu. prorſus in Francorum regno Celtas, poſtquam Matrona flu. ſibi immiſtum eſt, à Belgis definiens oritur prope fines Heduenſis, ac Lingonenſis diœceſium, in ducatu Burgundiæ, in Alſeti regione, non longe à uico abbatiæ et monaſterij ſancti Sequani: ac Trecenſem agrum, & Pariſienſem urbem delapſus, Rhotomagum ciuitatem, & mare Oceanum influit, nomen retinens adhuc.

Sequani populi inter Celtas hodie Burgūdiæ Comitatū incolētes, quos à Gallia Prouincia Romanorum Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetiis, Heduis, Lingonibus, ac Rheno p fines comitatus, nunc Ferretenſis, nihil ut uidetur, de his, quæ in Ducatu Burgundiæ ſunt, tunc poſſidentes, q̃ illa omnia ſpeciali nomine Heduis, & Lingonibus adſcriberentur, nec illi dicerentur Sequani, ſed hi ſolum, qui à Rhodano prope Bellicenſis urbis diœceſin, uſq; ad Biſuntinam ciuitatem maximā Sequanorum, & ab inde uſq; in fineis Comitatus Ferretenſis, ac diœceſis Argentinæ, Rhenumq; fluuium protendebatur, inter quos fluuios Rhodani, & Rheni per ciuitatem illam Biſuntinam, quæ quaſi in medio eſt,

quinque

quinq; dierũ iter expedito patet finib.iiſdem. Vltra quoque Ararim flu.non longè poſt eius ortum Sequanorum fines, quos ipſa Biſuntina diœceſis cõplectitur,protẽdi uidebãtur.

Sueuorum gens trans Rhenum Bauaris,et Frãconibus finitima,plus quàm cẽtum pagos habens, maxima,et bellicoſiſſima Germanorum omnium.Inter hanc gentem ſunt Vlma oppidum,ciuitatesq;,et loca inſignia multa. Bauariæ uetus eſt principatus,et Auſtriæ ducibus,ac Marchionibus Badenſibus,comitibus de Virtemberg,aliiſq; principibus eccleſiaſticis,et ſecularibus ſubiecta:qui,ut olim referente Cæſare,principes regionum,atq; pagorum ſunt,et in pace inter ſuos ius dicunt,controuerſiasq; minuunt. Vlma.

Sedufii,uel Seduni populi Germaniæ,ſi pro Sedunum urbem incolentibus capiantur,ut coniectura eſt Heluetiis, & pro parte Celtis annumerantur,uel ſaltem eis ſunt finitimi, ipſosq; Rhodanus flu.irrigat,finitimi etiam ſunt Veragris inter montes,quibus nunc Briga,et ſancti Bernardi nomen eſt,non longè ab Antuatibus,et Allobrogibus , Germanica lingua ex magna parte utentes,Ciuitas eſt epiſcopalis,Tarentaſiæ Latinè nomẽ retinens,in cuius finibus, Rhodanus oritur,nec longè ab eis uerſus Curienſem, et Tridentiã diœceſes Rhenus exoritur.

Sueſii populi Germaniæ, quos coniectare licet fuiſſe Conſtantienſi, Baſilienſi,ac Sedunenſi agros finitimos , & inter Celtas,Heluetiosq; annumerari,ſiue forte Suitenſes eſſe , qui cum Turicenſibus quondam Heluetiis noſtra memoria bella geſſere.Vel Sueſii,id eſt,Sueui:nam , cum ſingulis annis domo Sueuorum media pars excederet , fortè diuerſas ſibi ad habitandum regiones delegerunt. Ex Suitenſes.

quibus

quibus forſitan ſunt illi maritim, qui Daciæ, et Noruegiæ ſunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rhetosq; habitant, idē ferè nomen Sueuorum habentes, à Sueuo monte, qui ab ortu

Sueuus mons. ſolis Germaniæ initium faciens, ad Cimbrorum uſq; promō torium magno aditu protenditur, fortè dicti.

Senones inter Celtas, finitimi Belgis, Pariſiis, ac Carnutibus, fuerant antiquitus ante Cæſarem in fide Heduorum, ciuitas eſt Metropolis, cuius omnes ſuffraganei ſunt in Celtica, in regno Francorum ſita, retinens nomen, quam in Burgūndia ſitam uulgus uocitat. Forſan enim id inoleuit à primis Burgundiorum regibus, quos Senones Lugduni, ac Viēnæ poſt natum Chriſtum per multa ſecula regnaſſe in Celtica pleriq; tradunt,

Sueßiões populi inter Belgas, fratres, et cōſanguinei Rhemorū, eisq; attributi, quib. ac Bellouacis, et oppidis Nouiodūno (quod hodie eſt ciuitas) Bractuſpantioq; erant finitimi: agros feraciſsimos et latiſsimos fines habebāt, apud quos rex fuerat totius Galliæ potentiſsimus, qui etiam Britanniæ regnum obtinuerat, XII. oppida in Sueßionibus habens. Tempore autem Cæſaris regnabat Galba multiq; Gallorum reges uſq; poſt Magni Caroli tempora diu in Belgica regnaſſe, & coronam apud Sueßiones accepiße leguntur. Ciuitas eſt epiſcopalis, nomen retinens, in Prouincia Rhemenſi, prima ſuffraganea, & regno Francorum ſita.

Segni inter Belgas populi ex gente, & numero Germanorum, Condruſis finitimi, qui ambo populi ſunt inter Eburones, & Treuiros, comitatui Namurcenſi. Arduennæ ſyluæ, & ducatui Lucemburgenſi, Moſæq; fluuio proximi, nomen retinet; eorum oppidum diœceſis Leodienſis illius

dienſis illius epiſcopo ſubijcitur.

Scalde flumen inter Belgas, Moſam influens, in extrema parte Arduennæ ſyluæ, nec longè ab Aduaticis Neruios, et Tornacenſem urbem interſecat. nomen retinens.

Sabis inter Belgas flumen, Neruios irrigat & Moſam flu. penes Condruſios Namurcio oppido Leodienſis influit. hodie Sambram uulgus nominat. Sambram.

Seſſuuii populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatib. Oceanum attingentibus, quæ Armaricæ appellantur, proximi Aulercis, Curioſolitis, Rhedonibus, Oſiſmis, Vnellis, et Venetis. Hos quidam putãt eſſe Exiſinos, quæ ciuitas eſt epiſcopalis, Prouinciæ Turonenſis, in regno Francorum ſiti,

Sõtiates populi inter Aquitanos, finitimi Vocatijs, et Taruſatijs populis Aquitanis, et Toloſæ, ac Narbonæ ciuitatib. Galliæ Prouinciæ Romanorũ, et Hiſpaniæ citeriori, habentes oppidum natura loci, ac manu munitum, in regno Francorum ſiti.

Sibuzates populi in Aquitania, proximi Garumnis, Auſcis, Garitibus, Vocatijs, Taruſatijs, Cocoſatibus, & Hiſpaniæ citeriori, in Francorum regno ſiti.

Sicambri populi Germaniæ, olim ex toto Tranſrhenani proximi Vbiis, trans Rhenum tunc ſitis, ſyluas, & ſolitudines habebant, ad quos ex Menapiorum, ac Eburonum finibus, Rheni tranſitu maxime ubi ipſe & Moſa confluũt, breuis eſt aditus, Eburones enim Rheni citeriores ripas Sicambri autem ulteriores incolebant: nunc oppida, uicos, & agros Sicambri (quos Gelrenſes appellamus) etiã inter Moſam, et Rhenum poßident, quorum pars eſt diœceſis Leodienſis,

Samarobrinæ, locus inter Belgas, ubi Cæſar Gallorum

concilium indixit,& aliquando hyemauit,ac impedimenta exercitus obſidens ciuitatum,literaſq; publicas,ac frumentũ reliquit. Hanc Cameracenſem eſſe urbem quibuſdam placet Sabis enim fluuius eam interfluit,et his Gallica lingua ſatis alludit uocabulum,eſtq; ferè locus ipſe in medio Belgarum ſitu fertilis,ac ſolo opportuno conſtitutus:ciuitas eſt epiſcopalis,et Imperialis,Prouinciæ Rhemenſis,forſan ad Eburonibus populis ciuitatum Oceanum attingentium quæ inter Celtas erant orti:uel à Segnis Belgarum populis. In hoc oppido quinto ab hinc anno fœdus inter omneis Chriſtianos principes ad internecionem Veneti nominis,ictum eſt autore pontifice Iulio I I. quòd Cameracenſe ab oppido dictum eſt. Sunt tamen qui Sancti Quintini oppidum malint.

Cameracũ.

Fedus Cameracenſe.

Sengoriaci populi in Anglia mari proximi,& Caſsijs, Bibrogis,Trinobantibus, Ceuimagnis,& Ancalitibus, nũc fortè Eboracenſes dicti,cui ſatis alludit uocabulum : ciuitas eſt Metropolis,

Siluros,populos Angliæ,Tacitus refert.

Sunici populi prope Coloniam urbem,olim Agrippinam dictam,& Rheni fluminis ripis citerioribus adicentes, à Tacito proditi.

Sarmatas Germaniæ populos,qui cõtra Sueuos,Vannio Sueuorum regi ab eis expulſo opem tulere, Tacitus refert.

Sabrinam in Anglia flu. Tacitus memorat.

T

Tullingi populi erant finitimi Heluetiis,inter Celtas,nõ longè ab Allobrogibus,et,ut quidã opinatur,etiam fuerunt incolæ Turegi oppidi,nũc inter Heluetios ſiti,ꝙ forſan tũc ex illorũ pagorũ nnmero nõ erat,in Couſtantienſi diœceſi habitan=

habitantes,ſed ab Allobrogibus ſatis remoti. Quidam autẽ interpretantur Turegum,quaſi Duregum,id eſt,duorũ Regum,& tullingos credunt nunc Lotoringos eſſe dictos,nomine compoſito,ex Lotario eorum rege Garlomani ſtirpe. Duregum. Turegum. Lotoringi.

Tholoſates populi Galliæ Prouinciæ,finitimi Narbonẽſibus, & Santonibus, nec longè à Sontiatibus populis in Aquitania,nomen retinent:ciuitas eſt Metropolis,Francorũ regi ſubdita.

Tigurinus pagus,& populi eius quartã partẽ Heluetiæ continebãt,ac inter Celtas erãt.inde fortè cõiectura eſt, eos eſſe,qui nunc Turegum cum agro adiacenti apud Sulẽſes,Baſilenſes,Conſtantienſes incolunt.

Theutoni populi ultra Rhenũ fluſu.erunt,ex quibus et Cymbris Aduatici fuere prognati,apud quorum loca, cũ id flumẽ in Galliã uenientes tranſijſſent,impedimenta cũ unius fere legionis præſidio reliquerunt. Vſus autem Theutonos credit,qui Franconiã,et Bauariã Germaniæ regiones eisq; finitimis terras inhabitant. Vulgus uero omneis citra et trãs Danubium populos appellat Theutones. Hi fortè eorũ finibus quõdã pulſi à Sueuis,qui quam latiſſime agros deſertos poſſidere gloriabantur,ſeſe Cymbris ſociarunt,cũ quibus à Romanis duce mario cæſi ſunt,quos Pomponius Mela Albi flu. Cimbrisq;,Hermonibus,et Sarmatis propinquos tradit, Thetones tamen eos eſſe,qui trãs Danubium ad dextrã eius inhabitãt. Plures ſcripſere inter Alpes ſcilicet Italiæ imminentes,& Danubii alueum incolentes. Dicti autẽ fortè ſunt à Tuiſcone eorum Rege, Manni filio.ut ſentit Tacitus lib, de ſitu Germaniæ,Italica,ac Gallica lingua alludunt. Turiſco rex.

Treueri populi inter Belgas, in confinibus Germaiæ

finitimi Neruijs, Menapijs, Eburonibus, Rhemis, Mediomatricibus (id eſt Metenſibus) & Rheno flu. uſq; in pōtem, quo Cæſar traiecit exercitum, quæ pars nūc eſt Colonienſis diœceſis Fere autem omnes Treuiri Germanica lingua utūtur, & niſi exercitu coacti, imperata non faciebant. Nam ciuitas propter Germaniæ uicinitatem quotidianis exercita bellis, cultu, & feritate non multum à Germanis differebat. horū inter Gallos uirtutis opinio erat ſingularis, & plurimum equitatu, peditatuq; ualere exiſtimabantur, nomen retinent: Situs ciuitatis eſt natura munitus, Metropolis huius ciuitatis præſul unus ex electorib, imperatoris eſt, qui proximis his annis legatus à Maximiliano Cæſare ad Venetos ueniens, unà cum Cardinali Lucemburgenſi, re infecta abijt,

Tribotes populi Germaniæ, in finibus Celtarum, & Belgarum finitimi Tullenſibus, Baſilienſibus, Spirēſibus, Lingonibus, & Rheno, ferè omnes Germanica lingua utentes, ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ Maguntinæ, nunc Argentinē- ſes Latinè dicti: quibus uulgaris ſermonis cum ueteri ſatis alludit uocabulum. Hi ſunt in regione Alſatia, olim (ut quibuſdam placet) Heluetia.

Argētinenſes,

Alſatia,

Turones populi inter Celtas, Carnutibus, & Andegauēſibus finitimi, proximi Oceano, Ciuitas eſt Metropolitica, cuius omnes ſuffraganei ſunt in Celtica, et ex maiore parte in Britanniæ citerioris ducatu: nomen retinens, in regno Franrū ſita, quā et Andegauēſem urbē Diuus Lodouicus Francorū rex, Britāniæ ducatui detraxit, cuius tamē Prouinciæ oēs aliæ Britanniæ, etiam Britonantis, ciuitates remanſerūt.

Taruſatij populi Aquitaniæ, proximi Vocatijs, Sontiatibus, Tarbellis, Garumnis, Cocoſatibus, & Hiſpaniæ

citeriori:

citeriori.hos coniectura eſt fuiſſe populos Turſæ,quæ ciuitas eſt epiſcopalis,in Prouincia Auſcitana, & Francorum regno ſita. Turſa opp.

Tarbelli populi in Aquitania,proximi Bigerronibus,Sõtiatibus: Vocatijs, Taruſatijs, Hiſpaniæ citeriori,in regno Francorum ſiti.

Tēchteri Germaniæ populi,Tranſrhenani,qui cum Vſipetibus,& magna multitudine hominum, à Sueuis diu agitati,& triennio uagantes. Rhenū flum.tranſierunt,non lōgè abeſt, à quo rhenus ipſe mare influit. Menapiorum agros utranq; flum.ripam incolentium occuparunt.Quo ſatis cōſtat Menapiorum fines,quos pleriq; opinantur Iuliacenſes fuiſſe multò quàm nunc maiores extitiſſe.Hæc gens poſthac Rheno diſcreta,ſolicitauit Vbios(nunc Agrippinenſes)ut à Romanis deficerent,initio imperij Veſpaſiani Tacitus.

Tameſis flu.in Anglia fines interiores regionis à maritimis ciuitatibus diuidens,à mari circiter paßuum mil.octoginta,id uno omnino loco pedibus,atq; ægrè tranſiri poteſt. et in mediterraneis illius locis inſulæ oriēs,nauigabilisq; Oceanum influit.Tamiſam uulgus. Tamiſa flu.

Trinobantes populi in anglia prope firmißimam earum regionum ciuitatē incolentes,mari proximi,& Ceuimagnis Sengoriacis,Ancalitibus,Bibrogis Caßiis,Angliæ populis.

Tectoſages populi olim.Galli.fertilißima Germaniæ loca circa Hercyniam ſyluam occupauerunt,atque ibi conſederunt,ſummam iuſtitiæ,& bellicæ gloriæ opinionem habentes,in ea inopia,egeſtate,& patiētia,qua Germani permanentes,eodem uictu,& cultu corporis utentes,His fortè Francones Germaniæ populi,eiſdem locis proximi ſucceſ-

ferunt: à quibus Franconibus poſtea cis Rhenum tranſeuntibus, & Galliam occupantibus, uelut priſcum propriumq; ſolum repetentes, citraq; Pariſios populos ſedem eligentibus Francia dicta eſt. ut pleriſq; placet. Ex his Tectoſagibus erant hi, quos Mallius Romanorum dux in Gallogræcia ſtrauit, & uicit, triumphumq; retulit.

Tauriaci populi Germaniæ, proximi Nemetum, & Heluetiorũ finibus, à quib. ſylua Hercynia oritur: et forte erãt Rauraci, qui proximi Heluetijs circa Baſilienſium fineis habitabant. hi tamen Hercyniæ ſyluæ non erant proximi, ſed Baceni ſyluæ, quæ nigra dicitur, interfluente tamen Rheno.

Tũgros Belgarũ populos Tacitus facit, hi cis Rhenũ, et Moſam inter Eburones numerãtur, oppidũ eſt nomẽ retinẽs, olim ciuitas epiſcopalis: huius ſedes poſthac fuit ad Leodieſẽ urbẽ trãslata, uſq; ad cuius oppidi mœnia, ut pleriq; uolũt, Oceanus protẽdebatur, cuius rei quædã illhic uetuſtatis adhuc monimẽta uidentur. Inde Cæſar ſcribit Eburones fuiſſe mari proximos.

Taſandrum oppidum in Leodiẽſi diœceſi, cui Diuo Trudo nomen fecere.

Tarbiaci in finibus Agrippenſium populi, Tacitus.

Tubãtes Germaniæ populos, q Phryſiæ partẽ mari Oceano, Rheno flu. ac lacub. proximã, ſaltib. & paludib. abundãtẽ incoluerunt, quã antea Mani populi habitarant: Tacitus.

Tygeni populi Angliæ, quorum rex Praſutagus Neronem Imperatorem hæredem inſtituit Tacitus.

V

Vxellodunum oppidum in finibus Cadurcorũ, inter Celtas, non longe à Gallia Prouincia Romanorum. Vide Cæſarem

rem lib. 8. pagina. 209.

Vatucca inter Belgas caſtellum, quaſi in medijs Eburonum finibus, nō lōgè à colle uno ſyluis, & tumulo, ac magna conualle, ubi Titurius, & Aruncùleius Romani hyemantes cum legione una, & quinque cohortibus à duobus Eburonū regibus dolis intercepti ſunt. Id caſtellum proximum fuiſſe Limburgenſi. nec lōgè ab Aquiſgrani urbe uerisimile eſt forſan eo loco, ubi eſt nunc caſtellum, cui Valcatus mons nomē eſt. Vattuccæ tamē caſtello, ut Cæſar ipſe deſcribit, ſuberat Rhenum flu. propterea nonnulli credunt Vatuccam caſtellum fuiſſe, ubi nunc eſt Iuliacum oppidum, quod ducatus eſt titulus, inter Aquiſgranum, et Coloniam Germaniæ urbeis Ciſrhenanas, quod à Iulio Cæſare denominari putant, ubi adhuc plura inſignia uetuſtatis monimenta apparent. Valcatus mons. Iuliacum opp.

Vocōtii populi extra Celtas, Belgas, et Aquitanos, citra Rhodanum, Centronibus (id eſt Tarentaſiis) finitimi, et Allobrogibus ultra Alpes Graias (quibus hodie mons Cinerū ſiue Cineſius nomen eſt) hos Iſara flu. alluit.

Verbigenus pagus Heluetiorum inter Celtas.

Veſuntio oppidum maximum Sequanorum, natura loci munitum inter Celtas, nunc comitatu Burgūdiæ circūſeptū. ciuitas eſt Imperialis, ac Metropolitica, nomē retinēs, mutata litera u, in b, ut Romanis, & Vaſconibus pronuntiandi mos eſt, ſitum habet, qualem Cæſar in cōmētariis deſcripſit, præterquā ꝙ nunc eam idem fluuius ex magna parte interſecat, in illa ſunt loca uetuſta, qualia Romæ, quæ Pantheō, cāpus Martius, cāpusq; Mineruæ uulgo ſemper Latinè dicta ſunt, multaq; alia priſca uetuſtatis monumenta cōſiſtūt.

Vagiones populi Germani, inter Belgas numerantur,

finitimi Tullenſib. Metenſib. Spirenſibus, Magūtinis, ac Rheno flu. omnes ferè Germanica ligua utentes, ciuitas eſt epiſcopalis prouinciæ Magūtinæ nūc Vormacienſes dicti Halſatiæq́; (olim Heluetiæ: tunc Gallici, nūc autē Germanici iuris) adſcripti quo magis ipſi, & Spirenſes: ac Argentinenſes quin & Maguntini, tanquam omnes altæ Alemaniæ attributi, et ad ripas Rheni citeriores ſiti uidentur inter Celtas forſan collocandi, niſi quis rectà à Matronæ fluminis ortu ad Rhenū flu. Celtas his finibus Belgis diſpartiat: quibus Belgis pari ratione Viredunum, quæ ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ Treuerenſis: in ducatu Barrenſi conſiſtens adſcribitur.

Volgæ populi, Prouinciales, non longe ab Artomicis: qui nunc Auraſicenſes ſunt, Toloſatibus, Narbonenſibus. Maßilienſibus, Gaballis, Cadurcis, Heluiis, ac Rhutenis, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos: hos Rhodanus fluuius alluit poſthac Liguſticum mare influit, Aremici pridem à nonnullis. nunc Auenionenſes dicti, ciuitas eſt epiſcopalis Prouinciæ Arelatenſis olim, nunc uero Viennenſis maiorum noſtrorū memoria patrimonio beati Petri emptionis titulo addita. Hic Romani pontifices ſedem, magno totius Italiæ incommodo, maiore urbis Romæ tenuere ſeptuaginta, & amplius annos, donec fœliciſsimo euentu Italiæ reſtituti pontifices, ad hanc diem manſere. Auenionenſes.

Vienna ciuitas metropolis in Gallia prouincia Romanorum nunc Delphinatu, extra celtas, Belgas, & Aquitanos, quam flu. Rhodanus præterfluit, ad eius citeriores ripas ſitā proxima Aruernorū finibus diſpartiente Rhodano Heduorū finib. Cæſaris tēpore, ad quos Matiſco oppidū, nūc ciuitas, ptinebat: hodie Lugduno ciuitati finitima, beneq́; ſita.

Velocaſſes populi inter Belgas, Morinis, Neruijsq́; finitimi, proximi Ambianis, & Atrebatibus: hi hodie Caſtleten ſes dicti, in comitatu Flandriæ, & Francorum regno Mori nenſiq́; diœceſi ſiti, inſtar pagi ſunt. Hanc Prouinciam repe tit rex Franciæ nunc à duce Burgundiæ. Caſtletēſes

Veromandui populi inter Belgas, Rhemis, Atrebatibus, Neruiisq́; finitimi, nomen retinent, in Francorum regno ſiti, at ex magna parte in diœceſi Laudunenſi, ac Sueßionenſi, et ex toto in Prouincia Rhemēſi, inſtarq́; prouinciæ habētes in ter quos ſunt incolæ oppidi ſancti Quintini, quos rex repe tit. Vermādois à Gallis, mutata aliquātulū nominatiōe, dicti. Vermandois.

Veragri populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, intra Sedunos, Antuates, & in Allobrogas, monteſq́; ſancti Bernardi, & Brigam: quos Veragros Rhodanus flu. interlabitur, caput gentis eſt uicus, ubi abbatia, qui ſanctus Mauritius dicitur diœceſis Sedunenſis, quicquid tamen agri trans Rhodanum poßidebant, Celtis adſcribitur. Per hos ad mon tes illos, quos Cæſar ſummas alpes nominat, ex Gallia in Italiam uenientibus, aditus eſt.

Veneti populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Oſißinis, Curioſolitis, Seßuuiis, Aulercis, Rhedonib. hi ut quibuſdam placet, etiam Vanes dicti, ſunt, in Prouincia Turonenſi, & regno Francorum ſiti: ciuitas eſt epiſcopalis cuius amplißima erat autoritas, omnis oræ maritimæ regio num earum in Britannia Britonante. Sunt præterea alii qui dam populi Auenionenſibus proximi, Venuxinum comitatū incolentes, patrimonio beati Petri ſub liti. Hos partem Galliæ Prouinciæ Romanorum fuiſſe quibuſdam placet. Vanes.

Vnelli populi inter Celtas,ex maritimis ciuitatib. Oceanũ attingẽtib.proximi Andib.Venetis,Oſiſmis, Lexobijs, curioſolitis,Seſſuuijs,Aulercis,Rhedonib.inter ciuitates Armoricas numerati,in prouincia turonẽſi,et Francorum regno ſiti.

Vellauni populi inter Celtas,proximi Heleuteris,Cadurcis,Gaballis,et Aruernis,quorum ſub imperio eſſe conſueuerant:ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Bituricenſi, nomen

S.Florus. retinens,à multis tamen Sancti Flori ciuitas dicitur.

Vellaunodunum inter Celtas oppidum Senonum,propinquũ Agẽdico Senonũ oppido,ac Genabi opp.carnutũ,quod Genabis oppidũ põs Ligerij flu.cõtinebat:nec lõge ab Auarico,et Nouioduno oppidis Biturigiũ,in Frãcorũ regno ſitũ.

Vocatii inter Aquitanos proximi Taruſatiis,Sontiatib. Tarbellis,Bigerronibus,Garumnis,Garitibus,Cocoſatibus, & Hiſpaniæ citeriori in regno Francorum ſiti,ab his forte

Vaſcones. Vaſcones dicti, Hos coniectura eſt fuiſſe Veſaticos ciuitas eſt epiſcopalis,in Prouincia Auſcitanna,Francorum regno

Vaſatenſes ſita,quos Vaſatenſes dicimus.

Vſipetes Germaniæ populi Tranſrhenani,qui cum Tenchtheris,et magna multitudine hominum,à Sueuis diu agitati,et triennio uagantes Rhenum flu.tranſierunt, non longẽ ab oſtio.ubi mare influit,et Menapiorum agros utrãq; flu. ripam incolentes,occuparunt.Ex hoc conſtat Menapiorum fines,quos pleriq; opinantur Iuliacenſes fuiſſe,multo latiores,maioresq; extitiſſe,et agros ducatus Mõtenſis Rheni ripis ulterioribus adiacentes,ac etiam Cliuenſis poſſediſſe.

Vbii Germani populi olim Tranſrhenani, quorum fuit ciuitas ampla,& florens,ut eſt captus Germanorum, qui paulò

paulò ſunt eiuſdem generis,et cæteris humaniores,quia Rhe num attingunt,multumq; ad hos mercatores uentitant & q, ipſi propter propinquitatem Gallicis ſunt moribus aſſuefa-cti:hos Sueui diu, & ſæpe bellis experti finibus expellere adnixi ſunt,& ſibi uectigales fecerunt, multoq; humiliores, & infirmiores reddiderunt,in quorum fineis Cæſar primo trans Rhenum exercitu per pontem in Menapiis factum du cto,uaſtatie agris Sicambrorum ſe recepit. Iterum autem paululum ſupra eum locum, quò antè exercitum traduxe-rat,pontem in finibus Treuirorum fecit, legionesq; tradu-cit,cuius pontis ultima pars Tranſrhenana ripas Vbiorum continebat.Hos eſſe Agripinenſes,nunc Coloniẽſes,à Clau dio Cæſare Agrippinæ uiro acceptos pleriſque placet, qui, ut ueriſimile eſt,à Sueuis compulſi,citra Rhenum hortante Agrippina,urbem condere,& habitare cœperunt,quæ ciui tas paulò pòſt cũ Romanorũ ſocia eſſet,ac recens condita, fatali, ignẽ ut Tacitus ſcribit cõſumpta eſt: & ferè eodem tempore ſimili caſu Lugdunum incenſum, & dirutum eſſe conſtat,ut in epiſtolis refert Seneca.Cæſaris igitur tempo-pore coniectura eſt,loca,ubi Marchiæ comitatus à duce Cli uenſi nunc poſſeſſus, Veſtfaliæ oppida ſunt, parsq; ducatus Mõtẽſis,incoluiſſe præſumũtur:quorũ adhuc magna pars ad Colonienſem eccleſiam pertinet.Hos Tacitus Tranſrhena-nos etiam ſuo tempore fuiſſe ſcribit,quòd fortè ad utranque Rheni ripam uicos,agros poſſeſſionesq; haberẽt,Sic et Al-lobroges ad Rhodani ambas,ripas.& Menapij tunc ad Rhe ni utranq; ripam,ſic &,Phryſii,& Gelrenſes nunc ad ip-ſius Rheni ambas ripas,uicos agros poſſeſſionesq; habebãt, et adhuc poſſidẽt,Quin et aliquãdo uſq; ad Rhenũ flu.pro

Agrippinẽſis ciuitatis incendium.

Lugduni incendium.

tenſo

tenſos Saxones fuiſſe quibuſdam placet,quod facile eſt,cum quis origine Saxo illhic forte aliquid poſſederit,ut ſæpe principibus alienigenis hoc diuerſo iure contingit.

Vogeſus mõs in finibus Lingonũ,à quo Moſa flu.profluit,nõ lõgè à fonte Matronæ flum.in Francorũ regno ſitus.

Vocetus mons in Heluetiis Tacitus.

Vataſticam inſulam in flu.Rheno finitimam Batauis,& Phryſiis,quæ eſt diœceſis Traiectẽſis:Tacitus.Batáuos autẽ quos Holandinos dicimus,longè alios eſſe certum eſt,ab illis Holandinis,qui prope Balteum mare,ac Daciam habitant ſicut & alia eſt circa id mare.& Daciam Zelandia.

Vualis eſt pars flum.Rheni,quã Moſa flum.recipit antè, quam in Batauos,& mare Oceanum fluat:& eſt diœceſis Traiectenſis prope Nouomagium oppidum,& Traiectenſem urbem epiſcopalem,nomen retinens.

Vindoniſſæ locum prope Maguntiam urbem Ciſrhenanam:Tacitus refert.

Vaſcones in Aquitania populos Tacitus memorat.

Vetera caſtra hybernorum Romanorum locum citra, & prope Rhenum flum.amplũ habentem uallũ,cuius pars in collem leniter exurgens,pars equo aditur.Vbi oppidum. & obliqua in Rhenum moles,cuius obiectu uolutus amnis, & latitudo camporum inter ciuitates Traiectenſem, & Colonienſem,quibus hybernis obſideri, premiq; Germanias Cæſar Au.crediderat:Tacitus refert:nunc in Cleuenſi ducatu ſitum

Vadam inter Colonienſem & Traiectenſem urbeis locum ultra Noueſium Rheno flum.& cis eum adiacentem in Ducatu Cliuenſi ſitum:Tacitus memorat.

ATQVE hæc de Gallorum, Galliſq; qui aut proximi, aut finitimi ſunt populis, ita perſtrinximus, ut quamuis uetuſtatem illuſtrare pro uirili conſiliũ fuerit, multa tamen inſerta quoq; ſint, quæ tempora hæ recentiora, mores, et uiros ac res præclarè geſtas ab his explicent: nec tamen ſingula pſecuti ſumus, ſed ſummas rerum, & ex his illuſtriſsima quæque libauimus. Nam ſi aliarum, quoq; gentium, quæ toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortunæ uarietates, mores, locorum diuerſas appellationes, aut fluminum, uires, res geſtas ad hanc normam dirigere uoluiſſem, id ſanè et operoſum nimis, ac immenſi penè operis fuiſſet, et conſilij obliti noſtri uideremur, quippe qui ab initio Cæſarem tantũ, aut Tacitum, & Gallos, ac finitimas his genteis hoc noſtro indice complecti uoluerimus, reliquum operis, & in aliud tempus, & in alias commentationes reiecerimus. Illud admonuiße diligẽtem lectorem uolo: multa illum ex uaria hiſtoriarum lectione collecturum, quæ Europam, & Aſiam, ac Africã ſaltem oram littoralem notiora nobis factura ſint: nam, ut ulterius penetres, legis hæc Mahometane diuerſitas à Chriſtiana pietate prohibet: ſed, & ipſa orbis parens gentium omnium Regina Italia tantas mutationes ſenſit, ut uix nomen ullum retineat, quod olim habuit, Quis enim neſcit eam Italiæ partem, quam Samnites, Appuli, Græci, Campani illi tenuere, totam nunc in regni Neapolitani nomen abiiſſe: quod olim Latium, nunc Campaniam, aut terram Romanam, quæ Gallia Ciſalpina, in Lombardiam: quæ Venetia, in Marchiam Taruiſinam. quæ Flaminia olim, nunc in Romandiolam

eſſe

eſſe mutatam? Iã quæ priſcis illis temporibus clariſſima oppida fuerant, aut penitus concidere, aut in uicos abiere, ſucceſſereq́; omnino tum aliæ gentes, cum aliæ quoq; nominationes diuerſiſſimæ. Lyrim enim à ueteribus amnem dictũ, iam ſeptingentos ab hinc annos à Gariliano caſtello, quod Saraceni munitiſſimum propugnaculum ſibi conſtruxerant, Garilianum appellamus. Ticinum olim nunc Papiam, à Papio quodam Gallorum duce. Fregellæ ipſæ in Campania: in Põtem curuum mutatæ. Egnatia Appuliæ, Iuuenatium à nobis dictum Anienum ipſum patrem, Tiberonum accolæ uocant, Sipus illa ſepiarum captura celebris, et inde nomen adepta, nunc Manfredonia uulgo, à Manfredo ſecundi Federici Imperatoris filio dicitur. Verũ lõgius, quàm par forſan erat, euagati ſumus. Cætera ſibi lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio à nobis expectet.

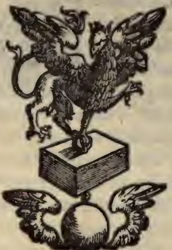
FINIS.

IN C. IVLII CAESARIS CLA RISS. ROMAN. IMPERATO

ris Commentarios de bello Gallico, ac Ciuili, Henrici Glareani poëtæ laureati An=notationes.

VIRTVTE DVCE,

COMITE FORTVNA.

VENETIIS

IOAN. GRYPHIVS EXCVDEBAT.

M D L I I.

D N. GVIDONI AC PROSPERO GENERO-ſis Baronibus à Gebennis Henricus Glareanus.

S. D. P.

VIX alius eſt autor, Dn. Guido ac Proſper generoſi Barones, in quem annotationes ſcribere minus conueniebat, atq; in hunc C. Cæſarem, ꝙ nullus alius in Latina lingua autor ſit purior ac terſior, teſtibus eloquentiſsimis, clariſsimisq; uiris, qui partim huic hoſtes, partim amici ſummi fuêre, imò plures eodem cum eo uixere tempore. Atqui hoc nobis actum eſt, ut intelligant Lectores annotationes non in autorum calumniam, ut quidam falsò opinantur, ſcribi, ſed maxima ex parte in ipſorum defenſionem, quorum libri temporum iniuria corrupti ab erroribus uindicantur. In Cæſare nemo ut in Liuio: Geographica culpare poteſt. Nam ea in re mirè cautus fuit Cæſar: Nemo fabulas, quippe cuius hiſtoriæ ueritatem ne inimiciſsimi quidem aut reprehendere, aut culpare potuere: Nemo Patauinitatem, aut Hiſpanitatem, cùm nihil illo Latinius autore, nihil mundius, nihil quod minus exteram, ac à Romano eloquio alienā ſapiat phraſim. Quid ergo in eo, inquiet aliquis, annotatione dignum? Nihil ſanè, quàm quòd librariorum culpa depra-

uatum,ac expoſitione in piſcorum Galliæ populorum appellatione erratum,id potiſſimum hic emendandum ſuſcepimus. Res eſt in locorum deſcriptionibus, populorumq; nomenclatura, non nihil etiam in numeris, quæ haud facilè expediet, cui Gallia & Germania,duæ nationes,& earum ipſarum linguæ non optimæ notæ. Mihi quidem homini in Gallia nato, quanquam magna ex parte, at ut totam tamen Galliam uiderem non contigit: Heluetios autem, antiquam Galliæ, & libertatem, & maieſtatem, & linguam priſcam Celtarum etiamnum obtinentes, ut prorſus uiderem, utique licuit: Germaniam bona ex parte, non uidi tantum, ſed linguam etiam eorum non multum à ueteri Celtarum diſtantem, didici, ita ut de pleriſque locis certius definire non fuerit mihi difficile. Fuit ante ætatem noſtram Raymundus Marlianus, uir quidem diligens, & cui ſtudioſi omnes, ob laborem quem in hunc ſuſcepit autorem, gratiam debent haud mediocrem. De quo, ut inficias ire non poſſumus pluribus illum erraſſe locis, ita fateri neceſſum habemus, multis eximijs uiris altiora cogitandi dediſſe eum occaſionem, ac multo maximam meliora inueniendi anſam. Quod potuit, fecit, ea ſanè ætate qua literæ bonæ nondum in hoc culminis ac dignitatis peruenerant. Erant item ante annos aliquot, ut hodie quoque, qui ſimili nominum tinnitu ſæpe allucinabantur, quemadmodum Æneas Syluius Elſatiam credidit Heluetiam. Ita quidam alij Arolam Heluetiorum flumen Ararim: Bacenim ſyluam, eam, quæ hodie corruptè Nigra dicitur. Et in remotioribus, Cimbros,Flandros: Danos, Dacos, cum res longè aliter habeat. Idem erroris accidit in nomine Geben-

na,

na,cum montis nomen ſit,qui Aruernos *ab* Heluijs *diſcludit, ut* Cæſar *inquit libro ſeptimo.*Hodie tamẽ *quidam* Genabum *ad* Ligerim *fluuium,*Aureliam *nunc nominatam, quidam* Genuam *ad lacum* Lemannum *, unde & gentilitiæ ueſtræ nomen adhuc uiget nominare* Gebennas *non uerentur , quem publicum errorem facilius admiretur quiſpiam , quàm corrigat adeò ſemel recepta uulgo difficulter abolentur .* In *primis itaque cauendum eſt nobis , ne tinnitus ille nos quoque decipiat : neque enim ſatis eſt* ὁμοιοτέλευτα *eſſe nomina : ſed neceßе , ut locus , ut tempora , ut deſcriptio quadret. Si Æneas Syluius tres à* Cæſare *deſcriptos* Heluetiorum *limites attendiſſet , facile uidere poterat , nullo pacto* Elſatiam *dici potuiße* Heluetiam *.* In *aliquibus tamen, cum locus , deſcriptio , atque alia deſunt , multum ſimiliter deſinentia adiuuant , maximè in proprijs hominum, quantum ad linguam attinet .* Quod *nos in his noſtris annotationibus ſæpius ſumus ſecuti .* Vobis *autem hunc dedicare laborem utile operæ pretium exiſtimaui , quòd parente ſitis nati , qui opera & principis & bellatoris ſimul exhibere poteſt : quod multis aſperis in rebus turbulentiſſimo hoc ſeculo oſtendit .* Honorificum *hoc quidem , & omnibus laudandum ſeculis , ſed nobis parum profuturum , ni & uigilans æmulatio , & ueſtræ uirtutis decora acceſſerint .* Nam *ſplendidum te , ſi tuam non habes , aliena claritudo non efficit , inquit* Boëthius *.* Id *quod equidem uos facturos haud dubito ,* Id *enim ſpeciem dediſtis nobis ſub præceptore* Nicolao *Glareio eximiæ eruditionis uiro , ac nobis charo : ut parens ueſter eam de uobis ſibi ſpem uere concipere queat , ut aliquando in uobis ſibi renatus uideatur.*

deatur. Quod ut fiat ſecundum uota noſtra, Chriſtum optimum maximum precamur. Valete, & me uiciſsim amate. Friburgi Briſgoiæ. Anno à natali Dominico

M D. XXXVIII.

Calendis Aprilibus.

INDEX EORVM QVÆ HISCE IN ANNOTAtionibus enucleata deprehendes.

A

Abbatis Cella 24
Acronius lacus 57
Ægidius Tſchudus laudatur 20. & poſtea ſæpe
Æſtuaria 46
Ætuatij Rheti 54. & 66
Agendicum 91
Alarij milites 49
Alba Albenſium 108
Albici qui 109
Aluta 47
Amagetobria 37
Ambiorix Hainrich 23
Amphiplois 123
Anartij 84
Angliæ nomen 43
Aunotinæ 69
Antennæ 47
Antuates 45.31. & 46
Aphricæ urbes memorabiles 31
Aquæ oppidũ Heluetiorum nobile 25. & 31
Aquitaniæ populi 48
Arar fluuius 30
Arduenna ſylua 68
Arelatum 110
Arecomici 83. & 92
Ariouiſtus Erenueſt, poſtea Ernſt 23
Ariſtote. opinio de Pyrene monte confirmata 83
Arola flu. uulgò D'ar 32
Aruerni 36
Aſcaldes 86
Auenticum 25
Augia uulgò Richenauu 58
AuguſtaRauracorũ 25.61
Auguſta prætoria 40
Aulerici triplices, Diaulitæ, Cænomanni, et Eburaici 47

B

Bacenis ſylua 75
Baſilea 24.25.26
Beco, id eſt, roſtrum 29
Becken, uerbũ, id eſt, roſtro ferire 20
Belgium 69
Berna ampliſsima Heluetiorum

rum ciuitas 24.25.32
Brygen & Bregen. Danubij fontes 83
Bipennes oppidum 22
Birſa flu. Rauracorum et Sequanorũ limes 26.et 61
Bituriges duplices Vbiſci, & Occubi 88
Bodineus,id eſt,fundo carens 20
Bodincomagus oppidum ad Padum 20
Boemi 27.28
Bolij qui,& eorum ſedes 26
Brigantinus lacus 57
Britanniæ nomen 43
Britannia quomodo triquetra 69

C

Cadurci 77
Cæſaris loci aliquot tractati 52
Cæſaris uerba male à Iucundo tractata 67
Cæſar & Romani Gallicæ linguæ uocabula mire torſerunt ac corruperunt 20
Cæſaris ſtilus comparatur Ariſtotelis ſtylo 15
Calaguritani 111
Capitis diminutio 116
Capreoli 114
Carina 47
Carpates mons 84
Carpathos inſula ibidem
Caſtigus kaſtrich 23
Caſtulo urbs Oretanorum 110
Catamanteles Calmantel 28
Cataractes maior Rheni deſcriptus 58
Cataractes minor Rheni,uulgò,Lauffenberg 60
Cauſam dicere quid 24
Celtica lingua qui populi hodie utantur 19
Celtarum nomen quàm latè pateat 17
Centones 114
Centrones & Canturiges in Graijs alpibus 29
Charudes 37
Cheruſci qui 76
Cimbri 37
Ciſalpina Gallia 16
Ciſalpini Galli à Tranſalpinis originem trahunt 16
Ciuitas equeſtris 25

Clarona

Clarona Glareani patria 25. 60
Comentarius quid 15
Confluens pagorum & Rheni 24.33
Conuentus 42
Cornelij Taciti locus de Eremo Heluetiorum explicatus 76
Cornelius Tacitus notatus 78
Cotuatus Gotvvad, ut Guotſchenkel 104
Curia Rhætorum 56

D

Daci 84
Danubij fontes qui ſint magna ambiguitas 82
Druſiana uallis, uulgo vval goevv 57
Dumnorix Dümrich 23
Durgeani & Dorgoevv 31.35.

E

Eburones 35
Eremus Heluetiorum. 77
Elauer fluuius in Aruernis. 90
Eßui 70
Eſtiones Rheti 45.& 57

F

Feldtkirch 57
Forum Tiberij 25.59
Francorum horum hodierna duarum linguarum fragmentum eſt 21
Francorum lingua Romana eſt. 27
Friburgum Helueticum 24. 25.32
Fridolinus uir ſanctus 60

G

Galba kalb id eſt, uitulus pro homine obeſo 20
Galatarum lingua eſt Celtica 19
Galleci 98
Galliæ citerioris diuiſio in Tranſpadanam & Ciſpadanam 102
Gallicæ antiquæ linguæ themata adhuc in Fräcorü hodierna lingua corrupta. 18
Galliæ generalis diuiſio 16
Gallia Ciſalpina quæ, 2. & eius diuiſio 93
Gallia Tranſalpina, & eius diuiſio 16
Galliæ quatuor partium limi

 tes

tes. 17
Gallorum lingua, quæ uera antiqua 17
Gallicæ antiquæ linguæ ueſtigia in Francica 18
Gallicæ linguæ uocabula apud autores 20
Gallicæ linguæ propria nomina ut à Cæſare corrupta 22
Gallorum linguæ quomodo differant 19
Gannodurum 25
Ganza 21
Garoceli 29
Gebenna mons 28.89
Genabum 28.87
Geneua, Genua, Genabũ, & Gebenna ut differant 27
Gergobia opp. Aruernorũ 87
Gergobina opp. Boiorũ 87
Germanorum lingua nõ habet V. natura longum 31
Germanica & Gallica linguæ ubi miſtæ 19
Germani unde dicti 19
Glaſtum herba 70

H

Hartzvvald à reſina, id eſt, hartz nomen habet 77
Hartz, hertz hortz, differunt 79.80
Harudes & Charudes 37
Hedui deſcripti 30
Heluij 89
Helueteri 98
Heluetiorum limites à Cæſare deſcripti laudantur 21
Heluetiorum terræ longitudo latitudoq́; 22
Heluetiorum Democratia in XIII. *ciuitates hodie* 24
Heluetiarum ciuitatum quæ antiqua nomina 24
Heluetii hodie uerè Celticè loquuntur 17.18.19
Heraclea Sentica 122
Hercynia ſylua 76. *ac deinceps ad longum*
Hercyniæ ſyluæ lõgitudo latitudoq́; 84
Herodoti opinio de fontibus Danubij diſcuſſa 82
Hiſſa inſula 118

I

Iaſpar Alphæus Syluanus 18
Iccius portus 68

Ilerda

Ilerda 110
Ilua 109
Iſela nouum, non uetus Rheni oſtium 63
Itinera ex Heluetiis in Celtas 27
Iura mons, & eius tract. 22

K

Keiſerſtuol opp. 59

L

Lacetani 110
Lacobrigi qui hodie ſint 26
Lambertus Paſchalis laudatur 85
Lauffenberg 25.60
Lemouices 88
Lepontiorum ſeptem flumina in quatuor mundi plagas 65
Lepontiorum uicini 65
Lepontii ſummas Alpes incircum occupant 64
Lepontiorum deſcriptio 64
Leuaci, hodie Louanium 71
Leuci 39
Limagus alter Heluetiorum pagus 31
Lindauij inſula 45
Lingua hodie Italorū, Hiſpanorum & Francorum Romana corrupta 80
Lingones qui 34
Lintzgoevver, olim Vindelici 67
Litauicus Luturvig. 29
Locus Cæſaris de epiſtola Græca ad Q. Ciceronem miſſa 73
Lucani locus 53
Luceria Heluetiorum urbs 24
Lyſſus 120

M

Malacia 47
Marcomanni 40
Marga, id eſt, medulla 21
Martiana ſylua corrupte dicitur 77
Mazacis & Tragula 34
Mediomatrices 65
Meldæ 69
Melodunum 91
Metioſedum 91
Metæ Metarum, Mediomatricum opp. 66
Molita cibaria apud Cæſarem quid 25
Mons S. Gotardi 32

aſoM

Moſa fluuius 53

N

Nantuates, & de his dubitatio 65

Nemetes. 41

Nicolaus vvinmam commendatur 32

Nitiobriges 88

Noricum natio 27

Nouiodunum triplex 90

O

Ocelum oppidum 29

Orba oppidum 25.35

Orgentorix, Erentrich 23

Oſca oppidum 111

Oſcela Lepontinorum oppidum 29.64

P

Padus à picea, paech. 20

Pagi ſignificatio 52

Pagi 4. Heluetiorum 31

Pariſij & eorum urbs Lutetia 75

Peiruſte Illirici 68

Pfluogradt aratrum rotulis inſtructum 20

Phalangæ 115

Pilum Romanum 34

Pila muralia quæ 72

Pilæ

Plynius linguæ Gallicæ amator 80

Pompeiani duces 124

Portorium quid & portitor 53

Prætoria cohors 39

Primus Centurio 71

Primipilus 71

Prouincia quid 21

Ptolomæi locus 69

Q

Quincunialis ordo quis 94

R

Rauracorum ſedes uera, & urbes 25.60

Remulco 115

Renunciari publicè quid 90

Rhenus fluuius, & eius deſcriptio 54

Rheni fontes duo 55

Rheni circuitus in formam tubæ ductilis 59

Rheni oſtia quæ, & de his uaria autorum iudicia 62

Rhinfelden Rauracorum oppidum 26.60

Romani Gallorum & eorũ lin-

linguæ hoſtes 80
Romani quare ſuam linguam non plantarint ad Rhenum 18
Rhucantij Rhæti 59
Rutheni 29
Rinovv locus inſignis 59
Ruguſci Rhæti 57

S

Sagalum 72
Salaßii medii inter Centrones ac Lepontinos 29
Salodorum 24.25.32
Samarobrina 70
Sana flumen 52
Santones 29
Sarunetes 57
Schaphuſia oppidum 24. 33.58.
Sebuſiani, Seguſiani, Seduſii. 29.41.91
Seduni 44.45
Segni qui hodie 85
Senones Galli. 74
Serniphius flumen apud Claronenſes 31
Sequani qua parte Rhenum attingant 61
Sequanorum terræ longitudo latitudoq́; 27
Sequani opp. Rauracorum 26.60
Sicambri Germani 66
Sicoris 110
Sontiates 48
Stæchades inſulæ 111
Stuelingen 26
Subſtructio 115
Sueui apud Ptolemæum triplices, Langobardi, Angeli, Senones 51
Sueui 38
Suitzia 24
Summæ Alpes. 46
Syluæ quatuor ciuitates 32
Syluania 24

T

Tabulæ caſtrenſes 36
Taruſates 48
Tenchtheri 49
Tergeſtum Colonia 103
Teutones 37
Tigurum ad Limagum Heluetiorum urbs celebris 24. 31.
Tigurini 28
Toſa fluuius 29.64
Tranſtra 47

Tre-

Treueri 38
Tribocchi 40
Trinobantes, ac alij ex Gallia in Britannia populi 70
Tugium 24.35
Tulingi qui hodie ſint 26
Turoni 87

V

Vualtzhuot 16.33.60
Vangiones 41
Varus 113
Vattuca corrupte legi pro Ratuca 85
Vbij populi 41
Vectones 110
Vellaunodunum 86
Veneti 43. & aliæ ciuitates Armoricæ
Venetus lacus 58
Veragri 44
Vuerdenberg. 57
Verbigenus pagus Heluetiorum 35
vergobretus, Fergobreſt 23
Vibo 122
Vindoniſſa 25.59
Vindelicia, nunc, Lintzgoever 99.57
Vitodurum 25
Vocates 84
Vocontij 29
Vogeſus uel Voſegus mons 53
Volcæ duplices 83
Vr, uulgo, D'Vr 31
Viris 24.32.35
Vrna duorum uicorũ nomẽ apud Claronenſes 31
Vrſa, hodie Ruſa fluuius 32
Vſipetes 49

Z

Zurzachium emporium Heluetiorum 25.59

FINIS.

IN C. CAESARIS COMMENTARIORVM de bello Gallico libros Henrici Glareani Heluetij annotationes.

IN LIBRVM I.

COMMENTARII *ſunt libri, in quibus tantum capita rerum poſita ſunt, ita ut uideamur in ijs ad exequendam hiſtoriam alijs ſubiecisse materiam. Quàm male uero Cæſar alijs materiam exequendæ hiſtoriæ ſubiecerit, planè A. Hirtius conqueritur præfatione illa, quæ eſt in octauum lib. derelictorũ de bello Gallico. ait enim: Adeoq; probantur omnium iudicio, ut prærepta, non præbita facultas ſcriptoribus uideatur. Porro cùm Liuius ſit copioſiſsimus, Salluſtius breuiſsimus, Cæſar, ut commentatorem decuit, mediocris eſt, planus, terſus, ſimplex, minimeq; affectatus, qualem ſtylum propemodum habuiſſe apud Græcos Ariſtotelem uidemus. Scripſit enim hos libros in caſtris, & ſuccisiuis quidem horis, quibus hercle uel ob hoc maior fides debetur, quòd rebus geſtis ipſe, qui ſcripſit, interfuit. Quàm uerò reliquos autores in locis perſcribendis diligentia, ac cura uicerit, facile uidere poterit, quicunque, uel apud Geographos, aliquid laboris inſumpſerit, uel qui Galliam ipſam uideri. Cæterum ita res ſuas uerè laudauit, ut hoſtes quoque eius, inter quos erat & Cicero, uериſsimos hos commentarios dicerent; autoribus & ipſo Cicerone, & Suetonio.*

& Suetonio. Cautior etiam in hoc, quòd hoſtes laudarit, quæ maior ipſius gloria eſſet, qui eos uicerit. Prudentiſſime uero, cum bellum Gallicum omnium laborioſiſſimum deſcribere uellet, Galliæ diuiſionem ac luculentam eius deſignationem præponit.

Gallia eſt omnis diuiſa in
parteis treis.

In hoc primo libro tria peragit Cæſar: Primo Galliæ Tranſalpinæ deſcriptionem ponit. Secundo Helueticum bellū proſequitur. Tertio Germanicum aduerſus Arioniſtum Germanorum regem. Gallia generali diuiſione duplex eſt, Ciſalpina & Tranſalpina, ob ſitum Alpium Romanis ita uocantibus. Ciſalpina (olim etiā Togata) eſt, quæ hodie Lombardia dicitur: extenditur autem ab Alpibus ad Rubiconem uſque flumen, quod prope Rauennam in mare Hadriaticum decurrit, comprehenditq; Venetos, Mediolanenſes, & quicquid ad Padum amnem eſt. Hæc natio olim pertinaciſſime Romanis obſtitit plus quingentis annis. Originem autem habent plurimi eius populi ex noſtra Gallia, ut teſtantur ubiq; Claſſici ſcriptores, nominatim Liuius lib. v. ab Vrbe cond. & Strabo lib. quarto. Liuius enim hos commemorat, Bituriges, Aruernos, Sequanos, Heduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos. Cænomannos, Salluuios, Boios, Lingones, ac Senones. Strabo uerò Venetos, Boios, ac eoſdem Senones. Alij item alios, cuius Galliæ Prætor fuit Cæſar ut citerioris prouintiæ. De ea pauca hic. Altera Gallia Tranſalpina, Bracata alio nomine & Comata eſt, cuius partem Romani quoq; habebant, et in Prætura Cæſaris erat. Eius Cæſar hic tres indicat partes, Aquitanicam, Belgicam, ac Celticam, quæ haud dubiè fuit antiqua Galliæ diuiſio.

diuiſio. Nam poſteriores omnes Geographi quatuor eius fecerunt regiones, Narbonenſem, Aquitanicam, Lugdunenſem, & Belgicam. Strabo libro III. ait Celticam Auguſtum diuiſiſſe in Lugdunenſem, & Narbonenſem, adiectis ad Aquitaniam populis, qui inter Garumnam & Ligerim amnes antea Celtarum erant. Quod Ptolemæus, Plynius, Pomp. Mela, ac alij imitati ſunt. non igitur cum Ptolemæo pugnat Cæſar, ſed temporum ratio utrinque habita eſt. Porrò Celtarum nomen tam late patebat, ut non modo Galliam omnem, ſed uniuerſum Occidentem occupaſſe affirmet Strabo, à quibus Celtiberi Hiſpani, & Galatæ populi ad pontum Euxinum, ad quos Diuus Paulus ſcripſit, originem referunt.

Hi omnes lingua, inſtitutis.

Lingua Gallorum multis de cauſis creditur ea eſſe, qua hodie Rhenus utitur, maximeq; Heluetij, & Sequani Rhenani. Primum enim conſtat C. Cæſarem bello Gallico per interpretem locutum cum Gallis. Deinde eam quidem linguam, qua hodie Francia utitur, Romanam eſſe, quanquàm corruptam, nemini eſt dubium, quippe adhuc de priſca lingua Gallica innumeras retinentem dictiones. Non igitur Francia lingua olim Galli locuti ſunt ſed alia. Veriſimilimum autem eſt ea locutos lingua, qua adhuc ij Galli utuntur, qui Francicè non loquuntur, ut omnes populi citra Rhenum, proximi tamen Rheno, Heluetij, Rauraci, Sequani, Elſatici, Tribocchi, Vangiones, & ferè tota Belgica. Nec mirum hoc uideri poteſt ei, qui conſiderat populum Roma. ſuos exercitus frequenter in Gallia habuiſſe, atque adeò in Galliæ fœcundiore parte, diutiusq; preſſam (quam nunc Franci inhabitant Galliæ partem) ſer-

uitute Romanorum. Rhenus quippe & Germania citius à Romanis, quàm Gallia alia defecerunt. Ideoq; factum eſt, ut Romani non potuerint ſuam in Germania, ac regionibus in Rheni ita celebrem facere, ac uelut propagare linguam, ut in reliqua Gallia, Hiſpania, & Italia fecerunt. Neque nihil ad rem facit quòd Prætores Romani, ius non dabant, niſi ſua lingua, & Miles Romanus ægrè cum plebe, alia quàm ſua lingua, loquebatur. Itaque coacta eſt miſera plebs Romanam diſcere linguam, ſed malè, ſed mutilatè, ſed ita, ut in ea ubique priſcæ linguæ ueſtigia inuenias, Latinæ uero ſonum in thematis audias, imò priſcæ accentus aliquot, uoculationem, pronunciationem, præteritorum perfectorum per habui periphraſeis: articulos item quos Latina lingua non habet. Denique plurima nominum themata, qualia ſunt ignis, Puluinar, Paſtilus, Scamnum, Cancer, Caper, Campana, Mamilla, Vexillum, Calcar, Diues, Thorax, Manipulus. Et Verborum, ut demitto, frico, occido. Sed planè ineptus uidear, ſi ea omnia perſequi uelim, quæ iuſtum requirent uolumen. Cum ante annos aliquot Lutetiæ degerem, erat in ſodalitio noſtro Iaſpar Alphæus Syluanus, egregij iudicij, ac eruditionis non proletariæ uir, qui in chartula propemodum ducenta uocabula ab ſe notata mihi monſtrabat, priſcæ noſtræ linguæ, quæ Pariſienſes etiamnum hodie in mutila iſta lingua haberent. Vnde ſatis liquet Heluetiorum linguam ac Rheni uere Gallicam, niſi quantum Germani quædam miſcuerunt, maximè infra Argentinam. Spiræ enim, Vormatiæ, Moguntiæ, ac in circumiacentibus ea Rheni parte populis miſtus eſt ſermo ex Germanica ac Celtica linguis. neque enim purè

Germa=

Germanice,neq; purè Celtice loquuntur.Heluetii autem.Rauraci,Sequani Rheno *proximi*, *Briſgoënſes*, *ac Elſatici magna ex parte mere Celtice loquuntur*. Non *mirum igitur* ꝙ *ſcriptum reliquerit diuus* Hieronymus,*Galatas,ad quos ſcripſit diuus* Paulus,*quiq; à Celtis deſcenderunt, ut autor eſt* Liuius *lib.*VIII.*quartæ* Decados,*eadem locutos ſuo tempore lingua,qua* Treuiri *utebantur*. Quis *autem neſcit* Treuirorum *linguam antiquam eſſe, nec multet à* Germanorum *lingua diuerſam?* Et *ſi concedi oportet*, *quod* Strabo *ait libro* VII.Germaniæ *uocabulum* Romanorum *eſſe*, *quam aliam cauſam fuiſſe credimus* Romanis,*quòd eos* Germanos *appellarint*, *quàm quòd uel lingua & moribus magnam cum Gallis haberent communionem?* Vel, *quod quidam non abſurde argumentatur, ab ipſa inter ipſos appellationes? fratres enim ſeſe etiamnum hac tempeſtate in rebus ſerijs ac bellis uocant*. Id Romani *ſiue per ſe de* Germanis *neſciuerint*, *ſiue à* Gallis *didicerint,parum conſtat,neque huius eſt negotij*. Nos *enim hic de* Gallorum *linguis tractamus*, *inter quas,ut* Cæſar *ait*, *differentia aliqua fuit*, *ut etiamnum hodie eſt*. Nihil *tamen impedit quin communi appellatione eadem ac una nominetur*, *quanquam non uſquequaque eadem,ſed paululum uariata, id quod in* Græca *quoque lingua accidit.*Porrò *id non eſt paruum argumentum* Heluetiorum *linguam uerè eſſe* Gallicam, *quòd* Latini *autores multa* Gallicæ *linguæ uocabula recenſent,quæ etiamnũ in* Heluetiorum *ſunt lingua,quanquam à* Romanis *ſcriptoribus partim male ſcripta,partim male percepta,ut pote quæ*, *quòd barbara,non magnopere curarent*, *ac obiter duntaxat in operibus recenſerent.*Quæ *tamen ipſa nobis argumento ſunt* Gal

licam linguam in aliqua apud eos fuiſſe exiſtimatione.Itaque Cæſar Gallorum propria,& maxime Heluetiorum *nomina mire torſit,omiſsis ſæpe ac mutatis literis aliquot, ut Latinæ declinationi apta fierent, de quibus paulò pòſt dicturi ſumus.* Idem Plynius *fecit. Ea tamen uerba temporum iniuria adhuc magis deprauata apud eum leguntur,nemine de ea lingua ab mille annis curante.Ita lib.*XVIII.*ca.*XVIII. *Aratra rotulis inſtructa,Gallicum inuentum* Pfluograt *recte nominauit. Vbi tamen codices* Plummarat*, alij* Planarat *habent. Quidam in* Planetas*, ut ſe prorſus ineptos oſtenderent, mutarunt. Apud eundem lib.*III.*cap.*XVI. Bodincum Padum *Gallica lingua à Liguribus dictum ait,quòd ſignificet fundo carentem &* Bodincomagum *oppidum eodem tractu eſſe.* Heluetiorum *lingua uocat* Bodenmagel.*Padum item à Picea arbore, quam Galli ita uocent, nominatum,* Paech *uult dicere, quod adhuc manet in noſtra lingua. Ita apud Suetonium in Galba,* Præpinguis *Gallicè* Galb *intelligitur: ſed uitulus potius. Nam ita præpinguem ac obeſum hominem per iocum uitulum uocamus.Et* Beco *Roſtrum apud eundem in* Vitellio *adhuc habent* Belgæ *noſtra ætate in ſua lingua.* Heluetij *uerbum indè* Beclem,*id eſt,roſtro ferire. Multa his ſimilia enumerat* D.Ægidius Teſchudus V.C.*apud* Heluetios*, mihi non affinitate tantum iunctus,ſed eodem etiam ſtudiorum amore, in libro de* Rhætiæ *antiquitate, & tractu Alpinarum gentium,Vbi* Strabonis,Plynij,Liuij*, aliorumq́; claſsicorum ſcriptorum locos plurimos digniſsime tractat, quem in his annotationibus ſæpe in teſtimonium adducemus, neque id immerito:uiſa enim tractat,& ſummo iudicio librata,maximoq́; labore inuenta, quæ ab mille annis neminem tractaſſe nouimus.*

Accedit, huc q; Plynius ait Gallos medullam Margã uocare, & germanos anſerem ganzam, quæ duo uocabula adhuc manent in utraque lingua. Francorum autem hodierna lingua ex duabus linguis eſt, ex priſca Celtica, & Romana. In qua Romana tamen, quod ad themata attinet, dominatur.

Propterea, quòd à cultu atque humanitate prouinciæ, &c.

Feſtus ait prouincias dictas, q; populus Ro. eas prouicerit, id eſt, antè uicerit. Alij à porrò uincendo dictas uolunt. Cæterum ex regno fit prouincia, cum è regia manu in poteſtatem alicuius populi deuenit. Verum hoc loco ea eſt Narbonenſis Galliæ portio, quæ mari Liguſtico, Alpibus, & magna ex parte Rhodano concluditur.

Quæ ad effœminandos animos pertinent, &c.

Merces intelligit, et rerum omnium, quæ ad luxũ faciunt, copiam: maxime uerò, ſicut ipſe poſtea, ubi de Neruiis Cæſar fatetur, uinum. hodie etiam aromata, & ſpecies, ut uocant, ad idem pertinent.

Id hoc facilius eis perſuaſit, &c.

Non poterat Cæſar luculentius, ueriusq; deſcribere Heluetiorum regionem, q̃ tribus hiſcæ liminibus, Rheno, Rhodano, & Iura monte. Vt merito Pudeat quoſdam ſui erroris, qui auſi fuerint Elſatiam, dicere Heluetiam: qua in re etiam Æneas Syluius aberrat. Quòd autem undique Heluetiorum natio ſit tuta, ut Cæſar exiſtimat, hoc quidem uerum à duabus partibus ad Meridiem & Occaſum. Cæterum aduerſus Germanos atque Rhætos, hoc eſt, ad Ortum & Septentrionem, non ita uerum eſt. neque enim Rhenus tantus limes eſt, ut tutam de-

ſenſionem præbeat, quando ſupra lacum Conſtantienſem pleriſq; in locis uado tranſitur.

Altera ex parte monte Iura altiſſimo.

Mons iura hodie multa habet nomina. Incipit autem infra Brugas oppidulum ad Arolam flumē in Heluetijs, ubi Boetz berg dicitur. Deinde recta ad Occaſum ſecundum Arolam ad Salodorum progreditur, ibi hodie Hôuvvenſtrein dicitur. Deinde ab Bipennes oppidum ad Neacrin, uulgo nouum caſtrum. Deinde inter Occaſum, & Meridiem deflectit Geneuam uſque, ac ultro etiam in Sebuſianos, hodie Bellicenſes. Cæterum in dicto iam tractu pluribus locis tranſitur.

Qui in longitudinem.

Eſt autem longitudo Heluetiæ à Geneua Conſtantiam uſque, iter ſex dierum plus minus, ſi xl. millia in unius diei iter conferemus. Latitudo autem ab Iura monte ad montem uſq; Gothardi, iter trium dierum, quem Cæſar aliquanto maiorem facit. Sed ea auditu habet, non uiſu.

In eo itinere perſuadet Caſtigo.

Non eſt dubium omnia nomina Gallica, quæ hic Cæſar in x, terminat, apud Heluetios in x literam Græcam ſcripta fuiſſe. Vtebantur enim literis græcis, quibus linguam ſuam Gallicam, non autem græcam ſcribebant. Et poteſt etiamnum lingua Heluetiorum optime Græcis ſcribi literis, quod multi ſæpe fecerunt. Itaque cùm lingua Latina nullum nomen in ch habet, & omnino Cæſari ea nomina in formam Latinam reducenda erant, aliquando deflexit ad x literam proximam figura ad x, ut tertiæ declinationi

clinationi apta fierent, aliquando ad c, uel g, ut in ſecundam declinationem uenirent. Inuenerat ea in Heluetiorum *tabulis Græcis exarata literis, ubi* χ *litera, Latinæ* x *non eſt abſimilis*. Quod *Chriſtianus uſus obtinuit in* χριςὸς. Itaq; ex ὀργενδοριχ *fecit* Orgentorix, ex Κάςριχ, *Caſtigus, omiſſa r, litera, ut nos nunc ex* Fειδερικ *fecimus* Fœdericus. R*urſus ex* Fεργώβρετ *fecit Cæſar* Vergobretum, *abiecta* σ, *ab* ς. Ex αὔμβειχ Ambiorix. Ex Κάλμαντελ *Catamāteles*. Ex θύμειχ Dumnorix. Ex Λύπηγγιχ Litauicum Denique ex Germanico Ernſt Ernc*ſtum*: Quod *nomen poſtea correptum eſt in* Ariouiſtum, *ac deinde in* Ariouiſtum. Nec hoc *mirum uideri poteſt, cùm Græci ſubtiliſsimi homines Hebraica & Barbara ad eundem modum corruperint, ſi* Romani *Gallorum quoque linguam male tractarint: id quod ſemel nos admonuiſſe ſat fuerit.* In Plinio *quoque idem accidit ut de* Bodomancis *Planaratis, pro* Bondenmangel & Pfluegrandt, *paulò ante diximus.*

Die conſtituta cauſæ.

Cauſam dicere eſt, quod Græci tum κρίνεσθαι *tum* εὐθύνεσθαι *dicunt, hoc eſt, iudicium ſubire, & culpas fraudesq; iudiciorum ſuorum actorumq; præſtare. docuit hoc* Budæus.

Oppida ſua omnia numero ad duodecim.

Hic *locus ſatis probat per pagum non oportere intelligere uicum, ut quidam inerudité expoſuerunt, & ex ſequentibus latius patet.* Cæterum *cum hodie tota* Heluetiorum Democratia *ſiue regio in* XIII. *ciuitates ſit diuiſa* (Vulgus Angulos *uocat*, Franci Contones) *quarum nomina, ut publice in concilijs ſedent, hæc ſunt*, Ti-

gurum, Berna, Luceria, Vria, Suizia, Syluania, Tugium, Clarona, Baſilea, Friburgum, Salodorum, Scafhuſia ac Abbatiſzella, *undecim tamen duntaxat intra ueros regionis* Heluetiæ *limites concluduntur. Baſilea enim non in* Heluetiis, *ſed in Sequanis iacet, Scafhuſia in Germania.* Porrò ex his XIII. Vria, *Suizia, Syluania, Clarona ac* Abbatiſzella *non ſunt oppida, ſed uicorum conuentus, æquata omnium libertate, & ab his, maxime* Vris, *Suizis, ac Syluanis,* Heluetiorum *noſtra ætate libertas eſt orta. Ipſi tamen multis oppidis ac arcibus imperant, contrario atque in alijs regionibus, more.* Rurſus *ex his.* XIII. *quinque noſtra ætate, cum totus* Rhenus *ferè, ac uniuerſa Germania ſchiſmatis plena eſſet, inconcuſſam maiorum ſuorum religionem ſeruarunt, ac armis fortiter, nec ſine ſanguine, nec ſine* Dei Optimi Maximi *auxilio defenderunt. Qui mihi in hoc qualicunque commentario digni uiſi ſunt, ut honoris cauſa nominentur. Fuere igitur,* LVCERIA, VRIA, SVIZIA, SYLVANIA, TVGIVM. *Sed omnino apud autores loca uetuſta in* Heluetijs *ſunt* Auenticum, *nunc paruum oppidulum prope* Friburgum, *ubi multæ antiquitates adhuc uiſuntur.* Vindoniſſa *ſupra Confluentem* Vrſæ *ac* Arolæ, *Ciuitas equeſtris, Gannodurum, nunc Conſtantia,* Vitodurum, *nunc* vvintherthur. Forum Tiberij, *quod multi Zurzachium exiſtimant, quidam* Cæſaris *ſedem oppidum* Epiſcopi Conſtantienſis, *utrunque enim peruetuſtum creditur.* Multis *præterea indicijs, quæ* Commentarij *huius anguſtia & ſolita noſtra breuitas enarrare non permittit, uetuſta creduntur loca,* Tigurum, Luceria, Tugium, Solodorum, *Aquæ, Orba. Coniecta etiam* Zouingen & Berona. Berna *autem &*

Fribur-

Friburgum noua ſunt oppida intra quadringentos annos ediſi cata.

Molita cibaria.

Participium à molo,is,ere,in Supino molitum. *unde parti cipium molitus,a,um:atque etiam is modus etiamnum* Helue-*tiis manet.*Farina *enim ex auena denſa,butyro ac ſale condita in magno aheno ſuper ignem cocta , in uaſis* ponitur *ac cum reliquo commeatu in bellum ducitur, nec ad pulmentarium cõ quendum quicquam additur , quàm aqua calfacta eſuribundis militibus dulce condimentum.*

Perſuadent Rauracis.

Rauracos ſupra Baſiliam *habuiſſe ſedes,atque* Auguſtam *urbem maximam,cuius etiam hodie ueſtigia ſunt, pertigiſſeq́; eorum imperium rectà ſecundum* Rhenum,*uſque ad* Confluen*tem* Rheni *ac* Arolæ,Ditionis *hodie* Helueticæ , *ſatis conſo- num ueritati eſt.*Quatuor *igitur* Rheni *oppida ſupra* Baſi-*leam* I.vvalzhuot,*id eſt,ſyluæ cſtodia* II.Lauffenberg *à mi nore* Rheni Cataracte *nomen habens* III. Sekingen *à Sequa nis dictum* IIII.Rinfelden *elegans oppidum , & quidquid ditionis circum ea eſt,*Iuram *uſq;, totum olim* Rauracorum *imperio ſuberat.* Quidam *aiunt* Sequanos & Rauracos *ſepa ratos flumine* Byrſa,*quod paululum ſupra* Baſileam Rhenum *influit.*

Et Tulingis & Lacobrigis.

Tulingos & Lacobrigos,*qui* Lotharingiæ *partẽ putant, prorſus falluntur.*Sed & *qui* Tiguronos *aut* Lauſanenſes,*ma gis decipiuntur.*Qui *uero* Germanos *fuiſſe exiſtimant ſupra* Rauracos,Heluetijs *ad* Septentrionem,*hi demũ recte iudicãt.* Hodie *nomen retinent* Germanicum Stuelingenn,*quod nomen*

b 5 Cæſar,

Cæſar, ut cætera, ob Latinam inflectionem corrupit. Admonuit nos eius rei D. Ægidius Tſchudus. *Adiuuant hanc opinionem, quod poſtea uicti* Heluetii *&* Tulingi *&* Lacobrigi *iuſſi ſunt redire in ſuos fines, unde profecti erant.* Lacobrigi *autem legendum per* c. Hodie *daß.* Claechky *adiecta c litera, conſuetudine* Celticæ *linguæ, ante* l.

Boiosq;

De Boiis *non parum admirationis præbet id Lectis quòd tam uarias apud autores dicantur habuiſſe ſedes, ut non facile expedias, qui hodie uerè ſint dicendi* Boii. *Primum certè uidentur* Germani *eſſe, deinde ex* Germania *olim in* Noricum *tranſcendiſſe,* Danubii *loca occupaſſe,* Italiam *quoq; petiiſſe, atq; aliquot ſeculis ante* Cæſarem *circa* Padum *conſediſſe, ut* Liuius *lib.* v. *ab* Vrbe *condita teſtatur, & lib. primo de ſecundo bello* Punico. *Denique multis locis quartæ* Decadis, *quemadmodum in quintum ab* Vrbe *condita li. in annotationibus noſtris in* Liuium *diximus. Multi eximii uiri* Bohemos *antiquam ſedem* Boiorum *crediderunt, &* Bauaros *ab illis deſcendiſſe: ſimiliter in* Francia Borbonios.

Et in agrum Noricum.

Legendum puto, & in agrum Noricum *tranſierant,* Noricumq; *oppugnarant, ut priore loco ſit adiectiuum, poſteriore ſubſtantiuum.* Nam Noricum *natio inter* Pannones *&* Vindelicos *ad* Danubium *ſita.*

Erant omnino itinera duo.

Cæſar cùm duo itinera deſcriberet, ea tantum exiſtimauit, quæ proxima ipſius prouinciæ erant, & commoda Heluetiis *in* Santones *proficiſcentibus: alioqui multa præterea ex* Heluetiis *erant itinera in* Celtas, *maxime in* Rauracos *&* Sequa-

quæ

quanos. Atqui uel ex hoc loco ſanè conſtat Cæſari Heluetiorum regionem ex relatione tantum notam fuiſſe: cæterum non uiſam. Notandum hoc item loco Sequanorum longitudinem eſſe ab Rheno uſq; ad Rhodanum, latitudinem uero ab Iura ad Lingonas.

Rhodanus fluit.

Nota terminos inter Heluetios & Allobrogas. Ex quibus colligitur, Heluetiorum olim fuiſſe quicquid intra Friburgum nobile Heluetiorum oppidum, & Geneuam terræ interiacet.

Proximumq; Heluetiorum finibus Geneua.

Quatuor hæc nomina Genua, Geneua, Genabum, & Gebenna, multum obſcuritatis Lectori ingerunt, ac non attentum ſæpe feſellerunt, quæ ipſa longe diuerſa ſunt. Genua enim Ligurum caput in Italia ad mare eſt noſtrũ: Geneua uero Allobrogum ad hoſtia Lemanni lacus, ubi Rhodanus exit. Genabũ Carnutum oppidum ad Ligerim amnem, hodie, ut quidam putant, Aurelia: Deniq; Gebenna mons qui Heluios ab Aruernis ſeparat, ut lib. VII. poſtea dicet Cæſar. Cæterum ab annis, ut puto, octingentis literarũ ac ſoni ſimilitudine Geneua ab indocto tunc ſeculo Gebennæ nomen inuenit pluratiuo numero. Vnde generoſis dominis Baronibus à Gebennis nomen manet. Quidam ita etiam Aureliam ineptè Gebennam nominarunt, pro Genabum & Gebennenſe ſtudium pro Genabenſe. Ineptiores autem hi, qui Genuam Ligurum caput Ianuam nominari putant, quaſi Italiæ & maximè Liguriæ Ianua, quia maris portus eſſet, & fortaſsis, ut ab alijs eo diſtinctius nomen eſſet.

L. Piſone,

L.Pſone, Aulo Gabinio.

Hic annus eſt urbe condita DCXCVI. *Atque primus annus huius belli Gallici, quo galliæ utriuſque Citerioris ac Vlterioris Prætor eſt factus Cæſar. Ante Chriſti natale* LV.

L.Caßium Coſ. occiſum.

Vide Florum in Epitome libro ſexageſimo quinto. Nam Tigurini illi fuerunt ex Heluetiis. *Cæterum Caßius Conſul fuit, anno ab urbe condita* DCXLVII.

Q*ui in flumen* Rhodanum.

Fortaßis legendum eſt, quem flumen Rhodanum *influit.* Q*uanquam lib. 7. de palude in Sequanam, ſimilis habetur locutio. Lector ipſe diſpiciat. Porrò hoc quoq; conſiderandum, an non idem ſit, à lacu Lemano ad montem Iuram quod hoc loco ait: & à Iura ad flumen* Rhodanum, *quod antè dixerat cum tamen duo diuerſa itinera diſcribere uelit: certè ego me hic non explico.*

Cæſari renuntiatur.

Ptolomæus Santones inter Garumnam et Ligerim amnes ad mare occiduum conſtituit. Sanè autem ſuſpectum eſt in tam longinquam regionem proficiſci conatos Heluetios. Q*uanquã cum alia in hac hiſtoria* Heluetiorum *acta audaciæ ſpecimen habeant, hoc quoque ſic intelligi poteſt.*

Ibi Centrones & Garoceli.

Centrones & Caturiges in Graiis Alpibus Ptolomeus non longè à Lepontinis ponit. Oſcelum autem oppidum eſt ad Duriam minorem amnem, longe ab Oſcela, quod Lepontinorum oppidum Ptolomæus tradit, hodieq; in ea ualle, quam flumen Toſa à ſummis Alpibus ut Ticinus ortum, perluit,

infima

infima parte iacens, ab Dominico ibi, hoc eſt, Canonicorum collegio hodie nomen Dum doſcella habens, & uallis de Oſcella, q; nos fecimus Eſchentall. in Ptolomæo igitur id erroris eſt, quòd Centrones uicinos facit L. pontijs. Cum hoc certum conſtet inter Centrones ac Lepontios interiacere medios Salaßios, qui Salaßij Auguſtam Pretoriam, celebrem apud Scriptores urbem, inhabitabant, & ipſa urbs hodie nomen habet, & uallis ab ea Augſtal. Garocellorum non meminit Ptolemæus, ſunt autem populi Alpini prope Centrones. Vocontij uerò inter Iſaram & Rhodanum Allobrogibus ad Orientem uicini ab eodem deſcribuntur, quæ cum deſcriptione Cæſaris optime conueniunt.

In Sebuſianos.

Sebuſiani inter Rhodanum et Ararim ſunt hodie Bellicenſes, ut rectè Marlianus deſcripſit, à quibus hodie Sabaudiæ nomen manet. nec enim alia apud autores ueteres origo eius nominis inuenitur. Ptolomæus Sebuſianorum meminit in Lugdunenſi Gallia, ſed nimis occidentales facit. Sunt etiã Seguſiani, ſiue Sebuſiani in Graijs Alpibus apud Ptolomæum, ſi nomina non ſunt corrupta. Seduſii uerò Germaniæ populus eſt.

Eorumq; agros depopulabantur.

Et hoc ſuſpectum uideri poteſt, cum Dumnorix Heduus eſſet, & apud eos potens, qui Heluetios iuuerat per Sequanos.

In Heduorum.

Hedui inter Dubidem & Ararim poßeßionem habuerunt, ait Strabo libro I I I I. Ciuitas erat potentißima in Gallia, & Romanis ſemper amica, hodie Autum nominant.

Item

*Item Allobroges,qui trans Rho-
danum uicos.*

*Non eſt hoc aduerſum illi,quod paulò ante dixit, Rhoda-
num inter Allobrogas ac Heluetios limitem eſſe.hic enim de
Allobrogum terra loquitur,quæ in Heduos tendebatur inter
Occidentem ac Septentrionem,non quæ Heluetios contingit
inter Septentrionem ac Ortum.*

Flumen eſt Arar.

*Arar eſt fluuius Celtarum,de quo rectè Marlianus Hoc
autem admonendus eſt Lector,illum non ex Alpibus oriri,
nec primo quidem curſu,quod tamen tradidit Ptolomæus, ad
Septentrionem,ſed ad Meridiem labi,nec cum Rhodano linea
parallela incedere.Denique nec eum eſſe Arolam, qui per
Heluetios lapſus,hodie Ar,uulgo dicitur.*

Hic pagus unus.

*Græci πηγὴν fontē dicunt,καὶ δωρικῶς παγὰν. inde La
tinis dictus pagus,cuiuſque fluuii tractus,& utrinque ſecundū
flumen habitationes.Tales porrò nauigabiles etiamnum ho-
die ſunt intra Iuram,Rhodanum & Rhenum,ueros Heluetiæ
terræ limites,prorſus in Heluetiis quatuor,Vr,Limagus,Vr
ſa,& Arola.Vr genere fœminino,opinione quorundam non
temere coniectantium,Celtice dicitur Die Vr.poſtea facta eli
ſione diphthongi Celticæ ie, D'ur, quemadmodum Arolam
Die Ar, & eliſa diphthongo ie, de articulo die, D'ar. Item
Die Etſch, D'etſch. Vr autem productè dicitur, quam
longam literam cum Germanica lingua non habeat,ſicut nec
Græca, Dur uerterunt in Daur. unde Romani, qui no-
bis omnia antiqua corruperunt nomina, Taurum uoca-
runt. At Heluetiorum lingua Dur pronuntiat, & regio-
nem*

nem adiacentem Durgeuvv. Fluuius in immenſum creſcere ſolet, torrentis in minorem, ſed nauibus non admodum aptus. Limagus apud Claronenſes oritur, ac in media ipſorum regione Serniphium alterum ex altera ualle delapſum amnem accipit. Deinde infra Vrnas (duorum uicorum nomen eſt) ſupra Latericium pontem (ita uocant) ex Lacu Veſenio accepta aqua, Marcham (qui fuit olim Heluetiorum in Rhætos finis, & Heluetii ita terminum uocant) ac Caſtra Rhætorum (& huic loco etiamnum nomen manet Caſtra) diſterminat. Hinc Lacum Tigurinum ingreſſus, ad hoſtia eius Tigurum ampliſsimam Heluetiorum urbem diuidit, mox Aquas, memorabilem in Heluetiis locum, propter calidas illic aquas, Græci Thermas, uocant, delabitur. Harum aquarum ſitum non omnino abſurde deſcripſit Poggius Florentinus, ſi Latinè nominare potuiſset. Deinde haud ita longe Vrſæ ac Arolæ miſcetur. Vrſa ſanè, quem fluuium tranſpoſitis duabus prioribus literis uulgò Ruſam uocant, in ſummis Alpibus, quibus hodie Sancti Gottardi nomen eſt, oritur, ac rectà ad Septentrionem labitur cùm contrà Ticinus ex eodem iugo per Lepontios in Meridiem. Vrſulam ſiue Vrſcellam primum uallem Rhæticam, deindè Vriam Tauriſcorum, gentis Gallicæ reliquias, uenit, ubi Lacui miſcetur, qui Vros, Suizos, Syluanos ac Lucerinos, quatuor Syluæ ciuitates (nam ita appellant hodie) aluit. Porrò deinde Tuginis omnibus ſuſceptis Bremgartem ac Mellingen (oppida ſunt Ditionis Heluetícæ) lapſus infra Brugas Arplæ commiſcetur. Denique Arola ipſe ex iiſdem ſummis Alpibus ortus in Septentrionem uerſus paulò plus tamen quàm Vrſa ad occaſum primum inclinans, per lacum

Thunenſem

Thunenſem Bernam lapſus & ipſam ampliſsimam Heluetiorum urbem ambit : deìn paulò infra Bernam alterum accipit flumen Sanam è ualle eiuſdem nominis altiſsimis ſæptam montibus, ac Nicolai vvinmam docti noſtra ætate uiri patriã delapſum, quod Friburgum nobilem illam urbem ambit, ut Arola Bernam. Ibi in ortum ambo conuerſa flumina ſub Arolæ nomine Salodorum perueniunt. Et hoc quoq; oppidum antiquiſsimum eſt non modo Heluetiæ, ſed uniuerſæ Celtice. Deinde per terram nobiliſsimam ab ipſo Arola denominatã, receptis Vrſa ac Limago, Rhenum infra Clingovv (oppidum eſt Epiſcopi Conſtantienſis) ingrediuntur. Confluentis nomen adhuc loco manent, ſed non incorruptum. Coboletz enim uocat Heluetiorum lingua: miſerrimus hodie eſt uiculus. Nomen à Romanis loco eſt inditum, cum ibi aduerſus Hercynios excubarent. Nec puocul inde abeſt Rauracorum oppidum vvattzhuot, quod nomen ſignificat ſyluæ cuſtodiam, Rauracorumne aduerſus Romanos monumentum, an aduerſus Germanos, incertum. Ad Confluentem igitur illum tria Heluetiorum flumina Limagus, Vrſa, ac Arola in Rhenum exonerantur. Vr autem paulò ſuperius, infra maiorem tamen Rheni cataracten, qui ſub Schaffhuſa eſt, Rhenum influit: Hæc igitur quatuor flumina quatuor Heluetiorum pagitur creduntur. Hunc locum haud ſcio an quiſquam ante me explicuerit, cum ego doctiſsimos meæ ætatis homines ea de re ſepius interrogauerim: Sed quale inde reſponſum tulerim, non eſt opus hic referre.

Qui bello Caßiano dux Heluetiorum fuerat.

Nota bellum à uictis more Romanorum uocari.

Interim

Interim quotidie Cæſar.

Digreßio eſt paruula ab Hiſtoria Heluetiorum de dolis Dumnorigis principis Heduorum,qui cum Romanis militabat,ſed Heluetijs fauebat.

Propter liberalitatem.

Videtur liberalitatem pro largitione accepiſſe: cum liberalitas in bonam,largitio in malam accipiatur partem.

Portoria.

Portoriū eſt merces,quæ portitoribus datur, ait Nonius Marcellus.Portior autem qui uectigal portus conduxit,quod Portorium uocatur.

Quod Diuitiaci fratris ſummum.

Quid amicis debeamus.eximum fuerit hoc exemplum.

Et quotidianis interpretibus.

Vide hunc locum,ubi Cæſar per interpretes cum Gallis locutus eſt.

Et res per fugitiuos L.Æmylij Decurionis.

Vide Laurentium Vallam libro VI.cap.XXXII.Quid decurio.

Ita,uti ſupra ſe.

Sex legiones Cæſar habebat. ſed cum quatuor duntaxat more Romanorum prælium commiſit. Erat enim conſularis exercitus IIII.legionum,autore Polybio.

Milites è loco ſuperiori pilis mißis.

Pilum Romanum,haſta erat quinque pedum, ſed ferrum eius ſeſquipedem habebat.Totius itaq; Pili longitudo erat ſex pedum ac ſemis.

c Mazaras

Mazaras ac tragulas.

*Mazacis apud Heſychium eſt hacta Perſica,genus teli,cuius formam non exprimunt autores.*Tragula *uerò, ut ait* Feſtus Pomp.*genus teli,dicta,quòd ſcuto infixa trahatur.*

In fines Lingonum.

Apud Lingones, *ait* Cæſar *libro quarto, oritur* Moſa *fluuius,unde non eſt difficile conieċturare de eis. ſunt enim noti.*

Verbigenus.

Perpagum *fluminis tractum, & ſecundum eum hominum habitationes intelligi, ſuperius declaratum eſt. Atqui tractibus hiſce(ut ita loquamur)non ſunt eadem quæ fluminibus nomina, cum* Limagi *accolæ* Tigurini *dicantur.* Et hic Verbigenus *pagus nullius fluminis nomen eſt, ſed tractus haud dubiè,at cuius nam fluuii inter treis reliquos, id demum difficultatem nobis ingerit.* Codices *uetuſtiores non* Verbigenus,*ſed* Vrbigenus *habebant.* Vnde *duæ conieċturæ diuerſæ doctioribus ortæ ſunt.* Alteri *putant ad* Arolam *habitationem* Vrbigenum *pagum dici ab* Orba, *hodie adhuc peruetuſto oppidulo* Ditionis Bernatium *ac* Friburgenſium, *ad quem ſanè ut proximum domicilium, ſex hominum millia eius pagi contenderint,cum* Cæſar *exiſtimarit eos ad* Germaniam *tendere.* Alteri *per* Vrbigenum *pagum,* Duggeam *hodie dictam terram deſignari putant,ab* vr *flumine, maxime quòd* Germanorum Rheniq; *hic fiat mentio, cui* Rheno *flumini* Durgeani *ſunt uicini.* Lectori *integrum ſit iudicium.* Reliquorum *duorum pagorum ſiue tractuum nomina nuſquam, quòd ſciam, inueniuntur.* Itaque *eum, qui ad* Vrſam *eſt, tractum,cogitandum quo pacto appellemus.* Tauriſcumne, à Tauriſcæ

à Tauriſcæ gentis reliquis, qui hodie ſint Vri? Atqui illi poſterioribus ſeculis has ſedes occupáſſe uidentur, ut ab illis nõ potuerit tempore Cæſaris eſſe denominatio. An potius Tugi num? cum Tuginorum Strabo & 4. & 7. libris magnifice meminerit, et locus Tugium ſanè uidetur antiquiſſimus. Eum autem qui ad Arolam eſt, quidam Iuraſſium, quidam Antuatium nominandum cenſent, fortaſſis & Aucnticenſis nominari potuit.

Heluetios, Tulingos.

Mirum uerò quid cum Rauracis actum ſit: nam horũ hic non meminit. Valde ſuſpicor incuria librariorum omiſſum nomen, & eos quoque iuſſos redire in patriam, ut Heluetios, Tulingos, ac Lacobrigos, quibus erant uicini.

In caſtris Heluetiorum.

Tabulæ hoc loco intelliguntur militares indices, nempe in quibus duces militum nomina perſcripta habent. Vulgus uocat Regiſtra. Literis aũt Græcis, non lingua Græca confectæ erant. Lingua enim Gallica, qua hodie Heluetii utuntur, non minus Græcis literis, quàm Latinis ſcribi poteſt.

Repertus eſt numerus.

Numerus hoſtiũ à Cæſare uictorum ita ponitur: primùm .n. cuiuſq; populi capita numerantur: deinde ex his omnibus qui arma ferre poſſent, adijciuntur. Poſtremò ſumma ponitur omnium capitum, in qua ſumma ſunt etiam iſta nonaginta duo millia, eorum qui arma ferre potuerunt, comprehenſa.

Totius ferè Galliæ.

De Gallis, hoc eſt, Celtis toto hoc libro deinceps loquitur.

Horum primo circiter.

Aruernos Ptolemæus ad fontes Ligerim amnis ponit:

hodie ea regio nomen tenet. Fuerunt enim Hedui à Sequanis Aruerniſq; duobus locis clauſi. Porrò, Sequani, cùm ad Rhenum uſque extenderentur, perfacile habebant Germanos in auxilium uocare. Quàm belle uerò eiuſmodi res illis ceſſerit, ſequentia Diuitiaci uerba declarant.

Sed peius.

Vide an eam partem terræ putet, quæ hodie adhuc nomen tenet Suggeuvv, & ſuperior Elſatia: uicini enim ſunt Rheno & Germanis.

Harudum.

Harudes qui ſint ex Germanis, non ſatis certo conſtat, quidam eos ex Eremo Heluetiorũ, quod caput Hercyniæ ſyluæ quondã erat (nunc uulgo Schvvartzvvald nominatur) fuiſſe cõtendũt. Porrò ea ſylua trãſrhenana fuit, autore Ptolemæo. Adijcitq; Cor. Tacitus, eam quondam ad Mœnum uſq; amnẽ, ſuo imperio tenuiſſe Heluetios. Ptolemæus autem Charudes in Cimbrica ponit Cherſoneſo, unde in militiam longinquam accerſiti uidentur, ut ferè Germanorum eſt militia.

Amagetobriæ.

Amagetobria, quod oppidum ſit, ignoratur. Marlianus Magetobriam ponit, & Gallice uocari ait Toaut. Quidam libri habent Admagetrobia.

Cimbri Teutoniq;.

Cimbri populi in extremo angulo Germaniæ ad Septentrionem Cherſoneſum habent, hodie Daci, ſed corruptè uocantur. Nam Danos eſſe eos nominatos à rege Dano in chronicis eorum ſcriptum eſt. Regem habent proprium, cuius imperio parent Scandinauenſes, Noruegia, pars Gothiæ & multæ præclaræ alioquin inſulæ. Vide de Cimbris Strab. lib. 7.

lib.7.multis uerbis differentem. Teutones Ptolemæus non longe ab Albi fluuio inter Pharodinos & Sueuos ponit. Tacitus à Tuiſcone rege non habere putat, & alludit uulgaris linguæ denominatio. Vicus hodie eſt è regione urbis Agrippinæ trans Rhenum, nomen eius regis obtinens, ut putant. Neque Teutones & Germani ijdem ſunt, ſicut neque Alemanni & Germani.

Treuiri autem pagos.

Treuiri ad Moſellam fluuium ciuitatem habent, q̃ aiunt ab Abrahæ filiis ædificatam, hodie epiſcopatus eſt, ex ſeptem Romani imperii unius electoris. Locus præterea cum nomine multas antiquitates oſtendit.

Pagos centum Sueuorum.

Sueuos Ptolemæus ad Albim fluuium ponit, qui tamen olim maximam partem Germaniæ occuparunt, latiſsimeq; protendebantur. Quippe quorum erant centum pagi. Deinde mutatis ſedibus ad caput Danubij, & Hercyniæ ſyluæ conſederunt, Rhætiæq; non illius ueteris, ſed Romanæ prouinciæ inter Danubium ac Rhenum, aliquam partem adhuc hodie poſsident. De his Cæſar lib.quarto copioſiſsime: ubi & nos multa alia.

Veſontionem.

Veſontionem oppidum Sequanorum Ptolemæus nominat Viſontium, & uulgus hodie Biſontium, fluuius qui oppidum propemodum circundat, à Ptolemæo Dubis nominatur: Cæſar Alduabin aut Alduaſdubim (nam codices mire uariant) appellat. Cæterum qui fuerint Erneſti regis fines, nuſquam nobis expreſsit Cæſar. At ego puto eum ad Hercyniam Briſgoiæ terræ fuiſſe dominum, aut non longe ab ea.

Factum etiam nuper in Italia.

Videtur de Sparthaca loqui gladiatore: quanquam nihil certi affirmamus.

Erneſtum cum multis.

Loquitur de pugna Amagetobriæ facta: de qua paulò ſuperius mentionem fecit.

Frumentum Sequanos, Leucos,
Lingonas ſubminiſtrare.

Leuci populi ſunt ad Moſellam, nec ita longe à fontibus eius. Hodie Epiſcopalis urbs eſt eorum Tullium in Lothoringia: ut recte annotauit Marlianus.

Sibiq; eam prætoriam cohortem futuram.

Prætoria cohors eſt dicta, quòd à prætore nõ diſcedebat. Scipio.n. Africanus primus fortiſſimum quenque delegit, qui ab eo in bello non diſcederent, & cætero munere militiæ uacarent, & ſexquiplex ſtipendium acciperent. Feſtus Pom.

Heduos Romanis auxilium tuliſſe.

Argutum argumentũ eſt, quo Cæſarem uanitatis arguit. Quippe Hedui Romanis non fuere auxilio contra Allobrogas, nec contrà Romani Heduis, cùm aduerſus Erneſtum pugnarent.

Et Rutenos.

Rutenos Ptolemæus inter Aquitanos ponit, quanquàm ex uerbis Cæſaris Aruernis propinqui uidentur. Et quanquàm Cæſar hic ait non redactos in prouinciam, tamen poſtea ſæpe leguntur prouinciales. Quidam etiam duplices faciunt Rutenos, Prouinciales, & non prouinciales. Ciuitas eorum hodie

hodie Rhodes dicitur. Cæterùm Q. Fabius Maximus hic fuit Coſ. cum L. Opimio, anno ab urbe condita DCXXXIII. cum hic annus ſit DCXVI. ab urbe condita. Meminit Florus in Epitome lib. LXI.

Omnes Alarios.

Alarij milites ſunt non ſatis ſolidi ac firmi, ideoq; à lateribus adhibebantur, tanquam alæ. Vnde & nomen inuenerunt.

Harudes.

Incerta diſtinctio eſt, incertaq; lectio. Nam ſi legas conſtiterunt, neceſſe eſt ſequi nominatiuum: Sin conſtituerunt, legas, accuſatiuum: quanquam coniunctio, paribusq; interuallis, haud ſcio quàm apte hæreat. Ideoq; locum corruptum opinor, nec facile reſtitui poſſe, niſi uetuſto aliquo exemplari adiuti fuerimus. Quidam ſuſpicantur Harudes nominatiui eſſe caſus (etenim illorum erat bellum) alios autem populos in accuſatiuo conſtrui ad uerbum circundederunt, quod neſcio quàm probem.

Marcomannos.

Marcomannos Ptolemæus apud Gabritam Germaniæ ſyluam ponit ultra Danubium, ac è regione Pannoniæ ſuperioris. Satis conſtat eos eſſe Morauienſes. Nam & Germanica uox alludit Marrhenlandi, à marcha, hoc eſt, termino.

Tribotes.

Triboccos Ptolæmeus locat rectà ſub Rauracis ad Rhenum. Strabo libro. 4. Tribocchos uocat. Idq; rectius. Nam à tribus fagis nomen habent, Tribuocchen, Plynius libro quarto, cap. 17. uocat Tribocos. & uериſimile eſt Briſacum deſignari. Nam & conſtans fama eſt oppidum illud

in Gallia olim ſitum fuiße, quod nunc in Germania eſt, mutato Rheni alueo.

Vangiones.

Vangiones Ptolemæus ſub Triboccis, & Nemetes ſub Vangionibus ponit. Quod ſi illic uerè legitur, nõ erunt Nemetes Spirenſes, neque Vangiones Vormacienſes. Spira quippe ſupra Vormatiam eſt. Sed in his neque oportet in omnibus codici accedere Ptolemæi, qui in particularibus, ut ita dicam locis ſæpe exorbitat, neque communibus literatorum coniecturis credere, qui ſæpe priſca temere nouis comparant.

Seduſios.

Seduſij non ſunt Seduni, ſed Germani, ut teſtatur Plynius libro IIII. *cap.* XVII. *Et quanuis Tribocci, Vangiones, & Nemetes in Gallico littore ſedes habeant, tamen aut origine, aut uicinitate, aut lingua Germani uideri poterant: Ideoq; Erneſti regis partes ſecuti. Andreas Althamer inſignis noſtra ætate antiquitatis indagator, Sebuſios legendum putat.*

Quos Vbii, ui proximi.

Vbii populi tranſrhenani, & apud Tacitum, & C. Cæſarem, hodie eorum creditur urbs Agrippina Colonia, quæ olim tranſrhenana fuiſſe dicitur, ut teſtantur illorum chronica. Cuius rei hodie multa ſunt indicia. Quippe apud Diui Panthaleonis ac undecim millium uirginum templa planè ueteris aluei ueſtigia uidentur. Sed poſtea Gallicæ terræ facta, Diuitenſe munimentum habuit, quòd hodie Tuitium uocant.

Ad conuentus agendos.

Conuentus quatuor modis intelligitur. Vno, cùm quemlibet

bet hominem ab aliquo conuentum eſſe dicimus. Altero, cum, ſignificatur multitudo ex compluribus generibus hominum contracta in unum locum. Tertio, cum à magiſtratibus iudicij cauſa populus congregatur. Quarto cum aliquam in locum frequentia hominum ſupplicationis aut gratulationis cauſa colligitur. Hæc Feſtus Pompeius.

ANNOT. IN LIB. I. FINIS.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM de bello Gallico librum II. Glareani Annotationes.

IN hoc ſecundo libro habentur quæ Cæſar bella geſſerit in Belgis, tertia Galliæ parte ac primo de origine Belgarum diſſerit. Deinde: ut cum uniuerſis congreſſus ſit ac uicerit: poſtea in Neruijs egregia illa pugna deſcribitur: Aduaticorũ itẽ expugnatio, et perditio deniq; ciuitatũ Armoricarum, quæ hodie Britanniæ nomẽ obtinẽt, deditio.

Cum eſſet Cæſar.

Secundus annus belli Gallici Coſſ. P. Cor. Lentulo, & Q. Metello nepote, anno ab urbe condita DCXCVII.

Calceos x. millia.

In hac Belgarum deſcriptione ferme populorum nomina hodie conſtant uetere appellatione, quanquam corrupta ſiue apocopata, de quibus Marlianus recte ſentit. Quidam autem Caletos legunt per, t, in ultima ſyllaba. Quidam

etiam aliqua horum populorum nomina inclinant tertia decli. quæ alij ſecunda. Non *eſt autem dubium quin* Romani Gallica *nomina omnia corruperint, ſicut contra noſtra ætas* Romanis *ſua deprauat.*

Loco pro caſtris.

Videtur *legendum eſſe, loco opportuno atque idoneo capto, alioqui nullus uidetur ſenſus.* Eſt *autem* Topographia, *hoc eſt, loci deſcriptio pro inſtruenda acie elegantiſſime poſita.*

Sectionem eius oppidi uniuerſam.

Sector eſt æſtimator redemptorq; bonorum damnati atque proſcripti. Aſcon. Pædianus. Res *autem ipſa ſectio dicitur.*

Ad Venetos, Vnellos, Oſiſſinos.

Venetos Ptolemæus *maritimos facit in* Lugdunenſi Gallia *à quibus putat* Strabo *libro quarto* Venetos *in* Italia *nomen ſuum habere: quod uerifimilius eſt, quã quod* Liuius, *perpetuus* Gallici *nominis hoſtis fabulatur, ab* Antenore *proditore urbis* Troiæ *originem traxiſſe* Paduanos, *ab* Heneto Paphlagonum *duce* Venetos. Oſiſmios Ptolemæus *uocat, quos* Cæſar Oſiſmios *quanquam hoc nomen mire uariatum inuenitur.* Vnelli *præterea ad mare ex aduerſo* Britanniæ *poſiti ſunt.* Cæterum *qui hic enumerantur populi, hodie* Britanniæ *nomen habent. hoc enim nomen in* Continentem *migrauit, cum prius* Inſulæ *eſſet.* Nunc *uero* Britonibus *eiectis* Anglia *recens nomen eſt inſulæ, quanquam eius* Septentrionalem *partem tenent* Scoti. Manſit *igitur nomen* Britonum *in* Gallia. Porrò Carnutes *&* Rhedones *populi inter* Ligerim *&* Sequanam *amnes ſunt, eodem autore* Ptole-

mæo:

niæo:& non longe ab eis Andes,ubi Hybernis fuit exercitus Cæſaris.Aulertij autem hodie Normandiæ ſunt populi:de quibus poſtea plura.

ANNOT. IN LIB. II. FINIS

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM

de bello Gallico librum III.Glareani Annotationes.

T*Eertius commentariorum liber,tertij anni huius belli hiſtoriam complectitur,ab urbe condita,anno* DCXCVIII.*Coß.Cn. Lentulo Marcellino,L.Martio Philippo.Inſunt autem quatuor bella.Primũ Ser.Galbæ aduerſus Sedunos,Veragros,& antuates.Secũdũ ipſius Cæſaris ac Bruti in Venetis.Tertium Q.Titurij Sabini in Vnellis. Quartum P.Craßi in Aquitanis. Adiungitur his expeditio Cæſaris in Morinos ac Menapios:ubi nihil dignum memoria actum eſt.*

Sedunosq; miſit.

Rectißimo ordine Cæſar hoſce nominauit populos: ſunt, enim ex Heduis ad ſummas Alpes eunti, primi Antuates, medij Veragri,ultimi Seduni:ſed non eſt tamẽ eadẽ regionis cõditio,optimã Antuates,mediocrẽ Veragri,aſperã ſed multo lõgiorẽ Seduni tenẽt,qui quidẽ Seduni à ſummis Alpibus initio ſumpto,atq; adeo à fontibus Rhodani ſecũdũ ipſum flumẽ uallem habent extentam C. millia paßuum. Homines liberi, & quos Romani nunquam cogere potuerint, ut ipſorum diſcerent linguam

linguam: quod ſignum eſt uel nihil ibi unquam, uel paruo admodum tempore potuiſſe Romanos. Habent *itaque adhuc antiquam linguam* Galliæ, *qua etiamnum* Heluetii *utuntur*. Rhodanus *ſane inundatione frequenti multo illis adfert incommoda, nec minus ingentes illi torrentes, qui tantum ſaxorum, ut monteis æquare queant, ingerunt. Ipſi hodie priſtina retenta uirtute*, Veragris, *qui* Romana *utuntur lingua, dominantur, ac in* Prouinciam *redegere, parte etiam* Antuatiũ *occupata* Sedunum *præcipuã eorum oppidum eſt, in quo* Epiſcopum *conſtituunt, qui regioni & ut princeps, & ut* Eccleſiaſticus *præſul imperat, liberis tamen, non ſeruis: nihil enim publicè agit abſq; omnium ciuium eius regionis conſenſu*. Heluetijs *ſunt confœderati, ut* Rhæti, *maxime quatuor partibus* Luceriæ, Vriæ, Suiziæ, *ac* Syluaniæ, *quibus cum ueterem ac maiorum ſuorum fidem noſtra ætate egregie defenderunt*. Cæterum Octodorus *in* Veragris *uicus hodie* Martanach *dicitur, flumini adiacet quod ex* Pœnio *monte (maior* S. Bernardi *uocatur) Septentrionem uerſus fluens*, Rhodano *commiſcetur*. Agaunum *autem locus eſt, qui hodie* S. Mauricii *dicitur, ad* Rhodanum *amnem, in ipſis etiam* Veragris. Antuates *autem inter* Veragros *ac* Allobrogas *medij ſunt, ſed magis à latere lacus* Lemani, *quà ad* Heluetios *pertinent*. Hæc *ferè ex* D. Ægidii Tſchudi *ciuis noſtri* Rhæticæ *ueteris deſcriptione*. Antuatibus *noſtra ætate præfuit generoſus* Baro, Lulini *dominus*, Aymo *à* Gebennis *cum filiis*, Georgio Guidone, *ac* Proſpero. Porrò *de ſummis* Alpibus, *qui* Pœninas *eſſe* Alpes *aſtruunt ad* Octodorũ, *egregiè decipiuntur*. Nam Cæſar *hoc loco* Sedunorum, Veragrorum *atq;* Antuatim *longitudinem exprimere uolens, ait eos à finibus* Allobrogum & *lacu* Le-

manno & flumine Rhodano *ad ſummas* Alpes *pertinere,qua deſcriptione nihil luculentius dici poteſt.Cæterum ubi potius ſummas* Alpes *dixerimus,quàm ubi in omneis mundi plagas flumina eximia fluunt ac originem habent? Sunt autem hac* Alpium *parte ſeptem hæc,*Ticinus, *qui ad* Meridiem, Toſa *ac* Madia *ad eundem,*Rhodanus *ad* Occaſum,Arola *ac* Vrſa *ad* Septentrionem,Rhenus *ad* Ortum *duobus fontibus ut poſtea dicemus libro ſequenti.*

Conciſa æſtuarijs.

Æſtuaria loca ſunt marinis aquis referta.

Socios ſibi ad id bellum.

Qui hoc in loco numerantur populi,partim ſunt Celtæ *ciuitatum maxime* Armoricarum, *hodie* Britanniæ *ducatus, partim ſunt* Belgæ,*hodie* Normaniæ *Comitatus.*Morini *tamen &* Menapij *remotiores.*

Quas ex Pictonibus *&* Santonis.

*Santonibus puto legendum.*Nam *libro primo tertia utitur declinatione.*Iter*(inquit)in Santonum fines facere.*Rurſus, *de eiſdem,*Dum *omnibus fortunis ſociorum conſumptis in Santones* Heluetij *peruenirent.*Niſi *quis putet* Cæſarem *eo nomine utraque uſum declinatione:ſicut* Mediomatricum *nomine,libro 4.ubi de* Rheni *fluxu,tertia.*At *lib.7.ubi de* Gallorum *copijs, ſecunda utitur.*Codicum *fidem ubiq; in dubium adducere, nimium ſolenne eſt. Sed iudicet* Lector.

Carinæ aliquanto planiores.

Carina infima nauis pars eſt.

Tranſtra *ex pedalibus in altitudinem.*

Tranſtra *&* Tabulæ *nauium dicuntur:& tigna quæ pro pariete in parietem porriguntur,autore* Feſto.

Pelles

Pelles pro uelis,alutæq; tenuiter.

Pellis poſtquam eſt concinnata ad calceos & cætera opera facienda,aluta dicitur.Varro.

His cum fines,qui antennas.

Antennæ ſunt ligna per tranſuerſum in malo poſita; in quibus uelum alligatur.

Tanta ſubitò malacia.

Malacia eſt maris quies,cum fluctus omnino quieſcunt.Suidas ῥαθυμίαν *exponit.*

Atq; his paucis diebus Aulerci Eburonices.

Ptolemæus triplices ponit Aulercos in ipſa adeò Lugdunenſi Gallia,quæ inter Sequanam ac Ligerim.Primos Diabolitas aut Diaulitas.ut alij habent codices,quos Cæſar paulò antè in hoc libro Diaplintres uocaſſe uidetur.Hi proximi ſunt Venetis.Alteros Cœnomannos,Andibus ad Ortum. Tertios Eburaicos à Ligeri ad Sequanam protenſos, quos hîc Cæſar Eburonices uocat.Vnus igitur hic populus Aulerci Eburonices,non duo. Aulerci Gallica lingua uidentur dici Ovvlercher & Diaulitæ dieovvluot.Cœnomanni uero Kuenmaenner,quos Græcè Thraſyandros dicere poßis.

Sontiates magnis copiis

Sontiates populi Aquitaniæ,quos Plyn.lib.4.cap.19.Sotiates uocat.ubi de Auſcis.

Alia ex parte oppidi Adcantuannus.

Hic ſuſpenſus eſt ſermo per longius Hyperbaton, ſed ea tamen uerba poſtea repetit. Exemplum ſimile eſt Ægloga 8.Vergilij ab initio: Paſtorum Muſam Damonis & Alpheſibæi.

Craſſus in fines Vocontiorum.

Vocates, uel, ut alij uocant, Vocatij, populus Aquitaniæ, ſicut & Taruſates, uicini Sontiatibus, qui non longe à Toloſa *&* Narbone *abſunt.* Vocontii *uero* Galliæ Prouinciæ, *proximi* Allobrogibus, *ut ex libro primo patet. Hic igitur legendũ eſt, aut* Vocatiorum, *aut* Vocatium, *non* Vocontiorum.

Quæ ex Aquitania, Cantabriſq́;.

Cantabri ſunt populi Hiſpaniæ *ad Septentrionem atq;* Oceanum Britannicum Gallicumq́; *ſpectantes: qui & mari & terra facile in auxilium Aquitanis uenire poſſunt.* Tarbelos *porrò* Ptolemæus *Aquitaniæ populos itidem ad mare collocauit.* Bigerrones, *non longe abſunt à* Turſa *in* Vaſconia, *tum* Præciani, Vocates *(à quibus putant* Vaſiones *dictos &* Vaſconiam *)* Taruſates *(* Turſani *hodie)* Flutaſtates *(quorum & hodie nomen manet)* Garites, *his finitimi fuerunt, omnes hodie ſub nomine* Vaſconiæ. Auſcorum *meminit* Mela *&* Ptole. *hodie nomen quoq; manet. Cæterum* Garumni *qui eſſe poſſunt alij, quàm qui* Garumnam *flumen circum habitant?* Sibuzates *uero &* Cocoſates *qui hodie ſint parum conſtat: certum tamen eſt Aquitanos eſſe.*

Morini Menapijq́; ſuperant.

Morinos & Menapios Cæſar hoc loco coniunxit, quaſi uicini ſint hi populi, rurſus libro ſequente, ubi iturus in Britanniam, Q. Titurium *&* L. Arunculeium *in* Morinos *atque* Menapios *miſit. Ad finem autem eiuſdem libri eos ex Menapijs ueniſſe ait, cum ipſe Morinos domuerit per* T. Labienum *illuc miſſum. Veriſimile eſt aut latum habuiſſe imperium uel Morinos uel Menapios; aut hic inepte librariorum errore coniunctos, uel alium quempiam*

piam

piam populum alterutrius loco ſuppoſitum,quod equidem Le ctori diſcutiendum relinquo.

ANNOT. IN LIB. III. FINIS.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM de bello Gallico librum IIII. Glareani Annotationes.

SVnt in hoc quarto libro hæc ordine:Bellum contra uſipetes & Tenchtheros Germanos qui à Sueuis pulſi,in Gallia armis ſedes ſibi quæſierãt:Vbi obiter Germanorum mores deſcribuntur. Deinde tranſitus exercitus Cæſariani per Rhenum in Germaniam, Vbi difficillima põtis deſcriptio habetur. Vltimò nauigatio in Britanniam inſulam. quæ hodie Anglia dicitur, & reditus mediocriter fœlix.

Vſipetes Germani & item Tenchtheri.

Vſipetes & Tenchtheri, quas olim habuerint ſedes apud Germanos, apud pleroſq; dubium. Althamerus tamen inſignis noſtra ætate rerum Germanicarum indagator, Vſipetes ad Rhenum fuiſſe putat, maxime in eo tractu, ubi nunc Franci ac Heßi colunt,nempe à Franciuado nobili Emporio, Mœni oſtio, ac Occidentalem uulgo uocatam Syluam vveſtervvaldt, & Confluentes uſq;. In qua Plaga Ringoia eſt infra Maguntiacum ad dexteram Rheni ripam. Tenchtheros uero infra illos ad Vbios uſque eadem Rheni ripa collocatos aßerit, Heßi hodie eas regiones

nes tenent. Hæc ex illo. Tacitus hoſce duos populos ait proximos Cattis colere Rhenum, certũ iam alueo, quiq́; terminus eſſe ſufficiat. Cæterum ipſe Vſipios appellaſſe uidetur ſecunda declinatione. Ptolemæus Viſpios, Tenchtheros uero Tingeros. τιγγέρους. n. Græcus habet codex. Hoc autem lectorẽ merito moretur, ſi Vſipetes & Tenchtheri Rhenani fuerunt, ut ex Tacito ac Ptolemæo colligitur, quonam pacto triennium uagati, ut hic ait Cæſar, Rhenũ peruenerint, qua regione (nã ita legendum puto, non, quas regiones, ut etiã ipſius tranſitus locus deſcribantur) Menapii incolebant: quod utiq; Lectori cogitandum relinquo. Niſi forte Cæſaris tempore alias q̃ Cornelii ac Ptolemæi habuerint ſedes. Sed hæc de his. Sueuos autem Ptolemæus triplices facit, Langobardos Auſtraliores Sycambris à parte Rheni (quanquam eo in loco Oquebos inepte alii legunt, Bilibaldus Pyrchkhamer eximius rerum antiquarum, dũ uiueret, ſcrutator ac iudex, & nobis amicus, Silebos traduxit. at miror Ptolemæi mentem id loci non exactius animaduerſam.) Alteros Angelos magis Orientales Langobardis, & in Septentrionẽ ad mediũ Albis extentos. Tertios Semnones à medio Albi Orientem uerſus ad Sueuum uſq; fluuium. Quo ſanè ex ſitu q̃ late olim patuerit Sueuiorũ natio, ſatis liquet. Ptolemæus inter Germanos, quos Rheno propinquos facit. & Sueuos Langobardos ponit. Poſtea uero cum Germanos Mediterraneos numeraret, qui ipſorum lingua Hertuoner nominantur (Plynius corrupte aliquanto Hernuones uocat:) ibi uero treis ingenteis commemorat populos, Sueuos Angelos, Sueuos Semnonas, & Buguntas. Verba ipſius Græca ſubiungam: Τῶν δ' ἐν τὸς κατὰ μεσογείων ἐθνῶν, μέγιστα μὲν ἐστὶ τό, τε τῶν Συήβων τῶν Αγγειλῶν. οἵ

εἰσὶν ἀνατολικώτεροι τῶν Λαγγοβάρδων, ἀνατείνοντες πρὸς τὰς ἄρκτους μέχρι τῶν μέσων τοῦ ἄλβιος ποταμοῦ. Καὶ τὸ τῶν Συήβων τῶν Σεμνόνων, οἵ τινες διήκουσι μετὰ τὸν ἄλβιν ἀπὸ τοῦ εἰρημένου μέρους πρὸς ἀνατολάς, μέχρι τοῦ Συήβου ποταμοῦ. Καὶ τὸ τῶν Βουγουντῶν τὰ ἐφεξῆς, καὶ μέχρι τοῦ οὐισούλα κατεχόντων. *Quæ uerba ita uertenda erãt. Interiores autẽ & mediterraneæ gentes maximæ ſunt, tum Sueui Angeli, qui Langobardis magis Orientales ſunt, in Septentrionem protenſi, ad medium uſq; Albis fluuii. Tum Sueui Semnones, qui habitant poſt Albim à prædicta parte, ad ortum ad Sueuum, uſq; fluuium. Deniq; Buguntæ, qui reliqua deinde ſequentia, ad Viſtulam uſq; flumen tenent. Buguntas puto à Ptolemæo dictos, quos poſtera ætas Burgundos uocauit. Noſtra ætate Sueuorum natio de uetere ſede nihil poſſidet. Nam hæ gentes, ubi illi olim ſederunt, ne nomen quidem Sueuorum ferant, ſi quis forte Sueuos appellarit.*

Ii centum pagos habere dicuntur.

Centũ horũ pagorum lib. I. antè mentio facta eſt. Sed pagum haud dubie alia ſignificatione dixit, q̃ cum de Heluetijs loqueretur. Ibi. n. pagus ut minimum XX. millia hominum continebat; hic uero pro ditiuncula binorum aut ternûm millium uirorũ accipitur, quemadmodũ poſtea cum de Morinis in hoc lib. loquitur: Reliquum, inquit, exercitũ Q. Titurio Sabino, et L. Aurunculeio Cottæ legatis in Menapios, atq; in eos pagos Morinorũ, ab quibus ad eum legati nõ uenerant, ducendũ dedit. Verũ, hoc ſciendum, quẽadmodũ omiſſa de Vſipetibus ac Tenchtheris cœpta narratione ad Sueuos Cæſar diuertit, ita mox relicta de Sueuorũ centũ pagis cœpta hiſtoria ad omniũ Germanorum mores enarrandos ſtatim ſermonem conuertit.

Quod

Quod ex his manifeſtum eſt. Nã quæ hic de equeſtribus prælijs ſcribit, mox in Vſipetum ac Tencther orum pugna eadem commemorat. Itẽ, quæ de priuato nullo agro, de uictu ex lacte, de corporũ nuditate, eadẽ omnia ſunt lib. VI. de Germanis. Deniq; cum de iumentis hic loquitur, quibus maxime Galli delectentur, quæq; impenſo parent precio, cõtinuò non Sueuos, ſed Germanos ſubnectit: Germani (inquiens) importatis non utuntur, &c. Atqui Cæſar ipſe, ut hoc loco & lib. VI. ſibi conſtet, uix equidem expedio. Hic enim per millenûm uirorum apud Sueuos communitatem neq; belli, neq; agriculturæ rationem intermitti ſcribit. In ſexto uero Germani, inquit, agriculturæ non ſtudent. Rurſus hoc in loco, Neq; longius, inquit, anno remanere uno in loco incolẽdi cauſa licet. Paulò uerò pòſt, in hoc adeo libro, Sueuos oppida habere commemorat, de quibus iuſſi ſint, miſsis nuntiis, poſt habitum concilium, demigrare. Ad quid autem oppida habent, ſi non liceat longius anno remanere uno in loco incolendi cauſa? Sed habẽt hercules, habent inquam hiſtorici Romani ubi haud dubiè negligentiæ accuſari queant. Quidam noſtra ætate de Sueuis ſermonem ingreſsi, ita latos eorum faciunt fines, ut totam ferè Germaniam occupent. Vnde planè eueniſſe credo, cum Germanum dicere uellent, Sueuum dicerent. Quæ conſuetudo etiamnum apud Heluetios, unicas ueteris Galliæ reliquias, manet.

Et in fines Eburonum & Condruſorum.

Condruſorum & Eburonum ſuprà etiam meminit libro ſecundo, ubi à Germanis originem eos ducere dixit. Quidam Eburones hodie putant Leodienſes eſſe, Condruſos uero Aquenſes, unius diei ab Agrippina itinere.

Moſa profluit ex monte Vogeſo.

Moſam fluuium Cæſar luculenter deſcribit, ſeruat autem etiamnum nomen, ſed pars Rheni quæ ipſum excipit, hodie Valis dicitur, alluſione ad Cæſaris uocem, qui Vacalon appellat, quanquam uetuſtiores codices Vualim habēt. Voſegus autem mons, ab alijs Vogeſus late patet. Separat enim Burgundos hodie & Lotharingos, deinde Elſatiam ob eiſdem Lotharingis: meminit eius Lucanus in primo Pharſaliæ:

Deſeruere cauo tentoria fixa Lemanno,
Caſtraq;, quæ Vogeſi curuam ſuper ardua ripam
Pugnaces pictis cohibebant Lingones armis.

Quæ carmina, ut mendoſa, Antonius Sabellicus aliter legit, maxime duo ſequentia.

Caſtraq; Voſegi curuam ſuper ardua rupem
Pugnaces pictis cohibentia Lingonas armis.

Vnde de huius nominis ſyllabis quantæ ſint, nihil definire quimus: quādo in uulgata lectione priores utraque correptæ, in Sabellici productæ legantur. Quanquam ſi uulgata lectio uera eſſet Voſegus ſiue Vogeſus flumen potius q̄ mons uideri poterat. Quare hoc Lectori neutiquam negligendum: nos certe nullum alium autorem habemus, quantum equidem meminiße poſſum, ex quo certiora adferremus.

Rhenus autem oritur ex Lepontiis.

Neminem ducat admiratio, ſi ueteres Geographi, quando omnia, uel hoſtilia, uel inacceſſa, incognita'ue erant, de Rheni ortu tractuq; adeo exiguam nobis aperuerunt notitiam, quando noſtra hac ætate, cum omnia pacata, omnia luſtrata ſint, quidam ex profeſſo de fluuiorum tractu ſcribere aggreßi, nobis & Rhenum & Danubium duo maxima celeberrimaq; Europæ flumina, non ſatis lucu-

lenter,

lenter, imò ualde acciſe deſcripſerunt. Inter ueteres tamen ſcriptores, Latini, quorum imperium ad utrunque flumen finiebantur, multo magis quàm Greci mihi uiſi ſunt negligentes. Nam Strabo atq; Ptolemæus, Dii boni, *quam multis ſtadijs, diligentia, ac ſedula cura præcurrunt Plynium, Tacitumq; utrunque rei ſcribendæ oculatum(ſi* Diis *placet) teſtem. Plynius libro tertio cap.* XX. *Sarunetes ortum* Rheni *accolunt, inquit. Item libro* IIII. *cap.* XV. *oſtiorum* Rheni *meminit, originis nihil. Tacitus in* Germaniæ *deſcriptione,* Rhenus, *inquit,* Rhæticarum Alpium *inaceſſo ac præcipiti uertice ortus modico flexu in* Occidentem *uerſus,* Septentrionali Oceano *miſcetur. Hæc ille adeò breuiter de* Rheno. De Danubio *non minus conciſus eſt. Sed cum de modico* Rheni *in* Occidentem *flexu mentionem faciat, ut quid non & de eius modico in* Orientem *flexu aliquid commemorat?* Nulla *hercle cauſa dari poteſt, niſi quia non norat, alioquin neutiquam taciturus. Luculentius aliquanto* Pomponius Mela, *quem uetuſtiorem aliquãto utroq; exiſtimo, utpote ſub* Claudio Imperatore, *ut quidã non imperite ex eo ipſo colligunt.* Rhenus *(inquit libro* III.) *ab* Alpibus *decidens propè à capite duos efficit lacus,* Venetum & Acronium: *Mox diu ſolidus & certo alueo lapſus, haud procul à mari huc & illuc diſpergitur. Hæc illæ. At longe clarius* Strabo *autor* Græcus *hæc lib.*I. III. *ac* VII. *diſſerit.* Vbi *etiam populos, lacus, accolas, item longitudinis latitudinisq; terminos cõmemorare non eſt grauatus.* Sed *operæprecium uidetur, quando propè ad caput eius flu. nati ſumus ac toties ipſum totum penè flumen nauigauimus, ut certiora de hoc, ſed maxime quod ad caput attinet, ex certa ac indubitata deſcriptione* D. Ægidij Tſcudi *tradamus.* Meminiſ

ſe aũt oportet lectorẽ ſummas Alpes *eſſe qui hodie mõs* S*ãcti* Gotthardi *dicitur,ob cauſam mox de* Lepõtijs *explicandam: Cui* Adulas *mõs ab ortu connectitur,continenti quidẽ iugo,ut ſummarũ* Alpiũ *uelut brachiũ, aut mauis cornu, dicit queat.* Rhenus *igitur initio ex his* Alpibus *ſumpto,ab* Orientali *qui dẽ earũ parte,ubi* Adulæ *monti cõiunguntur,populiq́;* Lepõtij *habitant,duobus naſcitur fontibus,unius,ut minimũ, diei itinere,pp montium iuga,diſtantibus .* Altero *magis* Occiduo, *magisq́;* Septẽtrionali, *haud ita longe à* Ticini *fontibus, qui paulò* Occidentaliores *ſunt.*Ad *eũ* Ætuatij *propè(hodie* Tauetſcch*)pertingunt.*Per *quorũ uallem rectà ad* Ortũ,*non ad* Septẽtrionẽ,*ut falsò ueteres credidere,currit.*Hodie *proprie* Canini *dicuntur à canis.ſiue* Griſones,*ut uulgus appellat.*Oppidũ Iliantũ,*nunc* Ilantz,*habent.*Sub *quo* Glenner *flu. ex ualle* Lugnitia *deſcendens,ab hoc* Rheni *fonte à dextris ſuſcipitur.*Hic *fons* Anterior Rhenus *uulgo nominatur.* Altero *magis* Orientali *magisq́;* Auſtrali *ex* Adula *mõte,è regione fluminis* Mueſæ,*quod* Miſaucorum *uallẽ abluit,& paulò ſupra* Bellizonã Ticino *coniungitur.* Hic *fons* Poſterior Rhenus *ab accolis dicitur,ſicut alter,* Anterior. *Labitur etiam rectà in* Ortũ *ad inſignẽ pagum* Spelucã,*deinde ad* Schams, *et ad* Altã Rhætiã*(ita nominant arcẽ in excellentiſſimo monte ſitã) prope pagũ* Tuſcanum,*ubi fluuium* Albellã,*ab ortu cõtrario curſu lapſum,à dextris ſuſcipit.*Vallis *inſignis ſub eo confluẽte eſt* Tumiliaſca.*Hic ueræ* Rhætiæ *amœniſſimus ſitus, hic innumera,ut nuſquã aliàs uiderim,multitudo arcium fuit,quarum ueſtigia etiamnum uiſuntur,pleraſq́; uel bella, uel alius caſus abſumpſit.*Hæc *uitifera regio eſt.* Hic *prorſus in* Septentrionem *cõuertitur,curritq́;* Rhenus *ad* Rhætium *arcẽ,*

ubi

ubi Anteriorē Rhenū ſuſcipit,qui cū eo in Ortū propè paral lela decurrerat linea.Hic ambo iā unū flumen,Rhetorum Cu riā petunt,et hic quoq; ſunt ueri Rhæti et Canini. Curia ipſa ad Pleſſurā flumen,& elegans ſanè oppidū eſt. Sub eo Rhe nus tortuoſior ingreſsus Ciceres pagū adit.Ibi ad X X.*millia paſſuū rectà in Occaſum tendit.Rhucantij(quorū Plynius me minit)uallē obtinent.Langarus eſt flumen,ex Rhæticone mō te(cuius mentio eſt apud Melam)ortū, et p Rhæticam uallē delapſum,quod hoc loco à dextris Rhenus ſuſcipit: mox Lu= pinū oppidū puenit,Maii cāpum hodie uocant.Toto hoc tra ctu uitifera eſt regio.Hic Sarunetes(qui nominati ſunt apud Plyniū)à ſiniſtris relinquit,elegantiſsimā ſanè uallē,quæ lacū Riuariū attingit,uulgò Valenſe,nos ſuperius alicubi etiā Ve ſenium nominauimus.Hic Rhenus inter duos mōteis(Alberg & Scalberg uulgò uocantur)ad Eſtiones rectà in Septentrio nem delabitur.Meminit Eſtionum diligenter lib.*I I I I.*Stra= bo adhuc nomen retinent. Hinc ad locū Benedurū à dextris Cāpum S.Petri(Feldkilch nominant)oppidum ſanè elegans, aliquot millibus paſsuum diſtans,habet,à ſiniſtris Comitatum vverdemberg, Claronenſis Ditionis. Sub Beneduro à dex= tris ſuſcipit fluuium illum, qui è Rhæticone monte ortus, ac per uallem Druſianam(uulgò vvalgoevv) lapſus oppidum Feldkilch alluit.Sub hoc confluente Ruguſcos à ſiniſtris ha= bet (Rintal nunc nominant) Ditionis Helueticæ. Porrò & Eſtionum & Ruguſcorum regio uitifera eſt. Hinc lacum Brigantinum,ut Plynius,ac Solinus,uel Acronium ut Mela, uel Conſtantienſem Potmicumq;,ut uulgus noſtra ætate uo= cat,ingreditur. Circuitus eius Lacus à Strabone libro* V I I. *ſupra* C C C. *ſtadia proditur, longitudo circiter* C C. *lati=*

tudo dimidio minor.Nihil hoc Lacu elegantius. Ad caput eius Brigantum oppidum eſt.Vnde & nomen inuenit. Deinde à dextris qua parte Vindelici, nunc Lintzgoevver,olim habitarunt,Lindauium eſt in inſula oppidum, cui oppido par ua alia adeſt inſula etiãnum inſulæ nomen retinens, qua uelut arce ad inuadendos Vindelicos commodiſsime uſus eſt in naualibus pugnis Tiberius,ut inquit Strabo eodem libro nõ ſane illa,quæ in lacu inferiore Augiæ nomẽ apud quoſdã habet uulgo Richenovv,quaſi diceres diuitem terram. quæ nonnunquã ſicco adiri poteſt.Sũt alia item ab eodẽ latere oppida Lãgenarg,Buochhorn,Merſpurg Præſulis Conſtantieñ.domicilium,Vberlingen eximiũ oppidũ,extremo eius lacus angulo.A ſiniſtris uerò et littore Heluetico,Arbor felix, Acronij cornu et Cõſtantia:Hic Rhenus è ſuperiore lacu inferiorẽ lacum ingreditur,quẽ Pomponio Venetum appellatũ contendunt.Noſtra ætas Cellenſem ab Radolphi cella inſigni oppido,uocat.In hoc lacu qui quadruplo minor eſt ſuperiore,Augia inſula eſt,ut diximus.Oppidula alia ſunt ab Heluetiorum parte,Steckborn ad Lacũ,infra aũt lacũ et ad Rhenum iam prorſus in Occaſum conuerſum Stein,& Diſſenhoffen,deinde Scaphuſia à naualibus nomẽ habens,à dextris in Germanorũ littore elegans oppidũ,à quo Danubij fons, qui hodie creditus,uix X X.millibus paſſuũ diſtat.Sub Scaphuſia ad tria circiter millia paſſuũ itinere pedeſtri,non autẽ ſecundum fluminis circuitionẽ,eſt maior Rheni Cataractes,hoc eſt, fluminis de alta rupe præcipitatio,cum ingenti ſtrepitu & ſtupenda aquarum ad ſcopulos colliſione. Quẽ locũ admodum miror, neq; Plynio,neq; Cor. Tacito,qui ſe Germaniã Galliamq; uidiſſe gloriantur,ne uno quidem uerbo nominatum. Eum nos

in Panæ

in Panægyrico de Heluetiis,ubi Scaphuſiæ laudes canimus, his uerbis obiter deſcripſimus:

Quam proprius liquidi facies nitidiſſima Rheni
Alluit,hic rapidus refluente in gurgite uortex
Cernitur,Euripum referens,Scyllæq; uoracis
Latratus:hic unda alti de uertice montis
Lapſa ruit præceps,ſterilemq; eructat arenam
In circum,ſurſumq; uolans pertendere nubem,
Aut nebulæ ſpeciem,& cœlum pulſaſſe uidetur.

Sub eo iam Cataracte in ſe ipſe propemodum,ut de Mæandro ſcriptores referunt:Rhenus redit,duobus in longum ſpatium gyris,ad tubæ ductilis formam ſpiras faciens.Quo in loco cœnobium hodie Rinovv,ubi olim magnum fuiſſe oppidũ fama eſt.Videntur adhuc aliqua urbis ueſtigia,ſed non omnino uetuſta,ut puto,nulla,quod ſciam,Romanis literis inſcriptione.Quidam Sueuorum principum,dum aliquam Heluetiorum partem tenebant,fuiſſe Regiam perhibent.Paulo inferius Rhenus D'ur flumen excipit,de quo in ſuperioribus. Hinc rurſus ad IIII.millia paſſuum in Auſtrum uerſus, Toëſam flumen à ſiniſtris,ad oppidum Egliſovv Ditionis Tugurinæ, & rurſus dein' facto paruo admodum arcu prorſus ad Occaſum cõ uerſus,paulò infra aliud flumen itidem à ſiniſtris,Glat uocant, ex duobus Ortũ lacubus,Feſino et Gryphio accipit.Hinc oppidum Keiſerſtul,quaſi dicas Cæſaris ſolium à ſiniſtris habet, mox Zurzachium nobile emporium ab eodem latere , multi forum Tiberij Ptolemæo dictum putant , non omnino abſque ratione . Nam locus peruetuſtus uidetur . Collegio Canonicorum ac Diuæ Verenæ uirginis tumulo nobilis. Quidam autem Cæſaris ſolium Ptolemæo forum Ti-

berij dictum putant,ſed Zurzachium Gannodurum. Hinc ad v.millia paſſuum Confluens eſt Rheni ac trium fluminum ſiue Pagorum antea in unum ſub Aquis, Vidoniſſaq; commiſtorum. De hoc,ubi de pagis Heluetiorum lib.I.ſatis,ut puto,diximus. Hic Rauracorum incipit tractus, cuius quatuor elegantia ſunt oppida, de quibus eodem lib. I. Primum igitur vvaltzhuct in latere dextero, à Confluente duo millia paſſuum diſtat,cui Sylua Hartziana ab Ammiano Marcellino ſic dicta, non Martiana. ut corrupti habent codices,imminet. At de hac poſtea plura lib. VI. Alterum inde ad decem millia paſſuum latere Rheni ſiniſtro, quanquam pons bina connectit oppidula, ſed maius cum arce à ſiniſtris eſt hic minor eſt Rheni cataractes,non ita prærupta,ut ſuperior,rupe, decliuis tamen & ſcopulis horridis, anguſtiaq; memorabili inſignis. Nec tamen minore altitudine, ſi à ſupremo eius labro ad procellarum ac ſæuientis undæ finem ſupputes. Nomen inde Lauffenberg,quaſi dicas,Cataractæ mons:quippe cui inſignis arx impoſita eſt. Octo millibus inde paſſuum inſulam facit,diui Fridolini ſancti uiri, qui ante mille annos in eam ueniſſe dicitur ſepulcro nobilem. Tertium Rauracorum oppidum,ubi & nobilium uirginum Collegium eſt. Nec apud me dubium,quãquã in Rauracis hic locus eſt, à Sequanis tamen, qui non longe inde abſunt nomen habere,non à Sacco, ut uulgus torſit uocẽ. Huic Collegio non parum debeo, & propter patriam meam Claronam, quæ illi fœderis iure multis ſeculis obnoxia fuit, & mei etiam cauſa,quòd illic ab ipſo collegio ac ſenatu ſæpe honeſte exceptus fuerim. Sanè per omnem Rauracorum terram Rhenus citatus fertur, donec ad quartum oppidum (Rhinfelden appellant,quaſi dicas Rheni campum) deuenerit.

Id à ſiniſtris habet, & ipſum elegans ſanè oppidum.Hic quoque aliquid Cataractæ ſimile uidetur, nullo tamen magno nauium periculo: quippe quæ cum hominibus (qui quidem uoluerint:nam licet cuiq; paulò ſuperius nauim exire) tuto tranſeant, cum in maiore Cataractæ nullæ prorſus naueis in minore uacuæ per funes, aliquando & cum hominibus, ſed audacibus, & uitam nihil facientibus tranſmittantur. Hic antem, *ut dix imus, licet tranſire ſi uelis,* Vulgus Helbacken, *id eſt,* Tartari *uncum uocat.* Cum Rhenus *paruus, uidetur in medio eius alueus aquarum inter rupes, quem nautæ norunt, etiam turbulento amne. Poſt hoc oppidum nihil amplius in* Rheno *tumultus eſt, placidus inde adhuc ad* XII *.aut circiter millia paſſuum meat, donec* Baſileam *uenerit.Ibi uero prorſus ad* Septentrionem *cõuertitur. Hic itaq; uerus eſt* Rauracorum *tractùs, quem neſcio, num quiſquam ante hanc ætatem rectè nouerit.Qui eum à* Baſilea *ordiuntur.* Colmariam *uſque planè errant. Cæterum ſub* Rinfelden *ad* IIII*. millia paſſuum à ſiniſtris* Auguſta Rauracorum *fuit, in humilem hodie redacta uicum. Viſuntur adhuc ueteres ruinæ, turrium, cloacarum, pyramidum numiſmata plurima, aurea, argentea, ac ærea: ab* Hunis *uulgo creditur diruta.* Alij *malunt ab* Alemanis *ſub* Valentiniano *tertio euerſam. Totus ferme* Rauracorum *tractus hodie* Ditionis *eſt* Ducum Auſtriæ*.Terminantur autem ad* Byrſam *flumen, quod* D. *circiter paßibus ſupra* Baſileam *à ſiniſtris* Rhenus *excipit.* Nam *Baſileam ego in ſequanis conſtituo: attingunt enim* Sequani *ea parte* Rhenum, *ut libro primo inquit* Cæſar. Sungoij *hodie haud dubie pars ſunt* Sequanorum. Hæc *hactenus de* Rheno *certa ac uiſa potißimum hac de cauſa retulimus,*

quòd

quod plurimũ à ueteribus neglecta, à recentioribus non ſatis diligenter, imò nec uerè tractata uiderimus. Reliqua *deinde à* Baſilea *ad finem uſq; fluuius, etſi pleraq; nobis uiſa ſunt ue rum quòd id à multis annis factum, nec ita recenti ſunt nobis memoria, tum quòd ab alijs diligentius quam ſupe-riora, quæ nunc diximus, tradita, conſulto omittuntur.* Nam *quod ad hunc attinet locum, ſatis nobis dictum uidetur.* De *oſtijs eius (ut hoc* Lectori *uelut parergon adijciamus) uaria eſt apud autores opinio.* Vergilius *bicornem* Rhenum *uo-cat* VIII. *Æneidos, quod duo ſint oſtia eius.* Plynius *libro.* IIII. *cap.* XV. Helium *ac* Fleuum *uocat.* Cæſar *alterum quod* Moſam *accipit,* Vacalon*, quam hodie* Valim *uocant: Alterum uero neutiquam nominat, olim* Rheni*, ut quidam putant, ho-die* Leccæ *nomen habet,* Sed *audiamus duorum hac de re au-torum uerba,* Pomponius Mela*, eodem quo iam diximus lo-co hæc continuò ſubnectit uerba: ſed ad ſiniſtrum inquiens, am nis etiam tum, & donec effluat,* Rhenus*, ad dexteram primo anguſtus, & ſui ſimilis, poſt ripis longe ac late recendenti-bus, iam non amnis, ſed ingens lacus, ut cãpos impleuit* Fleuo *dicitur, eiuſdẽq; nominis inſula amplexus, ſit iterũ arctior, iterumq́; fluuius emittitur.* Hæc ille. Q*uæ uerba, ſi ſiniſtri ac dextri nominibus utitur conſueto modo, ut hoc* Germanicum*, illo* Gallicũ *latus deſignet,* Vallim Rhenũ *uocat, alterũ autem oſtiũ* Fleuũ. Cornelius *autẽ* Tacitus Auguſtæ *hiſtoriæ libro* II. Rhenus*, inquit, uno alueo continuus haud modicas inſulas circũueniens, apud principium agri* Bataui *uelut in duos am-nes diuiditur, ſeruatq́; nomen & uiolentiam curſus, qua* Ger-*maniam præuehitur, donec* Oceano *miſcetur, ad* Gallicam *ri-pam latior, & placidior affluens, uerſo cognomento* Vahalim

accolæ

accolæ dicunt,mox id quoq; uocabulum mutat Moſa flumine, eiuſq; immenſo ore in Oceanum effunditur.Hæc ille. Quibus urbis Melæ contrarium indicat:nempe Septentrionalius oſtium Rheni cognomine dictum:alterum Vahalin,quod Cæſar Vacalon,ſiue (ut alij habent codices)Valin uocat.Memini ante annos XII.cum ea de re D.Eraſmo,ut ad Rheni oſtia nato,autorum uerba propoſuiſſem,caſu ei colloquio interueniſſe ex Belgis uirum eruditum,recens ex Italia profectum,Antonium(cognomen,quod uehementer dolet,non teneo)artis medicæ profeſſorē.Hic cū audiret mirari ne autorum tam uarias opiniones de oſtiorū Rheni cū numero,tū nominibus, Glareane(ultro inquit)uideo quid erres:Rem,ſi gratum tibi putes,breuibus expediam.Imo percupio,inquam.Tum ille,Tertium inquit, Rheni oſtium:quod hodie Iſela dicitur, Ptolemæo, & neſcio quibus alij celebratum id uero antiquitus non fuit. Sed Druſi aduerſus Germanos bellantis iuſſu, foſſa in mare deducta factum eſt,ut munimentum aduerſus barbaros eſſet. Atq; ideo Ptolemæo tria ſunt Rheni oſtia,quæ ueteribus duo. Hæc cum audiſſem acquieui: uerum qui idem de nominibus ſentiret ut interrogarem, in mentem non uenit, nec tum id agebam.Cæſari hercle ea de re nihil certi conſtitit.Vbi Oceano, inquit, appropinquauit,in plures diffluit partes. Et rurſus paulo poſt concludit:multiſq; capitibus in Oceanum influit: per caput, ut opinor, oſtium intelligens, per partes, brachium,ut uulgò loquimur. Sed huius parergi etiam non plus quàm ſatis.

Ex Lepontijs.

De hiſce ſanè populis,quando ex Geographis nihil certi noſtra ætate ſcire potuimus, partim quæ uidimus ipſi, partim

partim quæ Tſchudes noſter diligenti cura in dicto toties libro promit, Lectori aperiemus. Plynius lib. III. Lepontios (inquit) ac Salaßios Tauriſcæ gentis idem Cato arbitratur. Cæteri ferè Lepontios relictos ex comitatu Herculis interpretatione Græci nominis credunt, præuſtis intra ſinus Alpium niue membris. Hæc ille. Catonis opinionem comprobat linguæ uſus apud eos Lepontios apud quos Rhenus oritur. Cæterum in uniuerſum hoc ſciendum, Lepontios latißime olim diſperſos fuiſſe, & in circum ſummas Alpeis occupaſſe. Primum enim ad earum ortum Lepontij ſunt, qui Gallica adhuc, qua hodie Heluetij utuntur lingua, apud quos Auſtralior Rheni fons oritur, ut dictũ eſt. Ad earundẽ autẽ Meridiẽ, quic quid inter Bellizonã, ac montem S. Gotthardi eſt uulgus Leuontinã uallẽ uocat, Vrorum hodie Ditionis. Per eã uallẽ amnis Ticinus à ſummis ortus Alpibus, ut antè diximus, fluit. Ad Occaſum earundem habitant Lepontij, quos Plynius Viberos uocat, apud quos Rhodanus oritur. Et hi quoq; nunc priſca Gallica utuntur lingua. Deniq; ad Septẽtrionẽ ad Vrſam flumen pulcherrima ualle, Vrſula huic nomen eſt, Lepontii habitant: & hi Gallicam etiamnum habent linguã. Ptolemæus Lepontiorum oppidum Oſcelam ponit. Cuius hodie quoq; nomẽ in ualle manet, amne Toſa irrigua, qui annis ex ſummis oritur Alpibus, vt Ticinus. Oppidum infima ualle iacet, hoc tempore à Canonicorum Collegio Domno de Oſcelo ab Italis dictum. Longe ſanè ab Ocelo oppido, cuius Cæſar in primo meminit, quod ad Duriam minorem eſt ut, antea diximus. Multas alias præterea ualles habuerunt Lepontij, de quibus multa erudite Thſcudus noſter. Apud eos ſanè ſeptem oriuntur flumina ut antea dictũ eſt, in omneis mundi parteis præcipitata. ipſi Lepontij

ſpontij medij ſunt quinq; horum populorum; Rhætorum, inſubrium, Salaßiorum, Sedunorum ac Heluetiorum. Rhætos quidem ab Ortu: Inſubreis ad Meridiem, Salaßios Sedunosq; ad Occaſum, Heluetios ad Septentrionem habent, nec poterit circino melius eorum deſcribi regio.

Per fines Nantuatium.

Nantuates qui hodie ſint, non planè conſtat: Quanquam ſunt qui Conſtantienſes qui uelint. Hoc certum eſt ex ordine Cæſareæ deſcriptionis, Regionem inter Lepontios ac Heluetios ſecundum Rhenum deſignari. Quando autem Cæſar Rhetorum nomen nuſquam habet, oblata, toties nominandi occaſione, Tſchudus exiſtimat non eſſe dubium quin per nantuates Cæſar Rhætos intelligi uoluerit, quod ego quoque credo, Fieri autem poteſt, ut Ætuatium ſcriptum fuerit, quod in Nantuatium deprauatum fuerit. Codices enim quidam Mautuatium habent. Sunt autem Ætuatij ad Ortum citerioris fontis Rheni, ut in deſcriptione eius iam diximus.

Mediomatricum.

Mediomatrices hic tertia dicit declinatione, quod lib. ſeptimo ſecunda, ut Plynius eum ſecutus. Verum eiuſmodi multa reperias quemadmodum plus quinquies uariatum Teutones, & Teutoni apud hunc autorem. Tale etiam uideri poterit Vocates & Vocatij, & quos Cæſar Taruſates, alij Taruſatios uocant. de Santonibus ſiue Santonis etiam alibi admonuimus, nec opus pluribus Mediomatrici igitur conſiſtunt ad Moſcellam fluuium, quorum olim imperium Rhenum uſque pertingebat, hodie eximium oppidum habent Metas: De Tribocchis libr. I. admonuimus.

Ex

Ex quibus ſunt, qui piſcibus atque ouis.

Videtur Selandiæ inſulas deſignare, quæ hodie ſunt è regione Flandriæ, oſtiorum Rheni et Hollandiæ, ſed nequaquam à feris gentibus habitatæ, quidam Cymbrorum inſulas faciunt, quibus nos non ſubſcribimus.

Se trans Rhenum in fineis Sicambrorum.

Sicambri tranſrhenani populi ſunt in Germania apud Cæſarem, hodie Veſtphaliæ pars, non autem Gelrenſes, cum Geldria hodie tota cis Rhenum ſit in Gallia. Sicambros ſanè tranſrhenanos non Cæſar tantum, ſed Ptolemæus, Strabo & Tacitus commemorant. Quidam ut Suetonius ac Florus aiunt poſterioribus temporibus in Germaniam traductos, ſed nos de tempore Cæſaris loquimur, ac de hoc loco.

Hæc utraq; in ſuperbipedalibus trabibus.

Antequàm ad hæc Cæſaris uerba deueniamus, hoc Lectorem præmonere uoluimus: Placere mihi Iucundi picturam, quæ pleraq; Cæſaris uerba luculenter exprimunt, exceptis iis quæ Cæſar de ſublicis ita deſcribit. Ac nihilo ſecius ſublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur, quæ pro ariete ſubiectæ, & cum omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent, & aliæ item ſupra pontem, &c. Hodie ſolent pilis lapideis trabes præfigere, ad excipienda omnia quæ temere fert flumen. Quæ uerò ad inferiorem fluminis partem obliquæ adigebantur, mihi non omnino intelliguntur. Et uide num, Ariete ſubiectæ, dictum ſit, pro fulcimento. Nunc ad propoſita Cæſaris uerba ueniamus, quæ in Annotationibus meo quidem iudicio,

Iucundus

Iucundus corrumpit,non emendat.ea.n.in Cæſaris commentario bene habent.Sed diſtinguendum eſt poſt,utraq;,quod uerbum in nominandi caſu dictum eſt,non accuſandi,& conſtruitur cum uerbo diſtinebantur, & inſuper dictum quaſi deſuper,ut ſic hic ſenſus: Hæc *utraq; ſupple tigna ſeſquipedalia, paulum ab imo præacuta,&c. diſtinebantur ab extrema parte binis utrinque fibulis,inſuper bipedalibus trabibus immiſſis,quantum eorum tignorum iunctura diſtabat,* Nec *uideo quid difficultatis uiſum ſit* Iucundo.

ANNOT. IN LIB. IIII. FINIS.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM
de bello Gallico librum V. *Hen.Glareani Annotationes.*

ANNVS *ab urbe condita hic fuit ſeptingenteſimus.Sunt autẽ in hoc libro,motus* Illyrici,& Treuirorum, Dumnorigis Hedui *mors,* Cæſaris *profectio in* Britanniam,*atque illic uarie pugnæ,*Britanniæ *deſcriptio, diuiſio exercitus in hyberna,*Ambiorigis *dolus,*Sabini *et* Cottæ *legatorum* Romanorum *mors,oppugnatio* Q. Ciceronis *legati apud* Neruios,Cæſaris *prælium cum* Neruijs, *Concilia* Gallorum,Induciomari *Treuiri mors à* Labieno *illata.*

Magis magnos ibi fluctus fieri, &c.

In aliis codicibus legitur, minus magnos ibi fluctus fieri, atq; ea lectio mihi probatur,propter & præcedentia &

ſequentia de nauium humilitate uerba. Sed uideat lector num uериſimile ſit æſtum maris minuere fluctus, ut in Oceano *q̃ in mari noſtro ſint minores.*

Has omnes *actuarias imperat fieri.*

Actuariæ naues à celeritate dictæ, q; facile agi poſſunt.

In *Illyricum proficiſcitur: quod à Piruſtis.*

Piruſtæ populi in illyrico, ut ait Cæſar & meminit Strabo lib. 7. Ptolemæus Dalmatiæ aſcribit. Verum Dalmatarum, Illyricorum, & Lyburnorum fines ab autoribus non ita certi ponuntur.

Atq; omnes ad portum Iccium.

Ptolemæus Iccium promontorium in Morinis ponit, & Cæſar priore libro de eodem, ut opinor, portu ait, ex Morinis breuiſſimum eſſe tranſitum in Britanniam. Quidam etiã opinantur Caletum oppidum, hodie Ditionis Angliæ, eſſe hũc portum, & Caletos ſub Morinorum fuiſſe imperio. Strabo libro. 4. ait Iccium portum diſtare à Britannia ſtadijs 320. quæ facerent milliaria 40. ſi octona ſtadia in mille paſſus ſupputabimus.

In *ſyluam Arduennam.*

Arduennam ſyluam Marlianus ſatis luculenter deſcribit: hodie attingit Leucos, & Lothoringiam, comprehenditq; Vaſtum regnum, uulgo vveſtrich: quod tamen potius ab Occidente (Germanice Veſt) nominatum uidetur. Pertingit ad Lucemburgam, Vbios, Menapios, Neruios. Cæterum hodie ingentes Abbatias habet, & arces prædonum. Nec eſt maior hac in tota Gallia ſylua.

Quæ

Quæ in Meldis factæ erat.

Meldæ Meldarum ciuitas eſt ad Matronam flumen, decem leucis ſupra Lutetiam. Epiſcopum habet proprium uulgo Meaulx. Quidam tamen Belgis legunt, non Meldis.

Quæ cum annotinis.

Annotinæ naues ſunt, quibus annona uehitur.

Ac belli inferendi cauſa ex Belgio.

Alij codices ex Belgis habent: quod non diſplicet. quanquam ſi Belgio legatur, ad eam formam dixiſſe uideri poteſt, ut Liuius Samnium pro Samnitium regione, ita Belgium pro Belgarum regione. Verum pro urbe aliqua in Belgis uidetur paulò inferius accipere, ubi exercitu in hyberna diuiſio tres legiones in Belgio conſtituiſſe dicitur. Quippe aliæ legiones etiam in Belgis erant, ut quæ in Neruiis, quæ in Rhemis, denique quæ in Morinis. Adijcit Marlianus in Bellouacis eſſe hoc oppidum. Atque ita uidetur accepiſſe autor octaui libri huius belli, in exercitus diſtributione, & ubi Nemetocennæ meminit. Sunt in Britannia Atrebates, ut in Belgis, & alij etiam populi Gallicis nominibus.

Inſula natura triquetra.

Hæc deſcriptio cum Ptolemaica pictura minime conuenit, ſed ſatis bene cum noſtræ ætatis formulis. Reſpectum tamen laterum nimis large uſurpauit. quod enim latus Occaſui obiectum ait, aliquo pacto ita habet: ſed quod Septentrioni obiectum perhibet, id non minus Orienti ſoli expoſitum eſt latus, quàm Septentrioni. Nec triangulum aliter quadrato comparabis.

Omnes uero ſe Britanni Glaſto.

Glaſtum herba eſt plantagini ſimilis. de qua Ply. *libro* 22. *Capitul.* 1.

At illi intermiſſo ſpatio.

Ego *de intermiſſo temporis ſpatio, non loci aut campi, intelligendum puto.*

Atq; his primis legionum, &c.

Primæ *cuiuſque legionis cohortes erant maximæ & præualidæ.*

Equeſtris *autem prælij ratio, &c.*

Hæc uerba ſi ad priora comparabis, oppidò obſcura ſunt. neſcias enim de quibuſnam loquatur, Romanis *ne an hoſtibus, an de utriſque.*

Interim Trinobantes.

Hi apud Ptolemæum*, ut exiſtimo,* Trinoantes *dicuntur.* Reliqua *hic populorum nomina Gallica exiſtimo kuenman, Sengerer,* Ancken *lut,* Bibrogges*,* Gaßerer.

Concilioq́; Gallorum Samarobrinæ.

Samarobrinā Ptolemæus *nominat Samarobrigā in Ambianis ad* Phrudem *fluuium, alij tamen Cameracenſem urbem, alij oppidum* Diui Quintini *in prouincia* Remenſi *putant.*

Tertiam in Eßuos L. Roſcio.

Eßui qui certò ſint, non planè conſtat. Ceterum Armoricis *ciuitatibus propinqui ex uerbis Cæſaris intelliguntur paulò pòſt, ubi* Roſcium *oppugnare* Armoricæ *ciuitates conſtituerant.*

Cum celeriter noſtri arma cepißent, & uallum.

Hic locus Vatuca*, ſiue (ut alij legendum cenſent)* Ratuca *dicebatur, in medijs* Eburonum *finibus, ut poſtea dicetur libro ſexto.*

Et numero pugnandi pares noſtri.

Sequentia indicant multo plures hoſtium fuiſſe quàm Romanorum, Ideoq; *Lectori examinandum eſt quod hic* Cæſar *ait, numero pugnandi pares noſtri, num pro numero legendum forſitan, animo.*

Qui ſuperiore anno primum pilum duxerat.

Primus Centurio, nunc Primipilus appellatur, inquit Liuius li. 7. *ad finem. Prima etiam centuria primus pilus uocabatur, quo modo* Cæſar *hic uſus uidetur.*

Itaq; confeſtim dimiſsis nuntiis ad Centrones.

De horum populorum nominibus nihil aliud conſtat, q̃ Neruiorum *ſubditos fuiße,* Leuacos *autem eſſe qui hodie* Louanienſes *dicuntur, & alludit uulgata appellatio, quæ ait* Louen. *Centrones quibuſdam Sentron.*

Quæcunque ad proximi diei oppugnationem.

Quia Galli oppugnabant, Romani *defendebant, hæc uerba de* Gallis *dicta uideri poterant: ſed ſecus oſtendunt ſequentia omnia: niſi quis putet aliquid eſſe hiſtoriæ.* Ego *itaque omnia de* Romanis *intelligenda exiſtimo.* Nec *obſtat oppugnationis uerbum, quippe ad quam non minus* Romani *ſe parabant, atq; hoſtes, ut ſequentia indicant.*

Magnus muralium pilorum numerus.

Pila muralia erant haſtulæ quibus pro defendendo muro utebantur in hoſtes. *Sagulisq; terram exhaurire.*

Sagulum indumentum erat militare: hoc igitur loco, quia corbes deerant, terram in ſagulis ferebant.

Decem millium paſſuum in circuitu.

Alibi legitur quindecim millium pedum, qui faciunt tria milliaria, ſiquidem quinos pedes pro paßu ſupputabimus.

Sane libro ſecundo Aduaticorũ oppididũ à Cæſare circũual latum narratur, haud dubie longè maius oppidum q̃ hoc Ciceronis caſtellũ, ubi tamen quindecim milliũ paßuũ haud amplius mentio eſt. Et libro ſeptimo Alexiæ illam laborioßiſsimam latißimãq; circumuallationem Cæſar ait fuiße undecim millium paſſuum. Quare hic locus merito ſuſpectus eſt.

Paululum quidem intermißa.

Hic locus notabilem habet obſcuritatem. Neſcias enim hoſtium ne turrim, an Romanorum, flamma contigerit: & ſi Romanorum, ut uidetur, dubium eſt quinam deturbati ſint lapidibus.

Has illæ in iaculo.

Veriſimile eſt Cæſarem tunc Samarobrinæ fuiſſe; Craſſum autem in Belgio.

Iubet media nocte legionem.

Vide num legendum ſit legiones: duæ enim erant in Belgio, & ſequentia eam lectionem expoſcunt.

Legionemq; ei attribuit.

Vel duas legiones adduxit Craſſus, uel Cæſar antea unã habuit legionem. Duabus enim poſtea uenit in Neruios, connumerata etiam illa, quæ in Morinis fuerat.

Hanc Græcis conſcriptam literis.

Libro horum cõmentariorum primo Cæſar, in caſtris (inquit) Heluetiorũ tabulæ repertæ ſunt literis Græcis confectæ, & ad Cæſarem, delatæ etc. Rurſus lib. 6. ubi de Druidũ diſciplinam ac diſcipulis: Neq; fas eſſe (inquit) exiſtimant ea literis mandare, cum in reliquis ferè rebus publicis priuatisq; rationibus Græcis literis utantur. Hic uerò epiſtolam Cæſar Græcis conſcriptam literis per Gallorum exercitum ad Ciceronem

ronem mittit, Ne intercepta epiſtola (inquit) noſtra ab hoſtibus cõſilia cognoſcantur. Quidã excuſant, quod Galli literas quidem Græcas habuerint, quibus Gallicã, hoc eſt, ſuam, non aũt Græcã ſcripſerint linguã. Atqui Cæſar hic, non Græca conſcriptã lingua ait, ſed Græcis literis. Quod aperte cum prioribus duobus locis pugnat. Ad quæ ego, ut liberè quod ſentio dicam: ita reſpondeo, Tẽpore Cæſaris mihi non uideri linguã Græcam apud Gallos in ullo fuiſſe uſu, literis tamen Græcis, quibus Gallicam, non Græcam ſcriberent linguam, utiq; uſos, quemadmodum nunc magna Europæ portio Latinis ad ſuã quiſq; linguam pernotandum utuntur, atq; ita intelligendos, quos iam diximus, locos. Hic uerò prorſus exiſtimo Cæſarẽ uerbo, literis, uſum pro lingua, & Q. Ciceroni non karacteribus tantum Græcis epiſtolam ſcripſiſſe, ſed uerbis etiam Græcis compoſitam. Nam Q. Ciceronem Marci fratrẽ Græcè ſciſſe, non eſt mirum, cum ea tempeſtate omnes, qui quidem alicuius erant exiſtimationis, Græce nouiſſa, ſatis. Quod de Maſſilienſibus obiicitur à quibuſdam, nihil probat: poſt Galliam enim domitam & Romani iam imperij factam, tum demum Galli apud Maſſilienſes Philoſophari cœperũt, ut egregie diſſerit Strabo lib. 4. Hoc uerò tempore ignoti erant Maſſilienſes Gallis, maxime Belgis, apud Belgas forſitan, ne literæ quidem Græcæ, ſecus atque apud Celtas & Masſiliæ uicinos, notæ fuerunt.

Tamen Senones (quæ eſt ciuitas, &c.

Senones populi ſupra Pariſios ad Sequanam flumen oppidum incolunt, quod hodie Archiepiſcopatum habet: Cui ſuffraganeus eſt Pariſienſis. A quibus fuere iſti Senones orti in Ciſalpina Gallia, qui duce Brenno Romam

incenderunt, anno ab urbe condita CCCLXV.

Quod qui uirtute belli omnibus, &c.

Hoc *etiam ad finem* Iugurthini *belli teſtatur* Salluſtius, Romanos *ita habuiſſe cum omnibus gentibus pro gloria certare, cum* Gallis *pro ſalute.*

ANNOT. IN LIB. V. FINIS.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM

de bello Gallico librum VI. *Hen. Glareani Annotationes.*

HIC *eſt annus ab urbe cõdita* DCCI. COS. *Gn. Domitio Caluino, &* M. *Valerio Meſſala. Cõtinentur autem in hoc libro hæc ordine.* Bellum *in* Neruiis, Senonibus, *Carnutibus, &* Menapiis, *per ipſum Cæſarem: & in* Treueris *per* T. *Labienũ geſtum.* Deinde *ut Cæſar in* Germaniam *ad* Vbios *profectus ſit.* Tum *mores Gallorum &* Germanorum, *Syluæ et beſtiæ in* Germania *deſcribuntur, et ut Cæſar perſecutus ſit* Ambiorigem *ac* Eburones *diripuerit.* Continetur *et oppugnatio præſidij* Romani *in* Ratuca *oppido* Eburonum, *ubi priore anno* Sabinus *&* Cotta *hyberna habuerant, quæ quidem oppugnatio facta fuit per* Sicambros Germanos.

Duplicatoq́; earum cohortium numero.

Tres *legiones triginta habebant cohortes.* Titurius *autem quindecim amiſerat: duplicatus igitur hic eſt amiſſarum cohortium numerus per tres legiones.* Quare *nunc*

decem

decem legionibus pugnat Cæſar.

Adiunctis Ciſrhenanis.

In littore Gallico Germani occupauerunt multam regionem,ut ex 2.lib.patet,& in Ptolemaica item deſcriptione.

Concilium in Lutetiam Pariſiorum.

Pariſii ad confluentem Matronæ & Sequanæ urbem habent Lutetiam quatuor millibus paſſuum ſub eodem confluente:quæ hodie eius regionis metropolis eſt.

Syluam eſſe ibi infinitæ magnitudinis.

De Baceni ſylua non recte ſentit noſtra ætas,eam putat eſſe,quæ hodie uulgò Nigra dicitur, ab qua Bacenis plus mille & centum ſtadiis diſtat.Id autē quomodo ex ipſo Cæſare quis certò deprehendere queat,atq; etiā lectori conſiderandū eſt.Et primum quidem Vbiorum ſitus tempore Cæſaris notādus:quem conſtat fuiſſe tum ſub Treuiris rectà ad Rhenum, in Germania tamen.Deinde rectà ad Orientē & Septentrionē,Sueuos in Germania ſedes habuiſſe, ut ante dictū eſt. An autem tempore Cæſaris Rhenum attigerint Sueui,quod Strabo ac Ptolemæus ſcribunt,uehementer dubito.Certe ex Cæſare ſatis patet.Bacenis igitur ſylua hodie Turingica dicitur, ſiue Harto Saxonicus.quidam etiam Piceariam uocant ſyluā, quæ tamen Herciniæ ſit,uelut ramus aut cornu,ut noſtra ætate quidam ſcripſerunt.Cheruſci autem ad Albim fluuium ſunt. Quidam ad confluentem Salæ & Albis urbem eos (cuius etiamnum manet nomen Cerbſt)habuiſſe tradunt.

Agriculturæ non ſtudent.

Non admodum conuenit hoc cum iis, quæ ab initio libri quarti de Sueuis ſcribit Cæſar his uerbis:Sic neque agricultura,neque ratio atque uſus belli intermittitur.

Circum Herciniam *ſyluam.*

*Herciniæ ſyluæ optimi & maximi quinque autores cum Latini,tum Græci meminere.*Pomponius Mela,*qui eadem ferè cum Cæſare diſſerit.*Strabo *lib.7.aliquantum diuerſa.* Plynius *item multis in locis.*Eius *cum ſint haud dubie late cornua & uarij tractus,ipſa tamen intra* Germaniam,*quod ad* Occaſum *&* Meridiem *attinet,continetur.*Ideoq; Arduennã *ſyluam ut illius partem,neutiquam annumerauerim,quod quidam noſtra ætate temere,meo quidem iudicio,fecêre.*Vix *etiam* Bacenim *eius exiſtimẽ partem,*At Bohemiæ *ſyluas & quæ inde in Sarmatas inter* Orientem *ac* Septentrionem *ſequuntur, ſanè connumerauerim.*Nam, *&* Ptolemæus Marcomannis *uicinam ſtatuit* Herciniam,*etiam ſi is,quem* Cæſar *hic deſcribit, tractum in multas ſecauerit partes,nempe in* Eremum Heluetiorum,Gabretam *ſyluam,*Lunæ *ſyluam ac* Orciniam.At Semanam *ſyluam,* Abnobios *montes,ac* Melibocum *nimis remotos puto.*Sudetas *fortaſſis admiſero montes.*Ex *uerbis autem* Cæſaris *planè patet,quam latè olim,longeq; patuerit.* Caput *enim eius eſt quæ à reſina nomen habet,*Hartzvvald. Hartz *enim uocant reſinam &* Galli *&* Germani.Nunc *uulgò corrupto natiuo uocabulo* Schvvartzvvald *appellitant, quaſi dicas* Nigrã *ſyluã.*Apud Ammianum,*& poſt eum autores aliquot,ſylua* Hartiana *dicitur(quãquã* Hartziana *ſcribi oportebat)qđ nomẽ aliquis ſciolus ac* Germanicæ Gallicæq; *linguæ ignarus,ut* Latinè *quid ſonaret,in* Martianam *temere mutauit:*Niſi*(quod & ipſum fieri potuit)quis exiſtimet cũ* Romanis *interrogantibus eius ſyluæ nomen,reſponſum eſſet* Hartz vvald,*relicta uoce* vvald, *quæ ſyluã ſignificat,ad alterũ uerbum,quod reſinam ſignificat* Romanos *animum intendiſſe,ac*

Hars pro

Mars pro Hartz ſcripſiſſe. Deinde, uel ut in ipſorũ quoq; lingua aliquid tinniret, uel literarũ M, ac H, uicinitate ex Hars factũ eſſe Mars, ac inde Martianam pro Hartzianã increbuiſſe apud indoctos. Illud opinor memini dubium, nomen eſſe Germanicum, Gallicumq;, non Romanum. Ideoq; ego ubique apud Amnianum, cæterosq́;, qui eius meminerunt, Hartzianam legẽdum exiſtimo, non Martianam. Huius autem Hartianæ ſyluæ partem exiſtimo, ut iam diximus, Heluetiorum Eremum à Rheno ad Circum uſque amnem. Cornelius autem Tacitus, Inter Herciniam (inquit) ſyluam Rhenumq́; & Mœnim amnes Heluetij, ulteriora Boij, Gallica utranq; gens, tenuere. Quæ uerba ſi adamuſim diſcuſſeris, inuenies Cornelio, neque regionem, ubi hodie Virtenbergenſis ducatus eſt neque quæ ad Danubij ortum eſt, inter Heluetios & Nicrum amnem, ſatis notam fuiſſe. Nam Heluetios omnia inter Rhenum ac Mœnim amnes tenuiſſe, mihi non fit ueriſimile, ſed à Rheno ad Nicrũ amnem, quæ hodie non pœnitenda eſt natio. id enumero ſatis uerißimile fuerit. Verum ut Lectorem magis excitem, quis hæc Taciti uerba intelliget? Inter Herciniam ſyluam, Rhenumq́;, & Mœnim amnes: Cum totum ſpatium inter Rhenum & Mœnim occupet Hercinia ſylua ſecundum Cæſaris deſcriptionem, cui non paulo plus quam Cornelio fidei tribuo. Niſi intelligamus, quæ hodie nigra ſylua dicitur ſecundum Rhenum, eam ſolam à Cornelio dici Herciniam. Sic enim inter eam, Rhenumq́; & Mœnim amnes natio immenſa intelligeretur, ipſa Heluetiorum etiam regione longe maior. Contineret enim quicquid terræ eſt inter Scaffhuſiam, Noricam urbem, Erebipolim ac Heidelbergam. Verum neque Herciniam ita à Cornelio accipi puto,

pute,neq; unquam Heluetios *tantum terræ poſſediſſe.* Niſi *quis obijciat tempore illo omnia uaſta fuiſſe à* Rheno, *urbem uſq;* Noricam,*itaq;* Heluetios *uere* Eremum *poſſediſſe,ac de-inde* Boios *ulteriora eiuſdem loci occupauiſſe,ubi hodie* Boe-*mia eſt. Lector quod uolet ſequatur.*Ego *planè in ea ſum opi nione,*Romanos *ſcriptores in omnibus hiſce locis de ſcriben-dis ſæpe uulgi famam ſecutos,ac incomperta pro compertis, quemadmodum de remotiſsimis regionibus temere mentiendo fieri ſolet,tradidiſſe.*Vt *quid enim* Cornelius *nec lacus* Acro *nij,nec Cataractarũ* Rheni *meminit,niſi quia non nouit?* Certe *ipſe* Tacitus,*quantumbis nõ tacitus,imò loquaciſsimus autor, ut eum* Tertullianus *uocat, haudquaquam taciturus fuerat,ut mea fert opinio,ſi ea comperta habuiſſet.*Idem *ille quam frigi de* Rheni,*q̃ frigide* Danubij *fonteis q̃ deinde longe frigidus ip ſorum fluuiorum tractus deſcribit,quod luculentum argumen-tum eſt,ea illi neutiquam fuiſſe nota.*Eremum *igitur* Heluetio *rum,quicquid dicat* Tacitus,*inter* Rhenum *ac* Nicrum *amnes fuiſſe puto.Sed hæc de eremo* Heluetiorũ *ac ſylua* Hartziana. Scio *quoſdã eſſe,qui ſedium mutationes apud* Cornelium *ita in telligerẽt,quaſi* Galli *prorſus relicta ſua terra ſedes mutaue-rint.Sed hi uerbis* Cæſaris,*quibus* Cornelius *innititur, facilè conuincuntur.* Cæſar *enim ubi de hac quã* Cornelius *hic re-petit,habitationũ mutatione differit,ait,*Virtute Gallorum *fa-ctũ,ut trans* Rhenũ *Colonias mitterẽt,ac cõtinuò* Volcarum Tectoſagũ *exemplũ ſubiungit.* Vnde Cornelius *ſimile exẽplũ adducturus,*Heluetios *ac* Boios *idem feciſſe cõmemorãt.*Quis *enim crederet* Heluetios *ſua(quæ,ut autor eſt* Cæſar *melior erat) relicta terra,in uaſtitatem illam ac ingentem ſolitu-dinem totios migrare uoluiſſe?*At *Colonias duxiſſe ſatis ueri-*

ſimile

*ſimile fuerit: ſicut contrà & prioribus & poſterioribus ſe=culis Germanos in Gallias quoq; duxiſſe conſtat.*Hercinia Ro*manis aſpiratur,ſic apud Græcos in emendatioribus ſaltem co dicibus,& ſanè.*Germanicus *Gallicuſq; ſermo aſpirationem poſtulat .*Eratoſthenes *per quartam uocalem* Orcyniam *pri=ma ſyllaba notaſſe uidetur:Q uod in* Strabone *per ſecundam, ut* Latinis,*ſcriptum reperias.*At *Gallorum Germanorumq; lingua per primam uocalem.hartz uocat* Reſinam,*niſi quod* Germanorũ *quidam craſſius* Hortz,*per quartam Latinorum uocalem.unde* Eratoſthenes *Orcyniam fortaſſis mutuauit.* At Hertz *per ſecundam uocalem Gallis Germaniſq; cor ſignifi=cat.*Qui *ergo* Hartzianam *ſyluam ſcripſerunt.melius* Germa*nicam linguam expreſſerunt,quàm qui* Herciniam.*Græcis qui dam ac* Latinis *parum curæ fuit noſtra lingua,quam illi ma=xime tamen* Romani*(adeò Gallorum uirtutem oderant) quaſi data opera opprimere conati ſunt.Q uotum enim quodque no men uel urbis,uel fluuij,uel populorum etiam,quod uerè* Ger*manicum Gallicum'ue dicere queas apud* Geographos *repe=rias?Cui autem dubium Germanicis,Gallicisq; locis,Germani=ca Gallicaq; fuiſſe nomina ?* Plynius *ingens antiquitas amator mire Gallicam linguam ſuſpexiſſe uidetur:nempe qua olim ma ior* Occidentis *pars locuta eſt,præterea tota* Gallia *Ciſalpi=na , in qua ipſe natus erat.Sed dij boni quàm corrupte apud eum leguntur nomina,ut aut* Delio *natatore,aut* Oedipo *ali=quo coniectore ſæpe opus fuerit,qui ea expiſcari uolet.*Multa *tamen & apud hunc,& apud alios autores* Tſchudus *noſter hac ætate feliciter eruit : & erunt , ut ſpero , poſt nos idem molientes , ut quod reliquum adhuc eius linguæ apud* Hel*uetios , aliosq;* Rheni *quoſdam accolas , uerè Gallicæ , uerè antiquæ,*

antiquæ ſuam apud homines exiſtimationem, ac maieſtatem re cuperet: cùm hodie trium nationum Italiæ, Hiſpaniæ, ac Frã ciæ lingua, ſit fragmentum Latinæ linguæ, ſed tantò pluris q̃ to magis integritati Latinæ linguæ appropinquat. Qua in re Italica hodie Franciæ præfertur. Sed de hoc negocio obiter hic. Illud apud me nondum certum, quàm probem illud y, in Hercynia, quod multi per i ſcribunt. Magis etiam hoc miran dum apud Senecam in Medæa eam ſyllabam productè legi, in hoc Senario.

Lucis Sueui nobiles Hercinieis.

Apud Claudianum uero inſignem poetam, correptè, quem fermè ab aliquot ſeculis nunc imitantur.

- Sublimis in arcton
Prominet Hercyniæ confinis Rhætia ſylue,
Quæ ſe Danubij iactat, Rheniq; parentem.

Hoc etiam in uerbis Cæſaris notatu dignum, pro Nemetũ Althamero legendũ uideri Venetum, ut intelligantur Veneti ad Lacum inferiorem Acronio, quem hodie Cellenſem nomi nant, uiginti millibus paſſuũ plus minus, ſupra maiorem Rhe ni Cataracten. Nomen eſt apud Melam, ut ſuprà de Rheno re tulimus. At lector cogitet, num putet nomen Veneti Lacus no tum fuiſſe Cæſari, mihi quidem non uidetur, maxime ea de cau ſa, quòd Acronij Lacus, longe maioris quàm Veneti, nõ memi nerit. Vnde quidam, fuere, qui Rhætorum pro Nemetum le gendum exiſtimarint. Sed ne id quidem nominis Cæſari notum fuiſſe putat Tſchudus, cum nuſquam ipſe Rhætorum memine rit oblata toties nominandi occaſione: maxime lib. IIII. ubi Rheni ortum deſcribens, populos commemorat, per quorum fi neis Rhenus labatur, ibi in eius ſupremo Lepontios collocat,

deinde

deinde Nantuates,per quos forſitan Rhætos intellexit. Nam continuo Heluetios ſubiungit.Niſi quis eo in loco,ut diximus, Ætuatium legere pro Nantuatium uelit. Quod ſi conceſſerimus,certè id nominis etiam hic ponendum cenſeo. De Danubio,quando eum alij diligenter deſcripſerunt,ut ex nauigatione mea didici,hoc unum annotare dignum eſt uiſum operæ precium. Non temere eſſe,quod ueteres autores de monte Arnoba ſcripſerunt,& mihi uehementer ſuſpectum fontem illum quem hodie in uico Duneſchingen oſtendunt,cum duo alia ſint flumina multò altiora origine,illo quidem quem oſtendunt fonte.Cæterum unde in hanc uenerim cogitationem, non grauabor dicere.Cum olim Baſileæ publicè Herodotum auditoribus meis prælegerē,admodū admiratus cur is non uno in loco diceret apud Celtas oriri Danubium(Iſtrum ipſe nominat) magisq; adeo Ariſtotelem,qui in Meteoris ex Pyrenæo monte eum labi memoriæ tradidiſſet,ex quo Herodotus urbem facere:Ad hæc,quod Plynius Solinusq; Arnobam uocarent eum montē:Denique quòd id nomen in Cornelij codicibus toties uariatum reperias.In quibuſdam enim Arbonum,in alijs Abnouum, legitur.Cœpi ego anxius mecum altiora ea de re cogitare.Succurrebat primum quod Strabo lib.I.ex Ephoro tradit, totum Occidentem olim Galliæ appellationem habuiſſe. Gallos autem eſſe qui ipſorum lingua Celtæ appellantur, ut initio horum commentariorum Cæſar teſtatur. Ideoq; Herodoti de Celtis opinionem non eſſe prorſus friuolam,facile uidebā.Confinium enim ibidem eſt Germaniæ ac Celtarum.Strabo lib.VII. uocat extremas Germaniæ ab Occaſu partes is,ἄρχεται μὲν οὖν(inquit de Iſtro loquens)ἀπὸ τῶν Γερμανικῶν ἄκρων τῶν ἑσπερίων.Et etiamnum eius regionis

lingua

lingua miſta eſt ex Celtica ac Germanica. Nec *dubito* Heluetiorum *nemore totum eum tractum contineri, quem tempore* Strabonis *aliqua ex parte Sueui occuparint.* Libro *enim* I I I I. *idem autor, poſtquàm iugum, ex quo* Iſter *originem trahit, de ſcripſiſſet, continuò ſubiungit:* ὅπου τοῦ ἴστρου πηγαὶ πλησίον Σουήβων, καὶ τοῦ Ἑρκυνίου δρυμοῦ *id eſt, ubi* Danubij *fontes ſunt prope Sueuos,* & Herciniam *ſyluam.* Ariſtotelis *autem opinionem de* Pyrene *monte, ne eam quidem abſurdam probant uocabula, quæ etiamnum manent altioribus eo, quem hodie oſtendunt, fonte.* Brÿgem *alterum uulgus appellat, alterum* Bregen, Regionem Por. *Et eſt altitudo non magnorum montium(*Strabo *uocat* ῥάχιν μετρίως ὑψηλὴν *id eſt, iugũ mediocriter excelſum)ubi* hodie *oriuntur duo* hæc, *quæ* dixi, *flumina.* Ecquis *unquàm fontem uocarit inferiorem, ac non ſuperiorem potius? Quare ego iuſta de cauſa moueor, ut uel* Brygen, *uel* Bregen Danubij *fontes credam, & fortaßis duos, ut* Rheni. Sed *ſi* Deus *mihi concedet tantum aliquando ocij, quando tam propè habito tentabo ipſe locum uidere, ad certiora lectori ea de re iudicare.* Interea *lector hoc uelut arrabone quietus, uel mecum dubitet, uel quod malim, meliora ipſe diſpiciat.*

Volgæ Tectoſages *occuparunt.*

Volcæ *apud autores duplices inueniuntur,* Arecomaci & Tectoſages. *Sed in his nominibus,* V & K, *uarie leguntur.* Nam *apud alios* Volcas Tectoſaces, *apud alios* Volgas Tectoſages, *reperias.* Ego *utrunque nomen* Gallicæ *linguæ exiſtimo, quæ populum* Volck *nominat:* & Tectoſages Deckdenſack. Ita Arecomicos Haerkommen, *quaſi diceres aduentitios ſiue inquilinos.* Meminit *horum* Plynius *libro* I I I. *de* Narbonenſi Gallia, & Strabo *in* I I I I. Arecomanorum

autem

autem ſeptimo libro poſtea mentio habebitur.

Gallis autem propinquitas.

Legendũ uidetur: Gallis *autem* Prouinciæ *propinquitas, et trãſmarinarum rerum notitia, &c.ut intelligamus prouinciã* Romanorum,*de qua ab initio primi libri, ubi de* Belgis.

Latitudo nouem dierum.

Latitudo hæc nouem dierum ſumi uidetur à Meridie *ad* Septentrionem,*hoc eſt,à* Rheni *Cataracte maiore, ad* Mœnum *uſque amnem. Longitudo uero ſecundum* Danubium *intelligitur,ſexaginta,aut multò plus dierum itinere.*

Et *Anartium.*

Anartios Ptolemæus *maxime* Septentrionales Daciæ *facit iuxta* Carpatem *montem,&* Teuriſcos,*quod maxime conſentaneum eſt uerbis* Cæſaris.*Illinc enim ſiniſtrorſum uertitur* Hercinia *ſylua.Porrò mons* Carpates Sarmatiam *à* Dacis *ſummouet,quem perperam* Carpathum *uulgo uocamus. cum* Carpathus *ſit inſula inter* Rhodũ *&* Cretam: *unde* Carpathium *mare nomen habet.Quanquam haud ſcio, num quiſquam alius* Geographorum *præter* Ptolemæum *huius* Carpatæ *montis meminerit.* Conradus Celtis Carpathum *media producta ſyllaba uocat,fortaßis ad inſulæ differentiam: quod non fuit neceſſe,ſi quidem* Græca *exemplaria inſpexißet.Vbi* ὁ Καρπάτου τοῦ Καρπάτου *pro monte. Pro inſula uero* ἡ Κάρπαθος τῆς Καρπάθου.

Ad fines Dacorum.

Daci *populi* Danubij,*propinqui* Sarmatis,Iazygibus Metanaſtis, & Myſiis,*olim maxime feri &* Romanorum *hoſtes.*

Millibusq; amplius quingentis.

Priore libro Cæſar ait,ex Eburionibus in Morinos eſſe millia paſſuum centum:atqui idipſum hoc ſpatium ex Eburonibus in Morinos multò longius eſt,quàm ſi Arduennæ longitudo,uidelicet ex Treuiris in Neruios. Quo pacto igitur Arduenna millibus paſſuum amplius quingentis in longitudinem patet?niſi longitudinem pro circuitu exponas quod haud ſcio an quiſquam auſus ſit facere.

Ii in inſulis ſeſe occultauerunt.

Videtur hoc de Selandis dicere,quæ inſulæ ſunt hodie inter Flandriam & Brabantiam in mari Germanico.

Segni,Condruſiq;.

Hic locus quibuſdam doctis uiris corruptus uidetur,inter quos eximius uir D.Lambertus Paſcalis, ſacri ordinis Carthuſiani,Prior domus ad Confluentē Moſellæ ac Rheni. Legni,inquit,gens intra fines Menapiorum,cuius & Tacitus et Ptolemæus meminerunt.Manet hodie genti nomen, & oppido Lynn uel Lenck:in qua gente olim oppidum inſigne cladibus Romanorum,dictum Gelduba,cuius adhuc ueſtigia manent.Hæc ille.Quidam Glatpach hodie dici exiſtimant.Idem Lābertus,paulò pòſt non Vatucam,ſed Ratucam legendum putat,uulgo Rade,in oppidulū in finibus Eburonū,haud procul ab Aquiſgrano & Iuliaco.Hæc ille. At quod ad Legnis pro Segnis legendum ex Ptolemæo adducit teſtimonium,neſcio q̄ probem.Nam in Belgicæ Galliæ deſcriptione, quæ D. Lambertus uerba ita legit:Legnorum.Luppia,poſtea Agrippinenſis:Græcus codex ita habet; Λεγίων λ οὐλπία quod Bilibaldus uertit,Legio triceſima Vulpia. Niſi forte quis hoc quoq; in Ptolemæo corruptum à Græcis exiſtimet.

Aſcaldem quod influit in Moſam.

Hinc undecim legiones numerantur, & duæ cohortes (Si quidem adhuc duodecim cohortes ad pontis ſunt defenſionem: niſi quis, quæ paulò pòſt dicturus eſt, de pontis cuſtodia, ea de longe antè præterito tempore dici intelligat) cum ſuprà decē duntaxat ſit mentio legionum. Et uide quàm uerum hoc ſit Aſcaldem influere Moſam, neque enim noſtra ætate ex tabulis hoc uidere licet Geographis.

ANNOT. IN LIB. VI. FINIS.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM de bello Gallico librum VII. Hen. Glareani Annotationes.

IN *ſeptimo libro, ſeptimi anni continetur hiſtoria belli Gallici, qui fuit annus.* DCC. II. *ab urbe condita*, Gn. Pompeio Coſ. *ſolo, in quo libro hæc habentur ordine.* Motus Galliarum *à* Carnutenſium *audacia ortus*, Vercingetorigis *ambitio et ſtudiū recuperandæ libertatis, qui ſtatim* Bituriges, Aruernos *aliosq́; populos cōcitat. Cæſar legiones magna induſtria omnes cogit.* Vercingetorix Boiorū *oppidū oppngnare inſtituit. Cæſar cū illis auxilio eſſe uellet,* Vellaunodunū, Genabū, & Nouiodunum *oppida in itinere expugnat, deſiſtit* Vercingetorix *ab oppugnatione* Boiorum, *perſuadet* Biturigibus, *ut omnia, quæ munita non ſint oppida ſuccendant, quò Cæſarem pabulatione intercludant. Cæſar* Auaricum *oppidum cepit, in* Heduis *ſeditionem ſedat, cum* Labieno *copias partitus,* Ger-

gobiam obſedit, interim Hedui fraude Conuictolitanis Litaui ciq; deficiunt à Romanis. Cæſar apud Gergobiam militum audacia male pugnat. Viridomari & Eporedorigis Heduorum inſignis narratur perfidia. Labienus contra Pariſios feliciter pugnet. Deficit tota Gallia præter Remos, Treuiros, et Lingones. Cæſar cum Labieno in Sequanos cedit, conſequuntur Galli duce Vercingetorige. Fit prælium, in quo Cæſar uictor Alexiam oppidum Mandubiorum, in quod Vercingetorix confugerat, magnis munitionibus oppugnat. Conuenit uniuerſa Gallia Cæſarem oppugnatum, ubi Cæſar rurſus maxima pugna uicit, oppido potitur. Vercingetorigemq; cepit.

Deſperatis hominibus Genabin dato, &c.

Genabum ad Ligerim amnem oppidum ſeſquidiei itinere à Lutetia, hodie Aurelia dicitur, ut eſt communis exiſtimatio: pontem per Ligerim habet elegantiſſimum, hæc ſedes eſt ducum Aurelianenſium.

Expellitur ex oppido Gergobia.

Gergobia oppidum Aruernorum eſt, etiamnum hodie celebre. Gergobina uero oppidum Boiorum, quod illis Hedui in bello Heluetico ex iuſſu Cæſaris dederunt. Sed nomina confuſa ſunt.

Cadurcos, &c.

Cadurcos Ptolemæus ad Canellum flumen conſtituit, propinquos Santonibus & Redonibus, hodie Caors, ut putant. Cæſar ait hos eſſe ſub imperio Aruernorum. Turoni autem ciuitatem hodie ad Ligerim habent Diui Martini ſepulcro claram.

Aulercos.

Ptolemæus, ut lib. I I I. diximus, triplices facit Aulercos, Diaulitas,

Diaulitas, Eburaicos & Cœnomanos. Sed hæc nomina apud Cæſarem aliquantum uariata ſunt, ut ibidem diximus. Præterea nonnunquam coniunctim, nonnunquam diſtinctim, magnâ codicum uariatione ponuntur.

Lemouices.

Lemouices Ptolemæus uicinos facit Rhedonibus, Cadurcis & Pictonibus. Sed poſt ſecundam ſyllabam quidam codices u, ponunt quidam n, atq; inde putati ſunt duo populi, quos ego unum fuiße exiſtimo.

Andos.

Andes tertia declinatione ad finem libri ſecundi uſurpauit Cæſar, & Hircius lib. VIII. genitiuum pluralem Andium protulit, idcoq; hoc in loco Andes legendum puto, nõ Andos.

In Ruthenos mittit.

Dictum eſt ſuperius quoſdam duplices facere Ruthenos, prouinciales, & non prouinciales. Hic itaq; de prouincialibus loqui uidetur.

Ipſe in Bituriges.

Bituriges Ptolemæus duplices facit: Vbiſcos, quos ad mare ponit, uicinos oſtijs Garumnæ fluuii: Oecubos, quorum oppidum Auaricum ponit, quod Cæſar cepit, miſerrimeq; diripuit. De poſterioribus hic intelligimus, uulgò Burges: nam Vbiſcos hodie Bordeaulx uocant.

Progreſſus in Nitiobriges.

Nitiobriges populi Narbonenſis Galliæ apud Ptolemæũ, uicini Ruthenis, hodie montem Peſſulanum uocant, uulgò Montpelier. De Cabalis nihil certi aßerimus, quàm Nitiobrigibus fuiſſe uicinos. Cæſar poſtea ait, ſub clientela Aruernorum fuiſſe.

Præſidia in Ruthenis, prouincialibus.

Hoc in loco coniungenda uidentur bina nomina Ruthenis *prouincialibus, &* Volcis Arecomicis. *Nam utriq; duplices ſunt, ut in ſuperioribus dictum eſt, & in ſequentibus ſuis locis plura dicentur.*

In Heluios, qui fines.

Heluij qui ſint, Cæſaris uerba ſatis declarant. Meminit & Plynius *lib.* I I I. *ca.* I I I I. *Albæ* Heluiorum: *Vt rectè* Marlianus *exiſtimarit hodie albinam dici.*

Etſi mons Gebenna.

Gebenna qui mons ſit, non minus clarum eſt. Cæterum ingens error eſt, de quo libro primo admonuimus, qui Geneuam *hodie* Gebennas *uocant: cum hæc urbs ſit inter* Allobrogas *&* Heluetios. *Mons autem* Gebenna *inter* Aruernos *&* Heluios, *longiſſimo ab* Geneua *tractu. Meminit eius etiam* Plynius *lib.* I I I. *cap.* I I I I. *Videtur autem hic mons admodum longus fuiſſe ab* Occaſu *in* Ortum, *cum* Cæſar *(ut poſtea in hoc adeò lib.) inter* Elauerem *&* Ligerim *amnes concluſus dicat, iter in* Prouinciam *monte* Gebenna *impediri.*

Altero die cum ad oppidum Seno num Vellaunodunum.

Vellaunodunum *Senonum oppidum eſt: qui autem* Villam *nouã* Lothoringiæ *intelligunt, uehemẽter errant: Neq; enim uſpiã* Lothoringia *hoc* Cæſaris *iter attingit. Nam ab.* Agẽdico *Altero die eò uenit* Cæſar, *& rurſus ab eo biduo cum legionibus* Genabum. *Quanquam haud ſcio, num proximo itinere.*

In uia Nouiodunum oppugnare.

Nouiodunum *trium oppidorum nomen, in* Sueßionibus, *ut lib.* I I. *in* Biturigibus, *ut hic, in* Heduis, *ut poſtea in hoc lib.*

lib. Cæterum hoc loco neceſſe eſt Nouiodunum eße eo itinere, quo ab Aurelia itur in Bituriges.

Fratrem à fratre renuntiatum.

Renunciari, id eſt, publice nuncupari, et audibili uoce præconis proclamari, qui in magiſtratu ſuccedat.

Secundum flumen Elauer duxit.

Secundum fluuium Elauerem duxit exercitum, propterea ꝙ eum ſuperare non poterat. eſt autem fluuius in Aruernis, hodie, Alier non longe à Gergobia, ꝙ oppidum hodie putant Claremontenſem nominari. Cæſar in acceſſu quintis caſtris ab Elauere uenit Gergobiam, in diſceßu uero ad idem flumen ab eodem oppido triduo peruenit, non igitur eſt Gergobia ad Elauerem, ut putauit Marlianus.

Melodunum peruenit.

Melodunum oppidum eſt decem leucas ſupra Lutetiam. in tria parua oppidula diuiſum, quemadmodum ipſa urbs Pariſienſis noſtra ætate. Quod ſi Agendicum eſt inter Sequanam & Matronam, ut indicat Marlianus, quod Prouins hodie appellari putat, uix expedimus in utra parte primũ aggreſſus ſit Lutetiam Labienus, à Belgarum'ne regione, an Celtarũ. In utraque enim parte flumen tranſeundum erat, hac Sequana, hac Matrona, ut ſemper ab impedimentis legiones flumine ſeparari neceſſe eſſet. Item hoc quoque dubium, in utra Lutetiæ parte fuerint paludes, in eá'ne, ubi hodie uniuerſitas, an ubi maior urbs. Sed hæc ſtudioſis examinanda relinquimus.

Bellouaci autem defectione.

Erant enim Bellouaci in fide Heduorum omni tempore, ut ait Cæſar libro. I I.

Nanque altera ex parte Bellouaci.

Hic locus propemodum conuincit Labienum in Belgarum littore tunc fuiſſe,ubi Bellouaci inſtabant:Camullogenum autem in littore Celtico,& Agendicum quoq; in Celtis oppidum fuiſſe, niſi dicamus, Labienum in Celtis fuiſſe. credimus hoc loco, & in Belgas contendiſſe, Matronæ pontes in Romanorum manu fuiſſe, aut Cæſarem Matronæ oblitum & Sequanæ duntaxat meminiſſe, cum dicit: Tum legiones à præſidio; atq; impedimentis interclusas maximum flumen diſtinebat.

Et parua manu Metioſedum.

Metioſedum alij Ioſedum nominant, oppidum paululum ſupra Pariſios, non autem ſupra Melodunum, ut Marlianus tradit, quod ex Labieni caſtris, quæ è regione Lutetiæ erant, facile quis colliget, hodie Corbel nominatur, ut quidam exiſtimant. Quod ſi uerum eſt, Agendicum prorſus in Celtis eſt,non inter Matronam,& Sequanam,ut conſtituit Marlianus. Sed lector ea de re,quid potiſſimum ſequendum,cogitet.

Sebuſianisq;,qui ſunt finitimi ei,&c.

Sebuſianos Cæſar lib.1.extra prouinciam ultra Rhodanũ primos eſſe dicit,uicini igitur Allobrogibus & Heduis, imò Heduorum clientes inter Geneuam & Lugdunum, paululum ad Septentrionem. Cæterum hoc in loco de populis ſequentibus notandum,quòd Allobroges,Heluij,& Volcæ Arecomici pro Romanis erant. Gabali uero,Aruerni,Rhuteni, & Cadurci contra Romanos. Legendum autem eſt,ad fines Volgarum Arecomicorum de populandos mittit,ablata coniunctione,q;,ut unus intelligatur populus, non duo. quod ſuperius etiam admonuimus de Volgis Tectoſagibus.

Et Epore

Et Eporedorix.

Non erat autem ille, de quo in ſuperioribus habitum eſt, ubi de Viridomaro.

Circuitus X I. *millia paſſuum.*

Poſtea dicturus eſt quatuordecim millia paſſuum. Quare uel codices erant, uel poſtea maius ſpatium complexus eſt. Quidam aliter hunc nodum expediunt, Cæſarem ſuperius munitionem aduerſus oppidanos oſtendiſſe, hic uerò ad uerſus exteriores hoſtes, quos propediem uenturos ſciebat. Neceſſe autem eſſe exteriorem circulum interiore maiorem intelligi: Quod ſi uerum eſt, oportebit uerba illa Cæſaris, quæ, poſtea ponit (His rebus perfectis, regiones ſecutus, quàm potuit æquiſſimas pro loci natura X I I I I. *millia paſſuum complexus) refer ad ſequentia uerba (pars eiuſdem generis munitiones, &c.) Quanquam dure ſonat, quod ſubnectit, diuerſas ab his, pro, ab illis. Sed lector iudicet, res non eſt magni admodum momenti.*

Foſſam *pedum uiginti latam, directis. &c.*

In *genere munitionum* Iucundus *uerba Cæſaris partim non intellexit, partim illis aliquid de ſuo addidit.* Duas *foſſas (inquit Cæſar) quinos denos pedes latas, eadem altitudine perduxit.* Hoc Iucundus *ita accipit, quaſi utraq; quindecim pedes etiã alta fuerit.* At *ego puto Cæſarem dicere, foſſas duas quinos denos pedes latas fuiſſe, & eadem quidem altitudine inter ſe: cæterum quanto pedum numero, hoc eum non dicere, ſicut nec primæ foſſæ altitudinem expreſſit: etiam ſi* Iucundus *poſtea id quoque adiecerit, non Cæſaris, ſed ſuis uerbis.* De *ramis autem cipporum adiectiuum, abſciſſis, omittit, non abſque ſenſus iniuria.* Neque *enim permanebant rami infirmi, ſed firmi*

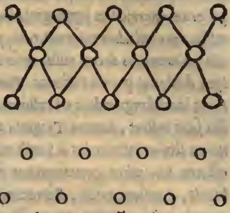
f 5 *manebant,*

manebant, infirmi abſcindebantur. De liliis uero hæc Cæſaris uerba, non paruam habent difficultatem. Simul confirmandi (inquit) & ſtabiliendi cauſa ſinguli ab infimo ſolo pedes terra exculcabantur. In uetuſtiore codice legebatur, Singuli ab infimo ſolo pedes tres terra exculcabantur. Sed terni pedes ſcrobium (ut Cæſar ait) ſub terra erant, è quibus intelligo, ſingulos tum pro ſtabiliẽdis ſtipitibus completos, tum poſt immiſſos ſtipites conculcatos terra, ita ut relinquerentur adhuc bini pedes pro longitudine tibiæ ad uulnerandum corpus acie ſtipitis. Ergo ſinguli pedes conſtruendum. Quidam ternos pedes ſcrobium relictos exiſtimant, ac præterea teretes ſtipites infimo ſolo fixos, ut incidentes, inguina ac podices læderent. quod Cæſaris uerbis, quæ poſt ſequentur, conforme eſt. Ait enim de Gallis, Aut in ſcrobes delapſi transfodiebantur.

Ante hos obliquis ordinibus in Quincuncem diſpoſitis.

Quincuncialis ordo unde dictus ſit multi eximij uiri noſtra ætate anxie inquiſiuerunt, de quorum numero Gulielmus Budæus eſt, idem libro primo de Aſſe dubitans, neq; ego id certo aſſero, uerum opinione mea libere pronuntiata, Lectori iudicium relinquo. Quincuncialem igitur ordinem puto dictum, quaſi quimpunctialem à quinq; punctis. Cæterum quod hæc uox difficilis prolatu eſſet, & nonnihil inepti ſono referres, atque adeo ingratum auribus deflexit Romani eloquij cõſuetudo in id quod proximum alioqui, & in uſu frequenti erat, Quincuncialis pro Quimpunctialis appellitans. Eſt igitur Quincuncialis ordo, qui in quouis quadrato centro ipſius quatuor angulorum punctis comparat. aſpectu enim ſic ſiunt quinq; hoc modo, :·:

Quòd ſi plura quadrata connecti intelligamus, emerget totius iugeri forma ſub ordine et aſpectu Quimpunctiali (ut ita loquamur) ad hanc formam.

Paucis itaq; his uerbis & quid ſit Quincuncialis ordo, & cur ita dictus, puto Lectori perſpicuum. Nam ex Ciceronis, Quintiliani, atque aliorum autorũ uerbis, quæ Budæus adducit, neutrum ita lucidè expedias, ut Lector non uehementer hæreat.

Imperant Heduis atq; eorum Clientibus.

Vix eſt alius totis hiſce commentarijs locus, æquè atq; hic depriuatus, nemine à multis annis de hoc numero curante, quo pacto partes ſummæ reſpõderent. Itaq; & anxia cura, et ſumma adhibita diligentia, inſpectis exemplaribus, eam magna ex parte reſtituiſſe confidimus. Quãquam in populorum nominibus aliquot hæremus, nec abſq; cauſa iudiciũ noſtrũ Lectori committimus. Notandum itaq; eſt Cæſarem oppidò pulcra ratione hãc deſcriptionẽ inſtituiſſe, nẽpe ut potentiſſimos quoſque populos primũ enumeraret: deinde minus potentes pòſt poneret. Quo ordine Hedui ac Aruerni iure præcedũt: quippe quibus et lata regio, et magnæ erant clientelæ, ideoq; et maximũ ijs dedit numerũ, uidelicet tricenaquina millia, quæ ſumma creſcit in ſeptuaginta millia. Sequuntur deinde populi minores ſex, Senones, Sequani, Bituriges, Santones, Ruteni, Cernu-

ni Carnutes,quibus duodena tribuit millia,non uigintiduo mil lia ut falſo habent corrupti codices.Summa igitur horum populorum excreſcit in ſeptuagintaduo millia. Bellouaci *decem millia dare iuſſi,duo miſerunt,ratio paulò poſt à* Cæſare *redditur.*Lemouices *decem millia miſerunt. Octona millia, quatuor duntaxat populi* Pictones. Turoni, Pariſij *ac* Heluetij. *Nam hic diſtinguendum eſt collo quod coniunctio,* & *, ter poſita ſatis indicat. Summa* Triginta *duo millia.* Porrò *deinde nouus ſenſus inchoandus à* Sueßionibus *(ita enim legendum eſt,non* Senonibus *quandoquidem hi iam numerati ſunt)* Ambianis, Mediomatricis, Petrocorijs, Neruijs, Morinis, Nitiobrigibus, *quibus quina millia imperata ſunt, ſicut* & Aulercis Cænomannis, *quos ideo ſeorſum numerat,ne uiderentur duo populi, cum ſit unus.Summa octo horum populorũ quadraginta millia.* Atrebatibus *imperata quatuor millia.* Terna *autem millia, tribus populis* Bellocaßis, Lexobijs, *ac* Aluercis Eburonibus. *Eſt enim* & *hic unus,non duo populi.* Vides *ut ab duodenis millibus deuentum ſit ad ternamillia,* Boijs *igitur ac* Rauracis *ex hactenus ſeruato deſcriptionis ordine minor numerus competet,ut ciuitatibus duabus perexiguis, bello etiam ante ſexennium* Heluetico *attritis.*Prætere*a* Boijs,*ut exulibus,ab* Heduis *receptis,quemadmodum libro primo narrauit* Cæſar.*Bina igitur ijs millia attribuenda,non triginta millia,ut peßime omnes errant codices.*Poſtremo Armoric*æ ciuitates pro portione minimum dederunt numerum, ut pote longius ab* Heduis *diſtantes,quod de* Treuiris *quoque ſuperius dixit* Cæſar.*Itaq; his neutiquam diſtributiuum nomen dandum,ſed ſex millia in uniuerſum illis imperata intelligẽdũ. Sed age nunc ſi libet, omnium ſummam colligamus, primis*

illis

illis numeralibus, citra diſtributionem, & notis item numerorũ characteribus. Heduorũ ac *Aruernorũ pone* 70000. *Octo deinde populorũ* 72000. *His adde* Bellouacorũ 2000 Lemouicum 10000. *Rurſus* 4. *populorum* 32000. *et octo populorum* 40000. *Atrebatium* 4000. *Trium populorum* 9000. *Duorum* 4000. *Poſtremo Armoricarum ciuitatum* 6000. *& emerget ſumma omniũ* 249000. *Cæſar* 8000. *equitũ ponit, peditũ* 240000. *rotundo magis nume. quam iuſto, debebat enim ponere peditũ* 241000. *Sed pro uno miliario libuit dicere circiter.* Quapropter *ſi ita, quẽadmodũ recẽſuimus, legantur, & ordo Cæſariæ deſcriptionis, quæ maximũ quenq; numerũ primo quoq; loco ponit, ſeruabitur, et equites in numerũ generalẽ illũ, ſummæ omniũ, uenient.* Deniq; *illud, ꝙ circiter Cæſar dixit, explicabitur, cũ unus dũtaxat millenarius in ſumma omittatur.* Non *exiſtimo difficile poſt tã exactã omniũ numerorũ ſupputationem, uel parum etiã exercitatis in arithmeticis, uidere, ſi ſex poſt* Heduos *ac* Aruernos *populis demus* 22000. *ut uulgo codices habent,* Rauracis *ac* Boiis, 30000. *Deniq; Armoricis ciuitatibus ſena millia, id eſt,* 42000, *q̃ tũ is numerus ſuperaturus fuerit Cæſaris ſummã.* Rurſus *ſi* Rauracorũ *fortaßis ac* Boiorũ *ad noſtrã ſummã, diminuemus, quãtum defecturus ab eadẽ Cæſaris ſumma.* Quapropter *non magnopere diffidimus apud optimos quoſque* Lectores, *poſteaquã hanc noſtrã diligentiã penitus introſpexerint, calculum huic noſtræ opinioni additurus.* Obiter *etiam hoc Latinæ linguæ ſtudioſis conſiderandum, quam* Latine *ac propriè* Cæſar *diſtributiuis, ubi debuit, tota hac populorum nomenclatura utatur.* De Heduis *uno populo trigintaquinque millia, inquit, non tricena quina.* De Aruernis

nis parem numerum de ſex continuo ſequentibus populis duo dena,non duodecim,ut ſingulis duodecim millia imperata intel ligamus. R*urſus de* B*elloüacis decem millia,totidem de* L*emouicibus,*O*ctona inde de quatuor populis,*Q*uina de ſeptem totidem de uno.*E*t rurſus de* A*trebatibus, uno etiam populo, quatuor millia,continuo de tribus terna,de duobus bina,de uni uerſis* A*rmoricis ciuitatibus non ſena,quæ immẽſa ſumma futu ra erat,ſed ſex protulit.*N*ũc de populorum nominibus paucu la ſubnotanda uidentur.*I*n* H*eduorum clientibus pro* A*mbrua retis,q; alibi* A*mbulartis legitur,uide nũ legendum ſit* A*mbar ri;qui* H*eduorum neceſſarij ac cõſanguinei lib.*1.*dicuntur.*A*u lerci autem ibidem uocabulum mihi prorſus ſuſpectum.* T*riplices enim ſunt* A*ulerci, ut ſupra habitũ eſt,nec ullũ hic addi tur cognomẽ,cum alteri* C*œnomanni,alteri* E*burones paulo poſt nominentur:et* D*iablintres inter* A*rmoricas ciuitates faci lè numerari queant.*I*n* A*ruernorũ clientibus* H*eleutheris, nõ* H*eleutetis legẽdũ* C*eltica lingua* H*ellhuter,*H*eluetij* H*elluet ter,quaſi à* D*ite prognati,ut præcedente lib.refert* C*æſar.*D*e* S*ueßionibus paulò antè admonuimus:nec obſtat uel q; lib.*8. R*emi dicant ad* C*æſarem,*S*uesſiones optime de* R*ep.meritos* N*am hæc propè totius* G*alliæ inſania erat,uel q; ipſorum* R*hemorum clientes erant,cum* C*arnutes eorundem clientes hic adfuerint,*P*orrò* B*ellocaßi* C*eltarũ eſt populus,*V*erocaſſes aũt* B*elgarum.*S*ed declinatio mire uaria apud autores legitur.*I*nter* A*rmoricas ciuitates tria nomina mihi ſuſpecta.* A*mbibarij,*C*adetes & *L*emouices.*C*onfer populorum, quæ* A*rmoricarum ciuitatum ſunt,nomina lib.*2.*ad finem, & tertio de bello* V*eneto,ſi forte pro* A*mbibarijs* A*mbiliates legen dum, & pro* C*adetibus* N*annetes, pro* L*emouicibus* D*ia blintres.*

blintres.Lemouices enim antea numerati ſunt:quãquàm codex Aldinus prius nomen per u conſonantem ſcribit, hoc per n, quo autore,cõminiſci non potui,mihi ſanè non probatur.Scio apud Ptolemæũ Gallecos ſiue Galletos in extremo Septẽtrionali latere Lugdunẽſis Galliæ numerari, ſi fortaſsis quis eos Cadetes a Cæſare nominari cõtendat.Galletos certè Plynius nomiãt cũ Lexobiis,ca.18.li.1.Et in Ptolemæi Græco codice καλῆτου *legitur, Vix me expedio, minusq́; definio quid potiſsimũ hac in re ſequẽdũ Lector iudicet.Sed age nũc, cũ adiuuãdæ memoriæ gratia,tũ ut in poſterum minus locus corrũpi queat,totius deſcriptionis huiuſmodi typum adſcribamus.*

70000 {
- Hedui 35000. *cum ſuis clientulis,quos hoc loco ponit Cæſar.* { *Seguſianis. Ambruaretis. Aulercis. Brannouicibus. Brannouiis.*
- Aruerni 35000. *cum ſuis item clientibus.* { *Heleutheris. Cadurcis. Gaballis. Vellaunis, quos alii Velaunos uocant.*

Senones 12000.

72000 {
- *Sequani* 12000.
- *Bituriges* 12000
- *Santones* 12000.
- *Rutheni* 12000.

Carnutes 12000.

Bellouaci

Bellouaci 2000. *Decem millia his impetrata erant, ſed duo duntaxat miſerunt.*

Lemouices 10000.

32000 { Pictones 8000. Turoni 8000. Pariſii 8000. Heluetii 8000. } *Quatuor hi populi neuti quam cum ſequentibus ſunt coniungendi.*

40000 { Sueßiones 5000 Ambiani 5000 Mediomatrici 5000 Petrocorii 5000 Nerui 5000 Morini 5000 Nitobriges 5000 Aulerci Cænomanni 5000. }

Senones antea numerati ſunt: hic igitur Sueßiones legendum.

Aulerci Cænomanni, unus populus, non duo: ſicut paulò pòſt Aulerci Eburone.

Atrebates 4000

9000 { Bellocaſſes 3000 Lexobii 3000 Aulerci Euburones 3000 }

4000 { Rauraci 2000 Boii 2000 } *Paruæ hæ erant ciuitates, & nuper bello Heluetico attritæ. Ineptè igitur his 30000. codices quidam attribuunt.*

Curio

Curioſolites
Rhedones
6000 { Ambibarii
Cadetes
Oſiſsini }
Lemouices
Vnelli

Summa omnium 249000.

A castris longurios, muſculos, falces.

Muſculus propemodum ut uinea inſtrumentum eſt ad ſubeundas munitiones, minus quidem uineis, ſed firmius. cæterum pro (à caſtris) quod hic nihil ad ſenſum facit, puto legendum Raſtros. *Et planè uetus codex non habebat præpoſitionem à. Vnde non dubito ſcripturam uitiatam.*

Omnia enim plerunq; quæ abſunt.

Horatius Ode prima Epodon: Minore *ſum futurus in metu,* Qui *maior abſentes habet.* Itẽ *non ita multò poſt,* Agger *(inquit) ab uniuerſis in munitionem coniectus, & aſcenſum dat* Gallis, & *ea, quæ in terram occultauerant* Romani, *contegit.* Quid *ſit aggerem in munitionem coniicere, comminiſci non potui.* Vtrum *aggeſtam terram in foſſas coniicere?* Cæterum *nimis conciſè hunc finit librum, territus, opinor, magnitudine eius ad reliquos, ſed res non eſt tanti.*

ANNOT. IN LIB. VII. FINIS.

IN AVLI HIRTII DERELICTORVM DE BELLO Gallico librum VIII. Henr. Glareani Annotationes.

IN præfatione excuſat ſe Hirtius, ne poſt Cæſarem temere ſcripſiſſe uideatur. Deinde motum bellum in Biturigibus & Carnutibus refert, et quomodo his domitis, Cæſar in Bellouacos proceſſerit. Trahitur res paruis prælijs, Bellouaci à loco, quem munitiſsimam inſtituerat diſcedunt. Cumq; inſidias Romanis pabulatoribus duce Corbeo inſtruerent, Cæſar intellecto dolo, inſidias inſidiis deleuit, & occiſo Corbeo Bellouacos in deditionem accepit. Deinde narrat perfidiam C. Voluſeni in Comium Atrebatem, diuiſionemq; exercitus, uidelicet in Eburones & Treuiros miſſas legiones C. Caninius contra Andes & ducem Dumnacū feliciter pugnat. Vxellodunum obſidetur à Romanis, & expugnatur, ijs, qui arma ferre potuerunt, manus Cæſar præcidit. Diuiſio exercitus in Hyberna, & de Comio hiſtoria finit octauum annum. Nono anno pauca admodum geſta narrantur ob quietam Galliam, ſed ad bellum Ciuile ſatis multa præparamenta. Decimo igitur anno cepit bellum Ciuile, quod poſterioribus libris Cæſar deſcripſit.

Omni Gallia deuicta.

Hic eſt annus ab urbe condita 703. COS. Seruio Sulpitio Rufo, Marco Claudio Marcello.

Ad legionem duodecimam.

Legendum haud dubie, tertiamdecimam, ut poſt aliquot paginas patebit lectori non oſcitanti, erat enim ea quæ cum T.

Sextio

Sextio in Biturigibus collocata fuerat.cuius mentio etiam eſt in oppugnatione Gergobiæ.

Superioribus commentariis declaratum eſt.

Hoc nuſquam in ſuperioribus libris continetur,quod equidem meminerim,niſi ſit aliquis defectus,ut fieri poteſt.

Cæſare in Gallia Citeriore.

Gallia Citerior quæ et Togata,diuiditur in Tranſpadanã & Ciſpadanam regiones. Tranſpadanam occupat ducatus Mediolanenſis,Ciſpadanam Ptolemæus ſolam uocat Togatã Galliam,in qua ſunt Placentia,Bononia, Mutina, Parma & aliæ quædam ciuitates non ignobiles.Cis autem & Trans,ad urbem Romam referri debent.

Mittit in diuerſiſſimam partem Galliæ.

Non ſatis intelligitur in quã partem miſſus ſit Fabius,niſi ex ſequentibus,quando C.Caninio ſuccurrit in Lemouicis.

Neq; C.Caninio Rebilum legatum.

Ad finẽ libri ſeptimi C.Caninius in Ruthenos cum una legione mittitur,hic mox in Lemouicos uenit duabus legiõibus.

Ac ſuperiore æſtate Tergeſtinis.

Tergeſtum Colonia in Iſtria eſt in intimo Hadriatici maris ſinu,non longè ab Aquilegia,Carnorum oppido,hodie Ditionis Venetæ in tota Iſtria.

Literis nunciisq; Duracij cognouiſſet.

Ex Duracio Marlianus populum & oppidum facit, hoc eſt, ex homine ſaxum. Duracius enim Lemouicum dux fuit à parte Romanorum, contra Dumnacum ducem Andium. Duracius igitur in Lemouico oppido clauſus fuit & obſeſſus à Dumnaco, liberabatur autem à Caninio & Fabio. Cæterum Lemouicum non erat ad Lige-

rim,quod Marliano tamen uiſum eſt, ſed Dumnacus diſcedit à Lemouico ad Ligerim,quem fluuium tranſire cupiebat, à Fabio impeditus.

Circundare conatur.

Moratur legendum eſt: non enim perficit Caninius has munitiones ante pugnam:de qua paulò pòſt.

Cutruatum ad ſupplicium.

Ab initio ſeptimi lib.uocat Cotuatum, quod nomen placet.Cæſar eum corrupit Gallicam uocem Gottvvad,qui egregiis eſt ſuris,Græci δύκυημίδα uocant.

Reliquam eſſe unam æſtatem.

Duæ reliquæ ſunt,ut ex ſequentibus patet,& maximè ex initio tertii libri de bello ciuili. Nam ibi ait eum annum eſſe quo per leges ei conſulem fieri liceret. Fortaßis autem ſeſqui annus reſtabat.

Scio Cæſarem.

Epilogus libri eſt,et incipit nūc nonus annus,ſiue hyems, quæ præceßit nonum annum maiore ex parte.

Ipſe hybernis peractis contra conſuetudinem.

Contra conſuetudinē ait,quia antea ſub aduentum hyemis ſolebat in Italiam proficiſci,hic uerò ſub aduentum ueris.

Vt municipia & colonias appellaret.

Hic & ex ſequentibus uerbis ſatis clarū euadit colonos quoq; ſuffragia tuliſſe Romæ in magiſtratibus creandis.

Sed etiam per ſe diſceßionem facere cœpit.

Hic locus corruptus eſt,nam de quo loquatur,qui diſceſſionem fecerit,ignoratur.Curio enim nullum habuit exercitū.

Nam Marcellus proximo anno.

Loquitur de C.Marcello cōſule prioris et huius annorū.

Neq;

Neq; obſcuræ hæ duæ legiones uni Cæſari.

Vide lib. 6. ab initio de hoc delectu. Nam prouinciam intelligo Cæſaris, & non Pompeii.

Per hyberna C. Trebonium.

Hiſtoria hyemis quæ præcedebat annum decimum, ſaltem ad Calendas uſq; Ianuarias, quo anno COS. erant quos paulò antè dixerat, C. Claudius Marcellus, et L. Lētulus Cruſtellus.

Per M. Marcellum.

Legendum eſt C. Marcellum, quo huius anni conſul fuit, et præcedentis.

ANNOT. IN LIB. VIII. FINIS.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM de bello Ciuili librum I. Henr. Glareani Annotationes.

Argumentum libri primi de bello Ciuili.

IN primo libro de bello Ciuili hæc ordine habentur. Contentio in ſenatu Romæ de imperio Cæſaris S. conſulta aduerſus Cæſarem. Interceſſio tribunorum pro Cæſare. Cæſari apud milites concio. Eiuſdem à Rauenna diſceſſus ad Ariminum, ac reliqua ſuperi maris oppida, quæ præſidijs firmat. Multi à Cæſare capiuntur: ſed omnes incolumes dimittuntur. Quæ ad Corfinium acta ac Brunduſium, profuſius explicantur, quòd illic Domitius

captus,hic Pompeius uix euaſit:Diuiſio exercitus Cæſariani: Curio in Africam,Cæſar Romam proficiſcitur, atque inde Maßiliam.Maßilienſes recepto Domitio Cæſari portas clau ſerunt.Relictis itaq; ad eius urbis obſidionem C. Trebonio & D.Bruto,Cæſar in Hiſpanias proficiſcitur. Erant Afranius,Petreius,ac Varro Pōpeij legati tres, qui Hiſpaniam ſeptem legionibus obtinebant,præter Prouinciæ auxilia C.Fabius tribus legionibus præceſſerat Cæſarē.Ad Ilerdā omnis belli uis conuerſa,hic cū multis diebus pugnis aliquot contendiſſent,tempeſtas Cæſarem,omni cōmeatu intercluſo, prope obruiſſet,uicit patientia.Non minus tamen interea Maßilia oppūgnatur,et ipſos quidem Maßilienſes Brutus uicit nauali pugna.Porrò Afraniani in Celtiberiam abire conati, à Cæſarianis impediuntur,tandem ad deditionem coguntur,quam mirum in modum tamen Petreius impedire conatus, res abſque multorum ſanguine tandem ad felicem exitum peruenit. Clementiam ſuam Cæſar oſtendit,exercituumq; dimißionem fecit,partim in Hiſpania,partim ad Varum flumen.

In eandem ſententiam loquitur Scipio.

Hic fuit Metellus Scipio,Gn.Pompeij ſocer.

Dixerat aliquis leniorem ſententiam.

Leniores tres adfert dictas ſententias, quanquam in unam duæ poſteriores concedunt.

Item,L.Roſcius Prætor.

Videtur hic Roſcius eſſe,de quo Florus 99.libro.qui & Otho cognomine,de quo Horatius lib.Epod.ode.4.

Dicuntur etiam à nonnullis.

Pulcre,ſed mordaciter inimicorum cauſas narrat.

Et dolor repulſæ.

Huius

Huius repulſæ meminit Florus lib. 108.

Ipſe Pompeius. Lucanus.

Nec quenquam iam ferre poteſt Cæſar'ue priorem, Pompeius'ue parem.

L. Sylla reliquerat.

L. Sylla tribunitiam poteſtatem propè deleuerat, ſed ius tamen intercedendi reliquerat, ut ſtatim pòſt Cæſar apud milites conqueritur.

Decurritur ad illud extremum atque ultimum.

Senſus eſt. Nullus unquam lator huius legis tam audax fuit, ut hanc ferret, niſi penè in ipſo urbis incendio, &c.

Lictoresq; habent in urbe.

Hinc ſunt multæ incertæ diſtinctiones.

Quibus rebus cognitis.

Oratio eſt accuſatoria, maxime aũt in inimicos Cæſaris, hoc eſt, Catonem & Scipionem inuehitur. Põpeium pp ſummam autoritatem, primum nõ auſus directe petere, at ſumpta audacia deinde notat. Primùm q; falsò gloriaretur de reſtituta poſt Syllæ tempora tribunitia poteſtate, cum nunc eã prorſus obruat. Secundò, q; Senatus decretum, quo in ultima tantum neceſſitate populus Romanus utebatur, inuerterit.

Expiata Saturnini.

De hoc Saturnino uide Florum in Epitome li. 69. & de Gracchis lib. 58. ac tribus ſequentibus.

Ariminum cum ea legione proficiſcitur.

Hic Cæſar tranſiuit Rubiconem amnem armata manu, contra S.C. dicens. Iacta eſt alea, ut refert Sueton.

Tamen hanc honoris iacturam.

Hic exponit beneficium populi Romani.

Intereà certior factus Tignium, &c.

Pro Tignium uide ne ſit legendum, Firmium oppidum in Picenis ad ſuperum mare, ut ſunt alia hic enumerata.

Auximumq́; proficiſcitur.

Auximatū meminit Plynius li. 3. c. 13. proximè Anconā.

Deſeritur à ſuis Varus.

Hic Varus protinus ex hac fuga in Africam uenit, quam Prouinciā Prætor antea poſſedit, ac illam, à Cæſare auertit.

Etiam ex Cingulo.

Cingulanorum meminit Plynius bis, Semel in Latio ca. 5. lib. 3. Semel in tractu Piceno, cap. 13. eiuſdem libri.

Ex Alba, & Marſis, & Pelignis.

Albenſium Albam ad Fucinum lacum ponit Ply. lib. 3. ca. 12. Ptolemæus Albam Bucelin uocat, ac Marſis attribuit.

Pollicetur quadraginta in ſingulos iugera.

Vide ne quaterna legendum pro quadraginta. Quomodo enim hoc tot cohortibus Senator unus daret?

Lucretius & Actius de muro ſe, &c.

Hic Actius Pelignus fuit, non Varus ille, de quo paulò antè.

Quid ipſis Corfinienſibus, quid Domitio.

Expectatio erat quid accideret Corfinienſibus, Domitio, &c. Nam exiſtimant Cæſarem ſæuiturum in eos.

HS. LX. *Quod aurum abduxerat Domitius.*

Si legas ſeſtertia ſexaginta, ſumma erit coronatorum mil le quingentorum. Quæ ſumma uidetur nimis parua. Quare legendum exiſtimo, ſeſtertium ſexagies: Quæ ſumma creſcit in centena quinquaginta millia coronatorum.

Ferentinorum.

Ferentinorum legendum uidetur ex Ply.li.3.ca.11.et 12.

In Siciliam Curionem proprætorem cum legionibus tribus.

Intelligit triginta cohortes Domitianas,quas Corfinij nactus erat.

Sin timore refugiant,illis ſe honorem.

Legendum puto:ſin timore defugiant illi,ſe ſuo honori non defuturum,ſed per ſe remp.adminiſtraturum.

Albicos barbaros homines.

Strabo lib.4.ita habet:Poſt Sallyes tenent Albienſes, & Albici & Vocontij montana in Septentrionem uergentia.

Et Iluorum.

Non ſatis clarum eſt qui ſint Ilui,cum Ilua apud Ptolemæũ ſit duarum inſularum nomen:alterius inter Corſicam et Sardiniam:Alterius Hetruriæ,x.mill.paſs.à Populonia,ut ait Plyn. De his non uideo ut hic locus intelligi queat.

Alter bello uictas Gallias attribuerit.

Et hoc quoq; ſuſpectum eſt de uictis Gallis Maßilienſibus atttributis,niſi intelligamus,ideo Cæſarem quoq; ſuſpiciendũ quòd uictas Gallias Romanis attribuerit.Verum quid hoc ad Maßilienſes,erga quos Pompeij priuata erant beneficia?

Naues longas Arelate numero,&c.

Ptolemæus Arelatum Sallyum & oppidum, & coloniam facit.

Alter à ſaltu Caſtulonenſi.

Caſtulonem Ptolemæus facit urbem Oretanorum ad Anam flumen.Vectones autem inter Tagum & Dorium flumina ponit.

Bellum ad Ilerdam.

Ilerda oppidum eſt citerioris Hiſpaniæ ad Sicorin flumen uiginti millibus paſſuum ab Ibero amne.

Hinc optimi generis hominum ex Aquitanis.

Intelligit de ijs qui ad Gebennam, & Cænomanorum mon tes habitant.

Et poſtero die omnibus copijs, &c.

Hoc in loco Cæſar uidetur tranſiſſe Sicorim, quamuis loca ſuperiora cum hoc non admodum quadrent: tota enim huius hi ſtoriæ difficultas inde pendet, quòd ubi Afranii caſtra, citráne Sicorim fuerint, an ultra ſcire planè non poſſumus. Ex ſuperioribus citra flumen fuiſſe uidentur, ſed ex ſequentibus ultra. Lucanus tamen dicit Sicorim medium fuiſſe intra Caſtra Cæſaris & Afranij: Medius dirimit tentoria gurges.

Erat in oppido Ilerga & proximo.

Vide num legendum ſit, erat inter oppidum Ilerdam & proximum collem: atque ita legit Sulpitius Verulanus Lucani commentator.

Sicorim & Cingam.

De Cinga ſupra nihil dictum eſt, ſed uidetur hic locus ſignificare ſatis luculentem Cæſarem Sicorim tranſieciſſe.

Cetrati citerioris Hiſpaniæ.

Hic Cetratos uocat citerioris Hiſpaniæ, cum ſuperius ulterioris uocaſſet, & citerioris Scutatos.

Et loca trans flumen integra.

Vide quomodo dicat trans flumen, ſi Ilerda ultra Sicorim fuit, cum Gabius ſuperius pabulatum miſerint trans pontes, quod ea, quæ citra flumen fuerant, ſuperioribus diebus conſumpſerat.

Imperat militibus Cæſar, ut naues faciant.

Vide ab initio lib. 5. & deinceps per aliquot folia, quanquam ne his quid ſimiles erant opinor.

Militeſq; his nauibus tranſportat.

Sicorim hic traijcit, quandoquidem hunc poſtea auertere pluribus foßis annititur, ne magno circuitu per pontem equitatus eſſet mittendus.

Hæc ad inſulam quæ eſt contra Maßiliam.

Strabo lib.4. Stœchadas uocat tres inſulas, Lucanus autem lib.3 unam uocat.

Interim Oſcenſes & Calaguritani.

Oſca oppidum eſt, Ilergetum autore Ptolemæo: Plynius lib.3.ca.3. Calaguritanos duplices facit, alteros Naſcicos alteros Fibularēſes cognominatos. Cæterū Laſcetani & Auſetani citra Iberū populi apud Ptolemæū corrupte Leitani ac Autetani nominātur. Illurgauonenſes, qui ſint, nō eſt certū. Plynius Illuronem eodem loco ponit, oppidum ciuium Romanorum.

Pons enim ipſius magnum circuitum, &c.

Viginti enim millibus duobus à caſtris Cæſaris aberat, ut ſuperius habitum eſt.

Impedimentiſq; ad iter profectos uidebant.

Reliquerant enim legionem unam præſidio caſtris, apud Ilerdam, ut ſuprà dixit.

Alterum ſi Taraconem peterent.

Vel hoc ſuſpectum eſt nomen, uel Afranius ac Petreius ignorabant Taraconenſes ad Cæſarem deſciſse, quod ipſe, tamen Cæſar ſuperius ſcripſit.

Non enim amplius pedum millibus, &c.

Tutum nanq; receptum dabant caſtra propinqua, ut ſtatim ſubiungit Cæſar.

Si prælium committeretur, &c.

Tertiam partem interiectæ planiciei intelligit.

Illi

Illi uadum fluminis Sicoris tentare.

Vide & hic Ilerdam citra Sicorim.

Audiente utroq; exercitu loquitur Afranius.

Oratio deiecti animi enumerantis quæ omnes ſciebant, ſcilicet ut purgatus apud ſuum imperatorem uideretur.

Ad ea Cæſar reſpondit.

Magnanima reſponſio eſt, nec minus ingenioſa, qua omnẽ huius belli culpam in aduerſariorum duces deriuat. Primum enim & ſe, & ſuum exercitum, deinde & illorum exercitum purgat, quòd omnes in officio manſerint, ſolos ipſos duces Afranium, ac Petreium in culpa eſſe omnium harum calamitatum. Inuehit inde in Pompeium ac ſuos complices, oſtendens, quanta iniuria ipſum affecerint. In fine breuem quidem, ſed amaram ducib. gratam exercitui ponit concluſionem.

In ſe ætatis excuſationem nihil ualere.

Quã Pompeius etiam emeritos coegit ad bellum:

Ad Varum flumen dimittantur.

Id flumen eſt, Italiam à Gallia Tranſalpina ſeparans.

FINIS ANNOT. IN LIB. I. DE BELLO CIVILI.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM de bello Ciuili lib. II. Hen. Glar. Annotationes. Argumentum ſecundi libri.

Tria hoc in libro Tractantur. Primum Maſſiliæ oppugnatio mari ac terra. Mari rurſus uicit D. Brutus, terra perdifficilis fuit oppugnatio, operibus ſanè mirandis,

quæ

quæ diligentiſsime deſcripſit Cæſar, quæ hoſtes datis inducijs perfidia deleuerunt. Reparatur rurſus inauditus agger à Trebonio. Tandem Maſsilienſes omnibus uicti malis ſeſe Cæſari, qui iam ex Hiſpania denuo uictor redierat, dedidêre. Secũdum, ut M. Varro Pompeij legatus Hiſpaniam ulteriorem à Cæſare auertere conatus ſit, ſed fruſtra. Nam prouinciæ conſenſus, ciuiumq; Rom. Cordubæ officium obſtabant Varroni. demum unius legionis seceßio coegit eum, ut ſeſe Cæſari dederet. Tertium, ut in Africa aduerſam fortunam Cæſaris exercitus Curioni Tribuno Traditus, paſſus ſit. Nam cùm primo aduentu præliis aliquot Curio aduerſus Actium Varum, Pompeii legatum, proſperè pugnaſſet, Vticamq; oppidum oppugnare conatus eſſet, ſubito aduentu Iubæ, Maurorum regis cum Curio Saburam eius præfectum, cum paucis ſubſidiis adeſſe, ex perfugis captiuisq; percepiſſet, oppreſſus eſt, cum toto propè exercitu. Pauci enim nauibus in Siciliam effugerunt, reliqui facta deditióne ac in fidem accepti à rege Iuba trucidati ſunt.

Id hac ratione perfectum eſt.

Duas res hîc Cæſar deſcribit. Primo turrim latericiam, ſecundò Muſculum. Turris ad repentinos hoſtium incurſus reprimendos facta erat. Muſculus autem aduerſus rerum grauiſſimarum lapſum, ut turris aut totius muri. Ab turri hoſtes à muris deturbabantur. Sub muſculo uerò milites murum Maſsilienſem, ac turrium fundamenta uellebant. In deſcriptione turris, ſingulis contabulationibus ſingulas contignationes ſubiungit, cum munitionibus deſuper ſtructis.

Centones inſuper iniecerunt.

Centones ſtragula ſunt craſsiora, uillis paſsim pendentibus,

tibus,quibus & lecti pauperum ſternuntur, & tabernacula, omniſq; caſtrenſis ſupellex pluuio tempore uellantur. Vide adagium, Farcire centones.

Has inter ſe capreolis molli faſtigio,&c.

Capreoli ligna ſunt à tranſuerſis trabibus ad culmen uſque erecta,quæ totum culmen ſuſtinendo colligunt. Vide Vitruuium lib.III.cap.II.

Phalangis ſubiectis ad turrim,&c.

Phalangæ ſunt ligna teretia,qualia ſunt quæ nauigiis,dum uel ſubducuntur,uel deducuntur,ſupponi ſolent.

Æqua ferè latitudine.

Altitudinem initio huius libri prædixit,latitudinem nuſquã quare pro latitudine ſuſpicor altitudinem legendum.

Pilæ interponuntur.

Pila dicitur quæ parietem ſuſtentat,ab opponendo,ut Varro ſentit,ita uocata.

Si ad Rempub.adminiſtrandam HS. CLXXXX.

Legendum puto Seſtertiûm nonagies,ut efficiant ducenta ad uiginti quinq; millia coronatorũ.Veri enim ſimile eſt maximã ſummam primũ poſuiſſe & in uetuſtis codicibus illud mil lia,non eſt poſitum,poſt centum nonaginta.Quanquam ſi quis ſeſtertiûm centies nonagies legat,habet quo ſe defendat. Erit autem ſumma ingens quadringentorũ ſeptuaginta quinq; millium coronatorũ.Atq; id magis ueriſimile ad fidẽ codicum et ad eam quæ ſequitur ſummam.

Panico enim uetere.

De panico uide Plynium lib.XVIII.cap.VII.

Hanc remulco abſtraxit.

Remulco eſt,cum ſcaphæ remis,nauis magna trahitur. Fe-

ſtus

ſtus Pompeius.

Quod eſt ante oppidum ſubſtructioni-bus eius operis.

Subſtructio eſt fabrica quæ in fundamentis fit. Fundamenta autem ſunt foſſæ, in quibus ſubſtruitur.

Quas ſuperioribus temporibus Corfinio receperant.

Loquitur de triginta cohortibus, de quibus ſupra.

Dimiſſo conſilio concionem aduocat, &c.

Oratio eſt laudatiora diſſuaſoriaq́;. In primis enim laudat milites, deinde inuehit in hoſtes, maxime in L. Domitium, poſtremo de ſe ac militibus & eorum rebus geſtis diſſerit.

Et capitis diminutione.

Capitis diminutio eſt prioris ſtatus permutatio, Caius.

Erat in oppido multitudo inſolens.

Alibi legitur, illi amiciſſimi erant, cum etiam ex uarijs generibus conſtarent.

Et controuerſiis Leptitanorum reſtitiſſe.

Omnes autores Leptas ad Orientem Vticæ ponunt, & Numidiam ad Occaſum. Conſiderandum igitur Lectori, quo pacto hunc locum intelligat.

ANNOT. IN LIB. II. BELLO CIVILI FINIS.

IN C.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM

de bello Ciuili librum III. Hen. Glareani Heluetij Annotationes.

Argumentum tertij libri.

PRioribus libris res Occidentis narratæ ſunt, uidelicet in Italia, Gallia, ac Hiſpania, ac etiã Africa. Nunc quæ res in Oriente geſtæ ſint, deſcribuntur. Et ut Cæſar bis male apud Dyrrhachium pugnauerit. Pompeius uero in Theſſalia apud Pharſalum urbem una ingenti pugna uictus, in Ægyptum fugerit, atque ibi iuſſu Ptolemæi regis interfectus. Vnde bellum Alexandrinum ortum, quod libro deinceps quarto proſequitur A. Hirtius.

Item prætoribus, Tribuniſq; Ple.

Meminit Salluſtius in Catilinario bello de hac lege.

Qui ſe illi in otio ciuilis belli.

Hic uidetur deſiderari uerbum aliquod, etiam ſi tota ſententia ad priora referatur.

Ex quibus ſexcentos Gallos Deiotarus adduxerat.

Vide Lucanum lib. V. non ita longe ab initio.

Paſtorumq; ſuorum coegerat CCC.

Quidam codices non habent CCC. Sed poſt Gallogræciam, habent tantundem, ut intelligamus etiam DCCC. quanquam quidam codices pro DCCC. habent CCCC.

Dardanos Beſſos.

Dardanos legendum Beſſosq;.

M. Bibu-

M. Bibulus præpoſitus cuncta.

Calphurnius intelligitur, qui Coſ. fuit cum C. Cæſare ante bellum Gallicum.

Vt ſuprà demonſtratum eſt, legionibus VII.

Legionum mentio antè non eſt habita, quæ quidem nauibus impoſitæ fuerint, ſed militum legionariorum. Quorum quindecim millia dixit, Quæ quàm quadrent cum hoc numero, haud certò pronuntiarim.

Sed poſt diſceßum Lyburnarum ex Illyrico.

Locus eſt perobſcurus, & uidetur tempus deſcribere longe antè aduentum Cæſaris in Græciam, nempe eius æſtatis aut autumni, ante hanc hyemiem, qua ipſe Cæſar in Hiſpanijs fuit. ſuſpicor etiam hic aliquot uerſus deſiderari de hiſtoria, ut diligenter legenti ſatis patet.

Hiſſam à Cæſaris amicitia auertit.

Hiſſa inſula eſt, et ciuitas è regione Salonarũ, eius rurſus mentio fiet lib. III. quando rurſus in manus Cæſaris uenit.

Iamq; hyems appropinquabit.

Paulò antè Nonis Janua. à Brunduſio diſceſſum eſt, hic appropinquat hyems. Sed neceſſe eſt Octauii hiſtoriam de priore autumno intelligi, & mutilam à principio eſſe, ut iam admonuimus.

Militumq; deditione ad Corcyram.

De hac nihil hactenus ſcripſit, ſed neq; in poſterioribus.

Vibullius his expoſitis Corcyræ non minus.

Paulò antè Pompeius Dyrrachij dicitur fuiſſe, ergo hoc ſuſpectum.

Eodem die Orcium proficiſcitur.

Ex hoc loco apparet Pharſaliam, ut ipſe antea uocauit,

non longe ab Orico diſtare, quippe qui eo die expoſitis militibus illuc profectus fuerit.

Ibi Parthinorum habebat.

Horum meminit Ply. lib. II. ca. XXIII. Sunt enim montani in Macedonia.

Hos ſequuntur Bellidenſes, Amantini.

Amantinorum & Bellidenſium meminit Plyn. lib. III. cap. X. tametſi Bullidenſes nominat, & Bullidis meminit Ptolemæus et Amantiæ ad idē litus Orientale maris Hadriatici.

Iiſdem temporibus Romæ M. Cælius Rufus.

Digreſsio eſt ad res geſtas in urbe, à duobus prætoribus Cælio, qui pro Pompeio erat, & Trebonio, qui pro Cæſare: ſed Cælius malum finem accepit.

Vt ſexies ſeni dies ſine uſuris creditæ, &c.

In aliis libris non adeſt ſeni dies, & planè nullus eſt hic ſenſus, ſi ſeni dies legatur. Sin autem tollatur, ſenſus erit, ut creditæ pecuniæ ſoluantur ſine uſuris per ſex partes ſiue ſolutiones. cuius rei exempla ſunt apud Liuium.

Aliam tabularum nouarum.

Hic uidetur aliquis defectus eſſe. Eſt enim inſignis obſcuritas poſterioris legis.

Atque arma Capuæ eſſent comprehenſa.

Et hic locus male habet, propter uerbum apparere, quòd quò referendum ſit, non apparet, niſi dicas proditione oppidi uiſa apparere, quod durum eſt.

Duriusq; quotidie tempus ad tranſportandum, &c.

Senſus uidetur durior, ſed hoc uult dicere, Cæſarianos increbeſcentes uentos optaſſe, non remiſſos.

Vltra Lyſſum millia paſſuum tria.

Lyſſus

Lyſſus urbs eſt littoralis infra Dyrrhachium,ut patet apud Ptolemæum.

Pontones,quod eſt genus nauium Gallicarum.

Has poſtea naues onerarias uocat.

His temporibus Scipio detrimentis quibuſdam.

Diuertit nunc ad Scipionem Metellum Pompeij ſocerum mira autem de eius auaritia ſcribit.

Et Naupacto relictis,omni Ætolia,&c.

Dubium quomodo relicta præſidia intelligenda, ẽ quidẽ omni Ætolia potitus eſt.

Nuntiatum eſt adeſſe Scipionem cum legione.

Cum legionibus legendum puto,ut & præcedentia, & ſequentia indicant.

Qui circum Theßaliam eſſe conſueuerat.

Dubium Colum'ne an Caßium referat illud.Qui.

Circiter millium paßuum ſex.

In aliis codicibus legitur circiter millia paßuum tria, quod eſt uero ſimilius.

Deductis oræ maritimis.

Redit rurſus ad hiſtoriam Cæſaris,& Pompeii.

Qui commeatus Biblide atq; Mantinea.

Legendum puto Bullide atq; Amantia,quod hæ duæ urbes Cæſarem receperant,ut ſuperius patuit.

Cæſar poſtquam Pompeium ad Aſparagum eſſe &c.

Pompeius iam deceßerat ultra Aſparagum,ut ſequentia indicare uidentur. *Interim certior factus P. Sylla.*

Hic eſt inſignis defectus hiſtoriæ:cæterum & pugnæ, q̃ ab utraque parte multiplex fuit,hic particula cernitur.

Et Caßium cum cohortibus adiungit.

Suſpicor cohortium numerum omiſſum iniuria temporum.

Erat eo loco foſſa pedum X V. *& uallus,&c.*

Vtitur nomine uallus pro uallum,niſi corrupti ſint loci ſequentes.Vallus.n.eſt ſtipes ipſe,& ex multis uallis fit uallum.

Eò ſigno legionis illato.

Eò aduerbium ad locum eſt,non adiectiuum ad ſigno.

Erat obiectus portis Eritius.

Dubium Eritius ſit'ne nomen propagnatoris, an propugnaculi:Sed ex ſequentibus propugnaculi uidetur.

Cuius opera proditum exercitum C. Antonii,&c.

De C.Antonio nulla antea eſt facta mentio,ſed de M.Antonio,ueriſimile eſt in defectu illo ſuperiore id perſcriptum fuiße.

Duobus his unius diei prælijs Cæſar,&c.

Alibi ita legitur,duobus his unius diei prælijs Cæſaris deſiderati ſunt milites D CCC CLX. *Noti equites Romani* CCCC. *Et Tutianus Gallus ſenatoris filius,& à Placentia* C. *& à Pineolis* C. *& à Capua* X. *ſacrati uiri,&* X. *tribuni militum, & centuriones* X X X I I.

Et Heracleam Senticam.

Heracleam Senticam uocat Ptolemæus ad Strymonem fluuium.

Quarum una prima,altera tertia.

Vide ad finem libri V I I I. *de bello Gallico,ubi tamen alteram legionem uocat decimam quintam.*

Hæc erant millia L V. *euocatorum.*

Hic planè colligitur legiones fuiße tunc quinq; millium.

Cohortes in acie L X X X.

Vide miſeras & ſemilaceras ac planè duplo diminutas

Cæſaris legiones. Nam octoginta cohortes efficere debebant millia XL.

Iiſdem ferè temporibus Caßius cum claſſe.

Tres Caßii fuerunt, Lucius, Caius, ac Quintus. Lucius ac Quintus pro Cæſare erant, Caius pro Pompeio.

P. Sulpitius prætor Vibone ad fretum.

Ply. lib. 3. cap. 5. Hippo quod nunc Vibonem Valentiam appellamus. Hæc ille. Ptolemæus ita quoq; nominat, non longe à Locris poſt Brutios in Italia.

Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propoſitum.

Amphipolis oppidum eſt non longe à Strymone amne, qui Macedoniam à Thracis diuidit, de qua hic loquitur. Sed conſtat Pompeium non rectà iuiſſe.

Arcem Antiochiam captam eſſe.

Dubia eſt hic lectio, arcem'ne Antiochenam, an arcem Antiochiæ, legere uelimus.

EIVSDEM GLAREANI ARgumentum in IIII. librum.

IN hoc quarto libro hæc ordine habentur. Primũ Alexandriæ oppugnatio terra ac mari, fortuna utriuſq; partis, diuerſum hominũ ſtudium, ac conatus uarij. In eo bello rex Ptolemæus, cuius iuſſu Pompeius occiſus erat, interiit: fratri ac ſorori maiori Cleopatræ regnum traditur. Perijt à parte Cæſaris Euphranor Rhodius. Et ad pontem milites legionarij CCCC. In Aſia Cn. Domitius parum feliciter pugnat aduerſus

uerſus Pharnacē Armeniæ regē. Et Gabinius in Illyricis,ad
uerſum præliū fecit. Vatinij deinde diligētia res reſtitutæ,qui
Octauium uicit,atq; tota illyride Prouincia eiecit. Prouinciāq;
ipſam incolumen,ipſe cum omnibus ſuis incolumis,recepit. In
Hiſpania mira de Q.Caſſii Longini,quem Cæſar prætorem
ibi reliquerat,auaritia narrantur. In diſſenſionem uenere du=
ces legionum. Tandem finem inuenit Caſſius in Ibero flumine
ubi periit:deniq; res feliciſſime aduerſus Pharnacem prælio
ingenti uictum geſtæ ultimo narrantur.

EIVSDEM GLAREANI AR *gumentum in V. librum.*

QVintus hic liber,ſicut & ſequens,non uſq; adeò accu
rate ſcriptus eſt. Continet autem bellum geſtū in Afri
ca,aduerſus eos qui ex Pharſalica pugna illuc fugerant. Por=
rò hic ſolius Africæ res geſtæ narrantur,non etiam aliarum
nationum. Vrbes memorabiles Africæ,quas apud uel conſede
re duces,uel pugnatum eſt,hæ ſunt: Adrumentum , Ruſpina,
Leptis,Atilla,Iſdra,Vzita,Agar,Zetta,Vacca, Thabena,Te
gea,Vtica,Parada,Vſceta. *In regno item* Iubæ Cirtha,ac Za
ma. *Duces Pompeiani* Scipio,Metellus,Iuba rex , T. Labie=
nus,C.Conſidius,Cn.Piſo,duo Pacidii,M.Petreius,C. Vergi
lius Petronius,M.Aquinius,M.Cato,L. Cæſar.. *Periere au=*
tem & multi à pugna , iuſta acie congreſſis legionibus , &
aliis item locis Pacidius,Tullius,Rufus,M.Cato, *qui ſibi ipſe*
mortem Vticæ conſciuit C.Conſidius,Petreius, Iuba rex *cum*
ſuo præfecto Sabura,Afranius,Fauſtus, *deniq; ipſe* Scipio.
Cæſar tota recepta Prouincia in Italiam rediit.

EIVSDEM GLAREANI ARgumentum in VI. librum.

EX omnibus his libris ſolus hic uix dimidiatus, mutilus, & undiq; corruptus habetur. Continet autem bellum inter Cn. Pompeium, Pompeii filium, & C. Cæſarem. Nam ut ex Africa fugerat Cn. Pompeius, prouinciam ulteriorem Hiſpaniæ occupauerat, præſertim Bethicæ loca, Sex. Pompeius Cordubam præſidio obtinebat, Cneius Vllam oppidum oppugnabat, à qua retractus, ut Cordubæ Subſidio ueniret. Deinde ad Atteguam deuenitur, eam Cæſar expugnauit. Res deinde geſtæ ad Vcubium oppidum. Denique ad Mundam uentum, ubi acri pugna uictus Pompeius, occiſi Labienus & Actius Varus, cum triginta millibus hominum: Pompeius Cartheiam conceſſit, Cæſar Cordubam ac Hiſpalim recepit. Cum uero Cn. Pompeius in Luſitaniam fugeret, occiſus eſt in itinere. Vltima oratio Cæſaris eſt Hiſpalis habita poſt oſtenſum Cn. Pompeii caput.

FINIS.

VITTORIO EMANUELE BIBL.